
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES

เรื่องเกี่ยวกับกรุงเก่า (ตอนที่ ๑)
เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์
และเรื่องขุนบรมราชา

ประชุมพงศาวดาร
เล่ม ๔๓

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
·LIBRARIES·
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

Prachum phongsāwadān

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๓

(ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๙–๗๐)

เรื่องเกี่ยวกับกรุงเก่าตอนที่ ๑
เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์
และ เรื่องขุนบรมราชา

พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง ๒,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๑๒

องค์การค้าของคุรุสภา

ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์

ถนนราชดำเนินกลาง

จัดพิมพ์จำหน่าย

คำนำของบรรณาธิการชุด

ในบรรดาหนังสือที่เป็นประโยชน์ สำหรับค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของไทยแล้ว หนังสือชุดประชุมพงศาวดารเป็นหนังสือที่ให้ประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะได้รวบรวมเรื่องเก่า ๆ ที่มีสาระและคำอธิบายของผู้มีความรู้ในวิชาดังกล่าวไว้โดยละเอียด หนังสือชุดที่เริ่มพิมพ์เป็นภาคแรก เรียกว่าภาคที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ และได้พิมพ์ต่อมาจนถึงภาคที่ ๗๓ ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นระยะเวลาถึง ๓๐ ปีเศษ และในขณะนี้ก็ยังมีพิมพ์ภาคอื่น ๆ ต่อ ๆ มาอีกหลายภาค ส่วนมากมักจะเป็นภาคละ ๑ เล่ม นอกจากภาคที่ ๖ และภาคที่ ๖๗ มีภาคละ ๒ ตอน ๆ ละ ๑ เล่ม เนื่องด้วยหนังสือชุดประชุมพงศาวดารนี้เป็นหนังสือดี และพิมพ์มาแล้วเป็นเวลาช้านาน ทำให้กระจัดกระจาย หาอ่านได้

ยากในยามต้องการ ทั้งหาผู้ที่จะลงทุนพิมพ์รวมเป็นชุดได้ยาก ราคาของหนังสือชุดนี้ในท้องตลาดจึงสูงขึ้นจนทุกวันนี้ชุดหนึ่งถึง ๑๐,๐๐๐ บาท คณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือของคุรุสภา มีความประสงค์จะรวบรวมพิมพ์หนังสือดี ราคาพอสมควร สำหรับให้นักศึกษาผู้สนใจในวิชาการ ได้หาซื้ออ่านได้สะดวก จึงได้จัดพิมพ์ขึ้น

เหตุที่จะมีหนังสือชุดประชุมพงศาวดาร เนื่องมาจากสมเด็จพระพันวสาอัยยิกาเจ้า เมื่อครั้งทรงเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระมาตุจฉา มีรับสั่งให้กรรมการ หอสมุดวชิรญาณ รวบรวม หนังสือขึ้น เพื่อทรงบำเพ็ญพระกุศลในงานศพ หม่อมเจ้าดนัยวรนุช ท.จ. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ มีพระประสงค์จะให้เป็นกุศลสาธารณประโยชน์ คณะกรรมการหอสมุดเห็นพร้อมกันว่า ในสมัยนั้นมีผู้เอาใจใส่ในการศึกษาโบราณคดี มีพงศาวดารเป็นต้น ตามพระราชนิยม ของพระบาท สมเด็จ พระจุล จอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ความลำบากของผู้ศึกษามีอยู่ ด้วยจะหาหนังสือตรวจสอบได้ยาก เพราะหนังสือพงศาวดารและตำนานเก่าโดยมากยังมิได้พิมพ์ขึ้นบ้าง พิมพ์แล้วแต่จำหน่ายหมดไปเสียแล้วบ้าง บางทีที่พอจะหาได้ก็เป็นฉบับที่วิปลาสคลาดเคลื่อน ไม่สมควรที่จะใช้ในการตรวจสอบศึกษาไปเสียบ้าง ความต้องการหนังสือพงศาวดาร และตำนานเก่าที่เป็นฉบับดีจึงมีแก่ผู้ศึกษาอยู่ทั่วไป ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วนี้ จึงได้จัดให้พิมพ์หนังสือชุดประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ ขึ้น ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ ดังกล่าวแล้ว และได้พิมพ์ภาคอื่น ๆ ต่อมาเป็นลำดับ

ในหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ทรงรวบรวมเรื่องส่วนมากของหนังสือชุดนี้ ได้ทรงกล่าวไว้ โดยคำนึงถึงประโยชน์ของหนังสือประชุมพงศาวดาร ซึ่งในขณะนั้นพิมพ์อยู่แล้วเพียง ๔ เล่ม ว่า "ในเวลาที่แต่งหนังสือเรื่องราวในโบราณคดี ข้าพเจ้า

ต้องหยิบหนังสือประชุมพงศาวดารมาอาศัยสอบสวนอยู่เสมอไม่ใคร่ขาด จนรู้สึกว่าหนังสือพวกนี้ช่างมีประโยชน์เสียจริงๆ หากไม่มีหนังสือประชุมพงศาวดารไว้ให้หยิบตรวจตราได้ง่าย ๆ การแต่งหนังสือเรื่องโบราณจะช้าและลำบากมิใช่น้อย" ขณะนี้หนังสือประชุมพงศาวดารชุดนี้มีอยู่มากมายหลายเล่ม ประโยชน์ที่ผู้ศึกษาได้รับก็มีมากขึ้น แต่ดังกล่าวมาแล้วว่ายังมิได้มีผู้ใดพิมพ์ขึ้นใหม่เป็นชุดและหาอ่านได้ยาก คุรุสภาจึงได้จัดพิมพ์ขึ้น

ในการพิมพ์คราวนี้ ได้พิมพ์ตามขนาดหนังสือชุดภาษาไทยของคุรุสภา ซึ่งมีความหนาประมาณเล่มละ ๒๐-๒๕ ยก แต่ประชุมพงศาวดารเดิมมีขนาดไม่เท่ากัน หนาบ้างบางบ้าง ฉะนั้นประชุมพงศาวดารของคุรุสภาเล่มหนึ่ง ๆ อาจจุประชุมพงศาวดารเล่มเดิมไว้ได้หลายภาค หรือภาคหนึ่ง ๆ ฉบับเดิมอาจแยกออกเป็นสองหรือสามเล่มตามขนาดของคุรุสภาก็ได้ อย่างไรก็ตามเพื่อความสะดวกในการ

ค้นคว้า ประชุมพงศาวดารของคุรุสภาแต่ละเล่มจะบอกไว้ด้วยว่า เป็นประชุมพงศาวดารฉบับเดิมภาคที่เท่าไร เช่น

ประชุมพงศาวดารเล่ม ๑

(ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ ตอนต้น)

เป็นต้นดังนี้

สารบาญ

หน้า

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๙

เรื่องเกี่ยวกับกรุงเก่า ตอนที่ ๑

หน้า

หน้า

หน้า

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๐

เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๙

เรื่อง เกี่ยวกับกรุงเก่า

ตอนที่ ๑

คำนำ

เรื่องเกี่ยวกับพระนครศรีอยุธยา นับเข้าในชุดประชุมพงศาวดาร เล่มนี้เป็นภาคที่ ๖๙ ตอนที่ ๑ หนังสือเรื่องนี้ได้คัดและรวบรวมเรื่องต่างๆ ที่มีอยู่ในหมายรับสั่งและหมายประกาศต่าง ๆ ซึ่งมีต้นฉบับเป็นสมุดไทยเขียนด้วยตัวฝุ่น เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติ เอกสารเหล่านี้มีอยู่มากด้วยกัน เฉพาะที่เกี่ยวกับพระนครศรีอยุธยาก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก ที่คัดเอามาลงมาพิมพ์ในเล่มนี้ เป็นแต่บางส่วนเท่านั้น จึงได้แยกไว้เป็นตอนหนึ่ง เอกสารเหล่านี้ย่อมมีประโยชน์ในการค้นคว้า เพราะให้ความรู้ในทางพงศาวดารและในทางขนบธรรมเนียมเก่า ตลอดจนในทางวรรณคดี นับว่าเป็นหนังสือดี ควรพิมพ์รักษาไว้ไม่ให้สูญ

กรมศิลปากร

๑๕ มิถุนายน ๒๔๘๑

กระบวนแห่พระทราย
ครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ตามที่มีรับสั่งเมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๓๒๗
ปีที่ ๑ ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์

วันอังคารเดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ ปีขาลจัตวาศก (พ.ศ. ๒๓๒๕) มีหมายเวรนายกวร (รู้อัศว์ มหาดไทย) มาว่าหลวงบำเรอภักดิ์รับสั่งใส่เกล้าฯ สั่งว่า พระทรายอย่างแต่ก่อนให้เอาไปท้องพระโรง(๑) แต่เพลาเย็น ณ วันพุธ เดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ ปีขาล ให้มหาดไทย กลาโหม เกณฑ์คู่แห่พระทรายตามแต่ก่อน (แล) พันพุฒ พันเทพราชบอกเข้าไปว่า ครั้งนี้ (ทรงพระกรุณาโปรด) ให้ทำราชการตามอย่าง (เมื่อแผ่นดินสมเด็จ) พระบรมโกศ อย่าให้เอาอย่างพระยาตากสินและอย่างธรรมเนียมครั้งพระบรมโกศนั้น ถ้าจะเกณฑ์พระหลวงขุนหมื่นเป็นคู่แห่เดิน

---

(๑) คือท้องพระโรงพระราชวังเดิม เวลานั้นแรกเสวยราชย์ ยังไม่สร้างกรุงเทพ ฯ

เท้าแห่หน้าแห่หลัง การสิ่งใด ๆ ถ้าแห่แต่นอกพระราชวังเข้ามา เป็นพนักงานมหาดไทยกลาโหมได้เกณฑ์ (ถ้าแห่แต่) ในพระราชวังออกไปนอกพระราชวัง เป็นพนักงานเสมียนตรา กรมวังได้เกณฑ์ นายควรนายเวรมหาดไทยสั่งบอกเข้าไป ให้ชาววังว่าแก่หลวงรักษ์มณเฑียร หลวงบำเรอภักดิ์ หลวงรักษ์มณเฑียร หลวงบำเรอภักดิ์ สั่งให้ชาววังอยู่เวรเกณฑ์พระหลวงขุนหมื่นคู่แห่เดินเท้าแห่พระเจดีย์ทราย สั่งเวรนายควร

เริ่มก่อพระทราย
ครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ
ตอนปลายกรุงศรีอยุธยา ตามที่บันทึกไว้เมื่อปีเถาะ
พ.ศ. ๒๓๒๖
ปีที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์

อนึ่งเมื่อครั้ง (แผ่นดิน) สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงในพระบรมโกศนั้น ครั้นวันขึ้นปีใหม่โหรถวายฤกษ์เป็นวันมหาสงกรานต์ เจ้าพนักงานได้ก่อพระทรายหน้าพระ-วิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์

หมู่สี่ตำรวจรวมกันทำพระมหาธาตุองค์ ๑ สูง ๘ ศอก มียอดนภศูล

พระทรายสูง ๒ ศอก ๘๐ องค์ เกณฑ์ตำรวจในซ้าย ๘ องค์ ขวา ๘ องค์ ตำรวจใหญ่ ซ้าย ๘ องค์ ขวา ๘ องค์ ตำรวจนอก ซ้าย ๕ องค์ ขวา ๔ องค์ สนมทหาร ซ้าย ๔ องค์ ขวา ๔ องค์ สนมกลาง ซ้าย ๓ องค์ ขวา ๓ องค์ อาสา ซ้าย ๓ องค์ ขวา ๓ องค์

เขนทอง ซ้าย ๓ องค์ ขวา ๓ องค์ อาสาเดโช ๓ องค์ (อาสาท้ายน้ำ) ๓ องค์ ทำลุ ซ้าย ๒ องค์ ขวา ๒ องค์ รักษาองค์ซ้าย ๓ องค์ ขวา ๓ องค์ ดั้งทอง (ซ้าย ๒ องค์) ขวา ๒ องค์[๑]

และเครื่องราชวัติ ฉัตรธงเครื่องประดับพระทรายนั้น เจ้าพนักงานได้เบิกสิ่งของให้แก่ช่างเขียนทำ และพระทรายนั้นช่างเขียนได้ตัด[๒]

ครั้นรุ่งขึ้นเพลาเช้าวันมหาสงกรานต์ ล้นเกล้าล้นกระหม่อมเสด็จไป ณ พระวิหารใหญ่ด้วย[๓] นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะอธิการวัด ได้ฉัน ณ พระวิหารใหญ่ฉลองพระทราย และที่พระ (ทราย) มหาธาตุและพระทรายบริวารนั้น วิเศษแต่งเทียนและบายศรี (มี) เทียนทองคำขวัญบูชาพระทรายองค์ละสำรับ

---

(๑) ยอดจำนวนเกินต้นฉบับ ๑๐ องค์

(๒) จะหมายความว่า เขียนตัดเส้นระบายสีหรือตัดพระทรายให้เป็นรูปทรงสงสัยอยู่

(๓) พระวิหารหลวงพระศรีสรรเพ็ชญ์มี ๓ หลัง พระวิหารใหญ่คือหลังกลาง

ครั้นเสร็จ (งาน) พระทรายที่วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ แล้วรุ่งขึ้นเป็นวันนา เจ้าพนักงานจึงเอาทรายและเตียงเข้าไปให้ล้นเกล้าล้นกระหม่อมทรงก่อพระทราย ณ พระที่นั่งทรงปืน เป็นพระปรางค์ ๕ ยอด (พนักงาน) หมู่เรือพระที่นั่งศรีสักหลาดซ้ายองค์ ๑ หมู่เรือพระที่นั่งศรีสักหลาดขวาองค์ ๑ หมู่เรือพระที่นั่งกราบลำทรงซ้ายองค์ ๑ หมู่เรือพระที่นั่งกราบลำทรงขวาองค์ ๑ เป็นพระปรางค์ ๕ ยอด ๔ องค์ พระสถูป(๑) เจดีย์ (พนักงาน) หมู่เรือกราบพระที่นั่งรองซ้ายองค์ ๑ หมู่เรือกราบพระที่นั่งรองขว องค์ ๑ หมู่เรือตั้งทหารในซ้าย นายจงใจสนิทองค์ ๑ หมู่เรือตั้งทหารในขวา นายจิตรรักษาองค์๑ หมู่ตำรวจในซ้าย นายไชยรักษาองค์ ๑ หมู่ตำรวจในขวา นายโชติอภัยองค์ ๑ เป็นพระสถูปเจดีย์ ๖ องค์ ทรงก่อแล้วพนักงานยกพระทรายออกมาให้ช่างเขียนตัด และเครื่องประดับพระทรายนั้นให้เจ้าพนักงานปิดทองอังกฤษประดับ และช่าง(๒) เขียนทำประดับประดาพระทราย

---

(๑) ในต้นฉบับเขียน พระประถมเจดีย์ ที่ถูกคงเป็นพระสถูปเจดีย์ คู่กับพระปรางค์

(๒) ในต้นฉบับว่าเครื่องเขียน เห็นว่าคงจะเป็นช่างเขียนจึงทำประดับประดา

แล้วยกเข้าไปตั้งไว้ ณ พระที่นั่งทรงปืน ครั้นรุ่งขึ้นเพลาเช้าวันเถลิงศกเสด็จ ๆ ออกฉลองพระเจดีย์ทราย เคียงยกพระที่นั่งทรงปืน พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานยกพระทรายออกมาตั้งไว้ ณ ศาลาลูกขุนท้ายสระ พันพุฒ พันเทพราช พันจันท์ เกณฑ์เครื่องเล่นและคู่แห่เดินเท้าและม้า ปี่กลองชนะ ธงสามชาย ปี่กลองมลายู ปี่กลองจีนแห่พระทรายไปไว้ ณ วัดวรโพธิ์ วัดพระราม วัดมงคลบพิตร (เป็น) อย่างธรรมเนียมสืบมาแต่ก่อน (ดังนี้)

และทุกวันนี้เสด็จลงมาสร้างพระนครอยู่เมืองธนบุรี ครั้นถึงกำหนดสงกรานต์เมื่อใด ก็ให้หมายบอกแก่เจ้าพนักงานให้ก่อพระทรายหน้าวิหารพระแก้วมรกต(๑) และพระทรายเคียงยกตามอย่างในพระบรมโกศแต่ก่อน

อนึ่งถ้าเสด็จไปก่อพระทรายน้ำไหลนั้น พันทิพราชได้คุมเจ้าพนักงานสี่ตำรวจ สนมทหาร ตำรวจนอก ไปทำพลับพลาของหลวงและข้างในและฉนวนรับเสด็จ พันเทพราชได้เกณฑ์อาสาหกเหล่าไปปลูกทิมสงฆ์และได้

(๑) เป็นเวลาแรกสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จึงก่อพระทรายหน้าวิหารพระแก้วมรกต คือหน้าพระอุโบสถทุกวันนี้

หมายบอกเจ้าพนักงานให้ก่อพระทราย เป็นตำรวจในซ้าย ๓ องค์ ขวา ๓ องค์ เป็น ๖ องค์ ตำรวจใหญ่ซ้าย ๓ องค์ ขวา ๓ องค์ เป็น ๖ องค์ ตำรวจนอกซ้าย ๒ องค์ ขวา ๒ องค์ เป็น ๔ องค์ สนมทหารซ้าย ๒ องค์ ขวา ๒ องค์ เป็น ๔ องค์ รักษาองค์ซ้าย ๒ องค์ ขวา ๒ องค์ เป็น ๔ องค์ ตั้งทองซ้าย ๑ ขวา ๑ เป็น ๒ องค์ ทำลุซ้าย ๑ ขวา ๑ เป็น ๒ องค์ อาสาซ้าย ๒ ขวา ๒ เป็น ๔ องค์ (อาสา) เดโช ๒ องค์ อาสาท้ายน้ำ ๒ องค์ เขนทองซ้าย ๒ ขวา ๒ เป็น ๔ องค์ เข้ากัน เป็น (พระทราย) ๔๐ องค์

ทหารในซ้ายขวาได้ทำวังเวียนสำหรับเวียนพระทราย และรั้วเผือกวงรอบพลับพลานั้นเป็นพนักงานแขวงนาย-อำเภอ และปลาซึ่งมีในเผือกนั้นเป็นพนักงานอาสาซ้ายขวาได้เอาแหทอดปลาในเผือกเสียให้สิ้นอย่าให้มีปลาเงี่ยงปลางาอยู่ได้ ครั้นฉลองพระทรายแล้วเสด็จสรงน้ำในเผือกวงอยู่นั้น

เรื่องภาษีอากร
เป็นจดหมายเหตุในรัชกาลที่ ๓
จ.ศ. ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๘๕

หนังสือออกญาสมบัติบริบาล..........พิริยพาหะ เจ้ากรมพระคลังในขวา มาถึงพระยาวิชิตสิทธิสาตรามหาประเทศราชชาติเสนาธิบดีผู้รักษากรุงเก่า หลวงปลัดผู้ว่าราชการเมืองอ่างทองและกรมการ ด้วยนายวัดนายอากร หมื่นอินทร์ผู้เช่าสวน ทำเรื่องราวมายื่นแก่เจ้าจำนวนกรมพระคลังในขวา ว่านายมั่งเป็นที่หมื่นอินทรสมบัตินายอากรยาสูบ รับทำผูกขาด ณ แขวงเมืองกรุงเก่า เมืองอ่างทอง เป็นเงินอากรจำนวนปีละ ๔ ชั่ง ๑๒ ตำลึง อากรมีภาษีอยู่หาบอกขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายไม่กับว่าอากรกรุงเก่า อากรอ่างทอง ๒ เมืองนี้ขาดทุนจึงส่งเงินอากรล่วงงวดล่วงปีช้าไป นายวัดนายอากร หมื่นอินทร์ผู้เช่าสวน ขอพระราชทานประมูลเงินอากรขึ้นอีก ๘ ตำลึง เดิม ๔ ชั่ง ๑๒ ตำลึง ประมูล ๘ ตำลึง เข้ากันเป็นเงินอากรจำนวนปีละ ๕ ชั่ง ได้หาตัวนายอากรคนเก่ามาสู้ประมูลก็หาสู้ประมูลไม่ ยอม

ให้ นายวัด หมื่นอินทร์ทำ.................จึงนำเอาเรื่องราวนายวัดนายอากร หมื่นอินทร์ผู้เช่าสวน ขึ้นกราบทูลพระกรุณา ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่านายมั่งผู้เป็นที่หมื่นอินทรสมบัติ รับทำอากรยาสูบผูกขาด ณ แขวงเมืองกรุงเก่า เมืองอ่างทอง เป็นเงินจำนวนปีละ ๔ ชั่ง ๑๒ ตำลึง อากรมีภาษีอยู่หาบอกขึ้นท้องพระคลังไม่ แล้วส่งเงินอากรก็หาทันงวดไม่ ก็ให้ยกนายมั่งผู้เป็นที่หมื่นอินทรสมบัติออกเสียจากที่นายอากรยาสูบให้ตั้งนายวัดไปตามเรื่องราวที่กราบทูลพระกรุณานั้นเถิด เจ้าจำนวนได้เรียกเอานายประกัน นายวัดไว้มั่นคงสมควรด้วยเงินอากรอยู่แล้ว จึงตั้งนายวัดเป็นที่หมื่นอินทรสมบัติเป็นนายอากร หมื่นอินทร์เป็นผู้เช่าสวนรับทำอากรยาสูบผูกขาด ณ แขวงเมืองกรุงเก่า เมืองอ่างทอง เป็นเงินอากรจำนวนปีละ ๕ ชั่ง ตั้งแต่ปีขาลจัตวาศกนี้สืบไป ครั้นถึงงวดเดือนสี่ปีขาลจัตวาศก ให้นายวัดผู้เป็นที่หมื่นอินทรสมบัติส่งเงินอากรแก่เจ้าจำนวนพระคลังในขวา ๔ ชั่ง ๑๒ ตำลึง กรมพระราชวัง ๘ ตำลึงเข้ากันเป็นเงินอากรปีละ ๕ ชั่ง อย่าให้เงินอากรค้างล่วงงวดล่วงปีไป แต่จำนวนใดจำนวน

หนึ่งได้เป็นอันขาดทีเดียว ให้หมื่นอินทรสมบัติเรียกอากร ยาสูบแก่ราษฎร พันหลุมต่อ ๑ บาท ตามพิกัดอัตรา สืบมาแต่ก่อน ถ้าราษฎรปลูกยาสูบขึ้นแต่ ๙ หลุม ๑๐ หลุมนั้น ห้ามมิให้เรียกเอาอากร ถ้าปลูกที่สัตพระสัตสงฆ์ ให้นายอากรมีบัญชีไว้ต่างหาก จะได้ยกไว้เป็นเงินเกณฑ์ บุญ อนึ่งให้หมื่นอินทรสมบัติเรียกอากรยาสูบแต่โดยสัตย์ โดยจริงตามพิกัดอย่างธรรมเนียม ห้ามมิให้หมื่นอินทร-สมบัติเรียกอากรยาสูบล่วงแขวงล่วงอำเภอให้ล้ำเหลือผิด ด้วยอย่างธรรมเนียมสืบมาแต่ก่อน อนึ่งสมัครพรรคพวก บ่าวและทาสหมื่นอินทรสมบัติ ไปเรียกอากรยาสูบด้วยกัน นั้น ถ้าเกิดวิวาทกันเป็นแต่เพียงเนื้อความมโนสาเร่ ก็ให้ หมื่นอินทรสมบัติว่ากล่าวแต่ในกันเอง ถ้าเป็นเนื้อความ มหันตโทษข้อใหญ่ก็ให้ส่งไปยังผู้รักษาเมือง กรมการ พิจารณาว่ากล่าวตามพระราชกำหนดกฎหมาย ถ้าราษฎร ฟ้องหากล่าวโทษหมื่นอินทรสมบัติ ก็ให้แต่งทนายไปว่า ไปแก้ต่างอย่าขัดขวางคดีของราษฎรไว้ อนึ่งห้ามอย่าให้ ....ข้าหลวงผู้ไปมากิจราชการและผู้รักษาเมือง กรมการ แขวงนายบ้านนายอำเภอเกาะกุมหมื่นอินทร-

สมบัติและพรรคพวก บ่าวและทาสซึ่งไปเรียกอากรด้วยกันนั้นกะเกณฑ์ไปใช้ราชการเบ็ดเสร็จ ซึ่งมิได้เป็นพนักงานและเก็บเรือยืมเรือแจวจ้างกูดกรรเชียงถ่อพาย เครื่องสำหรับเรือไปให้ป่วยการทำอากรแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ อนึ่งให้หมื่นอินทรสมบัติว่ากล่าวห้ามปรามแก่พรรคพวกบ่าวและทาสซึ่งไปเรียกอากรด้วยกันนั้น อย่าให้ทำข่มเหงฉกชิงฉ้อตระบัดทำกรรโชกราษฎร์ เป็นโจรผู้ร้ายปล้นสะดมเอาพัสดุทองพัสดุเงินเครื่องอัญมณี ของสมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร และลูกค้าวาณิช ทางบกทางเรือ และสูบฝิ่นกินฝิ่นซื้อฝิ่นขายฝิ่นทำลายพระพุทธรูปพระสถูปพระเจดีย์พระศรีมหาโพธิพระอุโบสถพระวิหารการเปรียญ วัดวาอารามฆ่าช้างเอางาและขนาย ฆ่าสัตว์อันมีคุณซื้อขายสิ่งของอันต้องห้าม กระทำให้ผิดพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปรามเก่าใหม่ แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เป็นอันขาดทีเดียว ถ้าถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสารทพิธีสารทก็ให้หมื่นอินทรสมบัติไปพร้อมด้วยเจ้าเมืองกรมการกราบถวายบังคมรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัจจาปีละสองครั้งจงทุกปี ครั้นหนังสือนี้มาถึงวันใด ถ้ามีตราพระ-

ราชสีห์มาด้วยตามอย่างธรรมเนียมแล้ว ก็ให้กรมการทั้งหลายลอกเอาท้องตรานี้ไว้ ประหวนส่งต้นตรานี้ให้แก่นายวัดผู้เป็นที่หมื่นอินทรสมบัติคนใหม่ แล้วให้หมายยกนายมั่งผู้เป็นที่หมื่นอินทรสมบัติคนเก่าออกเสียจากที่หมื่น-อินทรสมบัตินายอากรยาสูบ ให้นายวัดผู้เป็นที่หมื่นอินทร-สมบัติคนใหม่เรียกอากรยาสูบ ณ แขวงเมืองกรุงเก่าเมืองอ่างทอง ตามท้องตราตั้งมานี้จงทุกประการ หนังสือมา ณ วันพุธขึ้น ๑๑ ค่ำเดือน ๙ ปีขาลนักษัตรจัตวาศก

เรื่องชำระความผู้ร้าย

หนังสือ พระยามหาอำมาตย์ ฯ มาถึงพระยาไชยวิชิตผู้รักษากรุงเก่ากับกรมการ ด้วยนวมข้าในกรมหลวงรักษ-รณเรศนายผูกบ่าวนายบัวมหาดเล็กเวรฤทธิ์ ทำเรื่องราวมายื่นยังลูกขุน ณ ศาลากล่าวโทษ พระปลัด หลวงจ่าเมืองหลวงสุภมาตรา ขุนศรเลข นายเมืองบุตรผู้รักษากรุงภูดาษคลาย เสมียนปลอมกับนายเสง นายอิน นายรอด

นายสง นายขาว นายอ่อน โจทก์ ขุนศรี อำแดงศรีภรรยาขุนศรี อำแดงอ่วมบุตรขุนศรี อ้ายผึ้งทาสขุนศรี อ้ายอ่ำ อ้ายโพ อ้ายอ่อน อ้ายเมก อ้ายศุกลิ อ้ายยิ้ม อ้ายอินสูง ผู้ร้าย เป็นใจความว่า นายนวม นายผูก ทำเรื่องราวความผู้ร้ายเสียนหนามแผ่นดิน ยื่นกับพระยาไชยวิชิต พระปลัดกรมการ กล่าวโทษขุนศรีนายอำเภอนอกราชการว่า ณ เดือน ๑๒ ปีขาลจัตวาศก นายอิน นายรอด นายอ่อน ฟ้องกับขุนศรีนายอำเภอว่า อ้ายศุก อ้ายยิ้ม อ้ายอิน เป็นผู้ร้ายลักกระบือ นายอิน นายรอด นายอ่อนไป ขุนศรีถาม อ้ายศุก อ้ายยิ้ม อ้ายอิน รับเป็นสัตย์ตามฟ้อง ขุนศรีกับอำแดงศรีภรรยา อ้ายผึ้งทาส ลงเอาเงินกับอ้ายศุก อ้ายยิ้ม อ้ายอิน คนละ ๑๕ ตำลึง ปล่อยผู้ร้ายเสีย รายหนึ่งนายเสงฟ้องว่าขุนศรีจับผู้ร้ายลักกระบือลักเรือได้ ๕ รายลงเอาเงินปล่อยเสีย ผู้รักษากรุงให้ขุนศรเลข เป็นตระลาการ ขุนศรี นายเสง คุมกันอยู่ยังหาได้ถามไม่ ขุนศรี นายเสงพากันหนีไป ขุนศรี อำแดงศรีภรรยาขุนศรี อำแดงอ่วมบุตรขุนศรี อ้ายผึ้งทาสขุนศรีขอเสียเงินให้กับนายเสงโจทก์ นอกตระลาการปีดความผู้

ร้ายเสีย นายนวม นายผูก ฟ้องให้เรียกขุนศรี นายอิน นายเสง นายเรือง กับ อ้ายผึ้ง อ้ายอ่ำ อ้ายโพ อ้ายอ่อน อ้ายเมก อ้ายศุก อ้ายยิ้ม อ้ายอินสูง ผู้ร้ายพิจารณาผู้รักษากรุงให้พระปลัดเป็นตระลาการ เกาะได้ตัวขุนศรีมาแล้วหาพิจารณาไม่ ปล่อยให้ขุนศรีฟ้องกล่าวโทษ อำแดงขำ อำแดงฤทธิ์ ภรรยานายนวม นายผูก ต่อหลวงจ่าเมืองกรมการ นายเมืองบุตรผู้รักษากรุง ประทับฟ้องให้หลวงสุภมาตราเป็นตระลาการเกาะเอาตัว นายนวม นายผูกมาเป็นจำนำแทนตัว อำแดงขำ อำแดงฤทธิ์ แล้วหาพิจารณาไม่นั้น ความทั้งนี้จะเท็จจริงประการใดหาแจ้งไม่ และนายนวม นายผูก ว่ากล่าวด้วยความ โจรผู้ร้ายทั้งนี้เป็นเสี้ยนหนามแผ่นดิน ครั้นจะให้พระยาไชยวิชิตกรมการชำระว่ากล่าวต่อไป ก็เกี่ยวข้องเป็นข้ออุทธรณ์อยู่ จึงให้เอาลงมาณ กรุงเทพฯ จะได้ส่งไปให้พระยาศรีพิพัฒน์รัตน-ราชโกษาแม่กองชำระความผู้ร้ายลักช้างม้าลักโคกระบือให้เห็นเท็จและจริง แต่พระปลัดนั้นราชการสำหรับเมืองมีมากอยู่ ถ้าพระปลัดให้ขุนศาลชำระความรายนี้อยู่ ก็ให้แต่งขุนศาลลงมาแก้คดีต่าง ถ้าพระปลัดว่ากล่าวอยู่เอง

ก็ให้พระปลัดลงมาแก้คดีตามกฎหมาย บัดนี้ให้หมื่นวิเศษอักษรมหาดไทยถือตราขึ้นมา ให้พระยาไชยวิชิต กรมการส่งตัวพระปลัด หลวงจ่าเมือง หลวงสุภมาตรา นายเมืองบุตรผู้รักษากรุง ขุนศรเลข ภูดาษคลาย เสมียนปลอมให้กับข้าหลวง ถ้าผู้มีชื่อซึ่งมีตราขึ้นมาให้ส่งหลบหลีกหนีมิพบตัว ก็ให้เกาะกุมผู้คนลูกเมียซึ่งอยู่ ณ เรือนมาเป็นจำนำเร่งรัดเอาตัวส่งให้กับข้าหลวงคุมลงไป ณ กรุงเทพฯ จงได้โดยเร็ว และให้พระปลัด หลวงจ่าเมือง หลวงสุภมาตราคุมเอาตัว นายเสง นายอิน นายรอด นายสง นายขาว นายอ่อน โจทก์กับขุนศรี อำแดงศรีภรรยาขุนศรี อำแดงอ่วมบุตรขุนศรี อ้ายผึ้งทาสขุนศรี และจำเลย อ้ายอ่ำ อ้ายโพ อ้ายอ่อน อ้ายเมก อ้ายศุกลิ อ้ายยิ้ม อ้ายอินสูง ผู้ร้ายคู่ความเดิม กับพ้องและถ้อยคำสำนวนบรรดาได้ชำระว่ากล่าวลงไปพร้อมด้วยข้าหลวงให้สิ้น จะได้ให้ตระลาการชำระว่ากล่าวให้สำเร็จตามข้อความ ห้ามอย่าให้ข้าหลวงผู้ถือตราเก็บเอาเนื้อความอื่นนอกท้องตรามาว่ากล่าวลงเอาพัสดุทองเงิน และกระทำให้ผิดด้วยพระ-

ราชกำหนดกฎหมายห้ามปรามเก่าใหม่แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เป็นอันขาดทีเดียว

หนังสือมา ณ วันอังคาร เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ปีเถาะเบญจศก

วันเดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำ เจ้าคุณฝ่ายเหนือว่าราชการ ณ ศาลาลูกขุน พระพรหมธิบาลนำเอาเรื่องราว นายนวม นายผูก มากราบเรียนกล่าวโทษ พระปลัด กรมการกรุงเก่า

ครั้น ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ เจ้าคุณฝ่ายเหนือว่าราชการ ณ ศาลาลูกขุน ได้เอาร่างตรานี้กราบเรียนแล้ว ได้มอบตัวนายนวม นายผูก ให้นายแก้วผู้คุมรองนายเกิดเรียกนายประกันไว้แล้วได้มอบตัวให้พันพิษณุราช แล้วได้ส่งตรานี้ให้พันพิษณุราชรับไปแต่ ณ วันเดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ฯ

เรื่องทำทำนบกักน้ำไว้ทำนา

หนังสือ เจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงเจ้าพระยาพระคลัง ว่าที่สมุหพระกลาโหม ด้วยบอกลงไปว่า ณ วันเดือน ๑๑ แรม ๙ ค่ำ ฝนตกครั้งหนึ่ง ณ วันเดือน ๑๑ แรม ๑๐–๑๑–๑๒ ค่ำฝนตกประปรายทั่วทุกอำเภอ น้ำแขวงกรุงเก่าตั้งแต่ ณ วันเดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ มาจนวันเดือน ๑๑ แรม ๑๓ ค่ำน้ำลด ๒ นิ้ว แขวงเมืองอ่างทองตั้งแต่ ณ วันเดือน ๑๑ แรม ๖ ค่ำมาจนวันเดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำน้ำลด ๖ นิ้ว น้ำแควประสัก ณ วันเดือน ๑๑ แรม ๙ ค่ำฝนตกหนัก ข้างเมืองสระบุรีน้ำกลับขึ้นอีก ๘ นิ้ว ครั้น ณ วันเดือน ๑๑ แรม ๑๓ ค่ำน้ำถอยลง ๖ นิ้ว นาปักน้ำฝนขังท้องนา ที่ลุ่มคืบเศษ ที่ดอนคืบหนึ่งบ้าง ไม่ถึงคืบบ้าง ต้นข้าวงามดี เจ้าพระยาพลเทพ พระยาสุรเสนา พระยาไชยวิชิต ได้ลงทำนบปิดคลองกุ่ม คลองสาน คลองโพ คลองวัดกลอเหนือ วัดเกาะเลิ่ง คลองใต้ คลองสาน คลองวัดเขาดิน คลองข้าวเม่า เข้ากัน

๘ คลอง ถมดินแล้วยังยกคันคลองที่ต่ำขึ้นมาที่สูงแขวงเสนา เจ้าพระยามหาโยธาลงทำนบปิดคลองบ้านกบเจา คลองงัว คลองน้ำเต้า บ้านช่างเหล็ก ๔ ตำบล ถมดินแล้ว ปลายคลองบางปลาหมอออกคลองมโนราปักหลักใส่คานตีแตะแล้วยังไม่ได้ทิ้งดินคลองหนึ่ง แต่คลองกะทุ่มคลองบ้านกอไผ่ คลองบางหัก ต้นสะตือ น้ำยังไหลเข้าทุ่งอยู่ ถ้าน้ำไหลกลับออกมาจะได้ปิดต่อไป กับจะพูนดินคันคลองมโนราที่ต่ำขึ้นหาที่สูงไม่ให้น้ำไหลออกได้ พระยาเกียรติ์ พระยากาญจนบุรี พระปลัดกรุงเก่า ได้ปิดคลองวัดลาด คลองสำรอก ๒ คลอง ลงทำนบถมดินแล้ว ยกคันคลองที่ต่ำขึ้นหาที่สูงได้ ๔๕ เส้น ยังอีก ๑๐ เส้นจะแล้ว คลองต้นตาล คลองอิ่มตายใต้ คลองอิ่มตายเหนือ คลองอิ่มตาย เข้ากัน ๔ คลอง ได้ปักหลักวางคานตีแตะแล้วยังไม่ถมดิน ยังคลองยาญี ๒ คลอง คลองหางกะเบน ๒ คลอง คลองตะหม้อ คลองแฟงใหญ่ คลองแฟงน้อย จะได้ปิดต่อไป พระชนะหงษาปิดคลองบ้านแมนแล้วคลองหนึ่ง พระยาราชสุภาวดีขึ้นไปตรวจทุ่งนาแขวงเมืองอ่างทอง แขวงเมืองลพบุรี กลับมาแจ้ง

ว่าได้ขอแรงลาวกองเมืองพรหม เมืองสิงห์ เมืองอ่าง-ทอง ๑๕๐ คน ให้พระยาสุพรรณนอกราชการ หลวงเสนานนท์ ขุนศรีทิพโภช กำกับช่วยราษฎรบิดคลองบางผี คลองมะนาวหวาน แล้วให้ยกคันหน้าตลิ่งกันน้ำไว้ แขวงเมืองลพบุรี บ้านใหม่ บ้านโก่งธนู บ้านสามพะเนียง น้ำแม่น้ำสูงกว่าน้ำท้องนาศอกเศษได้ขอแรงลาวเมืองลพบุรีของกรมช้างช่วยราษฎรชาวบ้านขุดรางน้ำ ๒๙ ราง ทำ ๒ วันแล้ว น้ำไหลเข้าทุ่ง วันแรกน้ำในทุ่งขึ้น ๕ นิ้ว วันหลังขึ้น ๔ นิ้ว ราษฎรพากันยินดีว่าข้าวทุ่งนี้คงจะได้ผลรับพระราชทาน และน้ำแขวงเมืองลพบุรีน้อยกว่าน้ำบีขาล ๒ ศอก ๑ คืบ ๑ นิ้ว น้ำในทุ่งที่ลุ่มลึก ๒ ศอก ๓ ศอก ที่ดอน ศอกหนึ่งบ้าง คืบหนึ่งบ้าง นาหน้าตลิ่งน้ำไม่ถึงต้นข้าว ถ้าไม่บิดถ้าไม่ไขน้ำ น้ำลงในเดือน ๑๑ ข้างแรม เดือน ๑๒ ข้างขึ้น ต้นข้าวจะเสียเป็นอันมาก ถ้าบิดคลองตะพานอิฐ คลองศาลาสูง คลองบางขันหมาก คลองบางกระบือ คลองบางคู คลองมะขามเทศ คลองม่วงหมู่ ๗ คลอง ขังน้ำไว้ได้จะได้ผลเมล็ดข้าว ๕ ส่วนเสีย ๑ ได้มอบการให้หลวงคชศักดิ์

หลวงสุนทรกรมม้า หลวงจำนงราชาให้กำกับช่วยราษฎร ปิดคลองอย่าให้น้ำไหลออกได้ เมืองสุพรรณพระยานรา-ราชมนตรีบอกมาว่า น้ำปีเถาะเบญจศก น้อยกว่าปีขาลจัตวาศก ๒ ศอก ๑ คืบ น้ำแม่น้ำต่ำกว่าน้ำท้องนา น้ำหาเข้าทุ่งไม่ ได้มีหนังสือไปถึงพระยานราราชมนตรี ให้ตรวจดูที่แห่งใดหน้าตลิ่งต่ำพอจะไขน้ำเข้าท้องนาได้ ก็ให้ไขน้ำเข้าในนา ที่น้ำฝนขังท้องนาอยู่นั้น ให้ปิดให้กันน้ำไว้อย่าให้ไหลตกลำคลองได้ กับหมื่นคชบริบาล หมื่นสงครามนเรนไปสืบน้ำฝนต้นข้าวเมืองนครนายก พระนครนายกกรมการบอกมาว่าฝนงดหาตกไม่ นาลุ่มดินยังเปียกชุ่มอยู่ ที่นาดอนดินแห้ง หมื่นคชบริบาล หมื่นสงครามนเรน แจ้งว่ากลับมา แต่เมืองนครนายกถึงบ้านนา วันเดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำฝนตกหนักทั้งกลางวันกลางคืน และนาแขวงกรุงเก่ามีจำนวนอยู่สองแสนเศษ พระยาไชยวิชิตว่าซึ่งปิดน้ำ ๓ ตำบลนี้ ปิดไว้ให้รอช้าพอน้ำเลี้ยงต้นข้าวได้ จะได้ผลแบ่ง ๓ ส่วนได้ ๒ ส่วน เสียน้ำเข้าถึงแต่น้อย น้ำเข้าไม่ถึงส่วนหนึ่ง และ ณ เมืองลพบุรีไขน้ำปิดไว้ได้จะได้ ๗ ส่วนเสีย ๓ ส่วน เมือง

อ่างทองปิดน้ำไว้ได้ จะได้ ๖ ส่วนเสีย ๔ ส่วนนั้น ได้นำเอาหนังสือบอกขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบใต้ฝ่าละออง ฯ แล้ว ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่าซึ่งบอกรายการลงทำนบ ถมดินปิดคลองไขน้ำเข้านายกคันคลอง และบอกอาการน้ำท่าน้ำฝนต้นข้าวในนาลงไปว่าถ้าไม่ไขน้ำ นาแขวงกรุงเก่า แขวงเมืองอ่างทอง แขวงเมืองลพบุรี ต้นข้าวจะเสียเป็นอันมาก ถ้าจัดแจงไขน้ำจัดแจงปิดน้ำกันน้ำในนาไว้ ต้นข้าวในนาจะได้ผลมากขึ้นนั้น ก็ต้องกับทรงพระราชดำริ ได้ทรงพระกรุณาดำรัสปรึกษา เจ้าพระยาพระคลัง เจ้าพระยาพลเทพ พระยาราชสุภาวดีแต่เดิมแล้ว จึงได้โปรดเกล้า ฯ ให้ เจ้าพระยาพระคลัง เจ้าพระยาพลเทพ เจ้าพระยามหาโยธา พระยาราชสุภาวดี พระยาสุรเสนา ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย กับเจ้าเมืองกรมการขึ้นมาช่วยกันคิดอ่านไขน้ำปิดน้ำกันน้ำในนาไว้ แล้วได้โปรดเกล้า ฯ ให้มีตราให้หมื่นชาญณรงค์ถือขึ้นมาว่า เสียแรงเจ้าพระยาพระคลัง ฯ กับเสนาบดีผู้ใหญ่ได้ขึ้นมาแล้ว ให้เร่งรีบจัดแจงไขน้ำเข้าในท้องนาปิดกันน้ำไว้ อย่าให้น้ำในท้องนาไหลบ่าลงลำน้ำลำคลอง ได้

แจ้งอยู่ในท้องตราซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขึ้นมาแต่ก่อนทุกประการ และ ณ กรุงเทพ ฯ ได้โปรดเกล้า ฯ ให้เผดียงพระสงฆ์ราชาคณะเจ้าอธิการวัดในกรุง นอกกรุงเทพ ฯ ให้ตั้งพิธีสวดพระพุทธมนต์ขอฝน พระสงฆ์เจ้าทั้งปวงได้ประชุมพร้อมกันตั้งพิธีสวดพระพุทธมนต์ทุกวัดวาอาราม เดชะอำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยเจ้า กับทั้งอำนาจพระสงฆ์ประชุมพร้อมกัน และพระบารมีพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวผู้ทรงทศพิธราชธรรมอันมหาประเสริฐ กอปรไปด้วยพระราชศรัทธาและทรงพระเมตตาทวีคูณเป็นอันยิ่ง ฝนตกตั้งแต่ ณ วันเดือน ๑๑ แรม แรม ๙—๑๐—๑๑ ค่ำ ได้จดหมายอาการน้ำฝนให้หมื่นชาญณรงค์ถือขึ้นมาแต่ก่อนแล้ว ณ วันเดือน ๑๑ แรม ๑๒ ค่ำฝนตกหนักแต่เพลาพลบค่ำไปจนเพลา ๔ ทุ่ม ณ วันเดือน ๑๑ แรม ๑๓ ค่ำเพลาบ่ายฝนตกมาก ตกไปจน ๓ ชั่วโมงเศษ ฝนตกคราวนี้ทั่วแขวงกรุงเทพ ฯ แขวงเมืองนนทบุรี แขวงเมืองปทุมธานี เมืองนครเขื่อนขันธ์ เมืองสมุทรปราการ มีน้ำขังท้องนาลึก ศอกเศษ ศอกหนึ่ง คืบหนึ่ง คืบเศษ ไม่ถึงคืบบ้าง ทั่วกันทุกอำเภอ

ราษฎรเจ้าของนาที่มีต้นกล้ายังปักดำเพิ่มเติมลงอีกจะทำไป จนเดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ ขึ้น ๖ ค่ำ ราษฎรที่มีเนื้อนาอยู่๑๐—๒๐—๓๐—๔๐—๕๐—๖๐—๗๐ ไร่ มีต้นกล้าอยู่ ได้ปักดำสิ้นเนื้อนา แต่นาเจ้าต่างกรม นาเจ้าหากรมมิได้ นาข้าราชการที่มีนามาก ๑๐๐—๒๐๐—๓๐๐ ไร่ สิ้นต้นกล้าเสียปักดำ หาสิ้นเนื้อนาไม่ ต้นข้าวในนาข้าวเบาที่ได้ทำลงไว้แต่ก่อนได้บ้าง ออกรวงเป็นลูกหวาย ข้าวกลางปีต้นกลมกลัดยอดข้าวหนัก ได้ฝนคราวนี้ต้นข้าวงามบริบูรณ์ทั่วกัน และนาแขวงเมืองเพชรบุรีโปรดเกล้าฯ ให้นายแก้วภักดีนายเวรพระตำรวจออกไปสืบ พระยาเพชรบุรีกรมการบอกเข้ามาว่า นาเจ้าเมือง นากรมการราษฎรฝั่งตะวันออกแต่ก่อนน้ำขังท้องนา ๔ ส่วน ไม่มีน้ำราษฎรไม่ได้ทำส่วนหนึ่ง นาฝั่งตะวันตกราษฎรได้ทำประมาณ ๕ ส่วน น้ำขังท้องนา ๑—๒—๓—๔ นิ้ว ๒ ส่วน ที่ดอนท้องนาแห้งประมาณ ๓ ส่วน ครั้น ณ วันเดือน ๑๑ ขึ้น ๑ ค่ำ ฝนตกประปรายมาจน ณ วันเดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ ณ วันเดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ แรม ๙—๑๐—๑๑ค่ำ ฝนตกมาก ตกพรำทั้งกลางวันกลางคืน ณ วันเดือน๑๑

แรม ๑๒ ค่ำ เพลาเช้าน้ำป่าหลากมาประมาณศอกหนึ่ง เพลาเย็นน้ำทวีมากขึ้น ๒ ศอก เพลาค่ำขึ้นอีก ๒ ศอก น้ำไหลเข้านาดอนนาสะเทินได้ทุกตำบล น้ำทรงอยู่ น้ำเข้าทุ่งทั่วกันได้แล้ว พระยาเพชรบุรีกรมการให้บ่าวร้องราษฎรที่มีต้นกล้าให้ปักดำทำต่อไป แจ้งอยู่ในหนังสือบอกเมืองเพชรบุรีซึ่งลอกสำเนาส่งขึ้นมานั้นแล้ว และ ณ กรุงเทพ ฯ เค้าฝนก็ยังตั้งอยู่ เห็นฝนยังจะตกต่อไปอีก นาสวนแขวงกรุงเทพ ฯ แขวงเมืองนนท์ กับนาแขวงเมืองเพชรบุรี พระยาศรีพิพัฒน์กราบบังคมทูลพระกรุณาว่าได้ให้ไปตรวจดูนาทุกอำเภอ น้ำที่เลี้ยงต้นข้าวในนานั้นเห็นจะพอกันกับข้าวจะออกรวงสุกได้ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเป็นวางพระทัยอยู่แล้ว ทรงพระราชวิตกแต่นาแขวงกรุงเก่า แขวงเมืองอ่างทอง แขวงเมืองลพบุรี แขวงเมืองสระบุรี แขวงเมืองนครนายก หัวเมืองทั้งนี้เนื้อนามีมาก น้ำที่กรุงเก่า ที่เมืองอ่างทอง ก็ลดอยู่แล้ว การบีดน้ำต้องรีบเร่งทำอย่าให้ทันน้ำในท้องทุ่งไหลบ่าออกได้ การบีดน้ำเป็นการแผ่นดินการใหญ่สำคัญ ให้เจ้าพระยาพระคลัง ฯ เจ้าพระยาพลเทพ เจ้าพระยามหาโยธา

พระยาราชสุภาวดี พระยาสุรเสนาตรวจตราดูแลกำชับกำชา ข้าราชการ เจ้าเมือง กรมการ ให้ตั้งใจช่วยราษฎรแขวงกรุงเก่า แขวงเมืองลพบุรี แขวงเมืองอ่างทอง บิดคลองลงทำนบ ถมดินยกคันคลองบรรจบที่สูงที่ทำยังไม่แล้วก็ให้เร่งรัดทำให้แล้ว ที่แห่งใดตำบลใดจะต้องไขน้ำบิดน้ำยกคันกั้นน้ำ ก็ให้ทำให้ทั่วทุกตำบล ให้ผู้ใหญ่แยกไปตรวจตราทุกหน้าที่ และบัดนี้น้ำก็เคลื่อนลดอยู่แล้ว ถ้าการบิดน้ำช้าไป น้ำในท้องนาจะไหลออกเสีย ให้เร่งรีบทำให้แล้วโดยเร็ว ทำให้มั่นคง ขังน้ำในท้องนาไว้ให้จงได้ ให้มีน้ำเลี้ยงต้นข้าวอยู่กว่าจะออกรวงสุก และที่เนื้อนามีน้ำอยู่น้อยนั้น จะเห็นว่าน้ำจะไม่เลี้ยงต้นข้าวอยู่จนออกรวง ก็อย่าให้ทอดอาลัยเสีย ถ้ามีที่บิดที่กั้นน้ำ ควรจะทำก็อย่าให้ละความเพียรให้บิดกั้นขังน้ำในท้องนาไว้ให้ราษฎรเจ้าของนามีความเพียรวิดสาดน้ำเข้าในนา และเอาถ่อแทงท้องนาให้เป็นช่องเป็นหลุม ให้น้ำขังอยู่ได้ เมื่อฝนตกเพิ่มเติมลงน้ำไม่ไหลออกได้ก็พอจะได้ผลบ้าง ผลเมล็ดข้าวจะได้มากขึ้นด้วยอำนาจพระเดชพระคุณสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ ให้ขึ้นมาช่วยกันบิดน้ำไว้

จนข้าวออกรวงสุกได้ ข้าวไม่สู้มีราคาแพงมากแล้ว สมณะชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎรไม่ได้ความเดือดร้อน ก็จะเป็นพระเกียรติยศในใต้ฝ่าละออง ฯ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว และเป็นกองการกุศลผลประโยชน์กับเสนาบดีข้าราชการ เจ้าเมือง กรมการ ผู้ซึ่งปิดน้ำกั้นน้ำเลี้ยงต้นข้าวไว้ได้ตามท้องตราซึ่งโปรดเกล้า ฯ ขึ้นมาแต่ก่อน และซึ่งบอกลงไปว่ากรุงเก่ามีเนื้อนาอยู่สองแสนเศษ พระยาไชยวิชิตว่าปิดน้ำไว้ให้รอช้าพอน้ำเลี้ยงต้นข้าวได้ จะได้ผลแบ่งสามส่วนได้ ๒ ส่วน เสียน้ำเข้าถึงแต่น้อยน้ำเข้าไม่ถึงส่วนหนึ่งนั้น จะประมวลนาแขวงกรุงเก่าทั้งสองแสนเศษ แบ่งเป็น ๓ ส่วน ปิดน้ำไว้ได้ ๒ ส่วนเสียส่วนหนึ่ง ที่เสียนั้นจะประมาณเอานาที่น้ำเข้าถึงน้อย กับที่น้ำไม่ถึงต้นข้าวเข้ากันเป็นเสียส่วนหนึ่งหรือ หรือจะแบ่งส่วนประการใด ความในหนังสือบอกไม่ชัด ได้โปรดเกล้า ฯ ให้พระราชเสนา หลวงศรีเสนา กับขุนอักษรเสมียนตราผู้ถือหนังสือบอกผลัดกันอ่านทั้ง ๓ คน ก็ได้ความเป็นแต่เงา ๆ อยู่ หาแจ่มแจ้งไม่ และการประมาณข้าวในนาจะได้เสียเป็นการสำคัญ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจะใคร่

ทรงทราบให้แจ่มแจ้ง ให้ประมาณข้าวในนาที่ราษฎรทำลงได้สิ้นเนื้อนาสองแสนเศษหรือประการใด บีดกันน้ำไว้ต้นข้าวของราษฎรที่ทำลงไว้จะได้ผลสักเท่าใด จะเสียสักเท่าใด ให้บอกลงไปให้ชัด กับซึ่งบอกหนังสือให้หมื่นชาญณรงค์ถือลงไปว่าจะบีดกั้นน้ำเหมือนครั้งก่อน น้ำบีนี้น้อยกว่าแต่ก่อน น้ำจะไหลออกเสียได้ คิดจะยกคันกั้นน้ำในท้องนาไว้ไม่ให้บ่าลงคลอง น้ำบีเถาะน้อยกว่าบีขาล ๓ ศอก ๙ นิ้ว และบอกลงไปครั้งนี้ว่าน้ำลด แต่วันเดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ มาจน ณ วันแรม ๑๓ ค่ำ น้ำลด ๒ นิ้ว น้ำบีเถาะจะน้อยกว่าบีขาลสักเท่าใดหามีกำหนดไม่ ให้เจ้าพระยาพระคลังไล่เลียงไต่ถามพระยาวิชิต น้ำที่ลดกรุงเก่าน้ำลดวันใด น้ำบีเถาะเบญจศกน้อยกว่าน้ำบีขาลจัตวาศกเท่าใด น้ำบีเถาะนี้จะมากน้อยกว่าบีมะโรงจัตวาศกสักเท่าใด ให้บอกกำหนดลงไปให้แน่ จะได้เขียนจารึกเป็นแบบแผนไว้ จะได้เป็นที่สังเกตน้ำต่อไปภายหน้า และซึ่งหมื่นคชบริบาล หมื่นสงครามนเรน ไปสืบอาการน้ำฝนต้นข้าวแขวงเมืองนครนายก กลับมาแจ้งกับเจ้าพระยาพระคลัง ๆ ว่ามาถึงบ้านนา ณ วันเดือน ๑๑ ฝน

ตกหนักทั้งกลางวันกลางคืนนั้น บ้านนาจะไปเมืองนคร-นายกทาง ๔๐๐—๕๐๐ เส้น ชอบแต่หมื่นคชบริบาล หมื่นสงครามนเรน จะกลับคืนออกไปสืบถามเจ้าเมืองกรมการ ไต่สวนดูฝนจะตกทั่วแขวงเมืองนครนายกหรือไม่ จะได้น้ำฝนขังนาอยู่สักเท่าใด เจ้าพระยาพระคลังก็จะได้บอกอาการน้ำฝนต้นข้าวลงไป สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็จะได้ทรงทราบใต้ฝ่าละออง ฯ หมื่นคชบริบาล หมื่นสงครามนเรน ก็ไม่กลับคืนออกไปสืบสวน มันเป็นคนเกียจคร้านหาเห็นแก่ราชการไม่ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงคอยฟังข่าวอาการน้ำฝนต้นข้าวแขวงกรุงเก่า แขวงเมืองอ่างทอง แขวงเมืองลพบุรี แขวงเมืองสระบุรี แขวงเมืองนครนายก แขวงเมืองสุพรรณอยู่ไม่ทราบ ให้แต่งคนไปสืบสวนให้แน่นอน บอกอาการน้ำฝนต้นข้าวและรายการปิดน้ำลงไปให้แจ้งทุกประการ ตามท้องตราซึ่งโปรดเกล้า ฯ ขึ้นมาแต่ก่อน ถ้าการลงทำนบถมดินยกคันคลองปิดน้ำขังท้องนาไว้เสร็จการเป็นที่ไว้ใจได้แล้ว เจ้าพระยาพระคลัง เจ้าพระยาพลเทพ เจ้าพระยามหาโยธา พระยาราชสุภาวดี พระยาสุรเสนา ก็จะได้กลับลงไปเฝ้า

ทูลละออง ฯ แจ้งราชการ ณ กรุงเทพ ฯ หนังสือมา ณ วันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีเถาะเบญจศก

ร่างตราท่านหลวงศรีเสนาทำ ได้กราบเรียนเจ้าคุณฝ่ายเหนือ เจ้าคุณปลายเชือก เจ้าคุณศรีพิพัฒน์ ตกแทรกวงกาแล้ว ครั้น ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๑ ค่ำ เพลาค่ำเสด็จออกหน้าพระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัย เจ้าคุณฝ่ายเหนือเอาร่างตรานี้กราบทูลพระกรุณา ให้หลวงศรีเสนาอ่านทูลเกล้า ฯ ถวายจนสิ้นข้อความแล้ว ฯ ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้มีไปตามร่างนี้เถิด กับให้ลอกสำเนาหนังสือบอกอาการน้ำฝนต้นข้าวเมืองเพชรบุรี ให้ขุนอักษรเสมียนตราถือขึ้นไปด้วย

วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๒ ค่ำ ได้ส่งตราให้ขุนอักษรเสมียนตรารับไป

เรื่องรายงานการทำนา

หนังสือพระยามหาอำมาตย์ ฯ มาถึงพระยาไชยวิชิต ผู้รักษากรุงเก่า ด้วยบอกลงไปว่า ณ เดือน ๖ ฝนตกชดเชยตกมากบ้างน้อยบ้าง ตกรายบ้านไปทั่วกันทั้ง ๔ อำเภอ แขวงเสนาแขวงนคร ราษฎรได้ไถคะแปรนาข้าวหางม้าข้าวเบาข้าวสามเดือนทันสารทชุกชุม ที่ได้ไถหว่านข้าวหางม้าคนละกระทง ๒ กระทงก็มีบ้าง แขวงอุทัยราษฎรเพาะกล้าข้าว ๓ เดือนทันสารท ขึ้นสูง ๙—๑๐—๑๔—๑๕—๒๐ นิ้ว ได้บั่กดำทำต่อไปบ้าง ยังย่ำเทือกไถคราดอยู่บ้าง ยังกำลังเร่งรีบทำอยู่ทุกวัน แต่นาข้าวหนักนาข้าวเบากลางปีนาทุ่ง ทั้งสี่ อำเภอ ราษฎรได้ออกไถคะแปรอยู่ ยังหาได้หว่านไม่นั้น ได้นำหนังสือบอกขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาแล้ว จึงทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า การทำนาปีนี้หาเหมือนทุกปีไม่ ทรงพระราชดำริว่าจะให้ข้าราชการ เจ้าเมือง กรมการ ราษฎรทำไร่นาให้ทั่วหน้าพร้อมมูลกัน ความแจ้งอยู่ในท้องตราซึ่งโปรดขึ้นมาแต่ก่อนทุกประการแล้ว สมเด็จพระพุทธ-

เจ้าอยู่หัว จะใคร่ทรงทราบว่าการไร่นาน้ำฝนน้ำท่าให้ถ้วนถี่แน่นอน ให้พระยาไชยวิชิต พระปลัดกรมการว่ากล่าวตรวจตราดูแลให้เจ้าเมือง กรมการ ราษฎรทำไร่นาให้ทั่วกันให้เต็มภูมิฐาน ให้ได้ผลเมล็ดข้าวในปีมะโรงฉอศกให้จงมาก ข้าวจึงจะไม่มีราคาแพง แต่บอกอาการน้ำฝนน้ำท่า อาการไร่นา เจ้าเมืองกรมการราษฎรที่ทำเป็นประโยชน์ของตัว และทำส่วนเข้าจำนวนเกณฑ์บอกอาการลงไปให้แน่นอน อย่ามักง่ายบอกลงไปเป็นอันขาดทีเดียว บัดนี้โปรดเกล้า ฯ ให้ลอกหนังสือบอกอาการน้ำอาการไร่นาเมืองเพชรบุรีขึ้นมาให้ พระยาไชยวิชิต พระปลัดกรมการ ให้รู้ข่าวคราวไร่นาข้างเมืองเพชรบุรีด้วยแล้ว

หนังสือมา ณ วันศุกร์เดือน ๖ แรม ๙ ค่ำปีมะโรงฉอศก

เรื่องกระบือของหลวง

หนังสือ พระยามหาอำมาตย์ ฯ มาถึงพระยาไชยวิชิตผู้รักษากรุงเก่า ด้วยหมื่นสารวัตร หมื่นรักษ์ นายกองเลี้ยงกระบือหลวง อยู่ในพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาจางวางพระคลังสินค้า ตั้งอยู่ ณ บ้านผักไห่แขวงกรุงเก่า ทำเรื่องราวมายื่นว่า เดิมหมื่นกำจรมหิงสาเป็นนายกองเลี้ยงกระบือ อยู่ ณ บ้านห้วยคันแหลนแขวงเมืองอ่างทอง หมื่นกำจรมหิงสาถึงแก่กรรม ผู้มีชื่อเป็นเจ้าหนี้หมื่นกำจรมหิงสา มาชักเอากระบือหลวงไปไว้ ณ แขวงกรุงเก่า บ้างแขวงเมืองอ่างทองบ้าง ได้มีตราขึ้นมาให้พระยาไชยวิชิต พระอ่างทองกรมการ ชำระเอากระบือหลวงมาไว้ตามกองให้สิ้นเชิง แจ้งอยู่ในท้องตราแต่ก่อนนั้นแล้ว พระอ่างทองกรมการชำระได้กระบือผู้ดำ ๔ ตัว หลวงสุภมาตรากรุงเก่าชำระได้กระบือเขาตั้งตอนแล้วตัวหนึ่ง กระบือเขากางศีรษะโคกยังไม่ตอนตัวหนึ่ง ได้ส่งกระบือให้กับหมื่นรักษ์นายกองไว้ ๖ ตัว ครั้น ณ วันเดือน ๙ ขึ้น ๑๓ ค่ำ นายม่วงนำหมื่นศรีสนุก กำนันนุ้ย

นายปาน นายเมือง มาจับกระบือเกียดผู้ดำเขากางศีรษะโคกที่หลวงสุภมาตราชำระได้ส่งมาให้หมื่นรักษ์ไปตัวหนึ่ง หมื่นศรีสนุก กำนันนุ้ย เอาตัวนายเกิดทาสขุนชำนาญซึ่งเลี้ยงกระบืออยู่ใกล้ฝูงหมื่นรักษ์ไปจำตรวนไว้ ณ บ้านหมื่นศรีสนุก บ้านหมื่นรักษาราช แล้วกำนันนุ้ยว่ากระบือตัวจับนี้ เปนกระบือของนายอยู่บุตรเขยขุนชำนาญ จะเร่งเอาตัวนายอยู่ บุตร เขย ขุน ชำนาญ หลาน เขย หมื่น รักษ์ หมื่นรักษ์กับนายอยู่ได้ไปว่ากล่าวกับหมื่นศรีสนุก หมื่นรักษาราช กำนันนุ้ย กำนันมา ว่ากระบือตัวจับนี้เปน กระบือหลวง หมื่นรักษ์ได้ไปตักเตือนว่ากล่าวหลายครั้ง หมื่นศรีสนุก หมื่นรักษาราช กำนันนุ้ย กำนันมา ก็หาส่งไปให้เจ้าเมืองกรมการชำระไม่ แล้วนายเมืองกลับไปฟ้องกล่าวโทษหมื่นรักษ์ นายอยู่ อ้ายเกิดทาส เปนเนื้อความหลายข้อแจ้งอยู่ในฟ้องนั้นแล้ว หลวงจ่าเมืองเปนตระลาการเกาะ เอาตัว นาย อยู่หลานเขยหมื่นรักษ์ไปบังคับให้ส่งตัวหมื่นรักษ์นั้น ความทั้งนี้จะเท็จจริงประการใดไม่แจ้ง ความหาจับกระบือผู้ดำเขากางศีรษะโคกตัวนี้ที่หลวงสุภมาตราชำระส่งให้กับขุน ชำนาญ ความอันนี้ หลวง

สุภมาตรากรมการก็แจ้งอยู่ว่าเป็นกระบือหลวงชำระได้มอบไว้ให้หมื่นรักษ์ ครั้นจะให้กรมการชำระว่ากล่าวที่กรุงเก่านั้น หลวงจ่าเมืองผู้เป็นตระลาการก็ลงไปอยู่ ณ กรุงเทพ ฯ หาได้ว่ากล่าวกันไม่ ความจะเนิ่นช้าไป จึงให้หมื่นรักษ์นายกอง หมื่นสารวัตร ถือตราขึ้นมาให้พระยาไชยวิชิตกรมการ แต่งกรมการคุมตัวเอาหมื่นศรีสนุก หมื่นรักษาราช กำนันนุ้ย กำนันมา กับนายเมือง นายปาน นายม่วง อ้ายเกิดทาส และพ้องเดิมนายเมืองส่งลงไป ณ กรุงเทพ ฯ พร้อมด้วยผู้ถือตราโดยเร็ว จะได้ส่งให้ตระลาการชำระว่ากล่าวให้เห็นเท็จและจริงตามข้อความหนังสือมา ณ วันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะโรงฉอศก

วันเดือน ๑๐ ท่านเจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือนั่งว่าราชการอยู่ ณ ศาลาลูกขุนในฝ่ายซ้าย ได้เอาร่างตรานี้อ่านกราบเรียนตกแทรกกวงกาลงบ้าง ว่าถูกต้องอยู่แล้ว แล้วสั่งว่าให้มีไปตามร่างนี้เถิด

เรื่องผู้ร้าย

หนังสือ พระยามหาอำมาตย์ ฯ ถึงพระยาไชยวิชิต ผู้รักษากรุงเก่า ด้วยหลวงธรเณนในกรมมหาดไทยมาแจ้งความว่า เดิมอ้ายโตเป็นทาสหลวงธรเณน อ้ายโตเป็นผู้ร้ายต้องเรือนจำอยู่ ณ ทิม จมื่นทิพเสนา ปลัดกรมพระตำรวจ หลวงธรเณนรับประกันตัวอ้ายโตออกมาจากทิม ครั้นอยู่มาอ้ายโตหลบหนีไปช้านานหลายเดือน แล้วสืบได้ความว่าอ้ายโตหนีขึ้นไปสำนักอาศัยอยู่ที่เรือน นาย ม่วง อำแดงคง ณ บ้านพระนครหลวงแขวงกรุงเก่า บัดนี้ให้หลวงธรเณน ถือตราขึ้นมาให้พระยาไชยวิชิตกรมการ แต่งกรมการไปกับหลวงธรเณน สืบจับเอาตัวอ้ายโตทาส อย่าให้เกิดความอริวิวาทกันแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ถ้าจับได้ตัวอ้ายโต แล้วให้ส่งอ้ายโตให้กับหลวงธรเณนคุมลงไป ณ กรุงเทพ ฯ ถ้ามิได้ตัวอ้ายโต ก็ให้พระยาไชยวิชิตกรมการไล่เลียงดูว่า ถ้าอ้ายโตไปสำนักอาศัยอยู่ที่เรือนนายม่วง อำแดงคงจริง ก็ให้เอาตัว นายม่วง อำแดงคง เจ้าสำนัก

ส่งลงไป ณ กรุงเทพ ฯ พร้อมด้วยหลวงธรเณน จะได้ชำระว่ากล่าวเอาตัวอ้ายโต

หนังสือมา ณ วันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะโรงฉอศก

เรื่องน้ำฝนต้นข้าว

หนังสือ พระยามหาอำมาตย์ มาถึงพระยาไชยวิชิต ผู้รักษากรุงเก่า ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่าพระยาไชยวิชิตบอกลงไปว่าฝนตกทุกวัน ตกมากบ้างน้อยบ้าง น้ำขึ้นแต่ ณ วันเดือน ๑๑ แรม ๙ ค่ำ มาจนเดือน ๑๑ แรม ๑๔ ค่ำ น้ำขึ้น ๔ นิ้ว กับ ๒ กระเบียด น้ำเดือน ๑๑ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะโรงฉอศก มากกว่าน้ำปีเถาะเบญจศก ๒ ศอก ๘ นิ้ว ๒ กับกระเบียด ยังน้ำอีก ๔ นิ้ว กับ ๒ กระเบียด จะเท่าน้ำปีจอสัมฤทธิศก เค้าฝนก็ยังมีที่น้ำก็ยังจะขึ้นอีกอยู่ ราษฎรกำลังเร่งรีบเกี่ยวข้าว ๔ เดือนแล้วประมาณ ๓ ส่วน ยังประมาณส่วนหนึ่ง ข้าวหางม้าเกี่ยวได้ประมาณส่วนหนึ่ง ยังประมาณส่วนหนึ่ง

ข้าวกลางปีนาปักแควประสัก เกี่ยวได้ ๒ ส่วน ยังประมาณส่วนหนึ่ง ข้าวหนักนาปักออกรวงโพลงบ้างผ่าลามอยู่บ้าง ข้าวหนักนาทุ่งแต่งตัวต้นกลม ข้าวเหนียวกลัดยอดจะผ่าลามอยู่แล้ว เดือน ๑๒ ข้างขึ้นข้าวเหนียวจะออกรวง เดือน ๑๒ กลางเดือนและข้างแรม ข้าวหนักนาทุ่งก็จะผ่าลามออกรวงเป็นลำดับกันไป ราษฎรเกี่ยวข้าวหางม้าข้าวกลางปีนาปักแล้ว ก็จะได้เกี่ยวข้าวเหนียวข้าวหนักนาทุ่งติดต่อกันไปนั้น และข้าวหนักนาทุ่งแต่งตัวต้นกลม เดือน ๑๒ กลางเดือนและข้างแรมก็จะออกรวง ข้าวหางม้าเกี่ยวได้ส่วนหนึ่งยังส่วนหนึ่ง ข้าวกลางปีก็ยังเกี่ยวไม่แล้ว ข้าวหนักนาปักก็ออกรวงโพลงจะได้เกี่ยวติดกันไป ฤดูก็ล่วงเข้ามาจนถึงเดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ ๗ ค่ำ จะเข้าฤดูเหมันต์อยู่แล้ว ฝนก็ยังหางดไม่ ตกชุกชุมเสมออยู่ทุกวัน น้ำก็ยังไม่ลดถอย ในกระแสพระราชดำริทรงเห็นว่า ณ ปีมะโรงฉอศกนี้น้ำจะหาลดเร็วทันข้าวหนักนาทุ่งไม่ ข้าวจะออกรวงสุกเหลืองเสียก่อนจะต้องเกี่ยวน้ำ เกลือกว่าราษฎรจะเกี่ยวไม่ทันข้าวจะจมน้ำเสียไป สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระวิตกอยู่ด้วยน้ำและข้าวเป็นอันมาก ให้

พระยาไชยวิชิตกรมการตริตรองใคร่ครวญดูน้ำ ถ้าเห็นว่าน้ำจะไม่ลดถอยลงเร็วจะต้องไล่น้ำ ก็ให้พระยาไชยวิชิตเร่งบอกลงไป จะได้โปรดเกล้า ฯ ให้จัดแจงการพระราชพิธีสวดพระพุทธมนต์ขับไล่น้ำ ด้วยอำนาจพระพุทธมนต์น้ำจะได้ลดถอยลงเร็ว ราษฎรจะได้เกี่ยวข้าวโดยสะดวก หนังสือมา ณ วันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรงฉอศก

วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ ได้ส่งตราให้หมื่นฤทธิ์ศรไกร ตำรวจนอกขวาถือไป

เรื่องชำระความ

หนังสือ พระยามหาอำมาตย์ ฯ มาถึงหลวงมหาดไทย หลวงจ่าเมือง หลวงแพ่ง หลวงสุภมาตรา กรมการกรุงเก่า ด้วยมีรับสั่งกรมหลวงรักษ์รณเรศ โปรดเกล้า ฯ สั่งว่า จีนอยู่มามิได้ไว้ความให้จีนบั้งกีผู้พี่ ทำเรื่องราวกราบทูลกล่าวโทษขุนวังเอี่ยมภรรยาขุนวัง นายจุ้ย นายโม นายจ้าย จีนเปา จีนเต๊ก ใจความว่า ณ วันเดือน ๓

แรม ๓ ค่ำ ปีมะโรงฉอศก จีนเต๊กกับจีนมีชื่อไปนัดบ่อนโป ที่แพจีนมีชื่อ จีนอยู่กับจีนเต๊กวิวาทหุ่มเถียงกันในเชิงเล่นโป ขุนวังถามจีนเต๊กว่าอั้นประตูละเท่าใด จีนเต๊กบอกขุนวังว่าอั้นประตูโปประตูละ ๓ ตำลึง จีนอยู่ว่าหาได้อั้นประตูโปไม่ ขุนวังกับนายอยู่ จีนหุดเปา นายโม นายจ้าย พรรคพวกบ่าวทาสขุนวังประมาณ ๖—๗ คน พากันกลุ้มรุมเตะต่อยชกตีทุบถองเอาจีนอยู่ฟกช้ำดำทั้งตัว แล้วฉุดเอาตัวจีนอยู่ไป ขุนวังให้นายจุ้ย นายโมกับพรรคพวกยึดมือยึดเท้าจีนอยู่คว่ำลง ขุนวังเอาหวายเฆี่ยนจีนอยู่ ๑๐ ที เอาชื่อจำจีนอยู่ไว้ ขุนวังกลัวจีนอยู่จะฟ้อง ขุนวังส่งตัวจีนอยู่ไปให้ขุนพิพัฒนสมบัติ เอาตัวจีนอยู่ไว้ ผู้มีชื่อมารับตัวจีนอยู่ไป จีนอยู่จึงไปทำคำกฎหมายฟ้องต่อกรมการ ณ ศาลากลาง แจ้งอยู่ในคำกฎหมายบาดแผลและฟ้องจีนอยู่นั้นแล้ว จีนเต๊กรู้ว่าจีนอยู่ฟ้องจีนเต๊กกับขุนวังพวกขุนวัง จึงให้ขุนพัฒน์เอาตัวจีนอยู่ไปคุมไว้นั้น ความทั้งนี้จะเท็จจริงฉันใดหาแจ้งไม่ ต้องที่จะเอาตัวขุนวังคนมีชื่อส่งไปชำระว่ากล่าวกับจีนปั้งกี ณ กรุงเทพ ฯ ให้เห็นเท็จและจริง บัดนี้ให้นายมาตำรวจถือตราขึ้นมาให้หลวง

มหาดไทย หลวงจ่าเมือง หลวงแพ่ง หลวงสุภมาตราส่งตัว ขุนวัง เอี่ยมภรรยาขุนวัง นายจุ้ย นายโม นายจ้ายจีนเปา จีนเต๊ก ให้แก่ข้าหลวง ถ้าผู้มีชื่อซึ่งมีตรามาให้ส่งนั้น หลบหลีกหนีมิพบตัว ก็ให้เกาะเอาผู้คนซึ่งอยู่ ณ เรือนเอามาเป็นจำนำ เร่งรัดเอาตัวส่งให้กับข้าหลวงคุมลงไป ณ กรุงเทพ ฯ จงได้ จะได้ส่งให้ตระลาการชำระว่ากล่าวให้แล้วสำเร็จแก่กันตามพระราชกำหนดกฎหมาย และตัวจีนอยู่นั้น ให้หลวงมหาดไทย กรมการ หาตัวขุนพัฒน์มาว่ากล่าวให้ส่งตัวจีนอยู่ให้กับข้าหลวงคุมลงไป ณ กรุงเทพ ฯ คอยท่าขุนพัฒน์จะคิดใจว่ากล่าวว่าจีนอยู่เป็นหนี้สิน ก็ให้แต่งคนติดตามลงมา จะได้ชำระตัดสินให้ และให้ข้าหลวงผู้ถือตราว่ากล่าวเอาตัวผู้มีชื่อตามมีมาในท้องตราแต่เท่านี้ ห้ามอย่าให้เก็บเอาเนื้อความอื่นนอกท้องตราว่ากล่าวลงเอาพัสดุทองพัสดุเงิน และกระทำให้ผิดตามพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปรามเก่าห้ามปรามใหม่แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เป็นอันขาดทีเดียว หนังสือมา ณ วันอาทิตย์เดือน ๔ แรม ๑ ค่ำ ปีมะโรงฉอศก

ร่างตรานี้หมื่นวิเศษว่าที่ขุนบริบาล เอาเรื่องราวมายื่นว่ารับสั่งเสด็จกรมหลวงรักษ์รณเรศให้มาบอก

วันอาทิตย์เดือน ๔ แรม ๑ ค่ำ เพลาบ่ายเจ้ากรมมหาดไทย ฝ่ายเหนือนั่งว่าราชการศาลาลูกขุนฝ่ายซ้าย ได้เอาร่างนี้อ่านกราบเรียนจนสิ้นข้อความตกแทรกกวงกาลงบ้าง แล้วสั่งให้มีไปตามร่างนี้เถิด

วันเดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ ปีมะโรงฉอศก หมื่นวิเศษรับไปนายมาตำรวจเป็นข้าหลวงไป

เรื่องชำระความ

หนังสือ เจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึง พระปลัด หลวงยกกระบัตร กรมการกรุงเก่า ด้วยอ้ายพุดทำเรื่องราวกล่าวโทษ ข้าหลวง เสนากรมการ กำนันแขวงกรุงเก่าว่า คบคิดกันกับขุนทิพเสนา หมื่นทิพเสนา ขุนอินเสนาหมื่นรองอิน ขุนพรหมเสนา ว่าฉ้อบังเงินค่านาของหลวง จำนวนปีขาลจัตวาศก ปีเถาะเบญจศก ๕ อำเภอ คิด

เปนนา ๑๘๘๓ ไร่ ๒ งาน เปนเงิน ๘๘ ชั่ง ๕ ตำลึง ๑ บาท ๑ สลึง แจ้งอยู่ในเรื่องราวนั้นแล้ว ตระลาการเกาะได้ตัวจำเลยบ้าง ยังไม่ได้ตัวบ้าง ที่ได้ตัวมาถามให้การปฏิเสธไม่รับ จะชำระว่ากล่าวต่อไป กรมการผู้กำกับข้าหลวงเสนาและกำนันที่เปนจำเลยอยู่ ณ แขวงกรุงเก่าต้องที่จะชำระว่ากล่าวให้เห็นเท็จและจริง ครั้นจะให้ พระปลัด กรมการส่งตัวกรมการกำนันลงไปชำระว่ากล่าวกัน ณ กรุงเทพ ฯ ที่ขอมีรับประกัน ก็จะต้องขึ้นมาสืบสักขีพยาน ณ แขวงกรุงเก่า ความจะเนิ่นช้าไป จึงให้หลวงพิพิธสาลี คุมเอาตัวอ้ายพุดโจทก์ กับข้าหลวงเสนาขึ้นมาให้พระปลัด กรมการ พร้อมด้วยหลวงพิพิธสาลี เอาตัวกรมการผู้กำกับและกำนันบ้านราษฎร ซึ่งเกี่ยวข้องในเรื่องราว มาชำระว่ากล่าวให้เปนสัจเปนธรรม ให้ถูกต้องกับกฎหมายให้สำเร็จโดยเร็ว อย่าให้เข้าด้วยฝ่ายโจทก์ฝ่ายจำเลย และกดความรายนี้ไว้ให้เกี่ยวข้องเปนข้ออาญาอุทธรณ์ต่อไปได้เปนอันขาดทีเดียว ถ้าชำระว่ากล่าวได้ความประการใดให้บอกลงไปให้แจ้ง

หนังสือมา ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็งสัปตศก

เรื่องจัดซื้อข้าวขึ้นฉาง

หนังสือ พระยาราชสุภาวดี ฯ มาถึงพระปลัดกรมการกรุงเก่า ด้วยเจ้าพนักงานกรมนาแจ้งความว่า โปรดเกล้า ฯ ให้เอาข้าวหลวงซึ่งโปรดให้หลวงพิพิธสาลี ขึ้นมาจัดซื้อไว้ ณ ฉางกรุงเก่า สีเป็นข้าวสารเตรียมไว้ให้ได้ข้าวสาร ๒๐๐ เกวียน มีราชการมาจะได้เอาข้าวสารจับจ่ายราชการทัพ กรมนาเจ้าพนักงานจะขอให้คนโทษลูกความต้องเวรจำอยู่ ณ กรุงเก่าช่วยสีข้าวนั้น คนโทษ ณ กรุงเก่าจะมีมากน้อยเท่าใดก็ยังไม่รู้ ให้พระปลัดกรมการตรวจตราดูคนโทษลูกความซึ่งมีอยู่ ณ กรุงเก่า ถ้าคนโทษลูกความมีมาก จะรับสีข้าวหลวงได้มากน้อยเท่าใด ให้พระปลัดกรมการบอกลงไปให้แจ้ง จะได้ให้ขึ้นมาให้สีข้าวสารไว้สำหรับราชการ หนังสือมา ณ วันพุธเดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำปีมะเส็งสัปตศก

ร่างตรา ๒ ร่างนี้ พระศรีเสนาทำ ได้กราบเรียนเจ้าคุณพระยาราชสุภาวดี ที่หอพระสัสดี เมื่อวันเดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำแล้วสั่งว่าให้มีไปตามร่างนี้เถิด

วันเดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำได้ส่งตรานี้ให้หลวงพิพิธสาลีถือไป

เรื่องชำระความ

หนังสือ พระยามหาอำมาตย์ ฯ มาถึง พระปลัดหลวงยกกระบัตร กรมการกรุงเก่า ด้วยนายเขียวเดิม (เป็น) เลกเมืองลพบุรีสมัครมาเป็นไพร่หลวงกองขุนอินทรคีรี ส่วยศิลายกตั้งบ้านเรือนอยู่บ้านโพสามต้นแขวงกรุง-เก่า ทำเรื่องราวมายื่นยังลูกขุน ณ ศาลาว่า เดิมนายเพงน้านายเขียวถึงแก่กรรม อำแดงคุ้มภรรยานายเพง เก็บเอาทรัพย์มรดกไว้ผู้เดียว หาแบ่งปันให้นายเขียวไม่ นายเขียวฟ้องต่อพระปลัดกรมการ ให้เอาอำแดงคุ้มมาพิจารณา หลวงมหาดไทยเป็นตระลาการ ถามอำแดงคุ้ม

เป็นสำนวนต่อกัน ได้เรียกเอาทรัพย์สิ่งของและทาสชาย ทาสหญิง ๒ คนมาไว้เป็นกลางแล้ว แต่กระบือ ๔ ตัว อำแดงคุ้มขัดไว้ อยู่มาหลวงมหาดไทย เสมียนผู้คุม ปล่อยทาสไปเสีย นายเขียวตักเตือนให้พระปลัด หลวงยกกระบัตร หลวงมหาดไทยชำระว่ากล่าวให้สำเร็จ พระปลัดกรมการพากันนิ่งเสียนั้น ความทั้งนี้จะเท็จจริงประการใดไม่แจ้ง และนายเขียว นายเนียม เป็นไพร่หลวงกองศิลา ได้ไปทำศิลาเขาตะเภาเมืองลพบุรี เขาชะโงกเมืองนครนายก ส่งเข้ามาปูพื้นศาลารายวัดพระเชตุพน และประดับซุ้มประตูซุ้มเสมา ประดับเกยวัดสุทัศน์เทพทารามมาหลายปีแล้ว และ ณ ปีมะเส็งสัปตศกนี้ ให้ทำศิลาส่งเข้าไปประดับซุ้มเสมาวัดอรุณราชทารามอีก ได้ไปรับราชการแต่นายเนียมพี่ชาย นายเขียวนั้นต้องคดีเกี่ยวข้องความมรดกหาใคร่จะแล้วไม่ จะเอาตัวนายเขียวไปทำศิลา นายเขียวก็ผัดผ่อนไปว่าความกับอำแดงคุ้มน้าสะใภ้ก่อน จึงให้นายเขียวกลับขึ้นมาให้พระปลัด หลวงยกกระบัตร หลวงมหาดไทยกรมการ เร่งชำระว่ากล่าวความนายเขียวกับอำแดงคุ้มให้เป็นสัจเป็นธรรม การควร

จะผ่อนปรนแบ่งปันทรัพย์สิ่งของคนกระบือ จะควรได้กับนายเขียวบ้างประการใด ก็ให้พระปลัด กรมการว่ากล่าวเปรียบเทียบแบ่งปันให้ควรแก่การ นายเขียวก็เป็นไพร่หลวงควรจะได้ทรัพย์มรดกของพี่ป้าน้าอาอยู่ อย่าให้สูญเสียความมรดก แล้วจะได้เอาตัวนายเขียวไปเข้ากองขุนอินทรคิรี ทำศิลาส่งเข้ามาประดับซุ้มเสมาวัดอรุณราชทารามให้ทันกำหนด ถ้าอำแดงคุ้มจะขัดขวางไม่ผ่อนปรนให้นายเขียวประการใด ก็ให้แต่งกรมการคุมเอาตัวนายเขียวอำแดงคุ้ม ลงไป ณ กรุงเทพ ฯ ให้สิ้น จะได้ส่งให้ตระลาการชำระว่ากล่าวให้สำเร็จตามพระราชกำหนดกฎหมาย

หนังสือมา ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็งสัปตศก

สารตรา

เรื่องชำระความสั่งให้รังวัดบ้านใกล้เรือนเคียง

สารตรา ท่านเจ้าพระยาจักรี ฯ ให้มาแก่พระปลัด หลวงยกกระบัตร หลวงมหาดไทย กรมการกรุงเก่า ด้วยบอกหนังสือให้พะทำมะรงเอี่ยม ถือลงไปว่า ณ วันเดือน ๙ แรม ๑๐ ค่ำปีมะเส็งสัปตศก จีนภูเป็นพี่น้องกับจีนโกย เอาซาก ๒ เล่ม ซอไม้เลียงอัน ๑ ขวากไม้รวก ๖๐ กับคบเพลิงผ้าชุบน้ำมัน มาฟ้องว่าจีนโกยอำแดงหนูกับจีนภูลูกจ้างตั้งบ้านเรือนอยู่บ้านชีหน แขวงกรุงเก่า ณ วันเดือน ๙ แรม ๕ ค่ำ เพลาประมาณยามเศษ จีนภูนอนอยู่ที่เรือหน้าบ้านจีนโกย มีอ้ายผู้ร้ายเอาก้อนอิฐทิ้งถูกประทุนเรือ จีนภูตื่นขึ้นเห็นอ้ายผู้ร้ายประมาณ ๑๗–๑๘ คน ถือไต้เพลิงบ้าง ถือดาบบ้าง มีดบ้าง ไม้พลองบ้าง อ้ายผู้ร้ายโห่ร้องขึ้นปล้นเรือน จีนโกยอำแดงหนู อ้ายผู้ร้ายเอาดาบฟันจีนโกย อำแดงหนู มีบาดแผล ณ วันเดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ จีนโกยตาย อ้าย

ผู้ร้ายเก็บเอาทรัพย์สิ่งของกับเงินตรา ๘ ชั่ง พระปลัดหลวงยกกระบัตรกรมการสืบจับได้ตัวอ้ายแตงมาถาม อ้ายแตงให้การรับเป็นสัจ ซัดถึงนายเอี่ยม นายนิล นายสัง นายหอม นายอาจ นายคลาย นายมา แขวงกรุงเก่า นายแย้มเมียชื่ออำแดงแจ่มเป็นทาสท้าวเทพอากร นายพุ่ม นายคง อยู่สวนข้าวแฟ หลังวัดพระยาธรรมกับชายมีชื่ออีก ๓ คน ว่าอยู่กรุงเทพ ฯ เป็นผู้ร้ายไปปล้นเรือนจีนโกยด้วย อ้ายแตงถาม นายเอี่ยม นายนิล นายสัง นายคลาย นายมา นายอาจ นายหอม ไม่รับ ครั้นจะผูกทำโทษอ้ายแตงเอาความจริง อ้ายแตงว่าเงินตรากับสิ่งของซึ่งปล้นได้แบ่งปันกัน เงินสิ่งของส่วนอ้ายแตง อ้ายแตงให้อ้ายแย้มเอาไว้ และอ้ายแย้ม อ้ายพุ่ม อ้ายคง กับอ้ายมีชื่อ ๓ คนยังหาได้ตัวไม่ บอกส่งตัวจีนภู่โจทก์กับอ้ายแตงผู้ร้ายเป็นสัจ นายเอี่ยม นายอาจ นายนิล นายสัง นายคลาย นายหอม นายมา กับถ้อยคำสำนวนลงไปนั้นได้นำเอาหนังสือ บอกขึ้นกราบทูลพระกรุณาแล้ว ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่าอ้ายผู้ร้ายปล้นเรือนจีนโกย อำแดงหนู เก็บเอาทรัพย์สิ่งของไป พระปลัดกรมการ

ให้สืบจับได้ตัวอ้ายแตง หาได้รูปพรรณของกลางไม่ พระปลัดกรมการถามอ้ายแตง อ้ายแตงให้การรับเป็นสัจ โดยชื่นตา แล้วซัดถึงนายเอี่ยมถึงคนมีชื่อว่าไปปล้นด้วยอ้ายแตง ได้สิ่งของมาแบ่งปันกัน นายเอี่ยมคนมีชื่อที่ได้ตัวมาถามก็ไม่รับ ดูหามั่นคงเจาะจริงจังไม่ ความเป็นเลื่อนลอยอยู่แล้ว อ้ายผู้ร้ายลักทองรูปพรรณและผ้าพันนุ่งห่มสิ่งของสิ่งใดไปเป็นสลักสำคัญบ้าง กับราษฎรชาวบ้านใกล้เคียงได้มาช่วยจับอ้ายผู้ร้ายกี่คน ใบบอกก็หาชัดไม่ จึงทรงพระราชดำริว่าพระปลัดหลวงยกกระบัตรหลวงมหาดไทย เป็นกรมการผู้ใหญ่อยู่รักษาบ้านเมือง ชำระผู้ร้ายปล้นสะดม เป็นความมหันตโทษข้อใหญ่เสี้ยนหนามแผ่นดิน พระปลัด หลวงยกกระบัตร ก็หาไล่เลียงเอาความให้ชัดจะแจ้งไม่ แล้วทองและสิ่งของในคำตราสินอ้ายผู้ร้ายปล้นสิ่งใดเท่าใดก็ไม่มีบอกกล่าวกลมกลืนลงไป ฟังไม่ได้ความดังนี้ พระปลัด หลวงยกกระบัตร หลวงมหาดไทยกรมการมีความผิดอยู่เป็นอันมาก ให้ภาคทัณฑ์โทษไว้ครั้งหนึ่งจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยามหาเทพ พระยาเพ็ชรปาณี เป็นตระลาการชำระ และสืบได้ อ้ายคง

อ้ายรอด อ้ายล้อม อ้ายแย้ม อ้ายลิ อ้ายพุ่มมาถาม อ้ายแย้ม อ้ายมีชื่อให้การรับเป็นสัจชำระได้เงินทองรูปพรรณสิ่งของของกลางแล้ว แต่นายเอี่ยม คนมีชื่อ ๗ คนอ้ายแตงกลับคืนคำว่าแกล้งซัดนายเอี่ยมว่าเป็นผู้ร้าย ชำระนายเอี่ยมหาได้เป็นผู้ร้ายไปปล้นเรือนจีนโกยไม่ บัดนี้ให้ขุนนรบาลกรมเมือง ขุนสวัสดิราชาคลังมหาสมบัติ หมื่นสนิทอักษรแพ่งกลาง หมื่นพุฒวิเศษ ตำรวจในซ้ายเป็นข้าหลวงถือตราขึ้นมา ให้พระปลัด หลวงยกกระบัตร หลวงมหาดไทยกรมการ แต่งกรมการ นายอำเภอ กำนัน กำกับด้วยข้าหลวงไปรังวัดชาวบ้านเรือนใกล้เคียงอยู่ในที่รังวัด ๕ เส้นจะเป็นเรือนเท่าใด เป็นคนกี่คน คนเหล่านั้นได้มาช่วยจับอ้ายผู้ร้ายกี่คน ถูกกวาดป่วยเจ็บกี่คน ให้ชำระเอาบัญชีให้แน่นอน แล้วให้ข้าหลวง พระปลัด กรมการชำระเอาเงินค่ารังวัด กับราษฎรมีชื่อให้ถูกต้องตามกฎหมายซึ่งโปรด ฯ พระราชทานขึ้นมาไว้สำหรับบ้านสำหรับเมืองถ้าเรียกได้เงินค่ารังวัดมากน้อยเท่าใด ให้กรมการคุมเงินค่ารังวัดลงไปพร้อมด้วยข้าหลวง ให้ถึงกรุงเทพ ฯ โดยเร็วจะได้เอาเงินค่ารังวัดพระราชทานให้แก่ผู้สืบจับอ้ายผู้ร้าย

ได้ เป็นค่าสินบนต่อไป และให้ข้าหลวง พระปลัดหลวงยกกระบัตรกรมการลงเส้นเชือกรังวัดและเรียกเอาเงินค่ารังวัด แต่โดยสัจโดยจริง ให้ถูกต้องกับกฎหมาย อย่าให้เคลือบแฝงกระทำให้ผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย ห้ามปรามเก่าห้ามปรามใหม่แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เป็นอันขาดทีเดียว สารตรามา ณ วันเสาร์เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๓ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๐๗ ปีมะเส็งสัปตศก

ร่างตรานี้ เจ้าคุณฝ่ายเหนือทำได้อ่านกราบเรียนเจ้าคุณพระยาราชสุภาวดี พระยาเพ็ชรพิไชย เมื่อวันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๐ เพลาเช้าแล้วสั่งว่าให้มีไปตามร่างนี้เถิด เมื่อสั่งหลวงเทเพนทรอยู่ด้วย

วันเสาร์ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๐ ได้ส่งตรานี้ ให้ขุนนรบาล กรมเมืองรับไป

ใบบอกเรื่องช้างล้ม

ข้าพเจ้าหลวงปลัดผู้ว่าราชการเมืองอ่างทอง และกรมการขอบอกมายังท่านออกพันนายเวร ได้นำขึ้นกราบเรียน แด่พณหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ให้ทราบ ด้วยเดิมช้างพังเครือ สูง ๔ ศอก ๑ คืบ ๓ นิ้ว หางด้วน มีขนายซ้ายขวา เจ้าอุปราชเมืองเวียงจันทน์ซื้อเมืองหนอง-คายถวาย รับ ณ วันเดือน ๘ ทุติยสาฒบีมะโรงฉอศก จัดไว้เป็นช้างประเทียบส่งขึ้นไปกองบ้านรี ขุนทรงคช-กรรม์ ขุนอนันต์คชเดช มอบให้คำภาเลี้ยงปรนปรือไว้ ครั้น ณ วันเดือน ๑๑ แรม ๙ ค่ำปีมะเส็งสัปตศก เพลาเช้า นายคำภาเอาช้างพังเครือไปวางให้รับพระราชทานหญ้า ณ ทุ่งบ้านโพ เพลาตะวันบ่ายนายคำภาออกไปแก้ช้างพังเครือ นายคำภาเห็นช้างพังเครือเชื่อมมึนไปหารับพระราชทานหญ้าไม่ นายคำภากลับเข้ามาบอกขุนทรง-คชกรรม์ ขุนอนันต์คชเดช กับหมอบัตตะโนฏ พากันออกไปพิเคราะห์ดูเห็นช้างพังเครือฟกขึ้นที่ตะโคนรัด เท่าผลลูกส้มโอผ่าซีก หมอเสกปูนสูญทา เอาหญ้าฉาบเอา

น้ำพุทธมนต์รดประกอบ หญ้าให้รับ พระราชทาน หาพึ่งไม่ ให้เท้าสั้นงวงสั้น ดั้ดหน้าดั้ดหลัง เพลาพลบค่ำช้างพังเครือล้มขาดใจตาย หมื่นสารวัตรมาบอกข้าพเจ้า ข้าพเจ้าให้นายอำเภอไปชันสูตรดูศพช้างพังเครือ แล้วข้าพเจ้าให้หมื่นสารวัตรคุมเอาขนายซ้ายขวายาว ๑๖ นิ้ว ใหญ่รอบ ๓ นิ้ว กระดูกเท้าหลังคู่หนึ่ง มอบให้หมื่นสารวัตรคุมเอาลงมาส่งด้วยแล้ว ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด บอกมา ณ วันเสาร์เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็งสัปตศก เมืองอ่างทองบอกลงมาว่าช้างหลวงเกิดปฏิเหตุล้ม ช้างพังเครือสูง ๔ ศอก ๑ คืบ ๓ นิ้ว มีขนายซ้ายขนายขวา เจ้าอุปราชเมืองเวียงจันทน์จัดซื้อถวายรับไว้ ณ วันเดือน ๘ ๘ ปีมะโรงฉอศก ส่งไว้กองบ้านรี ขุนทรงคชกรรม์ ขุนอนันต์คชเดช ให้นายคำภาเลี้ยงอยู่ ณ วันเดือน ๑๑ แรม ๙ ค่ำ ล้มช้างหนึ่ง แต่งให้หมื่นสารวัตรคุมเอาขนายซ้ายขนายขวาลงมาส่ง

วันอังคารเดือนอ้ายขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็งสัปตศก หมื่นสารวัตรกรมช้างถือมา

ใบบอกเรื่องส่งดอกไม้สำหรับบูชาธรรม

ข้าพเจ้า หลวงไชยสงครามปลัดผู้ว่าราชการเมือง และกรมการขอบอกมายังท่านออกพันนายเวร ได้นำขึ้นกราบเรียน แด่พณหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลาให้ทราบด้วยมีตราพระราชสีห์โปรดกระหม่อมขึ้นมาถึงข้าพเจ้า ด้วยทรงพระราชศรัทธาให้มีพระธรรมเทศนามีพระปฐมในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ณ วันเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ แรมค่ำหนึ่งเหมือนอย่างทุกปี ต้องการดอกไม้สดสำหรับจะบูชาพระธรรมเทศนา ให้ปลงใจลงในพระราชกุศลจัดหาดอกบัวหลวง บัวขม บัวเผื่อน ดอกนิลุบลสัตบุษย์ ดอกลินจง สามหาว ดาวเรือง บานไม่รู้โรยดอกรัก ให้จงมากข้าพเจ้าทราบกระหม่อมในท้องตราทุกประการแล้ว ข้าพเจ้าเก็บได้ดอกบัวหลวง ๒๘๐๐ ดอก ดอกบัวขมบัวเผื่อน ๒๐๐๐ ดอก ดาวเรืองห่อหนึ่ง บานไม่รู้โรยห่อหนึ่ง ข้าพเจ้าแต่งให้นายพะทำมะรงคุมเอาดอกไม้ลงมาส่งตามท้องตราซึ่งโปรดขึ้นมานั้นแล้ว ควร

มิควรแล้วแต่จะโปรด ข้าพเจ้าขอบอกมา ณ วันอังคาร เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็งสัปตศก เมืองอ่างทองบอกส่งดอกบัวหลวง ๒๘๐๐ ดอกบัวขมดอกบัวเผื่อน ๒๐๐๐ ดอกดาวเรืองห่อ ๑ ดอกบานไม่รู้โรยห่อ ๑

วันอังคารเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็งสัปตศก นายพะทำมะรง ถือมา

ใบบอกเรื่องจำนวนปืนที่มีอยู่ในหัวเมือง

ข้าพเจ้า พระพิทักษ์ธานีปลัด หลวงมหาดไทย หลวงสุภมาตรากรมการกรุงเก่า บอกปรนนิบัติมายังท่านออกพันนายเวรขอได้กราบเรียน พณหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลาให้ทราบ ด้วยมีตราพระราชสีห์โปรดเกล้าโปรด-กระหม่อมขึ้นไปถึงข้าพเจ้ากรมการว่าปืนทองเจ้าพนักงานจ่ายเอาไปไว้สำหรับเมืองบ้าง เจ้าเมืองกรมการไปราชการทัพศึกได้มาไว้ก็มีบ้าง ปืนทองบรรดามีอยู่ที่หัวเมืองทั้งปวงนั้นได้มาช้านานแล้ว เห็นจะชำรุดเหมือนกันกับปืน

ทองที่เมืองสาครบุรีส่งเข้ามา และบิ่นเปรียมและบิ่นหลัก ทองจะมีอยู่หัวเมืองใดเท่าใด ให้ส่งลงไป ณ กรุงเทพพระมหานครให้สิ้น จะโปรดให้เจ้าพนักงานเปลี่ยนบิ่นเปรียมเหล็กขึ้นมาไว้สำหรับเมือง แล้วให้ตรวจดูบิ่นใหญ่น้อยซึ่งจ่ายขึ้นมาไว้สำหรับเมือง จะใช้ราชการได้มิได้เท่าใด ให้บอกจำนวนบิ่นลงมา ณ กรุงเทพพระมหานครนั้น ได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมตามท้องตราซึ่งโปรดขึ้นไปทุกประการแล้ว ข้าพเจ้ากรมการได้ค้นตรวจดูบิ่นเปรียมเหล็กเปรียมทองที่กรุงเก่าหามีไม่ มีแต่บิ่นหลักเหล็ก ๔ บอก กับบิ่นคาบศิลา ๕๐ บอก พระยาไชยวิชิตผู้รักษากรุงเอาไปราชการทัพ ๑๕ บอก ยังบิ่นคาบศิลาอยู่ ๓๕ บอก บิ่นคาบศิลาบิ่นหลักเหล็กดีอยู่หาชำรุดไม่ ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด ข้าพเจ้าบอกปรนนิบัติมา ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๑๒ ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเส็งสัปตศก เมืองกรุงเก่าบอกด้วยบิ่นเปรียมเหล็กบิ่นเปรียมทองหามีไม่ มีแต่บิ่นหลักเหล็ก ๔ บอก บิ่นคาบศิลา ๕๐ บอก พระยาไชยวิชิตเอาไปราชการบิ่นคาบศิลา ๑๕ บอก ยังคงอยู่ ๓๕ บอก

วันศุกร์เดือน ๑๒ ปีมะเส็งสัปตศก หลวงยกกระบัตรถือมา

เรื่องอากรสมพัตสร

หนังสือ เจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพระยาไชยวิชิตผู้รักษากรุงเก่า ด้วยนายแย้มทำเรื่องราวมายื่นว่า เดิมอากรสมพัตสรกรุงเก่า ขุนเทพอากรจอกแต่งให้จีนกลิ่นเป็นที่หมื่นวิเศษสมบัติรับทำจำนวนปีละ ๒๖ ชั่งนั้น นายแย้มเห็นว่าเงินอากรจำนวนปีกุนตรีนิศกมีภาษี ขอประมูลเงินอากรขึ้นพระคลังมหาสมบัติ ๑๐ ตำลึงเข้ากัน เดิม ๒๖ ชั่ง ประมูล ๑๐ ตำลึง (รวม) ๒๖ ชั่ง ๑๐ ตำลึงก่อน ถ้าทำอากรครบปี เงินอากรมีภาษี จะบอกทูลเกล้า ฯ ถวายขึ้นอีก จึงนำเอาเรื่องราวนายแย้มขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่าซึ่งนายแย้มประมูลเงินอากรขึ้นอีก ๑๐ ตำลึง เข้ากันเดิมประมูลเป็นเงิน ๒๖ ชั่ง ๑๐ ตำลึงนั้น ก็ให้นายแย้มเป็นนาย

อากรไปทำอากรตามเรื่องราว ให้กราบบังคมทูลพระ-กรุณานั้นเถิด และเจ้าจำนวนได้เรียกเอานายประกันนายแย้มไว้มั่นคงสมควรด้วยเงินอากรอยู่แล้ว จึงตั้งให้นายแย้มเป็นที่หมื่นวิเศษสมบัติ ขึ้นมาเก็บเรียกเงินอากรสมพัตสรกรุงเก่า แขวงกรุงเก่าจำนวนปีกุนตรีนิศก ปีละ ๒๖ ชั่ง ๑๐ ตำลึงสืบไป และเงินอากรพระคลังมหา-สมบัติ เดิม ๑๕ ชั่ง ๕ ตำลึง ๓ บาท ๑ สลึง ๕๔๙ (เบี้ย) ประมูล ๑๐ ตำลึง (รวม) ๑๕ ชั่ง ๑๕ ตำลึง ๓ บาท ๑ สลึง ๕๔๙ (เบี้ย) กรมพระราชวังบวร ๖ ชั่ง ๑๑ ตำลึง ๑ บาท ๒ สลึง ๖๗๘ (เบี้ย) พระคลังข้างใน ๓ ตำลึง ๓ บาท ๓ สลึง ๑ เฟื้อง ๒๔๓ (เบี้ย) กรมหลวงเทพวดี ๖ ตำลึง ๑ บาท ๓ สลึง ๑๕๙ (เบี้ย) กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ๓ ตำลึง ๓ บาท ๒ สลึง ๔๙๒ (เบี้ย) หม่อมไกรสร ๑๗ ตำลึง ๒ สลึง.........กรมขุน-กัลยาสุนทร.........๑ สลึง ๔๘๘ (เบี้ย) กรมขุนพิพิธ-ภูเบนทร์ ๕ ตำลึง ๑ สลึง ๑ เฟื้อง ๑๘๒ (เบี้ย) เจ้าฟ้าในกรมพระศรีสุดารักษ์ ๔ ตำลึง ๑๖๐ (เบี้ย) เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรร ๙ ตำลึง ๑ บาท ๑ สลึง ๑ เฟื้อง

๓๖๐ (เบี้ย) กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ๕ ตำลึง ๑ สลึง ๑ เฟื้อง ๑๘๒ (เบี้ย) พระองค์เจ้าบุตรี ๔ ตำลึง ๑ บาท ๓ สลึง ๑ เฟื้อง ๓๕๕ (เบี้ย) พระองค์เจ้าโสมนัศ ๔ ตำลึง.............. เข้าในกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์เจ้าหญิง ๒ ตำลึง ๒ บาท ๓ สลึง ๕๓ (เบี้ย) เข้ากันเดิม ๒๖ ชั่ง ประมูล ๑๐ ตำลึง (รวม) ๒๖ ชั่ง ๑๐ ตำลึง และให้หมื่นวิเศษสมบัติส่งเงินอากรคิดแต่จำนวนปีกุนตรีนิศกส่งเงินอากรแก่เจ้าจำนวนปีละ ๒ งวด งวดเดือน ๑๐ งวดหนึ่งเงิน ๑๓ ชั่ง ๕ ตำลึง เดือน ๔ งวดหนึ่งเงิน ๑๓ ชั่ง๕ ตำลึง เข้ากันปีหนึ่งเป็นเงิน ๒๖ ชั่ง๑๐ตำลึง จงทุกงวดทุกปีสืบไป อย่าให้เงินอากรขาดค้างล่วงงวดล่วงปีไปได้เป็นอันขาดทีเดียว และให้หมื่นวิเศษสมบัติเรียกอากรสมพัตสรตามพิกัดอัตรา กล้วยใดปลูกใหม่ไร่ละบาท กล้วยตอไร่ละ ๒ สลึง กล้วยหักมุกปลูกใหม่ไร่ละบาท กล้วยตอไร่ละ ๒ สลึง อ้อยปลูกใหม่ไร่ละบาท อ้อยตอไร่ละ ๒ สลึง ครามปลูกใหม่ไร่ละบาท ครามตอไร่ละ ๒ สลึง ถั่วเขียวไร่ละ ๒ สลึง ถั่วดำไร่ละ ๒ สลึง ถั่วแระไร่ละ ๒ สลึง ข้าวโพดไร่ละ๒สลึง งาไร่ละ๒ สลึง

หอมไร่ละบาท กระเทียมไร่ละบาท ดอกคำไร่ละบาท พลูไม้ล้มลุก ๑๒ ค้างต่อ ๑ เฟื้อง มันเทศไร่ละ ๒ สลึง ถั่วโลสงไร่ละบาท กล้วยเสงเพรงไร่ละ ๓ สลึง แตงโมไร่ละบาท แตงกวาไร่ละ ๒ สลึง ขิงไร่ละบาท ข่าไร่ละ ๓ สลึง ฝ้ายไร่ละบาท ขมิ้นไร่ละบาท กัญชาไร่ละ ๒ สลึง กระเจาไร่ละ ๒ สลึง กระจับไร่ละ ๑ สลึง พริกเทศไร่ละ ๑ สลึง มะขาม ๒ ต้น ๑ เฟื้อง ต้นน้อยหน่าวัดแต่โคนต้นขึ้นไปสูงศอกหนึ่งโอบรอบ ๔ นิ้ว เรียก ๒๐ ต้น ๑ เฟื้อง ต้นบ่านใบเรียกไร่ละ ๒ สลึง ต้นแมงลักเรียกไร่ละ ๒ สลึง ผักกาดเรียกไร่ละ ๑ สลึง พักเขียวเรียกไร่ละ ๒ สลึง พักทองเรียกไร่ละ ๑ สลึง มะม่วงต้นใหญ่แต่ ๒ ต้นขึ้นไปถึงย่อมลงมานิ้วหนึ่งสองนิ้ว เรียกอากร ๒ ต้น ๑ เฟื้อง ถ้าต้นระยะห่างกันชั่วโคลอดได้ ให้เรียกอากรเรียงต้น ถ้าต้นชิดกัน ๒-๓-๔ ต้นโคลอดไม่ได้ ให้เรียกอากรแต่ต้นหนึ่ง ถ้ามะม่วงมีแต่ต้น ๑-๒-๓ ต้นแห่งหนึ่งก็ดี และต้นเป็นโพรงยอดด้วน มีแต่กิ่งหนึ่งสองกิ่งก็ดี อย่าให้เรียกเอาอากรเลย ถ้าปลูกทำสมพัตสรลงในไร่ในขนัดนั้นพร้อมกัน ๒-๓-๙-๑๐ สิ่ง ให้นาย

อากรวัดคงเส้นคงวา พิเคราะห์ดูในไร่นั้นขนัดนั้นผลไม้สิ่งใดต้องในพิกัดเป็นเงินอากรสูงกว่าทุกสิ่ง ก็ให้เอาผลไม้สิ่งที่อากรสูง มาตั้งเรียกอากรในไร่ในขนัดนั้นแต่สิ่งเดียว ผลไม้สิ่งที่อากรเป็นอยู่ให้ยกเสีย ถ้าปลูกผลไม้เป็นหมู่เป็นเหล่ากันหลายสิ่งปลูกสิ่งหนึ่งแต่ต้น ๑—๒—๓ ต้นปลูกเคียงติดต่อกันไป นายอากรลงเส้นเชือกวัดคงเส้นคงวา ผลไม้ต้องในที่ไร่ที่ขนัดนั้นรวมกัน ๒-๓-๔-๕ สิ่ง ก็ให้ยกเอาผลไม้สิ่งที่อากรสูงมาตั้งเรียกอากรแต่สิ่งเดียวเหมือนกัน ถ้าไร่ใดไร่ขนัดใดราษฎรปลูกทำสมพัตสรลงในไร่แต่ต้นปี นายอากรเรียกอากรครั้งหนึ่งแล้ว ๆ และปลูกทำสมพัตสรลงในไร่นั้นในขนัดนั้นในปีนั้นอีกปีหนึ่ง ๒–๓ ครั้งก็ดี ให้นายอากรเรียกอากรตามผลไม้ซึ่งปลูกลงในไร่ทุกครั้งตามราษฎรปลูกผลไม้ ต้องอากรมากก็ให้เรียกตามมาก ต้องการน้อยก็ให้เรียกตามน้อย และที่เป็นสัตพระสัตสงฆ์ พระราชทานอุทิศไว้แต่ก่อน ทุกวันนี้เบาะแสสาปสูญไปแล้ว ถ้านายอากรไปเรียกอากรแก่ราษฎร ราษฎรที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ว่าที่ตำบลนั้นเป็นสัตพระ-สัตสงฆ์ เคยผูกแก้มาแต่ก่อน ก็ให้นายอากรผู้ไปเรียก

อากรมีบัญชีไว้ให้แจ้ง เงินอากรสัดพระสัดสงฆ์ จะได้ยก ไว้เป็นเงินเกณฑ์บุญ และให้หมื่นวิเศษสมบัติเรียกอากร สมพัตสรตามพิกัดอัตรา อย่าให้เรียกอากรล่วงแขวงล่วง อำเภอให้ล้ำเหลือผิดด้วยพิกัดอัตราแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ถ้า และราษฎรผูกแก้อากรแล้ว ให้หมื่นวิเศษสมบัติทำใบ ฎีกาปิดตราประจำปีประจำเงิน ให้ไว้แก่ราษฎรเป็นสำคัญ อย่าให้เกิดวิวาทกัน ประการหนึ่งถ้าพรรคพวกบ่าวและ ทาสหมื่นวิเศษสมบัติซึ่งไปทำอากรด้วยกันนั้น เกิดวิวาท แก่กันเป็นแต่เนื้อความมโนสาเร่ ก็ให้หมื่นวิเศษสมบัติ สมัครสมานว่ากล่าวให้สำเร็จแต่ในกันเอง ถ้าเป็นเนื้อ ความมหันตโทษข้อใหญ่ก็ให้ส่งไปยังผู้รักษาเมือง กรมการ พิจารณาว่ากล่าวตามพระราชกำหนดกฎหมาย ถ้าและ ราษฎรฟ้องหากล่าวโทษหมื่นวิเศษสมบัติ และสมัคร พรรคพวก ก็ให้หมื่นวิเศษสมบัติส่งตัวผู้ต้องคดีให้ผู้รักษา เมือง กรมการพิจารณาว่ากล่าว ถ้าคดีต้องตัวหมื่นวิเศษ สมบัติ ก็ให้หมื่นวิเศษสมบัติแต่งทนายไปว่าไปแก้ต่าง อย่าให้ขัดขวางคดีของราษฎรไว้ อนึ่งห้ามอย่าให้ผู้รักษา เมือง กรมการ แขวงนายบ้านนายอำเภอเกาะกุมหมื่น

วิเศษสมบัติพรรคพวกบ่าวและทาส ซึ่งไปเก็บอากรด้วยกันนั้นกะเกณฑ์ไปใช้ราชการเบ็ดเสร็จซึ่งมิได้เป็นพนักงานและเก็บเรือยืมเรือจังกูดกรรเชียงถ่อพายเครื่องสำหรับเรือไปให้ป่วยการทำอากรแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ และให้หมื่นวิเศษสมบัติกำชับห้ามปรามว่ากล่าวแก่พรรคพวกบ่าวและทาสอย่าให้กระทำข่มเหง ฉกชิง ฉ้อ ตระบัด ทำกรรโชกราษฎร เป็นโจรผู้ร้าย ปล้นสะดมเอาพัสดุทอง พัสดุเงิน เครื่องอัญมณีของสมณะชีพราหมณ์ อาณาประชาราษฎรไพร่บ้านพลเมืองลูกค้าวาณิช และสูบฝิ่น กินฝิ่น ซื้อฝิ่นขายฝิ่น ทำลายพระพุทธรูป พระสถูป พระเจดีย์ พระ-ศรีมหาโพธิ พระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ วัดวาอาราม ฆ่าช้างเอางาและขนาย ฆ่าสัตว์อันมีคุณ ซื้อขายสิ่งของต้องห้ามทำให้ผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปรามเก่าห้ามปรามใหม่แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ครั้นรู้ท้องตรานี้ไซร้ ถ้ามีตรานกวายุภักษ์มีหนังสือเจ้าจำนวน มาด้วยเรื่องราวจำนวนเงินต้องกันแล้ว ก็ให้พระปลัดกรมการลอกเอาท้องตรานี้ไว้ แล้วให้หมายยกหมื่นวิเศษสมบัติคนเก่าออกเสียจากที่นายอากร ให้ประทวนส่งตรานี้ให้แก่

นายแย้มผู้.ปีนที่หมื่นวิเศษสมบัติคนใหม่ เข้าเรียกอากรสมพัตสรแต่จำนวนปีกุนตรีนิศกสืบไป ตามท้องตราและรับสั่งมานี้จงทุกประการ

สารตรามา ณ วันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๑๒ ปีจอนักษัตร โทศก

เรื่องบัญชีคนขึ้นไปปีดน้ำกรุงเก่า
เป็นจดหมายเหตุในรัชกาลที่ ๔

จ.ศ. ๑๒๑๔ พ.ศ. ๒๓๙๕

บัญชี ขึ้นไปปีดน้ำกรุงเก่า ณ วันเดือน ๑๒ ปีชวดจัตวาศก

ขึ้นไปแล้ว นายกองปลัดกอง กองรามัญ ๑๗ กอง คน ๓๐๐ พระยาวิเศษสงครามคุมญวนเข้ารีต ๕๐๐ พระยาปทุมธานีคุมคนเมืองปทุมธานี

ตามไปอีก กรมพระพิทักษ์เทเวศร กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ (รวม) ๒ พระยาราชสุภาวดี ๑

พระยาสุรเสนา ๑ พระยามหาอำมาตย์ ๑ พระยาศรีพิพัฒน์ ๑ พระยาศรีหราชเดโชไชย ๑ พระยาอาหารบริรักษ์ ๑ พระยาเกษตรรักษา ๑ พระยาวิชิตณรงค์ ๑ พระอนุชิต-พิทักษ์ ๑ หลวงพิพิธสาลี ๑ หลวงศรเสนี ๑ กรมอาสาจาม ๑ (รวม) ๑๑

ทำวัดบวรนิเวศน์ กองหลวงทรงประวาศ ๔ คน ชัก ๓ กอง พระพิพิธเดชะ ๕๕ คน ชัก ๙ (รวม) ๑๒

ทำวัดบรมนิวาศน์ กองพระยาพิพิธไอยสูรย์ ๒๕ คน ชัก ๓

เผ้าโรงงานวัดมหาธาตุ กองพระยาศรีหราชเดโช-ไชย ๑๕ คน ชัก ๔

ทำวัดสระเกษ กองพระยาสามภพพ่าย ๑๐ คน ชัก ๔

ทำพระทวาร กองพระศรีศรราช ๔๐ คน ชัก ๗ กองขุนรามรณฤทธิ์ ๒๐ คน ชัก ๖ (รวม) ๑๓

ทำพระที่นั่งพุทธมนเทียร กองพระยาศรีหราช-เดโชไชย ๘๐ คน ชัก ๗

ทำตำหนักเดิม กองหลวงเทพบริบาล ๑๐ คน ชัก ๕

ทำตำหนักใหม่ กองพระยาสามภพพ่าย ๓๒ คน ชัก ๕ กองหลวงเทพบริบาล ๒๗ คน ชัก ๑๐ กองหลวงราชฤทธานนท์ ๒๗ คน ชัก ๑๒ (รวม) ๒๗

ทำเขื่อนเพชร กองหลวงอาสาสำแดง ๒๕ คน ชัก ๑๓ (รวม) ชัก ๘๘ คน

ในกรมพระพิทักษ์เทเวศร ๑ ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ๑

กรมมหาดไทย พระยามหาอำมาตย์ ๑ พระอนุชิตพิทักษ์ ๑ (รวม) ๒

กรมนา พระยาอาหารบริรักษ์ ๑ หลวงพิพิธสาลี ๑ (รวม) ๒

กรมพระสัสดี พระยาราชสุภาวดี ๑ พระศรีกลาสมุท ๑ หลวงพิไชยเสนา ๑ (รวม) ๓ ขุนหมื่น ๒๑ ไพร่หลวงนักการ ๘ ไพร่สม ๔๒ (รวม) ๕๐ (รวม) ๗๔

กลังสินค้า พระยาศรีพิพัฒน์ ๑ (รวม) ๑

กรมม้าซ้าย กรมม้าขวา หลวงทรงพลราบเจ้ากรม ๑ หลวงพิไชยมนตรีเจ้ากรม ๑ หมื่นยุทธพิไชย ๑ หมื่นไกรเพ็ชร ๑ ปลัด ๒ (รวม) ๔ ไพร่หลวงนายม้า ๒๐ (รวม) ๒๔

กรมพระกลาโหม พระยาสุรเสนา ๑ (รวม) ๑

กรมอาสาใหญ่ขวา พระยาศรีหราชเดโชไชย ๑ (รวม) ๑

กรมเขนทองซ้าย พระยาวิชิตณรงค์ ๑ (รวม) ๑

อาสาจาม หลวงศรเสนี ๑ (รวม) ๑

พระบวรราชวัง กรมนา พระยาเกษตรรักษา ๑

เรื่องหมายบอกข้าราชการ
ว่าด้วยทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่กรุงเก่า
พระราชทานส่วนพระราชกุศล

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์วรุตมพงศนายกสยามดิลกโลกานุปาลนนาถ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหา-

พิชัยญาตินรเนตรนาถราชสุริยวงศ์ ฯ มีบัญชาสั่งว่า ให้หมายบอกเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่มีกรม และข้าราชการผู้ใหญ่ ผู้น้อย ฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน ในพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง ซึ่งอยู่รักษาพระนคร มิได้ตามเสด็จขึ้นไปให้รู้จงทั่วกัน ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินพยุหยาตราทางชลมารคขึ้นไปกรุงเก่า ได้ทรงบำเพ็ญทานการพระราชกุศลทั้งปวง โปรดเกล้า ฯ พระราชทานมีจดหมายลงมาพระราชทานส่วนพระราชกุศลทั้งปวง ซึ่งได้ทรงทำให้อนุโมทนาทั่วกันตามจดหมาย ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ลงมานั้นว่า ณ วันศุกร์เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาบ่ายเสด็จพระราชดำเนิน เป็นกระบวนพยุหยาตราแห่เครื่องสูงกลองชนะไปที่ปราสาท ! พระสงฆ์ ๓๗ รูปสวดพระพุทธมนต์อาลักษณ์อ่านคำประกาศเรื่องสังเวยบวงสรวงพระเจ้าแผ่นดิน ๓๗ พระองค์ ตั้งแต่สมเด็จพระเชษฐบิดรมาจนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นับปีได้ ๕๐๐ ปี มีเทียนเงินเทียนทองเครื่องสังเวย ๓๗ ที่ โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพนักงานเชิญเครื่องสูงฉัตรพระขรรค์อภิรุมชุมสาย

บังแทรกพัดโบกบังพระสูรย์ พระแสงวางเครื่องธง ๙ ชาย ธง ๗ ชาย เข้าไปนั่งรายตามหน้าปะรำที่พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ เป็นคำนับแก่พระเจ้าแผ่นดินที่ล่วงแล้ว แล้วให้ประโคมมโหรีปี่พาทย์ กลองแขก กลองชนะ แตรสังข์มโหระทึก ให้ละครข้างในจับระบำกระทำบวง-สรวงเสร็จ เสด็จพระราชดำเนินกลับ ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ เวลาเช้า เสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราไปทรงปฏิบัติพระสงฆ์ให้กระทำการบวงสรวงจับระบำเหมือนเวลาเย็นอีกเวลาหนึ่ง ถวายไทยทานกับพระสงฆ์สบงตัวหนึ่งจีวรตัวหนึ่ง กระจาดองค์ละหนึ่ง กระ-จาดเสื่อ หมอน ขวด น้ำผึ้ง น้ำมัน ตะบะ บูชาร่ม รองเท้าพระเจ้าแผ่นดินโบราณ ๓๔ พระองค์ เงินตราองค์ละบาท ทองคิดเป็นราคาเงินบาทองค์ละเหรียญหนึ่ง พระ-เจ้าอยู่หัว ๓ พระองค์ ณ กรุงเทพ ฯ เงินองค์ละกึ่งตำลึงทององค์ละสองเหรียญ ทรงพระราชอุทิศกัลปพฤกษ์ ๓๗ ถุง เป็นกัลปพฤกษ์ ๒๐๐๐ มีฉลากเงินสลึงเงินเฟื้อง พระเจ้าแผ่นดินโบราณ ๓๓ นั้นให้กรมการกรุงเก่าทั้งเจ้าตากสิน หลวงมงคลรัตนทิ้ง พระเจ้าแผ่นดินทิ้ง

๓ พระองค์ทรงโปรย แล้วเสด็จกลับมาเชิญพระบรมอัฐิ พระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๓ พระองค์ สดับปกรณ์ไตร ๓ ไตร อันดับสามร้อย เปนเงินรูปละสลึง พระสงฆ์ ๓๐๓ รูป ครั้นเวลาบ่าย เสด็จพระราชดำเนินปิดทองพระ วัดพนัญเชิง เต็มพระพักตร์สิ้นทอง ๗๙๑๓ เท่านั้น เว้นพระศอไว้ พระราชทาน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้น รุ่งขึ้น ณ วันอาทิตย์ เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ เวลาเช้าเสด็จ พยุหยาตราโดยทางชลมารค ทอดพระเนตรจับช้างที่เพนียด จับได้ช้างเล็บดำช้างหนึ่ง ผิวตัวจงอยงวงดำผิดช้างตาม ธรรมเนียม มีพิเศษ ลักษณะเหมือนพระบรมนิลนัข ๆ ช้าหลวงเดิม แล้วเสด็จกลับมานิมนต์พระสงฆ์ ๑๓ รูป สดับปกรณ์พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จ พระมหาจักรีบรม-นาถปฐมพงศาธิราช รามาธิบดินทร พระบาทสมเด็จ พระ มเห ศวร สุนทร ไตร เศวต กะ ชาติ ศร มหา สวามินทร์ พระ บาท สม เด็จ พระ มหา เจ ษฐา ธิบ ดินทร์ สวามินท โร ดม บรมธรรมิกราชสมเด็จพระมหาไปยกาธิบดี สมเด็จพระ-อมรินทรามาตย์ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ ๖ พระองค์ เปนผ้า ๑๓ ไตร แล้วเสด็จพระราชดำเนินไป

ถวายไตรพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ วัดพนัญเชิง ๓๙ รูป แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปถวายไตร พระสงฆ์สวดพระ-พุทธมนต์โรงช้าง ๑๕ รูป แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปถวายไตรพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์วัดสุวรรณดาราม ๔๖ รูป สามแห่งรวมกันเป็นพระสงฆ์ ๑๐๐ รูป ผ้า ๑๐๐ ไตร เวลาค่ำจุดดอกไม้มีละครข้างใน มีโขน มีงิ้ว มีหนัง ๒ โรง เวลาเย็นมีไม้ต่ำไม้สูง ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เสด็จไปปฏิบัติพระสงฆ์ที่โรงช้าง โปรดเกล้า ฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ ไปปฏิบัติพระสงฆ์ที่วัดพนัญเชิง วัดสุวรรณดาราม ทรงปฏิบัติพระสงฆ์ถวายไทยทาน เสื่อ หมอน แล้วเสด็จมามีพระธรรมเทศนาที่พลับพลาโรงละครกัณฑ์หนึ่ง แล้วทรงโปรยทานราษฎร เป็นเงิน ๕๐๐ เฟื้อง เวลาบ่ายเสด็จพระราช-ดำเนินไปทรงจุดเทียนนมัสการวัดพนัญเชิง แล้วเสด็จไปถึงโรงช้างวัดสุวรรณดาราม จุดเทียนนมัสการทั้ง ๓ แห่ง เวลาค่ำมีละครข้างใน โขน งิ้ว หนัง เหมือนวันเดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันเดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เสด็จไปวัดพนัญเชิงทรงปฏิบัติพระสงฆ์ ๓๙ รูป โปรด

เกล้า ฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ไปปฏิบัติพระสงฆ์วัดสุวรรณดารามโรงช้าง ถวายไทยทานร่มรองเท้าทุกรูป แล้วเสด็จกลับมาทรงสดับพระธรรมเทศนากัณฑ์หนึ่งที่พลับพลา แล้วทรงโปรยเงิน ๓๐๐ เพื้องแก่ราษฎรที่มาฟังพระธรรมเทศนา ครั้นเวลาเย็นเสด็จไปทรงจุดเทียนนมัสการทั้ง ๓ แห่ง แล้วจุดดอกไม้เพลิง มีละครข้างในและโขน งิ้ว ไม้ต่ำไม้สูง และหนังเหมือนกับวันหลัง ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันเดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำเสด็จไปทรงปฏิบัติพระสงฆ์ในพระอุโบสถวัดสุวรรณดาราม โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้านายและข้าราชการไปปฏิบัติพระสงฆ์ที่วัดพนัญเชิงและโรงช้างเผือกเสร็จแล้วถวายขวดน้ำผึ้งน้ำมัน และกระจาดของฉันจนครบทั้ง ๑๐๐ รูปทั้ง ๓ แห่ง แล้วทรงถวายไทยธรรมเครื่องกัณฑ์ โปรดให้พระสงฆ์เทศนาในโรงธรรมสถาน ณ วัดสุวรรณดาราม แล้วโปรดให้แจกเงินคนละเพื้องสิ้นเงินร้อยเจ็ดสิบเพื้อง ตั้งแต่ ณ วันพุธเดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำนี้ไป โปรดให้มีงานมหรสพละครข้างใน และโขนมหาดเล็ก และงิ้วข้าหลวงเดิมและไม้ต่ำไม้สูง เป็นสมโภชพระพุทธรูปและช้างเผือก จะให้

มีงานเนื่องไปดังนี้จน ณ วันเดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ จึงจะทรงพระราชทานกัลปพฤกษ์แก่ราษฎรทั้งปวงตามสมควร การพระราชกุศลทั้งนี้ทรงบำเพ็ญทั้งปวง ได้ทรงเสวยพระราชกุศลเป็นมงคลในชาตินี้ และเป็นเหตุแห่งความสุขสวัสดิ์ในภพหน้าเท่าใด ก็มีพระราชหฤทัยอารีรักต่อพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ในพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวังทุกองค์ทุกคน จึงโปรดเกล้า ฯ ให้จดหมายบรรยายการพระราชกุศลทั้งปวงมานี้ ให้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และกราบเรียนสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ องค์น้อย ให้ทรงทราบ ขอให้ประกาศพระราชทานส่วนพระราชกุศลทั้งปวงมาให้ท่านทั้งปวง บรรดาที่อยู่รักษาพระมหานคร มิได้โดยเสด็จนั้นได้อนุโมทนายินดีตามทุกพระองค์ทุกคน ขอท่านทั้งปวงจงเป็นสุขสวัสดิ์มงคลเจริญเถิด มีพระบรมราชโองการให้จดหมายส่งลงมา ณ วันพุธเดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำปีขาลนักษัตรฉอศก หมายมาตามรับสั่งโปรดเกล้า ฯ ณ วันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำปีขาล นักษัตรฉอศก

เรื่องเสด็จพระราชดำเนินทรงปิดทองพระพักตร์ พระพุทธรูปใหญ่วัดพนัญเชิง ให้ส่งหางว่าวปืนใหญ่ที่จะไปจุกช่องล้อมวง

อนึ่งเพลาย่ำค่ำ นายพวงเสมียนพันอินทราชมาสั่งว่า ด้วยพระยาบำเรอภักดิ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ทรงพระราชศรัทธาจะเสด็จ ฯ ขึ้นไปทรงปิดทองพระพักตร์พระพุทธมหาปฏิมากร วัดพนัญเชิง แล้วจะเสด็จ ฯ ไปทอดพระเนตรนมัสการพระวัดสุวรรณดาราม ซึ่งสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ประดิษฐานไว้แต่เดิม

อนึ่งกำหนดพระยานครราชสีมา พระสุนทรราชวงศา จะนำช้างเผือกลงมาถึงกรุงเก่า ในเดือน ๓ ขึ้น ๘-๙ ค่ำเป็นแน่แล้ว จะเสด็จ ฯ ทางชลมารคไปประทับร้อนพลับพลาเมืองปทุมธานี ประทับแรมพระตำหนักป้อมเพชรกรุงเก่านั้น เกณฑ์ให้เบิกปืนหลักทองไปจุกช่องล้อมวงทางบก ทั้งกลางวัน ทั้งกลางคืน ตามตำแหน่ง

เกณฑ์ กรมอาสาวิเศษซ้าย ๑ กระบอก ขวา ๑ กระบอก ๒ กระบอก กรมกองกลางซ้าย ๑ กระบอก ขวา ๑ กระบอก ๒ กระบอก กรมเรือกันซ้าย ๑ กระบอก ขวา ๑ กระบอก (เป็น) ๒ กระบอก (รวม) ๖ กระบอก และให้ผู้ซึ่งต้องเกณฑ์ทั้งนี้ ตระเตรียมกระสุนกระบอกละ ๑๐ นัด ดินดำกระบอกละ ๑๐ นัด เครื่องสำหรับปืน ให้พร้อมเสร็จ ให้มีขุนหมื่น ไพร่ นั่งปืนกระบอกละ ๔ คน และผู้ต้องเกณฑ์กรมใด จะให้ขุนหมื่นไปเท่าใด จะให้ไพร่ไปเท่าใด ให้ทำหางว่าวมายื่นกับผู้เกณฑ์ แต่ ณ วันเดือนยี่แรม ๑๐ ค่ำ ปีขาล ฉอศก จะได้เอาบัญชี จำนวนปืน จำนวนคน เข้างบยื่นพระนรินทรเสนีทูลเกล้าฯ ถวาย จะเสด็จวันใด จึงจะหมายบอกครั้งหลังอย่าให้ขาด ได้ตามรับสั่ง

เรื่องสมโภชช้างพลายเล็บดำ

ด้วย พระราชวังเมือง รับพระบรมราชโองการ ใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ช้างพลาย

เล็บดำซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้จับ ณ เพนียดกรุงเก่า แต่ ณ วันเดือน ๔ ปีขาลฉอศก เลี้ยงฝึกหัดไว้ ณ เพนียดเชียงรายแล้ว บัดนี้โปรดเกล้า ฯ ให้ลงแพแต่ ณ วันเดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีเถาะสัปตศกล่องลงมา กำหนดถึงท่าพระกรุงเทพ ฯ แต่ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ กำหนดจะได้นำช้างพลายเล็บดำเข้าผูกโรงยอดไม้โรงทานในพระราชวังชั้นกลาง หน้าพระมหาปราสาท ริมคลังพระแสงใน ครั้นเพลาบ่ายจะเสด็จ ฯ ทรงฟังพระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ รุ่งขึ้น ณ วันเดือน ๓ แรม ๗ ค่ำเพลาเช้าพระสงฆ์จะได้รับพระราชทานฉัน เพลาบ่ายจะได้ทำขวัญเวียนเทียนนั้น ให้กรมพระนครบาลตั้งโขลนทวารให้มีเทริดหูช้าง ทำด้วยแผง มีไม้อุมาเทวาพรหมโองการราชวัติ รั้วให้สูง ๒ ศอกคืบยาวข้างละ ๔ ศอก ผูกต้นกล้วยต้นอ้อย แล้วให้ส่งทะนนใส่น้ำ ๑ กำคา ๒ กำ นกเขาคู่ ๑ ไก่คู่ ๑ ให้กับพระหมอเฒ่าที่ประตูท่าพระ แต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำเพลาเช้าแล้วให้กวาดแผ้วตั้งแต่ประตูท่าพระมาจนประตูวิเศษไชยศรี อย่าให้รกเปื้อนอยู่ได้

อนึ่งให้กรมตะพุ่นปลูกเกยที่ริมโขลนทวารข้างซ้ายเกยหนึ่ง สูง ๕ ศอก กว้างยาว ๔ ศอก มีพนัก ๓ ด้าน มีบันไดขึ้นลงตามเคย สำหรับพระหมอเฒ่าจะได้ขึ้นรดน้ำ แล้วให้จ่ายหญ้าให้ราชมัน ๒ พ่อน จะได้ใส่โต๊ะเป็นเครื่องยศตามเคย แล้วให้คิดส่งหญ้าตามพิกัดท้องช้างเสมอทุกวันไป

อนึ่งให้ ๔ ตำรวจ ไปปลูกเกยข้างโขลนทวารข้างขวาเกยหนึ่ง สูง ๕ ศอก กว้างยาว ๔ ศอก มีพนัก ๓ ด้าน มีบันไดขึ้นลงสำหรับพระสงฆ์จะได้รดน้ำช้าง แล้วให้ยกศาลเทวดามีชั้นลดปักฉัตร คาดผูกต้นกล้วยต้นอ้อยไปตั้งศาลหนึ่ง แล้วให้จัดเตียงไปตั้ง ณ โรงช้างรอง-พระเตียงทอง ๑ เตียง รองหม้อน้ำเงิน ๕ หม้อ รองบาตทราย ๑ เตียงทองจมูกสิงห์ ๑ เตียง แล้วให้ปลูกเกยในโรงช้างข้างเบญพาดเกยหนึ่ง มีพนัก ๓ ด้านสูงต่ำกว้างยาวตามเคย มีบันไดขึ้นลงสำหรับราชบัณฑิต สำหรับพราหมณ์จะได้ขึ้นรดน้ำ แล้วให้ปลูกร้านที่หน้าโรงช้างสำหรับจะได้ตั้งกระจาดถวายพระสงฆ์ให้พอ ๑๐ กระจาด แล้วให้ ๘ ตำรวจทำแพลูกบวบยาว ๕ วา กว้าง ๓ วา

มีแผงบังตา ๒ ข้างสูง ๕ ศอกให้มั่นคง อย่าให้ลูกบวบจมน้ำได้ ให้เร่งทำให้แล้วแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๕ ค่ำ เพลาเช้า แล้วให้รับเลกต่อพันพุฒ พันเทพราช ๘๐ คน เบิกธงมังกรเสื้อบั้ศตูแดง กางเกงบั้ศตูแดง หมวกหนังแดง เกี้ยวลาย ต่อชาวพระคลังเสื้อ พระคลังหมวก พระคลังวิเศษ ให้พอนุ่งห่ม ไปคอยเตรียมเข้ากระบวนแห่ที่ประตูท่าพระ แล้วให้ ๔ ตำรวจยืมโคมแก้วใหญ่ ๖ เหลี่ยม ต่อชาวคลังพิมานอากาศไปแขวน ณ โรงช้าง

อนึ่งให้สังฆการีนิมนต์พระสงฆ์ฐานารูปหนึ่งไปคอยเตรียมรดน้ำช้างที่เกย เมื่อเข้าโขลนทวารที่ประตูท่าพระ แล้วให้นิมนต์พระสงฆ์สวดฉัน ณ โรงช้าง จะเป็นพระ-สงฆ์องค์ใดให้ไปเผ้าทูลถามกรมหมื่นอุดม รัตน ราศรี ก่อน แล้วให้รับเภสัชองคาสต่อวิเศษถวายพระสงฆ์สวดฉันให้พอทั้ง ๒ เพลา แล้วให้เบิกด้ายดิบต่อชาวพระคลังในซ้ายมาจับสายสิญจน์วงให้รอบโรงช้าง พระสงฆ์ถือสวดให้พอ

อนึ่งให้พระหมอเฒ่าไปคอยเตรียมรดน้ำช้างบนเกยที่ประตูท่าพระ แล้วให้รับทะนนน้ำใบ ๑ ก้าคา ๒ กำ นกเขาคู่ ๑ ไก่คู่ ๑ ต่อกรมพระนครบาล แล้วให้เบิก

ด้ายดิบต่อพระคลังในซ้ายมาวงศาลโขลนทวารให้พอ เบิกผ้าขาวต่อพระคลังวิเศษกว้าง ๔ คืบ ยาว ๔ แขน ๔ ผืน นุ่งเสาโขลน ๒ ผืน ห้อยหูโขลน ๒ ผืน แต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ แล้วให้คอยเตรียมเบิกแว่นเทียนเอาสังข์ไปรดน้ำ ไปเบ่าด้วยตามเคย แต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ เพลาบ่ายโมง ๑ ให้ทันฤกษ์ แล้วให้เตรียมกล่อมเมื่อเพลาค่ำตั้งแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ ไปจน ณ วันเดือน ๓ แรม ๘ ค่ำ แล้วให้รับเครื่องกระยาบวชต่อวิเศษวันละ ๒ สำรับ กับเทียนดูหนังสือวันละ ๒ เล่มทั้ง ๓ วัน

อนึ่งให้ชาวพระคลังราชการเอาเสื่อลวดไปปู ณ โรงช้างบนยกพื้นที่ดิน ให้เต็มแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำเช้า แรม ๗ ค่ำเช้า บ่ายแล้วให้จัดเสื่ออ่อนถวายพระสงฆ์ฉันที่โรงช้าง ๑๐ ผืน แล้วให้จ่ายน้ำมันมะพร้าวให้รักษาพระองค์ตามโคมแก้วไปให้พอคืนหนึ่ง แล้วให้จ่ายพื้นแสมรอนขนาดกลางให้กับวิเสทหุงข้าวถวายพระสงฆ์ฉัน ๒๐ ดุ้น ให้จ่ายแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๕ ค่ำ เพลาเช้า

อนึ่งให้ชาวพระคลังศุภรัต พระคลังมหาสมบัติ จัดเอาอาสนะกระโถนขันน้ำไปแต่งตั้งถวายพระสงฆ์สวด-ฉันที่โรงช้าง ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำบ่าย แรม ๗ ค่ำเช้า แล้วให้พระคลังศุภรัตจัดผ้าสบง ถวายพระสงฆ์ ๑๐ ผืน

อนึ่งให้สนมพลเรือนรับเครื่องบูชาเครื่องตะบะมุกเชิงต่อท่านข้างใน ไปตั้ง ณ โรงช้างแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำบ่าย แรม ๗ ค่ำเช้า แล้วให้รับพวงดอกไม้พู่กลีน ๖ พวง ดอกไม้มาลัยผูกตะลุง ๒ พวง ต่อท่านข้างในไปแขวน ณ โรงช้างเพลาบ่าย แล้วให้รับหม้อน้ำเงินใส่น้ำ ๕ ใบต่อขุนศรีสยุมพรไปตั้ง ณ โรงช้าง แต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำบ่าย แรม ๗ ค่ำเช้า

อนึ่งให้กรมนาจ่ายข้าวสารซ้อมนาสวนแต่ต้นที่ขาวดีให้กับวิเสทหุงถวายพระสงฆ์ฉันถัง ๕ ทะนาน ใส่ท้องกระจาด ๔ ถัง ๑๐ ทะนาน ให้จ่ายแต่ ณ วันค่ำเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำเช้า

อนึ่งให้ชาวพระคลังในซ้ายจ่ายด้ายดิบให้กับพระหมอเฒ่าจะได้จับสายสิญจน์วงศาลเทวดาโขลนทวารให้พอ

แล้วให้จัดร่ม ๑๐ คัน รองเท้า ๑๐ คู่ ถวายพระสงฆ์ ณ โรงช้างแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ เพลาเช้า (สั่งงด)

อนึ่งให้ชาวพระคลังวิเศษจ่ายผ้าขาวกว้าง ๔ คืบ ยาว ๔ แขน ๔ ผืน ให้กับพระหมอเฒ่านุ่งเสาโขลน ๒ ห้อยหูโขลน ๒ ให้จ่ายแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๕ ค่ำ เพลาบ่าย แล้วให้จ่ายผ้าเกี้ยวลายให้ผู้ต้องเกณฑ์ให้พอ

อนึ่งให้ล้อมพระราชวังซ้ายขวา สานกระจาดกัน กว้าง ๑ ศอก ๑ คืบ ๑๐ ใบบีดกระดาษให้งามดี เร่งเอามาส่งเสมียนตรากรมวังแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ เพลาบ่าย แล้วให้รับเลกต่อพันพุฒ พันเทพราช ๕ คน มาตักน้ำใส่อ่างจีนใหญ่ ณ โรงช้าง อย่าให้น้ำแห้งขาดว่างได้เป็นอันขาด ให้เร่งไปตักแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ เพลาเช้าไปกว่าจะเสร็จการ

อนึ่งให้ข้าพระราชบัณฑิต อภิรม ราชยาน เชิญพระพุทธรูปพระไชยนากน้อยใหม่ไปตั้ง ณ โรงช้าง แล้วให้ราชบัณฑิตไปคอยเตรียมรดน้ำช้างที่บนเกยใน โรงด้วย ให้ยืมบาตรดินต่อชาวพระคลังพิมานอากาศ ใบหนึ่ง ใส่น้ำ

พระพุทธมนต์ รับกำคาต่อกรมพระนครบาลกำหนึ่ง เอาไปถวายพระสงฆ์ที่เกยริมโขลนทวารประตูท่าพระ แล้วให้อภิรมจัดกระชิงเกรด ๔ คัน รับเลกต่อพันพุฒ พันเทพราช ๔ คน เบิกกางเกง เสื้อ เกี้ยวลายต่อชาวพระคลังเสื้อ พระคลังหมวก พระคลังวิเศษ ให้นุ่งกางเกงยกใส่เสื้อมัสรู่ เกี้ยวลาย ไปคอยเตรียมแห่ช้างที่ประตูท่าพระ

อนึ่งให้ชาวพระคลังพิมานอากาศยืมบาตรดินให้ราชบัณฑิตใบหนึ่ง แล้วให้จ่ายโคมแก้วใหญ่ ๖ เหลี่ยมให้ ๔ ตำรวจแขวนที่แขวนโรงช้างให้พอ

อนึ่งให้กรมท่าซ้ายจัดน้ำร้อนใส่ที่ชามาถวายพระสงฆ์สวดฉัน ณ โรงช้างแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำบ่ายแรม ๗ ค่ำเช้าให้พอทั้ง ๒ เพลา

อนึ่งให้กรมวัง ทนายเลือก ยกสำรับคาว ๑๐ หวาน ๑๐ ถวายพระสงฆ์ ณ โรงช้าง แล้วให้ราชมัลกรมวังรับโต๊ะเงินใส่กล้วย ๑ อ้อย ๑ หญ้า ๑ ๓ โต๊ะต่อวิเศษ ให้รับหม้อเงินใส่น้ำต่อขุนศรีสยุมพรหม้อหนึ่ง ให้เบิกหญ้าต่อกรมตะพุ่น ๒ พ้อน ให้รับเลกต่อพันพุฒพันเทพราช ๔ คน เบิกกางเกงริ้วทองรุ้งเกี้ยวลายต่อคลัง

เสื้อหมวก คลังวิเศษ นุ่งห่มไปคอยเตรียมเข้ากระบวนแห่ ที่ประตูท่าพระ แล้วให้เอามาตั้งที่โรงเมื่อพระสงฆ์สวดฉัน เพลาทำขวัญทั้ง ๓ เพลา

อนึ่งให้ขุนศรีสยุมพรยืมหม้อน้ำเงินต่อท่านข้างในใส่น้ำส่งให้สนมพลเรือนไปตั้ง ณ โรงช้าง ๕ ใบ ส่งให้ราชมัลถือตามช้างใบหนึ่ง

อนึ่งให้ฆ้องชัย ปี่พาทย์ กลองแขก แตรสังข์ ไปคอยเตรียมประโคมเมื่อพระสงฆ์สวดฉันทำขวัญเวียนเทียน ณ โรงช้างแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำบ่าย แรม ๗ ค่ำเช้าบ่าย ให้ทันกำหนด

อนึ่งให้คลังแสงสรรพยุทธจัดเครื่องหุ้มโหมด พู่ ตาข่าย จงกล ผ้าปกหลัง ไปผูกช้างพลายเล็บดำที่ท่าพระ แล้วให้จ่ายผ้าปกหลัง เครื่องลูกพลู ๔ สำรับ พู่ ตาข่าย แส้หางม้า ๒ แส้ หวาย ๒๐ กระบองกลึง ๑๐ ผ้าปก-หลัง ให้กับกรมช้างให้พร้อม แล้วให้จัดเครื่อง พู่ ตาข่าย จงกล ผ้าปกหลัง ไปผูกช้างเมื่อพระสงฆ์สวดฉัน เวียนเทียน ที่โรงให้ทันกำหนด

อนึ่งให้กรมช้างจัดช้างพังนำ ๑ ช้างพังสายสูต ๑ ช้างพังเชือก ๒ (รวม) ๔ ช้างผูกเครื่องลูกพลู พู่ ตาข่าย ถมปัททม์ ผ้าปกหลังปักไหม ให้เบิกเครื่องลูกพลู พู่ ตาข่าย ผ้าปกหลัง ๔ สำรับ เบิกแส้หวาย ๒๐ แส้หางม้า ๒ กระบองกลึง ๑๐ ต่อคลังแสงสรรพยุทธให้พอ แล้วให้จัดหมอควาญขี่ช้างให้ครบตัวช้าง หมอนุ่งไหม คาดรัดประคด เกี้ยวเจียระบาด ควาญนุ่งกางเกงยก เกี้ยวเจียระบาด แล้วให้จัดหมอ ๑ ควาญ ๑ ไปขี่ช้างพลายมาใหม่ หมอควาญนุ่งไหมคาดรัดประคด เกี้ยวเจียระบาด แล้วให้รับเลกต่อพันพุฒ พันเทพราช ๓๒ คน เบิกกางเกงยก กางเกงริ้วทองรุ่งประกอบเชิง เกี้ยวลาย เกี้ยวเจียระบาด ต่อชาวพระคลังเสื้อหมวก พระคลังวิเศษ มานุ่งห่มให้พอ ไปคอยเตรียมแห่ที่ประตูท่าพระ

อนึ่งให้รักษาพระองค์ซ้ายขวา จัดอ่างจีนใหญ่ไปตั้งที่โรงช้าง ๒ ใบ ให้เร่งเอาไปตั้งแต่วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำเพลาเช้า แล้วให้เบิกน้ำมันมะพร้าวต่อชาวคลังราชการมาตามโคมแก้วใหญ่ ๖ เหลี่ยมให้พอคืนหนึ่ง

อนึ่งให้หลวงราชมาน หลวงเพชรฉลเสนี จัดจ่าปี่

๑ กลองชนะเขียว ๒๐ รวม ๒๑ คน รับเลกต่อพันพุฒ พันเทพราช ๒๐ คน เบิกกางเกงเสื้อหมวกต่อชาวพระ-คลังเสื้อหมวกชาวพระคลังวิเศษให้พอ จ่าปี่นุ่งกางเกงยกเสื้อมัสรู่ หมวกกลีบลำดวน คนตีกลองนุ่งกางเกงปั้ศตูแดง เสื้อปั้ศตูแดง หมวกกลีบลำดวน นุ่งห่มไปคอยเตรียมเข้ากระบวนแห่

อนึ่งให้พันพุฒ พันเทพราช จ่ายเลกให้กับแปดตำรวจ ถือธงมังกร ๘๐ คน กรมช้างถือแส้หวาย ๒๐ คน แส้หางม้า ๒ คน รวม ๒๒ คน ถือกระบองกลึง ๑๐ คน ๓๒ คน หลวงราชมานู หลวงเพชรฉลูเสนี ตีกลองชนะ ๒๐ คน อภิรมถือกระชิงเกรด ๔ คน ราชมัลถือเครื่องยศ ๔ คน ล้อมวังซ้ายขวาตักน้ำใส่อ่างในโรงช้าง ๕ คน (รวม) ๑๔๕ คน ให้จ่ายแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๕ ค่ำเพลาบ่าย จะได้เอาไปถือเครื่องแห่รับช้าง ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ ให้ทันกำหนด

อนึ่ง ให้เสมียนตรากรมวัง รับกระจาดต่อล้อมวังซ้ายขวา ๑๐ ใบ ส่งให้วิเศษจัดสิ่งของคาวหวานถวาย

พระสงฆ์ ณ โรงช้างแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๘ ค่ำ เพลาบ่าย

อนึ่งให้หลวงทานาธิบดีเจ้ากรมโรงทานจัดของเคียงคาวถวายพระสงฆ์ฉัน ณ โรงช้าง ๑๐ สำรับ

อนึ่งให้หลวงศรีราชอาวุธ ขุนพิทักษ์อาวุธจ่ายธงกางเกง เสื้อ หมวก ให้กับผู้ต้องเกณฑ์ให้พอ

อนึ่งให้เกณฑ์พระ หลวง ขุน หมื่น มหาดไทย ๓๐ คน กลาโหม ๒๐ คน เข้ามาปรนนิบัติพระสงฆ์ ณ วันเดือน ๓ แรม ๗ ค่ำเพลาเช้า ครั้นเพลาบ่ายโมง ๑ เข้ามาคอยรับแว่นเวียนเทียนทำขวัญ ณ โรงช้างให้ทันกำหนด

อนึ่งให้ท่านข้างในจัดเครื่องบูชาตะบะมุกเชิง มีธูปเทียน ดอกไม้ให้พร้อม ส่งให้สนมพลเรือนไปตั้ง ณ โรงช้างพลายเล็บคำ แต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำบ่าย แรม ๗ ค่ำเช้า แล้วให้แต่งสำรับคาว ๑๐ สำรับ หวาน ๑๐ สำรับ ให้มีสำรับข้าวพระ ขนมจีนน้ำยาด้วย ส่งให้นายเวรกรมวัง ทนายเลือก แล้วให้ร้อยพู่กลีบแขวนเพดาน ๖ พวง ร้อยมาลัยผูกตะลุง ๒ พวง ส่งให้สนม

พลเรือน แล้วให้จัดเทียนหนักเล่มละ ๒ สลึงเป็นเทียนติดแว่นสำรับละ ๙ เล่ม ๓ สำรับ ๒๗ เล่ม เทียนติดยอดบายศรี ๖ เล่ม เทียนชนวน ๔ เล่ม (เป็น) ๓๗ เล่ม กับเทียนดูหนังสือหนักเล่มละ ๑ ตำลึง วันละเล่ม ๓ วัน ๓ เล่ม เทียนเครื่องกระยาบวชหนักเล่มละ ๑ บาท วันละ ๒ เล่ม ๓ วัน ๖ เล่ม ส่งให้วิเศษ แล้วให้ส่งโต๊ะเงินใส่กล้วย ๑ ใบ ใส่อ้อย ๑ ใบ ใส่หญ้า ๑ ใบ ให้วิเศษให้ส่งหม้อน้ำเงินใหญ่ ๕ ใบ หม้อน้ำเงินกลาง ๑ ใบ ให้ขุนศรีสยุมพร

อนึ่งให้วิเศษหมากพลูจัดเภสัชองคาส่งให้สังฆการีถวายพระสงฆ์สวดฉัน ตั้งพาน ใส่ซองเพลาละ ๑๐ พาน ๒ เพลา ๒๐ พาน แต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำบ่ายแรม ๗ ค่ำเช้า แล้วให้วิเสทฉอทานเบิกข้าวสารซ้อมต่อกรมนาถัง ๕ ทะนาน แล้วให้เบิกฟืนแสมรอนขนาดกลางต่อชาวพระคลังราชการ ๒๐ ดุ้น มาหุงข้าวถวายพระสงฆ์ฉัน ณ โรงช้าง ณ วันเดือน ๓ แรม ๗ ค่ำเพลาเช้าให้พอ แล้วให้วิเสทกลางเบิกข้าวสารซ้อมนาสวนต่อกรมนา ๔ ถัง ๑๐ ทะนาน แล้วให้รับกระจาดต่อ

เสมียนตรากรมวัง ๑๐ กระจาด มาจัดของคาวหวานใส่ท้องกระจาดถวายพระสงฆ์ ณ โรงช้าง แต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ เพลาเช้า แล้วให้วิเสทบายศรีจัดบายศรีตอง ๓ ชั้น ๒ สำรับ ธูปเทียนเครื่องสำหรับบายศรีให้พร้อม ศีรษะสุกร ๒ ศีรษะ ไปส่งให้พระหมอเฒ่าที่ประตูท่าพระ แต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ เพลาเช้า แล้วให้จัดบายศรีทอง บายศรีเงิน ๕ ชั้น ๔ สำรับ บายศรีตอง ๕ ชั้น ๒ สำรับ ให้มีข้าวขันเชิงบั้กแว่นพานรองน้ำวักเหมข้าว มะพร้าวแก้ว พลูคะแนน แป้งหอม น้ำมันหอม เครื่องสำหรับบายศรีให้พร้อม แว่นเวียนเทียน ๓ สำรับ ให้รับเทียนติดแว่น ๓ สำรับ สำรับละ ๙ เล่ม ๒๗ เล่ม เทียนติดยอดบายศรี ๖ เล่ม เทียนชนวน ๔ เล่ม (เป็น) ๓๗ เล่ม เล่มละ ๒ สลึงกับเทียนดูหนังสือหนักเล่มละ ๑ ตำลึง วันละเล่ม ๓ วัน ๓ เล่ม เทียนเครื่องกระยาบวชหนักเล่มละ ๑ บาท วันละ ๒ เล่ม ๓ วัน ๖ เล่ม ไปตั้ง ณ โรงช้างแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ เพลาบ่ายโมงหนึ่ง กับโต๊ะเงินสำหรับใส่กล้วยอ้อยหญ้า ๓ ใบ ต่อท่านข้างในมาจัดกล้วย ๑ อ้อย ๑ หญ้า ๑

ส่งให้ราชมัลแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำเช้าบ่าย แรม ๗ ค่ำเช้าบ่าย ๔ เพลา แล้วให้จัดเครื่องกระยาบวช วันละ ๒ สำรับ กับเทียนดูหนังสือวันละเล่ม เทียนเครื่องกระยาบวชวันละ ๒ เล่ม ส่งให้พระหมอเฒ่า ตั้งแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๖-๗-๘ ค่ำ เพลาค่ำทั้ง ๓ เพลา

อนึ่งให้ขุนภักดีนาวาเจ้ากรมญวนแจว จัดเรือแจว ๑๐ ลำ พลแจวให้ครบ ให้มีนายเรือ มีธงมังกร เชือกยาว ๙-๑๐ วา จงทุกลำ ให้ขึ้นไปคอยเตรียมฉุดแพช้างที่หน้าวัดเขมาลงมาให้ถึงท่าพระแต่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ เพลาย่ำรุ่ง และให้เจ้าพนักงานและผู้ต้องเกณฑ์ทั้งนี้มาจัดแจงการงานให้พร้อม ให้ทันกำหนดเพลาจงทุกพนักงาน ถ้าพนักงานสิ่งใดไม่แจ้ง ให้เฝ้าทูลถามสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหามาลาให้ชัดเจน อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

เรื่องหมายฉบับก่อนเสด็จ

พระราชทานพระกฐินอย่างพยุหยาตราเมืองปทุม กรุงเก่า อย่าให้เจ้าพนักงานเชื่อหมายฉบับนี้

อนึ่งเพลา ๒ ยามเศษ นายตำรวจวังเวรนายชำนิมาสั่งว่า ด้วยพระยาบำเรอภักดิ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ซึ่งสั่งไปแต่ก่อนว่าจะเสด็จประทับแรมที่เมืองปทุมธานีนั้น ยังหาถูกต้องไม่ อย่าให้เชื่อฟังหมายเก่า จึงโปรดเกล้า ฯ ให้หมายรับสั่งใหม่ ให้เจ้าพนักงานทุกตำแหน่ง กำหนดหมายนี้เป็นแน่ จะเสด็จทางชลมารคเป็นกระบวนพยุหยาตราตามอย่างครั้งเมื่อเสด็จในเดือน ๔ แล้วมา แต่ครั้งนี้จะทรงพระราชทานพระกฐินเมืองปทุมธานี เมืองกรุงเก่าเป็นพระราชประสงค์ กำหนด ณ วันอาทิตย์เดือน ๑๒ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีเถอะสัปตศก เพลา ๓ ยามให้กระบวนพร้อมจะเสด็จแต่ยังไม่รุ่ง เมื่อจะออกเรือพระที่นั่งนั้น จะได้ยิงปืนในเรือพระที่นั่ง ๓ นัด โห่ ๓ ลาเป็นสำคัญเป็นสัญญา

แล้วจึงให้เรือที่มีปืนหน้าเรือยิงรับต่อ ๆ ไปลำละนัดตลอดกระบวน แล้วเดินกระบวนตามลำน้ำขึ้นไป ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ เมื่อเสด็จถึงเมืองปทุมธานี ให้ประทับเรือพระที่นั่งที่ฉนวนวัดปทุมทองทีเดียว อย่าประทับที่ฉนวนพลับพลาก่อน ต่อพระราชทานพระกฐินเสร็จแล้วจึงจะเสด็จมาพลับพลาครู่หนึ่ง แล้วจะเสด็จเดินกระบวนต่อไป ไม่ประทับแรมที่ปทุมธานี เมื่อจะออกเรือพระที่นั่งจากวัดปทุมทองนั้น จะได้ยิงปืนสัญญาทุกลำเหมือนอย่างแรกออกอีกครั้งหนึ่ง เดินกระบวนตามทางลำน้ำขึ้นไปประทับ ณ ค่ายหลวงป้อมเพชรกรุงเก่า ในวันเดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ ให้ได้ตามอย่างครั้งก่อน ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๔ ค่ำ เพลาบ่ายเสด็จทรงพระราชทานพระกฐินวัดสุวรรณดารามที่ ๑ วัดพนัญเชิงที่ ๒ สองพระอาราม ครั้น ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำเพลาเช้า เสด็จเป็นกระบวนพยุหยาตราทรงเรือพระที่นั่งเอกชัย ตามกระบวนที่จะจัดที่กรุงเก่า เมื่อออกกระบวนให้โห่รับกันไปตามธรรมเนียม จะประทับพระราชทานพระกฐิน วัดพุทไธสวรรย์ที่ ๑ วัดกษัตรารามที่ ๒ วัดโลกยสุธาศาลาปูนที่ ๓ วัดหน้า

พระเมรุที่ ๔ สี่พระอาราม ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ เสด็จเป็นกระบวนอย่างขึ้นไปจากกรุงเทพ ฯ ให้ทอดกระบวนให้ยาวยืด เมื่อจะออกเรือพระที่นั่งนั้นให้ยิงปืนเป็นสัญญาตลอดกระบวนอีกครั้งหนึ่ง แล้วเสด็จพระราชทานพระกฐิน วัดป่าโมกข์พระอารามหนึ่ง ถ้าเวลายังมีจะเสด็จไปนมัสการ พระพุทธไสยาสน์วัดอินทประมูลด้วย แล้วเสด็จกลับมาที่ประทับป้อมเพชรในวันนั้น และเมื่อออกเรือกลับให้ยิงปืนอย่างเมื่อไป ครั้น ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำเพลาเช้า เสด็จเป็นกระบวนตามธรรมเนียมพระกฐินในกรุงเทพ ฯ จะพระราชทานพระกฐินวัดธรรมารามที่ ๑ วัดขุนญวนที่ ๒ สองพระอาราม แล้วเสด็จไปประทับทรงนมัสการพระเจดีย์วัดภูเขาทอง แล้วกลับทางแหลมศีรษะรอ ประทับที่วัดมณฑปทรงถวายไตรปีพระสมุทมุนี แล้วจะเสด็จกลับที่ประทับพลับพลาก่อน ถวายไตรปีพระสงฆ์ที่พลับพลาเพลาบ่าย พระราชาคณะ พระฐานานุกรม เจ้าอธิการ ที่ได้รับไตรปีและพระกฐิน จะได้สวดพระพุทธมนต์ รุ่งขึ้น ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ เพลาเช้า พระราชาคณะ พระครู พระฐานานุกรม

เจ้าอธิการอันดับที่ได้จีวรเข้ามารับบิณฑบาตฉลองพระกฐินฉลองไตรปีแล้ว พระราชาคณะ พระฐานานุกรม เจ้า-อธิการจะได้รับพระราชทานฉัน เพลาค่ำจะให้มีผ้าป่าที่ท่าหน้าพลับพลาก่อน ครั้น ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๙ ค่ำเพลาบ่าย พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ที่พระปราสาท เสด็จทรงฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ หรือไม่เสด็จยังไม่แน่ รุ่งขึ้น ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เพลาเช้า เสด็จทรงปรนนิบัติพระสงฆ์ฉันพระฤกษ์ที่จะได้ทรงก่อพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาทแล้วเสด็จกลับหรือถ้าการอันใด ๆ ยังไม่เสร็จ ก็จะเสด็จกลับต่อวันเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เมื่อจะออกเรือพระที่นั่งนั้นให้ยิงปืนเป็นสัญญาจนตลอดกระบวนแล้วล่องตามลำน้ำลงมาประทับที่เกร็ดพระราชทานพระ-กฐินวัดปากอ่าวนนทรามัญเสร็จแล้ว เสด็จกลับกรุงเทพ ฯ เมื่อออกเรือพระที่นั่งให้ยิงปืนอย่างก่อนอีกครั้งหนึ่งนั้นให้มหาดไทย กลาโหม กรมพระสัสดี กรมนา หมายทูลพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีกรม ที่ยังมิได้ตั้งกรม แล้วหมายบอกข้าทูลละอองผู้ใหญ่ผู้น้อย ข้างหน้า ข้างใน ตำรวจหน้าตำรวจหลัง พลพัน ทหารใน ทหารปืนใหญ่ ทหารปืน

ปลายหอก ทหารปืนสิปาย ทหารปืนเกณฑ์หัดปืนใหม่ ทหารปืนหามแล่น ทหารปืนขานกยาง แสงใน แสงต้น มหาดเล็ก ช่างสนะ ที่ใหญ่ ชาววัง ชาวที่ ที่พระบรรทม ชาวพระราชยาน อภิรม กรมช้าง กรมม้า สนมพลเรือน กลองชนะ ปี่พาทย์ กลองแขก แตรสังข์ นาฬิกา ฝีพาย เรือดั้ง เรือแซรูปสัตว์ เรือปตูหน้าหลัง เรือนำ เรือตาม ตั้งกองรายทางจุกช่องล้อมวง ทางบก ทางน้ำ และจะตามเสด็จ เร่งเตรียมการสำหรับกรมแต่ ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๒ ค่ำเพลา ๓ ยามให้พร้อมทุกหมู่ทุกกรมเหมือนอย่างเสด็จขึ้นไปทรงปิดทองพระพุทธรูป ครั้งปีขาลฉอศก แต่เรือดั้ง เรือตำรวจ ซึ่งจะต้องล้อมวงรักษาที่ค่ายหลวงป้อมเพชรกรุงเทพ ฯ นั้นให้มีสมอ ฆ้องกระแต โคมสาร โคมเพชร ไปให้พร้อมจงทุกลำ ถ้ากรมใดพนักงานสิ่งใดขาดจากธรรมเนียมแต่ก่อนจะเอาโทษกรมนั้น แล้วให้ข้าทูลละอองแต่งตัวนุ่งไหมใส่เสื้อเครื่องคาดรัดประคดจงทุกคน แล้วให้เตรียมเสื้อครุยขาวสมปักลายไปด้วย และตำรวจหน้า พลพัน ทหารใน ทนายเลือกรักษาพระองค์นั้นให้มีหอกและกระบี่สำหรับยศเตรียมแห่เสด็จไปให้พร้อม

แล้วให้กรมมหาดไทย กลาโหม พระสัสดี กรมท่า กรมนา กรมเมือง กรมวัง ๑๒ พระคลังสรรพากรใน สรรพากรนอก สนมพลเรือน และกรมขึ้นซึ่งรักษาพระราชทรัพย์และเครื่องราชูปโภค ให้จัดแจงสิ่งของซึ่งก่อนจะตามเสด็จไปให้พร้อมทุกพนักงานอย่าให้ขาดได้ ทั้งที่จะอยู่จะรักษาพระราชวัง แล้วให้เร่งทำบัญชีจำนวนคนซึ่งจะไปจะอยู่ทูลเกล้า ฯ ถวายทุกหมู่ทุกกรม แล้วให้มีตราบอกหัวเมืองรายทางแต่กรุงเทพ ฯ จนถึงกรุงเก่า ให้จัดการรับเสด็จจงทุกหัวเมืองให้พร้อม แล้วให้ป่าวร้องเรือแพกรุยหลักตอหยั่งน้ำลึกน้ำตื้นดู อย่าให้ขัดขวางทางเสด็จได้ และเจ้าพนักงานซึ่งต้องเกณฑ์เข้ากระบวนนั้น ถ้าข้อใดไม่แจ้งให้ไปดูริ้วเสียก่อน และการทั้งปวงสงสัยให้ถามผู้รับสั่ง แล้วให้พระแก้วพระคลังสวนจัดผลหมากดิบพลูจีนสดดอกไม้สด ขึ้นไปส่งต่อกรมวัง ณ ที่ประทับค่ายหลวงบ้อมเพชร จะได้ส่งท่านพนักงานข้างในให้เสมอทุกวันให้พอกว่าจะเสด็จกลับ เหมือนอย่างครั้งก่อน อนึ่งให้ฝรั่งทหารแม่นปืนที่ลงเรือรูปสัตว์และนายเรือคอยฟังเสียงปืนสัญญาในเรือพระที่นั่ง ๓ นัดแล้วให้คู่ในที่หนึ่ง ยิงรับ

ลำละนัด แล้วให้คู่ ๒-๓-๔-๕ ยิงรับลำละนัดตามลำดับ ออกไปจนสุดกระบวนเป็นสัญญาทั้ง ๗ ครั้ง ตามซึ่งกำหนดที่จะได้ยิงในต้นหมายอย่าให้เคลื่อนคลาดจงทุกลำ อนึ่งให้พนักงานทั้งปวงซึ่งอยู่รับเสด็จที่วัดปทุมทองนั้นให้คอยรับเสด็จที่ฉนวนวัด อย่าไปคอยข้างพลับพลาเป็นอันขาด เมื่อเรือพระที่นั่งถึง ประทับฉนวนวัดแล้วเสด็จขึ้นจากเรือพระที่นั่ง ให้ตั้งกระบวนแห่เสด็จไปในพระอุโบสถ ทรงถวายพระกฐินแล้ว ตั้งกระบวนแห่เสด็จกลับถ้าไม่มีรับสั่งว่าจะประทับพลับพลาก่อน อย่าได้นำเสด็จไปประทับเลยเป็นอันขาดทีเดียว ให้นำเสด็จมาเรือพระที่นั่ง ต่อมีพระบรมราชโองการสั่งแล้ว ให้นำเสด็จไปที่ประทับ อนึ่งเสด็จถึงเมืองปทุมธานีให้ผีพายลำทรงประทับที่ฉนวนวัดปทุมทอง อย่าให้ประทับที่ฉนวนพลับพลาก่อนเป็นอันขาด มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประทับที่ฉนวนพลับพลาจึงประทับเรือพระที่นั่งตามรับสั่ง ซึ่งสั่งมาทั้งนี้เตรียมการให้พร้อมตามพนักงานทุก ๆ ตำแหน่ง อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

เรื่องขอแรงเลกที่ขึ้นจำนวนปีเถาะพายเรือแห่น้ำ

ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำปีเถาะสัปตศก ด้วยมีรับสั่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท โปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำปีเถาะสัปตศก ทรงพระราชศรัทธา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว จะเสด็จทางชลมารคขึ้นไปทรงทอดพระกฐิน ณ พระอารามวัดกรุงเก่า ให้ขอแรงเลกไพร่หลวงที่สักหลังมือแปลง และขึ้นจำนวนปีเถาะสัปตศก ที่ยังไม่ได้บวกเดือนพายเรือดั้งเรือกัน เรือนำเรือตามเสด็จเสมอทุกคน ให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบัญชีหาตัวเลกมาให้ถึงกรุงเทพ ฯ แต่ ณ เดือน ๑๑ แรม ๑๔ ค่ำ แรม ๑๕ ค่ำ ให้พร้อมจงทุกหมู่ทุกกรม ให้ทันกำหนดตามรับสั่ง

เรื่องเสด็จพยุหยาตรา
พระราชทานพระกฐินเมืองปทุม เมืองกรุงเก่า
เกณฑ์พายเรือแห่นำ

ณ วัน ๑ ๑ ค่ำ ปีเถาะสัปตศก ด้วยเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าที่สมุหพระกลาโหม รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ทรงพระราชศรัทธาบำเพ็ญพระราชกุศล จะเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคพระราชทานพระกฐิน ณ เมืองปทุมธานี เมืองกรุงเก่า ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำปีเถาะสัปตศก เป็นกระบวนพยุหยาตรา ให้เกณฑ์ฝีพายเกณฑ์ยก ช่างพม่า คอกกระบือ มอญลาวรักษาโรงเรือ มอญกรุง พายเรือนำเรือตามเสด็จนั้นเกณฑ์ และให้ผู้ซึ่งต้องเกณฑ์ทั้งนี้เอาตัว เลก ช่างส่งให้แก่นายเรือ ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๑ ค่ำ จะได้ยกเรือลงจ่ายเครื่องแต่งตัวให้ ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ เพลาเช้าย่ำฆ้องรุ่ง จะได้พายเรือนำเรือตามเสด็จให้ทันกำหนดตามรับสั่ง

เรื่องให้ข้าหลวงขึ้นไปเชิญพระองค์แสน ณ เมืองเชียงแตง

หนังสือ เจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงเจ้าพระยามหาศิริธรรม พระยาโบราณบุรานุรักษ์ พระพิทักษ์เทพธานี พระยาสระบุรี กรมการกรุงเก่า ด้วยมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ โปรดให้ข้าหลวงขึ้นไปเชิญพระองค์แสน ณ เมืองเชียงแตงลงมาพักไว้ ณ เมืองสระบุรี จะได้เชิญพระองค์แสนลงมาพักไว้ที่กรุงเก่า ณ เดือน ๖ ข้างขึ้นปีมะเมียสัมฤทธิศก จะเสด็จ ฯ ทางชลมารคขึ้นมาประทับที่พลับพลาป้อมเพชร ทรงทอดพระเนตรพระองค์แสนแล้ว จะเสด็จกลับลงมาประทับทรงทอดพระเนตรที่เกาะบางปะอินด้วย จึงโปรดเกล้า ฯ ให้กรมผีพายคุมเรือม่านทองเชิญตราขึ้นมารับพระองค์แสน ณ เมืองสระบุรีลงไปพักไว้ที่กรุงเก่าให้พระยาสระบุรีกรมการ ส่งพระองค์แสนให้กับผีพายลงมาพักไว้ที่กรุงเก่าโดยเร็ว ให้เจ้าพระยามหาศิริธรรม พระยาโบราณบุรานุรักษ์ พระพิทักษ์เทพธานี

กรมการรับพระองค์แสนไว้สมควรให้ดี แล้วให้เกณฑ์ไพร่จัดแจงแผ้วถางซ่อมแซมพลับพลาที่ป้อมเพชรให้ดี อย่าให้รกอยู่ได้เป็นอันขาดทีเดียว

หนังสือมา ณ วัน ปีมะเมียสัมฤทธิศก

ร่างตรานี้ ท่านหลวงศรีเสนาทำแล้ว ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำได้ให้พระศรีสหเทพดูแลตกแทรกแล้ว

ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เจ้าคุณปลายเชือกได้ส่งตรา ๒ ฉบับให้ปอโทนจันพันเรืองกรมผีพายรับไป

เรื่องเชิญพระพุทธรูปแต่วังจันทรเกษม กรุงเก่ามาไว้วัดเขมา

อนึ่งเพลาทุ่มเศษนายกลั่นตำรวจวังมาสั่งว่า ด้วยพระยาบำเรอภักดิ์รับบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า กำหนดจะได้ขึ้นไปเชิญพระพุทธรูปที่วังจันทรเกษมเมืองกรุงเก่า ณ วันพุธเดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ กำหนดให้ลงมาถึงกรุงเทพ ฯ ณ วันศุกร์

เดือน ๑๒ แรม ๖ ค่ำ จะได้เชิญพระพุทธรูปขึ้นไว้ในพระอุโบสถวัดเขมาภิรตาราม ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ เพลาบ่ายพระสงฆ์จะได้สวดพระพุทธมนต์ทั้งพระอารามฉลองพระพุทธรูป เพลาค่ำมีหนังมีดอกไม้ทั้ง ๒ คืน ครั้งรุ่งขึ้น ณ วันอาทิตย์เดือน ๑๒ แรม ๘ ค่ำ เพลาเช้า พระสงฆ์ทั้งพระอารามจะได้รับพระราชทานฉัน จะเสด็จ ฯ ทางชลมารค ทรงเรือพระที่นั่งสยามวรสุมพล ทรงปรนนิบัติ พระสงฆ์ สวด พระ พุทธ มนต์ รับพระราชทานฉันทั้ง ๒ วัน อนึ่งให้สนมพลเรือนรับเครื่องบูชาตะบะมุกเชิงต่อท่านข้างใน ๒ สำรับให้มีธูปเทียนไปสำรับละ ๒ ผลัด ไปลงเรือศรีที่ท่าโรงผีพาย ไปรับพระพุทธรูปลงเรือแล้วก็ให้จุดเครื่องบูชา บูชาพระพุทธรูปมาตามทางถึงวัดเขมา แล้วให้รับเครื่องทองทิศต่อท่านข้างในไปตั้งถวายเวลาบ่ายพระสงฆ์สวดมนต์ฉันเวลาละสำรับให้ทันกำหนดทั้ง ๒ เวลา อนึ่งให้ราชบัณฑิต ข้าพระไปลงเรือศรีที่ท่าโรงผีพาย รีบไปเชิญพระพุทธรูปลงมาให้ทันกำหนด อนึ่งให้ชาวพระคลังราชการจัดเสื่ออ่อนเสื่อลวดไปปูเกย ปูรองทรงประทับ ปูทางเสด็จ ที่ขุนนางเฝ้าให้

พอทันกำหนด อนึ่งให้ชาวพระคลังศุภรัต ชาวพระคลังมหาสมบัติจัดอาสน กระโถน ขันน้ำ ไปแต่งตั้งถวายพระสงฆ์สวดพระสงฆ์ฉันให้พอตามเคย อนึ่งให้สังฆการีนิมนต์พระสงฆ์วัดเขมาภิรตารามสวดมนต์ฉันทั้งพระอาราม ให้ทันตามกำหนด อนึ่งให้หมื่นเทวาทิศ หมื่นไฉนไพเราะห์ หมื่นเสนาะราชา หมื่นปรีดาราช หมื่นฉลาดกลองชะวา หมื่นราชาราช หมื่นศักดากาศ จัดปี่พาทย์ ๒ สำรับ กลองแขก ๒ สำรับ ไปลงเรือดั้งเรือแซทีประตูท่าพระไปประโคมแห่พระพุทธรูปที่กรุงเก่ามาขึ้นวัดเขมาให้ทันตามกำหนดแล้วให้จัดปี่พาทย์ กลองแขก แตรสังข์ ฆ้องไชยสำรับ ๑ ไปประโคมให้ทันเวลาพระสงฆ์สวดมนต์ พระสงฆ์ฉันตามเคย อนึ่งให้พระยาราชภักดีจัดสำรับคาวหวานจังหันเภสัชองคาสน้ำร้อนน้ำชาถวายพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ รับพระราชทานฉันให้พอ ให้ตำรวจหน้าตำรวจหลัง พลพัน ทหารใน ทนายเลือก รักษาพระองค์เก่า รักษาพระองค์ใหม่ ปืนแดงแสงต้น แสงในมหาดเล็ก มาลาภูษา ชาวที่ ชาววัง ชาวพระราชยานคลังมหาสมบัติ คลังวิเศษ คลังแสงสรรพยุทธ ทหารหัด

อย่างยุโรป ทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรป ทหารปืนปลายหอก และเจ้าพนักงานจุกช่องล้อมวงตั้งกองรายทางบกทางน้ำให้พร้อมทันกำหนด อนึ่งให้กรมวัง ให้ทนายเลือกไปยกสำรับคาวหวานต่อพระยาราชภักดี ไปถวายพระสงฆ์ฉันให้พอ อนึ่งให้พันพุฒ พันเทพราช จ่ายเลกให้ฝีพายบรรจุเรือศรี ๒ ลำ ให้พรหมราชบรรจุเรือดั้ง ๒ ลำ เรือรูปสัตว์ ๔ ลำให้ครบกระทง ให้เร่งจ่ายให้ทันกำหนด อนึ่งให้เจ้าหมื่นไวยวรนารถจัดเรือพระที่นั่งสยามวรสุม-พลประทับรับเสด็จ ฯ ที่ท่าพระที่นั่งทรงประทับริมน้ำให้ทันทั้งสองวัน อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

เรื่องให้ซ่อมพระพุทธรูปวัดพนัญเชิง และวัดหน้าพระเมรุ

หนังสือ พระศรีสหเทพ ฯ มาถึงพระยาเพทราชา จางวางกรมช่าง พระยาโบราณบุรานุรักษ์ พระพิทักษ์-เทพธานี ปลัดกรุงเก่า ด้วยพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวง

เทเวศรวัชรินทรโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า มีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้า ฯ ว่าพระพุทธรูปวัดพนัญเชิงซึ่งแตกร้าวนั้น ให้เอาน้ำรักกับมูลน้ำมันซ่อมแซมยาเสียให้ดี อย่าให้ชำรุดแตกร้าวต่อไปได้ แล้วโปรดเกล้า ฯ ว่าพระพุทธรูป วัดหน้าพระเมรุนั้นให้ลงรักทั้งองค์ ทั้งฐาน ให้ดีขึ้นกว่าเก่า โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพนักงานจัด กระจกต่างสี ๓๑ สลึง น้ำรักไชยา ๓๕ ทะนาน น้ำรักเขมร ๑๕ ทะนาน มอบให้ขุนสุวรรณราชา เจ้ากรมช่างรัก คุมขึ้นมาให้ พระยาเพทราชา พระยาโบราณบุรานุรักษ์ พระพิทักษ์เทพธานี รับเอากระจกน้ำรักไว้ แล้วให้พระยาเพท-ราชา พระยาโบราณบุรานุรักษ์ กรมการเร่งให้ช่างรักช่างกระจกลงรักประดับกระจกพระพุทธรูปวัดพนัญเชิงวัดหน้าพระเมรุให้แล้วโดยเร็ว แล้วให้พระยาเพทราชา พระยาโบ-ราณบุรานุรักษ์ กรมการ บอกรายการลงมาจงเนือง ๆ จะได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละออง

หนังสือมา ณ วันเสาร์เดือนอ้ายแรม ๑ ค่ำปีมะแมเอกศก

เรื่องชำระความ

หนังสือ พระศรีสหเทพ ฯ มาถึง พระยาเพ่ทราชา จางวางกรมช่าง พระยาโบราณบุรานุรักษ์ พระพิทักษ์เทพธานี ปลัดกรมการกรุงเก่า ด้วยปะแดงจันอักษรกรมเมืองนำเอาเรื่องราวเม้ยสวยมายื่นยังลูกขุน ณ ศาลาว่า เม้ยสวยกับมะตุบออกชายมีชื่อลูกจ้างบรรทุกสินค้าขึ้น ไป จอดนอนอยู่ที่บ้านกบเจาแขวงกรุงเก่า ครั้นเพลารุ่งเช้าชายมีชื่อ ๖ คนมาที่เรือ ชิงเอาผ้าขาวม้าที่มะตุบออกแล้วสบประมาทว่ามะตุบออกเป็นผู้ร้าย ชายมีชื่อจึงทำคำอายัดตัวเม้ยสวยตัวมะตุบออกไว้กับหมื่นรองเสนานายอำเภอ นายอำเภอบังคับให้นายเดชเอาตรวนเอาขื่อจำเท้าเม้ยสวยเท้ามะตุบออกไว้จะเอาเงิน ๕ ตำลึง เม้ยสวยให้ผู้มีชื่อไปหาหลวงมหาดไทย หลวงมหาดไทยมีหมายมา หมื่นรองเสนาจึงให้นายเดชคุมตัวเม้ยสวยไปส่งให้หลวงมหาดไทยแต่ฝ่ายเดียว เม้ยสวยจึงฟ้องกล่าวโทษ หมื่นรองเสนา นายทรัพย์ นายเดช นายกลีน อำแดงฤทธิ์ ให้เรียกออก

มาพิจารณา หลวงคลังเป็นตระลาการเกาะได้ตัวหมื่นรองเสนามาถึงศาลบังคับให้ส่งผู้มีชื่อก็หาส่งไม่ หมื่นรองเสนามีคำตัดฟ้อง ตระลาการกลับเอาคำหมื่นรองเสนาขึ้นปรึกษาให้สิ้น แล้วเอาคำเมียสวยขึ้นปรึกษาให้งดไว้ แจ้งอยู่ในเรื่องราวนั้นแล้ว และเมียสวยมาว่ากล่าวทั้งนี้ต้องที่จะชำระให้เห็นเท็จและจริงทั้ง ๒ ฝ่าย จึงให้นายปั้นถือหนังสือขึ้นมาให้พระยาเพทราชา พระยาโบราณบุรานุรักษ์ กรมการหาตัวหมื่นรองเสนา นายทรัพย์ นายเดช นายกลิ่น อำแดงฤทธิ์ มาชำระเอาความเท็จความจริงให้จงได้ ถ้าชำระว่ากล่าวมิตกลงขัดขวางประการใด ก็ให้แต่งกรมการคุมเอาตัวโจทก์ตัวจำเลยกับถ้อยคำสำนวนบรรดาได้พิจารณา คุมลงไปส่ง ณ กรุงเทพ ฯ จะได้ส่งให้ตระลาการเจากระ-ทรวงชำระว่ากล่าวตามพระราชกำหนดกฎหมาย

หนังสือมา ณ วันอาทิตย์เดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำปีมะแมเอกศก

เรื่องกำหนดการที่จะแห่เทวรูปเขาตก

หนังสือ เจ้าพระยาจักรีมาถึง พระยามหาอำมาตย์ พระยาเพทราชาจางวางกรมช้าง พระยาโบราณบุรานุรักษ์ กรมการกรุงเก่าด้วยมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า กำหนดการที่จะแห่เทวรูปเขาตกขึ้นไปไว้ ณ ศาลที่เขาตกแต่ ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๔ แรม ๒ ค่ำนั้นเป็นอันไม่ดี โปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนไปวันขึ้นไปกำหนดจะให้แห่ขึ้นมา ณ วันพุธเดือน ๔ แรม ๑ ค่ำปีมะแมเอกศกเพลาเช้าเป็นแน่ ในวันนั้นเพลาบ่ายพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ รุ่งขึ้น ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ พระสงฆ์จะได้รับพระราชทานฉัน ตั้งบายศรีเวียนเทียนสมโภชตามท้องตรา ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ขึ้นมาแต่ก่อน ให้พระยามหาอำมาตย์ พระยาเพทราชา พระยาโบราณบุรานุรักษ์ กรมการจัดแจงการที่จะรับรองแห่แหนสมโภชเลี้ยงพระสงฆ์ราชาคณะให้พร้อม แต่ธง ๑๐๐ เสือ ๑๐๐ หมวก ๑๐๐ กางเกง ๑๐๐ เป็นเครื่องสำหรับจะได้แห่เทวรูป

นั้น ได้มอบให้พระกำแพงรามภักดีเจ้ากรม กรมช่างขวาคุมขึ้นมาด้วยแล้ว

หนังสือมา ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะแมเอกศก

การที่จะรับรองแห่แหนเทวรูปเขาตก

หนังสือเจ้าพระยาจักรี มาถึงพระยามหาอำมาตย์แม่กอง พระยาเพทราชาจางวางกรมช้าง พระยาโบราณบุรานุรักษ์ กรมการกรุงเก่า ด้วยมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้า ๆ สั่งว่าได้มีตราขึ้นมาแต่ก่อนให้พระยาเพทราชา พระยาโบราณบุรานุรักษ์กรมการจัดแจงการที่จะรับรองแห่แหนสมโภชเทวรูปขึ้นไปไว้ ณ ศาลเขาตก ณ วันพุธเดือน ๔ แรม ๑ ค่ำปีมะแมเอกศก เพลาเช้า ความอยู่ในท้องตราซึ่งโปรดขึ้นมาแต่ก่อน และการที่จะแห่เทวรูปขึ้นไปไว้ ณ ศาลเขาตกนั้น ระยะทางแต่กรุงเทพ ๆ จะขึ้นไปถึงเขาตกนั้นระยะทางไกลมาก ทรงพระราชดำริว่าเทวรูปจะไม่ใคร่ถึงตามกำหนดวันตามโปรดเกล้า ๆ ขึ้นมาเป็นแน่ จึงได้โปรดเกล้า ๆ ให้หมื่นรัตนดาษหัวหมื่น

พระตำรวจนอกขวาถือตราขึ้นมาให้พระยาเพทราชา พระยาโบราณบุรานุรักษ์กรมการรีบเร่งแต่งขุนหมื่นกรมการราษฎรมาช่วยแห่แหนชักเรือเทวรูปขึ้นไปให้ถึงทันกำหนดโดยเร็วอย่าให้ผิดวันและเวลาเหมือนหนึ่งกำหนดขึ้นได้เป็นอันขาดทีเดียว ถ้าได้แห่เทวรูปขึ้นไปไว้ ณ ศาลเจ้าเขาตก แล้วมีการสมโภชแห่แหนอย่างไรให้บอกลงไปให้แจ้ง จะได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละออง

หนังสือมา ณ วันศุกร์เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำปีมะแมเอกศก

เสด็จก่อพระฤกษ์
วัดเสนาสน์และพระราชทานพระกฐินวัดสุวรรณดาราม

อนึ่งเพลาบ่าย ๔ โมงเศษ นายแช่ม นายรองพันพรหมราชมาสั่งว่า ด้วยเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ณ วันเดือน ๑๑ แรม ๔ ค่ำ จะเสด็จทรงเรือ

พระที่นั่งกลไฟขึ้นไปกรุงเก่าเพลาค่ำ รุ่งขึ้น ณ วันเดือน ๑๑ แรม ๕ ค่ำเพลาเช้าถึงกรุงเก่า แล้วเสด็จไปทรงก่อพระฤกษ์พระอุโบสถวัดเสนาสน์ ครั้นเพลาบ่ายเสด็จพระราชทานพระกฐิน วัดสุวรรณดารามที่ ๑ วัดพนัญเชิงที่ ๒ ครั้นเพลาค่ำประทับแรมอยู่ที่วังจันทรเกษม รุ่งขึ้น ณ วันเดือน ๑๑ แรม ๖ ค่ำเพลาเช้าทรงปรนนิบัติพระสงฆ์ ฉันฉลองพระพุทธรูปที่วัดพระเมรุราชิการาม แล้วพระราชทานพระกฐินวัดนั้น แล้วเสด็จพระราชทานพระกฐินวัดโลกยสุธาศาลาปูน แล้วเสด็จกรุงเทพ ฯ ในเวลากลางคืนนั้น ให้หมายบอกนายเรือประตูหน้า ๑ ประตูหลัง ๑ เป็น ๒ ลำเรือดั้งอาสาวิเศษซ้าย ๑ ลำ ขวา ๑ ลำ เป็น ๒ ลำ ล้อมวังซ้าย ๑ ลำ ขวา ๑ ลำ เป็น ๒ ลำ ทหารเกณฑ์หัดปืนแดงจัดคนถือปืนลงนั่งเรือดั้งลำละ ๖ คน ปืนลำละ ๖ กระบอก ๔ ลำเป็น ๒๔ กระบอก คน ๒๔ คน และให้ผู้ซึ่งต้องเกณฑ์ทั้งนี้ รับเลกต่อพันพุฒ พันเทพราช มาบรรจุพลพายให้ครบกระทงพลพายใส่เสื้อแดงใส่หมวกแดงจงทุกคน กางเกงสำหรับลำ ให้เร่งขึ้นไปคอยเตรียมแห่เสด็จที่วังจันทรเกษม ให้

มีนายเส้านายลำสำหรับเรือ แล้วให้ดาดสีหลังคาผูกผ้าหน้าโขน เครื่องสำหรับเรือจงทุกสิ่ง ให้มีปืนหน้ากันยาลำละกระบอก ให้รับทหารเกณฑ์หัดปืนแดงลงเรือลำละ ๖ คน เร่งไปยกเรือลงน้ำวันเดือน ๑๐ แรม ๒ ค่ำ

อนึ่งเมื่อประทับแรมอยู่ที่วังจันทรเกษม ให้เรือดั้งออกทอดทุ่นล้อมวง ให้มีฆ้องโคมเชือกสมอกระสุนสำหรับเรือจงทุกลำ ให้เร่งไปคอยรับเสด็จให้ทันกำหนดอย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

เร่งให้ทำตำหนักพลับพลาให้แล้วเสร็จโดยเร็ว

สารตรา เจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึง พระยาโบราณบุรานุรักษ์ พระพิทักษ์เทพธานีปลัด นายเวรผู้ว่าที่หลวงกรุงศรียกกระบัตร หลวงพล กรมการกรุงเก่า ด้วยมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่าโปรด ฯ ให้นายด้านนายงานขึ้นมาทำพระตำหนักพลับพลาพักที่วังจันทรเกษมก็ช้านาน การค้างอยู่ยังหาแล้วไม่ จึงโปรด

เกล้า ฯ ให้พระองค์เจ้าชิดเชื้อพงศ์เป็นแม่กองขึ้นมาช่วยดูและเร่งนายด้านนายงานให้ทำพระตำหนักพลับพลาให้แล้วโดยเร็ว ถ้าพระองค์เจ้าชิดเชื้อพงศ์เสด็จขึ้นมาถึงแล้วจะมีรับสั่งให้ทำการสิ่งใดก็ให้นายด้านนายงานเร่งทำตามรับสั่งจงทุกประการ และอิฐปูนที่จะใช้ทำการนั้น ให้พระยาโบราณบุรานุรักษ์ พระพิทักษ์เทพธานีปลัด นายเวรผู้ว่าที่หลวงกรุงศรียกกระบัตร หลวงพล กรมการ จัดหาอิฐปูนส่งนายด้านนายงานให้ทันทำการ ถ้าอิฐที่กรุงเก่ามีน้อยไม่พอจ่าย ก็ให้จัดเรือและคนขึ้นไปขนอิฐหลวงเกณฑ์ทำที่เมืองลพบุรีลงมาส่งให้พระองค์เจ้าชิดเชื้อพงศ์แม่กอง และนายด้านนายงานให้พอทันทำการ จะให้ผู้ใดคุมเรือขึ้นไปบรรทุกอิฐ ณ เมืองลพบุรีก็ให้มีหนังสือขึ้นไปถึงพระนรินทรเสนีแม่กองจะได้จ่ายอิฐให้กับผู้คุมเรือรับบรรทุกลงมาส่ง ณ กรุงเก่า อย่าให้อิฐขาดมือทำการได้ แต่ปูนผงนั้นได้ให้จัดแจงเผาไว้ที่กรุงเก่าแต่ก่อน แล้วให้พระยาโบราณบุรานุรักษ์ พระพิทักษ์เทพธานีปลัด นายเวรผู้ว่าที่หลวงกรุงศรียกกระบัตร หลวงพล กรมการจัดหาปูนส่งให้พอ อย่าให้อิฐให้ปูนขาดมือทำการได้เป็น

อันขาดทีเดียว สารตรามา ณ วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีระกาตรีศก

ร่างตรานี้ มีรับสั่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวง-วงศาธิราชสนิทมีรับสั่งให้ทำ ทำแล้ว ณ วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำเพลาเช้า เสด็จประทับอยู่ที่แพ ได้เอาร่างตรานี้อ่านทูลเกล้า ฯ ถวายแล้วทรงตกแทรกวงกาแล้วมีรับสั่งว่าให้ส่งให้นายเวรมหาดไทยกราบเรียน ฯพณฯ สมุหนายกแล้วเขียนขึ้นกระดาษประทับตราไปเถิด เมื่อมีรับสั่งนั้นพระยาตากเฝ้าอยู่ด้วย

เสด็จก่อพระฤกษ์วัดชุมพลนิกายาราม

สารตรา เจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพระยาอาหารบริรักษ์ด้วยมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า จะเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไป ณ บางปะอิน ณ วันศุกร์ เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ ณ วันอาทิตย์เดือน ๘ แรม ๑๒ ค่ำ ปีกุนเบญจศก จะได้สวดพระพุทธมนต์ ณ วันจันทร์เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ ปีกุนเบญจศก จะ

ได้ทรงก่อพระฤกษ์วัดชุมพลนิกายาราม แล้วจะได้มีละคร โปรดเกล้า ฯ ให้พระยาอาหาร บริรักษ์ ปลูก โรง ละครให้งามดี จะปลูกแห่งใดเป็นที่ชอบกลกว้างขวางราษฎรดูได้มากก็ตามแต่พระยาอาหารบริรักษ์จะเห็นดีเห็นควร สิ่งของซึ่งจะใช้สอยในการโรงละครนั้นสิ่งใดขาดก็ ให้บอก ลงไป จะได้โปรดให้เจ้าพนักงานคุมขึ้นมาให้พระยาอาหารบริรักษ์ ตกแต่งใช้สอยในการโรงละครได้พระราชทาน ผ้าเซียมให้กรมพระตำรวจ คุมขึ้นมาให้พระยาอาหารบริรักษ์ก่อน ให้เร่งจัดแจงปลูกโรงละครให้แล้วโดยเร็ว สารตรามา ณ วันอังคาร เดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีกุนเบญจศก

ร่างตรานี้พระศรีเสนาทำ ทำแล้วสั่งว่าให้มีไป ตามร่างนี้เถิด

ทรงปิดทองแผ่นอิฐแผ่นศิลาก่อพระฤกษ์ พระพุทธไสยาสน์วัดเสนาสนาราม กรุงเก่า

อนึ่งเพลาบ่าย ๓ โมง เวรนายพิมานตำรวจวังมาสั่งว่า ด้วยชาววังเสนาภิมุข รับสั่งพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ

กรมหมื่นราชสีหวิกรม ใส่เกล้า ฯ สั่งว่า กำหนดจะได้ทรงปิดทอง ปิดเงิน ปิดนากแผ่นอิฐ แผ่นศิลา ที่จะก่อพระฤกษ์พระพุทธไสยาสน์ที่วัดเสนาสนาราม กรุงเก่า ณ วันเดือน ๘ แรม ๑ ค่ำ เพลาเช้าที่พระที่นั่งอนันตสมาคมนั้น ให้ขุนสุวรรณสิทธิ ขุนสุวรรณราชา ช่างรักซ้ายขวามาลงรักแผ่นอิฐ แผ่นศิลา ถวายปิดทองให้ทันกำหนด

อนึ่ง ให้เจ้าพนักงานชาวพระคลังมหาสมบัติจัดคำเปลว ทอง เงิน นาก มาด้วย ถวายทรงปิดให้พอ ๒๑ แผ่นให้ทันกำหนด

อนึ่ง ให้ชาวพระคลังวิเศษจ่ายผ้าขาว ผ้าชมพูปูม้าที่ทรงก่อ พันอิฐ พันศิลา ให้กับผู้รับสั่งให้พอ อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

การปฏิสังขรณ์พระเจดีย์วัดชุมพลนิกายาราม

มีพระบรมราชโองการมาน พระบัณฑูร สุรสิงหนาทในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้า-

เจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเป็นที่ ๔ ในพระบรมราชวงศ์ซึ่งดำรงกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยาราชธานีซึ่งตั้งอยู่ประเทศบางกอกนั้น ดำรัสสั่งให้ประกาศแก่ผู้มายังพระอารามนี้ให้ทราบทั่วกันว่า พระเจดีย์สองพระองค์ในวัดชุมพลนิกายาราม เกาะบางปะอินนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปราสาททอง ซึ่งเสด็จเถลิงถวัลยราชปราบดาภิเษก ณ กรุงทวาราวดีศรีอยุธยา เมื่อปีมะเมียโทศก ศักราช ๙๙๒ นั้น ได้ทรงสถาปนาไว้พร้อมทั้งวัตถุทั้งปวงในพระอารามนี้ ในปีวอกจัตวาศก ศักราช ๙๙๔ คิดนับตั้งแต่ปีนั้นมาจนปีกุนเบญจศก ศักราช ๑๒๒๕ ล่วงไป ๒๓๑ ปีมาแล้ว และได้ยินมาว่าภายหลังมา เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราช พระบรมโกศ ซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลยราชปราบดาภิเษก ในปีชวดจัตวาศก ศักราช ๑๐๙๔ นั้น สมเด็จพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ในแผ่นดินนั้น ทรงผนวชเสด็จอยู่วัดโคกแสงในพระนคร มาทรงปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

บัดนี้ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระ-จอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยามซึ่งทรงพระราชดำริ แล้วดำรัสสั่งให้ประกาศนี้ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษก ณ กรุงรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยาบางกอก เมื่อ ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีกุนตรีศก ศักราช ๑๒๑๓ ทรงพระราชศรัทธาให้ปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ทั้งสองนี้ กับทั้งวัตถุทั้งปวงในวัดชุมพลนิกายารามนี้ขึ้นใหม่เสร็จแล้วได้ทรงบรรจุพระบรมธาตุขนาดกลาง ๒ ขนาดน้อย ๒ (รวม) ๔ พระองค์ไว้ในผอบจันทน์แดงจันทน์ขาวผอบศิลาซ้อนกันเป็นลำดับ แล้วเก็บไว้ในมณฑปศิลากับใบพระมหาโพธิที่สืบมาแต่ต้นพระมหาโพธิเดิมด้วย และไม่ให้มีเครื่องเพชร เครื่องพลอย เครื่องทอง เครื่องเงิน ของมีราคาแต่สักสิ่งหนึ่งบรรจุด้วยเลย มีแต่ทองใบหนักไม่ถึงส่วนที่ ๔ ของเฟื้อง ห่อพระบรมธาตุอยู่ชั้นในเท่านั้น เพราะได้ทราบแล้วว่าผู้ที่ปรารถนาหาเงินหาทอง เที่ยวขุดทำลายพระเจดีย์ฐานในที่ต่าง ๆ มีมามากแล้ว กล่าวไว้นี้เป็นความจริงทีเดียวไม่ว่าเท็จ จะทำบุญแล้วจะพูดเท็จให้เป็นบาปทำไม ขอท่านทั้งปวงอย่าได้คิดขุดทำลายพระเจดีย์นี้

ด้วยสำคัญว่าจะได้เงินทองของมีราคาเลย จงช่วยกันระวังรักษาไว้ให้ถาวรอยู่สิ้นกาลนาน เป็นที่ไหว้กราบสักการบูชาด้วยกันทั่ว ๆ ไป เพื่อจะได้จำเริญกุศลราศีเทอญ

พระราชกุศลในการปฏิสังขรณ์พระเจดีย์นี้ และพระพุทธปฏิมากร ทั้งโรงพระอุโบสถและพระวิหารการเปรียญกุฎีสงฆ์ศาลาทั้งปวง ในวัดชุมพลนิกายารามเกาะบางปะอินนี้ คิดเป็นพระราชทรัพย์ทรงบริจาคประมาณห้าร้อยชั่งเศษครั้งนี้ ทรงพระราชอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปราสาททอง ซึ่งได้ทรงสถาปนาพระอารามนี้มาแต่เดิม และทรงพระราชอุทิศกัลปนาผลเพื่อให้ถึงแด่เจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ ผู้ซึ่งได้มาทำนุบำรุงปฏิสังขรณ์พระเจดีย์และพระอารามนี้ครั้งหนึ่งนั้นด้วย และพระราชทานส่วนพระราชกุศลแก่ท่านทั้งหลายชายหญิงผู้ได้อ่านหนังสือนี้ทั้งคฤหัสถ์บรรพชิต เทพยดามนุษย์ทั้งปวงจงได้อนุโมทนาจงเจริญด้วยอายุพรรณ สุขพลปฏิภาณ-สรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลทุกประการ จงสำเร็จแก่ความปรารถนาในทางนิพพานดับทุกข์ทั้งปวงเทอญ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลนี้ก็ดี อื่น ๆ อีกเป็นอันมากก็ดี จะได้ทรง

ปฏิญาณว่าขอให้ได้สำเร็จพระพุทธภูมิโพธิญาณ อวดอ้างพระบารมีว่าเป็นพระโพธิสัตว์ดังเช่นใช้มาแต่ก่อนอึง ๆ อยู่นั้นก็หามิได้ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลนี้และอื่น ๆ ก็ไว้หวังตั้งพระราชหฤทัย ขอให้ได้สรรพสมบัติคือความบริบูรณ์คุณธรรม และอิศริยยศบริวารทรัพย์สิ่งสินเป็นอาทิ บรรดาที่จะได้เป็นอุปการุปนิสัยอุดหนุนให้ได้ช่องโอกาสเพื่อจะเสด็จถึงที่สุดสังสาร ทุกข์ ภัย ทั้ง ปวง โดย เร็วโดยง่าย ความทุกข์ทั้งปวงจะดับด้วยประการใดขอจงได้ดังนั้น สรรพวิบัติทั้งปวงซึ่งเป็นเหตุจะให้เนิ่นช้าอยู่ในสังสารทุกข์จงอย่าได้มี ถึงจะมีบ้างก็ให้พลันอันตรธานหายเทอญ ประกาศไว้เมื่อวันจันทร์เดือน ๘ บุรพาสาธ แรม ๑๓ ค่ำ ปีกุนเบญจศก ศักราช ๑๒๒๕ เป็นปีที่ ๑๓ หรือวันที่ ๔๔๔๓ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

ทรงถวายกุฎีที่วัดเสนาสน์

อนึ่งเพลา ๒ ยามเศษนายแพตำรวจวังมาสั่งว่าด้วยนายจ่าเรศมหาดเล็กรับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่าทรงพระราชศรัทธาจะเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปกรุงเก่า ทรงถวายกุฎีที่วัดเสนาสน์นั้น ให้ชาวพระคลังในซ้ายจัดซื้อหาอ่างเขียวมังกรสำหรับจะได้ใส่ของถวายพระสงฆ์ พระสงฆ์มากน้อยเท่าใดให้ถามพระพรหมรักษาเสีย (ให้) แน่ แล้วให้หาจัดซื้ออ่างเขียวลายเหมือนอย่างที่ตั้งไว้ที่หน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม ๒ อ่างให้ดูเสียก่อน รูปอย่างไรให้มาดูให้ถามที่ ถ้าแลสงสัยสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้มาเรียนถามท่านผู้รับสั่งเสียก่อน ให้เร่งจัดแจงขึ้นไปคอยเตรียมถวายพระสงฆ์ขึ้นกุฎีที่วัดเสนาสน์ให้ทันตามกำหนดวันอย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

เสด็จถวายธูปเทียนพระสงฆ์วัดชุมพลนิกายาราม

ด้วยพระยาบำเรอภักดิ์รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ณ วันจันทร์เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ เพลาบ่าย ๕ โมง จะเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคแต่ท่าราชวรดิษฐ์ ทรงเรือพระที่นั่งกลไฟไปพระราชทานธูปเทียนพระสงฆ์ที่วัดชุมพลนิกายารามเกาะ

บางปะอิน ๑๗ รูป กำหนด ณ วันอังคารเดือน ๘ แรม ๕ ค่ำ แล้วเสด็จขึ้นไปประทับวังจันทรเกษม ครั้น ณ วันพุธ เดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ เช้าถวายที่วังจันทรเกษม ๓๑ รูป ครั้นเพลาบ่ายพระสงฆ์ ๑๖ รูปจะได้สวดพระพุทธมนต์ที่วัดเสนาสนาราม ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๘ แรม ๗ ค่ำเพลาเช้าจะได้ก่อพระฤกษ์พระวิหาร พระสงฆ์จะได้รับพระราชทานฉัน แล้วจะได้เสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงเทพ ฯ นั้น ให้สังฆการีธรรมการนิมนต์เผดียงพระสงฆ์ที่จะรับพระราชทานธูปเทียน สวดมนต์รับพระราชทานฉันที่ก่อพระฤกษ์ให้พร้อม รับเภสัชวางด้ายต่อกรมการกรุงเก่าถวายพระสงฆ์ให้พอ เบิกด้ายดิบต่อชาวพระคลังในซ้ายจับเป็นสายสิญจน์วงที่ก่อฤกษ์ให้พอพระสงฆ์สวดด้วย

อนึ่งให้ชาวพระคลังศุภรัต พระคลังมหาสมบัติจัดอาสนะ กระโถน ขันน้ำไปแต่งตั้งถวายพระสงฆ์สวดฉันรับเทียนให้พร้อม แล้วให้รับชาวพระคลังมหาสมบัติจัดหม้อเงินหม้อทองขึ้นไปเตรียมสำหรับก่อฤกษ์ให้พร้อม แล้วให้ชาวพระคลังศุภรัตจัดผ้าสบงถวายพระสงฆ์ ๑๖ รูป

แล้วให้รับธูปเทียนต่อท่านข้างใน ขึ้นไปเตรียมรับเสด็จให้พร้อมทั้งสองแห่ง

อนึ่งให้ชาวพระคลังในซ้าย พระคลังในขวา พระคลังวิเศษจัดเครื่องไทยทานถวายพระสงฆ์ก่อฤกษ์ให้พอ แล้วให้ชาวพระคลังในซ้ายจัดขันสาครมีหูขึ้นไปรับน้ำเชื่อต่อนายด้าน กับคันบวยพันผ้าขาว ๒ คันขึ้นไปเตรียมถวายให้ทันกำหนด แล้วให้จ่ายด้ายดิบให้สังฆการีจับเป็นสายสิญจน์วงที่ก่อฤกษ์ให้พอพระสงฆ์ถือสวด

อนึ่งให้นายด้านจัดเกรียง ๒ อัน ทับพา ๒ อัน ธารพระกรพันผ้าขาวเตรียมถวายให้ทันกำหนด แล้วให้จัดน้ำเชื่อให้ชาวพระคลังในซ้ายใส่พระสาครให้พอ ๒ ขัน ให้ทำที่พักพระสงฆ์สวดและที่รับเสด็จด้วย

อนึ่งให้ฆ้องชัย ปี่พาทย์ กลองแขก แตรสังข์ ขึ้นไปประโคมเมื่อพระสงฆ์สวดฉัน ๒ เวลา ก่อฤกษ์ให้มีกลองทัดทั้งสี่ทิศ ทิศละสำรับ

อนึ่งให้หมื่นเทวาทิศจัดนาฬิกาขึ้นไปตั้งทุ่มโมงยามที่วังจันทรเกษม ให้มีมโหระทึกแตรงอนประโคมยามด้วย

อนึ่งให้หลวงศรีสยุมพรชาวน้ำสรงน้ำเสวย พระสาครมี

คลุมบีดขึ้นไปตั้งสำหรับสรงเสวย ให้พร้อมอย่าให้ขาดวันได้ อนึ่งให้หลวงเสนาภิมุข จัดอิฐลงรักน้ำเกลี้ยง ให้สี่ตำรวจถวายทรงบีดคำเปลว ทอง เงิน นาก แล้วส่งอิฐให้สี่ตำรวจเบิกผ้าชมพูต่อชาวพระคลังวิเศษห่ออิฐกว้างยาว ๕ คืบจัตุรัส ๒๐ ผืน สำหรับห่ออิฐเอาขึ้นไปตั้งเข้าพระมณฑลให้ทันฤกษ์ แล้วให้กำกับขึ้นไปด้วย

อนึ่งให้สนมพลเรือนรับเครื่องนมัสการ เครื่องทองทิศต่อท่านข้างในไปตั้งที่ก่อฤกษ์วัดเสนาสนาราม ณ วันเดือน ๘ แรม ๖ ค่ำบ่าย แรม ๗ ค่ำเช้า เวลาละสำรับ ให้มีพุ่มข้าวตอกพุ่มดอกไม้ธูปเทียนสำหรับเครื่อง แล้วเอาม่านไปกั้นที่หลังพระสงฆ์สวดฉันให้พร้อม แล้วรับน้ำพรม ๕ หม้อต่อท่านข้างในเอาตั้งเข้าพระมณฑล ให้รับบัตร ๙ ชั้น ๑ บัตร บัตรสามเหลี่ยม ๑ บัตร บัตรสี่เหลี่ยม ๒ บัตร ต่อกรมการส่งให้โหรบูชาเทวดาให้พร้อม แต่งที่รับเสด็จข้างในให้พอ

อนึ่งให้ชาวพระคลังในขวา พระคลังวิเศษจ่ายผ้าชมพูให้หลวงเสนาภิมุข กว้างยาว ๕ คืบ ๒๐ ผืน ผ้านุ่งกว้าง ๕ คืบ ยาว ๕ แขน ๔ สำรับ ผ้าขาวให้โหรห่ม

กว้าง ๔ คืบยาว ๔ แขน ๔ สำรับ ผ้าขาวปูศาลวงศาล กว้าง ๔ คืบยาว ๔ แขน ๘ ผืน เร่งจ่ายให้ทันกำหนด

อนึ่งให้โหรเบิกผ้าขาวต่อ ชาว พระ คลัง ใน ขวาคลัง วิเศษสำหรับจะได้นุ่งกว้าง ๕ คืบยาว ๕ แขน ๒ สำรับ ห่มกว้าง ๔ คืบ ยาว ๔ แขน ๒ สำรับ ปูศาลวงศาลกว้าง ๔ คืบ ๒ ผืน ยาว ๔ แขน ๒ ผืน รับบายศรี ๒ สำรับ รับศีรษะสุกร ๒ ศีรษะ รับเครื่องบายศรี บัตร รับแป้งหอม น้ำมันหอม กระทงเปล่า ๒๗ ใบ เทียนเล่ม ๑ หนักบาท ยอดบายศรี ๔ เทียนเล่มหนัก ๑ เฟื้อง สำหรับบัตร ๒๗ ต่อวิเศษ รับบัตรต่อพลเรือน ๙ ชั้น บัตรสามเหลี่ยมสี่เหลี่ยม ๒ บัตร ขึ้นไปบูชาเทวดาบูชาฤกษ์ตามเคยและตามกำหนดวันให้ทันกำหนด

อนึ่งให้พระมหาราชครูพิธีพราหมณ์จัดน้ำกลศ น้ำสังข์ขึ้นไปเตรียมก่อฤกษ์เอาสังข์ไปเป่า เบิ่น ฤกษ์ ให้ทันกำหนด อนึ่งให้ทนายเลือกตำรวจวัง รับสำรับคาวสำรับหวานต่อพระยาโบราณบุรานุรักษ์กรม การ กรุง เก่าถวายพระสงฆ์ให้ทันเวลา อนึ่งให้มหาดไทยกลาโหมหมายบอกข้าราชการ พระยา พระหลวง ขุน ฝ่าย ทหาร ๓๐ คน ฝ่ายพลเรือน ๕๐

คนไปช่วยปรนนิบัติพระสงฆ์สวดฉันให้ทันเวลา แล้วให้มีตราขึ้นไปถึงพระยาโบราณบุรานุรักษ์กรมการ เบิกเงินต่อกรมวังไปจัดสำรับจังหันคาว ๑๖ สำรับหวาน ๑๖ สำรับเคียง ๑๖ สำรับ สำรับละ ๒ สลึง เป็นเงิน ๔ ตำลึง ถวายพระสงฆ์ฉันที่ก่อฤกษ์ วัดเสนาสนาราม กับน้ำร้อนน้ำชา เภสัชถวายพระสงฆ์ บ่ายเช้า ให้ทำปะรำที่ก่อพระฤกษ์ด้วย ให้จัดแจงที่วังจันทรเกษม รับเสด็จให้พร้อมทั้งข้างหน้าข้างในเหมือนอย่างเคย แล้วให้ตัดหยวกกล้วยก้าน-กล้วยให้สนมพลเรือนทำบัตร ๙ ชั้น ๑ บัตร บัตรสามเหลี่ยมสี่เหลี่ยม ๒ บัตรส่งให้โหรด้วย อนึ่งให้ชาวที่พระบรรทมใหญ่จัดพระยี่ภู่พระเขนย พระวิสูตร ขึ้นไปแต่งที่รับเสด็จตามเคย อนึ่งให้พันจันทนุมาศจัดระยะทางน้ำลึก น้ำตื้น ทูลเกล้า ฯ ถวายให้พร้อมเหมือนอย่างทุกครั้ง อนึ่งให้ชาวพระคลังราชการเอาเสื่อลวดไปปูที่วังจันทรเกษมรับเสด็จ เสื่อทางเสื่อขุนนางเผ้าให้พอทุกแห่ง แล้วให้จ่ายน้ำมันพร้าวให้แปดตำรวจรักษาพระองค์ซ้ายขวาตามตะเกียงที่ก่อฤกษ์ที่วัง-จันทร์ให้พอ อนึ่งให้สรรพากรในจัดพลูใบเหลืองหมากดิบ

ขึ้นไปส่งท่านข้างใน สำหรับจะตั้งพานพระศรีอย่าให้ขาดขัดสนได้

อนึ่งให้กรมมหาดไทย กลาโหม พระสัสดี หมายบอกตำรวจหน้าตำรวจหลัง ทหารใน แสงใน แสงต้น ชาวพระราชยาน เกณฑ์หัดแสงใน ชาวพระมาลาภูษา มหาดเล็ก กรมหมอ ทหารปืนใหญ่ ทหารปลายหอกอย่างยุโรป เกณฑ์หัดอย่างยุโรป หามแล่น ตามกระบวน ปืนทองปราย กรมวัง กรมนา กรมท่า กรมเมือง หมื่นเทวาทิศ นาฬิกา ประโคมยาม จุกช่องล้อมวง ตั้งกองรายทางบกทางน้ำ ทั้งนี้ให้เตรียมนำตามรับเสด็จให้พร้อมจงทุกพนักงาน แล้วให้หมายบอกข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหาร พลเรือน พระยา พระหลวง ขุนหมื่นไพร่ที่ตามเสด็จและจะอยู่รักษาพระบรมมหาราชวังประจำซอง ให้ทำบัญชีมายื่นต่อ ฯ พณ ฯ กรมวังแต่ ณ วันเดือน ๘ แรม ๓ ค่ำถ้างบบัญชีไม่ทันให้เอาบัญชีผู้ใหญ่ผู้น้อยไปทูลเกล้า ฯ ถวายให้ทรงทราบจำนวนบ้าง อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

จัดเรือรับพนักงานละครไปเล่นสมโภช ในการปิดทองพระพุทธรูปวัดชุมพล

อนึ่งเพลาบ่าย ๓ โมงเศษ นายเผือกตำรวจวังเวร นายยี่สานมาสั่งว่า ด้วยพระยาบำเรอภักดิ์ รับพระบรม-ราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า จะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงปิดทองพระพุทธรูป ณ วัด-ชุมพลนิกายารามเกาะบางปะอิน แล้วจะได้มีละครเป็นการสมโภชพระพุทธรูป กำหนดละคร พนักงานกองในจะล่วงหน้าไปคอยรับเสด็จ ณ พระที่นั่งทิพยอาศน์ไอสวรรย์เกาะบางปะอิน และวังจันทรเกษมเมืองกรุงเก่า กำหนดชาวพระเครื่องต้นคาวหวาน พนักงาน ชาวคลัง เฒ่าเก่า ครูละคร จ่าโขลนจะไป ณ วันอังคารเดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ เวลาเช้า กำหนดละครจะไปวันศุกร์เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ เวลาเช้านั้น ให้พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ พระวรสุมพลา-ภิบาล จัดเรือกลไฟ ๒ ลำ เบิกเสบียงอาหารสำหรับจะได้เลี้ยงละครและพนักงานที่จะไปในเรือกลไฟให้พอ ให้ถอย

มาประทับรับละครที่ท่าพระที่นั่งอนงค์ในสำราญรมย์ให้ทันตามกำหนด

อนึ่งให้พันพุฒ พันเทพราชจ่ายเลกให้นายชิต นายนิจบรรจุพลแจวเรือญวน พนักงานข้างในที่จะล่วงหน้าไปรับเสด็จ ๆ ที่เกาะบางปะอินและวังจันทรเกษมเมืองกรุงเก่ารวมเรือ ๙ ลำให้พอ

อนึ่งให้ขุนพงศ์พาทย์ไพเราะห์ ขุนเสนาะบรรเลงจัดปี่พาทย์ สำรับใหญ่ขึ้นไปเตรียมเล่นละครที่วัดชุมพลนิกา-ยาราม ที่วังจันทรเกษมสำรับหนึ่ง ให้เร่งไปแต่ ณ วันจันทร์เดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ ให้ถึงวันศุกร์เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ เวลาเช้า

อนึ่งให้ขุนรักจัดเครื่องโรงไปลงเรือกันบตที่ท่าช้างเร่งไปให้ถึง ณ วันศุกร์เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ เวลาเช้า

อนึ่งให้กรมม้าจัดม้าเทียมรถ ๑ ม้าละคร ๘ ม้าผูกแผงไปลงเรือกันบตที่ท่าช้าง ให้เร่งไปให้ถึง ณ วันศุกร์เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ เวลาเช้า

อนึ่งให้ชาวพระคลังราชการจัดเสื่อไปปูโรงละครให้พอ เร่งไปปูแต่ ณ วันศุกร์เดือน ๘แรม ๑๐ ค่ำเวลาเช้า

อนึ่งให้กรมวัง นาย ๒ ตำรวจ ๑๐ รวม ๑๒ กรมพระตำรวจนอกสนมซ้ายขวา นาย ๔ ตำรวจ ๒๐ รวม ๒๔ สนมพลเรือน นาย ๒ ขุนหมื่น ๑๐ รวม ๑๒ ทหารรักษาพระองค์บิ่นปลายหอก ซ้ายขวา นาย ๒ ทหาร ๒๔ รวม ๒๖ หมอนวด ๒ หมอยา ๒ รวม ๔ ไปลงเรือกลไฟลำที่ละครไป ดูแลอย่าให้มีความผิดได้ ทั้งนี้ให้พร้อมอย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

ให้ขุดดินเหนียวบางขวดลงไปส่งกรุงเทพ ฯ

สารตรา เจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึง พระยาโบราณบุรานุรักษ์ พระพิทักษ์เทพธานี หลวงกรุงศรีบริรักษ์ยกกระบัตร กรมการกรุงเก่า ด้วยมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่าโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพนักงานปั้นหุ่นหล่อพระพุทธรูปและการเบ็ดเสร็จ ณ กรุงเทพพระมหานครดินเหนียวบางขวดซึ่งเกณฑ์ขึ้นมาแต่ก่อน ก็ค้างทบเถ้าอยู่มาก พระยาโบราณบุรานุรักษ์ก็หาส่งลงไปไม่ เจ้าพนักงานกราบบังคมทูลพระกรุณาว่าหามีดินเหนียวจะใช้ไม่ จึง

โปรดเกล้า ฯ ให้หมื่นยงทะลวงพั้นในกรมมหาดไทยข้าหลวงเชิญตราขึ้นมา ถ้าเรือบรรทุกพระพุทธรูปส่งพระเสร็จแล้วให้รับบรรทุกดินเหนียวบางขวดลงไปด้วย ให้พระยาโบราณบุรานุรักษ์ พระพิทักษ์เทพธานี หลวงกรุงศรีบริรักษ์ แต่งกรมการคุมไพร่ขุดดินเหนียวบางขวดให้ได้ ๔ พัน ๕ พันก้อน บรรทุกเรือให้หมื่นยงทะลวงพั้นกรมมหาดไทยคุมลงไปส่ง ณ กรุงเทพ ฯ โดยเร็ว แล้วให้พระยาโบราณบุรานุรักษ์จัดดินเหนียวบางขวดส่งลงไปจงเนืองๆอย่าให้ดินขาดมือทำการได้ สารตรามา ณ วันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีกุนเบญจศก

ร่างตรานี้พระศรีสหเทพทำ ทำแล้วสั่งว่าให้มีไปตามร่างนี้เถิด

ให้หาไม้ซอนสักยาวทำเสาธงปักในพระอารามหลวง

หนังสือ เจ้าพระยาภูธราภัย ฯ ที่สมุหนายก มาถึงพระยาไชยวิชิตผู้รักษากรุงเก่า ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพนักงานหาไม้ขอนสักที่ยาว มาทำ

เสาธงปั้กในพระอารามหลวงเป็นหลายอาราม ให้จัดหาซื้อไม้ลูกค้าและเลือกไม้ที่เจ้าเมืองกรมการถวายไม้ใน เจ้าภาษีก็หาไม่ได้ ขุนสวัสดิโภคาเจ้าภาษีกรุงเทพฯ มาแจ้งว่าหลวงจ่าเมืองเก็บได้ไม้ขอนสักยาว ๑๑ วาต้นหนึ่ง ยาว ๑๓ วาต้นหนึ่ง (รวม) ๒ ต้นเมื่อขึ้นไปบีดน้ำ ก็ได้ว่ากล่าวให้หลวงจ่าเมืองนอกราชการถวาย หลวงจ่าเมืองก็รับว่าจะนำไม้ขอนสักลงไปถวาย ก็ยังหาได้ลงไปถวายไม่ และไม้ใหญ่ยาวเป็นของหายาก หลวงจ่าเมืองไม่ยอมถวายจะขายเป็นเงินมากน้อยเท่าใดก็จะซื้อไว้ตามราคา ให้พระยาไชยวิชิตหาตัวหลวงจ่าเมืองมาว่ากล่าวเอาไม้ขอนสัก๒ ต้นให้จงได้ แล้วให้แต่งกรมการคุมไม้ขอนสัก ๒ ต้นลงไป ณ กรุงเทพฯ พร้อมด้วยหลวงจ่าเมืองเจ้าของไม้ หนังสือมา ณ วันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ บีฉลู สัปตศก๑๕

ตำนานพระที่นั่งเกาะบางปะอิน

ขอแจ้งความแก่ท่านทั้งหลายทั้งปวง บรรดาซึ่งได้มาตำบลเกาะบางปะอิน และราษฎรบรรดาซึ่งได้อยู่ในแขวงจังหวัดนี้ หรือกรุงศรีอยุธยาโบราณ คือ กรุงเก่า และผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งอยากจะทราบ ให้ทราบว่าที่ตำบลเกาะ-บางปะอินนี้ เป็นที่ประพาสของพระบาทสมเด็จพระเจ้า-แผ่นดิน แต่ครั้งกรุงทวาราวดีศรีอยุธยาโบราณสืบมา จะขอกล่าวเรื่องความตามกระแสรับสั่ง ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นเรื่องเกร็ดมิได้มีจดหมายในพระราชพงศาวดาร แต่จะกล่าวไว้พอให้ยุติต้นปลาย มีความว่า เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชา ได้เป็นพระเจ้า-แผ่นดินในกรุงศรีอยุธยา ทรงพระนามสมเด็จพระศรี-สรรเพ็ชญ์ที่ ๑ ในจุลศักราช ๙๑๘ ปีมะโรงอัฐศก มีพระราชโอรสสองพระองค์ พระองค์ใหญ่ทรงพระนามว่าสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า พระองค์น้อยทรงพระนามสมเด็จพระเอกาทศรถอิศวรบรมนาถ ในกาลครั้งหนึ่งมีที่เสด็จพระราชดำเนินลงไปข้างใต้ แล้วเสด็จกลับพอเกิด

พายุพัดหนักมืดมัว เรือพระที่นั่งล่มลงตรงเกาะบางปะอินนั้น สมเด็จพระเอกาทศรถทรงว่ายน้ำมาขึ้นเกาะนั้น พบบ้านแห่งหนึ่งเจ้าของบ้านนั่งผิงไฟอยู่ สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จเข้าไปทรงขออาศัยผิงไฟ ทอดพระเนตรเห็นหญิงเจ้าของมีรูปโฉมงามต้องพระทัย ก็เสด็จอยู่ด้วยหญิงนั้นคืนหนึ่ง แล้วจึงเสด็จกลับขึ้นไป ตั้งแต่นั้นมาหญิงนั้นก็มีครรภ์คลอดบุตรเป็นชาย ครั้นโตขึ้นก็ได้เข้ารับราชการสืบมา แต่มิได้ปรากฏว่าเป็นพระเจ้าลูกเธอ ภายหลังได้เป็นที่พระมหาอำมาตย์

แต่นี้จะว่าด้วยความซึ่งมีปรากฏ
ในพระราชพงศาวดารต่อไป

ครั้นสมเด็จพระศรีสรรเพ็ชญ์ที่ ๑ เสด็จสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรราชโอรส ได้ดำรงสิริราชสมบัติ ทรงพระนามสมเด็จพระศรีสรรเพ็ชญ์ที่ ๒ ครั้นเสด็จสวรรคตแล้ว สมเด็จพระเอกาทศรถได้ดำรงสิริราชสมบัติ ทรงพระนามสมเด็จพระศรีสรรเพ็ชญ์เป็นที่ ๓ ครั้นเสด็จสวรร-คตแล้ว สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ ได้ดำรงสิริราชสมบัติ ทรงพระนามสมเด็จพระศรีสรรเพ็ชญ์

เปนที่ ๔ ครั้นจุลศักราช ๙๖๔ ปีขาลจัตวาศก พระพิมลธรรมเปนขบถ จับพระเจ้าแผ่นดินประหารเสีย แล้วขึ้นดำรงราชสมบัติ ทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชาทรงธรรม ในขณะนั้นญี่ปุ่นเข้ามาค้าขายหลายลำ ญี่ปุ่นโกรธว่าเสนาบดีมิได้เปนธรรม คบคิดกับพระพิมลธรรมฆ่าพระมหากษัตริย์เสีย จึ่งคุมกันประมาณ ๕๐๐ ยกเข้ามาในท้องสนาม จะจับพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเสด็จมาฟังพระสงฆ์บอกหนังสือ ณ พระที่นั่งจอมทอง พระสงฆ์วัดประดู่โรงธรรมพาพระเจ้าแผ่นดินหนีไปได้ พระมหาอำมาตย์จึ่งได้คุมพลมาต่อสู้ด้วย ญี่ปุ่น แตกลง สำเภา หนี ไป แล้วเชิญพระเจ้าแผ่นดินกลับมาอยู่ในพระราชวัง พระเจ้าแผ่นดินจึ่งปูนบำเหน็จให้พระมหาอำมาตย์ เปนเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ ครั้นพระเจ้าอยู่หัวทรงธรรมสวรรคตแล้ว พระเชษฐาธิราชราชโอรส ได้ดำรงสิริราชสมบัติทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชา แล้วคิดร้ายต่อเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ ผู้ไม่มีความผิด เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์จับสำเร็จโทษเสีย แล้วยกพระอาทิตยวงศ์อนุชาขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อเปนพระเจ้าแผ่นดินนั้นพระชนม์

๙ พรรษา ขุนนางทั้งปวงมิเต็มใจ จึงลดลงเสียจากราชสมบัติ ยกเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ซึ่งเป็นพระบรมราชวงศ์เดิมแต่ไม่ปรากฏนั้น ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ในจุลศักราช ๙๙๒ ปีมะเมียโทศก ตั้งพระนามว่า สมเด็จพระศรีสรรเพ็ชญ์ นับเป็นที่ ๕ ครั้นจุลศักราช ๙๙๔ ปีวอกจัตวาศก พระราชเทวีประสูติพระราชบุตรองค์หนึ่ง พระราชทานนามพระนารายณ์ราชกุมาร ในปีนั้นจึงทรงพระกรุณาให้สร้างพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ ที่เกาะบางปะอิน แต่ในพระราชพงศาวดารเรียกว่าเกาะบางนางอิน เป็นพระราชนิเวศน์ปราการประกอบพฤกษาชาติร่มรื่น เป็นที่สำราญพระราชหฤทัยประพาสราชตระกูลสุริยวงศ์ อนงค์นารีทั้งปวง แล้วให้สร้างพระอารามเคียงพระราชนิเวศน์ มีพระเจดีย์ วิหารเป็นอาทิ เสร็จบริบูรณ์ พระราชทานนามวัดชุมพลนิกายาราม ในเดือนยี่ปลายปีนั้น เสด็จไปโสกันต์พระเจ้าลูกเธอพระองค์อินท์ ณ เกาะบ้านเลน คำซึ่งเรียกว่าเกาะบ้านเลนนี้ ก็เห็นจะเป็นเกาะนี้เอง ด้วยฝั่งข้างตะวันออกของเกาะนั้น มีบ้านซึ่งเรียกว่าบ้านเลนอยู่ทั้งศีรษะเกาะท้ายเกาะ ข้างศีรษะ

เกาะเรียกว่าบ้านเลนเหนือ ข้างท้ายเกาะเรียกว่าบ้านเลนใต้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าเกาะบ้านเลน คือเกาะอยู่ในระหว่างบ้านเลน แต่เห็นจะเป็นคำเก่า เรียกติดมาแต่ยังไม่ได้สร้างพระราชนิเวศน์ในที่นี้ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงพระปรารภก็จะเสด็จพระราชดำเนินไปโสกันต์พระเจ้าลูกเธอที่เมืองเพชรบุรีนั้นก็ได้ทรงว่า แต่พระเจ้าปราสาททองยังไปโสกันต์พระเจ้าลูกเธอที่เกาะบางปะอินได้ จึงควรเห็นความว่าเกาะนี้เป็นที่โสกันต์พระองค์อินท์ ครั้นโสกันต์แล้ว จึงพระราชทานใหม่ว่าเจ้าฟ้าไชย ภายหลังเจ้าฟ้าไชยนี้ได้รับราชสมบัติสืบราชอิศริยยศในสมเด็จพระราชบิดา ทรงพระนามสมเด็จพระศรีสรรเพ็ชญ์เป็นที่ ๖ อนึ่งมีจดหมายในพระราชพงศาวดารว่า ในจุลศักราช ๑๐๐๓ ปีมะเส็งตรีศกพระเจ้าอยู่หัวปราสาททอง เสด็จพระราชดำเนินลงมาประพาสพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์เสด็จอยู่แรม เวลาค่ำเสด็จออกมาประทับอยู่หน้ามุข สมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระนารายณ์ราชกุมารส่องโคม อสนีตกลงมาต้องหน้าบันแว่นประดับรูปสัตว์ ตกกระจายลงมารอบพระองค์

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระเจ้าลูกเธอมิได้เป็นอันตราย มีความกล่าวมาในพระราชพงศาวดารดังนี้ เมื่อจะมาคิดประกอบกับเรื่องนอกพระราชพงศาวดารตามอย่าง เช่นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งนั้น ก็พอจะยุติกันได้ เพราะเป็นที่พระราชเคหสถานเดิมของท่าน ท่านจึงได้โปรดมาสร้างพระราชนิเวศน์สถานลงในที่นี้ แล้วพระราชทานนามว่าไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เพราะท่านได้บังเกิดขึ้นในที่นี้ แล้วและได้มไหศวริยสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นมงคลสถานของท่าน อนึ่งวัดซึ่งสร้างไว้ใกล้พระราชนิเวศน์สถานนั้น พระราชทานนามว่าวัดชุมพลนิกายาราม เมื่อพิเคราะห์ความตามชื่อวัดก็เห็นว่าจะเป็นที่ประชุมไพร่พลข้าหลวงเดิม ซึ่งเป็นกำลังในพระองค์ เมื่อขณะใดขณะหนึ่ง หรือเมื่อท่านจะได้ขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ได้ประชุมไพร่พลไว้ในที่นี้ จึงพระราชทานนามว่าวัดชุมพลนิกายาราม ก็และพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์นี้ ได้เป็นที่ประพาสของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในพระบรมวงศ์ปราสาททองสืบมา ตั้งแต่จุลศักราช ๙๙๔ ปี จนถึงจุลศักราช ๑๑๒๙ ปี คิดเป็น

ปีได้ ๑๑๕ ปี จึงเสียกรุงทวาราวดีศรีอยุธยาเป็นพระเจ้าแผ่นดินหลายพระองค์ ครั้นเมื่อเสียกรุงแล้ว ที่นั้นจึงได้รกร้างยับเยินไป ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ณ กรุงอมรรัตนโกสินทรมหินทราอยุธยา ในจุลศักราช ๑๒๑๓ ปีกุนตรีศก ในปีเป็นลำดับต่อมา เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปประพาสกรุงทวาราวดีศรีอยุธาโบราณ ทรงสังเวชสลดพระราชหฤทัย ในพระนครซึ่งชำรุดทรุดโทรมไปนั้น ครั้นจะปฏิสังขรณ์ให้บริบูรณ์ขึ้น ก็ใหญ่โตเหลือประมาณ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้สร้างพระราชวังจันทรเกษม ซึ่งเป็นที่พระราชวังหน้าแต่เดิมนั้นขึ้น เป็นพระราชวังสำหรับเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปประพาสกรุงศรีอยุธยาโบราณ และเกาะบางปะอินนี้ ก็เป็นสถานที่พระเจ้าแผ่นดินเคยเสด็จประพาส เป็นที่สำราญพระราชหฤทัยแต่เดิมมา จึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เจ้าพนักงานกรมนา มาแผ้วถางจัดให้เป็นที่เสด็จพระราชดำเนินประทับประพาส เป็นที่สำราญพระราชหฤทัยอีกตำบลหนึ่ง เมื่อมาจับการนั้นนายช่างได้เห็นขอบสระ ในเกาะข้างตะวันออกนั้นโดย

กว้าง ๒ เส้น ยาว ๑๐ เส้น แต่ตื้นด้วยอิฐปูนและต้นไม้หญ้าขึ้นรกเต็มไปทั้งสระ จึงพระพระกรุณาโปรดฯให้ขุดสระนั้นใหม่ กว้างแต่เพียงครึ่งหนึ่งของสระเดิม คือกว้าง ๑ เส้น ยาว ๑๐ เส้นคงตามเดิม เมื่อจีนได้ลงมือขุดนั้นพบตัวไม้พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ ซึ่งจมอยู่ใต้แผ่นดิน แต่ได้เสาถึง ๑๒๐ ต้น และได้ยอดปราสาทด้วยตามสังเกตดูเห็นว่า ปราสาทนั้นจะปลูกขวางยาวตามกว้างของสระประมาณสักเส้นหนึ่งเป็นกึ่งกลาง จะเป็นที่ประพาส ในสระนั้นเห็นจะเลี้ยงปลาต่าง ๆ ที่แผ่นดินซึ่งเหลืออยู่นั้นพอตั้งกองล้อมวงได้รอบ และคลองซึ่งตัดกลางเกาะบางปะอินเป็นสองเกาะไปนั้น ก็เห็นว่าจะเป็นคลองขุดใหม่ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวปราสาททอง เพราะคลองนั้นดูท่าทางเป็นคลองขุดเก่า ๆ เหมือนกับคลองลัดที่ปากเกร็ดเพื่อจะเป็นทางสำหรับเรือพระที่นั่งไปทอดถึง ได้แทบ พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์จะได้ล้อมวงรักษาโดยง่าย ก็และการซึ่งจับทำในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นแต่การเล็กน้อย คือขุดสระกว้างเส้น ๑ ยาว ๑๐ เส้น ครึ่งหนึ่งของแนวสระเดิม ถมดินให้สูงขึ้นพอ

ปลูกต้นมะม่วงต้นส้มต่าง ๆ เป็นอันมาก และมีพลับพลาริมน้ำ และพระที่นั่งองค์หนึ่ง เรือนแถวข้างในแถวหนึ่ง มีกำแพงล้อมโดยรอบ พระราชทานนามตามเดิมว่าพระที่-นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ และเกาะข้างตะวันตกนั้นเป็นที่ลุ่ม จึงได้ทำเป็นพลับพลาไว้กลางเกาะสำหรับทอดพระเนตรไร่แตงอุลิด ไร่ถั่วต่าง ๆ มีนายกองและไพร่หลวงสำหรับรักษา ครั้นเมื่อทรงพระราชดำริจะสถาปนาพระราชวังเมืองลพบุรีซึ่งสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าทรงสร้างไว้นั้นเป็นพระราชวังต่อไป แต่ขัดอยู่ด้วยพระราชวังเมืองลพบุรีนั้น สมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าได้ทรงพระราชอุทิศถวายเป็นที่วิสุงคามสีมาไว้ แต่เมื่อจวนจะเสด็จสวรรคตแล้ว จึงทรงพระราชดำริจะออกพระราชทรัพย์ถ่ายที่วังนั้น จากเป็นที่วิสุงคามสีมา ทรงพระราชดำริว่าวัดซึ่งเป็นที่พระ-อารามหลวง ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ คือสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปราสาททอง และสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าได้ทรงสร้างแต่เดิมนั้น จะปฏิสังขรณ์ขึ้นแทนที่พระราชวัง จึงทรงพระกรุณาโปรดให้จัดการปฏิสังขรณ์วัดขวิดซึ่งใกล้พระราชวังเมืองลพบุรี พระราชทานนามว่าวัด

กระวิศราราม และวัดเสนาสนาราม ซึ่งอยู่ใกล้พระราชวังจันทรเกษม และวัดชุมพลนิกายาราม ซึ่งอยู่ ณ ตำบลเกาะบางปะอิน ให้บริบูรณ์ดีขึ้นเหมือนแต่ก่อน แล้วเสด็จพระราชดำเนินมาทำมหกรรมการฉลอง แล้วเชิญพระพุทธรูปสำหรับแผ่นดิน ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์นั้นขึ้นมาตั้งทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ทรงพระราชอุทิศถายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์ เป็นอเนกประการ และตำบลเกาะบางปะอินนี้ ก็เป็นที่เสด็จพระราชดำเนินมาประพาสอยู่เนือง ๆ อนึ่งกรมสมเด็จพระเทพศิรินทรามาตย์ก็ได้พระราชทานพระกฐิน เสด็จขึ้นมาพระราชทาน ณ วัดชุมพลนิกายารามนี้ด้วย ครั้นมาถึงในรัชกาลปัจจุบันนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประพาส ณ ตำบลเกาะบางปะอินนี้เนือง ๆ ทรงพระกรุณาโปรดว่าเป็นที่เกาะอยู่กลางน้ำเงียบ ไม่เป็นที่ผู้คนละเล้าละลุม ควรจะเป็นที่ประพาสในกระบวนเรือต่าง ๆ ได้ อนึ่งก็เป็นที่ประพาสของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงทวาราวดีศรีอยุธยา และสมเด็จพระบรมชนกนาถพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย จึงทรงพระกรุณา

โปรดให้ขุดสระถมดินเพิ่มเติมให้ลึก และเรียบร้อยกว้างขวางกว่าแต่ก่อน ได้ลงมือจับทำแต่ปีวอก จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๓๔ แล้วให้สร้างปราสาทลงในกลางสระที่ปลายพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ปราสาทเดิม ซึ่งสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสร้างนั้น ไว้เป็นที่ระลึกถึงปราสาทเดิม และเป็นที่ประทับในกลางสระ พระราชทานนามว่าพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ปราสาท ตามนามเดิม และให้สร้างพระที่นั่งอีกองค์หนึ่ง ตรงพระที่นั่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เดิมเป็นที่ประทับ พระราชทานนามว่าพระที่นั่งวโรภาสพิมาน และจะทรงพระกรุณาโปรดให้สร้างพระที่นั่งน้อยอีกองค์หนึ่ง ทำด้วยเครื่องไม้ ในพระราชอุทยานซึ่งถมดินใหม่ จะพระราชทานนามว่า พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร แต่พระที่นั่งองค์นี้ยังหาได้ลงมือทำไม่ และศาลเทพารักษ์สำหรับเกาะแต่เดิมนั้น อยู่ที่จะทำตำหนักสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภานุรังษีสว่างวงศ์ จึงทรงพระกรุณาให้สร้างปราสาทน้อยยอดปรางค์ ย้ายที่มาไว้ใต้ต้นโพธิ์ริมฝั่งสระ พระราชทานนามว่าเหมมณเฑียรเทวราช และตึกฝ่ายในพระราช-

ทานนามว่า วรนาฏเกษมสานต์ และตึกสำหรับพระเจ้า-น้องยาเธอเสด็จอยู่พร้อมกันนั้น พระราชทานนามว่า สภาคารราชประยูร และทำพระตำหนักกรมสมเด็จพระ-สุดารัตนราชประยูรข้างเหนือสระ และตำหนักสมเด็จพระ-เจ้าน้องยาเธอทั้งสองพระองค์ และการทำอื่น ๆ อีกหลายแห่งหลายอย่าง ครั้นการพระที่นั่งแล้วเสร็จ จึงทรงพระกรุณาโปรด ให้มีการเฉลิมพระที่นั่งและการสมโภชยกพระเศวตฉัตร ยกธงสำหรับแผ่นดิน เพื่อจะให้เป็นสิริ-สวัสดิ์มงคล คิดกำหนดซึ่งได้สร้างเกาะบางปะอินนี้ แต่แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปราสาททอง ศักราช ๙๙๔ ถึงปีชวด อัฐศก ศักราช ๑๒๓๘ บัดนี้เป็นปีได้ ๒๓๔ ปี ครั้นถึง ณ วันพุธ เดือนสิบสอง ขึ้น ๘ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จุลศักราช ๑๒๓๘ ได้นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะ ฐานา-นุกรม หัวเมืองในกรุง ๒๕ รูป สวดพระพุทธมนต์ ณ พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ ๕ รูป พระที่นั่งวโรภาส-พิมาน ท้องพระโรง ๑๐ รูป ในที่พระบรรทม ๕ รูป ในที่พระบรรทมชั้นสูง ๕ รูป ทรงถวายไตรผ้าสลับแพรพัดรอง ย่าม ครั้น ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๙ ค่ำ

เวลาเช้าพระฤกษ์ยกเศวตฉัตรในที่พระบรรทมและยกธง พระสงฆ์รับพระราชทานฉัน ทรงถวายปริกขารต่าง ๆ เสร็จแล้ว ครั้นเวลาบ่ายทรงถวายผ้าสบง ผ้าจีวร ผ้ากราบพระ แด่พระสงฆ์วัดเสนาสนาราม ๑๒ รูป วัดชุมพลนิกายาราม ๑๙ รูป และวัดอื่น ๆ ซึ่งใกล้เกาะบางปะอินอีก ๔ รูป รวม ๓๕ รูป แยกกันไปสวดมนต์ที่วรนาฏเกษมสานต์ ๕ รูป สภาคารราชประยูร ๕ รูป ตำหนักกรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูร ๕ รูป ตำหนักสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมหลวงจักรพรรดิพงศ์ ๕ รูป ตำหนักสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ๕ รูป ทิมดาบ ๕ รูป โรงทหารมหาดเล็ก ๕ รูป รวม ๓๕ รูป วันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เวลาเช้าพระสงฆ์ในกรุงหัวเมืองรับบิณฑบาต ๑๐๐ รูป พระสงฆ์ฉันในที่ต่าง ๆ ๓๕ รูป แล้วได้พระราชทานเงินตราผ้านุ่งผ้าห่ม แด่ไพร่หลวงในเกาะนั้นเป็นจำนวนคนซึ่งได้รับพระราชทาน ไพร่หลวงชายฉกรรจ์ ๔๓๙ คน เงินคนละกึ่งตำลึง ผ้านุ่งผ้าห่มคนละสำรับเป็นเงิน ๑๐ ชั่ง ๑๙ ตำลึงกึ่งเป็นผ้า ๔๓๙ สำรับ ชาย

รุ่น ๑๕๐ คน แล่น ๑๙๕ คน จูง ๓๑ คน อุ้ม ๖๕ คน เงินคนละ ๒ สลึง กางเกงผ้าห่มคนละสำรับเป็นเงิน ๒ ชั่ง ๑๕ ตำลึง ๒ สลึง เป็นกางเกงผ้าห่ม ๔๔๑ สำรับ หญิงฉกรรจ์ ๔๘๖ คน เงินคนละบาทหนึ่ง ผ้านุ่งผ้าห่มคนละสำรับ เป็นเงิน ๖ ชั่ง ๖ บาท เป็นผ้านุ่งผ้าห่ม ๔๘๖ สำรับ หญิงรุ่น ๑๗๙ คน แล่น ๑๘๖ คน จูง ๓๗ คน อุ้ม ๗๐ คน เงินคนละ ๒ สลึง กางเกงผ้าห่มคนละสำรับ เป็นเงิน ๒ ชั่ง ๑๙ ตำลึง เป็นกางเกงผ้าห่ม ๔๗๒ สำรับ รวมคนทั้งหญิงชายผู้ใหญ่เด็ก ๑๘๓๘ คน เป็นเงิน ๒๒ ชั่ง ๑๕ ตำลึง ๒ สลึง เป็นผ้านุ่งผ้าห่ม ๙๒๕ สำรับ เป็นกางเกงผ้าห่ม ๙๑๓ สำรับ อนึ่งทรงพระกรุณาโปรดให้ทำฉลาก สิ่งของต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องทำนามีกระบือและผาลเป็นต้น กับทั้งเครื่องนุ่งห่มใช้สอยมี ผ้าม่วง ผ้าปูม หม้อข้าวเชิงกรานและสิ่งอื่น รวม ๔๙ อย่าง เป็นฉลาก ๓,๐๐๐ ฉลาก เป็นราคาประมาณ ๒๐ ชั่งเศษ พระราชทานแด่ข้าราชการทหารฝีพายและอื่น ๆ ซึ่งตามเสด็จพระราชดำเนินและราษฎรตามที่ควร และมีการละครงิ้ว หนัง สักวา ดอกไม้เพลิง และตามประทีปในที่ต่าง ๆ

เป็นการสมโภช ๓ วันนั้น ทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลถวายแด่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงทวาราวดีศรีอยุธยา ซึ่งได้ทรงสร้างและได้ทรงประทับอยู่ในที่นี้แต่เดิมมา และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงสถาปนาเกาะนี้ อันเป็นที่รกร้างแล้วให้ดีขึ้น กับทั้งเทพยดาซึ่งสิงสถิตรักษาในประเทศจังหวัดเกาะบางปะอินนี้ และพระราชทานส่วนพระราชกุศลแด่ท่านทั้งหลายทั้งปวง บรรดาซึ่งตามเสด็จพระราชดำเนิน และราษฎรในแขวงจังหวัดเกาะบางปะอิน กับทั้งกรุงทวาราวดีศรีอยุธยาโบราณและผู้ใด ๆ ซึ่งได้ทราบ จงได้มีใจยินดีอนุโมทนาในส่วนพระราชกุศล แล้วและให้สำเร็จประโยชน์ความสุขในทางสวรรค์และนิพพานตามประสงค์ทุก ๆ ประการเทอญ

แจ้งความมา ณ วันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีชวด อัฐศกศักราช ๑๒๓๘

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๐

เรื่อง เมืองนครจำปาศักดิ์

คำนำ

ประชุมพงศาวดาร เป็นหนังสือรวบรวมเรื่องที่เกี่ยวกับพงศาวดารและตำนานต่าง ๆ ในภาษาไทย ที่พิมพ์แล้วก็มี ที่ยังไม่ได้พิมพ์ก็มี บางเรื่องยาว ซึ่งควรพิมพ์เฉพาะเรื่อง บางเรื่องมีขนาดสั้น ก็เอามารวมพิมพ์ไว้ในเล่มเดียวกันก็มี ทั้งนี้ก็เพื่อให้บรรดาผู้ศึกษาจะได้มีโอกาสพบเห็น ทำการค้นคว้าเรื่องทางประวัติศาสตร์ได้สะดวก เรื่องที่รวบรวมอยู่ในชุดหนังสือประชุมพงศาวดาร ไม่มีกำหนดว่ากี่ภาค หรือเรียบเรียงเรื่องเป็นลำดับอย่างไร แล้วแต่จะหาเรื่องอันเนื่องด้วยพงศาวดารได้พอรวบรวม ถ้ามีผู้ศรัทธาว่าจะสร้าง ก็พิมพ์เป็นภาค ๆ ลำดับไป หนังสือประชุมพงศาวดารจึงมีขนาดต่าง ๆ กัน แล้วแต่จะรวบรวมได้ และตามขนาดที่มีผู้ศรัทธา ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๗๐ เล่มนี้ มีเรื่องที่พิมพ์ไว้ คือ:—

๑. พงศาวดารนครจำปาศักดิ์ ฉบับพระยามหาอำมาตย์ ฯ เรียบเรียงทูลเกล้า ฯ ถวายในรัชกาลที่ ๕

๒. พงศาวดารนครจำปาศักดิ์ ฉบับหม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม คเณจร) เรียบเรียง เคยพิมพ์อยู่ในหนังสือเทศาภิบาล

๓. ตำนานเมืองจำปาศักดิ์ เป็นเรื่องเกี่ยวด้วยตำนานพระพุทธบุษยรัตน์ ฉบับเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์และเจ้าราชวงศ์เมืองนครจำปาศักดิ์ เรียบเรียง

๔. เรื่องขุนบรม นายสุด ศรีสมวงศ์ เจ้าหน้าที่ในหอสมุดแห่งชาติถอดจากต้นฉบับเดิมในใบลาน

๕. พงศาวดารเมืองยโสธร (เดี๋ยวนี้เป็นอำเภอขึ้นจังหวัดอุบล ฯ)

๖. ตำนานเมืองทรายฟอง ถอดจากฉบับเดิมเป็นใบลาน (เมืองทรายฟอง เป็นเมืองร้างอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงใต้เมืองเวียงจันทน์ลงมา แต่อยู่เหนือจังหวัดหนองคาย)

๗. ตำนานเมืองพวน ๒ ฉบับ (เป็นแคว้นอยู่ทางตะวันออกของเวียงจันทน์ มีเมืองเชียงขวาง เชียงคำเป็นต้น)

๘. พงศาวดารย่อเวียงจันทน์ ๒ ฉบับ (เป็นชนิดปูมโหร มีประโยชน์ในการสอบค้นศักราชเหตุการณ์)

๙. เรื่องสร้างวัดพระแก้วศรีเชียงใหม่ (บ้านศรี-เชียงใหม่ อยู่ในจังหวัดหนองคาย ตรงข้ามกับเมืองเวียงจันทน์)

๑๐. ประวัติท้าวสุวอ เจ้าเมืองหนองคาย

๑๑. คำให้การพระยาเมืองฮาม เรื่องเมืองเชียงแตง

คำให้การพระกำแหงพลศักดิ์ เรื่องเมืองเชียงแตง

คำให้การท้าวลอง เรื่องเมืองอัตปือ

คำให้การพระราชวิตรบริรักษ์ เรื่องเมืองสพังภูผา

คำให้การหลวงเทียมฯ เรื่องเมืองเซลำเภา

คำให้การเหล่านี้ ได้สำเนามาจากกระทรวงมหาดไทย เมืองที่กล่าวเหล่านี้ ขึ้นอยู่กับเขตแคว้นนครจำปาศักดิ์ ส่วนมากเป็นเมืองอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ถัดเมืองปากเซออกไป

๑๒. พงศาวดารเมืองนครพนมสังเขป ฉบับพระยาจันทรโงนคำ

๑๓. ตำนานเมืองวังมล

๑๔. พงศาวดารเมืองมูลปาโมข

เรื่องที่รวบรวมดังมีรายชื่อแจ้งมาข้างต้นนี้ เป็นเรื่องของบ้านเมืองทางภาคอีสาน และข้ามไปถึงบ้านเมืองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงด้วย เรื่องเหล่านี้และรวมทั้งที่ได้จัดพิมพ์มาแล้วในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑,๔,๙,๑๑, และ ๒๒ ย่อมเป็นเครื่องมือสำหรับนักศึกษา ทำการสอบสวนค้นคว้าเรื่องราวของชาติทางภาคลุ่มน้ำโขง อันหนังสือประวัติ-ศาสตร์จะเกิดมีขึ้นได้นั้น ก็ต้องอาศัยเอกสารอย่างที่พิมพ์อยู่นี้เป็นหลักฐาน

เพื่อให้ทราบว่าดินแดนตอนที่มีกล่าวไว้ในประชุม-พงศาวดารภาคที่ ๗๐ นี้ มีเรื่องราวมาแต่โบราณอย่างไร จึงจะขอเล่าเป็นสังเขปไว้ในที่นี้ด้วย

แผ่นดินตอนสองฟากแม่น้ำโขง เมื่อราว ๑๖๐๐ ปีที่ล่วงมานี้ เป็นอาณาเขตตอนหนึ่งของอาณาจักรฟูนัน ชื่อนี้เป็นอย่างจีนเรียกชื่อจริงของฟูนัน จะเรียกว่าอะไร ยังไม่มีหลักฐานให้ทราบได้ ประเทศฟูนันสมัยมีอำนาจ มีอาณาเขต ทางตะวันตก จดแดน ประเทศพม่า และ ลงไปถึง

แหลมมลายู ทางเหนือว่ากินไปถึงภาคอีสานสองฝั่งแม่น้ำโขง จดแคว้นหลวงพระบาง ทิศใต้จดทะเล เป็นอันว่าประเทศฟูนันสมัยมีอำนาจ จึงรวมประเทศเขมรและลุ่มน้ำเจ้าพระยาอยู่ด้วย ทิศตะวันออกจดเขตแดนประเทศญวน ซึ่งในสมัยที่เล่านี้เป็นประเทศจัมปาของพวกจาม ครั้นถึง พ.ศ. ๑๐๙๓ โดยประมาณ คือล่วงจากที่เล่ามาข้างต้นราว ๒๐๐ ปี ประเทศฟูนันถูกประเทศซึ่งจีนเรียกว่าเจนละ และเป็นเมืองขึ้นของฟูนันเป็นกบฏ แย่งเอากรุงของประเทศฟูนันได้ แต่นั้นมา ประเทศฟูนันก็ค่อยเสื่อมและสูญสิ้นชื่อไป จนไม่มีใครทราบ นอกจากมีชื่อปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุของจีนจดไว้ ส่วนประเทศที่จีนเรียกว่าเจนละ นั้น ต่อมาได้แก่ประเทศเขมรกัมพูชา

ทางลุ่มน้ำโขง ตอนเหนือ เป็นแคว้น หลวงพระบาง ถัดแคว้น หลวงพระบาง ไป ทางเหนือ และ ทาง ตะวัน ออก เป็นแคว้นสิบสองจุไทย ซึ่งทางตะวันออกต่อแดนกับแคว้นตังเกี๋ย และทางเหนือต่อแดน กับมณฑลยูนนาน ซึ่งเป็นบ้านเมืองของไทยเดิมอยู่ในตอนใต้ของประเทศจีน เขตแดนแคว้นสิบสองจุไทยกว้างขวางมาก เพราะฉะนั้น ในตอนที่

อยู่ใกล้เมืองหลวงพระบางไปทางตะวันออก จึงเรียกแยกว่า "เมืองหัวพันห้าทั้งหก" หรือ "หัวพันทั้งหก" ส่วนตอนที่อยู่ใกล้เมืองเวียงจันทน์ เรียกว่า เมืองพวน ถัดแดนหัวพันห้าทั้งหกและเมืองพวนออกไป คงเรียกว่า แคว้นสิบสองจุไทย มีเมืองไล เมืองแถง หรือแถน เป็นต้น ในสมัยโบราณเห็นจะราว ๒๐๐๐ ปีขึ้นไป ได้มีไทยอพยพเข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในแดนสิบสองจุไทย ส่วนมากเห็นจะได้กับพวกผู้ไทย ซึ่งเป็นไทยสาขาหนึ่ง สายเดียวกับพวกไทยซ่ง แล้วก็มีไทยอีกสาขาหนึ่งเรียกในประวัติศาสตร์ว่าไทยน้อย ยกลงมาตั้งกรุงศรีสัตตนาคนหุตล้านช้างขึ้น ในที่สุดสายหนึ่งได้แผ่อาณาเขตลงมาใต้ตามลุ่มน้ำโขง จนจดเขตแดนกัมพูชาตอนใต้จังหวัดนครจำปาศักดิ์ เพราะฉะนั้นแผ่นดินในลุ่มน้ำโขง บางตอนจึงมีเรื่องราวเกี่ยวเนื่องกับประเทศกัมพูชาด้วย ในระยะเดียวกับที่ไทยยกลงมาอยู่ในแว่นแคว้นสิบสองจุไทย ญวนซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศจีนเหนือ มณฑลฮกเกี้ยนขึ้นไป ถูกจีนตีบ้านเมืองแตกต้องหนีร่นลงมาใต้จนเข้าแดนตังเกี๋ย ก็มาเผชิญเข้ากับพวกจาม ซึ่งเป็นชนชาติในตระกูลชวามลายูปนชาวอินเดียใต้

พวกจามสู้ญวนไม่ได้ หนีร่นลงมาใต้เรื่อย แล้วยังถูกเขมรตีซ้ำเติมทางด้านหลังเป็นศึกขนาบ ในที่สุดประเทศจามก็สูญไป กลายเป็นประเทศญวนในปัจจุบัน

รวมความ พวกไทย ญวน จาม เขมร ในแดนเหล่านี้ ครั้งโบราณมีเขตแดนติดต่อถึงกันโดยลำดับ จึงย่อมมีเรื่องราวเกี่ยวข้องพ้องพานกันทั้งในทางวัฒนธรรมและในทางสงครามด้วยประการฉะนี้

กรมศิลปากร

๑๘ มีนาคม ๒๔๘๔

ตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์

ฉบับ พระยามหาอำมาตยาธิบดี

ข้าพระพุทธเจ้า พระยามหาอำมาตยาธิบดี ขอพระราชทานเรียบเรียงพงศาวดารเมืองนครจำปาศักดิ์ ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ฯ

เดิมเมืองนครจำปาศักดิ์นั้นว่า เป็นเมืองจำปานคร มีพระมหากษัตริย์ครอบครองบ้านเมืองต่อมาแล้วก็ขาดวงศ์ตระกูล แล้วยังมีท้าวพระยาผู้หนึ่ง มีนามปรากฏว่าท้าวคัชนามครอบครองเมืองจำปานครต่อไป ครั้นท้าวคัชนามทิวงคตแล้ว ก็หามีเจ้านายที่จะครอบครองบ้านเมืองต่อไปไม่ ครั้นภายหลังมา ยังมีกษัตริย์พระองค์หนึ่ง มีพระนามว่าพระยากำมะทาเป็นเชื้อแขก ยกไพร่พลแขกจามขึ้นไปสร้างเมืองที่เมืองจำปานคร แต่พระยากำมะทาสร้างเมืองลงที่ริมฝั่งแม่น้ำของฟากตะวันตก ตรงเขาหนองสระลงไปที่บนเขาหนองสระนั้น พระยากำมะทาก็ไปสร้างประสาทและเรือนสนมกำนัลตึกแถว และถนนกำแพงแก้วมีป้อมอยู่

ตามเนินเขาแล้วไปด้วยศิลาทั้งสิ้น แล้วพระยากำมะทาให้ช่างปั้นรูปของตนไว้ทำด้วยศิลา และแต่งตัวสวมเทริดใส่สังวาลเหมือนอย่างคน ตีโมงครุ่มตั้งไว้ที่หน้าปราสาท ณ บนเขาหนองสระ รูปนั้นยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ครั้นพระเจ้ากำมะทาทิวงคตแล้วเมืองนั้นก็ว่างมาช้านาน หามีกษัตริย์ผู้ใดที่จะปกครองต่อไปไม่ มีแต่บ้านเรือนพวกลาวพวกส่วยตั้งเรียงรายอยู่ที่เมืองเก่าริมฝั่งโขงและตามเชิงเขาหนองสระ ว่ายังมีกษัตริย์พระองค์หนึ่งนามมิได้ปรากฏยกพลเขมรแขกจามขึ้นไปสร้างพระนคร ที่เมืองพระเจ้ากำมะทาสร้างอยู่นั้น ครั้นสร้างเมืองสำเร็จบริบูรณ์แล้วจึงขนานนามเมืองใหม่ชื่อว่านครกาลจำปากนาคบุรีศรี พระเจ้านครกาลจำปากนาคบุรีศรี กับพระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีเป็นทางพระราชไมตรีซึ่งกันและกัน ครั้นอยู่มาพระเจ้านครกาลจำปากนาคบุรีศรี มีพระราชโอรสองค์หนึ่ง ซึ่งพอเจริญวัยวัฒนาการ พระเจ้านครกาลจำปากนาคบุรีศรีก็ถึงแก่พิราลัย เจ้าพระยาเสนาพฤฒามาตย์ผู้ใหญ่ผู้น้อยพร้อมกัน จึงอัญเชิญพระราชโอรสพระเจ้านครกาลจำปากนาคบุรีศรีขึ้นครองราชสมบัติ ถวายพระนามว่าพระเจ้า

สุทัศสาราชา พระเจ้าสุทัศสาราชาก็ปกป้องท้าวพระยาประชาราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขหาอันตรายมิได้ พระเจ้าสุทัศ-สาราชากับพระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดี ก็เป็นทางพระราช-ไมตรีต่อกันมาเหมือนอย่างแต่ก่อน ครั้นอยู่มาพระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีมีพระราชสาสน์มายังพระเจ้าสุทัศสาราชาว่า มีอริราชไพรียกมากระทำย่ำยีแก่กรุงกัมพูชาธิบดีขอให้พระเจ้าสุทัศสาราชาเห็นแก่ทางพระราชไมตรี เกณฑ์กำลังไปช่วยปราบปรามอริราชศัตรู พระเจ้าสุทัศสาราชาได้ทราบในพระราชสาสน์แล้ว จึงสั่งให้ท้าวพระยาเกณฑ์ไพร่พลลำฉกรรจ์พร้อมไปด้วย ช้างม้าเครื่องสรรพศาสตราวุธ ครั้นได้วันมหาพิชัยฤกษ์ พระเจ้าสุทัศสาราชา ท้าวพระยานายทัพนายกองยกไพร่พลไปถึงกรุงกัมพูชาธิบดี ก็ยกกองทัพเข้าตีข้าศึก ซึ่งมาตั้งรบพุ่งกรุงกัมพูชาธิบดีแตกพ่ายหนีไป แล้วพระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดี ก็อัญเชิญพระเจ้าสุทัศสาราชาเข้าพักอยู่ในพระนคร แล้วพระเจ้ากรุงกัมพูชา-ธิบดีก็จัดสิ่งของอันมีค่าให้พระเจ้าสุทัศสาราชา และพระ-ราชทานเสื้อผ้าแก่ท้าวพระยานายทัพนายกองเมืองนครกาล-จำปากนาคบุรีศรี ตามลำดับผู้ใหญ่ผู้น้อย แล้วพระเจ้า

สุทัศสาราชา ก็ลาพระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดียกไพร่พลกลับมายังเมืองนครกาลจำปากนาคบุรีศรี

ลุจุลศักราช ๙๘๙ ปีเถาะ นพศก พระเจ้าสุทัศสาราชาก็ถึงแก่พิราลัย พระเจ้าสุทัศสาราชาหามีโอรสนัดดาที่จะสืบวงศ์ตระกูลต่อไปไม่ ก็ว่างกษัตริย์ที่จะครอบครองเมืองนครกาลจำปากนาคบุรีศรี

จนถึงศักราชได้ ๑๐๐๐ ปีขาล สัมฤทธิศก ยังมีบุรุษผู้หนึ่งเป็นคนตั้งอยู่ในยุติธรรมซื่อตรง สมณะชีพราหมณ์ประชาราษฎรก็เป็นที่นับถือเคารพยำเกรง จะว่ากล่าวกิจสุขทุกข์สิ่งใดก็เด็ดขาด จึงพร้อมกันสมมุติขึ้นให้เป็นใหญ่แก่คนทั้งปวง แต่นามหาได้ปรากฏไม่ แต่นั้นมาจะบัญชาการก็เด็ดขาด ในราช อาณาเขต นครกาล จำปากนาค บุรีศรี ผู้ครองเมืองนั้นมีบุตรีคนหนึ่ง มีนามว่านางเภา นางเภาเจริญขึ้นมาบิดา ก็ถึงแก่อสัญกรรมไป พระยาคำยาตร พระยาสองฮาตเสนาของบิดานางเภา พร้อมด้วยท้าวเพี้ยใหญ่น้อยรักษาบ้านเมือง

ต่อมาในศักราชได้ ๑๐๐๓ ปีมะเส็ง ตรีศก เจ้าปางคำบ้านหนองบัวลำภู เดินช้างพลายพัง หมอควาญ

พร้อมด้วยท้าวเพี้ยไพร่พลยกลงมาเที่ยวโพนแซกคล้องช้างตามอรัญราวป่าประเทศ ก็ถึงเขตแดนนครกาลจำปากนาคบุรีศรีหยุดพักอาศัยในนครได้หลายวัน เจ้าปางคำเห็นนางเภามีสิริรูปอันงาม เจ้าปางคำพูดจาลอบรักร่วมสังวาสด้วยนางเภาจนมีครรภ์ แล้วเจ้าปางคำพร้อมด้วยท้าวเพี้ยไพร่พลช้างต่อ หมอควาญ ยกกลับไปบ้านหนองบัวลำภู อยู่ภายหลังนางเภาครรภ์แก่ พอถ้วนทศมาส แล้วจะคลอดบุตรก็มีความเจ็บปวดลำบาก นางเภาจึงแช่งไว้ว่า ถ้าหญิงคนใดหาผัวมิได้ มีชายมาลอบรักร่วมสังวาสจนมีครรภ์ดังนี้ ให้หญิงนั้นจัดหากระบือ แต่งเครื่องพลีกรรมบวงสรวงเสื้อเมืองทรงเมือง ถ้าผู้ใดไม่ทำตามดังนี้ให้ข้าวในไร่ในนาตายแล้ง แล้วนางเภาจึงสั่งให้พระยาคำยาดร พระยาสองฮาด พร้อมด้วยท้าวเพี้ยใหญ่น้อยทำหนังสือประทับตราประจำครั่งรูปช้างยืนแท่น ประกาศให้พวกส่วยรักษาเขตแขวงอำเภอตามคำนางเภา จึงเป็นเยี่ยงอย่างมาจนทุกวันนี้ ครั้นนางเภาคลอดบุตรออกมาเป็นกุมารี นางเภาจึงให้ชื่อบุตรว่านางแพง

และเมื่อศักราชได้ ๑๐๐๕ ปีมะแม เบญจศกนั้น ว่ายังมีท่านพระครูยอดแก้วอยู่เมืองเวียงจันทน์ ในเวลากลางคืนจำวัดอยู่นิมิตฝันเห็นว่า มีคชสารพลายตัวใหญ่เข้ามาในอารามทำลายพระวิหาร ขึ้นไปบนกุฎีแล้วแทงหอไตรทำลายลง ช้างจึงจับเอาหนังสือกลืนเป็นอาหารหมดทั้งหีบ พอรุ่งสว่างก็ตกใจตื่นขึ้น แล้วท่านพระครูยอดแก้วก็เล่านิมิตให้สงฆ์ทั้งปวงฟัง สงฆ์ทั้งปวงฟังแล้วก็พากันไปบิณฑบาต พอเวลาสายพระสงฆ์กลับมาจากบิณฑบาตก็เห็นสามเณรองค์หนึ่งอายุประมาณ ๑๓—๑๔ ปี มานั่งอยู่ในอาราม พระสงฆ์ทั้งปวงจึงถามสามเณรว่ามาแต่แห่งใด สามเณรจึงบอกแก่พระสงฆ์ว่ามาแต่กะลึมเมืองพาน ข้าพเจ้าเป็นสานุศิษย์พระครูลึมบองเที่ยวมาหาที่เล่าเรียน พระสงฆ์ทั้งปวงจึงไปแจ้งความแก่พระครูยอดแก้ว พระครูยอดแก้วจึงนิมนต์สามเณรขึ้นไปบนกุฎี แล้วพระครูยอดแก้วก็ทำนุบำรุงสามเณรนั้นไว้ แล้วพระครูยอดแก้วก็ให้สามเณรเล่าสวดมนต์จนถึงพระปาติโมกข์ สามเณรเล่าเรียนแม่นยำจนชำนิชำนาญ พระครูยอดแก้วจึงให้สามเณรเล่าสูตรจำได้จนจบ แล้วพระครูยอดแก้วก็บอกหนังสือพระไตรปิฎก

ตั้งแต่ธรรมบทบั้นต้นบั้นปลาย และ เล่าเรียน ใน พระคัมภีร์ ใด ๆ สามเณรก็เล่าเรียนได้หมดสิ้น จึงเอาหนังสือในหีบ อยู่ในหอไตรมาให้สามเณร สามเณรก็รอบรู้ทุกพระคัมภีร์ ไม่มีผู้ใดจะเปรียบได้ กิตติศัพท์ได้ยินเลื่องลือถึงพระเจ้า เมืองเวียงจันทน์ พระเจ้าเมืองเวียงจันทน์ก็ยินดี มีจิต เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงจัดผ้าไตรมาถวายยกชื่อขึ้น ให้เป็นราชาจั่ว แต่นั้นมาก็ลือชาทั่วไปทั้งอาณาเขตเมือง เวียงจันทน์ พออายุสามเณรถึง ๒๑ ปี ครบอุปสมบท พระเจ้าเวียงจันทน์ก็นิมนต์ราชาจั่วให้บวชเป็นภิกษุ ราชา จั่วจึงว่าแก่ท่านพระ ครูยอดแก้วว่า ถ้า จะบวช ข้าพเจ้า แล้ว ขอให้นิมนต์พระสงฆ์นั่งหัตถบาสให้ได้ ๕๐๐ รูป ให้ ทำโบสถ์น้ำจึงจะบวช ท่านพระครูก็เข้าไปถวายพระพร แก่พระเจ้าเวียงจันทน์ตามถ้อยคำสามเณร พระเจ้าเวียง-จันทน์ได้ทราบดังนั้น จึงสั่งให้ท้าวพระยาจัดหาเรือใหญ่ มาพ่วงติดกันเข้าแล้วทำเป็นโบสถ์น้ำ ครั้นถึงวันกำหนด ก็แห่สามเณรไปยังโบสถ์น้ำ พระอุปัชฌาย์อนุกรรมวาจา กับพระสงฆ์อันดับ ๕๐๐ รูป ก็พร้อมกันอุปสมบท สามเณรขึ้นเป็นภิกษุ ขอนิสัยเสร็จแล้วอนุกรรมวาจาจะ

ให้อนุศาสน์ แพโบสถ์น้ำก็จมลง ทันใดนั้นสงฆ์ทั้งปวงก็ต้องว่ายน้ำขึ้นฝั่งไป ไตรจีวรก็เปียกทุกองค์ แต่ภิกษุที่บวชใหม่นั้นไม่เปียก สบงจีวรก็แห้งอยู่สงฆ์ทั้งปวงเห็นแล้วก็พากันอัศจรรย์ยิ่งนัก พระเจ้าเวียงจันทน์ก็ยินดีปรีดาครั้นได้พรรษาหนึ่งพระเจ้าเวียงจันทน์ก็จัดหาเครื่องไตร-อัฐบริขารครบเสร็จแล้ว พร้อมด้วยคณะสงฆ์จึงตั้งพระภิกษุองค์นั้นขึ้นเป็นพระครูให้อยู่วัดโพนเสม็ด คนทั้งหลายจึงเรียกว่าพระครูโพนเสม็ดมาจนเท่าทุกวันนี้ แล้วพระครูก็อยู่รักษาวินัยสิกขาบริบูรณ์ได้ถึง อภิญญาห้า อัฏฐสมาบัติ ๘ ประการสำเร็จไปด้วยญาณ จะว่าสิ่งใดก็แม่นยำด้วยบุญบารมีธรรมโปรดสำเร็จดังใจนึก คนทั้งปวงก็นิยมเป็นอันมาก ต่างคนต่างสรรเสริญบุญพระครูโพนเสม็ด พระ-เจ้าเวียงจันทน์ก็โปรดเป็นอุปัฏฐาก พระเจ้าเวียงจันทน์มีพระราชโอรสพระองค์หนึ่ง เรียกว่าเจ้าหล่ออายุได้ ๑๓ ปี และพระมเหสีพระเจ้าเวียงจันทน์คนหนึ่งมีครรภ์ประ-มาณได้ ๖—๗ เดือน

ศักราช ๑๐๕๐ ปีมะโรง สัมฤทธิศก พระเจ้าเวียงจันทน์ก็ถึงแก่พิราลัย พระยาเมืองแสนชิงเอาสมบัติได้

แล้วก็ขึ้นครองเมืองเวียงจันทน์ จะรับเอานางที่เป็นมเหสีพระเจ้าเวียงจันทน์ขึ้นเป็นภรรยา นางไม่ยอมร่วมสังวาสกับพระยาเมืองแสน นางจึงเข้าไปพึ่งอาศัยอยู่กับพระครูโพนเสม็ด พระครูโพนเสม็ดกลัวจะมีความครหาติเตียนจึงให้นางลงไปอยู่ภูสะง้อหอคำ ฝ่ายพรรคพวกเจ้าองค์หล่อบุตรพระเจ้าเวียงจันทน์ จึงพาเจ้าองค์หล่อหนีไปอยู่ ณ เมืองญวน เมืองญวนก็รับเอาเจ้าองค์หล่อไว้ แล้วให้ชื่อว่าเจ้าองค์เวียด ฝ่ายพระมเหสีพระเจ้าเวียงจันทน์พอครรภ์นางถ้วนทศมาสนางก็คลอดบุตรเป็นราชกุมาร พระครูโพนเสม็ดจึงให้นามว่าเจ้าหน่อกษัตริย์ ครั้นนานมาพระยาเมืองแสนที่ได้ครองเมืองเวียงจันทน์เห็นว่า ท้าวพระยาไพร่บ้านพลเมือง พากันนิยมนับถือพระครูโพนเสม็ดเป็นอันมาก พระยาเมืองแสนกลัวว่านานไปภายหน้า พระครูโพนเสม็ดจะชิงเอาสมบัติ จึงคิดเป็นความลับกับพรรคพวกที่สนิทจะทำอันตรายแก่พระครูโพนเสม็ด พระครูโพนเสม็ดก็ล่วงรู้ในความคิดของพระยาเมืองแสน พระครูโพนเสม็ดจึงให้ไปรับเอาเจ้าหน่อกษัตริย์กับมารดามาแต่ภูสะง้อหอคำ แล้วจึงปรึกษากับญาติโยมและศิษย์สานุศิษย์

ผู้อุปัฏฐากพร้อมกันรวมได้ชายหญิงใหญ่น้อย ๓,๓๓๓ คน ก็ยกออกจากเมืองเวียงจันทน์ไปถึงบ้านงิ้วพันลำโสมสนุก พระครูโพนเสม็ดจึงให้เจ้าหน่อกษัตริย์กับมารดาและพรรคพวกตั้งอยู่ที่บ้านงิ้วพันลำโสมสนุก แล้วพระครูโพนเสม็ดก็เที่ยวไปตามลำชี พระครูโพนเสม็ดไปหยุดพักอยู่ที่แห่งใดตำบลใด คนก็มีศรัทธายินดีเป็นอันมาก ครั้นยกไปแห่งใดญาติโยมก็ยกติดตามไปตำบลละ ๒-๓ ครัว แล้วพระครูโพนเสม็ดก็ลงไปกรุงอินทปัฐมหานคร ครอบครัวที่เฉื่อยช้าติดตามลงไปมิได้ ก็ให้ตั้งบ้านเรือนเรียงรายกันไป จึงเรียกว่าลาวเดิมบ้านบารายมาจนทุกวันนี้

แล้วพระครูโพนเสม็ดกับครอบครัวสานุศิษย์ก็ลงไปถึงหางตุยจังวะสุดแดน แต่บัดนี้เรียกว่าจะโรยจังวา[๑] พระครูโพนเสม็ดเห็นที่ตำบลจะโรยจังวาข้ามเป็นชัยภูมิกว้างขวางและมีเขาใหญ่น้อย จึงพักญาติโยมครอบครัวศิษย์สานุศิษย์อยู่ที่นั่น แล้วพระครูโพนเสม็ดจึงสร้างพระเจดีย์องค์หนึ่งบนเขานั้น เมื่อวันจะสำเร็จยังมีหญิงเขมรแก่คนหนึ่งชื่อเป็น ลงไปอาบน้ำในลำน้ำใหญ่ยายเป็นเห็นพระบรมธาตุเลื่อนไหลมาบนหลังน้ำ มีพระ

---

๑ แปลว่าแหลม

รัศมีมีโอภาสเปนอันงาม ยายเปนเห็นประหลาด จึงเอาขันน้ำเข้ารับรองขึ้นไปถวายแก่พระครูโพนเสม็ด พระครูโพนเสม็ดเห็นว่าเปนพระบรมธาตุแน่แล้วก็บิณฑบาตกับยายเปน แล้วพระครูโพนเสม็ดก็อันเชิญพระบรมสาริกธาตุเข้าบรรจุไว้ในพระเจดีย์ แล้วพระครูโพนเสม็ดเห็นว่าภูเขานั้นภาษาเขมรเรียกว่าพนม แล้วเอานามยายเปนที่ได้พระบรมสาริกธาตุมาประกอบกันเข้า พระครูโพนเสม็ดจึงให้ชื่อว่าพระเจดีย์พนมเปน ครั้นภายหลังมาเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดียกเมืองจากเมืองประทายเพชรลงไปสร้างเมืองขึ้นที่ตำบลนั้นเปนเมืองหลวง จึงเรียกนามเมืองว่าพนมเปนมาจนทุกวันนี้ และเมื่อพระครูโพนเสม็ดสร้างพระเจดีย์แล้วจึงหล่อพระพุทธปฏิมากรองค์หนึ่งได้ตั้งแต่พระเศียรลงมาถึงพระกร เบื้องขวายังหาทันสำเร็จไม่ เจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีแจ้งว่าพระครูโพนเสม็ดพาครอบครัวญาติโยมลาวเข้ามาอยู่ในเขตแดน จึงแต่งให้พระยาพระเขมรไปตรวจบัญชีครอบครัว พระยาพระเขมรจะเรียกเอาเงินครัวละ ๘ บาท พระครูโพนเสม็ดเห็นว่าญาติโยมจะได้ความยากแค้น จึง

พาญาติโยมครอบครัวหนีขึ้นไปตามลำน้ำโขง ถึงสถานบ้านแห่งหนึ่งที่เรียกว่าเมืองสมบูรณ์บัดนี้

พระครู โพนเสม็ดจึงได้พาญาติโยมครอบครัวตั้งพักอาศัยอยู่ในที่นั้น แล้วพระครูโพนเสม็ดจึงชักชวนญาติโยมศิษย์สานุศิษย์สร้างพระวิหารไว้หลังหนึ่งในตำบลนั้น ครั้นเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีได้แจ้งว่าพระครูโพนเสม็ดยก ไปยังไม่พ้นเขตแดน จึงแต่งให้พระยาพระเขมรยกทัพมาขับไล่พระครูโพนเสม็ด พระครูโพนเสม็ดเห็นว่าญาติโยมทายกจะพากันเป็นอันตราย จึงตั้งอธิษฐานว่าเดชบารมีธรรมที่ได้บำเพ็ญมาแต่หนหลัง ครั้งนี้จงช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นอันตราย ขอเทพยเจ้าจงช่วยอภิบาลในครั้งนี้ ด้วยอำนาจกุศลเผอิญให้พระยาพระเขมรหาคิดที่จะทำอันตรายไม่ พระครูโพนเสม็ดก็พาครอบครัวไปได้โดยสะดวก พระยาพระเขมรก็เลิกทัพกลับคืนไปยังกรุงกัมพูชาธิบดี

ฝ่ายพระครูโพนเสม็ดไม่มีที่พักอาศัย จึงตั้งอธิษฐานว่าเดชกุศลกรรม ดินก็ผุดขึ้นเป็นเกาะ ในที่นั้นเป็นหาด-ทราย ราษฎรก็เรียกว่าหาดพระครูมาเท่าจนบัดนี้ พระครูโพนเสม็ดก็พาญาติโยมทายกหยุดพักอยู่ในเกาะนั้น พร้อม

กันหล่อพระพุทธปฏิมากร แต่บ่าพาดพระกรเบื้องซ้ายถึงหน้าตักหัตถบาสตลอดพระแท่นสำเร็จแล้ว จึงให้ศิษย์ไปเชิญพระปฏิมากรที่หล่อไว้ที่เจดีย์พนมเปี๊ยนยังไม่สำเร็จนั้นมาสวมต่อกันเข้า เกาะนั้นก็เรียกกันว่าเกาะพาดเกาะทรายมาจนบัดนี้ แล้วพระครูโพนเสม็ดจึงพาญาติโยมทายกแห่พระขึ้นมาถึงหางโค ปากน้ำเซกองฝั่งตะวันออก เห็นภูมิสถานที่นั้นสมควร พระครูโพนเสม็ดเห็นว่านานไปภายหน้าก็คงจะได้เป็นเมือง จึงพร้อมญาติโยมทายกสร้างพระวิหารลงไว้ที่นั้น แล้วอัญเชิญพระพุทธปฏิมากรพระแสนประดิษฐานไว้ในพระวิหารนั้น แล้วก่อพระเจดีย์ไว้ที่บาจงองค์หนึ่ง พระครูโพนเสม็ดจึงให้ศิษย์ผู้หนึ่ง กับทั้งครอบครัวเป็นผู้อุปัฏฐากพระพุทธปฏิมากรพระแสนที่นั้น

ครั้นนานมาศิษย์ผู้นั้นมีบุตรชายผู้หนึ่งชื่อเชียงแปง ครั้นบิดาถึงแก่กรรมแล้ว เชียงแปงก็รักษาครอบครัวอยู่ในตำบลนั้นต่อมา และพระครูโพนเสม็ดก็พาศิษย์ทั้งปวงขึ้นไปตามลำน้ำโขง ถึงดอนสีผี พระครูโพนเสม็ดจึงสร้างพระเจดีย์ด้วยศิลาองค์หนึ่งสูงสี่ศอก สร้างพระวิหารไว้หลังหนึ่ง แล้วพระครูโพนเสม็ดก็ขึ้นไปตามลำน้ำโขง

ถึงเกาะใหญ่แห่งหนึ่งจึงพักอยู่ในที่นั้น แล้วพระครูโพน-เสม็ดนั่งบริกรรมเห็นว่า ในเกาะนั้นนานไปภายหน้าจะได้เป็นเมือง จึงสร้างพระเจดีย์ไว้องค์หนึ่งบนยอดนภศูลจารึกเป็นอักษรขอมไว้ว่า ศักราชได้ ๑๐๗๐ ปี ณ วัน ๑ ๑๔ ค่ำ ๒ค่ำ พระครูโพนเสม็ดมีศรัทธาสร้างพระเจดีย์ไว้นครโขงให้เป็นที่ไหว้ที่บูชาแก่เทพยดาและคนทั้งหลาย แล้วหล่อระฆังใหญ่ไว้ระฆังหนึ่ง วัดโดยกว้างได้สองศอก แล้วจึงประชุมบุตรหลานลาวเดิมให้ไว้เป็นข้าพระมหาธาตุเจดีย์ตอนโขงตราบเท่า ๕,๐๐๐ พรรษา แล้วให้จารย์ฮวดอยู่รักษาอาณาเขตอำเภอโขง แล้วพระครูโพนเสม็ดก็ขึ้นมาศีรษะเกาะไชย เห็นว่าถ้าตั้งอยู่ที่นี่คงจะมีไชยแต่เกาะน้อยไม่พอจะเป็นเมืองได้ จึงให้เรียกว่าเกาะไชยมาจนบัดนี้แล้วพระครูโพนเสม็ดก็ขึ้นมาถึงเกาะแดง หยุดพักอยู่แล้วให้ศิษย์ ๑๖ คนนุ่งขาวห่มขาวรับศีลแล้วให้ไปเที่ยวนอนเอานิมิต ณ กลางเกาะแห่งหนึ่ง ศีรษะเกาะแห่งหนึ่งผ้าขาว ๑๖ คนมาถึงตำบลกลางเกาะ หยุดนอนแล้วพร้อมกันอธิษฐานเสร็จแล้ว เทพยเจ้าก็ลงมานิมิตว่าตำบลนี้จะเป็นศรีนคร แต่จะมีปรปักษ์มาเบียดเบียนในศาสนา

ครั้นได้นิมิตแล้วผ้าขาว ๑๖ คนก็ขึ้นไปนอนศีรษะเกาะพร้อมกัน ตั้งสัตยาธิษฐานเสร็จแล้ว เทพยเจ้าลงมาให้นิมิตว่าเห็นปุถุชนทั้งปวงมีใจกล้าหาญหยาบช้าก่อการวิวาทเป็นปรปักษ์แก่กันอยู่ ผ้าขาว ๑๖ คนได้นิมิต ๒ ตำบลแล้ว ก็เข้าไปแจ้งความแก่พระครูโพนเสม็ด พระครูโพนเสม็ด เห็นว่าตำบลนี้กษัตริย์องค์ใดมาครอบครองสมบัติในนครอันนี้ สองพี่น้องก็จะไม่ถูกต้องปรองดองกัน ประชาราษฎรก็จะเป็นปรปักษ์ ฉกลักเบียดเบียนซึ่งกันและกัน

ฝ่ายข้างเมืองนครกาลจำปากนาคบุรีศรี นางเภาชราแล้วก็ถึงแก่กรรม นางแพงผู้บุตรกับท้าวพระยาก็กระทำการฌาปนกิจเสร็จแล้ว นางแพงผู้บุตรกับพระยาคำยาตรพระยาสองฮาตจึงว่าราชการบ้านเมืองต่อมา ครั้นได้ทราบกิตติศัพท์ว่าพระครูโพนเสม็ดมาพักอยู่ที่เกาะแดง มีคนนับถือเป็นอันมาก นางแพงก็มีจิตเลื่อมใสจึงปรึกษาด้วยท้าวพระยาผู้ใหญ่ผู้น้อยว่า เราจะอาราธนาพระครูโพน-เสม็ดมา จะได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้จิรฐิติถาวรไปภายหน้า ท้าวพระยาทั้งปวงก็เห็นชอบด้วย นางแพงจึง

ให้พระยาคำยาทร พระยาสองฮาคไปอาราธนาพระครูโพนเสม็ด พระครูโพนเสม็ด จึ่งพาญาติโยมสานุศิษย์ข้ามแม่น้ำโขงมาฝั่งตะวันตกทั้งพัก อยู่ที่ห้วยสระหัว นางแพงก็ปลูกกุฎิเสนาสนะถวายพระครูโพนเสม็ดให้จำพรรษาอยู่ ณ วัดห้วยสระหัว คนทั้งหลายก็เรียกว่า วัดหลวง แล้วนางแพงกับท้าวพระยาทั้งปวงจึงมอบพุทธจักรอาณาจักร ให้พระครูโพนเสม็ดทำนุบำรุง สมณะ พราหมณาจารย์ ท้าว พระยา-อาณาประชาราษฎรในเมืองนครกาลจำปากนาคบุรีศรี

ในศักราช ๑๐๗๑ ปีฉลู เอกศก แล้วพระครูโพนเสม็ดจึงชักชวนชาวเมืองหล่อพระพุทธปฏิมากรองค์หนึ่ง หน้าตักศอกเก้านิ้วสำเร็จบริบูรณ์ ก็อัญเชิญพระพุทธปฏิมากรประดิษฐานไว้ในที่พระวิหาร วัดบางซ้ายอยู่มาจนเท่าทุกวันนี้ ครั้นนานมาประชาชนทั้งหลายก็เกิดเป็นโจรผู้ร้ายลักเครื่องอัฐบริขารของสมณะ และทรัพย์สิ่งของอาณาประชาราษฎรทั้งปวง แล้วก็เกิดฆ่าฟันกันขึ้นหลายแห่งหลายตำบล พระครูโพนเสม็ดจะชำระว่ากล่าวตามอาญา ก็กลัวจะผิดด้วยพระวินัยสิกขาบท ครั้นจะนิ่งเสียไม่ปราบปรามให้ราบคาบ สมณะพราหมณาจารย์ราษฎรก็

จะได้ความเดือดร้อนยิ่งขึ้นไป พระครูโพนเสม็ดจึงเห็นว่า เจ้าหน่อกษัตริย์ซึ่งเป็นโอรสพระเจ้าเวียงจันทน์ จะปกครองประชาราษฎรต่อไปได้ พระครูโพนเสม็ดจึงให้จารียแก้วจารียเสียงช้างกับท้าวเพีย ไพร่ พล ไปอัญเชิญเจ้าหน่อกษัตริย์ ซึ่งตั้งอยู่บ้านงิ้วพันลำโลมสนุกลงมาเมืองนครกาลจำปากนาคบุรีศรี

ในศักราช ๑๐๗๕ ปีมะเส็งเบญจศก แต่มารดาของเจ้าหน่อกษัตริย์นั้นถึงแก่กรรมเสียก่อนแล้ว แล้วพระครูโพนเสม็ดให้ตั้งโรงราชพิธีที่จะได้ราชาภิเษกเสร็จแล้ว ครั้นได้วันอันเป็นมหาพิชัยฤกษ์ พระครูโพนเสม็ดก็อัญเชิญเจ้าหน่อกษัตริย์เข้าสรงมุรธาสนานราชาภิเษกเสร็จแล้ว สมณะพราหมณาจารย์ ท้าว พระยา ทั้ง ปวงถวายพระนาม ว่า เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรเป็นเจ้าเอกราชครองราชสมบัติตามโบราณราชประเพณีกษัตริย์ในมาลาประเทศ แล้วเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรจึงให้ทำระเนียดเสาไม้แก่นสร้างเมืองขึ้นที่ตำบลริมฝั่งศรีสุมังแล้วเปลี่ยน นาม เมือง ใหม่ ให้เรียกว่านครจำปาบาศักดิ์นาคบุรีศรี และนางแพงบุตรนางเภานั้น เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรก็รับเข้าไปไว้ในวัง

เลี้ยงดูทำนุบำรุงเคารพเป็นอันดี แล้วเจ้าสร้อยศรีสมุท-
พุทธางกูรก็จัดแจงราชการ บ้าน เมือง ตั้งเจ้า นายและแสน
ท้าวพระยา พระยาเมืองแสนเป็นเสนาบดีฝ่ายขวา พระ
ยาเมืองขวาปลัด พระยาเชียงเหนือ พระยาเมืองฮาม
นามฮุงศรี สองเมืองสมุหบัญชี สุวอกรมหนึ่ง พระยา
เมืองจันเป็นเสนาบดีฝ่ายซ้าย พระยาเมืองซ้ายปลัด พระ
ยาเชียงใต้ศักขาเมืองปาก หมื่นวิสัยสมุหบัญชี พันหนอง
กรมหนึ่ง พระยาเสระโยธากรมนครบาล พระยาคำมูล
ปลัด พระยาเวียงคำเมืองคุก กรมเมืองสมุหบัญชี
พระโยหะ อินทกุมพันขันธฤๅไชย หารเพชรลักไชย
บาลกรมหนึ่ง พระยาวิไชยมนเทียรกรมวัง พระยาพะ-
ชุมปลัด พุทธวงษ์ พลลักขาอัคชา มหาวงษ์ หมื่นวงษ์-
ไชยกรมหนึ่ง พระยารามโฆษา พระคลัง ราชโกฏิสิหา
คลัง แสนยศ ศรีสุทธสมุหบัญชีกรมหนึ่ง กรมนาพระยา
จิตตะเสนา พระยาหมื่นเยียปลัด พันนา พระทิพสาลี
ทิพมุนตรีกรมหนึ่ง กรมสัสดีพระยาเมืองกลาง พระยา
โยธา ราชานน พัฒมนาศรีสุนนท สุขนันทา แสนจัน
ศรีสมุดกรมหนึ่ง นายเวรสาลาพันโนฤทธิ พันโนลาษ

ศรีสุธรรม ชาบูชม กรมหนึ่ง พนักงานรับแขก แขกขวา แขกซ้าย กรมหนึ่ง กรมไพร่หลวง พระละคร มหาโฆษ พลลักซ้าย นามราชา หมื่นเสมอใจ กางสงคราม ศรี-ทิพเนตรกรมหนึ่ง ผู้จำหน่ายของหลวง ศรีสมบัติ หอมสมบัติ เพี้ยจ่าย จันทพานิช ยศสมบัติ กรมหนึ่ง กรมช่างทองสุวรรณจักคำ สุวรรณวิจิตร สุวรรณบัญญา หลวงสุวรรณ กรมหนึ่ง หกเหล่า พระยาสุโพ พระยาพลเชียงสา เวียงแก อุปราชา เมืองซอง มหาสงคราม กรมหนึ่ง สี่ท้าวช้าง นาใต้นาเหนือ หมื่นนาเมืองแพน กรมหนึ่ง กรมแสง สินระแสง พรมเทพ พันลูกท้าว กรมหนึ่ง ช่างเหล็ก แสนนามเกียน แสนแก้ว หมื่นอาวุธ พนทะนี กรมหนึ่ง นายมหาดเล็ก นักภูมินทร คำชุมภู ขันขวา ขันซ้าย กรมหนึ่ง นายเวรมหาดเล็ก คำพิทูล แก้วพิทูล แก้วมาลา แก้วกินนรี ลาดปาอิน อินทสริยา กวอินตา อินทวีไชย แก้วดวงดี นามลคร พทักภูบาล สีหาจักร กรมหนึ่ง ตำรวจ พลเดชซาภักดี ซาหลาบคำ วงษภูธร กรมหนึ่ง นายประตู แสนแกว่ง แสนวัง แสนคุ้ม เพี้ยสูน มหาวัง กรมหนึ่ง พ่อมโรง มหาโนชิต

มหามุนตรี ซาโนชิต ซามาต ซาเนตร ซากำนัน ซาทิพซต ซามุนตรี อุทธามุนตรี แสนไชย กรมหนึ่ง เถ้าแก่ ซาบรรทม ซามะรัต คำเพียงตา ราชอาส กรมหนึ่ง กรมโหรสีมังคละ สิทธิมงคล สีกาชะโยก โสระ-บัณฑิต โลกวิวร ไลยณุโยก กรมหนึ่ง เป็นตำแหน่งไว้ครบทุกตำแหน่ง ตามอย่างเมืองเวียงจันทน์ แล้วจัดการทำเนียบเมืองตามโบราณราชประเพณีสืบมาแต่ก่อน

แล้วเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูร จึงสร้างอารามขึ้นใหม่อารามหนึ่งสำเร็จบริบูรณ์แล้ว จึงอาราธนาพระครูโพนเสม็ดกับพระสงฆ์อันดับมาอยู่ที่อารามใหม่นั้น จึงเรียกว่าวัดหลวงใหม่ และวัดที่พระครูโพนเสม็ดอยู่เดิมนั้นเรียกว่าวัดหลวงเก่ามาจนทุกวันนี้

ครั้น ณ วัดสงกรานต์วันเถลิงศก เจ้านายและแสนท้าวพระยาครบตำแหน่งและเจ้าเมืองกรรมการเมืองขึ้น และท้าวฝ่ายในจัดบายศรีสองสำรับซ้ายขวา เจ้านายแสนท้าวพระยาข้าราชการใหญ่น้อยทุกตำแหน่งมีข้าว ตอก ดอกไม้เทียนใหญ่คู่หนึ่ง พร้อมกัน ณ หอราชสิงห์หารกราบถวายบังคมแล้ว พราหมณ์จึงถวายพรแก่เจ้าสร้อยศรีสมุทพุท-

ธางกูร ครั้นเวลาบ่ายโมงหนึ่ง จึงพร้อมกันเข้าไปสู่พระอุโบสถพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ทำน้ำพระราชพิธี เจ้าท้าวพระยาทั้งปวงก็กระทำสัตยานุสัตย์ รับพระราชทานน้ำพิพัฒน์

ครั้นรุ่งขึ้นนางเภาเถ้าแก่หม่อมนางข้างใน และภรรยาเจ้านายพระยาแสนท้าวครบตำแหน่ง พร้อมกัน ณ หอราชสิงห์หารรับน้ำพระราชพิธี ครั้นถึง ณ วันเดือนสิบเอ็ดแรมค่ำหนึ่งเป็นวันปวารณาทำบุญให้ทานวันแรมสองค่ำแต่งเครื่องกระยาบูชาเทพยดา วันแรมสี่ค่ำแต่งการบวงสรวงแข่งเรือ ให้พวกข่าสูลงเรือลำหนึ่งเรียกว่าเรือมเหศักดิ์ ตีฆ้องใหญ่น้อยสามฆ้อง สวมเสื้อแดงหมวกแดงแต่งเป็นคนรำ ๔ คนพายเรือขึ้นล่องกำกับเรือทั้งปวงเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรเสด็จออกหอไชยดูแข่งเรือทุก ๆ วัน ถ้วนคำรบสามวัน รุ่งขึ้นพอเวลาตีสิบเอ็ดยิงปืนใหญ่สามนัด พวกคนทรงทอดทุ่นเหนือน้ำใต้น้ำแล้ว แล้วเอาเนื้อกระบือเขา มาประชุมที่ท่าหอแต่งพล่ายำทำเครื่องบวงสรวงเสื้อเมืองทรงเมืองเสร็จแล้วก็แจกจ่ายแก่เจ้านายแสนท้าวพระยาข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแล้วก็แข่งเรือกันไป

ถึงเวลาบ่ายโมง ๔ โมงเศษ เจ้านายท้าวพระยาที่รับเลี้ยงสีพาย เรือลำใดก็จัดเทียนใส่ขันเงินผ้าแพรปกปากขันนุ่งขาวห่มขาวนั่งมาบนศีรษะเรือ พายลงมาถึงหน้าหอไชยแล้วจอดเรือขึ้นถวายเทียนแก่เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรทุกลำ แล้วก็แจกหมายคาดคู่เรือบ้านนั้นกับบ้านนั้นลำดับกันไปตามเรือมากและน้อยเป็นคู่ ๆ กัน พอเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เรือมเหศักดิ์พวกข่าลงมาก่อน เรือแข่งคู่หนึ่งคู่สองคู่สามก็แข่งเป็นคู่ ๆ ลงมา ถึงเรือทอดทุ่นแล้วพอเวลาย่ำค่ำยิงปืนใหญ่นัดหนึ่งพวกสีพายเรือก็ตั้งโห่ร้องแข่งเรือเสมอหน้ากันลงมา เรือมเหศักดิ์พวกข่าก็จุดเทียนที่ศีรษะเรือพายตามหลังเรือทั้งปวงลงมาถึงเพียงท่าหอไชยยิงปืนใหญ่อีกนัดหนึ่ง ก็จุดดอกไม้ไฟพะเนียงบูชาเทพารักษ์ ครั้นเรือไปถึงทุ่นใต้น้ำก็ยิงปืนใหญ่อีกนัดหนึ่ง ครบสามวันแล้วก็เลิกการพิธีแข่งเรือ จนเป็นธรรมเนียมมาจนเท่าบัดนี้

เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรให้ทำเงินเป็นน้ำหนัก ๔ หุนตอกตรารูปหงส์เรียกว่าเงินสิงห์ แล้วหล่อทองเหลืองเหมือนรูปกระสวยยาวประมาณ ๕ นิ้วเศษ ๖ นิ้วข้าง

หลังกลม ข้างท้องเป็นร่องเหมือนตัวชันลุกะเรียกว่าลาด ให้ใช้ต่างเบี้ย แต่ลาดนั้นยังใช้ต่อมาจนเท่าทุกวันนี้ เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรมีราชบุตรด้วยนางมเหสีขวา ชื่อเจ้าไชยกุมาร ๑ มีบุตรกับมเหสีซ้าย ๒ องค์ องค์หนึ่งชื่อเจ้าธรรมเทโว องค์หนึ่งชื่อเจ้าสุริโย ฝ่ายนางแพงครั้นชราลงก็ถึงแก่กรรม เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรกับพระยาลาวท้าวแสน ก็กระทำการฌาปนกิจตามสมควร แล้วเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรจึงปรึกษา เจ้านายแสนท้าวพระยาเสนาพฤฒามาตย์ข้าราชการว่า ครั้นพระครูโพนเสม็ดลงไปกรุงกัมพูชาธิบดี เจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีคิดก่อการวิวาทกับฝ่ายลาว

พระยาพระเขมรยกทัพมาขับไล่พระครูโพนเสม็ดกับญาติโยมพากันหนีมานาน ต่อไปภายหน้าเกลือกพระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีจะยกมาคิดการสงครามสืบต่อไป จำเราจะแต่งเครื่องมงคลราชบรรณาการไปอ่อนน้อมขอเป็นทางสัมพันธมิตรสืบโบราณราชประเพณี จะเห็นเป็นประการใด แสนท้าวพระยาข้าราชการใหญ่น้อยก็พร้อมกันเห็นชอบด้วย จึงแต่งราชสาส์นเครื่องมงคลราชบรรณาการให้

ทตานุทูตจำทูลพระราชสาส์นเจริญทางพระราชไมตรีไปขอพระราชธิดาของพระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดี พระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีทราบในราชสาสน์แล้ว จึงแต่งพระยาพระเขมรและบ่าวไพร่ ให้ท้าวพระยานำราชธิดากับเครื่องมงคลราชบรรณาการตอบแทนมาให้กับเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรตามราชประเพณี เจ้ากรุงกัมพูชาธิบดียกให้บ่าวไพร่ชายหญิงมาอยู่กับพระราชธิดาเป็นอันมาก ธิดาเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีมาอยู่ได้สามเดือนก็มีครรภ์ แต่หาทราบว่านางมีครรภ์ไม่ แล้วนางก็ลาเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรลงไปเยี่ยมเยือนพระราชบิดา เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูร จึงแต่งท้าวพระยาพานางลงไปเยี่ยมเยือนพระราชบิดา ณ กรุงกัมพูชาธิบดี ครั้นครรภ์นางแก่ขึ้น พระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีก็ส่งพระราชธิดาคืนมา เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรมีความสงสัย จึงเสี่ยงสัตย์อธิษฐานว่าถ้าเป็นบุตรแล้วคลอดออกมาขอให้เสียอวัยวะแห่งหนึ่ง ถ้ามิใช่บุตรขอให้กุมารนั้นบริสุทธิ์ประกอบไปด้วยอวัยวะสามสิบสองประการ ครั้นนางคลอดกุมารออกมาเสียเนตรข้างหนึ่ง เป็นสำคัญ

ครั้นพระราชกุมารใหญ่ขึ้นมาให้นามว่าเจ้าโพธิสาร แล้วเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรจึงจัดตั้งบ้าน อำเภอโขงขึ้นเป็นเมืองโขง ให้จารียฮวดเป็นเจ้าเมืองรักษาอาณาเขตที่ตำบลนั้น ให้จารียเสียงช้างขึ้นไปเป็นเจ้าเมืองศรีครอเตา ให้จารียแก้วเป็นเจ้าเมืองท่งรักษาเขตแดนฝ่ายเหนือ ตั้งแต่ยางสามต้นอัน สาม ข้อย หลัก ทอด ยอด ยาง ตะวัน ออก เขาประทัดต่อแดนกับญวน ตะวันตกลำน้ำกระยุงเป็นแดน แล้วก็ยกให้นายมั่นข้าหลวงเดิมเป็นคนใช้สอยสนิท ไปเป็นหลวงเอกรักษาอำเภอบ้านโพนเรียกว่าเมืองมั่น ให้นายพรมไปเป็นซาบุตตโคตรักษาอำเภอบ้านแก้งอาเฮิม มีพระเจดีย์อยู่ในตำบลนั้นองค์หนึ่งเรียกว่าธาตุกระเดาทึก จึงให้เป็นเมืองคำทองหลวง ให้จารียโสมไปเป็นใหญ่รักษาอำเภอบ้านอิดกระบือ แล้วเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรจึงมีราชสาสน์ให้ท้าวพระยาถือไปยังกรุงกัมพูชาธิบดี ขอยืมฉบับพระไตรบีฎก พระเจ้ากัมพูชาธิบดีก็ให้พระราชาคณะสงฆ์ผู้ใหญ่จัดพระไตรบีฎกให้แก่ท้าวพระยาคุมขึ้นไปเมืองนครการจำปาศักดิ์ เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรก็ให้จำลอง

ออกแล้ว ให้พระเถรานุเถระที่รู้อรรถธรรมบอกแก่พระสงฆ์สามเณรให้เล่าเรียนศึกษาในคันถธุระวิปัสสนาธุระ ตั้งแต่นั้นมาเจ้านายท้าวพระยาสมณะพราหมณาจารย์ประชาราษฎรก็อยู่เย็นเป็นสุข

ลุจุลศักราช ๑๐๘๒ ปีชวด โทศก พระครูโพนเสม็ดก็อาพาธลง ครั้นอาการมากแล้ว พระครูโพนเสม็ดเห็นว่าจะไม่รอดจึงสั่งไว้ว่า ถ้าถึงแก่มรณภาพแล้วให้เอาอัฐิไปบรรจุไว้ที่ธาตุพนม ครั้นถึง ณ วันพุธขึ้นห้าค่ำเดือนเจ็ด พระครูโพนเสม็ดก็ถึงแก่มรณภาพ อายุได้ ๙๐ ปี เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรจึงสั่งให้พระยาลาวท้าวแสนให้ทำเมรุเสร็จแล้วก็ชักศพพระครูโพนเสม็ดเข้าสู่เมรุ แต่งตั้งการทำบุญให้ทานมีการเล่นต่าง ๆ ได้เดือนหนึ่ง แล้วเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรกับแสนท้าวพระยาพร้อมกันก็จุดเพลิงเผาศพพระครูโพนเสม็ดเสร็จแล้ว เจ้าสร้อยศรีสมุท-พุทธางกูรจึงให้สร้างพระอารามขึ้นในที่ตำบลเผาศพพระครูโพนเสม็ดอารามหนึ่ง และก่อพระเจดีย์ใหญ่องค์หนึ่งพระเจดีย์เล็กสามองค์บรรจุอังคารพระครูโพนเสม็ดไว้ใน

พระอารามนั้น จึงได้เรียกว่าวัดธาตุมาจนบัดนี้ แต่อัฐินั้น เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรให้ท้าวพระยาคุมขึ้นไปให้บรรจุไว้ที่ธาตุพนมตามคำพระครูโพนเสม็ดสั่งไว้ แล้วเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูร จึงปรึกษาพร้อมด้วยเจ้านายพระยาลาวท้าวแสนว่า จะให้เจ้าโพธิสารราชบุตรที่มารดามาแต่ฝ่ายเขมรออกตั้งรักษาประชาราษฎรฝ่ายเขมร จึงได้มีพระราชสาสน์ไปยังเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีผู้ตาเจ้าโพธิสาร เจ้าโพธิสารได้ทราบในพระราชสาสน์แล้ว ก็ให้พระยาพระเขมรผู้ใหญ่มาพร้อมกันจัดการตั้งให้เจ้าโพธิสารเป็นเจ้าเมืองศรีจำบังอยู่ ลำน้ำเซลำเภาแล้วพระยาพระเขมรจึงปันเขตแดนฝ่ายใต้ให้เป็นเขตแดนเมืองนครจำปาศักดิ์ น้ำโขงฝั่งตะวันตกตั้งแต่ปากคลองน้ำจะหลีกไปตามปลายคลองถึงลำน้ำเสน ฟากฝั่งเสนเป็นเขตแดนเมืองสะโทงกำปงสวาย ฝั่งน้ำโขงตะวันออกบุงขาถึงลำน้ำปากคลองสบา

ครั้นลุศักราช ๑๐๙๘ ปีมะโรง อัฐศก นายพรานนำข่าวสารมาแจ้งต่อท้าวพระยาเสนาบดีว่า พรานทึงพรานเทืองข่าบ้านส้มบ่อย นายอนได้พระพุทธปฏิมากร

แก้วผลึกมาองค์หนึ่ง พวกข่าหารู้จักว่าเป็นพระปฏิมากร ไม่ ว่าเป็นรูปเจว็ดเอาเซ่นบวงสรวง ถ้าจะไปเที่ยวยิงสัตว์ก็เซ่นบอก ครั้นได้สัตว์มาแล้วก็เอาโลหิตสัตว์นั้นมาทาที่พระโอษฐ์พระ ถ้าจะตากข้าวและของก็เอาพระปฏิมา-กรมาตั้งไว้ให้เฝ้า ไก่กาก็หาทำอันตรายแก่ของที่ตากไม่ แต่พระกรรณนั้นข่าเมื่อได้พระเอาหน้าไม้คอนมาพระกรรณกระทบหน้าไม้บิ่นข้างหนึ่ง ท้าวพระยาเสนาบดีจึงนำข้อความขึ้นกราบทูลเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูร เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรทราบแล้วก็มีปีติโสมนัส จึงแต่งท้าว-พระยาผู้ใหญ่คุมไพร่พลขึ้นไปอัญเชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกลงมา ณ เมืองนครจำปาบาศักดิ์ ท้าวพระยาคุมไพร่พลขึ้นไปถึงบ้านส้มบ่อยนายอนแล้ว ก็อัญเชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกแห่ลงมา พวกข่าบ้านส้มบ่อยนายอนก็พากันตามลงมาส่งพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกจนถึงปากคลองบางเลียง ท้าวพระยาผู้ไปอัญเชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกนั้น ก็ให้พวกข่าบ้านส้มบ่อยนายอนกลับคืนไปตามภูมิลำเนาเดิม แล้วก็อัญเชิญพระพุทธปฏิมากรแก้ว

ผลึกลงเรือ พอจะออกเรือลงมานครจำปาบาศักดิ์เกิดมหัศ-จรรย์คลื่นลมพายุก็หามีไม่ เผอิญให้เรือที่ทรงพระพุทธ-ปฏิมากรแก้วผลึกเอียงลง พระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกก็จมน้ำหายไป ท้าวพระยาจึงให้ไพร่พลลงดำน้ำค้นคว้าหาถึงสองวันสามวันก็หาได้ไม่ จึงได้นำข้อความไปกราบทูลเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูร เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรได้ทรงทราบแล้วก็มีความเสียดายเสียพระทัยเป็นอันมาก แล้วเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรจึงให้ตั้งพิธีบวงสรวงเทพารักษ์เสร็จแล้ว ตั้งสัตยาธิษฐานว่าบุญบารมีเจ้าสร้อยศรีสมุท-พุทธางกูรจะมีบุญญาภิสมภารแล้วขอให้ได้พระพุทธปฏิมา-กรแก้วผลึกองค์นี้ ครั้นเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรตั้งสัตยาธิษฐานแล้ว ในวันนั้นเวลาค่ำเจ้าสร้อยศรีสมุทพุท-ธางกูรเข้าที่บรรทมบังเกิดสุบินนิมิตเป็นเทพสังหรณ์ว่า ให้เอาพวกข่าบ้านส้มป่อยนายอนที่ตามมาส่งพระปฏิมากรแก้วผลึกมาดำน้ำค้นหาจึงจะได้ แต่พระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกองค์นี้อยู่ที่บ้านใด เมืองใด เมืองนั้นก็จะบริบูรณ์หาอันตรายมิได้ เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรตื่นบรรทมแล้ว

ก็มีปีติโสมนัสจึงสั่งให้แสนท้าวพระยาขึ้นไปหาตัวพวกข่าส้มบ่อยนายอนที่ตามมาส่งพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกแต่ก่อนนั้น ทั้งหญิงทั้งชายลงมาแล้วให้พวกข่าลงดำน้ำค้นหาพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึก พรานทึง นายข่าจึงดำได้พระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกขึ้นมา เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรจึงให้ช่างทำฐานและเครื่องทรงพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกเสร็จแล้ว แห่เข้าสู่โรงสมโภชมีการเล่นต่าง ๆ ครบ ๗ วัน ๗ คืน แล้วให้อัญเชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกประดิษฐานไว้ในหอพระที่วังเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรเป็นที่สักการบูชา พวกข่าที่ตามลงมาส่งพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกนั้น ก็ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่บ้านขามเนิ่งจึงเรียกว่าข่าข้าพระแก้วมาจนบัดนี้

แต่พรานทึงนั้นตั้งให้เป็นนายกองพิทักษ์รักษาข่าบ้านส้มบ่อยนายอนที่ยังเหลืออยู่ให้เป็นส่วยขี้ผึ้งผ้าขาวถวายพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึก ตั้งแต่ได้พระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกมาไว้ในบ้านเมือง สมณะพราหมณาจารย์เจ้านายพระยาลาวท้าวแสนก็อยู่เย็นเป็นสุข

จุลศักราช ๑๐๙๙ ปีมะเส็ง นพศก เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรประชวรโรคชรา จึงให้หาตัวเจ้านายท้าวพระยามาพร้อมกัน มอบราชสมบัติบ้านเมืองให้แก่เจ้าไชยกุมารผู้บุตร แล้วเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรก็ถึงแก่สวรรคต เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรครองราชสมบัติได้ ๒๕ ปี แต่ชนมายุเท่าใดมิได้ปรากฏ เสนาบดีทั้งปวงจึงอัญเชิญเจ้าไชยกุมารขึ้นครองราชสมบัติในเมืองนครจำปา-บาศักดิ์ ถวายพระนามว่าพระเจ้าองค์หลวง พระเจ้าองค์-หลวงจึงตั้งเจ้าธรรมเทโวอนุชาเป็นมหาอุปราช ตั้งเจ้า-สุริโยเป็นราชวงศ์ แล้วพระเจ้าองค์หลวงทำเงินพดด้วงตอกตรา ตราดวงหนึ่งเป็นเม็ด ๆ เจ็ดเม็ด ตราดวงหนึ่งเรียกว่าตราดอกรักน้ำหนัก ๓ สลึงเฟื้อง ลาวเรียกว่าเงินเบี้ยแปด หาเรียกว่าเงินบาทไม่ แต่ทุกวันนี้เรียกว่าเงินบาทลาวเงินเนื้อต่ำ พระเจ้าองค์หลวงจึงสั่งให้ท้าวพระยาเกณฑ์ไพร่ทำเมรุขึ้นที่ข้างวัง ครั้นการทำเมรุเสร็จแล้วจึงได้ชักศพเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรเข้าสู่เมรุทำบุญให้ทานพระเจ้าองค์หลวงและเจ้านายท้าวพระยาก็เผาศพเจ้าสร้อย

ศรีสมุทพุทธางกูรเสร็จแล้ว พระเจ้าองค์หลวงจึงให้เกณฑ์ไพร่พลก่อพระเจดีย์ขึ้นที่ตำบลท่าเมรุ บรรจุอัฐิเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรไว้ในที่พระเจดีย์นั้นยังปรากฏมาจนทุกวันนี้

ครั้นลุศักราช ๑๑๐๐ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก พระเจ้าองค์หลวงหล่อพระพุทธปฏิมากรองค์หนึ่ง หน้าตักศอก ๘ นิ้ว ครั้นสร้างสำเร็จบริบูรณ์แล้ว จึงอัญเชิญพระพุทธ-ปฏิมากรประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดศรีสมังจนทุกวันนี้ อยู่นานมาชาวบ้านราษฎรพากันไปเที่ยวซุ่มซ่อนช้อนปลาในลำห้วย แล้วไปพบพระพุทธไสยาสน์องค์หนึ่งเป็นศิลา แต่ผู้ที่ไปพบหาทราบว่าเป็นพระพุทธปฏิมากรไส-ยาสน์ไม่ด้วยจมอยู่ในลำห้วย เห็นแต่พระกรสูงขึ้นมาพ้นน้ำ ราษฎรชาวบ้านจึงได้เอามีดไปลับที่พระกรพระนั้นเนือง ๆ มา วันหนึ่งมีคนไปลับมีดที่พระกรพระแล้ว เป็นด้วยอำนาจเทพยดาให้พระร้องปรากฏขึ้น คนที่ลับมีดก็ตกใจแล้วไปบอกแก่ชาวบ้านทั้งปวง ราษฎรชาวบ้านพากันไปขุดค้นดูจึงเห็นองค์พระพุทธไสยาสน์

ตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์

ฉบับ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม) เรียบเรียง

เมืองนครจำปาศักดิ์นี้ พงศาวดารมณฑลอีสานว่า พระครูโพนเสม็ดได้ตั้งขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๑๒๕๑ ปีมะเส็งเบญจศกจุลศักราช ๑๐๗๕ ต่อนั้นมาจนถึงปีรัตนโกสินทรศก ๑๒๖ นี้ได้ ๑๙๔ ปีมีเรื่องราวดังนี้

เมื่อก่อนจุลศักราช ๑๐๐๐ ปี เมืองนครจำปาศักดิ์นี้ยังเป็นท่าเลป่าดง แต่มีชาวป่าเรียกว่าข่า ส่วย กวย อยู่สืบเชื้อสายต่อมาภายหลังลาวชาวเมืองเหนือ (มีเมืองศรีสัตนาคนหุตเป็นต้น) พากันมาตั้งนิวาสถาน อยู่มากขึ้นแล้วพร้อมกันยกหัวหน้าแห่งตนขึ้นเป็นผู้ปกครองสืบตระกูลต่อมา จนถึงผู้ครองเมืองคนหนึ่งได้สร้างเมืองขึ้นที่ริมแม่น้ำโขงฝั่งตะวันตก คือตำบลที่เรียกว่าบ้านกระตึบเมืองกลางเดี๋ยวนี้ ขนานนามเมืองว่า พระนครกาลจำบากนาคบุรีศรี ครั้นพิราลัยแล้วเจ้าสุทัศนราชาผู้บุตรได้ครองเมืองต่อมาจนถึง จุลศักราช ๑๐๐๐ ปีพิราลัยไม่มีบุตร ประ-

ชุมชนจึงยกผู้มีตระกูลผู้หนึ่งนามไม่ปรากฏ ขึ้นเป็นผู้อำนวยการบ้านเมืองได้ ๖ ปี ก็ถึงแก่กรรม นางแพงบุตรนางเภาหลานได้เป็นหัวหน้าอำนวยการบ้านเมืองต่อมา

จุลศักราช ๑๐๐๕ (ระหว่างรัชกาลสมเด็จพระสรรเพ็ชญ์ที่ ๕ พระเจ้าปราสาททอง) มีภิกษุรูปหนึ่งอยู่วัดโพนเสม็ดแขวงเมืองศรีสัตนาคนหุต ชาวเมืองเรียกว่าพระครูโพนเสม็ด พระครูโพนเสม็ด มีญาติโยมสานุศิษย์มาก ครั้นเมื่อจุลศักราช ๑๐๕๐ (ระหว่างรัชกาลสมเด็จพระมหาบุรุษพระเพทราชา) ผู้ครองเมืองศรีสัตนาคนหุตพิราลัย มีบุตรชายชื่อเจ้าองค์หล่ออายุ ๓ ปี และมารดายังมีครรภ์อยู่ พระยาเมืองแสนจึงชิงสมบัติขึ้นครองเมือง และมีความปรารถนาจะใคร่ได้มารดาเจ้าองค์หล่อเป็นภรรยา นางไม่ยินดีพาบุตรหนีไปอยู่กับพระครูโพนเสม็ด พระครูโพนเสม็ด จึงให้ไปอยู่ที่ตำบลภูฉะง้อหอคำ ครั้นนางคลอดบุตรเป็นชาย คนทั้งหลายเรียกว่าเจ้าหน่อกษัตริย์ฝ่ายเจ้าองค์หล่อผู้เป็นเชษฐา ครั้นเจริญวัยขึ้นคิดคุมโทษโกรธแค้นพระยาเมืองแสน จึงพาบ่าวไพร่หนีไปตั้งเกลี้ยกล่อมซ่องสุมผู้คนอยู่ ณ เมืองญวน ส่วนพระยาเมืองแสนคิดจะกำจัด

พระครูโพนเสม็ด ด้วยเห็นว่าเป็นผู้มีกำลังวังชามากเกรงจะเป็นศัตรูต่อบ้านเมือง พระครูโพนเสม็ดรู้ตัวจึงพาเจ้าหน่อกษัตริย์กับมารดาพร้อม ทั้งญาติโยมพรรคพวกประมาณ ๓,๐๐๐ เศษ อพยพออกจากเมืองศรีสัตนาคนหุต ไปถึงตำบลงิ้วพันลำน้ำโสมสนุก จึงให้เจ้าหน่อกษัตริย์กับมารดาและสานุศิษย์ตั้งเคหสถาน อยู่ ณ ที่นั้นบ้าง เหลือนั้นพระครูโพนเสม็ดก็พาต่อไปถึงตำบลใด ก็มีผู้นิยมยินดีนับถือและติดตาม ไปด้วยเป็นอันมาก จนไปถึงเขตแขวงเมืองบันทายเพชร คิดว่าจะตั้งพักอยู่ ณ แขวงเมืองบัน-ทายเพชร เมืองบันทายเพชร ตรวจสำมะโนครัวและจะเก็บเงินครัวละ ๘ บาท พระครูเสม็ดเห็นว่ายังไม่มีผลประ-โยชน์และจะเป็นความเดือดร้อนแก่พวกญาติโยม จึงได้พากันย้อนกลับมาทางลำแม่น้ำโขง ถึงนครกาลจำบากนาคบุรีศรีก็หยุดตั้งพักอาศัยอยู่ แต่พวกศิษย์ซึ่งเป็นลาวและเขมรก็พากันแยกไปตั้งนิวาสถานอยู่ ณ ที่ต่าง ๆ คละปะปนกันอยู่กับพวกข่า กวย ตามภูมิลำเนาอันสมควร

ฝ่ายนางแพง นางเภา ตั้งแต่พระครูโพนเสม็ดมาอยู่ในเมืองแล้วก็มีความนิยมนับถือ จึงพร้อมด้วยแสนท้าว

พระยาลาว อาราธนาให้พระครูโพนเสม็ดบัญชาการบ้านเมืองและสั่งสอนพระพุทธศาสนา

ครั้นจุลศักราช ๑๐๗๑ (ระหว่างรัชกาลสมเด็จพระสรรเพ็ชญ์ที่ ๙ ขุนหลวงท้ายสระ) ประชาชนชาวนครกาลจำบากนาคบุรีศรีเกิดวิวาท บาดหมาง และคบ พากันตั้งชุมนุมประพฤติเป็นโจรผู้ร้ายกำเริบทวีขึ้น จนราษฎรซึ่งตั้งอยู่ในความสุจริตพากันเดือดร้อน พระครูโพนเสม็ดได้ว่ากล่าวห้ามปรามโดยทางธรรม ก็หาเป็นการสงบเรียบร้อยสมประสงค์ไม่ ครั้นจะใช้อำนาจปราบปรามเอาตามอาญาจารีตก็เกรงว่าจะผิดวินัยสมณเพศ จึงดำริเห็นว่าเจ้าหน่อกษัตริย์ซึ่งให้ตั้งอยู่ตำบลงิ้ว พันลำน้ำโสม สนุก มีความเจริญวัย ประกอบด้วยเกียรติยศ เกียรติคุณ พอจะเป็นผู้ระงับปราบปรามและปกครองบ้านเมืองได้ จึงให้แสนท้าวพระยาลาวไปอัญเชิญเจ้าหน่อกษัตริย์กับมารดามายังนครกาลจำบากนาคบุรีศรี

ครั้นจุลศักราช ๑๐๗๕ พระครูโพนเสม็ดพร้อมด้วยแสนท้าว พระยาลาว จัดตั้งพิธียกเจ้าหน่อกษัตริย์ ขึ้นเป็นเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรครองนครกาลจำบากนาคบุรี-

ศรี แล้วเปลี่ยนนามเมืองว่านครจำปาศักดิ์นาคบุรีศรี แล้ว ตำแหน่งเจ้านายแสนท้าวพระยาลาวเติมตามตำแหน่งอย่างกรุงศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทน์) และตั้งอัตราเก็บเงินส่วยแก่ชายที่มีบุตรเขย ๑๐ เก็บแต่พ่อตา ๑ บุตรเขย ๑ ถ้ามี ๕ เก็บเฉพาะพ่อตา ๑ กำหนดคนละ ๑ ลาด และข้าวเปลือกหนักคนละร้อยชั่ง (ข้าวเวลานั้นหนักร้อยชั่งต่อบาท ลาดนั้นทำด้วยทองแดงบ้าง ทองเหลืองบ้าง ทองขาวบ้างรูปคล้ายเรือชะล่าแต่หัวแหลมท้ายแหลมขนาดยาว ๓,๔, ๕ นิ้วใช้เป็นอัตราสิบหกอันต่อบาทของเงินพดด้วงลาว ที่เรียกว่าเงินเบี้ยแปดน้ำหนักสามสลึงเฟื้อง) แล้วเจ้าสร้อยศรีสมุท ฯ สร้างอารามขึ้นในเมืองวัดหนึ่ง ให้ชื่อว่าวัดหลวงใหม่ อาราธนาพระครูโพนเสม็ดกับพระสงฆ์อันดับมาอยู่ ณ วัดหลวงใหม่นั้น (วัดนั้นยังปรากฏอยู่จนบัดนี้) เจ้าสร้อยศรีสมุทรมีบุตรชาย ๓ คนชื่อเจ้าไชยกุมาร ๑ เจ้าธรรมเทโว ๑ เจ้าสุริโย ๑ และเจ้าสร้อยศรีสมุท ฯ มีศุภอักษรแต่งให้แสนท้าวพระยาลาว คุมบรรณาการไปขอธิดาเจ้าเขมรเมืองบันทายเพชรมาเป็นชายา มีบุตรอีกคนหนึ่งชื่อเจ้าโพธิสาร แล้วเจ้าสร้อยศรีสมุท ฯ ให้จารหวดเป็น

นายอำเภอรักษาบ้านดอนโขง ซึ่งเป็นเกาะอยู่ในลำแม่น้ำโขง (คือที่เรียกว่าเมืองศรีทันดรบัดนี้) ให้ท้าวสุดเป็นพระไชยเชษฐรักษาอำเภอบ้านหางโคปากน้ำเซกอง ซึ่งอยู่ฝั่งโขงตะวันออก (คือเมืองเชียงแตงเดี๋ยวนี้) ให้จารแก้วเป็นนายอำเภอรักษาบ้านทง (ภายหลังเรียกบ้านเมืองทงคือเมืองสุวรรณภูมิบัดนี้) ให้จันสุริยวงศ์เป็นนายอำเภอรักษาบ้านโพนสิมเมืองตะโปน เมืองพิน เมืองนอง ให้นายมั่นบ่าวเดิมของนางแพงเป็นหลวงเอกรักษาอำเภอบ้านโพน (ภายหลังเรียกว่าเมืองมั่นคือเมืองศาลวันเดี๋ยวนี้) ให้นายพรหมเป็นซาบุตตโคตรักษาอำเภอบ้านแก้วอาเฮิมซึ่งมีเจดีย์อยู่ที่นั้นลาวเรียกว่าธาตุกำเดาทึก ภายหลังเรียกว่าเมืองคำทองหลวง (คือเมืองคำทองใหญ่บัดนี้) ให้จารโสมรักษาบ้านทุ่งอิดกระบือ (คือเมืองอัตบือบัดนี้) เป็นทำเลเมืองร้างมาก่อนเรียกว่าเมืองโศรก เมืองซุงคือซองและเพนียดแต่ก่อนพวกเวียงจันทน์แทรกคล้องและฝึกช้างเถื่อนที่นั้น ให้ท้าวหลวงบุตรพระละงุมเป็นขุนนักเฒ่ารักษาอำเภอโขงเจียง เขตแขวงเมืองนครจำปาศักดิ์ในเวลานั้นมีว่า ทิศเหนือตั้งแต่ยางสามต้น อันสามขวาย หลักทอด

ยอดยาง ทิศตะวันออกถึงแนวภูเขาบรรทัดต่อแดนญวน ทิศใต้เวลานั้นยังไม่ปรากฏ ทิศตะวันตกต่อเขตแขวงเมืองพิมายฟากลำน้ำกระยุง

จุลศักราช ๑๐๘๒ พระครูโพนเสม็ดอาพาธเป็นโรคชรา ถึงมรณภาพอายุ ๙๐ ปี เจ้าสร้อยศรีสมุทฯ ได้จัดการฌาปนกิจเสร็จแล้ว สร้างพระเจดีย์ที่ตรงหอไว้ศพ ๓ องค์ กับสร้างพระเจดีย์องค์ใหญ่ ณ ที่ปลงศพองค์หนึ่ง ลาวเรียกว่าธาตุฝุ่น ภายหลังได้สร้างวิหารขึ้น ณ ที่นั้น จึงได้ปรากฏนามว่าวัดธาตุฝุ่นมาจนบัดนี้ แล้วเจ้าสร้อยศรีสมุทฯ ให้เจ้าโพธิสารบุตร ไปเป็นเจ้าเมืองควบคุมคนเขมรอยู่ ณ บ้านทุ่งบัวศรียกบ้านทุ่งบัวศรีเป็นเมืองศรีจำบัง คือตำบลที่ตั้งอยู่ฝั่งลำน้ำใต้เมืองเซลำเภาในปัจจุบันนี้ แล้วได้ตกลงกับเมืองเขมรปันเขตแดนเป็นเขตแขวงเมืองนครจำปาศักดิ์ ในทิศใต้ตั้งแต่ริมลำน้ำโขงฝั่งตะวันตกปากคลองน้ำจะหลีกไปตามปลายคลอง ถึงลำน้ำเสนต่อแดนเมืองสะทมกำพงสวาย ฝั่งน้ำโขงตะวันออกแต่บุ่งขลาไปถึงลำน้ำปากคลองสบา

จุลศักราช ๑๐๘๖ พรานทิง พรานเทืองข่าบ้านสมบ่อยนายอน (คือที่เป็นเมืองสะพาดบัดนี้) ได้พระแก้วผลึกมา แต่เข้าใจว่าเป็นรูปมนุษย์จึงให้บุตรเล่น พระกรรณลิไปข้างหนึ่ง ครั้นความทราบถึงเจ้าสร้อยศรีสมุท ฯ จึงจัดให้แสนท้าวพระยาลาว ไปเชิญพระแก้วผลึกแห่มาประดิษฐานไว้ ณ เมืองนครจำปาศักดิ์

จุลศักราช ๑๐๘๗ เจ้าสร้อยศรีสมุท ฯ ป่วย จึงให้เจ้าไชยกุมารผู้บุตรว่าการบ้านเมืองแทน แล้วออกจำศีลอยู่

จุลศักราช ๑๐๙๔ เจ้าองค์หล่อซึ่งหนีไปตั้งเกลี้ยกล่อมผู้คนอยู่ ณ เมืองญวนนั้น ครั้นได้กำลังมากขึ้นก็ยกมาจับพระยาเมืองแสนฆ่าเสีย แล้วขึ้นครองเมืองศรีสัตนาคนหุตต่อไป

จุลศักราช ๑๐๙๙ (ระหว่างรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) เจ้าสร้อยศรีสมุท ฯ พิราลัย อายุได้ ๕๐ ปี เจ้าไชยกุมารบุตรได้ครองเมืองต่อไป เจ้าไชยกุมารได้ตั้งให้เจ้าธรรมเทโวผู้น้องเป็นเจ้าอุปราช และเปลี่ยนธรรมเนียมเก็บส่วยเป็นไหมหนกคนละ ๑ บาทแก่ชายฉกรรจ์ที่มีภรรยาแล้ว

จุลศักราช ๑๑๒๐ (ระหว่างรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ กับที่ ๔ ต่อกัน) เจ้าไชยกุมารกับเจ้าอุปราชธรรมเทโววิวาทกัน เจ้าอุปราชคบคิดกับศรีธาตุบุตรจารหวดผู้รักษาอำเภอดอนโขงซ่องสุมผู้คนได้มาก แล้วยกมาเมืองนครจำปาศักดิ์ เจ้าไชยกุมารมิได้คิดต่อสู้จึงหนีไปอยู่ดอนมดแดง ซึ่งตั้งอยู่ในลำน้ำมูนแขวงเมืองนครจำปาศักดิ์ (บัดนี้เป็นแขวงเมืองอุบล ฯ) เจ้าอุปราชจึงเข้ารักษาเมืองนครจำปาศักดิ์อยู่ ครั้นทราบว่าเจ้าไชยกุมารหนีไปตั้งอยู่ดอนมดแดงก็เกณฑ์กำลังจะยกไปขับไล่เพื่อให้ไปเสียให้พ้นเขตแขวงเมืองจำปาศักดิ์ ฝ่ายมารดาจึงห้ามเจ้าอุปราชไว้และว่ากล่าวให้คืนดีกับเจ้าไชยกุมาร เจ้าอุปราชจึงแต่งให้แสนท้าวพระยาลาวไปอัญเชิญเจ้าไชยกุมารกลับมาครองเมืองนครจำปาศักดิ์ตามเดิม

จุลศักราช ๑๑๒๑ (ระหว่างรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ พระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยามรินทร์ คือเจ้าฟ้าเอกทัศ กรมขุนอนุรักษ์มนตรี) เวลานั้นพระยาช้างเผือกแตกโรงออกจากกรุง ไปอยู่ในป่าดงทางตะวันตกเมืองนคร

จำปาศักดิ์ จึงโปรดให้สองพี่น้อง (ผู้เรียบเรียงพงศาวดารเดิมนี้เข้าใจว่า คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่ครั้งยังดำรงพระยศเป็นหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี กับกรมราชวังบวรสถานมงคลมหาสุรสีหนาท แต่ครั้งยังดำรงพระยศเป็นนายสุจินดา) กับพวกกรมช้างคุมไพร่พลเที่ยวติดตามพระยาช้างเผือกไปทางแขวงเมืองพิมายแล้วเลยไปถึงดงทางฟากลำน้ำมูนข้างใต้จึงได้ข่าวพระยาช้างเผือกจากพวกเขมรส่วยอยู่ป่าดงคือ ตากะจะ เชียงขัน ซึ่งตั้งอยู่บ้านปราสาทสี่เหลี่ยมโคกลำดวนใหญ่ ตาคะบ้านดงยางหรือเรียกโคกอัจประหนึ่ง เชียงปุ่มบ้านโคกเมืองพี่เชียงสี (หรือตาพ่อกวาน) บ้านกุดหวาย(หรือบ้านเมืองเตาตามชื่อเชียงสีเมื่อเป็นหลวงศรีนครเตา) เป็นผู้นำสองพี่น้องติดตามพระยาช้างเผือกได้มา

จุลศักราช ๑๑๒๙ เจ้าองค์หล่อผู้ครองเมืองศรีสัตนาคนหุตพิราลัยไม่มีบุตร แสนท้าวพระยาลาวและนายวอนายตาจึงพร้อมกันเชิญกุมารสองคน (นามไม่ปรากฏ) ซึ่งเป็นเชื้อวงศ์ผู้ครองเมืองศรีสัตนาคนหุตคนเก่า (ไม่ปรากฏ

ว่าคนไหน) ซึ่งได้หนีไปอยู่กับนายวอ นายตา เมื่อเจ้าองค์หล่อยกกำลังมาจับพระยาเมืองแสนฆ่าเสียนั้น ขึ้นครองเมืองศรีสัตนาคนหุตแล้วนายวอ นายตาขอเป็นที่มหาอุปราชกุมารผู้เป็นเชษฐาเห็นว่านายวอ นายตามิได้เป็นเชื้อเจ้าจึงตั้งให้นายวอ นายตาเป็นแต่ตำแหน่งพระเสนาบดีและตั้งให้กุมารผู้น้องเป็นมหาอุปราช พระวอ พระตามีความโทมนัสจึงพากันอพยพไปสร้างเวียงอยู่ที่บ้านหนองบัวลำภู ให้ชื่อว่าเมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน (บัดนี้เป็นเมืองกมุทาไสย) ผู้ครองเมืองศรีสัตนาคนหุตได้ห้ามไม่ให้พระวอ พระตาตั้งเป็นเมือง ก็หาฟังไม่ จึงได้ยกกำลังไปตีพระวอ พระตาสู้รบกันได้ประมาณ ๓ ปี พระวอ พระตาเห็นจะต้านมิได้ จึงได้แต่งคนไปอ่อนน้อมแก่พม่าขอกำลังไปช่วย พม่าได้แต่งให้มองละแงะเป็นแม่ทัพยกไปช่วยพระวอพระตา ฝ่ายผู้ครองเมืองศรีสัตนาคนหุตแจ้งดังนั้นจึงแต่งบรรณาการให้แสนท้าวพระยาลาว คุม ลงมาดัก กองทัพพม่าอยู่กลางทาง แล้วพูดเกลี้ยกล่อมชักชวนเอาพม่าเข้าเป็นพวกเดียวกันยกไปตีพระวอ พระตา พระตาตายในที่รบ

ยังอยู่แต่พระวอกับท้าวฝ่ายหน้าท้าวคำผง ท้าวทิพยพรหม ผู้เป็นบุตรพระตา กับท้าวทิดยก่ำบุตรพระวอจึงพาครอบครัวหนีอพยพลงไปพึ่งอยู่กับเจ้าไชยกุมารเมืองนครจำปาศักดิ์ ตั้งอยู่ตำบลเวียงดอนกอง (คือที่เรียกว่าบ้านดู่บ้านแคแขวงเมืองนครจำปาศักดิ์บัดนี้)

เจ้าอุปราชธรรมเทโวถึงแก่กรรม มีบุตรชาย ๔ คน คือเจ้าโอ ๑ เจ้าอิน ๑ เจ้าธรรมกิติกา ๑ เจ้าคำสุก ๑ บุตรหญิง ๑ ชื่อนางตุ่ย

จุลศักราช ๑๑๓๓ (ระหว่างรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาที่ ๔ พระเจ้าตากสิน กรุงธนบุรี) ผู้ครองเมืองศรีสัตนาคนหุตทราบว่าพระวอแตกหนีไปตั้งอยู่ตำบลดอนกอง จึงได้แต่งให้อัคฮาดคุมกำลังยกตามไปถึงแขวงนครจำปาศักดิ์ เจ้าไชยกุมารจึงแต่งให้พระยาพลเชียงสาคุมกองทัพขึ้นไปต้านทานไว้ แล้วมีศุภอักษรถึงผู้ครองเมืองศรีสัตนาคนหุตขอโทษพระวอ ผู้ครองเมืองศรีสัตนาคนหุตก็มีศุภอักษรตอบยกโทษให้โดยทางไมตรี และมีคำสั่งให้อัคฮาดยกกำลังกลับไปยังเมืองศรีสัตนาคนหุต

ฝ่ายเจ้าไชยกุมารดำริจะสร้างเมืองใหม่ ที่ตำบลศรีสุมังถอยไปจากเมืองเดิมทางประมาณ ๒๐๐ เส้น พระวอรับอาสาเป็นผู้สร้างกำแพงเมือง พระมโนสาราชและพระศรีอัคฮาดเมืองโขงรับ อาสาสร้างหอ คำครั้น สร้างเสร็จแล้วเจ้าไชยกุมารยกไปอยู่เมืองใหม่ อยู่มาวันหนึ่งเจ้าไชยกุมารออกว่าการ ณ หอราชสิงห์หาร พร้อมด้วยเจ้านายแสนท้าวถวายพระยาลาว พระวอจึงทูลว่าที่พระวอได้สร้างกำแพงเมืองกับผู้ที่ได้สร้างหอคำถวายนั้น ใครจะประเสริฐกว่ากัน เจ้าไชยกุมารตอบว่า กำแพงเมืองนั้นก็ดีเป็นที่กำบัง สำหรับป้องกันศัตรูซึ่งจะมาทำร้าย แต่หอ คำนั้น จะดี กว่า สัก หน่อยด้วยได้เป็นที่อาศัยนั่งนอนมีความสุขสำราญมาก พระวอได้ฟังดังนั้นก็มีความอัปยศโทมนัส จึงพาครอบครัวอพยพหนีไปตั้งซ่องสุมผู้คนอยู่ที่ ดอนมดแดงใน ลำน้ำมูน (ซึ่งเป็นแขวงเมืองอุบล ฯ เดี๋ยวนี้) แล้วมีใบบอกแต่งให้ท้าวเพี้ยพี่น้องคุมเครื่องบรรณาการมายังเมืองนครราชสีมา ให้นำขึ้นสมัครอยู่ในความปกครองของกรุงธนบุรี

ฝ่ายผู้ครองเมืองศรีสัตนาคนหุตทราบว่า พระวอมีความวิวาทบาดหมางกับเจ้านครจำปาศักดิ์ ยกครอบครัวไป

ตั้งอยู่ดอนมดแดงจึงแต่งให้พระยาสุโพคุมกองทัพไปตีพระวอ พระวอเห็นจะสู้มิได้จึงพาครอบครัวหนีไปตั้งอยู่ตำบลเวียงดอนกอง แล้วแต่งคนให้มาขอกำลังเจ้านครจำปาศักดิ์ไปช่วย เจ้านครจำปาศักดิ์ก็หาไปช่วยไม่ กองทัพพระยาสุ-โพจึงยกตามไปล้อมเวียงไว้ จับพระวอได้ฆ่าเสีย ท้าวก่ำบุตรพระวอกับท้าวฝ่ายหน้าท้าวคำผง ท้าวทิตยพรหมบุตรพระตาหนีออกจากที่ล้อมได้ จึงมีใบบอกแต่งคนลงมาเมืองนคร-ราชสีมา เพื่อให้บอกลงมากรุงธนบุรีขอกองทัพขึ้นไปช่วย

จุลศักราช ๑๑๔๐ เจ้าธนบุรี จึงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่ครั้งยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เป็นแม่ทัพยกไปทางบกสมทบกับกำลังเกณฑ์ของหัวเมืองตะวันออก และโปรดให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลมหาสีหนาท แต่เมื่อยังดำรงพระยศเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิศณวาธิราช เป็นแม่ทัพยกไปเมืองกัมพูชา เกณฑ์พลเมืองเขมรต่อเรือรบยกขึ้นไปตามลำน้ำโขง

ฝ่ายกองทัพพระยาสุโพทราบว่ากองทัพกรุงยกขึ้นไปเห็นจะต้านทานมิได้ ก็ยกถอยกลับไปยังเมืองศรีสัตนาคน-

หุต กองทัพกรุงทั้งสองทัพก็ยกขึ้นไปตีเมืองนครจำปาศักดิ์ เจ้าไชยกุมารผู้ครองเมืองนครจำปาศักดิ์ เห็นว่าจะต่อสู้ต้านทานมิได้ จึงพาครอบครัวอพยพหนีไปตั้งอยู่ที่เกาะไชย กองทัพกรุงตามไปจับเจ้าไชยกุมารได้แล้วก็เลยยกไปตีเมืองนครพนมและเมืองหนองคาย (บางทีจะเป็นเมืองไชยบุรี) ได้แล้วยกเลยไปล้อมเมืองศรีสัตนาคนหุตไว้ ผู้ครองเมืองศรีสัตนาคนหุตต่อสู้ต้านทานไม่ได้ก็แตกหนีไปทางเมืองคำ-เกิด กองทัพกรุงยกเข้าเมืองศรีสัตนาคนหุตได้แล้ว จึงตั้งให้พระยาสุโพเป็นผู้รั้งเมืองศรีสัตนาคนหุตและจัดราชการบ้านเมืองเรียบร้อยแล้วเชิญพระแก้วมรกตหนึ่ง พระบางหนึ่ง ซึ่งอยู่ในเมืองศรีสัตนาคนหุตกับคุมตัวเจ้าไชยกุมารยกกองทัพกลับมายังกรุงธนบุรี เจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดให้เจ้าไชยกุมารกลับไปครองเมืองนครจำปาศักดิ์ เป็นเมืองประเทศราชขึ้นกับประเทศไทยตั้งแต่นั้นมา

เจ้าสุริโยราชวงศ์เมืองนครจำปาศักดิ์ถึงแก่กรรม มีบุตรชายชื่อเจ้าหมาน้อย ๑ แล้วท้าวคำผงบุตรพระตาไปได้นางตุ่ย บุตรเจ้าอุปราชธรรมเทโวเป็นภรรยา เจ้าไชยกุมารเห็นว่าท้าวคำผงมาเกี่ยวเป็นเขยและเป็นผู้มีครอบครัวบ่าว

ไพร่มาก จึงตั้งให้ท้าวคำผงเป็นพระประทุมสุรราชนายกองใหญ่ควบคุมครอบครัวตัวเลขตั้งอยู่บ้านเวียงดอนกองแขวงนครจำปาศักดิ์ (คือตำบลที่เรียกว่าบ้านดู่บ้านแกบัดนี้)

จุลศักราช ๑๑๔๒ เจ้าโอบุตรเจ้าอุปราชธรรมเทโวผู้เป็นเจ้าเมืองและเจ้าอินอุปฮาดผู้น้องเมืองอิดกระบือ (คือเมืองอัตบือ) กระทำการกดขี่ข่มเหงราษฎรได้ความเดือดร้อน เจ้านครจำปาศักดิ์ (ไชยกุมาร) ทราบจึงให้เจ้าเชษฐเจ้านู หลานคุมกำลังไปตามตัวเจ้าโอเจ้าอิน เจ้าโอเจ้าอินรู้ตัวหนีไป แต่เจ้าโอนั้นหนีเข้าไปกอดพระศอพระปฏิมากรอยู่เจ้าเชษฐจึงให้จับตัวเจ้าโอออกมา แล้วให้เอาเชือกหนังรัดคอเจ้าโอถึงแก่กรรม เจ้าโอมีบุตรชายสองคน ชื่อเจ้านากหนึ่งเจ้าฮุยหนึ่ง

จุลศักราช ๑๑๔๔ (ระหว่างรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) ได้ทรงทราบว่าเมืองนครจำปาศักดิ์กับเมืองอัตบือเกิดวิวาทฆ่าฟันกัน จึงโปรดให้ข้าหลวงขึ้นไปคุมเอาตัวเจ้านครจำปาศักดิ์ (ไชยกุมาร) กับเจ้าเชษฐเจ้านูและเจ้าหมาน้อยลงมากรุงเทพ ฯ ถึงกลางทางเจ้านครจำปาศักดิ์ (ไชยกุมาร) ป่วยจึงโปรดให้กลับไปรักษาตัว

อยู่ยังเมืองนครจำปาศักดิ์ ข้าหลวงก็คุมเอาแต่ตัวเจ้าเชษฐ เจ้านู เจ้าหมาน้อยลงมากรุงเทพ ฯ

จุลศักราช ๑๑๕๓ อ้ายเชียงแก้วซึ่งอยู่ตำบลเขาโองฝั่งน้ำลำน้ำโขงตะวันออกแขวงเมืองโขง แสดงตนว่าเป็นคนมีวิทยาคุณมีผู้คนนับถือมาก และอ้ายเชียงแก้วรู้ข่าวว่า เจ้านครจำปาศักดิ์ (ไชยกุมาร) ป่วยหนักอยู่ เห็นเป็นโอกาสอันดี จึงคิดการเป็นกบฏยกกำลังมาล้อมเมืองนครจำปาศักดิ์ไว้

ฝ่ายเจ้านครจำปาศักดิ์ (ไชยกุมาร) ทราบดังนั้นก็ตกใจ โรคกำเริบขึ้นเลยถึงแก่พิราลัยอายุได้ ๘๑ ปี มีบุตรชายชื่อเจ้าหน่อเมือง ๑ บุตรหญิงชื่อเจ้าบ้อมหัวขวากุมารี ๑ เจ้าท่อนแก้ว ๑ และกองทัพอ้ายเชียงแก้วก็เข้าตีเมืองนครจำปาศักดิ์ได้ ครั้นความทราบถึงกรุงเทพ ฯ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอิน) แต่เมื่อครั้งยังเป็นพระพรหมยกกระบัตร ยกกองทัพขึ้นไปปราบปรามอ้ายเชียงแก้ว และจัดราชการเมืองนครจำปาศักดิ์ กองทัพยกขึ้นไปยังมิทันถึง

ฝ่ายพระประทุมสุรราช (คำผง) นายกองใหญ่บ้านเวียงดอนกองซึ่งย้ายไปตั้งอยู่บ้านห้วยแจะละแม (คือตำบลที่อยู่ริมเมืองอุบล ฯ เดี๋ยวนี้) กับท้าวฝ่ายหน้าบุตรพระตาซึ่งไปตั้งอยู่บ้านสิงทา (คือเป็นเมืองยโสธรเดี๋ยวนี้) จึงพากันยกกำลังไปตีอ้ายเชียงแก้ว อ้ายเชียงแก้วยกกำลังออกต่อสู้ ณ ที่แก่งตนะ (อยู่ในลำน้ำมูนแขวงเมืองพิบูลมังสาหารเดี๋ยวนี้) กองทัพอ้ายเชียงแก้วแตกหนี ท้าวฝ่ายหน้าจับตัวอ้ายเชียงแก้วได้ให้ฆ่าเสียแล้ว พอกองทัพเจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอิน) ยกขึ้นไปถึงก็พากันไปจัดราชการที่เมืองนครจำปาศักดิ์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้ท้าวฝ่ายหน้าเป็นเจ้าพระวิไชยราชขัติยวงศาเจ้านครจำปาศักดิ์ และโปรดให้เจ้าเชฐ เจ้านูขึ้นไปช่วยราชการอยู่ด้วยเจ้าพระวิไชยราชขัติยวงศา จึงได้ย้ายเมืองขึ้นไปตั้งอยู่ทางเหนือ (คือที่เรียกว่าเมืองเก่าคันเกิงเดี๋ยวนี้) จุลศักราช ๑๑๖๗ เจ้าพระวิไชยราชขัติยวงศา ขอตั้งบ้านนายอนเป็นเมือง จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ขนานนามว่าเมืองสะพาด (อยู่ฝั่งลำน้ำโขงตะวันออก) ตั้งพระศรี-

อัคฮาดบุตรจารหวดเจ้าเมืองโขง (ศรีทันดร) เป็นเจ้าเมืองขึ้นเมืองนครจำปาศักดิ์

จุลศักราช ๑๑๗๒ (ระหว่างรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) พระยาเดโช (เม่ง) เจ้าเมืองกำพงสวาย (เขมร) กับนักปรังผู้เป็นน้องชาย มีความวิวาทกันกับนักพระอุทัยราชา (นักองจัน) เจ้ากรุงกัมพุชประเทศ พระยาเดโชกับนักปรังจึงอพยพครอบครัวเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ ณ แขวงเมืองโขง (ศรีทันดร) เมืองนครจำปาศักดิ์มีบอกเข้ามากรุงเทพ ฯ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยากลาโหมราชเสนา คุมกำลังขึ้นไปขัดตาทัพรับครัวเขมรอยู่ ณ ท่าหม้อออม ครัวพระยาเดโช ได้มาตั้งอยู่ ณ บ้านลงปลา ครัวนักปรังตั้งอยู่บ้านเวนฆ้อง (เมืองเซลำเภา) จึงมีเขมรแทรกปนอยู่ในเมืองโขงตั้งแต่นั้นมา

จุลศักราช ๑๑๗๓ เจ้าพระยาวิไชยราชขัติยวงศา (ท้าวฝ่ายหน้า) เจ้านครจำปาศักดิ์พิราลัย มีบุตรชายชื่อเจ้าบุตร ๑ บุตรหญิง ๓ ชื่อนางแดง ๑ นางไทย ๑ นางก้อนแก้ว๑ แสนท้าวพระยาลาวมีใบบอกมากรุงเทพ ฯ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยากลาโหมราชเสนาเป็น

ข้าหลวงเชิญตรากับหีบศิลาหน้าเพลิงเครื่องไทยทาน ซึ่งพระราชทานในการศพเจ้าพระวิไชยราชขัติยวงศา กับสัญญาบัตรซึ่งโปรดเกล้า ฯ พระราชทานให้เจ้านุบุตรเจ้าหน่อเมืองหลานเจ้านครจำปาศักดิ์ (ไชยกุมาร) เป็นเจ้านครจำปาศักดิ์นั้นขึ้นไปถึงนครจำปาศักดิ์ได้ ๓ วัน เจ้านครจำปาศักดิ์ (นู) ก็พิราลัย พระยากลาโหมราชเสนาจึงพร้อมด้วยท้าวพระยาลาว จัดการปลงศพเจ้าพระวิไชยราชขัติยวงศาเสร็จแล้ว บุตรเจ้าพระวิไชยราชขัติยวงศากับแสนท้าวพระยาลาวได้ก่อเจดีย์บรรจุอัฐิไว้ ณ วัดเหนือซึ่งอยู่ในเมืองเก่าคันเกิง (คำลาวเรียกว่าธาตุหลวงเฒ่ามาจนบัดนี้)

จุลศักราช ๑๑๗๔ พระยากลาโหมราชเสนาจัดราชการเมืองนครจำปาศักดิ์เรียบร้อยแล้ว จึงได้เชิญพระแก้วผลึกซึ่งเจ้าสร้อยศรีสมุท ฯ ประดิษฐานไว้ ณ เมืองนครจำปาศักดิ์นั้น นำกลับมาทูลเกล้า ฯ ถวาย ณ กรุงเทพฯ (พระแก้วผลึกองค์นี้หน้าตักกว้าง ๙ นิ้วกึ่ง สูง ๑๒ นิ้วเศษ ซึ่งปรากฏพระนามในปัจจุบันนี้ ว่าพระพุทธบุษยรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัย)

จุลศักราช ๑๑๗๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าหมาน้อยบุตรเจ้าราชวงศ์ (สุริโย) หลานเจ้าสร้อยศรีสมุท ฯ เป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ ให้เจ้าธรรมกิติกาบุตรเจ้าอุปราช (ธรรมเทโว) เป็นเจ้าอุปราชเมืองนครจำปา-ศักดิ์ ภายหลังเจ้านครจำปาศักดิ์ (หมาน้อย) กับเจ้าอุปราช (ธรรมกิติกา) มีความวิวาทบาดหมางคุมคนลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท จึงโปรดเกล้า ฯ ให้แยกเจ้าอุปราชอยู่เสีย ณ กรุงเทพ ฯ ให้เจ้านครจำปาศักดิ์กลับไปครองเมืองนครจำปาศักดิ์

จุลศักราช ๑๑๗๙ มีภิกษุอลัชชีรูปหนึ่งชื่อสาอยู่บ้านหลุดเลาเตาปูนแขวงเมืองสารบุรี ได้มาพักอยู่เขาเกียดโง้งฝั่งลำน้ำโขงตะวันออก แขวงเมืองนครจำปาศักดิ์ อ้ายสมีสาแสดงตนว่าเป็นคนมีวิชาและมีฤทธานุภาพต่าง ๆ เป็นต้นว่าเอาแว่นแก้วมาส่องแดดให้ติดเชื้อเป็นไฟขึ้น แล้วอวดว่าเรียกไฟฟ้าได้ และสามารถที่จะเรียกให้ไฟนั้นมาเผ้าบ้านเมืองให้ไหม้วินาศไปสิ้นก็ได้ คนในเขตแขวงเหล่านั้นมีพวกข่าเป็นต้นซึ่งประกอบไปด้วยความโง่เขลา ครั้นเมื่อเห็นอ้ายสมีสาแสดงวิชาเช่นนั้นก็เห็นเป็น

อัศจรรย์ ต่างมีความกลัวเกรง ก็พากันมีความนิยมยินดีเชื่อถือเข้าเป็นพวกอ้ายสมีสาเป็นอันมาก อ้ายสมีสามีใจกำเริบจึงคิดกบฏยกเป็นกระบวนทัพเที่ยวตีตามตำบลบ้านใหญ่น้อยไปจนถึงเมืองนครจำปาศักดิ์ เจ้านครจำปาศักดิ์ (หมาน้อย) ทราบดังนั้นก็ตกใจมิทันที่จะเตรียมตัว จึงอพยพครอบครัวหนีเข้าป่าไป อ้ายสาเกียดโง้งก็ยกเข้าเมืองนครจำปาศักดิ์ได้ เที่ยวเก็บริบเอาทรัพย์สิ่งของต่างๆ แล้วเอาไฟจุดเผาเมืองนครจำปาศักดิ์ ขณะนั้นเจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอิน) กำลังเที่ยวปราบข่าพวกเสม็ดกัญชาและข่าประไรนบประไรต่างอยู่ ณ แขวงเมืองโขง (ศรีทันดร) ครั้นทราบว่าอ้ายสาเกียดโง้งคิดการเป็นกบฏขึ้นเช่นนั้น จึงมีใบบอกลงมากรุงเทพ ฯ แล้วเจ้านายพระยานครราชสีมากับพระศรีอัคฮาดพระโพสาราชเมืองโขง จึงเกณฑ์กำลังยกไปตีอ้ายสาเกียดโง้งแตกหนีไปตั้งอยู่ ณ เขายาปุ แขวงเมืองอัตบือ

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยามหาอำมาตย์ (ป้อม) กับพระศรสำแดงคุมกองทัพยกขึ้นไปตามจับอ้ายสาเกียดโง้ง อ้ายสาเกียดโง้งก็หนีต่อไปหาได้ตัวไม่ พระยา

มหาอำมาตย์ พระศรสำแดง จึงคุมเอาตัวเจ้านครจำปาศักดิ์ (หมาน้อย) ลงมาถึงกรุงเทพ ฯ แล้วเจ้านครจำปาศักดิ์ (หมาน้อย) ถึงแก่พิราลัย มีบุตรชาย ๖ คน ชื่อ เจ้าอุ่น ๑ เจ้านุด ๑ เจ้าแสง ๑ เจ้าบุญ ๑ เจ้าจุ่น ๑ เจ้าจู ๑

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าอนุเวียงจันทน์ยกกำลังเที่ยวตามจับอ้ายสาเกียดโง้ง ฝ่ายกองเจ้าราชบุตร (โย่) บุตรเจ้าอนุเวียงจันทน์จับตัวอ้ายสาเกียดโง้งได้ส่งลงมากรุงเทพ ฯ

จุลศักราช ๑๑๘๓ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าราชบุตร (โย่) เป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ และให้เจ้าคำบ้อมเมืองเวียงจันทน์เป็นเจ้าอุปราช เจ้านครจำปาศักดิ์ (โย่) ไปอยู่เมืองนครจำปาศักดิ์ แล้วเกณฑ์ไพร่พลขุดดินพูนขึ้นเป็นกำแพงเมือง และก่อสร้างกำแพงวัง และสร้างหอพระแก้วไว้สำหรับเจ้านายแสนท้าว พระยา ลาว ถือ น้ำ ตามธรรมเนียม แล้วเปลี่ยนธรรมเนียมเก็บส่วยแก่ชายฉกรรจ์ที่มีภรรยาแล้วเป็นไหมหรือบ้านหรือผลเร่วคนหนึ่งหนักชั่งห้าตำลึง ส่วนข้าวเปลือกคงเก็บตามเดิม

จุลศักราช ๑๑๘๘ (ระหว่างรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ฝ่ายเจ้าอนุบิดาผู้ครองเมืองเวียงจันทน์ และเจ้านครจำปาศักดิ์ (โย่) บุตรผู้ครองเมืองนครจำปาศักดิ์ เห็นว่ามีเขตแขวงและกำลังผู้คนมากขึ้น ก็มีความกำเริบคิดการเป็นกบฏขึ้น เจ้าอนุจึงแต่งให้เจ้าอุปราช (ศรีถาน) กับเจ้าราชวงศ์เมืองเวียงจันทน์ และเจ้านครจำปาศักดิ์ (โย่) คุมกองทัพตีเมืองรายทางเข้ามาตั้งค่ายอยู่ที่ตำบลมูลเคงแห่งหนึ่ง ที่บ้านส้มป่อยแห่งหนึ่ง ที่ทุ่งมนแห่งหนึ่ง ที่ค่ายน้ำคำแห่งหนึ่ง ที่บกหวานแห่งหนึ่ง

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นทัพหลวง เจ้าพระยาบดินทร์เดชาแต่เมื่อยังเป็นเจ้าพระยาราชสุภาวดีเป็นทัพหน้ายกขึ้นไปปราบปราม ครั้นกองทัพกรุงยกขึ้นไปถึงแขวงเมืองนครราชสีมา ก็พบกับกองทัพเจ้าราชวงศ์เวียงจันทน์ได้สู้รบกันเป็นสามารถ กองทัพเจ้าราชวงศ์แตกถอยไปค่ายมูลเคง กองทัพกรุงก็ยกตามไปตีค่ายมูลเคงแตกแล้วยกไปตีค่ายส้มป่อยและค่ายทุ่งมน ค่ายน้ำคำแตกกระจัดกระจายไปทุก ๆ ค่าย

จนถึงปะทะกับกองทัพเจ้านครจำปาศักดิ์ (โย่) ขณะนั้น พวกครัวลาวเขมรที่เจ้านครจำปาศักดิ์ (โย่) ให้กวาดส่งไปไว้ยังเมืองนครจำปาศักดิ์นั้น ครั้นทราบว่ากองทัพกรุงยกขึ้นไปก็พากันจุดเผาบ้านเรือนในเมืองนครจำปาศักดิ์ขึ้น ไพร่บ้านพลเมืองก็พากันแตกตื่นเป็นอลหม่าน กองทัพเจ้านครจำปาศักดิ์ (โย่) ก็แตกหนีข้ามแม่น้ำโขงไป แต่เจ้าอุปราช (คำป้อม) เมืองนครจำปาศักดิ์หนีไปตายอยู่กลางป่า กองทัพเจ้าอุปราชและเจ้าราชวงศ์เวียงจันทน์ก็แตกหนีไปตั้งรวบรวมอยู่ด่านบกหวาน เจ้าพระยาราชสุภาวดีจึงยกกองทัพตามไปตั้งอยู่เมืองยโสธร พักผ่อนไพร่พล และจัดเกณฑ์หัวเมืองต่าง ๆ มาเข้ากองทัพ แล้วให้เจ้าฮุยบุตรเจ้าโอเมืองอัตปือยกกำลังกองหนึ่งไปติดตามจับเจ้านครจำปาศักดิ์ (โย่) ณ ฟากโขงตะวันออก และให้เจ้านากพี่เจ้าฮุยคุมกำลังมาสมทบกองทัพพร้อมแล้ว เจ้าพระยาราชสุภาวดีก็ยกไปตีกองทัพเจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์เวียงจันทน์ซึ่งตั้งอยู่ตำบลบกหวานนั้น และมีเสียงกล่าวกันว่าวันหนึ่งเจ้าพระยาราชสุภาวดีได้ขี่ม้าไปกับนายทัพนายกอง เพื่อเที่ยวตรวจหาชัยภูมิที่ตั้งค่าย ครั้นถึง

ที่เลี้ยวแห่งหนึ่ง พอพบเจ้าราชวงศ์ขี่ม้ามากับนายทหารสองสามคนจนหน้าม้าชนกันโดยยังมิทัน เจ้าพระยาราชสุภาวดีไม่รู้จักเจ้าราชวงศ์ เจ้าราชวงศ์เอาหอกแทงเจ้าพระยาราชสุภาวดี เจ้าพระยาราชสุภาวดีหลบปลายหอกพลาดถากถูกสีข้างข้างซ้ายตกม้าลง นายทัพนายกองที่ตามไปรู้จักตัวเจ้าราชวงศ์ และได้ต่อสู้ป้องกันเจ้าพระยาราชสุภาวดี เจ้าพระยาราชสุภาวดีขึ้นม้าได้แล้วก็ช่วยกันต่อรบกับเจ้าราชวงศ์ เจ้าราชวงศ์กำลังน้อยกว่าก็หนีไปทางฝั่งแม่น้ำโขง แล้วเจ้าพระยาราชสุภาวดีก็ยกกองทัพไปตีทัพเจ้าอุปราชเวียงจันทน์แตกในวันนั้น แล้วก็ยกกองทัพไปตีเมืองเวียงจันทน์แตก และจับเจ้าอนุได้จึงเข้าตั้งพักกองทัพอยู่ในเมืองเวียงจันทน์ ฝ่ายเจ้าฮุยตามไปจับเจ้านครจำปา-ศักดิ์ (โย่) ได้ที่ปลายลำน้ำคลองบางเรียงฟากลำน้ำโขงตะวันออก คุมมาส่งเจ้าพระยาราชสุภาวดี เจ้าพระยาราชสุภาวดีหยุดพักไพร่พลจัดราชการหัวเมืองลาวตะวันออกฝ่ายเหนือทั้งปวงเรียบร้อยแล้ว ให้คุมเอาตัวเจ้าอนุเวียงจันทน์ เจ้านครจำปาศักดิ์ (โย่) ยกกองทัพกลับลงมากรุงเทพ ฯ

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาราชสุภาวดีเป็นเจ้าพระยาบดินทร์เดชา ให้เจ้าฮุยเป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ ให้เจ้านากเป็นเจ้าอุปราชเมืองนครจำปาศักดิ์ ให้ตั้งเงินส่วยปีละร้อยชั่ง กำหนดให้เก็บแก่ชายฉกรรจ์คนละสี่บาทสลึง ถ้าชราพิการคนละสองบาทสลึง (เศษสลึงนี้คือเป็นค่าเผา) และให้เมืองนครจำปาศักดิ์จัดเครื่องบรรณาการลงมาทูลเกล้า ฯ ถวาย ณ กรุงเทพ ฯ กำหนดสามปีครั้งหนึ่ง

จุลศักราช ๑๑๙๙ เกิดเพลิงไหม้ในเมืองนครจำปาศักดิ์ บ้านเรือนเจ้านายแสนท้าวพระยาลาว เสียไปด้วยเพลิงครั้งนั้นเป็นอันมาก เจ้านครจำปาศักดิ์ (ฮุย) จึงได้พาไพร่บ้านพลเมืองอพยพจากเมืองเก่าคันเกิง ย้ายลงมาตั้งเมืองอยู่ที่ตำบลเมืองหินรอด (จึงได้เรียกว่าเมืองเก่าหินรอดมาจนบัดนี้)

จุลศักราช ๑๒๐๒ เจ้านครจำปาศักดิ์ (ฮุย) พิราลัย อายุได้ ๖๓ ปี มีบุตรชาย ๗ คน ชื่อเจ้าโสม ๑ เจ้าอิน ๑ เจ้าคำใหญ่ ๑ เจ้าคำสุก ๑ เจ้าคำสุย ๑ เจ้า

น้อย ๑ เจ้าพรหมบุตร ๑ บุตรหญิง ๗ คน ชื่อเจ้าพิมพ์ ๑ เจ้าเข็ม ๑ เจ้าทุม ๑ เจ้าคำสิง ๑ เจ้าไช ๑ เจ้าคำ-แพง ๑ เจ้าดวงจันทร์ ๑ รวม ๑๔ คน พร้อมกันจัดการปลงศพแล้วก่อพระเจดีย์บรรจุอัฐิไว้ที่วัดไชยเมืองเก่าหินรอด (คำลาวเรียกว่าธาตุเจ้าย่าขม่อมปาศักดิ์ฮุยปรากฏอยู่จนบัดนี้)

จุลศักราช ๑๒๐๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าอุปราช (นาก) เป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ ให้เจ้าเสือบุตรเจ้าอินหลานเจ้าอุปราช (ธรรมเทโว) เป็นเจ้าอุปราช เจ้าเสนเป็นเจ้าราชวงศ์ เจ้าสาเป็นเจ้าราชบุตร ทั้งสองคนนี้เป็นบุตรเจ้านครจำปาศักดิ์ (นาก)

จุลศักราช ๑๒๑๒ เจ้าเมืองบัวกับเจ้าเมืองเดชอุดมเกิดวิวาทเรื่องเขตแดนที่ติดต่อว่ากล่าวไม่ตกลงกัน เจ้านครจำปาศักดิ์ (นาก) กับพระศรีสุระเจ้าเมืองเดชอุดมจึงได้พากันลงมา ณ กรุงเทพ ฯ ขอให้กระทรวงมหาดไทยตัดสินเรื่องวิวาทเขตแดนเป็นการตกลงกันแล้วเจ้านครจำปา-ศักดิ์ (นาก) ป่วยเป็นอหิวาตกโรคพิราลัยอยู่ ณ กรุงเทพฯ อายุได้ ๗๖ ปี มีบุตรชาย ๖ คน ชื่อเจ้าราชวงศ์

(เสน) ๑ เจ้าราชบุตร (สา) ๑ เจ้าโพธิสาร (หมี) ๑ เจ้าอินทชิต (บุตร) ๑ เจ้าสิงคำ ๑ เจ้าคำน้อย ๑ บุตรหญิง ๔ คน ชื่อดวงจันทร์ ๑ เจ้าอิ่ม ๑ เจ้าเจียง ๑ เจ้าเข็ม ๑ รวม ๑๐ คน ในระหว่างนั้นยังมิได้โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้ผู้ใดเป็นเจ้านครจำปาศักดิ์

จุลศักราช ๑๒๑๓ (ระหว่างรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์เป็นข้าหลวงขึ้นไปจัดราชการ ณ เมืองนครจำปาศักดิ์

จุลศักราช ๑๒๑๔ เจ้าอุปราช (เสือ) เมืองนครจำปาศักดิ์ป่วยถึงแก่กรรม หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์จึงพาตัวเจ้าบัวบุตรเจ้านู กับเจ้าราชวงศ์ (เสน) เจ้าโพธิสาร (หมี) เจ้าแสงคุมเครื่องยศและเงินส่วยเมืองนครจำปาศักดิ์ลงมาทูลเกล้า ฯ ถวาย ณ กรุงเทพ ฯ

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งเจ้าบัวเป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ แต่ยังหาได้ทันรับพระราชทานสัญญาบัตรไม่ เจ้าบัวป่วยพิราลัยอยู่ ณ บ้านช่างแสงกรุงเทพ ฯ

เจ้าราชวงศ์ (เสน) กับเจ้าแสงต่างกราบบังคมทูลพระกรุณาขอเป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ และต่างกล่าวโทษซึ่งกันและกันอยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์กับหลวงเสนีพิทักษ์ เป็นข้าหลวงขึ้นไปตามสมัครและจัดราชการ ณ เมืองนครจำปาศักดิ์

จุลศักราช ๑๒๑๕ เจ้าท้าวพระยาลาวเมืองนครจำปาศักดิ์ มีใบบอกกล่าวโทษหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ หลวงเสนีพิทักษ์ว่า ทำการข่มขู่ลงเอาเงินราษฎร จึงโปรดเกล้า ฯ ให้มีตราให้หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ หลวงเสนีพิทักษ์กลับลงมากรุงเทพ ฯ แล้วให้นำตัวเจ้าคำใหญ่บุตรเจ้านครจำปาศักดิ์ (ฮุย) เจ้าจูบุตรเจ้านครจำปาศักดิ์ (หมาน้อย) ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเทพ ฯ แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้พระวัชรินทรารักษ์ พระมหาวินิจฉัยเป็นข้าหลวงพา เจ้าคำใหญ่ เจ้าจูกลับไปจัดราชการบ้านเมือง ณ เมืองนครจำปาศักดิ์ พระวัชรินทรารักษ์ป่วยถึงแก่กรรมอยู่เมืองนครจำปาศักดิ์ พระมหาวินิจฉัยจึงพาเจ้าคำใหญ่เจ้าจู กลับลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเทพ ฯ

ครั้นจุลศักราช ๑๒๑๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าคำใหญ่บุตรเจ้านครจำปาศักดิ์ (ฮุย) เป็นเจ้ายุตติธรรมธรเจ้านครจำปาศักดิ์ เจ้าจูเป็นอุปราช เจ้าหมื่นบุตรเจ้าราชบุตร (เกต) เป็นเจ้าราชวงศ์ เจ้าอินทชิตบุตรเจ้านครจำปาศักดิ์ (นาก) เป็นเจ้าราชบุตร เจ้าสุริย (บัง) น้องเจ้านครจำปาศักดิ์ (ฮุย) เป็นเจ้าศรีสุราช กลับไปรักษาราชการเมืองนครจำปาศักดิ์ และโปรดเกล้า ฯ ให้เปลี่ยนธรรมเนียมกำหนด ให้จัดเครื่องราชบรรณาการลงมาทูลเกล้า ฯ ถวาย ณ กรุงเทพ ฯ ปีละครั้งทุกปี

จุลศักราช ๑๒๒๐ เจ้านครจำปาศักดิ์ (คำใหญ่) พิราลัย อายุ ๒๘ ปี มีบุตรหญิง ๒ คน ชื่อเจ้าคำผิว ๑ เจ้ามาลา ๑ โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าอุปราช (จู) บังคับบัญชาการเมืองต่อไป

จุลศักราช ๑๒๒๔ เจ้าอุปราช (จู) ผู้บังคับบัญชาการเมืองนครจำปาศักดิ์ไม่ถูกกับแสนท้าวพระยาลาว มีผู้ทำเรื่องราวกล่าวโทษ เจ้าอุปราช (จู) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้หาตัวเจ้าอุปราช (จู) ลงมาแก้คดีที่กรุงเทพ ฯ และโปรดให้มีตราถึงเจ้าพระยายมราช (แก้ว)

เมื่อยังเป็นพระยากำแหงสงคราม เจ้าเมืองนครราชสีมา ซึ่งตั้งกองสักอยู่ ณ เมืองยโสธรนั้น ให้เลือกหาบุตรหลานเจ้านครจำปาศักดิ์เก่า ซึ่งสมควรจะได้รับตำแหน่งเป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ต่อไป พระยากำแหงสงครามจึงมีใบบอกลงมา ณ กรุงเทพ ฯ ขอเจ้าคำสุกบุตรเจ้านครจำปาศักดิ์ (ฮุย) เป็นเจ้านครจำปาศักดิ์

จุลศักราช ๑๒๒๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าคำสุกเป็นเจ้ายุติธรรมธรเจ้านครจำปาศักดิ์ ฯ ระหว่างนั้นเจ้าอุปราช (จู) ป่วยถึงแก่กรรมอยู่ ณ บ้านช่างแสงกรุงเทพ ฯ โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าแสงบุตรเจ้านครจำปาศักดิ์ (หมาน้อย) เป็นเจ้าอุปราช ให้เจ้าหน่อคำบุตรเจ้าเสือหลานเจ้าอนุเวียงจันทน์เป็นราชวงศ์

จุลศักราช ๑๒๒๖ เจ้ายุติธรรมธรเจ้านครจำปาศักดิ์ (คำสุก) ได้ย้ายครอบครัวจากเมืองเก่าหินรอด ไปตั้งอยู่ที่ตำบลระหว่างโพนบกกับวัดละครริมแม่น้ำโขงฝั่งตะวันตก เป็นเมืองนครจำปาศักดิ์ซึ่งคงปรากฏมาจนบัดนี้

ตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์
ฉบับเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ และเจ้าราชวงศ์
เมืองนครจำปาศักดิ์

วัน ๔ เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ ปีระกา ตรีศกศักราช ๑๒๒๓ ตรงกับปีคริสต์ศักราช ๑๘๖๑ เป็นปีที่ ๑๑ ในรัชกาลที่ ๔ ในพระบรมราชวงศ์อันนี้

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ สุทธสมมติ เทพยพงศ์วงศาดิศวรกษัตริย์ วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศบรเมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตรพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ที่ ๔ ในพระบรมราชวงศ์อันนี้มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่ง พระศรีสุนทรโวหารเจ้ากรมพระอาลักษณ์ และเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์เจ้าเมืองอุบลราชธานี และเจ้าราชวงศ์เมืองนครจำปาศักดิ์เก่า ซึ่งเป็นโทษต้องถอดออกนอกราชการค้างอยู่นานในกรุงเทพมหานคร มารวบรวมพงศาวดารเก่าของเมืองนครจำปาศักดิ์ และรวบ

รวมจดหมายเหตุเก่าใหม่มีใน ๔ แผ่นดินมาเลือกเอาความ ตามสมควร แล้วเรียงเรื่องพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกเอก อุดมลงไว้ เพื่อจะให้ผู้อ่านได้ทราบความเดิม ตามเหตุที่ มีจริงเป็นจริงดังจะกล่าวไปนี้ พระพุทธปฏิมากรแก้วผลึก ซึ่งทรงพระปรารภเป็นสาทนิยารมณ์พระองค์นี้ เป็นพระ-พุทธปฏิมาล้วนแล้วด้วยแก้วผลึก อย่างเอกอุดมที่ช่างพลอย เรียกว่าบุษย์น้ำขาวบ้าง เพชรน้ำค้างบ้าง และมีส่วน ทรวดทรงฝีมือช่างทำงานดีกว่าพระพุทธรูปอื่นบรรดามีใน ที่ต่าง ๆ ซึ่งช่างดี ๆ ได้ทำไว้ เมื่อพิเคราะห์ไปโดย ละเอียดจนถึงจับกางเวียนมาจับกระเบียดเทียบเคียงดู จะ จับส่วนที่คลาดเคลื่อนไม่เที่ยงเท่ากันนั้นก็จะได้เป็นอันยาก มีประมาณสูงแต่ที่สุดทับเกษตรขึ้นไปจนสุดปลายพระจุฬา ธาตุ ๑๒ นิ้ว ๒ กระเบียดอัษฎางค์หน้าตักวัดแต่ระหว่าง พระชานุทั้งสอง ๙ นิ้วกับ ๔ กระเบียดอัษฎางค์ระหว่าง พระกรรปุรทั้งสอง ๖ นิ้ว ๑ กระเบียดอัษฎางค์ ระหว่าง พระอังสกุฏ ๕ นิ้วกับ ๗ กระเบียดอัษฎางค์ ประมาณ พระเศียรแต่ปลายพระหนุขึ้นไป ถึงที่สุดพระจุฬาธาตุ ๑ นิ้วกึ่งกับ ๑ กระเบียดอัษฎางค์ กว้างพระพักตร์วัดใน

ระหว่างปลายพระกรรณสองข้าง ๒ นิ้วกับ ๗ กระเบียด อัษฎางค์ นิ้วที่ว่านี้คือนิ้วช่างไม้ นับนิ้วหนึ่งคือเจ็ดเมล็ดข้าวเปลือกเรียงกัน พระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกพระองค์นี้แต่เดิมจะเป็นก้อนแก้ว ณ ตำบลใด ท่านผู้ใดได้มาแล้วและสร้างขึ้น สร้าง ณ ที่ใดเมื่อใดความลับลึกไปไม่ได้ความแจ้งชัด พระพุทธปฏิมากรแก้วบุษย์น้ำขาวพระองค์นี้ ได้มายังกรุงเทพมหานครนี้แต่เมืองนครจำปาศักดิ์ เมื่อปลายปีมะแม ตรีศก ศักราช ๑๑๗๓ เป็นปีที่ ๓ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นแผ่นดินที่ ๒ ในพระบรมราชวงศ์นี้

เมืองนครจำปาศักดิ์นั้น เป็นเมืองลาวขึ้นกรุงเทพมหานครตั้งอยู่ในฝั่งแม่น้ำโขง เป็นแม่น้ำใหญ่ไหลมาแต่เมืองลาว หรือ ๑๒ พันมาที่ไม่ได้ขึ้นแก่กรุงเทพมหานครและไหลมาทางเมืองเชียงแสนและเมืองหลวงพระบาง เมืองล้านช้าง และเมืองเวียงจันทน์ และอื่น ๆ ซึ่งเป็นเมืองกรุงเทพมหานคร ตลอดไปในแผ่นดินเขมรและไปมีปากน้ำออกทะเลในแผ่นดินเขมร ที่อยู่ในอำนาจญวน คือปากน้ำปาสักพระตะพัง เมืองนครจำปาศักดิ์นั้นตั้งอยู่ในที่ต่อ

ลาวกับแดนเขมรเมืองนครจำปาศักดิ์นั้น แต่ก่อนเป็นแต่ตำบลชื่อจำปะ ยังไม่ได้เป็นบ้านเมืองมีเจ้านายเป็นที่เปลี่ยวอยู่ เมืองล้านช้างเมืองเวียงจันทน์ตั้งก่อนช้านาน ครั้งหนึ่งไม่รู้กำหนดว่าปีใดนานกว่าปี ๒๐๐ ปีมาแล้ว ก่อนแต่เมืองล้านช้างและเมืองเวียงจันทน์ได้มาขึ้นกรุงเทพมหานคร เมื่อปีกุน เอกศกศักราช ๑๑๔๑ ตรงกับปีมีคริสต์ศักราช ๑๗๗๙ นั้นไปช้านาน เมืองเวียงจันทน์ยังเป็นเมืองไม่ขึ้นข้างไหนมีเจ้าแผ่นดินครองเมืองเอง ครั้นเจ้าเมืองเวียง จันทน์ องค์ หนึ่งจำ ชื่อไม่ได้เป็น เจ้าแผ่น ดิน ถึงพิราลัยลง เจ้านายบุตรหลานวิวาทรบพุ่งกันอยู่ช้านาน จนไพร่บ้านพลเมืองได้ความร้อนรนระส่ำระสาย เพราะเจ้านายชักเย่อแย่งชิงจับกุมเอาไปเป็นพวกข้างโน้นข้างนี้ แล้วกะเกณฑ์ให้รบพุ่งฆ่าฟันรันตีกัน ไม่เป็นอันที่จะได้ทำมาหากินล่วงกาลนานหลายปีไป จึงมีลาวบางจำพวกซึ่งเป็นไพร่มากมายหลายครอบครัวด้วยกัน เห็นว่าจะอยู่ในเขตแคว้นแดนแขวง ใกล้เคียงเมืองล้านช้างเมืองเวียงจันทน์จะหามีความสุขไม่ ครั้นจะหนีเข้าป่าดงพงไพรไปทั้งครอบครัวบุตรภรรยาก็เห็นว่าจะยากลำบาก ด้วยไม่มีถิ่นที่ไร่นาทำมา

หากินจะต้องซุกซ่อนปล้อนปลิ้นหลบลี้หนีเจ้านายไม่วายลง ถ้าจะพากันลงเรือแพแล้วถ่อพายทวนน้ำขึ้นไป อาศัยเขตแขวงเมืองเซ่า หลวงพระบางหรือเมืองเชียงแสน เมืองเชียงรุ้ง ก็จะได้ความลำบาก ยากที่จะหนีเจ้านายที่วุ่นวายกันอยู่นั้นให้พ้นไปได้ จึงพากันผูกแพบ้าง ที่มีเรือก็ลงเรือบ้าง รวบรวมเสบียงอาหารบรรทุกแล้วพาครอบครัวล่องน้ำลำของลงไปเป็นอันมากด้วยกันครั้งนั้นมีพระครูอยู่วัดโพนเสม็ด เป็นอาจารย์บอกพระกรรมฐานเป็นที่นับถือของชนเป็นอันมาก ได้ลงไปกับครอบครัวลาวเหล่านั้นด้วยเมื่อพวกครอบครัวเหล่านั้นจะมีการขุ่นข้องหมองหมางไม่สมัครสโมสรกันประการใด พระครูโพนเสม็ดช่วยว่ากล่าวเกลี่ยไกล่ ชักโยงให้สมัครสโมสรพร้อมเพรียงกันแล้วพากันล่องลงไปจนถึงเขาลีผีแล้วยังจะกลัวว่าจะหนีนายฝ่ายเวียงจันทน์ไม่พ้น พากันล่วงข้ามเขาลีผีผูกพ่วงแพหนีต่อไป เข้าอาศัยอยู่ ณ ที่เมืองพนมเปญในแผ่นดินแดนเมืองเขมรช้านาน ครั้นล่วงกาลนานมาผู้ครองฝ่ายเขมรเห็นว่าพวกลาวเป็นคนผิดเพศภาษา มาอาศัยอยู่ในอำนาจของตัวแล้ว ถึงแต่แรกได้รับรองอนุเคราะห์ให้เป็น

สุขพอเป็นที่ยินดี ภายหลังก็มีกรุณา น้อยไปกะเกณฑ์ใช้การงานหนักบ่าหนักแรงมาก และเรียกส่วยไร่เกินพิกัด ทำให้ไพร่ลาวเหล่านั้นได้ความยากจนทนมิได้ พวกลาวเหล่านั้นพร้อมใจกันกับพระครูโพนเสม็ดยกอพยพหลบหนีขึ้นมาข้างบนจนข้ามเขาลีผีพ้นแดนเขมรมาได้ ครั้นจะกลับคืนไปยังภูมิลำเนาเดิม ก็ยังกริ่งเกรงผู้ครองฝ่ายเมืองเวียง-จันทน์อยู่ จึงได้พากันตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลนั้น ๆ ที่ได้ชื่อว่าเชียงแตงและโขงและอัตบือและคำทองน้อยคำทองใหญ่และอื่น ๆ แต่พระครูโพนเสม็ดกับครอบครัวพวกพ้องเป็นอันมากมาตั้งอยู่ที่ตำบลจำปะ เพราะเห็นว่าที่นั้นเป็นภูมิ-สถานอันดีควรเป็นที่ตั้งอยู่สบาย เมื่อพระครูโพนเสม็ดกับครอบครัว ยกอพยพมาจากเมืองเขมรมาตั้งอยู่ที่ตำบลเชียงแตงเป็นที่แรกนั้น ได้เรี่ยไรพวกครอบครัว ให้ประมวลทองแดงทองเหลืองเป็นอันมาก หนักได้ ๑๖๐ ชั่งเศษ หล่อขึ้นเป็นพระพุทธรูปพระองค์หนึ่งเนื้อหนาดีขัดสีเกลี้ยงเกลางาม พระครูโพนเสม็ดถวายพระนามว่าพระแสน เพราะคิดน้ำหนักได้กว่าแสนเพื่องตั้งไว้ในวัดซึ่งเป็นที่อยู่ของพระครูโพนเสม็ด ณ เมืองเชียงแตง

พระแสนนั้นก็อยู่ที่เมืองเชียงแตงมาจนถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสืบทราบต้องพระราชประสงค์ เสด็จลงมากราบทูลขอให้มีท้องตราให้ข้าหลวงขึ้นไปเชิญอาราธนาลงมา เมื่อปีมะแม นักษัตรเอกศกศักราช ๑๒๒๑ ตรงกับปีมีคริสต์ศักราช ๑๘๕๙ ครั้นเชิญเสด็จพระแสนลงมาถึงแล้วก็พระราชทานไปในพระบวรราชวังตามพระราชประสงค์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีรับสั่งให้อัญเชิญไปสร้างแท่นฐานประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดหงส์รัตนารามคลองบางกอกใหญ่อยู่จนทุกวันนี้ พระแสนนั้นรูปพรรณเป็นฝีมือช่างลาวโบราณประหลาดอยู่ ก็พระครูโพนเสม็ดนั้นที่อยู่เชียงแตงไม่สบายก็ย้ายถิ่นยกครอบครัวมาตั้งอยู่ที่เมืองโขงเป็นเกาะกลางแม่น้ำโขง แล้วไปอยู่ที่ตำบลอีตือแล้วจึงไปอยู่ที่คำทองน้อย แล้วย้ายไปอยู่ที่คำทองใหญ่ แล้วไปอยู่ตำบลมั่น ตำบลเจียม ภายหลังจึงมาตั้งอยู่ที่ตำบลจำปะกเมื่อพระครูนั้นยักย้ายที่อยู่ไปในที่ต่าง ๆ ครอบครัวญาติโยมยกเหย้าย้ายเรือนตามต่อไปบ้าง คงตั้งอยู่ตามที่ตั้งนั้น ๆ บ้าง นายครัวผู้ใหญ่ที่ตั้งอยู่ในที่นั้นก็เกลี้ยกล่อมผู้คนไป

มา และชาวป่าชาวดอนมาอยู่ด้วยพวกนั้นแน่นหนามากขึ้น เพราะเป็นศิษย์ญาติโยมครูโพนเสม็ด เมื่อมีเหตุการณ์วิวาทบาดคล้องกันบ้างประการใด ๆ ก็พากันไปตามฟ้องร้องต่อพระครูโพนเสม็ด ให้ช่วยว่ากล่าวไกล่เกลี่ยระงับความให้สงบไป การก็เรียบร้อยกันอยู่ได้ไม่แตกร้าวจากกัน ตำบลต่าง ๆ ตั้งแต่เชียงแตงมาจนถึงจำปะก็อยู่ในอำนาจพระครูโพนเสม็ดทั้งสิ้นหลายปี ครั้นภายหลังไม่ช้ามีเจ้าฝ่ายลาวเวียงจันทน์ผู้หนึ่ง ชื่อว่าเจ้าสร้อยศรีสมุท ฯ มีความวิวาทกันกับญาติพี่น้อง ซึ่งเป็นเจ้านายผู้ครองเมืองเวียงจันทน์ จึงได้พาครอบครัวบุตรภรรยาบ่าวไพร่เป็นอันมาก ลงเรือล่องน้ำหนีลงมาจนถึงตำบลจำปะ ได้พบกับพระครูโพนเสม็ดและพวกครอบครัวซึ่งมาตั้งอยู่ก่อน ก็สมัครสโมสรขึ้นอยู่กลมเกลียวเป็นอันเดียวกัน ด้วยประการนี้ที่ตำบลจำปะนั้น ก็เป็นถิ่นสถานโตใหญ่ขึ้นควรจะเป็นบ้านเมือง จึงพระครูโพนเสม็ดปรึกษาพร้อมกับนายครัว ซึ่งมีกำลังเป็นญาติโยมและศิษย์ทั้งปวงว่า เจ้าสร้อยศรีสมุท ฯ นั้นเป็นเชื้อสายเจ้านายเมืองเวียงจันทน์มาแต่เดิม ขอให้ชาวบ้านทั้งปวงยอมยกให้เจ้าสร้อยศรีสมุท ฯ

เป็นเจ้าแผ่นดินว่าราชการเมือง แล้วให้ตั้งบ้านจำปะนั้นเป็นเมืองหลวง เรียกว่าเมืองนครจำปาศักดิ์เถิด นายครัวทั้งปวงก็เห็นชอบด้วย ยอมทำตามพระครูโพนเสม็ดทุกประการ ตั้งแต่นั้นมาเจ้าสร้อยศรีสมุท ๆ ก็ได้เป็นเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์เป็นปฐม เมืองนครจำปาศักดิ์นั้นเมื่อตั้งขึ้นแล้ว เจ้านครจำปาศักดิ์มีอำนาจ ได้ว่ากล่าวลาวชาวตำบลต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ตั้งขึ้นเรียกว่าเมืองเจ็ดหัวเมือง คือเมืองโขง เมืองเชียงแตง เมืองอัตปือ เมืองคำทองน้อย เมืองคำทองใหญ่ เมืองมั่นเมืองเจียม เมืองนครจำปาศักดิ์ครั้งนั้นก็ตั้งตัวเป็นใหญ่ไม่ได้ขึ้นอยู่ในอำนาจแผ่นดินไทย เขมรญวนและลาวเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นเมืองมีอำนาจใหญ่อยู่รอบด้านเพราะครั้งนั้นเมืองทั้งปวงก็มีการทัพจับศึกวุ่นวายไม่สบายอยู่ด้วยเหตุต่าง ๆ เจ้านครจำปาศักดิ์สร้อยศรีสมุท ๆ มีบุตรชายใหญ่ ๆ สี่คือ เจ้าไชยกุมาร ๑ เจ้าธรรมเทโว ๑ เจ้าสุริโย ๑ เจ้าโพธิสาร ๑ ภายหลังพระครูโพนเสม็ดก็ถึงมรณภาพ แล้วเจ้านครจำปาศักดิ์สร้อยศรีสมุท ๆ ก็ถึง

แก่พิราลัยล่วงไป ท้าวเพี้ยผู้ใหญ่ในเมืองนครจำปาศักดิ์พร้อมกันตั้งเจ้าไชยกุมารบุตรผู้ใหญ่ของเจ้านครจำปาศักดิ์สร้อยศรีสมุท ฯ นั้น เป็นเจ้านครจำปาศักดิ์สืบมา แล้วจึงตั้งเจ้าธรรมเทโวเป็นเจ้าอุปราช ตั้งเจ้าสุริโยเป็นเจ้าราช-วงศ์รักษาเมืองนครจำปาศักดิ์สืบไป ก็เมื่อเวลาเจ้าไชยกุมารเป็นเจ้านครจำปาศักดิ์อยู่นั้นมีลูกค้าลาวผู้หนึ่งชาวนครจำ-ปาศักดิ์ มาแจ้งความแก่เจ้าไชยกุมารผู้เป็นเจ้านครจำปา-ศักดิ์และเจ้าธรรมเทโวผู้เป็นอุปราชว่า ได้เห็นพระพุทธรูปแก้วงามดีเป็นของวิเศษมีอยู่ในเรือนพรานป่า ชื่อพรานทึงพรานเทิง ตำบลบ้านส้มป่อยนายอน พรานทึง พรานเทิงสองคนหาได้นับถือว่าเป็นพระไม่ ถือว่าเป็นผีเสื้อหน้าไม้ศักดิ์สิทธิ์ จึงซ่อนเก็บไว้เป็นมิ่งบ้านขวัญเรือน ลูกค้าผู้นั้นเห็นว่าไม่ควร เพราะพระพุทธรูปเป็นของดีถ้า ได้มาไว้เป็นที่มหาชนได้นมัสการด้วยกันเป็นอันมากจึงจะสมควร เจ้า-ไชยกุมารผู้เป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ เจ้าธรรมเทโวอุปราชจึงได้สั่งให้ลูกค้าผู้นั้น นำท้าวเพี้ยกรมการไปยังบ้านพรานทึงพรานเทิงขอดูพระพุทธรูปแก้ว ได้เห็นว่ามีจริงแล้วจึงได้ให้ท้าวเพี้ยกรมการพร้อมกัน แห่พระพุทธรูปแก้วนั้นเข้ามา

ไว้ในเมืองนครจำปาศักดิ์ ทำสักการบูชาสมโภชฉลอง เป็นอันมากแล้ว ยกไพร่ข่าบ้านส้มบ่อยนายอน บ้านพรอง บ้านจองออน ถวายเป็นข้าพระแก้วเก็บส่วยมาทำสักการ บูชาและสร้างสถานไว้ที่โดยสมควร พรานทิง พรานเทิง พรานป่าเจ้าของพระแก้วนั้น เมื่อเจ้านครจำปาศักดิ์ซัก ถามว่า พระพุทธรูปแก้วนี้ได้มาแต่ที่ไหน พรานทิง พรานเทิงให้การว่า ตัวพรานทิง พรานเทิงเป็นพรานป่า ไป เที่ยวยิงสัตว์ในป่า แต่ก่อนหาใคร่จะพบปะสัตว์ที่ควรจะยิง ไม่ วันหนึ่งเดินไปถึงถ้ำเปลี่ยวในเขาส้มบ่อยนายอน เป็น เวลาร้อนแวะเข้าไปในปากถ้ำจึงได้เห็นพระพุทธรูปแก้วองค์ นี้ ตั้งอยู่ในถ้ำเป็นของประหลาดอยู่ เข้าใจว่าจะมีผีศักดิ์สิทธิ์ สิง จึงกราบไหว้บนบานขอให้ยิงสัตว์ได้มากจะถวายเครื่อง เซ่น ครั้นพรานทิง พรานเทิงไปเที่ยวยิงสัตว์ในป่า แต่นั้น มาก็พบช้างพบแรดและสัตว์ที่ควรจะยิงมากกว่าปกติแต่ ก่อนพรานทิง พรานเทิง ทำเครื่องเซ่นไปสังเวย ใช้บนพระ พุทธรูปแก้วแล้วก็บนต่อไปด้วยเหตุนี้ พรานทิง พรานเทิง ต้องทำเครื่องเซ่นไปใช้บนพระพุทธรูปแก้วเนืองๆ ภายหลัง พรานทิงพรานเทิงมีความเกียจคร้านเพื่อจะไปถ้ำเปลี่ยว

นั้นเนือง ๆ อนึ่งมีความวิตกว่า เมื่อพรานทึง พรานเทิง เดินไปมายังถ้ำนั้นเนือง ๆ เกลือกจะมีผู้อื่นรู้เข้าตามไป แล้วยักเอาพระพุทธรูปแก้วไปอื่นเสีย พรานทึง พรานเทิง จึงได้อาราธนาอัญเชิญพระพุทธรูปแก้ว ว่าเชิญท่านไป อยู่บ้านด้วยกันเถิด จะได้เครื่องเซ่นวักบูชาเนือง ๆ ทุก วัน เมื่อว่าดังนี้แล้วจึงได้เอาสายหน้าไม้ผูกพระศอพระพุทธ รูปแก้ว ให้ติดเนืองแน่นกับขาหน้าไม้แล้วคอนกลับมา บ้าน เมื่อคอนกวัดแกว่งไปมา ปลายพระกรรณขวาของพระ พุทธรูปแก้ว กระทบกับขาหน้าไม้ลิหักตกหายไปเสียข้างหนึ่ง ครั้นมาถึงบ้านแล้ว พรานทึง พรานเทิงจึงเชิญพระพุทธ รูปแก้วไว้ในเรือนเซ่นวักสักการบูชา เมื่อไปยิงช้างได้งา ยิงแรดได้นอเมื่อใด ก็นำเอาโลหิตสัตว์มาทาเข้าไปในองค์ พระพุทธรูปแก้วเป็นสังเวยเมื่อนั้น ครั้นนานมาโลหิต สัตว์ก็ติดกรังหนาพอกพระองค์พระพุทธรูปแก้วอยู่ เมื่อ ไรพรานทึง พรานเทิงและบุตรภรรยา จะตากข้าวหรือ เนื้อสัตว์ไว้ และมีกิจธุระไปนาไปไร่ไปเที่ยวยิงสัตว์ ก็ ได้ว่าสั่งพระพุทธรูปแก้ว ที่เรียกว่าผีเสือหน้าไม้นั้น ให้ อยู่เฝ้าเรือนเฝ้าของที่ตากไว้ ถึงเรือนและของที่ตากไว้นั้น

ไม่มีผู้ใดเฝ้า ก็ไม่เคยมีอันตรายเลย โจรผู้ร้ายไม่ได้ขึ้นเรือน นกกาไก่ก็ไม่ได้มากินข้าวกินเนื้อซึ่งเป็นของตากไว้ พรานทึง พรานเทิงจึงเห็นว่าพระพุทธรูปแก้วที่ชื่อผีเสื้อหน้าไม้นี้เป็นของดีที่ลาวเรียกว่าคำคุณควรหวงควรสงวนซ่อนไว้ ก็ลูกค้าซึ่งนำท้าวเพี้ยกรมการไปรับพระพุทธรูปแก้ว ผู้นั้นได้เห็นพรานทึง พรานเทิงมีนอระมาดงาช้างมากกว่าพรานป่าที่หากินด้วยยิงสัตว์ทั้งปวงทุกแห่ง จึงได้ไปขอซื้อนอระมาดงาช้างเนือง ๆ จนคุ้นเคยเข้าสนิทเป็นมิตรสหาย ลูกค้านั้นถามถึงพรานทึง พรานเทิงว่าด้วยเหตุอันใด พรานทึง พรานเทิงจึงยิงสัตว์ได้มากกว่าผู้อื่น พรานทึง พรานเทิงจึงได้บอกว่าได้ด้วยอำนาจผีเสื้อหน้าไม้เป็นของคำคุณ ลูกค้าผู้นั้นขอดู พรานทึง พรานเทิงได้ให้ดู ลูกค้านั้นเห็นแล้วจึงว่าของนี้ใช่เจว็ดผี เป็นพระพุทธรูปแท้ แล้วจึงมาแจ้งความแก่เจ้านครจำปาศักดิ์ดังนี้ และเจ้านครจำปาศักดิ์ไชยกุมารได้รักษาพระพุทธรูปแก้วองค์นี้ไว้ในเมืองนครจำปาศักดิ์เก่า ได้เป็นใหญ่รักษาแผ่นดินอยู่ตามอำนาจเดิมนั้น นานล่วงกาลหลายปีมา จนเจ้าธรรมเทโวอุปราชและเจ้าสุริโย

นครจำปาศักดิ์ แล้วป่วยหนักลงถึงแก่พิราลัย เจ้าหลานสามนายลงมากับข้าหลวงจนถึงกรุงเทพมหานคร ต้องตกค้างอยู่นานเพราะการไม่ตกลงกัน ก็เพราะเจ้านครจำปาศักดิ์ไชยกุมารถึงแก่พิราลัยลง แล้วไม่มีผู้เป็นใหญ่ในเมืองนครจำปาศักดิ์ มีลาวผู้หนึ่งชื่อนายเชียงแก้วชาวเมืองโขงตั้งซ่องสุมผู้คนมีกำลังได้มาก ยกเข้ามาตีเอาเมืองนครจำปาศักดิ์แตกกระจัดกระจาย ครั้งนั้นเจ้าหน้าอยู่บ้านสินท่า เป็นเชื้อชายสืบวงศ์วานมาแต่เจ้าอุปราชเวียงจันทน์คนเก่า กับท้าวพรหมบ้านเจรแม และท้าวคำบ้านคงเพนียงพร้อมใจกัน คุมคนไปรบพวกนายเชียงแก้วเอาชัยชนะได้แล้วรวบรวมไพร่บ้านพลเมือง ให้ตั้งอยู่ตามภูมิลำเนาโดยปกติ รักษาเมืองนครจำปาศักดิ์ไว้ แล้วมีใบบอกลงมายังกรุงเทพมหานคร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชดำริเห็นว่าเจ้าหน้าและท้าวพรพมท้าวคำมีความชอบมาก จึงมีพระราชโองการดำรัสให้หาตัวลงมา แล้วทรงแต่งตั้งเจ้าหน้าเป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ท้าวพรหมเป็นพระพรหมราชวงษา บ้านเจรแมเป็นเมืองคือเมืองอุบลราชธานี ท้าวคำเป็นพระเทพวงษา แล้วยก

บ้านคงเพนียงเป็นเมืองคือเมืองเขมราช ให้ขึ้นแก่กรุงเทพมหานครทั้งสามเมือง บ้านสินท่าบ้านเดิมของเจ้าหน้านั้นก็ยกเป็นเมืองคือเมืองยโสธร แล้วจึงตั้งท้าวม่วงน้องชายเจ้าหน้าเป็นพระสุนทรราชวงษาเจ้าเมือง แต่ให้ขึ้นแก่เมืองนครจำปาศักดิ์ เมื่อเจ้าหน้าได้เป็นเจ้านครจำปาศักดิ์แล้วก็ยังหวงซ่อนพระปฏิมากรแก้วผลึกไว้ไม่เชิญลงมาหรือบอกข่าวลงมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ภายหลังเจ้าหน้าผู้เป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ไม่ชอบใจสถานที่เมืองนครจำปาศักดิ์เก่าซึ่งตั้งอยู่ ณตำบลจำปะแต่เดิมนั้นคิดยักย้ายมาตั้งบ้านเมืองใหม่ที่ตำบลบ้านคันตะเกิง อยู่ฝั่งแม่น้ำของฝ่ายตะวันตก ก่อเป็นกำแพงเมืองมีใบเสมา และสร้างพระวิหารสถานที่ประดิษฐานพระปฏิมากรแก้วผลึกขึ้นในที่นั้น แล้วบอกกล่าวป่าวร้องพระสงฆ์สามเณรท้าวเพี้ยราษฎรทั้งปวงให้พร้อมกันอัญเชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึก แห่ออกจากเมืองนครจำปาศักดิ์เก่ามายังเมืองใหม่แล้วประดิษฐานไว้ในพระวิหารใหม่ซึ่งสร้างขึ้นนั้น แล้วแบ่งข้าพระพวกที่เจ้านครจำปาศักดิ์ไชยกุมารได้อุทิศถวายไว้แต่ก่อน ให้ผลัดกันมาพิทักษ์รักษาปฏิบัติอยู่ เจ้าหน้า เจ้านครจำปาศักดิ์กับบุตรหลาน

ท้าวเพียทั้งปวงถือใจว่า พระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกพระองค์นี้เปนของสำหรับเมืองนครจำปาศักดิ์มาแต่เดิม เมื่อไม่มีท้องตราไปแต่กรุงเทพมหานครบังคับให้ส่งมาก็นิ่งอยู่ ความที่พระพุทธปฏิมากรแก้วมีอยู่ที่เมืองนครจำปาศักดิ์นั้นในกรุงเทพมหานครก็ยังไม่มีผู้ใดรู้จะกล่าวขึ้นให้ความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ตลอดแต่ต้นจนสิ้นสุดรัชกาลแผ่นดินนั้น เจ้าหน้าได้เปนเจ้านครจำปาศักดิ์ ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณรักษาบ้านเมืองเปนปกติ ถวายดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ ส่งลงมากรุงเทพมหานครทุกปีมิได้ขาด ล่วงกาลนานถึง ๓๐ ปีจึงป่วยโรคชราถึงแก่พิราลัยลง ในปีมะเมียนักษัตรโทศกศักราช ๑๑๗๒ ตรงกับปีมีคริสต์ศักราช ๑๘๑๐ เปนปีที่ ๒ ในรัชกาลแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นเมื่อปีมะแมตรีศกศักราช ๑๑๗๓ ตรงกับปีมีคริสต์ศักราช ๑๘๑๑ เปนลำดับปีนั้นมา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทราบความพิราลัยของเจ้านครจำปาศักดิ์ แล้วจึงมีพระราชโองการดำรัสสั่งให้แต่งข้าหลวงเชิญหีบศิลาหน้าเพลิง และ

เครื่องไทยธรรมของพระราชทานในการศพเจ้าหน้า ซึ่งเป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ที่ถึงแก่พิราลัยนั้น ขึ้นไปพระราชทานเพลิง ครั้งนั้นข้าหลวงเมื่อไปถึงเมืองนครจำปาศักดิ์แล้ว ได้เข้าไปนมัสการพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึก พิเคราะห์ดูเห็นว่าเป็นของดีมาก ควรที่จะเป็นของต้องพระราชประสงค์ และเป็นสิ่งมิ่งมงคลศรีสวัสดิรัตนราชดิลก เฉลิมกรุงเทพมหานคร ไม่ควรจะประดิษฐานอยู่ในเมืองนครจำปาศักดิ์ เป็นแต่เมืองประเทศราชน้อยจึงได้ไต่ถามความต้นเดิมว่า พระพุทธปฏิมากรแก้วพระองค์นี้ ได้มีมาอยู่ในเมืองนครจำปาศักดิ์แต่ครั้งใด ท้าวเพี้ยทั้งปวงก็แจ้งความตามเรื่องซึ่งบรรยายมาแต่หลัง ตั้งแต่พรานทึง พรานเทิงได้พระพุทธปฏิมากรแก้วองค์นี้ มาแต่ถ้ำเขาส้มป่อยนายอนนั้นเป็นเดิม มาจนถึงเวลาเมื่อเจ้าหน้า เจ้านครจำปาศักดิ์เชิญมาประดิษฐานไว้ในพระวิหารนั้นให้ข้าหลวงฟังทราบทุกประการ ข้าหลวงได้จดหมายไว้แล้ว จึงชักชวนท้าวเพี้ยทั้งปวงให้พร้อมใจกันเข้าชื่อกับข้าหลวง ลงใบบอกมายังลูกขุน ณ ศาลา ให้กราบทูลถวายพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึก แด่พระบาท

สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แล้วข้าหลวงได้มอบให้ท้าวเพี้ยรักษาพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกนั้นไว้ให้มั่นคง มิให้มีอันตราย แล้วก็คุมใบบอกลงมากรุงเทพมหานคร ว่ายังศาลามหาดไทย ขอให้กราบทูลพระกรุณา ครั้นเมื่อความในใบบอกนั้นเจ้าพนักงานได้กราบทูลพระกรุณาแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงสดับก็ทรงพระโสมนัสโดยพระราชศรัทธาเลื่อมใส จึงมีพระราชโองการดำรัสให้กรมมหาดไทยมีท้องตราให้ข้าหลวงคุมขึ้นไปสั่งเมืองรายทาง ให้แต่งที่ทางรับส่งพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึก ด้วยแห่แหนสักการบูชา และฉลองสมโภชในระยะทางและที่ประทับโดยสมควรทุกเมือง ตามระยะเมืองรายทางตั้งแต่เมืองสระบุรีขึ้นไปจนถึงเมืองนครจำปาศักดิ์ แล้วให้ข้าหลวงกับท้าวเพี้ยเมืองนครจำปาศักดิ์พร้อมกันทำสักการบูชาสมโภชฉลองพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึก ที่เมืองนครจำปาศักดิ์โดยสมควร แล้วก็ตั้งกระบวนแห่รับเชิญออกจากเมืองนครจำปาศักดิ์ พรักพร้อมด้วยราษฎรที่มีความเลื่อมใสศรัทธามาตามส่งเป็นอันมาก เจ้าเมืองกรมการและราษฎรทุกหัวเมืองตามรายทาง

ก็มีความชื่นชมยินดี ได้แต่งกระบวนแห่และการสมโภชสักการบูชามาทุกเมือง ตามระยะทางตลอดเวลาอันควร จนพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกมาถึงเมืองสระบุรี มีใบบอกลงมากราบทูลพระกรุณา จึงมีพระราชโองการให้เจ้าพนักงานคุมเรือพระที่นั่งศรี มีเรือดั้งและเรือเจ้าพนักงานป้องกันขึ้นไปรับ เชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วลงเรือพระที่นั่งศรี ล่องลงมาโดยทางชลมารคแต่เมืองสระบุรีมา มีกำหนดให้ประทับสมโภชที่กรุงเก่า แล้วล่วงลงมาประทับที่วัดเขียนตลาดแก้วแขวงเมืองนนทบุรี ทันในวันมีมงคลศุภนักขัตฤกษ์แล้ว ในกรุงเทพมหานครให้กะเกณฑ์กระบวนมหาพยุหยาตราอย่างใหญ่ เรือพระที่นั่งกิ่ง เรือไชย เรือพระที่นั่งศรี เรือพระที่นั่งกราบ เรือรูปสัตว์เหราทั้งปวง และเรือข้าราชการทุกตำแหน่ง ฝ่ายพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวัง จัดกระบวนเป็นกระบวน ๆ แห่พระพุทธรูป ทอดลงมาแต่วัดเขียนตลาดแก้วกระบวนหนึ่ง กระบวนเสด็จพระราชดำเนินในพระบรมมหาราชวังกระบวนหนึ่ง กระบวนเสด็จพระราชดำเนินในพระบวรราชวังกระบวนหนึ่ง แล้วให้บอก

บุญบ่าวร้องพระราชาคณะฐานานุกรมเจ้าอธิการ และลูกค้าวาณิชราษฎรในกรุงเทพมหานคร บรรดาที่มีเรือพายและกำลังผู้พายจะไปได้ ให้แต่งเครื่องสักการบูชาตั้งและธงปักในลำเรือ ไปแห่รับพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกตามศรัทธา ครั้นเมื่อพระพุทธปฏิมากร เจ้าพนักงานไปรับมาแต่เมืองสระบุรีถึงวัดเขียนตลาดแก้ว ทันในวันกำหนดพยุหยาตราใหญ่ไปรับแล้วนั้น เจ้าพนักงานก็เชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึก ขึ้นประดิษฐานบนพานทองใหญ่แล้วเชิญขึ้นตั้งบนบัลลังก์บุษบกพิมาน ในเรือกิ่งไกรแก้วจักรรัตน์ เป็นเรือพระที่นั่งใหญ่ประดับไปด้วยเครื่องพระอภิรุมหักทองขวางอย่างเอก มีพานพุ่มและเชิงเทียนทอง ตั้งบูชาในชั้นเกิดพระที่นั่งบุษบกนั้น และเรือไชยอื่นก็มีเครื่องสูงและเครื่องสักการบูชา ตั้งบนพระที่นั่งบุษบกพิมานทุกลำแวดล้อมเป็นบริวาร มีแตรสังข์อยู่ในท้ายเรือกิ่ง เรือไชยเป็นที่ให้สัญญา กลองชนะในเรือคู่ชักและเรือดั้งเป็นลำดับมา พร้อมทั้งพิณพาทย์มโหรีดุริยางค์ดนตรีต่าง ๆ ทุกลำ พลพายเรือกระบวนแห่พระพุทธรูป ทั้งเรือนำและเรือตามสวนสอดสวมเสื้อสีงาม

ต่างกัน เจ้าพนักงานรายตีนตองและนักสราชสำหรับเรือกึ่งเรือไชย ทุกลำ นุ่งสมปักลายสอด สวมเสื้อครุย และ พอกเกี้ยวตามอย่างธรรมเนียมพยุหยาตราใหญ่ ทอดไว้คอยรับเสด็จพระราชดำเนิน ณ ตำบลวัดเขียนตลาดแก้วแขวงกรุงเทพมหานครกับเมืองนนทบุรีต่อกัน ครั้นได้เวลาจึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระเลิศเกล้าเจ้า-อยู่หัว ทรงเรือพระที่นั่งกราบดาดสีลายทอง เสด็จพระ-ราชดำเนินโดยกระบวนมีเรือดั้งตามตำแหน่ง เรือตำรวจนำและตามเรือประตูหน้าประตูหลัง และเรืออาสา กลองนำพร้อมอย่างเสด็จ พระราช ดำเนินพระราชทานกฐิน และกระบวนเสด็จพระราชดำเนินพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวร ๆ ก็จัดไปพร้อมตามตำแหน่งเหมือนกัน พระราช-วงศานุวงศ์ และเสนาบดี ข้าทูลละอองธุลี พระบาท ก็โดยเสด็จ พระ ราช ดำเนิน ด้วย เรือ กราบ ตาม บรรดาศักดิ์ทั้งสิ้นพร้อมทั้งเรือโขมดยาพระราชาคณะ และเรือต่าง ๆของฐานานุกรมเปรียญ เจ้าอธิการเจ้าคณะและเรือต่าง ๆของราษฎรขึ้นไปรับถึงตำบลตลาดแก้วพร้อมกัน ครั้งนั้นเรือกระบวนและเรืออื่นแน่นนั้นเต็มไปทั้งแม่น้ำ ครั้น

เสด็จพระราชดำเนินถึงกระบวนพระพุทธรูปทอดอยู่ ก็ให้ประทับเรือพระที่นั่งเข้าขนานกับเรือพระที่นั่งกิ่งไกรแก้วจักรรัตน์ซึ่งทรงพระพุทธรูปอยู่นั้น แล้วทรงถวายนมัสการพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึก ทรงจุดเทียนทองธูปกระแจะหอม แล้วทรงระลึกพระพุทธคุณอุทิศเป็นพุทธบูชาแล้วตั้งบนเก็ดหน้าพระที่นั่งบุษบกพิมานซึ่งทรงพระพุทธรูปอยู่ แล้วมีพระราชโองการดำรัสถามเจ้าพนักงานว่าพระพุทธรูปแก้วผลึกองค์นี้เมื่ออยู่เมืองลาวมีเครื่องประดับประดาเป็นอย่างไร เจ้าพนักงานกราบทูลว่ามีปลอกทองคำประดับด้วยแก้วต่าง ๆ รัดทับเกษตรอยู่โดยรอบกับเทริดอย่างลาวและเครื่องประดับทองคำบ้าง ได้ตามเสด็จพระพุทธรูปมาด้วย จึ่งมีพระราชโองการดำรัสให้เจ้าพนักงานนำเครื่องประดับเดิมออกประดับเข้าในองค์พระปฏิมากรถวายทอดพระเนตร ครั้นทอดพระเนตรแล้วทรงพระราชดำริว่า เครื่องประดับนั้นเป็นฝีมือลาวรุงรังนัก เมื่อประดับอยู่ในองค์พระพุทธรูปแห่งไป กำบังเนื้อแก้วเป็นของวิเศษเสีย หางามสมควรไม่ ให้เปลื้องเครื่องตั้งไว้แต่พระองค์เปล่าเห็นเนื้อแก้วปลอดโปร่งตลอดงามดีกว่า

ครั้นทรงนมัสการบูชาและทอดพระเนตรแล้ว ก็ให้ปละเรือพระที่นั่งออกตั้งกระบวนแห่พระพุทธรูปลงมาในกลางแม่น้ำลำเจ้าพระยา กระบวนเสด็จในพระบรมมหาราชวังกระหนาบ กระบวน แห่ พระพุทธรูป มาโดย ฝั่ง ตะวัน ออก กระ บวน เสด็จ พระ ราช ดำเนิน ฝ่าย พระ ราช วังบวร ฯ กระหนาบกระบวนแห่พระพุทธรูปมาโดยฝั่งตะวันตก ครั้นถึงหน้าท่าราชวรดิษฐ์แล้ว ให้ประทับเรือพระที่นั่งกิ่ง-ไกรแก้วจักรรัตน์เข้ากับแพกระบวนซึ่งผูกแล้วทอดสมอไว้กลางแม่น้ำ เพื่อจะให้ราษฎรได้นมัสการทั่วกัน บรรดาเรือไชย เรือศรีเหรารูปสัตว์ในกระบวนแห่พระพุทธรูปนั้น ก็ให้จอดกับบวบ ซึ่งทอดไว้ เรียงราย แวดล้อมเป็นบริวารเรือพระที่นั่งกิ่งไกรแก้วจักรรัตน์เหนือน้ำบ้างใต้น้ำบ้างพร้อมทั้งเครื่องสูงและเครื่องสักการบูชา เรือเหราเรือรูปสัตว์ซึ่งมีปืนหน้าเรือก็ให้ทอดไว้เป็นเรือจุกช่องล้อมวงด้านเหนือน้ำด้านท้ายน้ำ มีคนเฝ้าประจำรักษาอยู่ทุกลำและที่บนบวบข้างเรือพระที่นั่งกิ่งไกรแก้วจักรรัตน์ มีราวเทียนกระถางธูป ตั้งไว้สำหรับรับเทียนรับธูปดอกไม้เครื่องสักการบูชา โปรดให้พระสงฆ์สามเณรและราษฎร

ลงเรือเข้าไปนมัสการใกล้ ๆ ตามปรารถนา แล้วให้มีงานมหรสพโขนหุ่นละครมอญรำต่าง ๆ ในโรงบนแพบวบทอดรายอยู่เหนือน้ำใต้น้ำบ้างสามวัน มีดอกไม้เพลิงในเรือดอกไม้ในกลางคืนด้วยทั้งสามวัน มีละครข้างในที่โรงเรือริมที่ประทับท่าน้ำด้วยทั้งสามวัน ตั้งแต่วันกระบวนแห่มาถึง มีพระราชโองการโปรดให้อาราธนาพระราชาคณะมาสวดพระพุทธมนต์ ที่พระที่นั่งที่ประทับริมน้ำเวลาบ่ายเวลาเช้าพระราชทานบิณฑบาตทานและไทยธรรมโดยสมควรแก่พระสงฆ์ มีประมาณพอสมควรแก่ที่บนพระที่นั่งที่ประทับริมน้ำนั้น ผลัดเปลี่ยนต่อไปทั้งสามเวลา ครั้นการฉลองในน้ำเสร็จแล้ว มีพระราชโองการให้เชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วขึ้นบกโดยท่าราชวรดิษฐ์ แล้วเชิญขึ้นพระยานุมาศ แวดล้อมด้วยขุนนางคู่เคียงอินทร์พรหมและเครื่องพระภิรุมเอกหน้าหลัง แตรสังข์กลองชนะธงชายธงฉานแห่ขึ้นจากท่าราชวรดิษฐ์ เข้าในพระบรมมหาราชวังโดยประตูรัตนพิศาลมาทางหน้าศาลาลูกขุนใน แล้วแห่วงไปโดยถนนริมกำแพงข้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้าน

เหนือ วงไปจนถึงประตูหน้าพระอุโบสถแล้วเชิญเข้าพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประดิษฐานไว้ในพานทองตั้งอยู่บนพระแท่นทอง และมีเครื่องนมัสการทองสำรับใหญ่ตั้งบูชา ใน เบื้อง พระ พักตร์ พระ พุทธ ปฏิมากร แล้วโปรดให้พระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน มาทำสักการบูชาตามปรารถนาเมื่อเวลาแห่พระพุทธปฏิมากรขึ้นมานั้น เสร็จประทับอยู่ที่พลับพลาโรงละครด้านตะวันตกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ให้มีละครข้างในรับเสด็จพระพุทธปฏิมากรเมื่อเวลาแห่นั้นด้วย ตั้งแต่วันนั้นมาโปรดให้อาราธนาพระสงฆ์ราชาคณะ ฐานานุกรมเปรียญ มีประมาณโดยสมควรแก่ฐานในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มาสวดพระพุทธมนต์เวลาบ่าย เวลาเช้าขึ้นพระราชทานบิณฑบาตทานเลี้ยงพระสงฆ์ แล้วพระราชทานไทยธรรมโดยสมควร ผลัดเปลี่ยนพระสงฆ์ไปทั้งสามวัน เวลาบ่ายก่อนพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ และในวันสุดนั้นเจ้าพนักงานได้ตั้งบายศรีเงินบายศรีทองบายศรีแก้ว และเสนาบดีมีสกุลเป็นเชื้อพราหมณ์และเชื้อเจ้านายโบราณ เบิกแว่นเวียนเทียน

รอบพระอุโบสถทั้งสามวัน ในวันทั้งสามนั้นเป็นสี่ กับทั้งวันเชิญพระพุทธปฏิมาขึ้นแห่เข้าในพระราชวังนั้น มีละครข้างในที่โรงละครใหญ่ และมีการเล่นต่างๆ บนบก และดอกไม้เพลิงเวลากลางคืน เป็นการสมโภชด้วยทั้ง ๔ วัน ๔ คืน รวมการสมโภชพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกเมื่อแรกมาถึงเป็นเจ็ดวันเจ็ดคืน ในงานสี่วันนั้นก็ดี พ้นวันงานวันนั้นไปหลายวันก็ดี พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน และพระภิกษุสงฆ์สามเณรราษฎรเป็นอันมาก มานมัสการพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกเนืองๆ ไปหลายวันหลายเวลา ครั้นชนนมัสการเบาบางช้าไปแล้ว จึงมีพระราชโองการให้เชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกนั้นไปประทับไว้ในโรงที่ประชุมช่างอยู่ข้างพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน แล้วเสด็จพระราชดำเนินมาทอดพระเนตรให้ช่างจัดเนื้อแก้วผลึกที่เหมือนกับเนื้อแก้วในพระองค์พระพุทธรูป มาเจียระไนเป็นรูปปลายพระกรรณที่ลิอยู่นั้นต่อติดให้บริบูรณ์แล้ว ให้ขัดเกลาชักเงาชำระพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึก ให้เกลี้ยงเกลามีเงาขึ้นสนิทเสมอกัน แล้วทรงพระราชดำริพระราชทานอย่างให้ช่างปั้นฐาน มี

หน้ากระดานชั้นสิงห์บัวหงาย และหน้ากระดานบนลวดทับหลัง ย่อเกิดเป็นหลั่น และมีหน้ากระดานท้องไม้ชั้นรองรับบัวกลุ่มหุ้มรับทับเกษตรแก้วต่อองค์พระพุทธปฏิมาโดยทรวดทรงสัณฐานที่พึงพอพระราชหฤทัยแล้ว ก็ให้หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ แต่งให้เกลี้ยงเกลาสนิทแล้วหุ้มด้วยทองคำ ทำให้เกลี้ยงกวดขันเงางาม ด้วยชอบพระราชหฤทัยว่าเนื้อแก้วเกลี้ยงใสสะอาด ติดต่อกับเครื่องทองอันเกลี้ยงนั้นงามยิ่งนัก เพราะพระราชประสงค์ครั้งนั้นจะใคร่ให้เนื้อแก้วอันบริสุทธิ์ใสสะอาด ทึบทั้งแท่งนั้นปรากฏตลอดงามดี แต่ยอดพระรัศมีและพระศกยังไม่มีต้องอย่างแบบแผนพระพุทธรูป จึงมีพระราชโองการให้ช่างแผ่ทองคำหุ้มส่วนพระเศียรที่มีพระศก แล้วดุนเป็นเม็ดพระศกเต็มตามที่แล้วต่อกับพระรัศมีลงยาราชาวดี มีเพชรประดับใจกลางหน้าหลังและกลีบต้นพระรัศมี เมื่อเครื่องทอดพระศกพระรัศมีเสร็จแล้วถวายสวมลง พื้นทองและช่องดุนพระศกก็มาปรากฏ ข้าง พระ พักตร์ เป็น รวง ผึ้ง ไป พระพักตร์ก็เห็นพรรณเหลือง คล้ำไม่ ผ่องใส เหมือนสี พระองค์มีพระราชโองการให้ชุมนุมนายช่างที่ มีสติบัญญา ปรึกษากันคิดแก้ไขจึงปรึกษาตกลงกัน เอาเนื้อเงินไล่ขาวบริสุทธิ์หุ้ม

ลงเสียก่อนชั้นหนึ่ง แล้วขัดข้างในให้กลึงชักเงางามแล้ว จึงสวมพระศกทองคำลงชั้นนอกแผ่นเงิน ก็เห็นพระพักตร์ใสสะอาดขาวนวลดีเสมอกับพระองค์ แล้วมีพระราชโองการให้ทำพระสุวรรณกรัณฑ์น้อย พอจะสอดลงในช่องบนพระจุฬาธาตุ ได้เป็นที่บรรจุพระบรมธาตุไว้ให้สมควรเป็นอุดมปูชนียวัตถุ และให้ทำตัวทองน้อยเท่ากับช่องพระเนตร แล้วลงยาราชาวดีขาวดำตามที่พระเนตรขาวดำ แล้วฝังให้แนบพระเนตรให้งามดีขึ้น เพราะแต่ก่อนนั้นช่องพระเนตรเป็นแต่ขุม แล้วและแต้มหมึกและฝุ่นเป็นขาวดำเท่านั้น ไม่มีผิวเป็นมันมั่นคงเหมือนผิวยาราชาวดี และมีพระราชโองการให้ช่างทองทำฉัตรทองคำ ๕ ชั้น ชั้นต้นเท่าส่วนพระอังศา ลงยาราชาวดีประดับพลอย มีใบโพแก้วห้อยเป็นเครื่องประดับ ปลายคันฉัตรปักลงไปในสายยูเนื่องกับฐานเบื้องพระปฤษฎางค์พระพุทธปฏิมากร และให้ทำสันถัดห้อยหน้าฐานพระพุทธปฏิมาด้วยทองคำจำหลักลายพื้นเป็นทรงข้าวบิณฑ์ มีชายกรวยเชิงงอนแล้วลงยาราชาวดีประดับพลอยเพชร ครั้นการสำเร็จจึงให้เชิญไปประดิษฐานในหอพระเทพาดิเทพย์

พิมาน ซึ่งประดิษฐานอยู่ข้างบูรพทิศ ของพระที่นั่งไพศาลทักษิณเป็นที่นมัสการ ข้างในบรรจุพระบรมธาตุไว้สามพระองค์ ในพระสุวรรณกรัณฑ์ซึ่งมีอยู่ในช่องบนพระจุฬาธาตุ แล้วทรงสักการบูชานมัสการวันละสองเวลาเช้าค่ำมิได้ขาด และการซึ่งได้ทรงบริจาค และพระราชอุตสาหะในที่ประดับพระพุทธปฏิมากรแล้วผลึกครั้งเป็นประถมเพียงนี้ ด้วยพระราชหฤทัยรีบร้อนจะให้การแล้วเร็วทันพระราชประสงค์ จะตั้งไว้ทอดพระเนตรนมัสการไปเนือง ๆ ทรงพระปฏิญาณว่าจะค่อยทรงพระราชดำริการที่ควรแล้วจึงจะให้ทำแก้ไขเพิ่มเติมต่อภายหลัง ตั้งแต่พระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกมาไว้ในพระนคร และทรงสักการบูชาดังนี้ ก็ดูประหนึ่งว่าจะเห็นผลเป็นทิฏฐธรรมเวทนียมีโชคชัยพระเดชานุภาพพระบารมีจำเริญมากขึ้นไป ในปีวอกจัตวาศกศักราช ๑๑๗๔ ตรงกับปีมีคริสต์ศักราช ๑๘๑๒ ซึ่งเป็นแต่ปีมะแมตรีศกนั้นมา ก็ได้พระยาเศวตกุญชรช้างเผือกพลายมาประดับพระบารมีเป็นศรีพระนคร ครั้นล่วงข้ามสามปีไปถึงปีชวดอัฏฐศกศักราช ๑๑๗๘ ตรงกับปีมีคริสต์ศักราช ๑๘๑๖ และปีฉลู

นพศกศักราช ๑๑๗๙ ตรงกับปีคริสต์ศักราช ๑๘๑๗ เป็นปีที่ ๘ ที่ ๙ ในรัชกาลอันนั้น ก็ได้พระยาเศวตไอยรา และพระยาเศวตคชลักษณ์เป็นช้างเผือกพลาย มีลักษณะในกายเหมือนกันเป็นอันเดียวกับพระยาเศวตกุชร มาสู่พระนครเป็นมิ่งมงคลสวัสดิ์ศรีพระบรมมหาราชวัง พร้อมทั้งพระเทพกุญชรช้างเผือกพังเก่า ซึ่งมาสู่พระนครแต่ปีระกา ตรีศกศักราช ๑๑๖๓ ตรงกับปีมีคริสต์ศักราช ๑๘๐๑ ก่อนแต่เวลาเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ๘ ปีนั้น ได้ตั้งโรงเรียงกันเป็นแถวไปในระหว่างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท กับพระที่นั่งไพศาลทักษิณ มีแต่ช้างเผือกเอกอุดมทั้งสี่ ไม่มีช้างอย่างอื่นคั่น อนึ่งในปีจออัฐศกต่อกันกับปีกุนสัปตศก เป็นปีที่ ๖ ที่ ๗ แห่งรัชกาลอันนั้น มีคนครอบครัวพม่ารามัญเป็นอันมากกว่าสามหมื่นเศษ ซึ่งเป็นชาวเมืองเมาะตะมะ และเมืองใกล้เคียงเป็นข้าแผ่นดินเจ้าอังวะ เมื่อไม่มีใคร ฝ่ายไทยไปเกลี้ยกล่อมก็พร้อมใจกันสวามิภักดิ์ อพยพยกครอบครัวเข้ามาขอพึ่งพระบารมียอมเป็นข้าแผ่นดิน เมื่ออ้ายพม่าข้าศึกคิดอ่านไปสมคบเมืองญวน ชักชวนให้คิดร้ายต่อกรุงเทพมหานคร พม่าที่ไป

นั้นก็มีผู้จับได้นำตัวเข้ามาถวาย ทำลายความประสงค์ศัตรูเสียได้ เมื่อผู้ครองฝ่ายญวนทราบความไปแล้ว แต่งทูตให้โดยสารจ้างกำปั่นลูกค้าไปเมืองพม่า แล้วกลับรับเอาทูตพม่ามาถึงเมืองเกาะหมาก กำปั่นลำนั้นก็เกิดเพลิงไหม้ ทูตญวนทูตพม่าแตกกระจัดกระจายกันไป ข้าศึกภายในคือผู้ใดคิดการลอบลักกระทำผิด ๆ ไม่สัตย์ซื่อตรงต่อพระเดชพระคุณ ความก็ปรากฏอื้ออึงออกเอง จนผู้ผิดนั้นต้องอันตรายไปต่าง ๆ เห็นประจักษ์เป็นหลายเรื่องหลายราย ลูกค้าวาณิชต่างประเทศที่ไม่เคยเข้ามาค้าขายก็เข้ามา มีเครื่องบรรณาการทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ขอพึ่งพระบารมีไปมาค้าขายมากมายหลายพวก จนสมบัติในพระนครจำเริญขึ้นกว่าแต่ก่อน ตั้งแต่พระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกพระองค์นี้มาอยู่ในพระนคร เมื่อมีการพระราชพิธีใหญ่ ๆ คือเฉลิมพระที่นั่งใหม่ ลงสรงโสกันต์ พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์สำหรับปี และพระราชพิธีพิรุณศาสตร์ และอาพาธพินาศอุทกโกสารนะสำหรับการเมืองอุบัติมีมา ก็มีพระราชโองการให้เชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกไปตั้งบนแท่นมณฑล ทำสักการบูชาเสร็จการพระราชพิธีและ

เชิญไปเปนประธาน ในการที่มีกระบวนแห่เรือและบก ตามนิยมการพระราชพิธีนั้น ๆ ทุกครั้ง อนึ่งเวลาใดว่าง ๆ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลโดยสำราญพระราชหฤทัย ก็มีพระราชโองการให้เชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วไปสมโภชทำสักการบูชาในที่นั้น ๆ เนือง ๆ นับครั้งไม่ถ้วน

นิทาน เรื่องขุนบรมราชา
พงศาวดารเมืองลานช้าง

นโม ตัสส ภควโต อรหโต สัมมาสัมพุทธัสส นโมอันว่ากิริยาอันน้อมไหว้ เม แห่งข้า อัตถุ จงมี ตัสส แห่งพระพุทธเจ้าตนนั้น ภควโต ตนมีทำเนาเลาตนอันงามหาบุคคลผู้จักเทียบเทียมบ่ได้ อรหโต ตนไกลแก่ราคาทิกิเลส สัมมาสัมพุทธัสส ตนตรัสรู้ยังธรรมทั้งมวลด้วยดีด้วยตนแล อหัง อันว่าข้าผู้นั้น นมัสสิตวา ไหว้แล้วแล พุทธังธัมมัง สังฆัง ยังพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า แลพระสังฆเจ้า

ด้วยคาถาว่าศรีศรีอัญชลีบ่ณาเมเตย รตฅนาคุณณ นโม-พุยาโลโก ปกรนสัมพุทธังดังนี้ แล พุทโธ ธัมโม สังโฆ จงมาทะรงทรงแทบไท้สีรสามารัง ขออย่ามีมารมาประจญเบียดม้าง บารมีโยบารมีแม่งกำจัดเจียรจาคสัพพโรคา สัพพอันตรายา สัพพภยา ขออย่าให้มีโรคภัยต้องหนีไกลแสนโยชน์ พ้นจากโทษบาปเวรหนา ด้วยผละแห่งผู้ข้าได้สร้างแลได้เขียน ยังปีฎกธรรมเจ้าดวงนี้ไว้โชตนาพุทธศาสนาเท่า ๕,๐๐๐ พระวัสสา ให้เป็นที่ไหว้นบเคารพยำแยงแก่คนแลเทวตาทั้งหลาย สืบเมื่อภายหน้าพู้น แล ฯ

โภ สาธโว ดูกรสัปปุริสเจ้าทั้งหลาย ฝูงมีผยา-ปรารถนาเถิงสุขสามประการ มีนิพพานเป็นที่แล้ว จงตั้งยังโสตประสาทหูฟังยังรสธรรมดวงนี้ ให้มีขันข้าวตอกดอกไม้ธูปเทียนหมากพลู กล้วยอ้อย เครื่องบูชาแล้วจึงฟังเทอญ เหตุว่าเป็นคำบุคคลผู้ล้าหยิ่ง ผู้มีบุญมีศีล ๕ ศีล ๘ คีหลีดาย

ดูกรสัปปุริสทั้งหลาย บัดนี้จักกล่าวตำนานนิทานแห่งขุนบรมราชาธิราชเจ้าก่อนแล คำไทยว่าแถนฟ้าขึ้นนั้น

บิดา หากเป็นพ่อขุนบรมแล คือว่าตนแห่งพระยาอินทาธิปติราช แลเขาว่าแถนแต่งนั้น คือว่าพิษณุกรรมเทวบุตร แลอันว่าแถนคมและแถนชั่งนั้นแถนเถือก แถนผู้นั้นหูหิง แลแถนสี่ตนนี้อยู่ชั้นฟ้าจาตุมหาราชิกา แต่งยังโลกหลิง ยังสัตว์ยังคนอันกระทำยังบาปแลบุญแล ที่แท้คนทั้งหลายว่าผีฟ้าผีแถน ว่าอันที่แท้แหม่นพระยาอินทร์แลท้าวจตุโลกทั้งสี่ดาย จัดเขียนถามยังคนทั้งหลายฝูงกระทำบุญคุณแลโทษ แลยังมีนางเทวดาตนหนึ่งชื่อว่า นางธรณี อันรักษายังน้ำหยาดหมายทานแห่งคนทั้งหลาย ยังมีนางเทวดาตนหนึ่งชื่อว่านางเมขลา อยู่รักษาพระยาท้าวขุนแลคนทั้งหลาย ผู้มีบุญก็ดีบ่มีบุญก็ดีหากรู้สู่คนในโลกนี้ทั้งมวลดาย คนทั้งหลายผีเสื้อเมืองนั้นบ่มีแล แหม่นนางเมขลานั้นแล คนทั้งหลายกระทำบาปบุญคุณโทษดังนั้นก็เมื่อบอกแก่ท้าวทั้งสี่ให้แจ้งเขียน ถามดูต่อเขาหั้นแล ฯ ดูราสัปปุริสนักปราชญ์เจ้าทั้งหลาย จงตั้งยังโสตประสาทหูฟังยังตำนานนิทานมหากัปนี้เทอญ โพธิสัตโต อันว่าโพธิสัตว์เจ้าเราได้เกิดเป็นสมันตรพรหม เป็นใหญ่แก่พรหมทั้งหลาย ก็หากเสด็จลงมาดูยังจักรวาลทั้งมวลอัน

กว้างแลแคบ ให้รู้ชมพูทวีปเรานี้ กว้างได้หมื่นโยชน์ พรหมทั้งหลายก็มาหมายไว้ยังที่อันจักตั้งเมืองใหญ่ทั้งหลาย ๑๖ เมือง ใส่หลักแก้ว ใส่หลักคำ ใส่หลักเงินไว้ ที่อันจักตั้งเมืองน้อยทั้งหลายมี ๑๕ เมือง ใส่หลักเงิน ใส่หลักคำ ใส่หลักหิน หมายไว้สู่แห่งหั้นแล เมื่อนั้นจึงได้พรหมตนชื่อว่าตัปปะระเมศวรรักษาก้ำตะวันออก พรหมตนหนึ่งคือพระนารายณ์รักษาก้ำตะวันตก พรหมตนหนึ่งชื่อว่ามโนสิทธิรักษาก้ำหนเหนือ พรหมตนหนึ่งชื่อว่าเสละสิทธิรักษาก้ำใต้อยู่สอนศาสตร์ศิลป์ทั้งมวล จึงได้ชื่อว่าเมืองตักศิลานครหั้นแล พระโคตมเราเป็นสมันตรพรหมนั้นอยู่รักษาเขิ่งกางเมือง อันว่าพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์คือพระเมตไตรยเจ้า จักมาเป็นพระลุนพระเจ้าทั้งหลายในมหากัปนี้แล แดนแต่นั้นเมื่อหน้า บ้านเมืองทั้งมวลอันพรหมทั้งหลาย ตั้งแต่งหมายไว้นั้น ก็บังเกิดมีท้าวพระยาหญิงชายทั้งหลายอ่อนเต็มไป ท้าวพระยาก็อยู่ในศีล ๕ ศีล ๘ ชอบทศราชธรรม แต่งคองชอบโลกสะกำราบงามดีก็มีวันนั้นแล พระกุกกุสนธเจ้าเกิดมาเป็นพระแลศาสนาก็ลาลดไป แล้วชุมพูทีปก็เศร้าสูญเป็นอันเหิง

นานนัก ดังนั้นพระยาอินทร์แลวิษณุกรรมเทวบุตรแล ท้าวจตุโลกทั้งสี่ แลนางธรณีแลนางเมขลา อันลาวเก่าเขาว่าผีฟ้าผีแถนว่าอั้น จึงเอาเทวดาอันอยู่ชั้นฟ้าภายบน ลงมาใส่ เปนท้าวเปนพระยาด้วยอันเปนโอปปาติกชาติ ก็ให้ท้าวพระยาอยู่ในราชธรรม ๑๐ ประการ คือทาน ศีล ภาวนา เปนต้นดีแล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าโกนาคมมาเกิดเปนพระ หมดศาสนาพระโกนาคมแล้ว ชุมพูทีปทั้งมวลก็เศร้าสูญเสียทั้งมวล พระยาอินทร์แลเทวดาทั้งหลายเล่าก็เอาเทวบุตรเทวดาอันอยู่ชั้นฟ้าภายบน ลงมาเปนท้าวเปนพระยาเหมือนดังกล่าวแล้วแต่ภายหลังนั้นแล บ้านเมืองทั้งหลายก็สภาพราบงามแล เมื่อพระพุทธเจ้าองค์ชื่อว่ากัสสปเจ้า มาเกิดเปนพระหมดศาสนาพระกัสสป อยู่มานานนักผีเผดผียักษ์ทั้งหลายอยู่เบียดกุกกวนกระทำร้ายในชุมพูทีปเรานี้ แลคนทั้งหลายก็รบเลว ผีเผดผียักษ์ทั้งหลายก็รบเลวคน ฆ่าฟันกันไปมาหั้นแล พระพุทธเจ้าตนชื่อว่าพระโคดมเจ้าแห่งเรามาเกิดแล้วดังนั้น ก็กระทำเพียรไปได้ ๖๐ วัสสาจึงได้เปนพระ ยังบ่ได้โผดสัตว์

ทั้งหลายในเมืองใหญ่ทั้งหลาย ๑๖ เมืองพุ้น ไป่มาฮอด เราสักเทื่อยังเปิ่นบ้นเปิ่นท่อนเสียแล ฯ

บัดนี้มาจักจายังนางกางฮีเมืองลานช้างเราพี้ ทั้งผีเสื้อแลอ้ายชะเลิกเกิกแลเถ้าชะโคมฟ้า และอ้ายเจ็ดไห แลปู่พีสีแลย่าพีใส แลนางเงือกอยู่ภูช้างนั้นแลพระยางูเหลือมตัวหนึ่งอยู่ภูซวงหลวง เขานี้เปิ่นผัวเมียกัน จึงมีลูกผู้หนึ่งชื่อว่านางปากกว้างหูฮี กับทั้งนางนันทาเทวีเขาฝูงนี้เปิ่นผีเสื้อเมืองแลเขารักษาเขตขงกงเมืองลานช้างทั้งมวลแล แต่นั้นไปภายหน้ายังมีเจ้ารัสสีสองพี่น้อง จึงมาตั้งหลักหมายแผ่นดินไว้เบื้องตะวันออกนั้นฝั่งหลักคำหลุ่มใส่หลักเงิน กลางใส่หลักไม้ ฝั่งลงเล็กมี ๑๖ ศอก อันนี้ชื่อว่าหลักปฐมหัวที ใส่ชื่อหลักหมั้น ทีหนึ่งชื่อว่าท้ายขันธตั้งกางเมืองหลักหนึ่งหินแล หลักหนึ่งตั้งไว้ท้ายเมืองที่งอนห้วยสบโฮบ ก้ำฝ่ายเหนือ แล้วจึงฝั่งหลักหินแก้ว อันหนึ่งหลักคำหลักเงินไว้ที่ต้นไม้ถ่อนต้นหนึ่งมีดอกบานตระการงาม บานสู่เดือนบ่ขาดเหมือนดังดอกทองแดง มีลำใหญ่ได้ ๑๗ อ้อม สูงได้ ๑๑๗ วา เจ้ารัสสี

สองพี่น้องจึงเอาหินหน่วยหนึ่งชื่อว่า ก้อนก่ายฟ้ามาหมายไว้ให้เปนที่ตั้งปราสาทเจ้าภูมิปาลเจ้าแผ่นดินหั้นแล

อัตถ ถัดนั้นเจ้ารัสสีพี่น้องสองพระองค์ จึงไปเอาน้ำอโนมตัสสมาหดเสาหลักคำทั้งสี่แห่งนั้นแล้ว น้ำอันเหลือกว่านั้นเจ้ารัสสีจึงไปไว้ในบ่อนหนึ่ง คนทั้งหลายเรียกว่าถ้ำน้ำเที่ยงแห่งหนึ่งหั้นแล จึงไปตักเอามาหดทรงท้าวพระยาทั้งหลายตนจักนั่งเมืองหั้นแล ถัดนั้นเจ้ารัสสีจึงมาตั้งนักขัตฤกษ์ชื่อไว้ว่าเปนชาตาเมืองไว้กับแผ่นดินที่เชียงทองเปนต้นว่าดังนี้ ๑,๒,๓.๔,๕,๖,๗,๘,๙, ลัคนาว่า ฤกษ์ทั้งหลายมวลฝูงนี้อยู่ในสิงห์ราศีแล ตั้งหลักคำฝูงนี้ไว้กับแผ่นดิน อันนี้แหม่นยามจักใกล้รุ่ง ไว้ลัคนาที่กรกฎราศีอันเปนชาตาแผนเมือง เจ้ารัสสีจึงก่อตั้งแผ่นดินแล ถัดนั้นเจ้ารัสสีพี่น้องไปสถิตอยู่ที่หินสบคานที่น้ำของคบกันหั้นจึงเรียกมายังนาคทั้งหลาย ๑๕ ตัว ตัวหนึ่งอยู่ถ้ำภูซวง ตัวหนึ่งอยู่ภูช้าง ตัวหนึ่งอยู่แก่งหลวงน้ำเซือง ตัวหนึ่งอยู่สบเซือง ตัวหนึ่งอยู่ผารังเมืองที่สบอู ตัวหนึ่งอยู่แก่งหลวงน้ำอู ตัวหนึ่งอยู่ท่างของแก่งอ้อยผาธนู ตัวหนึ่งอยู่ผาเสือตัวนี้เปนแก่กว่าพระยานาคแล ตัวหนึ่งอยู่ผาเดียวหลุ่มผา

จอมเพชรหั้นแล ตัวหนึ่งอยู่คตเฮือ ตัวหนึ่งอยู่กกถ่อน ตัวหนึ่งอยู่ผาตัดแคแลผาต่างนาย ตัวหนึ่งอยู่แก่งแตนท่างน้ำของดอนควายฟุม ตัวหนึ่งอยู่ปากสบโฮบหั้น ตัวนี้เป็นพระยาใหญ่รักษาน้ำรักษาเมืองก้ำฝ่ายใต้ ตัวอยู่ผาเสือเป็นใหญ่รักษาฝ่ายหนน้ำก้ำฝ่ายเมืองหนเหนือหั้นแล พระ-ยานาค ๑๕ ตระกูล ก็ออกมาแล้ว ก็เอากันเนรมิตตัวเป็นทหารเป็นท้าวเป็นพระยาออกมาพร้อมกัน แล้วเจ้ารัสสีพี่น้องจึงมาสถิตอยู่ก้อนหินก่ายฟ้าที่กกไม้ทองต้นใหญ่แล้วก็สั่งสอนพระยานาคทั้งหลายว่าดั่งนี้ ดูราพระยานาคทั้งหลายบ่อนที่นี้ เป็นที่ตั้งปราสาทเจ้าผู้มีบุญอันจักมาเป็นท้าวพระยาข้างหน้าพุ้นดีหลีแล เจ้าทั้งหลายจงพร้อมเพรียงกับด้วยกันพิทักษ์รักษาบ้านเมืองแม่น้ำ ภูดอยใต้เหนือทางเทิงแผ่นดินแผ่นทราย แม่น้ำใหญ่น้ำน้อย แม่น้ำใหญ่ทั้งหลายสู่ที่สู่แห่งเทอญ เจ้าทั้งหลายพร้อมกันรักษาที่เชียงดงเชียงทองนี้เป็นเค้าเทอญ จงมารักษาสีเดือนให้พร้อมกันมาเทื่อหนึ่ง พระยานาคตัวอยู่หน้าห้วยให้มาที่ก้อนผาขวางก้อนเยียบหั้นก่อน พระยานาคตัวอยู่น้ำของครนว่ามาเซาที่ที่เซาที่ก้อนผาเดียวหั้นแล้วงคกเฮือหั้นเทอญ อันนี้เจ้ารัสสี

กฎหมายบอกส่วนให้แก่พระยานาคทั้งหลายแลพลอยเหล่า เรียกเอาเทวดาทั้งหลายให้มาบอกรักษา ให้รักษายังเมือง ทั้งมวลแลแม่น้ำแลแผ่นดิน ยังภูดอยทั้งมวลนั้นมา เทวดาตนหนึ่งเรียกชื่อว่าเป็นพี่สี ตนหนึ่งชื่อว่าแางพี่ใส สองขานี้อยู่ภูซวงหลวงแลภูช้างนั่ง สองขานี้หากเป็นผัวเป็นเมียกัน เจ้ารัสสีให้รักษาเบื้องตะวันออก เทวดาตนหนึ่งชื่อว่าเก้าง้าว (เก้าเง่า) เทวดาตนหนึ่งชื่อว่าท้าวบุญเหลือ สองขานี้ หากเป็นผัวเมียกัน อยู่ภูแสนข้าวคำ เจ้ารัสสีให้รักษาเมืองฝ่ายเหนือ เทวดาตนหนึ่งชื่อว่าเจ้าฟ้าแสดองค์หนึ่งชื่อว่านางพิจิตรเลขาลูกแถนคม เจ้ารัสสีให้รักษาฝ่ายใต้ขาหากเป็นผัวเมียกันเจ้ารัสสีแต่งให้รักษาเมืองก้ำเหนือ แลบ้านเมืองทั้งมวลดังนี้ ผู้ใดจักเป็นท้าวพระยาที่เชียงดงเชียงทองดังนั้น ให้แต่งขันข้าวตอกดอกไม้ภาชนะคาวหวานบูชาเจ้ารัสสีแลเทวดาเจ้าทั้งหลายฝูงว่ามานี้เทอญ เจ้ารัสสีหากสั่งสอนเขาไว้ดังนี้แล ตโตกาเลในการแต่นั้นไปภายหน้า โสตาบั้สโสอันว่าเจ้ารัสสีทั้งหลายตนอื่น ก็หนีไปตั้งบ้านตั้งเมืองที่เขาเจ้ากฎหมายไว้ ที่จัก

ตั้งบ้านแปงเมืองหั้นแล ยังแต่เจ้ารัสสีพี่น้องตนพี่นั้นชื่อว่ารัสสีทอง ตนน้องนั้นชื่อว่าทวาทรัสสีเจ้าจึงมากฎชื่อเมือง ก้ำใต้นั้นเอาภูช้างเปิ่นนิมิต ฝ่ายก้ำเหนือนั้นเอาภูช้างนั่งเปิ่นนิมิตแล ชื่อสองอันนี้จึงได้ชื่อว่าเมืองชวาลานช้างเพื่ออั้นแล ตทนั้นตรังถัดนั้นเสฏฐฐตาบัสโสอันว่าเจ้ารัสสี-ทองตนพี่ ก็จึงให้เจ้ารัสสีตนน้องอยู่เฝ้าที่นั้น แล้วเจ้า-รัสสีตนพี่จึงเข้ายังฌานสมาบัติแล้วเจ้า ก็เสด็จขึ้นเมือสู่ชั้นฟ้าดาวดึงสา แล้วเจ้าก็เข้าไปสู่สำนักแห่งพระยาอินทร์เจ้ากล่าวกิจการทั้งมวล อันตั้งหมายเขตแดนบ้านเมืองทั้งมวลท่อจักให้หาท้าวพระยาตนอยู่ชอบโลก ชอบทศราชธรรม ๑๐ ประการเปิ่นต้นว่าให้ทานรักษาศีล ๕ ศีล ๘ ฟังธรรมเมตตาภาวนาบ่ข่มเหงข้อยไพร่ใหญ่ไทย อนึ่งบ่ให้ม้าง ราช ประเวณีบุราณธรรมตั้งไว้เก่าถม ใหม่ถาง ฮีดคองแต่ปี่ตุปี่ตาหากตั้งไว้แล้วพอยเหล่ารื้อม้างเสีย อันนี้ก็เปิ่นคองฉิบหายในโลกอันนี้แลโลกภายหน้า ประการหนึ่งข้าแห่งพระยาอินทร์เจ้า ให้ซอกหาท้าวพระยาตนประเสริฐลงไปนั่งบ้านแปงเมืองให้ชอบ ให้ข้อยไพร่ใหญ่ไทยได้สุขย่อนเจ้าแผ่นดินดู ราพระยาอินทร์เจ้าเปิ่นแทน ท้าวพระยานี้

ฅนใดยังเห็นแก่คติ ๔ คือ โทสคติ โมหคติ ฉันทาคติ พยาคติ บ่พิจารณาหลิงโทษหนักโทษเบา หลง ๆ เข้าไปในวัตถุกาม แลกิเลสกาม ถ้อยความคนเขาสู่รู้หาตัดแต่งร้ายดีไปไกล รักชังโคตรวงศ์เห็นแก่ทรัพย์สิน รูปทรงมีคุณบ่มีคุณ ได้ย่อนบ่ได้ย่อนค่าหลายให้น้อย ค่าน้อยให้เกิดมีหลายอิ่มก็ดีใจอิดฮ่อน แหม่นให้ผิด ผิดให้แหม่นฮ่าย เห็นแก่หยับตายิกคิ้วย่านกลัวภายลุน โทษทันบาปไหมหย่าเปี่นใหญ่ ผิแผ่นแก่อนารัฐคาดคาบ่ตามฤดูปีเดือนวันยาม บ่ตามโบราณราชประเพณี คำฮีบให้เวียกการแต่งเบี้ยเงิน ผู้พ่ายให้แพ้ผู้แพ้ให้พ่ายเห็นแก่สินจ้างนัดเหินดังนั้น บ้านเมืองอันนั้นบ่สุขคุ้มชุ่มเย็น ฉิบหายในชาตินี้แหม่นท้าวพระยาเสนาอำมาตย์แปงบ้านนั่งเมือง เปี่นดังว่ามานี้ ครั้นจุติตายไปสู่นรกมีกองทุกข์ทั้งมวลหากเปี่นพ่อเปี่นแม่ เปี่นพี่น้อง กองทุกข์อันนั้นหากควรพิลึกพึงกลัวนักหนา หาความสบายบ่ได้ฮ้องไห้อยู่เวย ๆ แก่ท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ผู้นั่ง บ้านแปงเมืองบ่ให้ชอบโลกชอบธรรม นั้นแลดูกรพระยาอินทร์ ฅนเปี่นแก่กว่าเทวดาทั้งหลาย ท้าวพระยาเสนาอำมาตย์หญิงชาย แต่งให้แหม่น

ท่านองสัปปุริสเจ้าดังนั้น อโกธังอย่าได้มีคำกอยลัก ใจน้อยขึ้นขมใน อวิหิงสัญจอย่าได้ปองบังเบียด ผิแผ่นอันบ่แหม่นคองเมือง อัชชวังให้มีใจอันซื่อต่อ ตั้งใจห่อคองบุญ มัทธวังให้มีใจอ่อนขามละเอียด บ่กอยเคียดย่อมปรานี ขันตีย่อมอดคำเคียดย่อมปรานี ปริจาคังมีใจดีสะจ่ายให้ด้วยง่ายเปี่นทาน หิริโอตัปปะปากอันได้กระทำอันใด ให้ละอายแก่นักปราชญ์ ผู้ฉลาดคองธรรม อวิโรทนังแต่งให้ราบตามคองเมือง สีลทานังให้มีศีลแลทานทุกเมื่อ ใจกว้างเพื่อมักบุญก็จิงได้นำตัวไปเกิด ชั้นฟ้าเลิศดุสิตาแท้ดีหลีแล ตโตภายหน้าแต่นั้นเสฏฐอิส อันว่าเจ้ารัสสีตนพี่คือรัสสีทองจึงได้รัสสีตนน้อง อยู่รักษาที่นั้นก่อนแล เจ้าก็เข้ายังฌานสมาบัติทะยานขึ้นเมือชั้นฟ้าดาวดึงสา เล่ากิจการถ้อยคำทั้งมวลแก่พระยาอินทร์อันได้แต่งบ้านแปงเมือง ให้ท้าวพระยาตนแต่งชอบโลก ให้เปี่นสุขแก่สัตว์แก่คนทั้งหลาย แล้วก็ต้านจารจากับดอมพระยาอินทร์ ให้ท้าวทั้งสี่ลงมาเลียบดูยังชุมพูทีป ให้เปี่นบ้านเปี่นเมืองแล้วหั้นแล เมื่อพระพุทธเจ้าเกิดมาตรัส-สัพพัญญูเปี่นพระในโลกนี้ แล้วยังไป่ได้โผดสัตว์ทั้งหลาย

ในเมืองใหญ่ทั้งหลาย ๑๖ เมืองก่อนแล เมืองน้อยทั้งหลาย ๑๕ เมืองนี้พระพุทธเจ้าไป่โผดสัตว์บ่ทันฮอดทันเถิงเมือง เพื่อบ่มีท้าวพระยาตนใดรักษาแผ่นดินหั้นแล เจ้ารัสสีมีคำต้านจารจากับดอมพระยาอินทร์ดังนี้แล้ว จึงสั่งอำลาพระยาอินทร์เจ้าฟ้ากับทั้งท้าวทั้งสี่กับทั้งวิษณุกรรมเทวบุตรทั้งหลาย ก็มาชุมนุมกันในสำนักแห่งพระยาอินทร์ตนเป็นแก่กว่าเทวดาทั้งหลายหั้นแล เมื่อนั้นเจ้ารัสสีโอตรีตวาก็เสด็จลงมาจากชั้นฟ้าดาวดึงสา มาแล้วก็มาบอกเล่าอันได้ต้านจารจากับดอมพระยาอินทร์ แก่เจ้ารัสสีตนเป็นน้องแห่งตนสู่ประการแล้ว ก็โตเจ้ารัสสีทั้งสองพี่น้องก็เสด็จไปสู่ที่อยู่แห่งตนก็มีวันนั้นแล ฯ

โภ สาธโว ดูราสัปปุริสทั้งหลาย ฝูงมีผยาจักกล่าวยังพระยาผีแถน จักให้ท้าวขุนบรมลงมาเกิดในเมืองลาวเก่าเฮานี้ก่อนแล แต่นั้นผีแถนก็ให้ท้าวขุนบรมราชาลงมาเกิดในเมืองลาว ให้เป็นพระยาหั้นแล หิด้วยมีแท้อันว่าลาวเก่าเขาว่า แถนฟ้าขึ้นนั้นคือตนพระยาอินทร์เจ้าฟ้าแล แถนองค์นี้หบ่องหูหิ้งแล แถนผู้ให้เป็นฝนเป็นลมนั้นก็ดี แถนผู้ให้เป็นเครื่องเสพของร้ำก็ดี แถนผู้แต่งให้เป็นเครื่อง

ไฮเครื่องนาแลแต่งให้เปนโลกทั้งหลายฝูงนี้ แหม่นเทว-
บุตรเทวดาทั้งหลาย อันอยู่ในชั้นฟ้าจาตุมหาราชิกา ทั้ง
มวลเปนองค์ประเสริฐยิ่งนักแล ลาวเมืองล่างปางก่อนนั้น
เขาเรียกว่าผีฟ้าผีแถนว่าอั้น ที่แท้บ่เปนดังคำเขาดาย บัดนี้
เราทั้งหลายตามคำลาวเก่านั้นก่อนแล แถนฟ้าขึ้นจึงว่า
เจ้ารัสสีมาเล่าต่อเราดังนี้ เราทั้งหลายจักให้ไผไปเปน
ท้าวพระยาในเมืองหลุ่มนี้จา แถนทั้งหลายจึงกล่าวว่า เออ
ควรให้แถนชั่งมาชั่งดูก่อน ลูกฟ้าแถนทั้งหลายทั้งหญิงทั้ง
ชาย บุญไผมีมากหลาย เราจึงให้ลงไปเปนเจ้าแผ่นดิน
ที่เชียงดงเชียงทองเทอญ ผู้บุญน้อยให้ไปเปนเจ้าเปนใหญ่
ที่นั้นบ่ได้ แลผีแถนทั้งหลายจากันดังนี้ ด้วยมีแท้คำ
เจ้ารัสสีมาเล่าต่อเราดังนี้ เปนหนักเปนใหญ่กว้างขวางดีหลี
ผู้บุญน้อยบ่ควรเปนเจ้าเปนใหญ่บ่ควรเลย อนึ่งไม้ทอง
ต้นนั้นใหญ่นัก ยอดปลายมันนั้น แหม่นหินกัมพลศิลาบาท
แห่งพระอินทร์ เจ้าฟ้าแท้ดีหลีดายบ้านเมืองชวาลานช้าง
อันนี้ เปนหนักเปนใหญ่ดายเงินคำเหล็กทองทั้งต้นไม้แล
เปนใบ แลมีรสหอมนัก แก้ว ๗ ประการก็มีในพื้น
แผ่นดินนั้นหั้นแล เจ้ารัสสีว่าดังนั้นแถนฟ้าขึ้นกล่าวว่าผู้ใด

บุญน้อยลงไปเป็นเจ้าแผ่นดินเมืองอันนั้นบ่ได้แล แถนทั้งหลายจึงมาชั่งคุณดูในแถนทั้งหลายในเมืองฟ้าเมืองแถนทั้งผู้หญิงผู้ชายหลายนัก จึงมาได้ลูกแถนขึ้นผู้หนึ่ง จึงมาได้ลูกแถนชั่งหญิงหนึ่ง จึงมาได้ลูกแถนแต่งหญิงหนึ่ง สามคนเขานี้ แถนทั้งหลายจึงเอามาตั้งไว้ ณ ท่ามกลางแถนทั้งหลาย ส่วนว่าแถนฟ้าขึ้น จึงมาสั่งสอนแก่เขาทั้งสามว่าดังนี้ ดูราเจ้าทั้งสาม สูเจ้าครันเป็นผัวเมียกันแล้วจงไปสู่ที่อยู่ที่กินในเมืองหลุ่มพุ้นเทอญ ลูกแถนคนนั้นใส่ชื่อนางยมมะพาลา ให้เป็นเทวีก้ำขวา ลูกแถนชั่งนั้นใส่ชื่อนางเอ็ดแคง ให้เป็นเทวีก้ำซ้าย เจ้าผู้เป็นผัวนั้นให้ชื่อว่าขุนบรมราชาธิราช แล้วจึงมาให้เครื่องท้าวทั้ง ๕ ประการ เพื่อเป็นเครื่องราชาภิเษก แล้วจึงมาให้ดาบแม่วีกับทั้งดาวฮางกอนกับทั้งดาบพื้นเหลียว และดาบสายฟ้าแมบ และดาบเหล็กกอนแข้เผือกกับทั้งด่างสามดวง กับทั้งแคนสามงา กับฆ้องฮางเงินฮางคำ และง้าวฟ้าพื้นกับแสงฟ้ากระตาก ทั้งกลองไชยทั้งฆ้องน้อยฆ้องใหญ่ ให้ไว้คนหอยสังข์ดังเสียงมีทั้งบีแก้วชื่อว่าสอนไร ทั้งไตเงินไตคำเป็นขันหมาก ทั้งหม้อไหไตพาดทั้งบวยเงินบวยคำ

ทั้งเงินแก้วเครื่องแสงหลากหลายสิ่งสู่ประการ กับทั้งเงียด พันลายปกหัวช้าง กับทั้งประคือกว้างกางกันกางหาว กับทั้งสาวสนมสามฮ่อยคู่ แถนก็ให้นั่งอยู่เป็นถ้องถันแถวหันแล เมื่อนั้นแถนฟ้าขึ้นจึงให้เอาช้างเอาม้าทั้งมวลมาดูจึงมาได้ (ช้าง) ตัวหนึ่งชื่อว่าช้างงาเกี้ยวงากอด ช้างตัวนี้เป็นลูกช้างเอราวัณ มีตัวอันขาวกระโบงตาทั้งสองนั้นดำมีริมปากทั้งสองนั้นก็ดำเป็นดังแต้มเขียนนั้นแล มีงาอันขาวเป็นดังแก้วผลึกนั้นแล จึงเอาม้าตัวหนึ่งเป็นชาติเชื้อพลาหก จึงหาลูกแถนอันผู้มาต้อนหน้านั้นผู้หนึ่งชื่อว่าขุนธรรมราช ผู้หนึ่งชื่อขุนแสงมโนศาสตร์ เจ้านั้นรู้ศาสตร์เพททั้งมวล ไปก่อนขุนบรมราชา ผู้หนึ่งชื่อขุนอุ่น ผู้หนึ่งชื่อขุนคลีและสองขุนนี้ขี่ม้าตามหลังช้างขุนบรม และแถนฟ้าขึ้นจึงให้ผู้หนึ่งชื่อปู่เถ้าเยอ ผู้หนึ่งชื่อว่าแม่ย่างามสองคนนี้เป็นผัวเมียกัน แบกขวานไปก่อนเถ้าไลแลแม่มดสองขานี้เป็นผัวเมียกัน แบกพร้าแบกจกแบกเสียมไปตามหลังเถ้าเยอแลแม่ย่างาม ๔ คนเขานี้จักมาผาบข่มผีเผดผียักษ์ ผีเสื้อเมืองผู้ร้ายกล้าแข็งอัน บ่ให้เข้าบ้านเข้าเมืองก่อนขุนพรมหันแล แต่นั้นฟ้าขึ้นจึงให้ผู้หนึ่งชื่อว่าขุนคัว

ขุนบรมแล้วจึงขึ้นเมือฟ้าคอบแถนหั้นแล อยู่นานได้สองปี ขุนบรมจึงมีลูกชายหนึ่งคอนนางยมมะพาลา จึงใส่ชื่อว่าขุนลอแล้ว จึงมีลูกชายหนึ่ง คอมนางเอ็ดแคง จึงใส่ชื่อว่าขุนลาน แล้วจึงมีลูกคอมนางยมมะพาลาผู้หนึ่ง ชื่อว่าจุสง แล้วจึงมีลูกคอมนางเอ็ดแคงชายหนึ่งใส่ชื่อว่าขุนคำพวงแล้วมีลูกคอมนางยมมะพาลาชายหนึ่ง ชื่อว่าขุนบานจึงเหลาแล้วมีลูกคอมนางเอ็ดแคงชายหนึ่ง ชื่อว่าขุนเจ็ดเจืองจึงเหลา มีลูกคอมนางยมมะพาลาชายหนึ่งชื่อว่าขุนเจ็ดเจียงแล แต่ขุนบรมมาตั้งเมืองได้ ๙ ปี มีลูก ๗ ชายเท่าว่าบ่มีข้อยมีไพร่ บ่มีเสนามนตรีบ่มีช้างม้าข้าวของสมบัติอันใด เอาแต่เมืองฟ้ามาจึงมีแล

แต่นั้นขุนบรมราชากับทั้งนางยมมะพาลา กับทั้งนางเอ็ดแงคจึงค้างทุกข์ค้างยาก จึงให้ขุนสานทั้งเถ้าเยอทั้งแม่ย่างามเมือไหว้แถนฟ้าขึ้นหั้นแล อนึ่งต้นไม้เครือเขากาดมาเป็นในหนองคู ว่าหั้นเป็นอันร่มเย็นนัก แดดบ่เห็นตะวันบ่ส่องได้ อนึ่งเครือหมากน้ำเต้าปุงสองหน่วยก็เมือเกี้ยวเครือไฮหลวง ที่หัวหนองหั้นเฮงฮกเฮงมืดบ่เห็นฟ้าเห็นบนหนาวนัก อยู่เมืองหลุ่มบ่ได้จักให้ตูข้อยเฮ็ดสิ่ง

ใด เจ้าทั้งหลายเท่าไหว้สิ่งนั้นเทอญ ขุนแลเขาทั้งหลายก็เมือไหว้ตามขุนบรมหากใช้หั้นแล ครั้นว่าฮอดเมืองฟ้าแล้วเขาก็ไหว้แถนฟ้าขึ้นสู่สิ่งสู่อันตามความขุนบรม สั่งสู่อั้นแล แถนหลวงจึงว่าดั่งนี้ ถ้อยคำอันเจ้าทั้งหลายเล่านี้เราก็รู้ก็แจ้งสู่อันแล ท่อว่าลูกไปตั้งอยู่เมือง หลุ่มบ่เถิง ๙ ปี ๑๐ ปีเถือแล จักให้ไปป้ำไม้พื้นไม้ใหญ่เสียสิ่งนั้นก็บ่ดี แลบัดนี้กูก็ให้แถนทั้งหลายไปส่อยแต่ง บ้านแปง เมืองสู่อันนี้แล ท่านเถ้าเยอแม่ย่างามสองเขือนี้ เถ้าไปป้ำไม้เครือเขากาดเทอญเถ้าไลแม่มดบน สองข้านี้ให้ไปป้ำไม้ไฮหลวง อันเครือหมากน้ำเกี้ยวนั้นเสียเทอญ แถนสิ่วให้ไปสิ่วน้ำเต้าปุงหน่วยพี่นั้น ให้คนผู้หญิงผู้ชาย ช้างเถิกช้างแหม่ม้าเถิกม้าแหม่ ข้าวของเงินคำแก้วแหวนผ้าผ่อนท่อนจันทน์ฮ้าแพแฮจีน หากออกในน้ำเต้าปุงหั้นสู่เหยียงสู่อันแลแถนชีให้ไปชีน้ำเต้าปุง หน่วยน้องนั้น ให้คน ผู้หญิงผู้ชายทั้งควายทั้งงัว ทั้งแบ้ทั้งเยืองทั้งหมูหมาเป็ดไก่ แลอาหารอันเป็นของเลี้ยงของดู ทั้งต้นส้มต้นหวานน้ำส้มน้ำเค็มทั้งต้นพร้าวต้นตาล กล้วยอ้อย ทั้งพริก ขิงผัก หอมผักเทียม ผักบั่ว หมาก ไม้ทั้ง มวลอันเป็น ของควร เคี้ยว ควรกินทั้งมวลหากจักออกมานำสองเต้า ปุงหน่วยน้อง นั้นแล แถน

ฟ้าขึ้นจึงให้แถนเถือกไขประตูคำประตูเงินประตูทองประ-ตูเหล็ก ให้แถนทั้งหลายลงมาแต่งแปงให้แก่ขุนบรม สู่อันสู่สิ่งสู่เหย้าเรือนหั้นแลแต่นั้นแถนสิ่วก็มาสิ่วน้ำเต้าปุงหน่วยพี่นั้นแถนชีก็มาชีน้ำเต้าปุงหน่วยน้องนั้น เขาทั้งมวลคือว่าคนผู้หญิงผู้ชายช้างม้าวัวควายก็ไหลออกจากน้ำเต้าปุงสองหน่วยนั้นหั้นแล แต่นั้นคนทั้งหลายจึงได้ชื่อว่าลาวเก่า ก็เพื่อความออกจากน้ำเต้าปุงสองเต้านั้นแล แต่นั้นแถนสิ่วแถนชีจึงว่าแก่ถ้าเยอเถ้าไลว่า ครั้นว่าเขือเมือเมืองฟ้าแล้วเขือจงป่ำเครือเขาทั้งต้นไฮหลวงทั้งผ่าน้ำเต้าปุงเสียเทอญสูอย่าเมือหาตูที่เมืองฟ้าพุ้นเทอญ ตูก็บ่เทียวมาหาสูแล ครั้นสูทั้งสี่ตายแล้วจงให้คนเมืองหลุ่มเวนทงสูเทอญ ตูก็สั่งขุนบรมไว้นี้ ครั้นว่าคนเมืองหลุ่มจักกินอันใดก็ดี ครั้นว่ามาเยอสูทั้งสี่จงแล่นมากินก่อนเทอญ แถนทั้งสองสั่งสู่สิ่งสู่อันแล้ว ขึ้นเมือคอบแถน ฟ้าขึ้น หั้นแล แต่นั้นเขา ก็ป่ำเครือ เขากาดกับต้นไม้ไฮหลวงเสียหั้กแล ผ่าน้ำเต้าปุงแลหน่วยให้ เป็นสองเสี่ยงเสียที่คแมหนองคูวาหั้นแล บัดนี้เผือง น้ำเต้าปุงก็ยังกายเป็นหินอยู่หั้นแล แต่นั้นบ้านเมืองแห่งขุนบรมที่นา

น้อยอ้อยหนูกรุ่งแจ้งดีนักแล เถ้าเยอเถ้าไลแม่ย่างามแม่มดมันก็ตายไปเป็นผีเสื้อเมืองตาบต่อเท่าบัดนี้แล แต่นั้นไปภายหน้าขุนบรมจึงใส่ไฮใส่นาปูกแปงท้าวพระยาหั้นแล ขุนศรีธรรมราชให้เป็นแสนเมืองแต่งรักษาไพร่ไทยทั้งมวลต่างขุนบรมหั้น ขุนแสงให้เป็นหมื่นหลวงกลางเมืองรักษาคนทั้งมวล ขุนสานให้แต่งเครื่องเสิกเครื่องเวียกทั้งมวลเบื้องขวาขุนพี่ ให้รักษาเครื่องเสิกเครื่องเวียกทั้งมวลก้ำซ้ายขุนสานผู้ขี่ท้ายช้างคอมขุนบรม ให้รักษาราชวัติก้ำหน้าทั้งใต้ถ้อยสวนความ ทั้งมวลสู่อันขุนอินทร์ให้รักษาราชวัติก้ำหลัง ทั้งไต่ถ้อยสวนความคอมขุนสานขาทั้งสองนี้แต่งพิจารณาตามขุนบรมให้ชอบธรรม ขุนธรรมราชาอันเป็นแสนเมืองนั้น แต่งรักษาสู่สิ่งสู่เหยื่องบ่ให้เคืองใจขุนบรมสักเหยื่องแล แต่นั้นมาจึงตั้งให้เป็นห้าหัวเสิกหัวเวียกเพื่ออันแล บัดนี้เมื่อภายหน้าขุนบรมจึงให้หาบ่าวหานางอันออกที่น้ำเต้าปุงหน่วยพี่นั้น ผู้มีลักษณะกิจอันดีอันงามมาเป็นลูกนั้น มาเป็นลูกสะใภ้ทั้ง ๗ คนนั้นแลแล้วจึงมาแปงแต่งเอาคนผู้เป็นเจ้าเป็นขุน แบ่งปั้นลูกชายทั้ง ๗ นั้นจึงเล่าแต่งเอาไพร่เอาคน ผู้ควรอัน

เปนไพร่ให้แก่เขาเจ้าสู่คนหั้นแล จึงเอาไม้เครือเขากาดทั้งไม้ไฮหลวงต้นใหญ่นั้นมาแปงคาง สามงา ให้แก่ลูกชายทั้ง ๗ คน แลคนแลสามดวงหั้นแล แต่นั้นช้างงาเกียวงากอดอันลงมานำนั้นก็ตายเสีย จึงเอางามาเหลือ (เลื่อย) เปน ๗ ท่อนให้แก่ลูกทั้ง ๗ คน เครื่องหอกเครื่องดาบเครื่องแก้วเครื่องแหวนทั้งมวล อันแถนฟ้าขึ้นให้แต่เมืองฟ้ามานั้นก็มาแจกมาปันให้แก่ลูกชายทั้ง ๗ หั้นแล แล้วจึงหาม้อดีวันดีนักขัตฤกษ์ทั้งมวลอันอยู่ใน ๑๒ ราศี อันเปนอุตมราศีอันประเสริฐสู่ตัว แล้วจึงเอาลูกชายทั้ง ๗ มาไว้ซ่องหน้าตน กับเสนาอำมาตย์ทั้งหลายตามฮีตคองดั่งแถนฟ้าขึ้นแต่งลงมาในเมืองหลุ่มนั้นแล จึงมาราชาภิเษกเอาน้ำใส่ไตคำอันใหญ่ จึงเอามือลูกชายทั้ง ๗ คนทั้งลูกสะใภ้ทั้ง ๗ คนมาสบในซตคำ แล้วแลให้พระพรอันวิเศษว่าเจ้าทั้งหลายไปกินบ้านกินเมืองตามความแถนชี้ชี้บ่อวชี้ที่แต่เมืองฟ้าให้นั้น ทั้งความกูพ่อจึงบอกกล่าวแก่สูทั้งหลายบัดนี้แล ไปกินบ้านกินเมืองปกข้อยห้อมไพร่ อย่าเฮ็ดใจฮ้ายใจเคียด อย่าเฮ็ดใจสั้นใจหลอนอย่ามักติมักเตียนท่านอย่ามักฆ่ามักฟันกันกระทำตามใจตน ให้ค่อยคิดค่อยอ่าวดูสู่

เหยื่องก่อนรู้แจ้งแล้วจึงกระทำ อนึ่งนั้นผู้หญิงผิดสิ่งใดก็ดีอย่าฆ่าอย่าพื้นเสียแถนฟ้าขึ้นสั่งกูพ่อ สิ่งนั้นแต่เมืองฟ้าพุ้น ว่าอย่าฆ่าอย่าพื้นผู้หญิงเสียเหตุว่าผู้หญิงนี้ แต่ปฐมกัลป์พุ้นเขา หากเป็นเค้าเป็นเดิมมา ท้าวพระยาผู้ใดยังฆ่าผู้หญิงย่อมบ่มั่นบ่ยืน บ้านเมืองอันนั้นย่อมเศร้าสูญเสียแถนฟ้าสั่งกูพ่อสิ่งนี้ดีหลีคาย สูเจ้าทั้งหลายไปกินบ้านกินเมืองตามความกูพ่อ บุญไผมีหากได้ที่กว้างที่ขวางหั้นแล อย่าขี่ช้างตกนาพาแพนตกท่งกัน เมืองอ้ายไว้แก่อ้าย เมืองน้องไว้แก่น้อง ลูกสืบลูก หลานสืบหลาน เหลนสืบเหลนหมั่นใช้ถามข่าวกล่าวซึ่งกันผู้ใดได้เครื่องหลากของต่างในบ้านในเมือง ให้มาส่งมาถวายแก่กัน ผู้ใดฟังคำกูพ่อดังนี้ทั้งลูกหลานเหลนอันได้ร้อยชั่วพันชั่วหมื่นชั่วแสนชั่วให้มั่นให้ยืนเทอญ ผู้ใดบ่ฟังคำกูพ่อชั่วอย่าฮีบีอย่ากว้าง ผู้ใดฟังความกูให้หมั้นให้ยืนเทอญ อนึ่งขุนบรมจึงว่า ลูกสะใภ้กู ๗ คน นอนให้นอนลุนผัวตื่นก่อนผัว ให้คึดหาเวียกการผัวอันจักแต่งจักปุนต่างผัว ให้คึดหาอันจักตำหูกเขนฝ้ายให้คึดหาอันจักเลี้ยงข้าเลี้ยงไทย ให้คึดหาอันจักกระทำไฮ่นาทำกินทำสวน อนึ่งไฟในเฮือนอย่าเอาไปนอกเฮือนไฟนอกเฮือนอย่าเอาไปในเฮือน คือว่าผู้ใดมาว่าดีว่าฮ้ายผู้ใด

มาส่อมาสนก็ดี ให้พิจารณาดูก่อนควรบอกควรเล่าต่อผัวก็จิ่งเล่า บ่ควรเล่าก็อย่าเล่า ควรให้แล้วแก่ตน อนึ่งให้เอาผู้หญิงสี่คนผู้รู้ดีสามคนสองคนก็ดีมาไว้พางไว้ใกล้ จักกระทำอันใดให้อือให้ยินเขาทั้งสี่คนนั้นดูก่อนแหม่นแล้วจึงกระทำ อนึ่งตัวลูกสะใภ้กูทั้ง ๗ คนนี้สูเจ้าอย่าฆ่าสัตว์แหม่นเผิ่นก็อย่าจำให้ฆ่า แหม่นฆ่าคนก็ดีก็อย่าพร้อมอย่าจำเผิ่นฆ่า อนึ่งอย่าลักของผัวของท่านผู้อื่นก็ดี อนึ่งอย่าหลิ้นชู้กับผัวแหม่นว่าผู้นกลางวันกลางคืนก็ดี ก็อย่าได้ยินดีดอมมันผู้นั้นเทอญ อนึ่งอย่าหล่ายถ้อยหล่ายคำ อันมีจิ่งว่ามีบ่มีอย่าว่ามี อนึ่งอย่ากินเหล้ากินยาให้เมาย่อมเสียสมบัติปัญญาดีหลีดาย อนึ่งยามไฮ่ไถนาให้บอกให้เตือนคนทั้งหลาย อนึ่งเถิงยามหลิ้นมโหรสพก็ให้บอกให้เตือนคนทั้งหลาย หลิ้นให้หม่วนงัน เถิงยามกระทำก็ให้บอกให้เตือนคนทั้งหลาย ให้พร้อมกันเฮ็ดเพื่อสัพพัญญูเจ้า เกิดมาตรัสสัพพัญญูเป็นพระแล้วยังไปโผดสัตว์ทั้งหลายในเมืองใหญ่ไป่ทันมาเถิงเฮาดีหลีดาย กูพ่อก็สอนเจ้าทั้งหลาย ตามปู่สูเจ้าแถนฟ้าขึ้นสั่งสอนตู แต่เมืองฟ้ามาก็สิ่งเดียวนี้แล จึงให้เอามือเขาเจ้าออกจากไตคำอันใส่

น้ำนั้นหั้นแล จึงให้เสนาอำมาตย์ทั้งหลาย หดสรงสูเจ้าสู่เข้าเล่าขวัญอุสาภิเษกแล้วขุนบรมราชาธิราชทั้งนางยมมะ-พาลากับทั้งนางเอ็ดแคง แล้วเสนาอำมาตย์พร้อมกัน จึงให้ขุนเขียนดาบแก้วดาบคำใส่ชื่อขุนลอ ให้เมือกินเมืองชวาลานช้าง เชียงดงเชียงทอง อันที่เจ้ารัสสีกฏหมายบ่อนที่ไว้หั้นแล จึงเขียนดาบคำใส่ชื่อว่าขุนลาน ให้เมือกินเมืองห้อวองแต่น้ำท้ายชายคำวิทธิราชพุ้น จึงมาเขียนดาบคำอันหนึ่งให้แก่ขุนสงให้เมือกินเมืองระณีพรหมทัตราชเขียนจึงดาบคำอันหนึ่งให้แก่ขุนคำพวง ให้เมือกินเมืองกุมกามโยนกราชละพุนเชียงใหม่ จึงเขียนดาบคำอันหนึ่งให้แก่ขุนอินทร์ ให้เมือกินเมืองละโว้โยทธิยา จึงเขียนดาบคำอันหนึ่ง ให้แก่ขุนเจ็ดเจืองให้เมือกินเมืองพวนตะวันออกจึงมาเขียนดาบคำอันหนึ่งให้แก่ขุนเจ็ดเจียง ให้เมือกินเมืองมวนหั้นแล

๑๒๐๑ ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ใคร ๆ ก็ยอมรับว่า เจ้านายพระองค์นี้ทรงเชี่ยวชาญหลายด้าน แต่ด้านหนึ่งยกย่องกันมาก คือเป็น "พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์" ด้วยเหตุที่ทรงพระวินิจฉัยพระยศเจ้านายที่เรียกว่า "กรมสมเด็จ" หรือ "สมเด็จกรม" ซึ่งส่วนมากยังใช้สับสนอยู่ เป็นหนังสือที่รวมลักษณะการประพันธ์ต่าง ๆ ของท่านผู้เขียน เช่น การวินิจฉัยการอธิบาย ปาฐกถา และความรู้เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ เช่น เหตุผลในการสร้างพระเจดีย์สามองค์ วินิจฉัยคำเรียกพระภิกษุ เรื่องเครื่องม้าอะแซหวุ่นกี้ อธิบายเรื่องพระบาทอย่างละเอียด ลักษณะการศึกษาของเจ้านายแต่โบราณที่แตกต่างกับสมัยปัจจุบัน

๒๐๕๕ **ชิยินกุ้ย** นามของเขาเลื่องลือระบือไกลว่าผู้ทรงพลังมหาศาล เป็นดาวเสือขาวจุติมาเกิด เป็นนายทหารเอกของพระเจ้าถังไทจงฮ่องเต้ผู้ยึดมั่นในความสัตย์กตัญญู จงรักภักดีต่อองค์เจ้าแผ่นดิน ดังนั้นเมื่อจังอ๋องเจ้าเมืองฮวนยกทัพมารุกราน จึงเป็นหน้าที่ของเขาที่จะฟาดฟันเหล่าอริราชศัตรูแผ่นดิน ด้วยทวนคู่มือหนักสองร้อยชั่ง แม้กระนั้นราวฟ้าดินไม่ยุติธรรม เขาถูกกีดกันมิให้ได้ความดีความชอบ แต่ธรรมย่อมชนะอธรรม ผู้อ่านจะได้ความรู้ทางด้านตำราพิชัยสงคราม ใช้อาวุธวิเศษตลอดเรื่อง สนุกตื่นเต้น คือการปะทะกำลังปัญญาและฝีมือในการจัดตั้งกระบวนค่ายรบโบราณที่มีในตำราพิชัยสงครามทั้งสิบอย่าง

๒๐๕๖-๘ ซิเตงซันเล่ม ๑-๓ เรื่องราวในสมัยราชวงศ์ถัง (พ.ศ. ๑๑๖๑-๑๔๕๐) ดำเนินเรื่องสืบต่อจากซิยินกุ้ย ในทำนองนิยายอิงประวัติศาสตร์ ให้ทั้งความเพลิดเพลินและความรู้ การชิงไหวชิงพริบหักเหลี่ยม มีคติธรรมข้อสอนใจปนอยู่ไม่น้อย ซิเตงซันเป็นบุตรซิยินกุ้ยเป็นดาวกิมทงแชจุติมา เก่งกล้าสามารถไม่แพ้บิดา ลักษณะดีเด่นคือสำนวนภาษาที่สั้น แต่กินความชัดเจน ก่อให้เกิดความรู้สึกซึ้งประทับใจ โดยเฉพาะฉากการรบที่มีตลอดเรื่อง เป็นภาคจบของซิยินกุ้ย

๒๐๖๙-๗๐ หงอโต้ เล่ม๑,๒ เป็นเรื่องในราชวงศ์เหลียง ราชวงศ์ถัง ราชวงศ์จิ้น ราชวงศ์ฮั่น ราชวงศ์จิว ราว ๆ พ.ศ. ๑๔๕๐-๑๕๐๓ เริ่มแต่แผ่นดินพระเจ้าซุยเจี่ยงเต้ให้ขุนนางไปขุดคลองเบียนหอ ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ทำให้คนที่ที่มีสติปัญญาและฝีมือซ่องสุมเป็นพวกเป็นเหล่า ■

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว นายกำธร สถิรกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

๑๔ มกราคม ๒๕๑๓

เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์ (ต่อ)
พงศาวดารละแวก
ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๔

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

Prachum phongsawadān

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๔

(ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๐ (ต่อ)–๗๑)

เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์ (ต่อ)

พงศาวดารละแวก

พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง ๒,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๑๒

องค์การค้าของคุรุสภา

ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์

ถนนราชดำเนินกลาง

จัดพิมพ์จำหน่าย

คำนำของบรรณาธิการชุด

ในบรรดาหนังสือที่เป็นประโยชน์ สำหรับค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของไทยแล้ว หนังสือชุดประชุมพงศาวดารเป็นหนังสือที่ให้ประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะได้รวบรวมเรื่องเก่า ๆ ที่มีสาระและคำอธิบายของผู้มีความรู้ในวิชาดังกล่าวไว้โดยละเอียด หนังสือชุดที่เริ่มพิมพ์เป็นภาคแรก เรียกว่าภาคที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ และได้พิมพ์ต่อมาจนถึงภาคที่ ๗๓ ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นระยะเวลาถึง ๓๐ ปีเศษ และในขณะนี้ก็ยังมีพิมพ์ภาคอื่น ๆ ต่อ ๆ มาอีกหลายภาค ส่วนมากมักจะเป็นภาคละ ๑ เล่ม นอกจากภาคที่ ๖ และภาคที่ ๖๗ มีภาคละ ๒ ตอน ๆ ละ ๑ เล่ม เนื่องด้วยหนังสือชุดประชุมพงศาวดารนี้เป็นหนังสือดี และพิมพ์มาแล้วเป็นเวลาช้านาน ทำให้กระจัดกระจาย หาอ่านได้

ยากในยามต้องการ ทั้งหาผู้ที่จะลงทุนพิมพ์รวมเป็นชุดได้ยาก ราคาของหนังสือชุดนี้ในท้องตลาดจึงสูงขึ้นจนทุกวันนี้ชุดหนึ่งถึง ๑๐,๐๐๐ บาท คณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือของคุรุสภา มีความประสงค์จะรวบรวมพิมพ์หนังสือดี ราคาพอสมควร สำหรับให้นักศึกษาผู้สนใจในวิชาการได้หาซื้ออ่านได้สะดวก จึงได้จัดพิมพ์ขึ้น

เหตุที่จะมีหนังสือชุดประชุมพงศาวดาร เนื่องมาจากสมเด็จพระพันวสาอัยยิกาเจ้า เมื่อครั้งทรงเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระมาตุจฉา มีรับสั่งให้กรรมการหอสมุดวชิรญาณรวบรวมหนังสือขึ้น เพื่อทรงบำเพ็ญพระกุศลในงานศพ หม่อมเจ้าดนัยวรนุช ท.จ. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ มีพระประสงค์จะให้เป็นกุศลสาธารณประโยชน์ คณะกรรมการหอสมุดเห็นพร้อมกันว่า ในสมัยนั้นมีผู้เอาใจใส่ในการศึกษาโบราณคดี มีพงศาวดารเป็นต้น ตามพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ความลำบากของผู้ศึกษามีอยู่ ด้วยจะหาหนังสือตรวจสอบได้ยากเพราะหนังสือพงศาวดารและตำนานเก่าโดยมากยังมิได้พิมพ์ขึ้นบ้าง พิมพ์แล้วแต่จำหน่ายหมดไปเสียแล้วบ้าง บางทีที่พอจะหาได้ก็เป็นฉบับที่วิปลาสคลาดเคลื่อน ไม่สมควรที่จะใช้ในการตรวจสอบศึกษาไปเสียบ้าง ความต้องการหนังสือพงศาวดาร และตำนานเก่าที่เป็นฉบับดีจึงมีแก่ผู้ศึกษาอยู่ทั่วไป ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วนี้ จึงได้จัดให้พิมพ์หนังสือชุดประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ ขึ้น ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ ดังกล่าวแล้ว และได้พิมพ์ภาคอื่น ๆ ต่อมาเป็นลำดับ

ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพผู้ทรงรวบรวมเรื่องส่วนมากของหนังสือชุดนี้ได้ทรงกล่าวไว้ โดยคำนึงถึงประโยชน์ของหนังสือประชุมพงศาวดาร ซึ่งในขณะนั้นพิมพ์อยู่แล้วเพียง ๔ เล่มว่า "ในเวลาที่แต่งหนังสือเรื่องราวในโบราณคดีข้าพเจ้า

ต้องหยิบหนังสือประชุมพงศาวดารมาอาศัยสอบสวนอยู่เสมอไม่ใคร่ขาด จนรู้สึกว่าหนังสือพวกนี้ช่างมีประโยชน์เสียจริงๆ หากไม่มีหนังสือประชุมพงศาวดารไว้ให้หยิบตรวจตราได้ง่าย ๆ การแต่งหนังสือเรื่องโบราณจะช้าและลำบากมิใช่น้อย" ขณะนี้หนังสือประชุมพงศาวดารชุดนี้มีอยู่มากมายหลายเล่ม ประโยชน์ที่ผู้ศึกษาได้รับก็มีมากขึ้น แต่ดังกล่าวมาแล้วว่ายังมิได้มีผู้ใดพิมพ์ขึ้นใหม่เป็นชุดและหาอ่านได้ยาก คุรุสภาจึงได้จัดพิมพ์ขึ้น

ในการพิมพ์คราวนี้ ได้พิมพ์ตามขนาดหนังสือชุดภาษาไทยของคุรุสภา ซึ่งมีความหนาประมาณเล่มละ ๒๐-๒๕ ยก แต่ประชุมพงศาวดารเดิมมีขนาดไม่เท่ากัน หนาบ้างบางบ้าง ฉะนั้นประชุมพงศาวดารของคุรุสภาเล่มหนึ่งๆอาจจุประชุมพงศาวดารเล่มเดิมไว้ได้หลายภาค หรือภาคหนึ่ง ๆ ฉบับเดิมอาจแยกออกเป็นสองหรือสามเล่มตามขนาดของคุรุสภาก็ได้ อย่างไรก็ตาม เพื่อความสะดวกในการ

ค้นคว้า ประชุมพงศาวดารของคุรุสภาแต่ละเล่มจะบอกไว้ด้วยว่า เป็นประชุมพงศาวดารฉบับเดิมภาคที่เท่าไร เช่น

ประชุมพงศาวดารเล่ม ๑

(ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ ตอนต้น)

เป็นต้นดังนี้

สารบาญ

หน้า

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๐ (ต่อ)

เรื่อง เมืองนครจำปาศักดิ์

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๑

พงศาวดารละแวก

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๐ (ต่อ)

เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๐
เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์

นิทาน เรื่องขุนบรมราชา (ต่อ)

ขุนบรมราชาธิราช ปูกลูกชาย ไปกินบ้านกินบ้านกินเมือง ตามความแถนฟ้าขึ้นแถนชี แถนแต่งหันแล แต่นั้นเล่าซ้ำสั่งสอนว่าดังนี้ ครันเจ้าทั้งหลายจักให้มีรูปมีโฉมอันดีงามดังนั้น ให้รักษาศีล ๕ ศีล ๘ ให้มีผยาปัญญา อันจัดให้ไปนำตนนี้มีท่อให้ทานพ่อแล้ว เจ้าทั้งหลายไปกินบ้านกินเมืองตัวแล มีสมบัติข้าวของให้แจกเป็น ๗ ส่วนพ่อเนอ ส่วนหนึ่งให้ใส่เล่มฉางไว้ขนันบ้านเมืองไว้ ส่วนหนึ่งให้นุ่งให้กินพ่อเนอ ส่วนหนึ่งให้ทานแก่ลูกแก่เมียข้อยคนทั้งหลาย ฝูงอยู่ใช้ช่วงตน ส่วนหนึ่งทานแก่พระสงฆ์เจ้า ผิบ่มีให้ทานแก่เจ้ารัสสีแล คนอันมีศีลพ่อเนอ ส่วนหนึ่งให้ทานแก่เสนาอำมาตย์ใหญ่ ผู้จักอาสาให้แล้วกิจแห่งตน ส่วนหนึ่งไว้ตอบแขกอันจักมะไหว้มานบตน ของเขา

ท่อใดให้ตอบสองท่อของเขานั้นเทอญ ส่วนหนึ่งให้ทานแก่ยาจกคนขอ ฝูงหมู่หูหนวกตาบอดคนทุกข์ไฮ้ขึ้นใจนั้นพ่อเนอ ของทั้งหลายฝูงนี้ก็หากจักไปนำลูกทั้งหลายแห่งสู่ที่พ่อแล้ว อันนี้คำปู่สู่เจ้าแถนฟ้าขึ้นหาก ได้สั่งสอนกูพ่อแต่ในเมืองฟ้าพุ้นมา บัดนี้กูก็สั่งก็สอนตามความปู่สู่เจ้าพ่อแล แต่นั้นขุนบรมราชาธิราช สั่งสอนลูกชายลูกสะใภ้ทั้ง ๑๔ คน ก็แล้วเท่านี้ก่อนแล ฯ

นับแต่ขุนบรมลงมาตั้งเมืองหลุ่มได้ ๒๐๕ ปี (๒๕ ปี) ขุนลอใหญ่มาได้ ๒๓ ปี ก็ล่วงมาตั้งเมืองชวาลานช้างที่เชียงดงเชียงทอง อันเจ้ารัสสีแฮกหมายใส่หลักคำใส่หลักเงินไว้ ที่ก้อนก่ายฟ้าหั้นแลยามนั้นขาก้นฮางปู่มัน พระยานาคอยู่น้ำท่าผาตั้งสบอูหั้น ขุนลอจึงมาเลวแพ้ ไล่เขาเมือภูเลาภูคาจึงเป็นข้าเก่าบัดนี้แล อันนั้นแหม่นขาก้นฮางแล

ยังมีคนชุมหนึ่งแม่เขาชื่อว่านางกางฮีผีเสือ พ่อเขานั้นเป็นคนมาเอากันเป็นผัวเมียจึงมีลูก เขาใส่ชื่อลูกผู้พี่นั้นชื่อขุนเค็ด ผู้น้องว่าขุนคาน เขาอยากมาตั้งที่เชียงดงเชียงทองบุญเขาน้อยมาตั้งบ่ได้ เขาจึงไปตั้งที่เชียงงวดอันเฮาว่าขึงมวกบัดนี้แล บ่อนหั้นเป็นบ้านเมืองเขา ขุนลอจึงไป

แล้วเอา แต่นั้นเขาก็เอารี้พลมาฮอดท้ายขันหั้น ขุนลอก็ไป แล้วได้ชนกัน ขุนลอก็เหล่าแพ้ไล่ไป ก็ได้ขุนเค็ดขุนคาน ที่เชียงงวด ทั้งพ่อทั้งลูกเอาไปจมน้ำเสีย ที่ดอนสิงหั้นแล เชื้อแนวขุนคานก็พ่ายหนีไปลี้ซ่อนอยู่หั้นแล แต่นั้นเจ้าขุนลอก็คืนมาฮอดเชียงดงเชียงทอง แล้วคนทั้งหลายจึงราชาภิเษกให้เป็นเจ้าแผ่นดินหั้นแล เขาทั้งหลายจึงมาแปงโฮงบ่อนเจ้ารัสสีหมายเอาก้อนหินก่ายฟ้าไว้หั้นแล จึงราธนาเจ้าขุนลอเมือนั่งแท่นเงินแท่นคำ เป็นเจ้าแผ่นดินเมืองศรีสัตนาคนหุตมราชธานี เอางอนหมื่นหลวงเท่าสบโฮบเป็นหางนาคเอาสบคานแลน้ำของก้ำเหนือเป็นหัวนาค จึงได้ชื่อว่าเมืองศรีสัตตนาค เพื่อดั่งนั้นแลอันชื่อว่าเมืองลานช้างนี้เอานิมิต เบื้องเหนือเอาภูช้างน้อยเป็นนิมิต ก้ำใต้เอาภูช้างหลวงเป็นนิมิต จึงเรียกชื่อว่าเมืองลานช้างเพื่ออันแล้ อนึ่งเจ้ารัสสีเขียนหนังสือใส่ไว้ในก้อนก่ายฟ้าหั้นหน่วยหนึ่ง อันหมายบ่อนเชียงทองนั้น ไว้ให้ผู้ใดจักเป็นท้าวพระยาในที่นี้ ให้มีศีล ๕ ศีล ๘ เหตุเพื่อสัพพัญญูเจ้ายังจักมาโผดสัตว์ทั้งหลาย ฮอดบ้านเมืองอันนี้ดีหลีดาย ผู้ใดจักเป็น (เจ้า) ในเมืองอันนี้ จงให้ทานแก่สัตว์ทั้ง

หลายแลคนทั้งหลายทุกวันอย่าให้ขาดสักวันเทอญ ภายหน้าพุ้นครั้น ศาสนา พระพุทธเจ้ามาฮอด มาเถิงในบ้าน ในเมืองอันนี้ เล่าเร่งให้ทานแก่พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้า ให้เชื่อใสในคุณแก้วสามประการ เหตุว่าศาสนาเปื่นเจ้าแผ่นดินมี ๖ ชั่วเจ้าแผ่นดิน ๗ ชั่ว เขาจึงเอายาหลวงโงมมาเปื่นเจ้าแผ่นดิน มีลูก ๙ คนผู้หญิง ๔ คน ลูก ๙ คนนี้เฮาบ่อจาก่อนแล เฮาท่อจักจาผู้กินเมืองแทนหลวงโงมแล

เขาจึงเอายาคำเฮียวผู้เปื่นลูกอ้ายมาเปื่น เจ้าแผ่นดินแทน ยาคำเฮียวมีลูก ๔ คน ผู้หญิงสอง ผู้น้องเหล่านั้นมีแข้วออก ๓๓ เหล่มแต่ในท้องออกมา เสนาอำมาตย์ทั้งหลายว่าเข็ดว่าขวง จักแพ้บ้านแพ้เมืองว่าดังนั้น เขาจึงเอาใส่แพไหลเสีย เอาข้อยเลี้ยงทั้งมวลใส่แพไปดอม ผู้หนึ่งชื่อบาคุม ผู้หนึ่งชื่อบากิม ผู้หนึ่งชื่อบาโบ ผู้หนึ่งชื่อบาเสียม ผู้หนึ่งชื่อบาจีแข้ ผู้หนึ่งชื่อบาลูข้อยเลี้ยงทั้งหลายฝูงนี้ ทั้งข้อยหญิงข้อยชายทั้งมวล ๓๓ คน ไหลแต่เชียงดงเชียงทองไปดอมเจ้าเขาหั้นแล นางยาคำเฮียวผู้เปื่นแม่จึงอุ้มไปฮอดแพอันจักไหลเสียนั้น จึงเอิ้นป่าวเทวดาแล พระยานาคทั้ง

หลายว่า ให้รักษาลูกข้อยผู้นี้อย่าให้ฉิบหายเสียแด่ เสนาทั้งหลายว่าเข้าออกแต่ในท้อง ๓๓ แหล่ม เขาว่าเป็นคนฮ้ายว่าเข็ดว่าขวงแลให้ไหลเสีย ครั้นว่าบุญลูกข้อยยังมีขอหย่าให้หล่มให้จมเสีย ให้ได้มาเป็นพระเจ้าแผ่นดินในเชียงดงเชียงทอง ด้วยอันชอบโลกชอบธรรม อย่าให้ได้ด้วยหยาบช้าทารุญเทอญ แหม่จึงฝากเทวดาสิ่งนั้น จึงสั่งข้อยเลี้ยงทั้งมวลนั้นว่า ลูกกูนี้ตกที่ใดให้สู่ว่าพระยา อย่าให้ว่าลูกฟ้าคำเฮียว แหม่จึงใส่ชื่อสิ่งนั้นแล เขาจึงไหลไปแหม่ก็นำไปส่งฮอดเมืองขายจึงคืนแล แต่นั้นไหลไปฮอดบ้านใดเมืองใด เขาก็ให้ข้าวให้ของกินสู่บ้านสู่เมือง จึงไปฮอดหัวลีพุ้นที่เมืองหนึ่งชื่อว่าถ้ามหาเถรเจ้าบ่าสมัน เขาจึงมาเหล่าต่อพระ พระจึงไปอุ้มออกมาจากแพอันไหลเสียนั้นเมือคอมตนหั้นแล นับแต่เจ้าใหญ่มาได้ ๓ ปี ไหลเสียได้ปีหนึ่ง จึงมาฮอดท่าพระสมัน พระเลี้ยงไว้ ๓ ปี พระยา-นครหลวงจึงเอาเมือเลี้ยงได้ ๗ ปี ทั้งมวลเป็น ๑๔ ปี พระยานครหลวงจึงให้ลูกสาวได้ ๒ ปี พระยานครจึงเอาหมอหูฮาทั้งมวลมาดูชาตาแลนักขัตฤกษ์เมืองลานช้างหมอจึงทวยว่าพ่อเจ้านี้แม่เจ้านี้ตายแล้ว เขาจึงเอาอาเจ้า

เป็นเจ้าแผ่นดินที่เชียงดงเชียงทองแทนแล พระยานครหลวงจึงว่าเฮาจักแต่งรี้พลค้ำคงเมืองปูกยังจักได้เป็นเจ้าแผ่นดินที่เชียงดงเชียงทองบ่จา หมอทั้งหลายจึงว่า อย่าว่าได้แต่เชียงดงเชียงทองเทอญ ยังจักได้เมืองโยทธิยาทั้งเมืองพิงเชียงใหม่ ทั้งเมืองลื้อเมืองเขิน ทั้งเมืองจุลณีแต่ฟากน้ำแม่แท้มาพี่ต่อเท่าเมืองมี ฮ่านก้วนมีเสาหินสุ่มเสาน้ำเต้าแก้วพุ้นดีหลี หมอหูฮาพระยาเมืองนครหลวงว่าดังนี้ หากท่อว่าเจ้านี้บ่ได้ตายในเชียงดงเชียงทอง จักได้ตายในเมืองอันหนึ่งเบื้องตะวันตก ด้วยวุฒิสวัสดีแล หมอทั้งหลายว่าดังนั้น แต่อยู่บ่หนึ่งพระยานครหลวงจึงแต่งช้างม้ารี้พลให้ จึงราชาภิเษกใส่ชื่อว่าพระยาฟ้าหล้าธรณีหั้นแล จึงมาแต่งหมอผู้จักผาบเสิก ๔ คน จึงแต่งเครื่องผาบเสิกมั่นทั้งมวลให้ฆ้องไชย ๔ หน่วย แส่งไชย ๔ หน่วย จองวองไชย ๔ หน่วย หอกไชย ๔ ดวง ขวนไชย ๔ ดวง แพนไชย ๔ ดวง คนอันรักษาเครื่องไชย ๕๐๐ จึงให้หมอทั้งหลายหาม้อดียามดี แล้วก็ลงจากเมืองนครหลวงไปหั้นแล กับทั้งลูกตนผู้ชื่อว่านางแก้วกัญญาก็ให้ไปดอมหั้นแล ลงมาฮอดเมืองอันชื่อว่าพรหมทัต พระยาพรหมทัตมารบขาได้

ชนช้างกันแพ้พระยาพรหมทัต ฆ่าพระยาพรหมทัตกับคอช้าง จึงแจกเมืองพรหมทัต ปูกผู้หนึ่งให้เป็นพระยาปางกบ ผู้หนึ่งให้เป็นพระยากุญชร ผู้หนึ่งให้เป็นพระยาคำแหง ผู้หนึ่งให้เป็นพระยาดอนแดง ผู้หนึ่งให้เป็นพระยาโสก ผู้หนึ่งให้เป็นพระยาฆ้องทอง ผู้หนึ่งให้เป็นพระยาจันทอม ผู้หนึ่งให้เป็นพระยาอ้าย ผู้หนึ่งให้เป็นพระยาพรหมทัตหั้นแล พระยาทั้งหลายฝูงนี้ พระยาฟ้าให้เป็นเมืองส่วยช้าง ส่วยคำ ส่วยข้อย แล้วพระยาฟ้า จึงเอารี้พลโยธาขึ้นมารบพระยาแปดบ่อ ที่เมืองกระบองหั้น พระยาแปดบ่อขี่ช้างออกมาชนทันฮอด พระยาฟ้าพระยาแปดบ่อก็แหล่นหนี เขาจึงไปไล่เอาได้ทั้งเป็นมาจมน้ำเสียที่ปากทอกหั้นแล พระยาแปดบ่อผู้นี้เป็นปู่พระยาแปดบ่อ ผู้ว่าลูกหญิงโตนน้ำตายเอากว้านไปตึกเอาลูกแลได้พระหิน อันเขาว่าพระแปดบ่อนั้นแล นับแต่พระยากระบองตนชนช้างกับพระยาฟ้านั้นมา ได้ ๗ ชั่วพระยาแปดบ่อ จึงมาเถิงพระยาแปดบ่อตนว่าลูกโตนน้ำตาย แลได้พระหินนี้แล พระยาฟ้าจึงให้พระ-ยากระบอผู้น้องแทน จึงตั้งอาชญาไว้ว่า ให้ส่วยช้างฮ้อยหนึ่ง ข้อยฮ้อยหนึ่ง ข้อยกับช้างสองฮ้อย ให้ส่วยคำสอง

พัน ให้ส่วยลั่วส่วยแพ ลาสองฮ้อยฮำ ให้ส่วยข้อยหญิง ข้อยชายสองฮ้อย แล้วจิงเอารี้พลไปรบพระยาจำปาธิราช แพ้พระยาจำปาธิราช แล้วฆ่าตายกับคอช้าง พระยาฟ้าจิง ใส่ชื่อผู้หนึ่งให้เปิ่นพระยาจำปาธิราชแทน ผู้หนึ่งให้เปิ่น พระยาจำปานคร ผู้หนึ่งให้เปิ่นพระยาจิม ผู้หนึ่งให้เปิ่น พระยาจาม ผู้หนึ่งให้เปิ่นพระยาดอนชัคแค ผู้หนึ่งให้เปิ่น พระยาสนัง ผู้หนึ่งให้เปิ่นพระยาชุง ผู้หนึ่งให้เปิ่นพระยา- โสก พระยาทั้งหลายฝูงนี้ พระยาฟ้าให้เปิ่นเมืองส่วยสูด ส่วยม่าน ส่วยด้าย ส่วยไหม ส่วยคำ ส่วยช้าง ส่วยจำหงาย ส่วยข้อย สู้เมืองหั้นแล พระยาฟ้าจิงยอพลเข้ามาน้ำหินบูน พระยาตนหนึ่งชื่อว่าเวียงออกมารบเห็นดูหลากแล้วพ่ายหนี บากิมไปไล่ได้ฆ่าเสีย จิงให้น้องเปิ่นพระยาเจ็ดเจียงแทน จิงใส่ผู้หนึ่งให้เปิ่นพระยากว้างเสียม ผู้หนึ่งให้เปิ่นพระยา กว้างทง ผู้หนึ่งให้เปิ่นพระยาเมืองหลวง ผู้หนึ่งให้เปิ่น พระยาเมืองมวน ผู้หนึ่งให้เปิ่นพระยาวัง ผู้หนึ่งให้เปิ่น พระยากระตาก ผู้หนึ่งให้เปิ่นพระยาชุมพร ผู้หนึ่งให้เปิ่น พระยาชะโปน พระยาทั้งหลายฝูงนี้พระยาฟ้าให้ส่วยด้าย ส่วยไหม ส่วนผ้ากั้งแลพีดาน ทั้งส่วยข้อยสู่ปี ให้เมือแต่

เดือน ๑๒ เดือนสามให้ฮอดสู่เมืองหั้นแล แต่นั้นพระยาก็ยกพลมาฮอดปากซะดิง ยังมีผู้หนึ่งชื่อว่าพระยาสามค้อม มันเป็นเจ้าเมืองพระน้ำรุ่ง คาพลได้ ๔ หมื่นช้างห้าฮ้อย มารบพระยาฟ้า พระยาฟ้าให้บาจีแข้ถือพลมารบแพ้พระยาสามค้อม บาจีแข้ไล่เอาพระยาสามค้อมได้เอามาจมน้ำเสียที่ปากบางบาทหั้น พระยาฟ้าจึงยอพลมาอยู่เมืองพระน้ำรุ่ง จึงให้ผู้หนึ่งเป็นพระยาพระน้ำรุ่งแทนพระยาสามค้อมหั้นแล แต่นั้นส่าเมืองฮอดพระยาเจ็ดเจียง อันเป็นเจ้าเมืองพวนเชียงขวาง เจ้าเมืองพวนเชียงขวางจึงแต่งหมื่นหลวงพวนทั้งหมื่นคำมาไหว้พระยาฟ้า ที่พระน้ำรุ่งหั้นว่าดังนี้ ผู้ข้านี้หากเป็นหลานเป็นเหลนเชื้อแนวขุนบรมราชาธิราชเจ้าทั้งขุนลอ แต่บุราณมาดีหลีดาย ในที่นี้แลพระยาฟ้าเจ้าแลจักผาบบ้านผาบเมืองที่ใดก็ดี ข้าจักแต่งรี้พลไปส่อยไปเติมสู่แห่งสู่ที่แล พระยาฟ้าจึงว่าดังนี้ พี่น้องเฮายังคิดเถิงเฮาดังนั้นก็ชอบดี แลบ้านเมืองอันหลานเฮากับน้องเฮาแต่ก่อนที่ใดก็ดี ให้ไว้แก่น้องเฮาเทอญ เครื่องเสิกเครื่องเวียกเครื่องเหล็กอันใดก็ดี เฮาหากจักให้มาเอาคอม อนึ่งบ้านเมืองแต่เฮาผาบได้ แต่เมืองซาเมือง

มวนก็ให้มาไหว้มานบแก่น้องเอา พระยาฟ้าว่าดังนั้น แต่นั้นเจ้าจิงยอพลนำนับชวนไปรูปพระยามีฮ้านกว้านมีเสา ทั้งพระยาอ่างสิงอ่างหนาม ไล่เอาพระยาทั้งสามเมืองนั้นแล้วพระยาฟ้าก็เอาพระยาทั้งสามเมือง เมื่อมอบแก่เจ้าบัวหลวงเจ้าบัวหลวงก็ถามดูเชื้อแนวพระยาฟ้าว่า เปนหลานเปนเหลนขุนบรมราชาธิราชสืบ ๆ มา หลายชั่วหลายปางนัก จิงมาเถิงพระยาฟ้าหั้นแล แล้วเจ้าบัวหลวงจิงว่าผิว่าแหม่นเชื้อแหม่นแนว เจ้าขุนบรมขุนลอแท้ ให้แต่เมืองมีฮ้านกว้านมีเสา แต่หินสามเส้าน้ำเต้าแก้ว บ้านเมืองดินดอนที่ใดก็ดี ฟ้าแถนหากแต่งไว้ ฝนตกน้ำไหลเมื่อเมืองลาวให้ไว้เขตแดนเมืองลาว ฝนตกน้ำไหลเมื่อเมืองบัวแต่ใดให้ไว้เปนเมืองบัวแต่นั้น เจ้าบัวหลวงจิงแต่งคำมาสามหมื่นเงินมาสามแสนทั้งไม้กำพักเกสสนา ทั้งล้วแฮแพจีนเปนอันมากอันหลายนัก ให้แก่นายผู้ใช้อันเอาอานสิงอ่างหนามเมื่อมอบแก่เจ้าบัวนั้น มาถวายแก่พระยาฟ้าที่แดนเมืองหนแล แต่นั้นพระยาฟ้าจิงใช้ให้พระยาเมืองมีฮ้านกว้านมีเสาแต่งให้เขาส่วยคำทั้งส่วยล้วแฮแพด้ายไหมสู่อัน แต่นั้นพระยาจิงยอพลมาตั้งที่นาน้อยอ้อยหนู ที่ขุนบรมที่ขุนลอเกิดหั้น

จึงได้ชื่อว่าเมืองแถนเพื่อว่าฟ้าขึ้นมาแต่งมาแปงหั้นก่อน จึงเป็นบ้านเป็นเมืองมาตราบเท่าบัดนี้แล ฯ บ่อเงินบ่อคำ บ่อแก้วบ่อทองบ่อเหล็กมีสู่อันแล พระยาฟ้าใส่ผู้หนึ่งให้เป็นพระยาที่เมืองแถนนาน้อยอ้อยหนูหั้น จึงให้ผู้หนึ่งเป็นพระยาเมืองไชยใส่ให้ผู้หนึ่งเป็นพระยาเมืองไล ให้ผู้หนึ่งเป็นพระยาเมืองกว้าง ให้ผู้หนึ่งเป็นพระยาสามสิบพองเมืองโฮมมา ให้ผู้หนึ่งเป็นพระยากางล้าน ผู้หนึ่งเป็นพระยาสิงหาว ผู้หนึ่งเป็นพระยาเมืองหุม ผู้หนึ่งเป็นพระยาเมืองวาด ผู้หนึ่งให้เป็นพระยาเมืองกว้างทง แต่ฟากน้ำแท้มาพี้เจ้าบัวหลวงหากเวนให้แก่พระยาฟ้า พระยาฟ้าจึงใส่ให้เป็นท้าวเป็นพระยา ให้เขาส่งส่วยคำส่วยเงินส่วยข้อย ส่วยผ้ากั้งผ้าไหมแลพีดาน แลเครื่องเสิกส่วยม้าทั้งอานเงินอานคำ ทั้งล้วแลหอกแพนทั้งมวล แล้วจึงใช้เมือเล่าแก่เจ้าบัวหลวง โดยดังความทั้งมวลฝูงนี้ เจ้าบัวหลวงว่าให้พี่เฮาคืนเมืออยู่เชียงดงเชียงทองพุ้นเทอญ แต่นั้นพระยาฟ้าก็เอารี้พลข้ามน้ำอูเมือเมืองบูนใต้บูนเหนือสองขาพระยาบูนเอาพลออกมารบพระยาฟ้าก็แพ้ เอาสองขาฆ่าเสีย แล้วจึงใช้เมือหาพระยาเชียงฮุงว่า ยังจักรบ

จักชนเฮาหรือพระยาเชียงฮุงจิงว่า เฮานี้ก็หากเป็นเชื้อเป็น แนวอันเดียวดาย เฮาบ่รบบ่เลวพระยาเจ้าแล ให้พระยาเจ้าเอาเขตบ้านแดนเมืองแต่บ้านบ่งลวงขวง เท่าเมือบูนใต้บูนเหนือพุ้น เป็นเขตของเมืองลานช้างเทอญ เฮาก็จักให้บัวให้นางแก่เจ้าฟ้าแล บัดนี้ลูกเฮายังน้อยภายหน้าจิงเอาเมือบั้ดเสื่อปูหมอนแก่เจ้าฟ้าเทอญ เจ้าเชียงฮุงจิงแต่งเงินแสนหนึ่ง ม้าฮ้อยหนึ่งทังอานเงินคำฮำแฮแพจีนมากนัก พระยาฟ้าก็เอาแล้ว จิงใส่ข้อยผู้หนึ่งชื่อว่าบากิมให้เป็นเจ้าขวา เขาจิงเรียกว่าขวากิมหั้นแล แต่นั้นพระยาฟ้าจิงล่องมาฮอดเมืองน้อย เจ้าเมืองน้อยจิงขอเป็นเมืองกางย่าวกางเฮือน พระยาเจ้าฟ้าเทอญ พระยาฟ้าจิงให้เถ้าเสียงเป็นเจ้าเมืองน้อยหั้นแล เถ้าเสียงแต่งที่ข้าวขวัญทังผอกผีพลีเสือ พระยาฟ้าสู่อันแล แต่นั้นพระยาฟ้าล่องมาฮอดสบอูหั้น เจ้าฟ้าคำเฮียวผู้นี้เป็นอาน้องพ่อพระยาฟ้า พ่อพระยาฟ้าตายเสี่ย เขาจิงเอามันเป็นพระเจ้าแผ่นดินแทนมันมีลูกหญิงสองคนลูกชายบ่มี มันก็รู้ว่าพระยาฟ้าล่อง มาฮอดสบอู มันก็ย่านพระยาฟ้าฆ่าขาทังสองผัวเมีย ลวดกินสานตายทังสองหั้นแล ยังแต่ลูกหญิงทังสอง เสนา

อำมาตย์เมียนคาบส่งซะกานบรบวนแล้วเสนาอำมาตย์ทั้งหลายจึงเมือราธนาพระยาฟ้าที่สบอพุ้น มาฮอดเชียงดงเชียงทอง แล้วจึงมาราชาภิเษกพระยาฟ้า ทั้งนางแก้วเก่งกัญญา อันเป็นลูกพระยานครหลวงนั้น ให้เป็นเจ้าแผ่นดินในเชียงดงเชียงทอง ให้ปู่เลี้ยงเป็นแสนเมือง ให้ตาเลี้ยงเป็นหมื่นหลวงให้อาเลี้ยงเป็นพูมเหนือ ให้น้าเลี้ยงเป็นพูมใต้ ให้พี่เลี้ยงเป็นพระยากระชัก ข้าภูทั้งมวลให้ขึ้นลงคอมพระยากระชักหั้นแล ขึ้นโฮงขึ้นศาล ขึ้นฟ้าขึ้นแถน ให้พระยากระชักขึ้นก่อน จึงให้แปงโฮงหลังหนึ่งให้มันอยู่ท้ายโฮงเชียงทองหั้น ของฝากอันเขามายื่นมาถวายแด่เจ้าแผ่นดิน ก็ให้มันรับเอาก่อน แต่งแปงสู่อันมันจึงใส่ผู้หนึ่งให้ฮับตางเขาจึงว่ารามราชอั้น ทั้งหลายว่าหมื่นราชบัดนี้แล แต่นั้นพระยาฟ้าจึงเอาพลขึ้นเมือลานนา ทางน้ำของจึงไว้นางแก้วเก่งกัญญาที่เมืองเชียงดงเชียงทองรักษาแผ่นดิน เหตุเพื่อนางทรงครรภ์ได้สามเดือนแล้วพระยาฟ้าก็ขึ้นเมือฮอดท่าหัวเฮือเมืองเลิกหั้น ยังมีลูกอ้ายขี้หูดผู้หนึ่ง มันเป็นลูกนางแก้วมหาฮี เรียกชื่อท้าวอูลอง มันเป็นหลานฟ้าคำเฮียว มันจึงออกมาไหว้

พระยาฟ้าที่ท่าสวงคอคำหั้น พระยาอูลองจิงว่าข้อยนี้เปนลูกนางแก้วมหาฮี แม่ข้อยนี้เปนลูกฟ้าคำเฮียว ก็หากเปนวงศาแห่งเจ้ากูดาย พระยาฟ้าจิงว่าเปนดังนั้นแท้ เมืองเลิกนี้เจ้าจงกินเทอญ ให้เปนเมืองกางเฮือนกูเทอญ แล้วพระยาฟ้าจิงขึ้นเมืออยู่สบแบ่ง แล้วจิงให้ขึ้นเมือเอาลามเมืองฮุนลามเมืองแบ่ง ได้แล้วจิงเมือตั้งอยู่สบท่าหั้น จิงจักเอาเมืองเชียงของคกฮำเชียงทอง จิงใส่ผู้หนึ่งให้กินเมืองเชียงตีนสี่เมืองนี้จิงได้ว่าสี่หมื่นทางน้ำแล ให้เชียงตีนเปนเจ้าสี่หมื่น จิงให้เอาเมืองผาเมืองพัวที่ภูคุบทั้งเมืองแหง จิงให้เจ้าเมืองผาเปนสี่หมื่นทางบก แต่นั้นพระยาฟ้าก็มาพาดูพลที่สบท่าหั้นได้พลสี่แสนแต่ลาวได้ยายได้แกวแสนหนึ่ง ช้างได้ห้าฮ้อยตัว จิงขึ้นเมือเอาเมืองหินเมืองงาวได้แล้ว จิงยอพลขึ้นเมือตั้งที่คอนมูลหั้น แต่นั้นเจ้าเมืองลานนาผู้หนึ่งชื่อว่าพระยาสามผยา มันก็อวนพลแต่เมืองลานนามาสู่แห่งได้พลสี่แสน ยามนั้นเอาเมืองเชียงแสนเปนลานนา มันจิงให้เสนามันผู้หนึ่งชื่อว่าแสนเมือง มันก็ถือพลมารบพระยาฟ้า พระยาฟ้าจิงขี่ช้างตัวหนึ่งชื่อว่าเชียงทอง ว่ายน้ำกกเมือสู่แสนเมืองลานนา แล้วขวากิม

ขาก็ชนกันขวาก็แพ้ ฆ่าแสนเมืองลานนาตายกับคอช้าง แต่นั้นพระยาสามผยา อันเป็นเจ้าแผ่นดินลานนา ก็พ่ายหนีเข้าเวียงลานนา เชียงฮายพระยาฟ้าก็ให้ไปไล่เอาฮอดเมืองแพวเมืองเลม ทั้งเมืองไฮบ้านยูเมือง ยอง หัว พวงหัวฝาย คุงเมืองลื้อเมืองเขินเมืองเชียงแข็งแล แต่นั้นพระยาสามผยาจิงใส่ผู้หนึ่ง ว่าหมื่นกุมกาม ผู้หนึ่งชื่อว่าหมื่นชูน ผู้หนึ่งชื่อว่าหมื่นกางเมืองเชียงฮาย มาขอส่งส่วยข้าวพันกานแก่พระยาฟ้า เมื่อใดลูกผู้ข้านางน้อยอ่อนสอยังใหญ่ได้ ๑๖ บี จักให้เมือบัดเสื่อปูหมอนแก่เจ้าฟ้าชะแด บัดนี้ยังน้อยขอแก่เจ้าฟ้าเอาแต่เวียงผาใดไป ให้เป็นบ้านเมืองเจ้าฟ้าข้อยท่อน พระยาสามผยามอบเวนให้แต่นั้นเป็นแดนเมืองลานช้างหั้นท่อน เล่าแต่งคำมาถวายพระยาฟ้าสองหมื่นคำ เงินสองแสน แหวนนิลลูกหนึ่งชื่อว่ายอดเชียงแสน แก้วพิฑูรย์ลูกหนึ่งชื่อว่ายอดเชียงฮาย แหวนแดงลูกหนึ่งชื่อว่ามณีฟ้าหลวง เอามาถวายแก่พระยาฟ้าหั้นแล บ่อเท่าแต่นั้นเล่าแต่งเงินคำมาให้แก่เสนาพระยาฟ้าผู้ใหญ่สู่คน เป็นอันมากหลายนัก แต่นั้นพระยาฟ้าก็ล่องมาเมืองลานช้าง จิงมากวาดเอาข้าเก่าแต่หัวน้ำทา

เท่าเมืองกอเมืองหลาเท่าแดนลื้อ หมดสู่แห่งสู่ที่ ท่อยังจ่ง ไว้ให้เป็นเชื้อเป็นแนว เขาทีหนึ่ง ว่าภูคุมซาวครัว ที่หนึ่งว่าภูจอมแลงซาวครัว ภูคางซาวครัว ไว้สี่แห่งนี้เป็นเชื้อสายแห่งเขาหั้นแล จิงบอกสอนเขาว่าดั่งนี้ สูอย่าบ่าอย่างานแก่ไทแก่ลาว สูอย่ายาดเอาสิ่งเอาของลาวอันใดก็ดี อนึ่งสูหากผิดกันแลว่าจักไปรบไปเลวกันก็ดี ให้สู้จื่อความกูสิ่งนี้มือกาบมือฮับมือฮวยมือเมิงมือเบิก ห้ามอันให้เป็นมือเสิก สูจักรบจักเลวกันก็ตามสู มือกดมือกดมือฮ้วงมือเดามือกา ห้ามอันอย่าให้สูรบเลวกัน อย่าให้หยุบเอาควายมายเอาคนกัน ผู้ใดหากบ่พั่งยังความกูสิ่งนี้ หินหน่วยนี้กูเอาแต่สบคานเชียงดงเชียงทองพุ้นมาไว้แก่สูนี้แล้วหินหน่วยนี้หนักสองพันห้าฮ้อยห้าบาท ผู้ใดหากบ่พั่งความกูอันเป็นเจ้าแผ่นดินเชียงดงเชียงทองนี้ ให้สูทังสี่ขุนราชนี้สั่งเอาเงินท่อหินหน่วยนี้ เล่าเอาควายโตหนึ่งกินแก่สู อย่าให้กันสั่งว่าดั่งนี้ อย่าฮือฮอกคอกครัวกัน พระยาฟ้าสั่งสอนข้าเก่าดั่งนี้ แล้วจิงเอาเขาล่องมาไว้ภูบ่อนหั้น แต่งให้เขาเชียงโปะเชียงพาหั้นแล พระยาฟ้าไปชวาได้สองปีจิงมาฮอดเชียงดงเชียงทอง จิงเห็นหน้าลูกชายหนึ่งใส่ชื่อว่า

ท้าวอุ่นเรือน อันตนเปนพระยาสามแสนไทบัดนี้แล ได้ข้าเก่าทั้งมวลทั้งหญิงทั้งชายน้อยใหญ่แสนหนึ่ง ให้ขวากิมเปนเจ้าเปนล่ามแก่เขาหั้นแล แต่นั้นพระยาฟ้าก็ยอพลล่องจากเมืองชวา ให้บาโบ บาจีแข้เปนหัวหน้า ถือพลไปฮอดเมืองซาย ท้าวไคหลานขุนเค็ด ขุนคานเมืองซายถือพลมารบบาโบ บาจีแข้ บาโบ บาจีแข้แพ้ท้าวไคเสียทีเชียงสมหั้น จิงใส่บาโบเปนซาย เขาจิงว่าซายโบหั้นแล แต่นั้นพระยาฟ้าล่องไปคอแก่งซายบาโบ บาจีแข้ เอาพลตั้งท่านาเหนือ ท้าวเชียงมุงกินเวียงจันทร์ พระยาเภากินเวียงคำ สองขาพ่อลูกมีพลสองแสนช้างห้าฮ้อย ท้าวเชียงมุงขี่ช้างตัวหนึ่งชื่อว่าวังบุรีสูงแปดศอก พระยาเภาขี่ช้างตัวหนึ่งชื่อว่าแสนนางคอยสูงเก้าศอก บาโบขี่ช้างตัวหนึ่งชื่อว่าแผ่วจักรวาล บาจีแข้ขี่ช้างตัวหนึ่งชื่อว่าขวานลวงฟ้า พระยาฟ้าขี่ช้างตัวหนึ่งชื่อว่าห่มเชียงทอง ท้าวเชียงมุงแลพระยาเภาสองขาพ่อลูกออกมารบ พระยาฟ้าตั้งอยู่ท่านาเหนือ บาโบ บาจีแข้อยู่ถิ่นจำบี่ สองขาพ่อลูกลวงเข้ามาชน เขาจิงว่าหนองลวง ที่นั้นบาจีแข้ชนท้าวเชียงมุงแพ้ฆ่าท่านตายกับหัวช้าง บาโบแลขวากิมเข้าชนพระยา

เภา พระยาเภาเห็นช้างขาแข็ง พระยาเภาลวดพ่ายหนีเมือเวียงคำที่เมืองท่านพุ้น แต่นั้นพระยาฟ้าเข้าไปตั้งอยู่เวียงจันทร์หั้น จิ่งให้บากิมผู้หนึ่ง บาเสียมผู้หนึ่ง บาจีแข้ผู้หนึ่ง สามคนนี้ เขาถือพลไปเอาเวียงคำบ่ได้ เขาจิ่งใส่มาเล่าแก่พระยาฟ้าว่า เวียงไม้ไผ่ขัดนัก พระยาเภาบ่ออกมาชนเอายากนัก พระยาฟ้าจิ่งว่าบ่อยากสัง จิ่งมาตีเงินตีคำเฮ็ดเกียงปืนไปให้แก่เขา จิ่งใส่หนังสือไปว่าแก่สามขุนเขา ให้สูคุมเวียงเอาปืนอันนี้ยิงไปในป่าไม้ไผ่สามวัน แล้วให้คืนมาอยู่ก่อนท่อน กูหากฮมเพิงภายหน้าว่าดังนั้น เขาก็เฮ็ดตามเจ้าฟ้าว่า แล้วคืนมา พระยา-ฟ้าจิ่งหวายเมืออยู่เปิ่นแก่ ขมแต่งรบเอาแต่เมืองแก่นท้าวเท่าฮอดนครไท แลขอบดานทั้งมวล จิ่งให้บาจีแข้เปิ่นหมื่นแก่ แล้วพระยาฟ้าจิ่งมาเวียงจันทน์ จิ่งไปคุมเอาเวียงคำได้หั้นแล จิ่งเอาพระยาเภา มันก็เมือตายที่เชียงดงเชียงทองหั้น จิ่งเอาใส่ซองมาทางบก จิ่งตายที่บ้านถิ่นแห่งหั้นแล เขาจิ่งว่าเมืองซองบัดนี้แล พระยาฟ้าจิ่งคืนมาอยู่เวียงจันทน์หั้นแล พระยาจิ่งโฮมช้างโฮมพลดูได้ช้างสองพันตัว ได้ม้าพันหนึ่ง ได้คนหกแสน อันนี้แต่ห้วย

หลวงมาเหนือเท่าเวียงผาใด พระยาฟ้าจิงให้บาเสียมไปเป็นหมื่นกระบอง มันโฮมพลแต่พระน้ำฮุงเชียงสาไปใต้เท่าแดนจาม แลด่านละแวกแดนแกวก้าใต้ ชื่อเมืองปากวางได้คน ๔ แสน ได้ช้างพันหนึ่งได้ม้าห้าฮ้อยตัว จิงให้บากุมเป็นหมื่นจันทร์ พระยาโฮมพลท่อแต่ไท อันเป็นเฮือนบองทองได้สามแสน อันเป็นลาวได้ ๗ แสนทั้งมวลคนในเมืองลานช้างได้ล้านหนึ่ง จิงให้ขวากิมเอาข้าเก่าไปใส่กระแดฟ้าแตบนอกเวียงจันทน์หั้น หมื่นครัวหนึ่ง เอาไปใส่หนองหานน้อยหานหลวง ทั้งภูวานเถ้าวานปาว ทั้งเชืองชายแสนครัวหั้นแล พระยาฟ้ายอพลไปเอาเมืองลานเพียศรียุทธิยามีคนหกแสนช้างห้าฮ้อยตัว ยังไว้พลรักษาเมืองสี่แสนคนช้างสามพันตัว มีท่อนี้แต่งไว้รักษาเมืองลานช้างหั้นแล พระยาฟ้าจิงให้หมื่นแก่หมื่นกระบองถือพลไปเป็นหัวหน้า ขวากิมเป็นปีกขวา ชายโบเป็นปีกซ้ายหมื่นจันทร์เป็นทัพหลัง พระยาฟ้าจิงยอพลไปทางบัวกองฮอดเวียงพระงาม ได้เจ้าเวียงบึงพระงาม แล้วออกมาอยู่เวียงฮ้อยเอ็ดประตูหั้นแล จิงให้ไปขับเอาท้าวพระยาทั้งหลายสู่แห่งสู่ที่ จิงได้เมืองพระสาดพระสะเขียนพระลิง

พระนารายณ์นางเทียนเชขมาคสะพังสีแจ ทั้งพระยาจันทร์ พระยาธรรมสองขาน้อยู่เมืองโพนผิงแดด ท้าวพระยาทั้งหลายฝูงนี้เขาเปนลูกเปนหลานพระยากูบาหางแล พระยาฟ้าก็ให้ไปไล่เอาได้หมด มาผูกใส่คางวงเหล็กไว้ที่เมืองฮ้อยเอ็ดประตูหั้น ทั้งพระยาฮ้อยประตูก็ผูกไว้หั้น พระยาก็ซื้อเทบ้างเมืองศาสนาสารีริกธาตุพระพุทธเจ้าก็ม้างก็เทหั้นแล พระยาฟ้าก็ใช้ไปหาพระยาเมืองสิงอโยทธิยาว่าจักรบหรือฮู้ว่าสิ่งใดนั้นจา เจ้าโยทธิยาจึงกล่าวว่า เฮาหากเปนพี่กันมาแต่ขุนบุรมบุราณปางก่อนพุ้นมาดาย เจ้าอยากได้บ้านได้เมืองให้เอาเขตแดนต่างดงสามเส้าเมือเท่าภูพระยาผ่อแล แดนเมืองนครไทยเปนเจ้าทอน อนึ่งลูกข้อยจักส่งน้ำอ้อยน้ำตาลสู่ปี อนึ่งลูกหญิงข้า (ชื่อ) นางแก้วลอดฟ้า ใหญ่มาแล้วจักส่งให้เมือบั๊ดเสื่อปูหมอนแก่เจ้าฟ้าแล จิงแต่งช้างพลายห้าสิบช้าง พังห้าสิบช้าง คำสองหมื่นเงินสองหมื่นนอแสนหน่วยของอันอื่นกว่านั้นแต่งเครื่องฮ้อยสู่อัน จิงส่งมาให้แก่พระยาฟ้าหั้นแล พระยาทั้งหลายอันพระยาฟ้าได้ผูกเอานั้น เปนต้นว่าพระยากูบางหางพระยาฮ้อยประตู พระยาฟ้าก็จักให้เอาไปฆ่าเสียแท้ เมือ

นั้นยังมีมหาเถรเจ้าตนหนึ่ง พารีพลทั้งมวลเข้ามาฮอด พระยาฟ้า และอยู่ใกลพระยาชั่วห้าวาหั้นแล พระยาจิ่ง กล่าวว่า ภันเตข้าไหว้เจ้ากู เจ้ากูมีประโยชน์ด้วยอันใด จิ่งมาฮอดมาเถิงผู้ข้าในกาลบัดนี้จะ แต่นั้นหาเถรเจ้าจิ่ง กล่าวว่า เฮาจักมาถามบัญหานำพระยาแล เฮานี้ก็หากเป็น พ่อครูมหาปาสมันตนอันเลี้ยงพระยาใหญ่มานั้นดาย พระยา ฟ้าจิ่งปูอาสนะไว้แล้ว จิ่งอาราธนามหาปาสมันเจ้านั้น ๆ เจ้าก็นั่งตามนิมนต์หั้นแล พระยาฟ้าจิ่งว่าเจ้ากูจักถามบัญหา ดอมผู้ข้าสิ่งใดก็ถามไปข้อยท่อน มหาเถรเจ้าจิ่งกล่าวว่า อันแข้วพระยาออกมาแต่ท้องแม่สามสิบสามเหล่มนั้น ยังสู่ เหล่มเบานั้นจา พระยาก็ว่าหล่อนเสียหมดแล้ว มหาเถรจิ่ง ว่าอันใหม่ยังออกมาแทนท่อเก่าเบาจา พระยากล่าวว่ายัง ออกมาทั้งสามสิบสามเหล่มดังเก่าก็ข้าแล มหาเถรเจ้าจิ่งว่า แข้วอันออกแต่ท้องมาแล้วนั้น ยังเป็นคุณสิ่งใดเล่ายังเป็น โทษสิ่งใดแก่มหาราชนั้นจา พระยาจิ่งว่า อันยังเป็นคุณนั้น ข้าว่าได้เคี้ยวข้าวกินจิ่งใหญ่ อันนั้นข้าว่าเป็นคุณแล อนึ่งโทษนั้นคือว่าแข้วออกแต่ท้องคนทั้งหลายว่าเป็นซวง ซ้อยว่าเป็นโทษเพื่อสิ่งนั้นแล แข้วอันเก่าหล่อนเสียแล้ว

อันใหม่ออกมาแทนยังเป็นคุณสิ่งใดเล่า ยังเป็นโทษสิ่งใด พระยาจิ่งว่าอันเป็นคุณมีแวนหลาย เพื่อข้อยได้เคี้ยวได้กิน อันเป็นโทษนั้นได้ขบลิ้นขบสบมันเจ็บมันปวดอันนั้นข้อยว่าเป็นโทษเพื่อสิ่งนั้นก็ข้าแล พระมหาเถรเจ้าจิ่งว่ามหาราชเจ้านี้ได้สร้างโพธิสมภารมากนักแล จิ่งแก้ปัญหาเฮาได้สิ่งนี้หั้นแล แล้วพระมหาเถรก็สั่งสอนพระยาทั้งเสนาอำมาตย์มุนตรีมากนักหั้นแล มหาเถรเจ้าจิ่งขอชีวิต ท้าวพระยาทั้งหลายฝูงผูกไว้นั้น เป็นต้นว่าพระยาฮ้อยเอ็ดประตูพระยาฟ้าก็แก้ก็ปล่อยเสีย ให้เมือหาบ้านหาเมืองสู่คนตามความพระมหาปาสมันเจ้าหั้นแล พระมหาเถรจิ่งสั่งอำลาพระยา แล้วออกไปทางปองเอี้ยมด้วยอากาศกางหาวหั้นแล

แต่นั้นพระยาฟ้าก็เอาริพลทั้งมวล ขึ้นมาตามตาวทางจิ่งมาฮอดเวียงจันทน์ อยู่แต่งบูนบ้านเมืองสู่ที่สู่แห่งบรมวลแล้วเสนาอำมาตย์ทั้งหลายเป็นต้นว่าปู่เลี้ยงผู้ให้เป็นแสนเมืองนั้น ทั้งหมื่นกระบองสองขาเจ้านี้ ให้เป็นผู้ใหญ่กว่าเจ้าหัวเสิกทั้งห้า หมื่นหลวงเป็นใหญ่ เจ้าขวาเจ้าซ้ายพูนเหนือพูนใต้ ห้าขุนนี้ พระยาฟ้าให้เป็นหัวเสิกทั้งห้าแล หมื่นหน้าหมื่นแพนสองขานี้ให้เป็นขุนราชวัตรกำหน้า

หมื่นนาเหนือหมื่นนาใต้ สองขานี้ให้เป็นราชวัตรหลัง นายหลวงเหนือให้รักษาคุ้มในก้ำหน้า ให้หาความเจ้าพูมเหนือ นายหลวงใต้ให้รักษาคุ้มก้ำหลัง ให้หาถ้อยความเจ้าพูมใต้ ขุนทั้งมวลอันจักไหว้สาเจ้าแผ่นดิน เมื่อจักไปเสิกก็ดีอยู่บ้านอยู่เมืองก็ดีมีเท่านี้แล ขุนอันเจ้าเมืองใหญ่มีหมื่นจันทร์เป็นต้น ถัดนั้นมาเจ้าเวียงคำมาเจ้าเวียงแก หมื่นพระน้ำฮุง เจ้าปากห้วยหลวง เจ้าเมืองเชียงสา เท่านี้เป็นขุนใหญ่เชื่อนเมือง ขุนใหญ่ขอบเมืองแก่นท้าวเจ้าเมืองหนองบัว เจ้าเมืองซายขาว เอาด่านสามหมื่น ขุนทั้งมวลผู่งนี้พระยาฟ้าใส่ให้รักษาขอบเมืองลานช้างแล แต่นั้นท้าวพระยาทั้งหลาย เป็นต้นว่าหมื่นจันทร์แล หมื่นกระบองทั้งหมื่นหลวงจึงไหว้พระยาฟ้าว่าดังนี้ เจ้ากูไปผาบบ้านเสืองได้สู่แห่งสู่ที่แล้ว บัดนี้ผู้ข้าทั้งหลายขอกระทำไชยาภิเษกแก่เจ้ากู ให้มั่นให้ยืน หมื่นหลวงไหว้สาว่าดังนั้น พระยาฟ้าจิงว่าเจ้าทั้งหลายว่าดังนั้นก็ชอบแล้ว เขาจิงมาหาบ่อนหาที่อันจักเป็นมุงคุล จิงมาได้ที่อันหนึ่งอันตั้งวัดประสักบัดนี้แล เมื่อก่อนนั้นไปตั้งวัดประสักที่นั้น เขาจิงแปงหอสรงแล้วจิงเอาพระยาฟ้าไปสรงกระทำไชยาภิเษก

หั้นแล อยู่เลี้ยงรี้พล ๗ วัน ๗ คืน ฆ่าช้างกิน ๑๐ ตัวฆ่าวัว กิน ๑,๐๐๐ ตัว ฆ่าควายกิน ๒,๐๐๐ ตัว บรบวร แล้ว พระยาฟ้าจิ่งสั่งสอนท้าวพระยาทั้งมวลสู่ตนสู่คนว่าดั่งนี้ เจ้าทั้งหลายรักษาบ้านเมืองอย่าให้มีข้าลักคนโจรอนึ่ง อย่าให้ฆ่าฟันกันแหม่นว่าข่อยตนผิดก็ดี เมียตนผิดก็ดี เสนาแลลูกค้ามาผิดก็ดี ตนอย่าหลอนฆ่าฟันเสีย ให้ผู้อื่น พิจารณาดูก่อนเปนโทษอันหนักจิ่งตามเหตุมัน โทษบ่อ หนักอย่าได้ฆ่าท่อว่าให้ใส่คอกขังไว้สมโทษ แล้วให้บ่อย เสีย หาเวียกหาการสมบัติอันจักเกิดมาในแผ่นดินนี้ คนบ่มี คุณสมบัติก็จิ่งมี คนบ่มีคุณสมบัติข้าวของก็หาบ่ได้แล เหตุ เฮาบ่ให้ฆ่าคนเพื่อดั่งนั้นแล อนึ่งเจ้าทั้งหลายก็อย่าผิดข้อง กัน ให้พ้อมกันดูขอบบ้านขอบเมืองทั้งมวล อนึ่งต่างบ้าน ต่างเมืองทั้งมวล เขาจักกระทำเบียดเบียนบ้านเมืองเฮาสิ่งใด ก็ให้รู้ให้เห็นแจ้ง อนึ่งสองเดือนให้ใช้เมือไหว้สาหาเฮาสู่ บ้านสู่เมือง ให้เฮารู้อันฮ้ายอันดีสามปีจิ่งให้ตัวเจ้าทั้งหลาย ขึ้นเมือไหว้เฮา เมื่อฮอดเชียงดงเชียงทองพุ้นแล้ว เฮาจัก ได้บูชาแถนฟ้าขึ้นทั้งแถนคมแถนแต่ง แถนชั่งแถนเถือก ทั้งเถ้าเยอเถ้าไลแม่ย่างามแม่มดบนทั้งเทวดาอันรักษาผาติง

แล สบอู ทั้งสบเชืองแล แสนเขาคำทั้งสบคาน สบโฮบสบดงผากับแกทั้งนาย ทั้งหลักมั่นท้ายขันทั้งนาไฮเดียว ภูเขากล้าอายมาท้าวคอง อยู่หนองหล่มภูเขากล้าหั้น ทั้งผาหลวงขวางกอนฟานเยียม ทั้งก้อนพ้าอันหมายไว้ที่เชียงดงเชียงทองนั้นเบิ่นควาย ๓๖ ตัว คั้นเมื่อฮอดแล้วเฮาจักได้บูชาผีพ้าแถนทั้งหลายฝูงนี้ และคั้นเถิงเดือนเจียงให้ขึ้นสู่บ้านสู่เมือง เดือนสามให้ฮอดเมืองชวา คันผู้ใดบ่ขึ้นเฮาว่าบ่ซื่อต่อเฮาแล อันว่าให้เลี้ยงพ้าเลี้ยงแถนบู่เจ้าพ้าหลวงโงมหากได้สั่งเฮาไว้ให้รู้จักหัวใจเจ้าขุนทั้งมวล อันอยู่แผ่นดินเมืองลานช้างผู้ซื่อแล ผู้คด จากเจ้าแผ่นดินหั้นแล บู่เฮาเจ้าพ้าหลวงโงมสั่งไว้สืบ ๆ มาดังนี้แล อนึ่งเจ้าทั้งหลายอย่าเอาไพร่เมืองเบิ่นข้อย ไพร่ผิดกันเบิ่นอันหนัก เบิ่นต้นว่ามีชู้สู่เมียท่านให้ไหมเอาแต่ห้าบาท เขาหากฆ่ากันตายเอาตัวมันแทนผู้หนึ่งอันตายนั้น อนึ่งไปเสิกอย่าเอาค่าหัวไพร่แต่บาทหนึ่งถึงสองบาท ต่อเท่าเถิงฮ้อย ก็ว่าเบิ่นค่าหัวแล้วเจ้าขุนอย่าไหมไพร่กายฮ้อยขึ้นไปเทิงผู้ใดยังไหมจักเสียหน้าตัวมันจักเอามาใส่ต่างไพร่ พระยาพ้าสั่งสอนเจ้าขุนทั้งหลายมากหนักกว่านั้น อันนี้ว่าสมพอก่อนแล แต่นั้นเจ้าขุน

ทั้งหลาย ก็ออกไปกินบ้านกินเมืองสู่แห่งหั้นแล พระยาก็เอารี้พลออกมาทางบกฮอดเชียงดงเชียงทอง เมื่อเดือนสี่ขึ้นสามค่ำวันอังคารมื้อกาบซะง่าหั้นแล นางแก้วฟ้าผู้เป็นเจ้าแทน ทั้งชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลาย จิงมาสู่เช้าเล่าขวัญกระทำอุสาภิเษก ให้ขาเจ้าฟ้าทั้งสองผัวเมียเสวยราชย์เป็นท้าวเป็นพระยา ในเชียงดงเชียงทองมั่นยืนมีลูกหญิงลูกชายสืบสายไปบ่ให้ขาด สืบเชื้อชาติแผ่นดินไปหั้นแล ฯ

เมื่อพระยาฟ้าผาบบ้านผาบเมืองทั้งมวลได้ แล้วจิงขึ้นมาอยู่เชียงดงเชียงทองยามนั้น คนทั้งหลายในเมืองลานช้างทั้งมวลเอาผีฟ้าผีแถนผีพ่อผีแม่เขาเป็นที่จิ่งที่เพิ่ง เขาก็ฮ้ายนัก เขาบ่ฮู้จักคุณพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์เจ้าสักอันอันใดท่ออ้างแก้วอ้างหารอ้างหอกอ้างดาบ นางแก้วฟ้าอันเป็นลูกพระยานครหลวง อันเป็นเมียพระยาฟ้าโงมนั้น นางจิงจากับผัวว่าเมืองอันใดบ่อมีศาสนาพระเจ้าดังนี้ ข้าก็อยู่บ่เป็นข้า จักคืนเมื่อหาพ่อข้าชื่อเมืองพระนครหลวงพุ้นแล พระยาฟ้าผู้เป็นผัวจิงว่าคันดังนั้น เฮาพาไปไหว้พระนคร-หลวง ขอเอาศาสนาพระพุทธเจ้ามาเทอญ จิงแต่งนายคนใช้เอาคำไปสามหมื่นเงินสามแสนแก้วน้ำดงแก้วภูก่อแก้ว

จอมเพชรทั้งมวลนี้เป็นบรรณาการแก่พระนครหลวง อันเป็นพ่อนางแก้วเก่งกัญญานั้นแล พระนครหลวงจึงฮมเพิงหาลูกตน อนึ่งก็อยากให้ศาสนาสัพพัญญูเจ้าแผ่ไปทั่วชมพูทีปทั้งมวล จึงจักให้มหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อว่าพระปาสมัน เจ้าตนพี่กับทั้งพระมหาเถรเจ้าเทพลังกา ลูกศิษย์พระทั้งสองมี ๒๐ ตน จึงนำเอาพระบางเจ้าอันชาวลังกา ฮอมเอาเงินเอาคำมาตั้งไว้ที่พระเจดีย์หลวง แล้วเล่าบอกแก่พระมหาจุล-นาคเถรเจ้าว่า ตูข้าทั้งหลายอยากหล่อพระพุทธเจ้าไว้โผดสัตว์ทั้งหลาย พระมหาจุลนาคเถรเจ้า ได้ยินชาวลังกาว่าดังนั้นจึงเข้าสมาบัติทะยานไปสู่ป่าหิมพานต์ ที่ก้อนหินเสลาบาทอันหร่างมีกับป่าหิมพานต์ แต่ปฐมกัลป์พุ้น จึงพบเจ้ารัสสีซาวตนมีรัสสีทองตน หนึ่งรัสสีซาวตนหนึ่งสองตนนี้แก่กว่ารัสสีทั้งหลาย มหาจุลนาคเถรเจ้าจึงต้านจารจากับเจ้ารัสสี อันชาวลังกาอยากหล่อรูปพระพุทธเจ้านั้นจึงฮ้อนหนบัณฑุกัมพลศิลาอาน พระยาอินทร์ วิษณุกรรมเทวบุตรทั้งพระ-ยาอินทร์แลเทวดาทั้งหลาย อันอยู่ชั้นฟ้าดุสิดายามาดาวดึงสาจาตุมแลเทวดาทั้งหลาย อันอยู่ในแผ่นดินแลจักรวาลทั้งมวลพร้อมกันมีพระยาอินทร์เป็นประธาน และมหาจุล

นาคเถรเจ้าเป็นประธาน ภายในจึงใช้รัสสีสองตน มาเอาเงินเอาคำคอมพระยาลังกา อันชาวลังกาหากฮอมไว้ที่มหาเจดีย์หลวง จักให้หล่อรูปพระพุทธเจ้านั้น เจ้ารัสสีจึงไปตระหมวดเอาข้าวของทั้งมวลแล้ว ท่อเม็ดข้าวผ้างเอาแล คนท่อเม็ดงาคาได้แล้ว พระยาลังกาจึงเอาเอาคำฮ้อยนิกขหนึ่งให้แก่เจ้ารัสสีเอาหล่อกับของชาวเมืองแลเทวดาทั้งหลาย พระยาลังกาจึงอธิฐานว่าคำข้านี้ให้เป็นตีนทั้งสองให้เป็นมือทั้งสอง ให้เป็นหัวใจพระพุทธเจ้าเทอญ อธิษฐานแล้วสั่งเจ้ารัสสีทั้งสองว่าเมื่อใดหล่อพระเจ้าแล้วเจ้ากูจงให้มหานาคเถรเจ้ามาหาผู้ข้าแด่ จักมุทธาภิเษกในเมืองลังกาพี้ให้ลือชาปรากฏทั่วทีปทั้งมวล คันพระยาสั่งสอนแล้ว เจ้ารัสสีก็ไปฮอดมหาจุลนาคเถรเจ้าหั้นแล พระยาอินทร์แลเทวดาทั้งหลายก็ฮอมเอาเงินคำ แลทองอันเป็นของแห่งตนมีมหาจุลนาคเถรเจ้า แลพระยาอินทร์เป็นประธาน จึงไว้หนักแก่วิษณุกรรมเทวบุตรหล่อเมื่อจักหล่อนั้นเดือนสี่เพ็งวันอาทิตย์ยามจักใกล้รุ่ง ครั้นว่าหล่อแล้ว มหาจุลนาคเถรเจ้า ทั้งพระยาอินทร์และเทวดาทั้งหลายจึงนำเอามาตั้งไว้ในข่วงหลวงลังกากางเมือง จึงให้เมือสัญญาแก่พระยาลังกา พระยาจึงเอาราชสมบัติทั้งมวล มาบูชา

ธาตุพระพุทธเจ้าห้าองค์ใส่ใน ไตคำมาตั้งไว้ช่องหน้าพระพุทธเจ้า แล้วจึงถวายราชสมบัติทั้งมวลบูชาพระพุทธเจ้า พระยาลังกาจึงอธิษฐานว่าดังนี้ ผิว่าพระพุทธเจ้าองค์นี้จัก ตั้งอยู่โผดสัตว์ทั้งหลาย ในลังกาทีปและชมภูทีปให้แล้ว คำมักคำปรารถนาแห่งคนทั้งหลายดังนั้น จงให้ธาตุพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์นี้ เสด็จเข้าในตนตัวพระพุทธเจ้า ณ บัดนี้เทอญ ครั้นว่าพระยาลังกาอธิษฐานแล้วดังนั้น ธาตุพระเจ้าก็เสด็จเข้าในกลางหน้าผากองค์หนึ่ง เสด็จเข้าในต่อมคอองค์หนึ่ง เสด็จเข้าในกลางอกองค์หนึ่ง เสด็จเข้าในผ่ามือขวาองค์หนึ่ง เสด็จเข้าผ่ามือซ้ายองค์หนึ่ง ธาตุพระพุทธเจ้าทั้งห้าองค์นี้ เสด็จเข้าในตนข้างพระพุทธรูปเจ้าช่องหน้ามหาจุลนาคเถรเจ้ากับทั้งพระยาลังกา แลเสนาอำมาตย์ทั้งหลายหันแล เทวดาทั้งหลายแต่หมื่นโลกจักรวาลทั้งมวล ตราบต่อเท่าเถิงชั้นฟ้าดุสิตา สาธุการผายข้าวตอกดอกไม้บูชาประทูปประทีบมากนักแล พระยาลังกาอยู่ ๗ วัน ๗ คืนจึงสร้างวิหารที่ข่วงหลวงหั้นไว้พระพุทธเจ้าแล ที่นั้นยังมีสระใหญ่อันหนึ่งข้างข่วงวิหารหั้นชื่อว่าสระบางพุทธาเขาลวดว่าพระบางเจ้า อนึ่งเขาเอานิมิตเมื่อไปเอาเงินคำตอมพระยาลังกาหล่อฮั่นแล เสนาชาวเมืองทั้งหลายว่าเอาของ

ขาใส่บ้าง บ้างว่าดังนั้น อันนี้เปนโวหารชาวลังกาแล อนึ่งคันว่าผู้ใดได้ไหว้ได้บูชาพระพุทธรูปเจ้า ความอันเคียด แลตัณหากิเลส และพยาธิอันเกิดมีในเนื้อตน ก็ลวดน้อย ลวดบางหายเสีย พระยาลังกาจิงเอานิมิตสามประการนั้น มาเปนชื่อจิงเรียกชื่อพระพุทธรูปเจ้าองค์นี้ว่า พระบาง เพื่อดังนั้นแล แต่นั้นพระเจ้าอยู่โผดสัตว์แลคนทั้งหลาย ในเมืองลังกาได้ ๗ ชั่วพระยาแล

มหาพุทธโฆษาจารย์เจ้าไปจารหนังสือในเมือง ลังกามาฮอดเมืองนครหลวง จิงเล่าต่อพระยานครหลวงว่า ยังมีพระบางเจ้าตนหนึ่งอยู่เมืองลังกาวิเศษนัก ย่อมให้แล้ว คำมักคำปรารถนาแห่งคนทั้งหลาย องค์พระเจ้านั้นหนักสี่ หมื่นสี่พันห้าฮ้อย เปนบัญจโลหะคำทั้งเงินทั้งทองหล่อกับ ดอมกัน อนึ่งหากเปนแต่ตำนานแต่ลังกามากับพระบาง เจ้าแล พระยานครหลวงได้ยินจิงใช้ไปทำมิตรทำสหายกับ พระยาลังกา ขอเอาธรรมไตรบีฎกทั้งสามกับทั้งพระบางเจ้า มาไหว้นบให้โผดสัตว์ทั้งหลายในเมืองนครหลวง พระยา ลังกาจึงให้ธรรมไตรบีฎกทั้งสามมาก่อน พระบางเจ้าจิง หากเสด็จมาในเมืองนครหลวงเมื่อเดือนสีเพ็ง อยู่โผด

สัตว์ทั้งหลายในเมืองนครหลวง ได้ ๗ ชั่ว พระยาจึงได้มาอยู่ในเมืองลานช้าง เมื่อพระยาฟ้างุ่มแลนางแก้วเก่งกัญญา อันให้ไปขอคอมพ่อตนผู้ชื่อว่าพระยานครหลวงนั้นแลเมื่อจักเอาพระบางเจ้ามานั้น มีพระมหาปาสมันเจ้ากับเทพมหาลังกาเจ้าเปนประธาน ชาวเจ้ามาคอม ซาวตน จึงให้คนผู้ เปน คำคง รักษา พระ บางเจ้าทั้ง ไตรปิฎก ทั้ง สามแลพระสงฆ์เจ้าทั้งหลายมากนักผู้หนึ่งชื่อนรสิงห์ ผู้หนึ่งชื่อนรเดช ผู้หนึ่งนรสาด เขาทั้งสามนี้ประกอบด้วยศาสตร์เพททั้งมวลมีโหราศาสตร์เปนค้าแลคนการช่างสักช่างพระช่างเหล็กช่างทองช่างคำแลเครื่องหลิ้นทั้งมวล เปนต้นว่าหลิ้นหนังรามเกียรติ์และฆ้องเม็งคุ่ม เครื่องหลิ้นเครื่องเสพทั้งมวลจัด ให้คนชาวนครหลวงมาปางนั้นสี่บ้านกับพระปาสมัน กับทั้งพระเทพลังกาเจ้านั้นพันหนึ่ง คนคับนรสิงห์พันหนึ่ง คนกับนรเดชพันหนึ่ง คนกับนรสาดพันหนึ่งคน กับแม่ นม นาง เก่งกัญ ญา พัน หนึ่ง ทั้ง หญิงชายน้อยใหญ่ ทั้ง มวล สี่ พัน จึง ให้ เมือง สาย มา เปน เมืองโอมนาง คนทั้งมวลฝูงนี้ พระนครหลวงเจ้าส่งให้มาคอมพระปาสมันเจ้าหั้นแล มาฮอดเมืองแกหั้น แม่นมนางแก้วเก่งกัญญาเปนพยาธิมาบ่ได้ จึงอยู่ที่หนึ่งว่าโคบไผ่ดินเมือง

แกหั้น เถ้าเมืองแกกับเจ้าหมื่นแกจิงแทกดินที่โคบไผ่ให้แก่แม่นมนางแก้วเก่งกัญญา แล้วลวงกว้างสองพันวาลวงยาวสองพันวา ให้เขาตั้งเปนบ้านขวงเขาหั้นแลจิงได้ชื่อว่าบ้านไผ่แม่นมเพื่อดังนั้นแล อยู่หั้นสองเดือน พระยาฟ้าทั้งนางแก้วเก่งกัญญาจิงแต่งรับเอาพระนางเจ้าฮอดเมืองแกมา เจ้าหมื่นจันทร์ทั้งชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลาย จิงราธนาพระเจ้าเซาที่ดอนจันทร์หั้นก่อน ท้าวพระยาทั้งหลายทั้งชาวบ้านชาวเมือง ก็ไปไหว้พระบางเจ้าทั้งไหว้พระมหาเถรเจ้าทั้งสองจึงถามท้าวพระยาทั้งหลายว่าดังนี้ ที่ใดว่าปากบางไซที่ใดว่าปากปาสัก ที่ใดว่าโพนสบกที่ใดว่าหนองจันทร์ที่ใดว่าหนองกระแด ที่ใดว่าพังหมอ พระมหาปาสมันเจ้าถามดังนั้น เขาจิงหาเจ้าเมืองเชียงมุงมาถามเถ้าเมืองเวียงจันทน์แลเถ้าเมืองเชียงมุง จิงบอกจิงเล่าบ่อนเล่าที่ทั้งมวลดังนั้นพระจิงเอาตำนานแต่เมืองนครหลวงนั้นมาอ่านดูแหม่นดังเถ้าเมืองแล ท้าวพระยาทั้งหลายบอกแท้แล พระจิงว่าอันที่ปากปาสักหั้นเจ้ารัสสีทั้งหลายหมายหลักไม้จันทน์ไว้ในที่นี้แล อันที่สระโพนสูงเบื้องตะวันออกเล่าข้างหนองกระแดมาก้ำตะวันตก เจ้ารัสสียังเอาหลักหินอันหนึ่งเปนสี่เหลี่ยมหมายไว้แต่ธาตุพระเจ้าทั้งสี่ตนพู้น เปนต้นว่าพระกุกกุ

สันโทพระโกนาคม พระกัสสปเจ้า มาใส่สิงคำตัวหนึ่ง อธิษฐานจิงเอาหลักหินหมายไว้ อันนี้เป็นธาตุพระพุทธเจ้าทั้งสี่พระองค์ดีหลีแล ธาตุอันมาตกที่ในเมืองสุวรรณภูมิที่หลักหินเป็นเค้าแล เมื่อพระยาศรีธรรมอโศกราช ให้อรหันตาเจ้าทั้งหลาย เอาธาตุมาตกในเมืองอันนี้ที่หนึ่งว่ากู่พระหางที่นี้เป็นเค้า ที่หนึ่งพระนารายณ์ ที่หนึ่งพระสาด ที่หนึ่งพระเขียน ที่หนึ่งพระนาเทียน สองที่นี้อยู่ในเมืองขวาง โลกบาลที่หนึ่งว่าพระนม ที่หนึ่งว่าโพนผิงแดด อันที่ปากปาสักก้ำใต้อันเจ้ารัสสีใส่ธาตุ อูปไม้จันทน์ไว้นั้นธาตุพระเจ้าทั้งสี่ใส่อูปแก้วทั้งสี่ลูก จิงอธิษฐานไว้หั้นแลอันนี้ เป็นธาตุ พระพุทธเจ้า ทั้ง สี่ตน นี้แล อันว่าเมืองชวาอันเอาจักเมืออยู่นั้น อันนั้นตนพระโคดมเจ้าได้มาโผดสัตว์ทั้งหลาย ตามดังพระพุทธเจ้าทั้งหลายแต่ก่อนพุ้นดีหลีแล ที่หนึ่งว่าผาบูนฟากน้ำของก้ำเหนือเมือวันตกเหนือคกทอนหั้น ที่หนึ่งว่างอนสบโฮบเบื้องเหนือ ที่หนึ่งว่าภูเขาก้ำที่หนึ่งหลุ่มภูเขาก้ำก้ำมา น้ำของ เขาว่าก้อน หินหมอโลน ที่หนึ่งหลุ่มภูเขาก้ำมาวันออก ใต้สบห้วยช้างย่านเท็งผึ้งน้ำคานหัวนาข้าว จ้าวอรหันตาเจ้ายังไว้ฮอยตีน

สือัน ท่อว่านิ้วตีนบ่สำแดงที่ภูเขาก้ำก้ำเมือน้ำคานหั้นแล ศาสนาพระพุทธเจ้าอันมาตั้งอยู่ที่เมืองชวา ยังจักเปนไป เท่าห้าพันวัสสาพุ้ดีหลีดาย พระมหาปาสมันเจ้าว่าตำนาน อันเฮาอ่านให้ท้าวพระยาทั้งหลายฟังนี้ หากมีแต่ปฐมกัลป์ พุ้นมา อินทร์พรหมทั้งหลายหากเขียนไว้ในแผ่นหิน อนึ่ง ในเมืองอินทปถนครพุ้นดีหลีดาย พระว่าดังนั้นแล อยู่หั้น ได้สามวันสามคืน ผู้มักเมือทางน้ำก็เมือตัวพระมหาปาสมัน เจ้าทั้งสอง ก็จิงเอาพระบางเจ้าออกมาเวียงคำหั้นแล พระ ยาเวียงคำจิงราธนาพระพุทธเจ้าไว้ไหว้นบเคารพบูชา พระ บางเจ้าจิงกระทำปาฏิหาริย์เมือการคืนนั้นมากนัก รุ่งเช้า แล้วเขาจิงแต่งออกมาเมืองชวาคนผู้หามพระเจ้านั้นมีแปดคน สู่วัน เมื่อจักมานั้นยอบ่ได้หนักนัก ๑๖ คนยอก็บ่ได้ ๒๔ คนยอก็บ่ได้ พระทั้งสองนายทั้งสามอันรักษาพระเจ้ามาแต่ เมืองนครหลวงพุ้น จิงถอดสากดูสากออกว่าพระเจ้ามักอยู่ หั้นก่อน เหตุว่าพระเจ้าหลิงเห็นพระยาฟ้างุ่มอยู่บ่ชอบโลก ชอบธรรมแล ร่มเอาค่าไฮค่านาข่มเอาลูกหญิงนางสาวเพื่อน แลเอาเมียเพื่อนมาอยู่มานอน ข่มเอาบ้านเอาเมืองเพื่อน ฆ่า เจ้าบ้านเจ้าเมืองเสีย คนทั้งหลายจักได้ขับหนีจาก เมืองลานช้างเพื่อนั้นแล อนึ่งอายุนางแก้วเก่งกัญญา

ก็บ่มั่นยืนหลาย พระบางเจ้าหลิงเห็นสิ่งนั้น จิงบ่มาฮอดเมืองชวาเพื่อดังนั้นแล แลอยู่โผดสัตว์ทั้งหลายหั้นก่อน ภายหน้าส่ำลูกส่ำหลานอันเป็นเจ้าแผ่นดินเชียงดงเชียงทอง ชอบโลกชอบธรรมพระเจ้าจิงมาโผดสัตว์ทั้งหลายแล แต่นั้นพระมหาปาสมันเจ้ากับทั้งเทพลังกาเจ้า จิงไว้พระบางที่เวียงคำหั้นแล พระมหาเถรเจ้าทั้งสองกับทั้งนายสามคนนั้น จิงเอาหมู่ชุมขึ้นมาฮอดเมืองชวาก่อน พระจิงมาต้านจารจากับพระยาฟ้าแลเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย พระจิงเอาตำนานแต่เมืองนครหลวงมาอ่านตามตำนาน ให้พระยาแลเสนาอำมาตย์ ฟังก็แหม่น บ่อนที่ อันพระพุทธเจ้า ทำนายไว้นั้นแล ที่นั้นพระพุทธโคดมเจ้ามาโผดสัตว์ทั้งหลาย ไว้บาทพระลักษณ์ก้าซ้ายท่อบ่ส่ำแดงนิ้วให้ปรากฏ แลตำนานหากออกว่าดังนั้น พระมหาปาสมันเจ้าจิงมาก่อเจดีย์วิหารตามนิทานตำนานแต่อินทปถนครหลวงพุ้นมาแล อันว่าเมืองลานช้างชื่อว่าสุวรรณภูมินี้ก็หากมีใน ตำนาน พระยา-อินทร์เขียนไว้ที่ก้อนหินในเมืองอินทปถนครพุ้นแล

แต่นี้เมื่อภายหน้า จักว่าที่พระยาฟ้าแต่งบ้านแต่งเมืองอันชอบแลบ่ชอบนี้ก่อนแล ภายหน้าพุ้นยังจักมีส่ำ

หลานส่ำเหลน ผู้มีบุญสมภารได้มาตั้งพระเจดีย์อันใหญ่อันหลวง เป็นที่เพิ่งแก่สัตว์ทั้งหลายดีหลีแล พระบางเจ้าจิงจักมาโผดสัตว์ยามนั้น ที่เชียงดงเชียงทองหั้นแล พระยาฟ้างุ่มมีลูกชายสองคน ผู้หนึ่งชื่อว่าท้าวอุ่นเฮือน ผู้หนึ่งชื่อว่าท้าวคำกอง เป็นแสนเมืองแก่ท้าวอุ่นเฮือน ผู้เป็นพระยาสามแสนไทนั้นแล ลูกหญิงผู้หนึ่งชื่อว่านางแก้วเกษเกษี มีนำนางแก้วเก่งกัญญาลูกพระยานครหลวงหั้นแล เมื่อพระยาฟ้างุ่มออกจากนครหลวง มีอายุได้ ๒๑ ปี มาผาบบ้านผาบเมืองทั้งหลายได้ ๔ ปี จิงมานั่งเชียงดงเชียงทองปีถ้วน ๕ เสวยราชย์บ้านเมืองนับแต่อายุท่านมาได้ ๒๕ ปี จิงฮอดเชียงดงเชียงทองหั้นแล นับแต่นั้นไปได้ ๑๕ ปี นางแก้วเก่งกัญญาจิงตาย แต่นั้นท่านอยู่บ่ชอบโลกชอบธรรม ตัดถ้อยสวนความอันผิดท่านว่าแหม่น อันแหม่นท่านว่าผิด อนึ่งข้อยคนเสนาอำมาตย์ท่านอันลุกแต่นครหลวงมานั้น ท่านเลี้ยงดูให้เพิ่งใจเขาสู่คน แม้เขาผิดบ่ว่าสัง อนึ่งเสนามนตรีแต่พ่อแต่เก่าอันบ่ได้ไปดอมตัวท่านลวดข่มเสีย เขาผิดน้อยก็ว่าผิดหลาย ฮอดโทษทั้งหลายฝูงนี้ เสนาอำมาตย์ใหญ่ทั้งหลาย

กับทั้งชาวเมือง และพระสงฆ์พร้อมกันจึงขับพระยาฟ้างุ่มหนีหั้นแล เมื่อท่านหนีนั้นมีอายุได้ ๔๘ ท่านหนีทางตาดน้ำเมือตกเมืองน่าน อยู่ได้ ๒ ปีท่านจึงตาย เมื่อท่านตายนั้น จึงอธิษฐานไว้ว่าดังนี้ ดูกกูนี้ให้ส่งเมือเมืองลานช้างแด่ว่าดังนี้เขาจึงสร้างวัดสบกระดูกอันหนึ่ง จึงได้ชื่อว่าวัดพระยาฟ้า พระยาน่านจึงเอากระดูกหน้าผากหยิบสนใส่ธุงดวงหนึ่งไว้บูชา พระพุทธเจ้าหั้นจึงเขียนความอันพระยาฟ้าสั่งไว้นั้น ใส่ในธุงหั้นว่าดังนี้ ธุงตัวนี้แลกระดูกหน้าผากพระยาฟ้า นี้แต่ว่าบุญท่านยังจักได้เลิกศาสนาพระพุทธเจ้า เมื่อส่ำลูกส่ำหลานส่ำเหลนพุ้น จงให้ลมพัดตัดเอาธุงอันนี้ เมือฮวดเมืองลานช้าง ให้ลูกท่านได้สร้างเจดีย์วิหารไว้ดังท่านอธิษฐานนี้เทอญ พระยาน่านอธิษฐานแล้ว เทวดาจึงให้ลมพัดเอามาตกดอนสุงที่หนึ่งเขาจึงเอิ้นว่าดอนวานหั้นแล

เมื่อนั้นท้าวอุ่นเฮือนผู้ลูกได้เป็นพระยาแทนพระยาฟ้านั้น จึงเอาธุงหน้าผากอันนั้นมาตั้งสร้างเป็นเจดีย์ธาตุกู่ไตหั้นแล ภูกู่กางนั้นกระดูกฟ้าคำเฮียว ภูกู่เหนือนั้นกระดูกฟ้ามืดแล

บัดนี้จักจาพงศาท้าวพระยาไปภายหน้า เสนาทั้งหลายพระสงฆเจ้าเปนต้นว่า พระมหาสามีเจ้าทั้งสองเปนประธาน จิงเอาท้าวอุ่นเฮือนมาเปนพระยาแทน จิงใส่ชื่อว่าพระยาสามแสนไทหั้นแล จิงเอานางน้อยนงเลียวลูกพระยาคำเฮียว อันเปนลูกอาน้องพ่อพระยาสามแสนไทจิงเอามาเปนนางแทน จิงใส่ชื่อว่าบัวแทนหั้นแล ยังมีพี่เลี้ยงผู้หนึ่งชื่อว่า นางกาฮู้ แต่งอู้ แบง สู่สิ่ง สู่เหยือง หั้นแล แต่นั้นบ้านเมืองก็กว้างขวางไปภายหน้า ศาสนาพระพุทธ-เจ้าก็รุ่งเฮืองไปหั้นแล แล้วจิงมาสร้างวัดแล้ว จิงเอาแก้วลูกหนึ่งอันนางแก้วเก่งกัญญา อันเปนพระยาสามแสนไทนั้น เอาแต่เมืองนครหลวงมานั้นใส่ในอกพระพุทธเจ้าก็รุ่งเฮืองไปหั้นแล จิงใส่ชื่อว่าวัดแก้วหั้นแล เมื่อสร้างวัดแก้วแล้วจิงราธนา พระมหาเทพลังกาเจ้า มาเปน พระ-มหาสามีเจ้าวัดแก้ว จิงให้อภัยแก่สัตว์ทั้งหลายผู้ควรฆ่าแลควรตีควรผูกควรเงินฮ้อยเงินพันขันคาคอก็ดี คนได้เข้ามาเขตวัดแก้วแล้ว ลวดบ่ให้กระทำบ่ให้เสียหนี้เสียเงินสัง ท่อให้มีข้าวตอกดอกไม้เผิ้งเทียนสมา แล้วให้บอกสอนไปหาเวียกหาการดังเก่า อภัยโทษเสียทั้งมวลหั้นแล

จึงให้เขตให้แดนให้ทานบ้านเมืองทั้งมวลกับวัดแก้ว เป็นอันมากอันหลายนัก ทั้งไทบ้านไผ่แม่นมทั้งตัวแม่นมให้ทานกับวัดแก้วหั้นแล เจ้าแผ่นดินทั้งสองผัวเมีย จึงตั้งคำปรารถนาว่า เพื่อข้าทั้งสองขอให้มีลูกชายสองคนผู้ประเสริฐ ลูกหญิงสองคนผู้ประเสริฐ มีผยาปัญญาสู่สิ่งสู่เหยื่องอนึ่งอานิสงส์ผลอันได้สร้างวิหารแลพระพุทธเจ้านี้ ให้ไปฮอดจอดเถิงปู่ย่าตายายเป็นต้นว่าขุนบรมราชาธิราช แลนางยมมะพาลา ทั้ง นางน้อยเอ็คแคง ทั้ง เผ่าพงศ์วงศา สู่คนผู้ตายไปแล้วก็ดีผู้ยังบัดนี้ก็ดี อยู่ในทุกข์ให้พ้นจากทุกข์ อยู่ในสุขเห่งให้เถิงสุข ผู้ยังบัดนี้เป็นต้นว่า เจ้าแสนแลหมื่นหลวงแลเสนาอำมาตย์ ขุนหมื่นขุนพันกวานน้อยกวานใหญ่ ไพร่ฟ้าหน้าไททั้งหลาย ผู้ได้สร้างได้กระทำดอมก็ดี ผู้ได้อนุโมทนาดอมก็ดี พอแต่หูได้ยินก็ดีในเขตของเมืองลานช้าง ที่นี้สู่แห่งสู่ที่เทอญ พระยาสามแสนไทเจ้าทั้งบัวแทนหลังน้ำแผ่ไปให้แก่สัตว์ทั้งหลายดังนี้แล แต่นั้นอยู่ไปได้สองเดือนมา นางจึงผั้นเห็นภูซวงเป็นคำทั้งมวล ฮุงเช้าแล้วนางจึงเล่าต่อพระยาตนเป็นผัวแล แต่นั้นพระยาจึงเรียกหายังนักปราชญ์ทั้งหลายมา เป็นต้นว่า

นรสิงห์ นรเดช นรสาด พระยาจิงให้นางเล่านิมิตคำฝัน ว่า เห็นภูซวงน้อยภูซวงหลวงเป็นคำหมดทั้งมวล พราหมณ์จิงถวายว่าเจ้าจักมีลูกชายผู้ประเสริฐเหตุเพื่อนาง ฝันนั้น แลเดือนสามออกห้าค่ำวันอาทิตย์ แต่นั้นนางก็ ทรงครรภ์ไปเถิงเดือน ๑๒ ออกค่ำหนึ่ง จิงได้ลูกชาย ผู้หนึ่งอันม่มเดือนแล้วจิงใส่ชื่อว่าเจ้าลำคำแดงหั้นแล อยู่ ปีหนึ่งเจ้าเมืองลานนาจิงเอาน้อยอ่อนสอทั้งเอาเมืองทินอม ทั้งไทเมืองพยาวมาคอมพันหนึ่ง ครัวพันหนึ่งพระยา- สามแสนไท เจ้าจิงให้แปงโฮงหลังหนึ่งหอสูง หลังหนึ่ง เป็นหอนอน จิงใส่ชื่อว่ากางหอสูงเชียงกาง ครัวไทย เมืองพยาวพันครัวนั้น จิงให้นอนอยู่ท้ายภูเขาก้า จิงใส่ ชื่อว่าง่อนพระยาว อยู่ได้ปีหนึ่งจิงมีลูกชายผู้หนึ่งตื่ม จิงใส่ชื่อว่าท้าวก่อนก่อเมือง ใหญ่มาแล้วพ่อจิงให้ไปกิน เมืองเชียงสา จิงใส่ชื่อว่าเชียงสา พระยาโยทธิยาจิงส่ง ลูกสาวผู้หนึ่งชื่อว่า นางแก้วยอดฟ้ามาเป็นเมีย พระยา สามแสนไทเจ้าจิงแปงโฮงหลวงหลังหนึ่งเหนือสบดงให้อยู่ จิงใส่ชื่อว่าโฮงเชียงใต้หั้นแล นางมาอยู่ปีหนึ่ง จิงมี ลูกชายผู้หนึ่ง จิงใส่ชื่อว่าท้าววังบุรีแลพ่อให้ไปกินเมือง

ประสมเล่ามีลูกผู้หญิงชื่อว่านางมหาไกล ใหญ่มาได้ ๕ ขวบ จึงตายเสีย ผู้พี่อ้ายเอาดูกล่องมาสร้างไว้ที่ จึงใส่ชื่อว่า วัดศรีหอม จึงมามอบวัดอันนั้นมากับวัดแก้วเมืองชวา หั้นแล อยู่น้อยหนึ่งพระยาเชียงฮุงจึงเอาลูกสาวมาเป็นเมีย พระยาสามแสนไทจึงให้อยู่หอท้ายเชียงทอง จึงใส่ชื่อว่า แมเหี่ยวโฮงทองหั้นแล มีลูกชายหนึ่งจึงใส่ชื่อว่าท้าว ก้อนคำ พ่อให้ไปกินเมืองปากห้วยหลวง เจ้าปากห้วย-หลวงมีลูกชายหนึ่ง ใส่ชื่อว่าท้าวต่อมคำ ท้าวต่อมคำ เป็นหลานพระยาสามแสนไท นับแต่พระยาสามแสนไทมี อายุได้ ๗๙ ปี หมอทายแต่น้อยว่าจักตายคีกน้ำ มาได้ กินเมืองสังขานไปแค้นน้ำตายที่โฮงเชียงทองหั้นแล นาง แทนผู้เป็นเมียนั้นจึงเอาลูกชายผู้ชื่อว่าเจ้าล้านคำนั้น มา เป็นพระยาแทนพ่อหั้นแล พระมหาสามีเจ้าวัดแก้วแล เสนาอำมาตย์ทั้งหลายจึงใส่ชื่อว่าสุวรรณปารัง พระยาจึง มาสร้างวัดหลังหนึ่ง สบกระดูกพี่ทิดว่าขึ้นแถนเมื่อสร้าง แล้วใส่ชื่อว่าวัดสวนแถนหั้นแล เล่าสร้างอุโบสถหลังหนึ่ง ที่กงเมืองหั้นไว้ จึงราธนามหาสัทธาทิโกเจ้ามาเป็นมหา-สามีเจ้าวัดโบสถ เล่าเอามหาสมุดเจ้ามาเป็นสงฆเสนาเจ้า

อยู่สวนแถน จิงมาให้ทานผู้หนึ่งชื่อว่าทานลุงลวดมาเปน เศรษฐีให้ค้ำคงวัดสวนแถน จิงเอียกว่าเศรษฐีลุงลอด วัดสวนแถน นี้หากเปนวัดสบกระดูกพระยาสามแสนไท เจ้าหั้นแล พระยาสุวรรณปารัง จิงได้มาเปนเจ้าแผ่นดิน จิงฝั่น ว่าได้ กินน้ำใจใค กระเสลาแลได้ดอกบัวใน สระ หั้น จิงเล่าคำฝั้นแก่นักปราชญ์ทั้งหลายหั้นแล แลเขาจิงทายว่า เจ้ากูจักได้ลูกชายผู้ประเสริฐคนหนึ่งแล แต่นั้นไปพระยา จิงมี ลูกชาย ผู้หนึ่ง จิงใส่ชื่อ ว่า ท้าวไคบัวบาน หั้นแล พระยาสุวรรณปารัง มีอายุได้ ๖๔ ปีจิงตาย เขาจิงเอา ไปเผาที่หนึ่งจิงสร้างวัดหลังหนึ่งสบกระดูก จิงใส่ชื่อว่า มโนรมหั้นแล แต่นั้นเมื่อภายหน้าจิงเอาเจ้าพรหมกุมาร หลานพระยาสามแสนไท เปนพระยาแทนได้สามปี มหา- เทวีเอาหลานน้อยไปฆ่าเสียที่กกทอนหั้นแล แดนแต่นั้น ไปนางเทวีผู้เปนลูกฟ้าคำเฮียวนั้น ชื่อน้อยว่านางอามพัน เปนเมียเค้าพระยาสามแสนไทนั้นแล แต่งบ้านแปงเมือง บ่เปน พระสังฆเจ้าทั้งหลายเสนาอำมาตย์ที่พี่เลี้ยง ผู้ชื่อ ว่านางกานั้นห้ามขอว่าอย่าให้เฮ็ดให้กระทำก็บ่ฟัง แต่นั้น

บ้านเมืองลวดเส้าสูญเสียหั้นแล แต่นั้นจึงมาเอาท้าวไค-บัวบาน แทนเป็นพระยาได้ ๙ เดือน นางเทวีจักฆ่าเสียเจ้าฮู้แล้วลักหนีนางเทวีให้ไปนำทันที่ผาคาว เขาจึงสระแปงเสียหั้น นางเทวีจึงให้ไปเอาท้าวเชียงสาอันเป็นพระยาลูกนางน้อยอ่อนสอ มาเป็นพระยาได้ปีปายเกิ่งหนึ่งให้เอาไปฆ่าเสียคกเชือหั้นแล แต่นั้นนางกาก็หนีเสีย มาตั้งบ้านอยู่ที่หนึ่งชื่อว่างอนภูสี เผ่าพงศ์วงศาเจ้าแผ่นดิน ลวดหนีไปควาลี้ควาซ่อนอยู่หั้นแล นางเทวีจึงให้ไปเอาพระยาปากห้วยหลวง มาเป็นพระยาได้ ๑๐ เดือน จึงขอหนีไปอยู่ปากห้วยหลวงดังเก่า ได้ขวบหนึ่งจึงตายเสีย เขาจึงเผาเสียปากห้วยหลวงก้ำเหนือ จึงสร้างวัดหลังหนึ่งชื่อว่าวัดสบ-กระดูกพระยาปากห้วยหลวง แลนางเทวีให้เอามาเพียงขวาประสักเมื่อเป็นพระยาแทนบ่มักมา ยังมีผู้หนึ่งชื่อว่าหมอมนมันเอาข้อยจือของพระยาสามแสนไทเป็นเมีย มันจึงมีลูกดอมผู้หนึ่งชื่อว่าท้าวคำเกิด มันผู้เป็นเมียจึงบอกชื่อช้างชื่อม้า เสนามนตรีทั้งหลาย ข้าวของอันใดก็ดีมันก็บอกลูกมันไว้ให้จือได้สู่สิ่งสู่อัน มันจึงว่าลูกกูนี้พระยาสามแสนไทมาเกิดดาย ความอันนั้นลวดส่าไปฮอดมหาเทวี

มหาเทวีจึงให้ล่องมาเอาเมือเป็นเจ้าแผ่นดิน เหตุเพื่อว่า เชือทั้งหลายฮักพระยาสามแสนไทเจ้า คันไปเกิดที่ใดทั้งหลายก็นำเอาเพื่อสิ่งนั้น ได้มาเป็นเจ้าแผ่นดินแล้วจึงสร้างวัดหลังหนึ่ง เหนือสวนแถนหั้นแล นางเทวีจึงใส่ชื่อว่าวัดสีเกิดมันเป็นเจ้าแผ่นดินได้สองปีปาย สอง เดือน มันเป็นฮุงท้องแตกตาย นางเทวีแลหมอมนผู้เป็นพ่อจึงมาสร้างวัดสบกระดูก ที่ใต้บ้านเจ้าแม่กาหันจึงชื่อว่าวัดมนหั้นแล นางเทวีนั้นมันฮ้ายก้าแข็งเพื่อมันเอาลูกบู่เลียงพระยาพ้าเป็นผัวมัน มันใส่ชื่อว่าแสนหลวงเชียงลอ ทั้ง หลายจึงว่า ขานี้บ่ชอบโลกธรรมดีหลีแล เสนาทั้งหลายจึงเอาออกจากโฮงเชียงทองไปฆ่าเสียที่ผาเดียวฟากในเชียง ทองหั้นแล ยามเมื่อนางเทวีตายนั้นอายุได้ ๙๕ แม่กาจึงมาขอเอาคาบดอมเสนาทั้งหลาย เมือเผาเสียบ้านท่านหั้น จึงสร้างวัดหลังหนึ่งสบกระดูกมหาเทวี จึงใส่ชื่อว่าวัดแม่กาหั้นแล เจ้าแม่กานี้เป็นพี่เลี้ยงมหาเทวีแล ฯ

บัดนี้จักเล่าพงศาแม่กาก่อนแล แม่กานี้มีลูกผู้หนึ่งเป็นนางสองหมื่นได นางนั้นมีลูกสาวสองคน ผู้พี่อ้ายได้เป็นพุมเหนือเมื่อปางพระวิชุลราชเจ้านี้แล เจ้าพุมเหนือ

นั้นได้เอาน้องพระวิชุลเปนเมีย จึงมีลูกผู้หนึ่งชื่อว่าพระสองเมือง อันทั้งหลายว่าพระรูปนั้นแล แม่พระสองเมืองตายเจ้าพุมเหนือ ผู้ชื่อว่าเจ้าชายนั้น จึงมาเอาพี่เอื้อยพระยากาง ทั้งเปนพี่เอื้อยตนพระไชยเชษฐาธิราชเจ้านั้นแล สามตนนี้เปนลูกพ่อเดียวแม่เดียวกัน เชื้อพระยาจิกคำเจ้าพุมเหนือจึงมีลูกนำผู้ใส่ชื่อว่าบุญสาน อันได้เปนแสนเมืองลานช้าง จึงใส่ชื่อว่าอุปราชาหั้นแลอันนี้พงศาเจ้าแม่กา แลพระยาจิกคำเปนโคตรเปนวงศ์อันเดียวกันหั้นแล จาพงศ์พันธ์แม่กาก็แล้วเท่านี้ก่อนแล ฯ

แต่นี้ไปภายหน้าจักจาพงศ์พันธ์นักปราชญ์ก่อนแล นักปราชญ์เจ้าอันมาแต่เมืองนครหลวง เปนต้นว่านรสิงห์ นรสิงห์มีลูกสองชาย ผู้พี่ชื่อว่านรเดช ผู้น้องชื่อว่านรราช ขาเจ้าทั้งสองนั้นจบไตรเพททั้งสาม อันมีกำลังเร็วยิ่งนักผยาบัญญาทะยานขึ้นเมืออากาศกางหาวได้ ๒๒ ศอก ๑๘ ศอก ได้ ๑๖ ศอก อันนี้เปนปกติ นรเดชมีลูกชายผู้หนึ่งจบไตรเพททั้งสาม นรราชมีลูกชายผู้หนึ่งก็จบไตรเพททั้งสามริทธิเฮวแฮงแลผยาบัญญาก็สิ่งเดียวกัน กำลังเขาเจ้าแลคนนั้นคนเฮานี้ฮ้อยหนึ่งก็ดีพันหนึ่งก็ดี จักกุมต่อมือ

เขาเจ้านั้นแขนหักมือหัก หัวเข่าแตกออกดังนั้น ก็บ่อาจจักกุมเอาได้แล อันเชิงดาบเขานั้นพ้นคนเมื่อต่อเถิง หมื่นก็เจ็บก็ตายบ่อาจจักเอาได้ นักปราชญ์ทั้งสามอันเป็นพ่อเขาเจ้าทั้งสี่นั้นก็ตายไปด้วยสวัสดี ตามกำลังเขาเจ้าทั้งสามหั้นแล จักสร้างวัดหลังหนึ่งสบกระดูกนักปราชญ์ทั้ง สามใส่ชื่อว่าวัดหัวขวงเชียงกาง พระมหาปาสมันเจ้าก็ตาย พระมหาเทพลังกาและพระมหาสามีเจ้าวัด แก้ว ก็จุติไปตามกรรม จิ่งมาแปงเจดีย์ดวงหนึ่งต่อหน้าวัดป่าหมัน หั้น จิ่งใส่ชื่อว่าวัดพระพี่น้องทั้งสามหั้น แต่นั้นบ้านเมือง ลวดเส้าสูญเสีย หาท้าวพระยาบ่ได้เถิงสามปี นักปราชญ์ทั้งสี่และเสนาอำมาตย์ทั้งหลายพร้อมกัน จิ่งมาเอาพระมหาสัทธาทิโกเป็นมหาสามี เจ้าวัดแก้วจิ่งมาเอาสมุทโคตเจ้าวัดป่าสมัน จิ่งได้ชื่อว่าพระมหาสามีเจ้าตนพี่ตนน้องปางนั้นแล จิ่งจักได้ชื่อว่าราชครูเจ้าแผ่นดินเมืองลานช้าง หล่างมีสองตนแล นักปราชญ์ผู้จักเป็นที่เสงี่ยมถามหล่างมีสี่มีสอง คนทั้งหลายอันเป็นข้าเจ้าแผ่นดินจิ่งสุขเกษมมาเพื่อดังนั้น แล ฯ

บัดนี้จักจาพงศาพระยาฟ้าและพระยาสามแสนไทก่อนแล พระมหาสามีเจ้าทั้ง สองและ นักปราชญ์ทั้งสี่ และ

เสนาอำมาตย์ทั้งหลายจึงพร้อมกันไปราธนาพองชวาประ-สัก มาเป็นเจ้าแผ่นดินเชียงดงเชียงทอง โฮงท่านอยู่ต้นเดื่อหานที่เวียงจันทน์หั้นแล เจ้ากี่ขึ้นมาตามนิมนต์ จึงมาฮอดเมืองชวา พระมหาสามีเจ้าทั้งสองนักปราชญ์ทั้งสี่ กับทั้งอำมาตย์ทั้งหลายพร้อมกันยอขึ้นให้เป็นเจ้าแผ่นดิน จึงใส่ชื่อว่าพระยาไชยจักรพรรดิ์แผ่นแผ้วหั้นแล เจ้าจึงมายอพระมหาสมุทรเจ้าเป็นธรรมเสนา ให้อยู่วัดมโนรม จึงเอาพระมหายานคัมภีร์เจ้า เป็นสังฆเสนาให้อยู่วัดโบสถ์กาง-เมือง จึงให้อาชญาอภัยโทษชีวิตแก่สัตวโลกทั้งหลายโดยดังโบราณนั้น เจ้ามาเสวยราชมีลูกชายผู้หนึ่งชื่อว่าท้าวเชียงลอ ให้เมือเป็นแสนเมืองแก่พ่อ จึงมีผู้น้องให้เมือกินเมืองกระบอง จึงใส่ชื่อว่าพระยาหมื่นเถ้า ลูกชายผู้หนึ่งชื่อว่าเจ้าตนหล้า ให้ไปกินเมืองแก ผู้หนึ่งชื่อว่าวิชุลราชา ให้ไปกินเวียงคำ ทั้งท้าวหล้าพันหนอง ผู้หนึ่งชื่อว่าคำเฮือง ให้เมือกินเมืองชายและเมืองซอง จึงใส่ชื่อว่าเจ้าชายซอง ผู้หนึ่งชื่อคำพาให้เมือกินเมืองขวา จึงใส่ชื่อว่าขวาเทพา จึงให้พ่อเลี้ยงผู้หนึ่ง ให้เมือเฮ็ดตางใส่ชื่อว่าขวาลูง ช้างตัวหนึ่งเมือแข็ง เมืองขวามีขแดงคึงแดงเป็น

ดังทองแดงนั้นแล้ว สูงได้เก้าศอก แต่เค้าหูก้าขวามาเถิงเค้าหูก้าซ้ายได้สามศอก จิงใส่ชื่อว่าเชยบังทอง ตัวนี้ช้างต้นเจ้าขวาเทพาแลเท่านี้ลูกชายพระยาไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้วหั้นแล ลูกหญิงผู้หนึ่งให้กินเมืองหมื่นหน้า ผู้น้องหญิงให้กินเมืองหมื่นแพน พระยาไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว มีลูกชายห้าคนลูกหญิงสองคน คนคนทั้งหลายว่าแม่หยัวเจ้านางหมื่นหน้า นางมื่นแพนนั้นแล บ้านเมืองแต่นั้นชายมุยกินเวียงจันทน์แล จักเอาแต่ตาดน้ำไปใต้ ทั้งเมืองกระบอกเป็นเมืองหมื่นเสนาอำมาตย์ทั้งหลายว่าบ่ชอบ จึงแต่งให้เด็กน้อยและนายหลวงทั้งสองล่องเอาไปฆ่าเสียที่ดอนจันทน์มันมาหลีนน้ำหลีนไกลหั้นแล เขาจิงเอามันไปเผาเสียที่หนึ่ง จิงสร้างวัดหลังหนึ่งใส่ชื่อว่าวัดใต้หั้นแล อันว่าวัดประสักนี้ พระมหาสมันเจ้าและนักปราชญ์ทั้งสาม เอาตำนานแต่งเมืองนครหลวงพุ้นมาว่ามหารัสสีเจ้าตนตั้งหลักไม้จันทน์ ทั้งหลักแก้วหมายบ้านหมายเมืองไว้ที่นี้แล พระมหาสมันเจ้าบอกให้ตั้งอารามทั้งพุทธรูปเจ้า ไว้ในที่นี้เทอญพระว่าให้เมื่อเอาพระบางเจ้าขึ้นมาเซาหั้น ๗ วัน จิงออกมาเวียงคำหั้นแล เมื่อสร้างแล้วจิงใส่ชื่อว่าวัดประสักหั้น

แล พระยาไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้วเจ้า จิงพิจารณาดูจิง ได้หลานผู้หนึ่ง มีอายุได้ ๓๕ ปี มันเป็นหงอกแต่หนุ่ม มีลูกชายจิงให้มากินเมืองเวียงจันทน์ แต่พระน้ำฮุงมาเหนือเท่าเขตเมืองชายแล ขอบด่านทั้งมวลไว้อาชญาให้แต่งหั้นแล เขาจิงว่าพระยาจันทน์หงอกแดงเขาว่าเจ้าตนนี้แล แต่นั้นมาปีหนึ่งยังมีพระยาตนหนึ่งชื่อว่าแก่นท้าวได้ช้างเผือกตัวหนึ่งมาถวายแก่พระยาไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้วเจ้าหั้นแล ช้างตัวนั้นสูงได้ ๗ ศอก รูปโฉมงามนัก จิงแปงโฮงหลังหนึ่งไว้หลุ่มภูเขากล้าแคมน้ำคานหั้นแล พ่อหมอช้างผู้หนึ่งจิงทวยว่าช้างตัวนี้อยู่เมืองใดได้เถิง ๗ ปีเมืองอันนั้นก็จักวายแล มันทวยสิ่งนั้นผู้ทวยนี้แหม่นพ่อหมื่นช้างคำฮอน อันเป็นปู่หมื่นคานคอนแก้ว ว่าเป็นพระยานครคางมูมนั้นแล ได้ช้างเผือกสาปีความส่าเท่าบัวหลวงจิงให้มาขอขนเมือดู พระยาเชียงลอเอาขี้ช้างเมือให้บัวหลวงดู พระยาบัวหลวงก็เคียดมากนัก จิงป่าวพลได้ปีหนึ่งปีลุนนั้นมาทางเมืองขวาสามล้าน ให้เสนาก้าขวาชื่อว่าคกกงมาผู้หนึ่งไตหนึ่ง ผู้หลานม้างเมืองขวามีคน ๕ ล้าน ขันจักชนช้างเผือกเจ้าเชียงลอ เสนาผู้หนึ่งถือพลมา

๓ ล้าน ชื่อว่ากางกงมาทางเมืองซ้าย เสนาผู้หนึ่งชื่อว่าจุถวายไตวาง เป็นหลานเจ้าบัวขัน หลานเจ้าบัวขันชนช้างหมื่นจันตัวชื่อว่าพิมานคำ ให้เสนาผู้หนึ่งชื่อว่ากงการถือพลมา ๓ ล้าน มาทางพระน้ำฮุงเสียงสาให้เสนาผู้หนึ่งชื่อว่ากงผูแสด ถือพลมา ๓ ล้านมาทางเมืองกระบองแกวหลวง มาตกแผ่นดินเมืองลานช้างปางนั้นสองต่อหั้นแล พระยาเชียงลอถือพลสองแสน ให้นรสิงห์ นรนารายณ์ นรเดช นรสาด ๔ คนเขานี้มีคนล้านสี่พัน พันหลวงสี่หมื่น ไปรบแต่ตีนภูมุงเมืองมา แกวตายล้านหนึ่ง เถิงคาเข้าก็กุมกันลงมาจากภูมุงเมืองมานอนตีนภูมุงเมืองมานอนตีนภูกู่หั้นไตหนึ่งก็นอนที่หลักมั่น พอยามเทียงคืนผีแถนมาเอิ้นบอกแก่ไตหนึ่งว่าเป็นความแกวว่า ท่านจักตายวันหน้าที่กางเมืองชวาหั้น แล้วเล่ามาเอิ้นบอกพระยาเชียงลอว่า ให้ดาพระยาไชยเจ้าล่องหนีท่อน พระยาเชียงลอก็จักได้ชนช้างแกววันหั้น แล้วบ้านเมืองก็จักวายวันหั้น แล้วผีแถนมาเอิ้นบอกว่าสั่นนั้น ฮุงเช้าแล้วก็ดาช้างอันจักชนต้อนหน้าช้างเผือกนั้นสี่ร้อยตัว คนสี่หมื่น หมื่นหลวงหมื่นบุนขี่ช้างอ้ายตาขาว ถือพลแปด

หมื่น ช้างตัวจักชนดอมแปดร้อย ออกมาทางงอน หมื่นหลวงลัดหลังไตหนึ่ง ช้างตัวนั้นงาก้าขวาขึ้นเป็นดังทบศอก งาก้าซ้ายลงกกงาได้สี่ก่ำ สูงได้เก้าศอกขวาลูขี่ช้างแดงตัวว่าไชยบอมทอง ชุมช้างหั้นได้แปดร้อย คนแปดหมื่นอยู่ทางผาเผิ้ง พลหลวงทั้งมวลตั้งนาข้าวจ้าวที่อันสร้างวัดวิชุณ บัดนี้แล เขาเจ้าทั้งหลายสี่ขุน คือว่านรสิงห์เป็นต้นถือพลออกสี่หมื่นไปตั้งนามุงคุณ รบมาเถิงนาไฮเดียว พระยาเชียงลอก็มาตั้งนาไฮเดียวหั้น หมื่นหลวงลัดหลังไตหนึ่งก็มาฮอดหั้น ขวาลูชนก็มาฮอดหั้นไตหนึ่งยังตั้งอยู่นาข้าวจ้าวบ่มา เจ้าหมื่นหลวงทั้งขวาลูถือพล มีช้างสองพันคนสองแสน เขาเจ้าทั้งสี่คนนี้คือว่านรสิงห์เป็นต้น ฮูมคนแกวแต่ยามตาวันเที่ยงเถ้ายามแลงแพ้แก้วสี่เถือคุงไตหนึ่งหั้นแลคนสองแสนช้างสองพันเลวแกวห้าล้าน ขาก็บ่แพ้แทงก็บ่แพ้ช้างพาควานแล่นหนีไปกินน้ำ แผ่นดินบ่ได้ย่าท่อย่าแกวตายหั้นแล แต่นั้นไตหนึ่งเข้ามาชนช้างเผือกขลูวาวางไชยบอมทองใส กอนเบิ่งบั้วหลวงมาฮูมสามตัวไชยบอมทองเอาหมดทั้งสาม ผู้หนึ่งว่าคือ กองมา ก้าซ้ายไตหนึ่งชุมช้างมันสี่ตัว หมื่น

หลวงหมื่นบุนวางอ้ายตาขาว ใส่ท้าวทั้งสี่แกวก็ตายทั้งสี่ โหนยก้ำขวาไตหนึ่ง ชื่อว่าหลีกพาชุมช้างมันมีหกตัววาง มาก่อนไตหนึ่ง ข้อยพระยาเชียงลอผู้หนึ่งชื่อนายหลวงเหนือ มันขี่ช้างตัวหนึ่งชื่อว่าอ้ายหมากหญ้ามันชนอีาพาท้าวขาทั้งสองฮุมชนช้างหกตัวนั้นท่าวไป องค์ทั้งหกก็ตายไปขาทั้งสองตาย ช้างอ้ายหมากหญ้าทั้งไชยบอมทองลอยน้ำของหนี ผู้ว่านายหลวงเหนือนั้นแหม่นบู่เจ้าภูมิเหนือ อันว่าท้าวแจงพ่อท้าวบุญสารอันเป็นพระยาแสนนั้นแล แต่นั้นพลก้ำลาวเฮาก็บกบางไปหั้นแล

แต่นั้นไตหนึ่งก็เอาพลทั้งปวงเข้ามาชนช้างเผือกพระยาเชียงลอทั้งหมื่นหลวงหมื่นบุนชนไตหนึ่ง ที่นาไฮเดียวหันช้างเผือกเอาช้างไตหนึ่งท่าวลงมันก็ตาย ไปหั้นแลช้างเฮาทั้งสองพันนั้นลางตัวก็ตายลางตัวก็ลอยข้ามน้ำคานหนี ลางตัวก็ข้ามน้ำของหนี หมื่นหลวงหมื่นบุนเอาทั้งหลายกวนรบชนกันหันท่านก็ตายช้างก็ตาย ขุนทั้งสี่เป็นต้น ว่านรสิงห์ นรนารายณ์ นรเดช นรสาดเขาเจ้าทั้งหลายนี้ แกวก็กุมเอาได้ทั้งเป็น มาเสียบหลักที่นาข้าวเจ้า ที่สร้างวัดหัวของหั้นแลตัวพระยาเชียงลอก็เจ็บก็ป่วยจิงขี่ช้างเผือกหนี มาฮอดโฮงเชียงทองจิงลงช้างไป

เข้าเฮือเหล่มหนึ่งชื่อว่าเพเลากาเฮือลวดจมที่ท่าเชียงทอง หั้นเจ้าก็ตายหั้น แล้วแกวมาเมืองลาวบางมีช้างห้าล้าน นายหลวงเขาอันเป็นเจ้าช้างห้าร้อยกับทั้งไตหนึ่ง ก็ตาย หมดมื่อเดียว อันพระยาเชียงลอได้ชนที่นาไฮเดียวหั้นแล้ว เขาก็วางช้างวางม้าวางเคื่องเคาเสียหมด ยังมีผู้หนึ่งลูกดึก พาชื่อว่าองวางเอารี้พลทั้งหลาย อยู่สามวันจิ่งหนีเมือโฮม ดูพลที่เมืองลาบได้คนสองแสนหั้นแล เขาจิ่งเมืออยู่ฟาก น้ำมา อันเขาโฮมพลเอาก้อนหินมากองไว้นั้น เมื่อเขา ขึ้นเมือเมือง เขาเอาก้อนหินขึ้นแลคนแลก้อน ค่อมได้ คนห้าล้าน เสียคนต่อปายห้าล้าน นายผู้ใหญ่มาปางนั้นสี่ พัน ยังคืนหกฮ้อย เสียสามพันปายสี่ฮ้อย ย่อมเป็นโดยผู้ ใหญ่ทั้งมวล ย่อมเป็นลูกเป็นหลานเป็นเชื้อแนวเจ้าบัว หลวงสู่คนหั้นแล เจ้าบัวหลวงจิ่งเคียด จิ่งตั้งอาชญาว่า ตั้งแต่นี้ไปไผอย่าชวนกันเมือเมืองลานช้างท่อน เมืองอัน นั้นหากเป็นเมืองพี่เมืองน้องกันแต่ชั่วขุนบรมราชาธิราช หากได้กินได้แช่งไว้ เราจิ่งดับจิ่งวายเพื่อสิ่งนั้นแล จิ่ง บ่าวคนในเวียงให้สักฮอยตีนลาวที่ขม่อมสู่คน ชาวนอก เวียงสักหน้า แลทั้งฮอยตีนไว้หั้นแลอย่าให้ไผชวนกันเมือ

เมืองลานช้างสักเทื่อ ไผยังมาชวนดูน้ำเมิกที่หน้าผากหั้น เทอญ เจ้าบัวหลวงตั้งอาชญาไว้ดังนี้ แต่แคมน้ำแท้เมือ พุ้นไว้เป็นเมืองลานช้าง เก่าบูฮาน เขตก้ำใต้เอาแต่เมือง มีฮ้านกว้านมีเสา แต่ตีนสุมเส้าน้ำเก่าแกว ไว้เป็นเขต เมืองลานช้าง ตามบุฮานปางก่อนท่อน ฯ

บัดนี้เมือหน้าจักจาที่เมืองลาวมา ตั้งลุมแกว ก่อนแล มหาสามีเจ้าวัดแก้ว ตนชื่อว่ายานสมุทกับทั้งพระธรรม เสนาเจ้า และเจ้าหยัวฮ้อยปายตน อยู่วัดแก้วทั้งวัดปาสมัน อยู่วัดสวน แถนสีเกิด ทั้งวัดโบสถ์ กางเมือง ห้าวัดนี้ เบาหินแกวก็เบาเฮ็ดสัง ท่อลาวผู้เฒ่าผู้เบียวฝูงนี้เบาหินก็ อยู่ดอมแกวก็เบาเฮ็ดสัง แกวฝูงเจ็บฝูงบ่วยนั้น พระก็เอา มาบ้วดีแล้วก็หนี ผู้มักหนีเขาก็หนี ผู้มักอยู่เขาก็อยู่ แกว จิงมีในเมืองลาวตราบต่อเท่าบัดนี้แล พระมหาสามีเจ้าวัด แก้ว จิงให้พระธรรมเสนาเจ้า กับชาวเจ้าสามสิบตน ทั้ง คนฝูงอยู่ดอมนั้น ล่องมาราธนาพระยาไชยจักรพรรดิ แผ่นแผ้วมาเสวยราชย์ เป็นพระยาดงเก่าเถิงสามทีเจ้าก็บ่มา จิงไปราธนาพระยา หล้าแสน ไตตน กินเมือง แกนั้น มาเป็น เจ้าแผ่นดิน เจ้าก็มาตามนิมนต์พระมหาสามีเจ้าและพระ-

สงฆ์เจ้าทั้งหลายทั้งตาม ความพ่อตน หั้นแล ค้นว่าฮอดเชียงดงเชียง ทองแล้ว พระมหา สามีเจ้าทั้งพ ระยาไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว จิ่งให้ไปราธนาเจ้าวิชุลกุมารตนไปกินเมืองทาราพันหนองทั้งเวียงคำนั้นมาเปนแสนเมือง เจ้าตนนั้นมีช้างตัวหนึ่งเปนมุงคุลนัก ชื่อว่าช้างบานงาอ้าเจ้าก็ขี่มาทางบกฮอดเวียงคำหั้น จิ่งมาตั้งคำปรารถนาต่อพระบางเจ้าหั้น ว่าภายหน้าผู้ข้าหากยังเมือฮอดเชียงดงเชียงทอง และยังแล้วคำมักคำปรารถนา ข้าจักแปงวิหารหลังหนึ่ง ลวงกว้าง ๑๐ วา ลวงยาว ๒๐ วา จักราธนาสัพพัญญูเจ้าเมือโผด อนึ่งข้อยก็นิมนต์ไว้นี่ แล้วแต่นั้นเจ้าก็ขี่นมาทางบกฮอดเมืองชวาหั้นแล พระมหาสามีเจ้าตนพี่ตนน้อง ทั้งพระเจ้าตนหล้าและชื่อเมือง เจ้าทั้งหลายจิ่งยอให้เปนแสน ให้ไปอยู่เชียงลอหั้นแล พระเจ้าตนหล้ามาเปนเจ้าเชียงดงเชียงทองปีหนึ่ง พระยาไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้วจิ่งตายที่เชียงคานหั้น จิ่งแปงหีบเงินใส่ไว้ จิ่งใช้ไปเล่าแก่พระยาศรีโยทธิยา ปางนั้นพระยาไปเปนเจ้าเมืองศรีโยทธิยาจิ่งแต่งโลงคำลูกหนึ่ง โลงไม้จันทน์ลูกหนึ่ง พินพันแพห้าฮ้อยให้ขุนศรีราชโกษามาส่ง

ชกาน พระยาไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว พระยาไชยจักร-พรรดิแผ่นแผ้ว มีอายุได้ ๘๓ ปีจึงตาย จึงเผาเสียที่เชียงคาน จึงสร้างวัดสบกระดูกหลังหนึ่งที่เชียงคานหั้น ขุนศรีราชโกษาจึงคืนเมือคอบพระยาศรีโยทธิยา ปีลุนนั้นพระยาศรีโยทธิยาจึงแต่งเครื่องราชาภิเษก ให้ขุน-อินทร์ ขุนพรหม ขุนศรีราชโกษาเอาเคื่องทั้งมวลขึ้นมาพร้อมกับมหาสามีเจ้าทั้งสอง และชื่อเมืองเจ้าทั้งหลายจึงอุสาภิเษกเจ้าตนหล้า ให้เป็นเจ้าแผ่นดิน เจ้าวิชุลกุมารให้เป็นแสนเมืองหั้นแล เมืองโยทธิยา เมืองลานช้างก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่นั้นมาพระยาเจ้าตนหล้าจึงมีปฏิญาณว่าเมื่อใดพี่เฮาเจ้าโยทธิยา ยังใค่ได้ใค่เอาไปที่แดนเมืองหั้นก้าพุ้นมา ให้เซาทีชงาปีและห้วยประหวัดหั้นก่อน ก้านี้ไปจักให้เซาที่หนองบัวหั้นก่อน แม่นจักเป็นคำบ้านคำเมืองก็ดี แม่นจักเป็นคำซื่อคำขายก็ดี จึงให้มาต้านมาจากันที่แดนเมืองหั้น จึงใส่ชื่อว่านาสองฮกเพื่อสิ่งนั้นแล พระยาหล้าแสนไกเจ้า เป็นเจ้าแผ่นดิน ศักราชได้ ๘๕๓ ตัวปีฮวงเป้าเดือนห้าขึ้นสิบสามค่ำวันจันทร์ยามกองงาย แลเจ้าเสวยราชย์ได้ปีหนึ่ง มหาสามีเจ้าตนพี่ ตนน้องก็ตายไปหั้นแล เจ้าแผ่นดินก็

เลิกซากส่งซกานแล้วจึงราธนามหาเถรเจ้าคัมภีร์ เป็นมหาสามีเจ้าตนพื่อยู่วัดแก้ว เล่ายอมหาเถรเจ้าสัทธรรมวัง ให้อยู่เป็นเจ้าวัดปาสมัน เล่ายอมหาเถรเจ้าเทพหลวงเป็นธรรมเสนาให้อยู่วัดมโนรม พระเจ้าตนหล้าให้อาชญาแก่พระเจ้าพี่น้องทั้งสาม เป็นอันสิทธิ์อันคม คันว่าผิดตนก็ดีผิดอาชญาท้าวพระยาฝูงอื่นก็ดี เป็นโจรจูดเล่าเผาบ้านก็ดี ฆ่าเจ้าเอาของก็ดี หลีนกับเมียท่านแลลักราชสมบัติก็ดี โทษทั้งมวลฝูงนี้คันเขาได้เข้าเขตพระเจ้าพี่น้องตนใดตนหนึ่งก็ดี ก็บ่ให้ผูกให้ฆ่าให้เสียชีวิตแล ท่อให้บอกให้สอนเขาเมื่อหาเวียกหาการดังเก่า สัตว์ทั้งหลายปางนั้นมีสุขมากนักแล นับแต่พระเจ้าหล้าเสวยราชย์ได้ ๔๐ ปีนับแต่เจ้าเกิดมาได้ ๗๔ เจ้าจึงได้นิพพานหั้นแล จัวนางแทนผู้เป็นเมียพระเจ้าพี่น้องทั้งสามแล เจ้าวิชุลอันเป็นแสนเมือง จึงมาส่งซกานเผาเสียทังอนเท็งโฮงเชียงกางหั้นแล จึงสร้างวัดสบกระดูกลูกหนึ่งจึงใส่ชื่อว่าบุพพ-อารามอันเขาว่าวัดบวมพามนั้นแล จึงราธนามหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อว่าสุเมธา มาเป็นเจ้าวัดหั้น ใส่ชื่อว่าสังฆเสนาทั้งเอาท่านอาจารย์น้อยมาอยู่หั้น แต่งให้สอนธรรมจักร

แทน ให้ข้าวปีหกแสนเงินเดือนหกฮ้อย หมากเกือขิง
เทียมเมียงให้ท่านสู่เดือน ท่านนั้นมีผยาปัญญาจบไตรเพท
ทั้งสามหั้นแล ทั้งหลายทำบุญส่งทานไปหาพระเจ้าตนหล้า
บรบวร แล้วทั้งหลายจิ่งเอาลูกเจ้าตนหล้าผู้หนึ่งชื่อพระ-
เจ้าชุมพูเจ้านั้นมีอายุได้ ๒๕ เสียตาก่าหนึ่ง เจ้านั้นมีรูป
โฉมอันงามนัก และเจ้าเสวยราชย์แทนพ่อได้ ๓ ปีลวด
ตาย จิ่งเอามาเผาเสียที่หน้าวัดบวมพามหั้นแล จิ่งให้พ่อ
เลี้ยงผู้หนึ่งชื่อว่าหมื่นนา สร้างเจดีย์ลูกหนึ่งที่เผาหั้นจิ่งใส่
ชื่อว่าเจดีย์หมื่นนาเพื่อดังนั้นแล ดูกพระชุมพูเจ้าจั้วนาง
แทนผู้เป็นแม่เอาไปใส่อูบคำสองลูก มาใส่วัดสบที่ห้วย
หลวงหั้นจิ่งให้กองข้อยสองฮ้อยให้เขารักษาจิ่งใส่ชื่อว่าวัด
สบพระยาปากทั้งพระชุมพูหั้นแลอูบคำลูกหนึ่งเอาไปสร้าง
วัดปากชวยดอมกองข้อยหั้น ให้เขารักษากระดูกพระชุมพู
หั้นแล อยู่ได้ ๔ เดือนลูกหญิงพระเจ้าตนหล้าผู้หนึ่งชื่อ
ว่านางสีไว ก็ตายเอาไปเผาเสียที่ใต้วัดมโนหั้น จิ่งสร้าง
วัดสบกระดูกจิ่งใส่ชื่อว่าวัดเชียงกางจิ่งให้เมืองอันหนึ่งชื่อ
ว่าเมืองบางอยู่คินเมืองสุยทั้งให้นาสี่เผียก ทั้งให้ทาน
เศรษฐีสินกับหมู่ชุมทั้งมวลให้ค้ำคงวัดเลียงกางหั้น นาน

มาได้ปีหนึ่งจัวแทนแม่พระเจ้าตนหล้าแลมหาสามีเจ้า เป็นประธานแลพระสงฆเจ้าทั้งหลาย กับเสนาทั้งมวลแลชาวเมืองพร้อมกัน จึงมายอเจ้าวิชุลราชอันเป็นแสนเมืองนั้นมาเป็นเจ้าแผ่นดินแทนพี่ตนน้องหั้นแล คันว่าเจ้าวิชุลราชาได้เป็นเจ้าแผ่นดินปีหนึ่ง ปีลุนนั้นให้ไปราธนาพระบางเจ้ามาทางบก มาไว้ที่วัดมโนรมหั้นก่อนแผ่นดินได้สามปี ยังมีนางผู้หนึ่งอยู่หลุ่มวัดสีเกิดหั้นแม่นางนั้นเป็นชาวสีเกิดพระเจ้าเชียงลอเอามาเป็นเมีย จึงมีนางนั้น ๆ ใหญ่มาพระวิชุลราชาไปฟังธรรมวัดสีเกิดแลเห็น จึงถามเชื้อถามโคตรดูว่าแหม่นเป็นลูกพระเจ้าเชียงลอ จึงเอาเมือเป็นเมีย จึงใส่ชื่อว่าจัวนางพันตีนเชียงหั้นแล เมียเค้านั้นทั้งหลายปูกสร้างให้เป็นบัวแทนเมียพระวิชุลราช เจ้ามีสองคนนั้นแล พระวิชุลราชเสวยเมืองได้ ๗ ปีมีลูกหญิงหนึ่งคอมนางพันตีนเชียง ใหญ่มาได้สามปีแลตาย เอาไปเผาเสียหลุมวัดแม่กาหั้น จึงสร้างวัดสบกระดูกหลังหนึ่ง จึงใส่ชื่อว่าวัดอโศก อยู่ปีลุนจัวแทนอันเป็นเมียเค้านั้นเล่าตาย เอาไปเผาเสียทิ่งอนลินแสนเสร้าหั้นจึงสร้างเจดีย์ลูกหนึ่งที่เผาหั้นแล แต่นั้นอยู่ได้สามปีจัวนางพันตีนเชียง

จิ่งฝันเห็นไม้ฮังต้นหนึ่งใหญ่นัก มีหง่ามีใบมีดอกงามยิ่ง
นัก ฮุ่งเช้าจิ่งเล่าแก่พระวิชุลราช พระวิชุลราชเจ้าจิ่งให้
หามาอาจารย์น้อยธรรมจุลลา อาจารย์สารพังมา ขาเจ้า
ทังสามนี้หากเป็นเชื้อเป็นชาติกันแต่นครหลวงพุ้นมา จิ่ง
ทวยว่าเจ้ากูจักมีลูกชายผู้ประเสริฐ อันเป็นที่เพิ่งแก่คนทังหลายแล
อยู่ได้ ๗ วันนางก็ทรงครรภ์เถิง ๑๐ เดือน
จิ่งประสูติออกมาเป็นผู้ชายแท้แล ออกปีฮวายยี พระวิชุลราช
ยินดีคอมลูกชายมากนัก อันนี้ก็หากได้ดังคำ
ปรารถนากู ยามเมื่อจากเวียงซ้ำมาเป็นแสนเมืองนั้น
แล ได้ปรารถนาคอมพระบางเจ้า บัดนี้คำปรารถนาก็ได้
ดังคำมักนั้นแล บัดนี้กูจักสร้างเจดีย์อันใหญ่หนึ่ง ทังวิหาร
หลังใหญ่หนึ่ง แลเอาพระบางเจ้ามาไว้ไหว้บูชาเทอญ
จริงราธนามหาสามีเจ้าวัดแก้วแลอาจารย์ทังสาม แลชื่อ
เมืองทังหลายมาต้านถามดู ที่อันจักตั้งเจดีย์วิหารให้เป็น
ไปในสถาน พระมหาสามีเจ้าวัดแก้ว แลอาจารย์เจ้าทัง
สาม เอาตำนานอันพระมหาสมันเจ้าเอาแต่เมืองนครหลวง
มานั้น อ่านดูตำนานจิ่งออกว่ายังมีที่หนึ่ง ว่านาข้าวเจ้าที่
หินก้อนหนึ่งกว้างได้ ๑๖ ศอก ยาวได้ ๑๘ ศอก อยู่

ใต้สบห้วยช้างหย่านหัวนาข้าวเจ้า หลุ่มภูเขาก้ำหั้นแล พระพุทธเจ้าทำนายไว้ว่า หินหน่วยกู้นั้งนี้จักมีพระยาตนหนึ่ง อยู่ชอบโลกชอบธรรมจักมาตั้งศาสนาที่นี้แลตำนานว่าสั่งนั้น พระวิชุลราชเจ้ากับนางเทวีกียินดีมีใจภิรมย์มากนัก จิงตกแต่งให้เสนาทั้งหลาย เป็นต้นว่าหมื่นหลวงแลเจ้าชาย เจ้าขวาพูมใต้พูมเหนือหมื่นจันหมื่นแก ให้หาไม้อันจักแปงวิหารตีนแท่นตีนเชียงสีพัน จ่าเฮือน ขุนพอง ขุนหอกองข้อยทั้งหลาย ให้หาดินก้อนจักตั้งเจดีย์กวมก้อนหิน อันออกในตำนานนั้นว่า พระพุทธเจ้านั่งนั้น มหาเทวีคำสร้างเจดีย์ พระวิชุลราชเจ้าสร้างวิหารหลวง ก่อเจดีย์ทั้งสร้างวิหารหลวงนั้นปีเต่าสัน เดือนสามออกสองค่ำวันเสาร์สามปีปลายเจ็ดเดือนจิงแล้ว ฮูปพระพุทธเจ้าทั้งเจดีย์หลวงลวงสูง ๒๓ วา จิงให้บ้านเมืองไฮนา กับแต่ทางหลวงหัวของ แจก้าไต้ก้ำเทิง เถิงเมืองเท่าฮอดห่องลินแสนเศร้า เลาะดอมห้วยหันเลาะนั้นมาตกน้ำมาวล่องมาตกสบมาว ล่องน้ำคานมาเท่าท่าควายขึ้นไปดอมทางหลวงฮอดห่องลิน

พงศาวดารเมืองยโสธร

จุลศักราช ๑๒๕๙ ตรงกับวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๖ เรื่องพงศาวดารและแผ่นศิลาเลขที่ท่านได้จารึกไว้แต่ก่อนได้ความว่า เดิมราชกุลที่ได้มาตั้งเมืองยโส-ธร มีพ่อตาแม่ยายชื่อว่าพระตาพระวอตั้งอยู่บ้านหนองบัวลุ่มภูแขวงกรุงจันทบุรี มีบุตรเจ้าลานช้างคนหนึ่งออกมาแต่กรุงจันทบุรีมาอาศัยอยู่กับพระตาพระวอ ในขณะนั้นข้างกรุงจันทบุรีหามีคนใดจะนั่งเสวยเมืองจันทบุรีมิได้ จึงมาเชิญเอากษัตริย์บุตรเจ้าจันทบุรีที่มา อาศัย อยู่ กับ พระตาพระวอบ้านหนองบัวลุ่มภูขึ้นไปเป็นเจ้าจันทบุรี ในขณะนั้นเจ้าจันทบุรีจึงแต่งให้กรมการออกมาขอ เอา บุตร หลานของพระตาพระวอไปเป็นห้าม พระตาพระวอ ไม่ ยอมให้ บุตร หลาน เป็น ห้าม ของเจ้าเมืองเวียงจันทบุรี จึงจัดเอา กำ ลัง ออก มาจับ ได้ตัว พระตา ไป ฆ่าแล้ว ท้าว พระวอท้าวหน้า ท้าวก่ำ ท้าวคำผง ท้าวมุมจึงพาพวกพันธุ์พี่น้องอพยพหนีจะไปถึงเจ้านครจำปาศักดิ์ ครั้นถึงดงสิงโคกสิงทาท้าวมุมบุตรหลานท้าวพระวอจึงพาครัวหนึ่งพัก อยู่ดงสิง

โคกสิงหา ท้าวมุมเป็นคนครอบครองบ้านสิงโคกสิงหาท้าวพระวอ ท้าวหน้า ท้าวก่ำ ท้าวคำผง ทิดพรมไปตั้งอยู่บ้านดู่บ้านแก เจ้าเมืองเวียงจันทบุรีจึงแต่งให้เพี้ยสุโพกับอัครฮาดหำทองคุมเอาไพร่พลลงไป ขอ เอา ครัว พระตา พระวอ ท้าวคำผงบ้านดู่บ้านแกริมห้วยพริงแขวง เมืองนคร จำปา-ศักดิ์ จึงบอกให้เพี้ยสุโพอัครฮดาดหำทองว่าให้ไปเกลี้ยกล่อมเล้าโลมเอาเทอญ ข้างเพี้ยสุโพอัครฮาดหำทองว่าได้คำสั่งของเจ้านครจำปาศักดิ์แล้วก็ทำตัวมีอำนาจ ออก มาว่าจับผูกมัดเอาท้าวพระวอและ ท้าว ฝ่าย หน้า ดู่ บ้าน แก ไม่ยอมกลับคืนไปเมืองเวียงจันทบุรี นำเพี้ย สุโพ อัคร ฮาด หำทอง ข้างเพี้ยสุโพและอัครฮาดหำทองก็เลยโกรธขึ้งขึ้นว่าจะจับเอาตัวพระวอและท้าวฝ่ายหน้าท้าวก่ำ ท้าวก่ำไม่ยอมให้จับก็เลยเกิดความวิวาทกันที่บ้านดู่บ้านแก ข้างพระวอ ท้าวฝ่ายหน้าท้าวก่ำจึงแต่งให้ท้าวคำผงไปขอเอากำลังกับเจ้านครจำปาศักดิ์ เจ้านครจำปาศักดิ์หาให้กำลังไม่ ท้าวคำผงจึงกลับคืนมาหาพระวอ ท้าวฝ่ายหน้า ท้าวก่ำ ข้างเพี้ยสุโพอัครฮาด หำทอง รู้ กระ แสว่า พระวอ ท้าว ฝ่าย หน้าท้าวก่ำแต่งให้ท้าวคำผงไปขอเอากำลังกับเจ้านครจำปาศักดิ์

จึงแต่งให้เพี้ยแก้วอาสาขึ้นไป ขอเอากำลัง กับเจ้าจันทบุรี ข้างพระวอท้าวฝ่ายหน้าท้าวก่ำรู้กระแส จึง ได้แต่งให้เพี้ยแก้วโยธาเพี้ยแก้วนายช้างลงไปทูลขอเอากำลัง กับ พระเจ้าตาก ณ กรุงเทพ ฯ พระเจ้าตากจึงโปรดให้พระยาจักรีพระยาสุรสีห์คุมเอากองทัพขึ้นมาเมืองนคร จำปาศักดิ์ ก็ยังหามาถึงเมืองนครจำปาศักดิ์ไม่ ฝ่ายข้างเพี้ยสุโพอัครฮาดหำทองรู้กระแสว่ากองทัพใหญ่จะขึ้นมาแต่กรุงเทพ ฯ จึงพากันลอบมองจับเอาพระวอไปได้แล้วก็เลยเอา พระวอ ไปฆ่าเสียริมน้ำห้วยพริง ในขณะนั้นยังแต่ท้าวหน้า ท้าวคำผงท้าวก่ำ ทิดพรมรักษาควบคุมเอาไพร่พลไว้ที่บ้านดู่บ้านแก ครั้นเจ้าแม่ทัพใหญ่ขึ้นมาถึงกลางทาง จึงใช้ราชทูตถือราชสาสน์ขึ้นมาถึงพระวอ ท้าวหน้า ท้าวก่ำ ท้าวคำผง ทิดพรม ฝ่ายข้างเพี้ยสุโพอัครฮาดหำทองแจ้งกระแสข้อความ ว่ากองทัพใหญ่กรุงเทพ ฯ จะมาถึงแล้วเพี้ยสุโพอัครฮาดหำทอง ก็เลยพากำลังหลบตัวหนีขึ้นไปทางเมืองเวียงจันทบุรี ครั้นเจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์แม่กองทัพใหญ่ขึ้นมาถึงเมืองนครจำปาศักดิ์จึงเรียกหา ตัว พระวอ ท้าว หน้า ท้าว ก่ำ ท้าวคำผง ทิดพรมเข้าไปถามดูพวกพลทหารเมืองเวียงจันทน์

อยู่ที่ไหน พวกท้าวหน้าจึงกราบเรียนว่าเมื่อข้าพเจ้ามีใบบอกลงไปขอกองทัพ ณ กรุงเทพ ฯ ในขณะนั้นเพี้ยสุโพอัครฮาดหำทองก็ลอบมองเข้ามาจับเอาท้าวพระวอได้ไปแล้วก็เลยเอาไปฆ่าริมห้วยพริง ครั้นเจ้าพระยาจักรีแม่ทัพใหญ่มีราชสาสน์ขึ้นมาถึงข้าพเจ้า ฝ่ายเพี้ยสุโพอัครฮาด-หำทองรู้ว่าพณหัวเจ้าท่านจะมาถึงแล้ว เพี้ยสุโพอัครฮวดหำทองกลัวพระบารมีของพณหัวเจ้าท่านก็หลบตัวพากำลังหนีขึ้นไปเมืองเวียงจันทน์ พณหัวเจ้าท่านตรัสถามคนไหนเป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ข้าศึกเกิดมีในท้องแขวงเมืองนครจำปศักดิ์ทำไมจึงไม่เอากำลังมาช่วยมีใจเพิกเฉยเสียท้าวหน้า ท้าวคำผง ทิดพรมจึงเรียนว่า เมื่อเพี้ยสุโพ ฯ มาสู้รบกับพวกข้าพเจ้า พวกข้าพเจ้าก็ใช้ให้ท้าวคำผงไปขอกำลังเจ้านครจำปาศักดิ์มาช่วยแรงพวกข้าพเจ้า เจ้านครจำปาศักศักดิ์ก็หาให้กำลังไม่ ฝ่ายเพี้ยสุโพ ฯ รู้กระแสว่าพวกข้าพเจ้าไปขอเอากำลังกับเจ้านครจำปาศักดิ์ ก็เลยมีใบบอกขึ้นไปขอกำลังกับเจ้าเมืองเวียงจันทน์พวกข้าพเจ้ารู้ว่าเพี้ยสุโพ ฯ มีใบบอกขึ้นไปขอกำลังเจ้าเมืองเวียงจันทน์พวกข้าพเจ้าก็น้อยตัวเห็นจะสู้กำลังเมืองเวียงจันทบุรีไม่ได้

จึงได้มีใบบอกลงไปกราบบังคมทูลพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุง- เทพ ฯ จึงโปรดให้พณหัวเจ้าท่านขึ้นมา เจ้านครจำปาศักดิ์ ก็หามาดูแลไม่ พณหัวเจ้าท่านจึงมีบัญชาต่อท้าวกำ ท้าว คำผง ทิดพรม ว่าถ้ามีคำจริงดังนั้นก็พาเราไปหาเจ้านคร จำปาศักดิ์เทอญ เราจะได้เรียกเอาตัวมาถามดูพวกท้าวหน้า ฯลฯ จึงพาพณหัวเจ้าท่านไปหาเจ้านครจำปาศักดิ์พักอยู่ที่ วัดศรีเกิดขณะนั้นเจ้านครจำปาศักดิ์รู้ว่าพณหัวเจ้าท่านพัก อยู่ที่วัดศรีเกิด เจ้านครจำปาศักดิ์ก็เลยลงเรือล่องไปพักอยู่ ที่บ้านหัวดอนไชย พณหัวเจ้าท่านจึงใช้ให้คนไปตามเอาตัว เจ้านครจำปาศักดิ์ ได้ตัวเจ้านครจำปาศักดิ์แล้ว พณหัวเจ้า ท่านจึงตรัสถามว่าข้าศึกเกิดในท้องแขวงเมืองนครจำปา- ศักดิ์ เจ้านครจำปาศักดิ์ทำไมจึงไม่ช่วย เจ้านครจำปาศักดิ์ จึงกราบทูลว่าเมื่อเพี้ยสุโพ ฯ ถือเอาตราเจ้ากรุงจันทบุรีมา ถึง ข้าพระเจ้าขอเอาครอบครัวท้าวหน้า ฯลฯ ที่มา ตั้งอยู่บ้านดู่บ้านแกขึ้นไปจันทบุรีตามเดิม ข้าพเจ้าก็ได้ให้ เพี้ยสุโพ ฯ เกลี้ยกล่อมเอาตามใจไพร่สมัคร เพี้ยสุโพ ฯ ไปถึงบ้านดู่บ้านแกก็ทำตัวมีอำนาจจะผูกมัด ข้างฝ่าย พระวอ ฯลฯ ไม่ยอมขึ้นไปและไม่ยอมให้ผูกมัด ก็เลยเกิด

ความวิวาทรบกัน ครั้นที่หลังท้าวพระวอ ฯลฯ จึงใช้ให้ท้าวคำผงมาขอเอากำลังกับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่รู้จักที่จะให้กำลังไปเพราะนายบ่าวเป็นข้าศึกแก่กัน ครั้นข้าพเจ้าจะให้กำลังไป กลัวเมืองเวียงจันทบุรีจะว่าข้าพเจ้าเอาใจช่วยพระวอ พณหัวเจ้าท่านจึงมีบัญชาว่าเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์มีความผิดเป็นอันมาก จะคุมเอาตัวลงไปกรุงเทพ ฯ เพราะให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นข้าศึกแก่ท่านในท้องแขวงเมืองนครจำปาศักดิ์ตัวไม่ไปห้ามปรามและไม่ไปกำกับดูแล พณหัวเจ้าท่านมีบัญชาแล้วเจ้านครจำปาศักดิ์ก็ยอมตัวถวายดอกไม้ทองเงินขึ้นกับกรุงเทพ ฯ ขณะนั้นพณหัวเจ้าท่านถึงภาคโทษเจ้านครจำปาศักดิ์ไว้ครั้งหนึ่งพณหัวเจ้าท่านจึงมีบัญชาถามท้าวทิดพรมว่าครั้งนี้พระเจ้าอยู่หัวโปรดให้เรามารบข้าศึกเมืองเวียงจันทบุรี ที่มาตั้งอยู่บ้านดู่บ้านแก ครั้นเราขึ้นมาถึงแล้วหาได้รบข้าศึกตามท่านโปรดมาไม่ ให้ท่านทั้งปวงพาเราไปดูเมืองเวียงจันทบุรีเทอญ ขณะนั้นท้าวหน้า ฯลฯ ก็เลยพาพณหัวเจ้าท่านขึ้นไปถึงพรรณพร้าวที่ริมแม่น้ำโขงใกล้เคียงกับเมืองเวียงจันทบุรี ขณะนั้นเจ้าผู้เป็นเจ้าเมืองเวียงจันทบุรีหลบตัว

ตัวหนีขึ้นพึ่งเจ้านครหลวงพระบาง ครั้นพณหัวเจ้าท่านมีราชสาสน์ไปถึงเจ้าเมืองเวียงจันทบุรี ยังแต่เจ้าอุปฮาดดวงหน้าหลังนำเอาราชสาสน์ออกมาหาพณหัวเจ้าท่านอยู่ที่พรรณพร้าว พณหัวเจ้าท่านจึงถามเจ้าอุปฮาดดวงหน้าหลัง ว่าเจ้าเมืองเวียงจันทบุรีหนีไปแห่งใด เจ้าอุปฮาดบอกว่าเจ้าเมืองเวียงจันทบุรีหนีขึ้นไปเมืองนครหลวงพระบาง ขณะนั้นพณหัวเจ้าท่านให้อุปฮาดพาขึ้นไปตามตัวเจ้าเมืองเวียงจันทบุรีที่เมืองนครหลวงพระบาง พณหัวเจ้าท่านจึงใช้ให้อุปฮาดเข้าไปเชิญเอาเจ้านครหลวงพระบางออกมาหาพณหัวเจ้าท่าน แล้วพณหัวเจ้าท่านจึงถามเจ้านครหลวงพระบางว่า เจ้าเมืองเวียงจันทบุรีหนีขึ้นมาอยู่กับเมืองของท่านที่นี่แล้วหนีไปแห่งใด เจ้านครหลวงพระบางกราบเรียนว่าเจ้าเมืองเวียงจันทบุรียังอยู่ที่นี่ ขณะนั้นพณหัวเจ้าท่านจึงให้เจ้านครหลวงพระบางส่งตัวเจ้าเมืองเวียงจันทบุรีออกมาหาพณหัวเจ้าท่าน เจ้านครหลวงพระบางจึงส่งตัวเจ้าเมืองเวียงจันทบุรีออกมาหาพณหัวเจ้าท่าน พณหัวเจ้าท่านจึงถามเจ้าเมืองเวียงจันทบุรีว่าเหตุใดท่านจึงแต่งเพี้ยสุโพอัครฮาดหาทองไปก่อการกองทัพที่แขวงเมือง

จำปาศักดิ์ เจ้าเมืองเวียงจันทบุรีจึงว่าได้แต่งให้เพี้ยสุโพอัครฮาดหำทองไปเกลี้ยกล่อมเอาท้าวพระวอ ท้าวคำผงคืนมาบ้านเมืองตามเดิมหาได้ให้ไปคิดก่อการกองทัพไม่ พณหัวเจ้าท่านจึงมีบัญชาว่าท้าวพระวอ ท้าวคำผง ท้าวหน้าอยู่บ้านดู่บ้านแกแขวงเมืองนครจำปาศักดิ์ เหตุใดจึงให้เพี้ยสุโพอัครฮาดหำทองไปเกลี้ยกล่อมเอาขึ้นเมืองเวียงจันทบุรี แล้วเจ้าเมืองเวียงจันทบุรีจึงว่าแต่ก่อนท้าวพระวอ ท้าวคำผง ท้าวหน้าพาครอบครัวตั้งบ้านเรือนอยู่บ้านหนองบัวลุ่มภูขึ้นกับเมืองเวียงจันทบุรี แล้วพากันหลบตัวหนีไปตั้งอยู่บ้านดู่บ้านแกแขวงเมืองนครจำปาศักดิ์ แต่ปีมะโรงตรีศกศักราช ๑๑๓๓ หาได้บอกกับข้าพเจ้าไม่ พณหัวเจ้าท่านจึงว่าเจ้าเมืองเวียงจันทบุรีหามีเหตุจับเอาตัวท้าวพระตาผู้ไม่มีผิดมาผลาญชีวิต ท้าวพระวอ ท้าวคำผง ท้าวหน้า ท้าวก่ำก่ออำนาจ เจ้าจันทบุรีจึงได้พากันอพยพไปพึ่งเจ้านครจำปาศักดิ์แล้วเจ้าเมืองเวียงจันทบุรีก็รับว่าได้ฆ่าท้าวพระตาจริงด้วยท้าวพระตาขัดไม่ให้บุตรแก่ข้าพเจ้าไปเป็นภรรยา แล้วพณหัวเจ้าท่านจึงว่าเจ้าเมืองเวียงจันทบุรีเป็นพระมหากษัตริย์ครอบงำปกครองบ้านเมืองไม่

อยู่ในยุติธรรมกดขี่ข่มเหงแม่ป้าน้าสาวเอา ท้าว พระ ตา ไป ฆ่า เจ้าเมืองเวียงจันทบุรีต้องตายตกไปตามกัน พณหัวเจ้าท่านจึงฆ่าเจ้าเมืองเวียงจันทบุรีตกไปตามกันอยู่ ณ เมืองนครหลวงพระบาง แล้วพณหัวเจ้าท่านจึงให้เจ้าอุปราชเป็นเจ้าเมืองเวียงจันทบุรี แล้วเจ้าเมืองเวียงจันทบุรีคนใหม่ กับเจ้า นคร หลวง พระ บาง เห็น ว่า พณ หัวเจ้า ท่าน มีอำนาจฆ่าเจ้าเมืองเวียงจันทบุรีได้ เจ้าเมืองเวียงจันบุรีเจ้านครหลวงพระบางจึงยอมถวายดอกไม้ ทอง เงิน ขึ้น กับกรุงเทพ ฯ แล้วเจ้าจันทบุรีจึงจัดเอานางเขียวค้อมบุตรออกมาถวายพณหัวเจ้าท่าน พณหัวเจ้าท่านจึงแต่งให้พระหลวงขุนหมื่นพาเอา นาง เขียว ค้อม ลง ไป ถวาย พระเจ้า ตาก ณ กรุงเทพ ฯ แล้ว พณ หัวเจ้า ท่าน เลย กลับ ไป เมือง นครจำปาศักดิ์ แล้วบอกเจ้านครจำปาศักดิ์ว่าแต่ครัวท้าวคำผงทิดพรม หน้า ก่ำ สิงห์ กุลบุตรจะได้ให้ยกขึ้นไปตั้งอยู่ตามลำน้ำมูล ลำน้ำชี เจ้านครจำปาศักดิ์ก็ยอมให้ท้าวหน้าขึ้นมาตามคำสั่งพณหัวเจ้าท่าน ท้าวทิดพรม กุลบุตรคำผง ก่ำขึ้นมาตั้งอยู่บ้านแจะระแมริมลำน้ำมูล ท้าวหน้า-สิงห์ตั้ง อยู่ บ้าน สิงห์ ทา ริม ลำ น้ำ ชี พา กัน เป็น หมวด กอง

อยู่ได้ประมาณ ๒๐ ปี ปีขาลตรีศกศักราช ๑๑๔๓ เกิดทัพเมืองปะทาย พระเจ้าอยู่หัวโปรดให้เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์เป็นแม่ทัพขึ้นมาปราบปรามกองทัพเมืองปะทาย เจ้าพระยาจักรีเจ้า เจ้าพระยาสุรสีห์จึงมีตรามาถึงท้าวหน้า คำผง ทิดพรม ก่ำที่ยกมาจากบ้านดู่บ้านแกขึ้นมาตั้งอยู่บ้านสิงห์ทาบ้านแจะระแมนั้น ให้คุมกำลังลงไปรบกองทัพบรรจบกับเจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์ ที่พระตะบอง แล้วเจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์แม่ทัพใหญ่พร้อมด้วยพระยาคทาธรเจ้าเมืองพระตะบอง ท้าวคำผง ทิดพรม ก่ำ สิงห์บ้านสิงห์ทาแจะระแมคุมกำลังไปรบเมืองปะทายมีชัยชนะแล้ว เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์กลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ พวกท้าวหน้าก็พากันกลับคืนมาบ้านสิงห์ทาแจะระแม ครั้นอยู่มากองทัพจามสมมุตเชียงแก้วเขาโองยกมารบเมืองนครจำปาศักดิ์ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงเทพ ฯ โปรดเกล้า ฯ ให้ท้าวหน้าคำผง สิงห์เป็นแม่ทัพใหญ่คุมกำลังหัวเมืองฝ่ายตะวันออกไปรบจามสมมุตเชียงแก้วเขาโอง มีชัยชนะแล้วท้าวหน้าจึงตามจับได้ตัวเจ้านครจำปาศักดิ์ ที่หนีกองทัพจามสม-

มุติเชียงแก้วเขาโอง คุมลงไปส่ง ณ กรุงเทพ ฯ โปรดเกล้า ฯ ให้ท้าวหน้าเป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ ให้ท้าวสิงห์เป็นเจ้าราชวงศ์ขึ้นมาครอบครองอยู่เมืองนครจำปาศักดิ์ แล้วเจ้านครจำปาศักดิ์ให้เจ้าราชวงศ์ไปอยู่เมืองโขง ครั้นถึงปีขาลศักราช ๑๑๔๗ เจ้านครจำปาศักดิ์จึงมีบอกรับพระราชทานท้าวทิดพรมเป็นเจ้าเมือง ท้าวก่ำเป็นอุปฮาด โปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตร ตั้งท้าวทิดพรมเป็นที่พระพรหมวงศาเจ้าเมือง ท้าวก่ำเป็นอุปฮาดยกบ้านแจะระแมขึ้นเป็นเมืองอุบล เป็นข้าหลวงเดิมผูกส่วนน้ำรัก ๒ เลขต่อเบี้ยบ้าน ๒ เลขต่อขอด ครั้นถึงปีวอกจัตวาศกศักราช ๑๑๗๔ เจ้านครจำปาศักดิ์บอกขอรับพระราชทานท้าวสิงห์ผู้เป็นที่ราชวงศ์เมืองโขงเป็นเจ้าเมือง ขอสีชาบุตรเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์เป็นที่อุปฮาด ยกบ้านสิงห์ทาเป็นเมืองยโสธร แล้วทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรตั้งพระราชวงศ์สิงห์เป็นที่พระสุนทรราชวงศาเจ้าเมือง ตั้งท้าวสีชาเป็นอุปฮาด ตั้งท้าวบุตร บุตรพระสุนทรเป็นราชวงศ์ ตั้งท้าวเสนบุตร ท้าวพระวอเป็นราชบุตร ยกบ้านสิงห์ทาขึ้นเป็น

เมืองยโสธรผูกส่วยน้ำรัก ๒ เลขต่อเบี้ยบ้าน ๒ เลขต่อขอด ครั้นถึงปีมะโรงนพศกศักราช ๑๑๖๙ อุปฮาดก่ำออกจากเมืองอุบลไปตั้งอยู่บ้านโคกก่งดงพะเนียงริมแม่น้ำโขง แล้วพระพรหมวงศาเจ้าเมืองอุบล พระสุนทรเจ้าเมืองยโสธร บอกขอรับพระราชทานอุปฮาดก่ำเป็นเจ้าเมืองโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตร ตั้งอุปฮาดก่ำเมืองอุบลเป็นที่พระเทพวงศาเจ้าเมือง ยกบ้านโคกก่งดงพะเนียงขึ้นเป็นเมืองเขมราฐผูกส่วยน้ำรัก ๒ เลขต่อเบี้ย บ้าน ๒ เลขต่อขอดด้วยความชอบรบข้าศึกศัตรูมีชัยชนะจึงได้เป็นเมืองข้าหลวงเดิม ครั้นอยู่ได้ประมาณ ๘—๙ ปีพระสุนทรราชวงศาสิงห์เลยถึงแก่กรรมแล้วโปรดกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรตั้งอุปฮาดสีชาเป็นที่พระสุนทรราชวงศาเจ้าเมืองราชวงศ์บุตรเป็นที่อุปฮาด ราชบุตรเป็นที่ราชวงศ์ท้าวสุตตาบุตรเจ้านครจำปาศักดิ์ ท้าวหน้าเป็นราชบุตรอยู่ได้ประมาณ ๓ เดือนพระสุนทรราชวงศาก็เลยถึงแก่กรรมไป

บ้านเมืองก็ยังว่างอยู่ถึงปีจอสัปตศกศักราช ๑๑๘๗ แล้วเจ้าอนุผู้เป็นที่เจ้าเวียงจันทบุรีครอบงำเมืองเวียงจันท-

บุรี จึงคิดก่อการกองทัพรบกับกรุงเทพ ฯ แล้ว เจ้าอนุแต่งให้เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร เจ้าสุทธิสารเป็นแม่ทัพคุมกำลังออกจากจันทบุรี เจ้าราชวงศ์คุมกำลังมารบเมืองร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ ยโสธรและหัวเมืองต่าง ๆ ลงไปจนถึงเมืองนครราชสีมา เจ้าราชบุตรคุมกำลังลงมารบเมืองเขมราฐ นครจำปาศักดิ์และหัวเมืองต่าง ๆ ไปจนถึงเมืองพระตะบอง นครเสียมราฐ เจ้าสุทธิสารคุมกำลังไปรบเมืองหล่มศักดิ์ และหัวเมืองต่าง ๆ ไปจนถึงเมืองเลย ขณะนั้นข้อความลายกองทัพขุ่นเคืองไปจนถึงใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเทพ ฯ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิไว้ใจแก่ข้าศึกสัตย์จริง จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาราชสุภาวดีเป็นแม่ทัพคุมทหาร ณ กรุงเทพ ฯ และไพร่หัวเมืองออกจากกรุงเทพ ฯ มาปราบปรามกองทัพราชวงศ์ในปีนั้น ครั้นพระยาราชสุภาวดีคุมกำลังขึ้นมาแกล้งคอยพบราชวงศ์กับพวกกำลังอยู่ที่นั้น เจ้าพระยาบดินทรเดชาแต่ยังเป็นเจ้าพระยาสุภาวดีพากำลังและนายทัพนายกองเข้าสู้รบกับกองทัพเจ้าราชวงศ์ เจ้าราชวงศ์กับนายทัพนายกองและไพร่กำลังสู้เจ้าพระยา-

สุภาวดีไม่ได้ เลยพากำลังหลบกองทัพขึ้นมาถึงมูลแล้ง แขวงเมืองนครราชสีมา เจ้าพระยาสุภาวดีคุมกำลังตามกองทัพเจ้าราชวงศ์ขึ้นมาถึงมูลแล้งพบเจ้าราชวงศ์กับกำลังอยู่ที่นั้น เจ้าพระยาราชสุภาวดีคุมกำลังเข้าสู้รบกับกองทัพเจ้าราชวงศ์อยู่ที่มูลแล้ง แล้วพวกครอบครัวเมืองนครราชสีมาที่เจ้าราชวงศ์สู้รบ ได้ว่า จะคุม ขึ้น ไป เมือง เวียง-จันท์บุรีนั้น ก็กลับสวามิภักดิ์ต่อเจ้าพระยาราชสุภาวดี เข้าสู้รบกับกองทัพเจ้าราชวงศ์ เจ้าราชวงศ์ทนไม่ได้ก็เลยพากำลังหักจากกองทัพเจ้าพระยาราชสุภาวดี ขึ้นมาตั้งอยู่ ณ ค่ายส้มป่อย ขณะนั้นเจ้าพระยาราชสุภาวดีแม่ทัพพานายหมวดนายกองและไพร่กำลัง ตามกองทัพเจ้าราชวงศ์ขึ้นมาถึงค่ายส้มป่อยแขวงเมืองศรีสะเกษ แล้วเจ้าพระยาราช-สุภาวดีพากำลังเข้าสู้รบกองทัพเจ้าราช วงศ์ด้วย อา วุธ สั้นยาว เจ้าราชวงศ์และนายหมวดนายกองสู้รบกอง ทัพ เจ้า-พระยาราชสุภาวดีไม่ได้ เลยพากองทัพ หักจากกองทัพเจ้า-พระยาสุภาวดีกลับคืนไปเมืองเวียงจันทน์ แล้วเจ้าพระยาสุภาวดีจึงขึ้นมาตั้งอยู่เมืองยโสธร จัดเอานายหมวดนายกองและไพร่กำลังเมืองอุบล ฯ ได้อุปฮาดเมืองเขมราฐ

คุมกำลัง เมืองยโสธรได้อุปฮาดบุตรท้าวฝ่ายท้าวจันทน์-สีสุราชเป็นแม่ทัพคุมกำลัง ครั้นเจ้าพระยาราชสุภาวดีจัดได้นายหมวดนายกองและไพร่กำลังสิ้นเชิงแล้ว ถึงฤกษ์ยามก็เลยพานายหมวดนายกองและไพร่ยกจากเมืองยโสธรตามกองทัพเจ้าราชวงศ์ขึ้นไปเมืองเวียงจันทบุรี ครั้นไปถึงบ้านผักหวานเมืองหนองคายเจ้าราชวงศ์ตั้งค่ายอยู่ที่นั้น เจ้าพระยาราชสุภาวดีขี่ม้าเข้าสู้รบกับอุปฮาดบุตรท้าวฝ่าย ท้าวคำ ท้าวสุวอตามหลังม้า เจ้าพระยาราชสุภาวดีคุมกำลังเข้าสู้รบกับกองทัพเจ้าราชวงศ์ เจ้าราชวงศ์ทนกำลังกองทัพเจ้าพระยาราชสุภาวดีไม่ได้ก็เลยพากำลังข้ามโขงไปพึ่งอยู่เมืองญวน ขณะนั้นเจ้าอนุเป็นเจ้าเมืองเวียงจันทบุรี หนีไปพึ่งอยู่เมืองพวน เจ้าพระยาราชสุภาวดีพานายทัพนายกองตามเจ้าอนุและเจ้าราชวงศ์ไปเมืองเวียง-จันทบุรีอีก หาเห็นเจ้าราชวงศ์ไม่ เมืองเวียงจันทบุรีก็เงียบงอมอยู่ ขณะนั้นเจ้าน้อยบุตรเขยเจ้าอนุผู้เป็นเจ้าเมืองเชียงขวาง จึงอาสาพิทักษ์ต่อเจ้าพระยาสุภาวดียอมถวายดอกไม้ทองเงินเป็นทางพระราชไมตรีขึ้นกับกรุงเทพ ฯ แล้วเจ้าพระยาราชสุภาวดีจึงบังคับให้เจ้าน้อยเมืองเชียงขวาง ส่ง

ตัวเจ้าอนุกับเจ้าราชวงศ์ที่หนีตัวไปอยู่เมืองญวน ครั้นเจ้าน้อยเมืองเชียงขวางตามไปได้เจ้าอนุมาส่งให้เจ้าพระยาราชสุภาวดี แล้วเจ้าอนุจึงเอาพระแก้วออกมาถวาย เจ้านครหลวงพระบางจึงเอาพระบางออกมาถวายเจ้าพระยาราชสุภาวดี แล้วเจ้าพระยาราชสุภาวดีเลยคุมเอาตัวเจ้าอนุและเชิญองค์พระแก้ว พระบางลงมา ณ กรุงเทพฯ ขณะนั้นเจ้าพระยาราชสุภาวดีจึงตรวจดูครอบครัวเมืองเวียงจันทบุรีจะคุมลงไปกรุงเทพ ฯ แล้วท้าวบุตรจึงกราบเรียนเจ้าพระยาราชสุภาวดีว่าท้าวคำน้องชายอุปฮาดปิดบังครอบครัวไว้ ครั้นเจ้าพระยาราชสุภาวดีไต่สวนก็ได้ความจึงว่าท้าวคำปิดบังครอบครัวเมืองเวียงจันทบุรีไว้ จึงเจ้าพระยาราชสุภาวดีจะเอาท้าวคำมาประหารชีวิต แล้วอุปฮาดบุตรจึงกราบเรียนเจ้าพระยาราชสุภาวดี ว่าท้าวคำเป็นน้องชายข้าพเจ้า ไปรบศึกศัตรูมาด้วย ก็มีชัยชนะแก่ข้าศึกศัตรูมาแล้ว ก็จะเอาตัวท้าวคำไปประหารชีวิตก็ขอให้เอาตัวข้าพเจ้ามาประหารชีวิตด้วยกัน ว่าดังนี้แล้วเจ้าพระยาราชสุภาวดี เลยสั่งให้พลทหารทำคอกริมน้ำลำชีหัวเมืองยโสธรเสร็จแล้ว เอาดินปืนเข้าใส่ไว้ในคอก ครั้น

ถึงกำหนดแล้วเจ้าพระยาราชสุภาวดีให้เพชฌฆาตเอาอุปฮาดผู้พี่ ท้าวคำผู้น้องและภรรยาญาติพี่น้องของอุปฮาดบุตรท้าวคำเข้าใส่ในคอก ถึงกำหนดแล้วเอาเพลิงจุดอุปฮาดบุตรท้าวคำภรรยาญาติพี่น้องก็พร้อมกันสิ้นชีวิตไป ครั้น ณ ปีเถาะโทศกศักราช ๑๑๙๒ เจ้าพระยาราชสุภาวดีจึงโปรดให้ท้าวฝ่ายบุตรเจ้านครจำปาศักดิ์ เป็นที่พระสุนทรราชวงศ์ เจ้าเมืองให้ท้าวแพงบุตรพระปทุมเป็นที่อุปฮาดท้าวสุตตาเป็นราชวงศ์ ท้าวอินเป็นราชวงศ์บุตรคุ้มครองเมืองยโสธร แล้วเห็นว่าพระสุนทรมีความชอบมาก โปรดประทานครัวที่รบมาได้ให้พระสุนทร ฯ ๕๐๐ ครัว และให้เป็นเจ้าเมืองทั้ง ๒ คือ เมืองยโสธร นครพนม ครั้นเจ้าพระยาราชสุภาวดีกลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ พระสุนทร ฯ จึงให้อุปฮาดแพง เป็นผู้ว่าราชการแทนอยู่ ณ เมืองยโสธร พระสุนทร ฯ เลยขึ้นไปจัดการอยู่เมืองนครพนมประมาณ ๖–๗ ปี พระสุนทร ฯ จึงบอกขอรับประทานคืนที่ควรเมืองนครพนมสร้างวัด และพระอารามเจดีย์หนึ่งหลังไว้กับเมืองนครพนม ก็เป็นที่สะอาดภาคภูมิแก่บ้านเมืองมาเท่าทุกวันนี้ แต่อุปฮาดแพงผู้ว่าราชการแทนพระสุนทร ฯ

อยู่ ณ เมืองยโสธร ก็พร้อมด้วยท้าวเพียกรรมการบอกขอรับพระราชทานคืนที่ควรเมืองยโสธร ๒ แห่ง ที่บ้านขวาแขวงเมืองยโสธรแห่งหนึ่ง สร้างวัดและสร้างพระเจดีย์อารามที่เมืองยโสธร ๒ วัด วัดหนึ่งชื่อวัดศรีเมืองคุลวัดหนึ่งชื่อวัดบวรพานุทิศ และสร้างอุปมุงใส่พระพุทธรูปมหากระจายหลังวัด และสร้างพระพุทธรูปใหญ่ปิดทองก็หลายองค์เป็นที่สะอาดแก่บ้านเมืองเท่าทุกวันนี้ และอุปฮาดแพงได้ไปตีทัพเมืองพระตะบองขณะเมื่อพระสุนทร ฯ ขึ้นไปเป็นเจ้าเมืองนครพนมนั้น ก็ได้รับราชการฉลองพระเดช พระคุณ ต่อใต้ ผ่าละออง ธุลี พระบาท มาช้า นาน ก็หามีความผิดไม่ แล้วพระสุนทร ฯ จึงไปเกลี้ยกล่อมซ่องสุมเอาครอบครัวเมืองตะโปน เมืองวัง เมืองมหาไชยก่องแก้ว[๑] ได้ครอบครัวนอกพระราชทานอาณาเขตแขวงมาขึ้นกับกรุงเทพ ฯ เป็นครอบครัวหลายร้อยพัน แต่ครัวเมือง พินตะโปน ยกมาตั้ง ห้วยแซง ขึ้น เป็น บ้าน ห่อง แซงครัวเมืองมหาไชยก่องแก้ว พระสุนทร ฯ มีใบบอกขอรับพระราชทานขึ้นเป็นเมืองเวครัวเมืองนอง พระสุนทร ฯ

---

๑. ต้นฉบับเป็นมหาชนไชยก่องแก้ว

บอกขอรับ พระราชทานขึ้นเป็นเมือง ท่าอุเทนขึ้นแก่เมือง นครพนม แต่เมืองวานรนิเวศน์พระสุนทร ฯ บอกให้เป็น เมืองขึ้นกับเมืองสกลนคร ครั้นต่อมาได้ ๕—๖ ปี พระ-สุนทร ฯ แต่งให้ช้างต่อหมอควาญคุมเอาช้างพังพลาย เข้า ไปโพนแทรกคล้องตามเถื่อนป่า หมอควาญไพร่เมือง ยโสธรได้ช้างสีประหลาดมาให้พระสุนทร ฯ พระสุนทร ฯ จึงมีใบบอกถวายช้างสีประหลาดลงไปกรุงเทพ ฯ สมเด็จ พระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินออกมาทอดพระเนตร รับ ช้างสีประหลาดแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ นาม สัญญาบัตรเลื่อนยศช้างสีประหลาดเป็นพระพิมลช้างหนึ่ง เป็นพระวิสุทธิ์ช้างหนึ่ง แล้วโปรดพระราชทานตราความ ชอบให้แก่พระสุนทร ฯ จะโปรดเกล้านามสัญญาบัตรตั้ง หมอควาญอยู่ต่อมาถึง ณ ปีชวดจัตวาศกศักราช ๑๒๑๔ พระสุนทร ฯ จึงมอบเมืองนครพนมคืนให้แก่อุปฮาด และ กรมการเมืองนครพนมแล้วพระสุนทร ฯ จึงกราบถวาย บังคมลามาอยู่เมืองยโสธรตามเดิมแล้วก็สร้างวัดขึ้นที่เมือง ยโสธรอีกหนึ่งวัด ครั้นถึงปีมะเส็งนพศกศักราช ๑๒๑๙ พระสุนทรเจ้าเมืองยโสธรเมืองนครพนมถึงแก่กรรมอุปฮาด

ราชวงศ์ราชบุตรก็เลยถึงแก่กรรมไปด้วยกัน ยังแต่หลวงศรีวรราชเผาศพบิดารักษาราชการบ้านเมืองอยู่ หามีเจ้าเมืองอุปฮาดราชวงศ์ราชบุตรไม่ บ้านเมืองก็ว่างเปล่าอยู่ ครั้นถึงปีมะเมียสัมฤทธิศก ๑๒๒๐ หลวงศรีวรราชผู้ช่วย จึงมีใบบอกขอรับพระราชทานหีบศิลาหน้าเพลิงเผาศพพระสุนทร ฯ บิดาเสร็จแล้ว ครั้นถึงปีมะแมเอกศก ๑๒๒๑ จึงมีตราพระราชสีห์โปรดเกล้า ฯ ให้พระยายมราชแต่ยังเป็นที่พระยากำแหงสงครามเจ้านครราชสีมา ขึ้นมาเป็นข้าหลวงแม่กองสักตั้งสักเลขหัวเมืองทั้งปวงฝ่ายตะวันออกอยู่เมืองยโสธร ครั้นถึง ณ ปีวอกโทศก ๑๒๒๒ เมืองแสนเมืองจัน ท้าวเพี้ยกรมการเมืองยโสธรเห็นว่าหลวงศรีวรราชบุตรพระสุนทร ฯ ท้าวแข้เป็นบุตรอุปฮาด ท้าวอ้นเป็นบุตรท้าวจันสีสุราช ท้าวพิมเป็นหลานอุปฮาดแพง ท้าวสุพรมเป็นบุตรพระสุนทร ฯ และมีความชอบมาด้วยได้ตีทัพและช้างเผือก และเมื่อยังมีชีวิตนั้นก็พากันรับราชการมั่นคงแข็งแรง เมืองแสนเมืองจันท้าวเพี้ยกรม-การญาติพี่น้อง จึงพร้อมกันมีใบบอกลงไปกราบบังคมทูลพระกรุณาใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทขอพระราชทาน

หลวงศรีวรราชเหมนเป็นพระสุนทร ฯ ท้าวแข้เป็นอุปฮาด ท้าวอ้นเป็นราชวงศ์ ท้าวพิมเป็นราชบุตร ท้าวสุพรมเป็นหลวงศรีวรราชผู้ช่วยราชการ จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ นาม สัญญาบัตร ตั้งหลวงศรีวรราช เป็น พระสุนทร ฯ ผู้ว่าราชการเมืองยโสธร ท้าวแข้เป็นอุปฮาด ท้าวอ้นเป็นราชวงศ์ ท้าวพิมเป็นราชบุตร ท้าวสุพรมเป็นหลวงศรีวรราช ผู้ช่วยขึ้นมาครอบครองแม่บ้านำสาวบ่าวไพร่เมืองยโสธร ครั้นอยู่มาได้ประมาณ ๓–๔ ปี อุปฮาดแข้จึงถึงแก่กรรม ครั้นอยู่มาประมาณ ๒–๓ ปี พระสุนทร ฯ แต่งให้ช้างต่อหมอควาญไปแทรกโพนได้ช้างสีประหลาดช้างหนึ่ง ได้บอกลงไปทูลเกล้าถวายชื่อเสวก ครั้นอยู่มาช้านาน ๒–๓ ปี พระสุนทรราชวงศ์บุตร หลวงศรีวรราชและบุตรภรรยาสร้างวัด และสร้างพุทธอาราม สร้างพระพุทธรูป และสร้างพระเจดีย์ได้ประมาณ ๒–๓ ปี ราชวงศ์ราชบุตรถึงแก่กรรมครั้นปีระกาเบญจศก ๑๒๓๕ พระสุนทรราชวงศ์เจ้าเมืองยโสธรบอกขอรับพระราชทานพระศรีสุพรมเป็นที่อุปฮาด ขอท้าวบาเป็นราชบุตร ท้าวแก่เป็นพระศรีวรราชผู้ช่วยราชการเมืองยโสธร พระบาท

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ นามสัญญาบัตรตั้งพระศรีสุพรมเป็นที่อุปฮาด ตั้งท้าวบาเป็นราชบุตร ตั้งท้าวแก่เป็นที่พระศรีวรราช ขึ้นมารับราชการช่วยพระสุนทร ฯ ครั้นต่อมาถึงปีจอฉศก ๑๒๓๖ เกิดทัพอ้ายฮ่อที่ค่ายสมิดค่ายวัดจันแขวงเมืองหนองคายจึงมีตราโปรดเกล้า ฯ ให้พระยามหาอำมาตย์เป็นข้าหลวงแม่ทัพขึ้นไปตีทัพอ้ายฮ่อ ณ เมืองหนองคาย พระยามหาอำมาตย์จึงเก็บเอากำลังเมืองยโสธร ๕๐๐ คน พระสุนทร ฯ ผู้ว่าราชการเมืองจึงแต่งให้อุปฮาดบาแต่ยังเป็นที่ราชบุตร ท้าวกัลยาแต่ยังเป็นที่ท้าวสุทธิสมเป็นนายหมวดกองคุมกำลังทัพ ๕๐๐ คน ขึ้นไปตีทัพอ้ายฮ่อพร้อมกับพระยามหาอำมาตย์ ณ เมืองหนองคายครั้นเสร็จราชการแล้ว ครั้นต่อมาถึงปีฉลูนพศก ๑๒๓๙ พระสุนทร ฯ ถึงแก่กรรมครั้นถึง ณ ปีขาลสัมฤทธิศก ๑๒๔๐ อุปฮาดสุพรมราชบุตรบา พระศรีวรราชแก่บอกขอรับพระราชทานหีบศิลาหน้าเพลิงขึ้นมาเผาศพพระสุนทร ฯ อุปฮาดแข้ราชวงศ์อั้นราชบุตรพิมเสร็จแล้ว เมืองแสนเมืองจันท้าวเพี้ยกรมการพร้อมกันเห็นว่าอุปฮาดสุพรม ราชบุตรบา พระศรีวรราชแก่ ท้าวกัลยา

บุตรอุปฮาดแพงบุตรราชวงศ์สุตตา เป็นคนสัตย์ซื่อมั่นคง รับราชการฉลองพระเดชพระคุณโดยความสุจริต จึงได้บอกให้อุปฮาดสุพรมลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ พระราชทานตั้งอุปฮาดสุพรมเป็นพระสุนทรฯราชบุตรบาเป็นอุปฮาดพระศรีแก่เป็นราชวงศ์ ท้าวกัลยาเป็นราชบุตร ท้าวอันเป็นพระศรีวรราชผู้ช่วยราชการ ขึ้นมารับราชการครอบครองเมืองยโสธร เมื่อเวลาพระสุนทร ฯ จะลงไปรับสัญญาบัตรนั้น หลวงจุมพลภักดีนายกอง บุตรพระปทุมชิงพระสุนทรเหมนตั้งแต่งเป็นกรมการมีความทะเลาะวิวาทอยากทำส่วยผลเร่วเป็นแผนกขึ้นกับกรุงเทพ ฯ ต่างหาก อุปฮาดสุพรมไม่ยอมให้หลวงจุมพลภักดีทำส่วยผลเร่วเป็นแผนก จะให้ทำส่วยผลเร่วขึ้นกับเมืองยโสธรตามเดิม หลวงจุมพลภักดี นายกองหายอมขึ้นเมืองยโสธรไม่ จึงทำเอาบัญชีรายชื่อตัวเลขเมืองยโสธรไปขึ้นเมืองกมลาไสย แล้วพระราชบริหารผู้ว่าราชการเมืองกมลาไสยจึงบอกขอรับพระราชทานหลวงจุมพลภักดีเป็นที่เจ้าเมือง ขอบ้านเขาดินบึงโดนในเขตแขวงเมืองยโสธรขึ้นเป็นเมืองเสลภูมิ

ครั้นถึงณปีเถาะเอกศก๑๒๔๑ มีท้องตราพระราชสีห์โปรดเกล้า ฯ ขึ้นมาถึงพระสุนทรราชวงศ์ราชบุตรว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ นามสัญญาบัตร ตั้งหลวงจุมพลภักดีขึ้นเป็นที่พระนิคม บริรักษ์ผู้ว่าราชการเมืองเสลภูมิ ยกบ้านเขาดินบึงโดนเขตแขวงเมืองยโสธรขึ้นเป็นเมืองเสลภูมิ แล้วโปรดเกล้า ฯ แบ่งเขตแขวงเมืองยโสธร แต่ห้วยยางฝ่ายเหนือให้เป็นเขตแขวงเมืองเสลภูมิ ฝ่ายใต้เป็นเขตแขวงเมืองยโสธรโปรดเกล้า ฯ ดังนี้ พระสุนทรยังหายอมให้แบ่งปันไม่ ครั้นประมาณ ๔—๕ ปี พระศรีวรราชอันเลยถึงแก่กรรมพระสุนทร ฯ เห็นว่าท้าวสุยบุตรราชบุตรเป็นคนสัตย์ซื่อมั่นคง พระสุนทร ฯ เจ้าเมืองอยู่ได้ประ-มาณ ๔—๕ ปี ราชบุตรกัลยา พระศรีวรราชสุยเลยถึงแก่กรรมไปหายังหาทันได้เผาศพไม่ ครั้นถึงปีมะเส็ง ตรีศก ๑๒๔๓ อุปฮาดบาถึงแก่กรรมไป ครั้นบอกขอรับพระราชทานหีบศิลาหน้าเพลิงขึ้นมาเผาศพ อุปฮาดบาเสร็จแล้ว ครั้นต่อมาถึง ณ ปีมะแม[๑] เบญจศก ๑๒๔๕ อ้าย

๑. ต้นฉบับเป็นปีมะเส็ง

ฮ่อยกกองทัพมาตั้งอยู่ทุ่งเชียงคำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงเทพ ฯ มีตราพระราชสีห์โปรดเกล้า ฯ ให้พระยาราชวรานุกุลเป็นแม่ทัพขึ้นมาตีทัพอ้ายฮ่ออยู่ ณ ทุ่งเชียงคำ พระยาราชวรานุกุลจึงมีหนังสือแต่งให้หลวงอภัยพิพิธ เป็นข้าหลวงมาเกณฑ์เอาช้างม้าโคต่างเมืองยโสธร บรรทุกข้าวน้ำไปเลี้ยงกองทัพ พระยาราชวรานุกุลอยู่ทุ่งเชียงคำพระ-สุนทรสุพรมจึงแต่งให้ราชวงศ์อยู่ แต่ยังเป็นสุริยงเป็นนายคุมเอาช้างม้าโคต่างบรรทุกข้าวน้ำ ขึ้นไปเลี้ยงกองทัพทุ่งเชียงคำยังหาทันเสร็จไม่ พระยาราชวรานุกุลจึงพาแม่ทัพนายกองกลับคืนมาตั้งอยู่ ณ เมืองหนองคาย ครั้นปีรัตนโกสินทร์ศก ๑๐๓ มีตราโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เป็นแม่ทัพใหญ่คุมนายทัพนายกองขึ้นมาตีทัพฮ่ออยู่เมืองหนองคาย พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงต่างพระองค์ผู้สำเร็จราชการมณฑลลาวพวน จึงมีตราเกณฑ์เอาช้างม้าต่างเมืองยโสธรไปเข้ากระบวนทัพ ณ เมืองหนองคาย พระสุนทรเมืองอุปฮาดราชวงศ์ราชบุตร พระศรีวรราชท้าวเพี้ยกรมการจึงจัดช้าง แต่งให้ท้าวโพธิสารเพชรบุตรพระ

สุนทร ฯ คนเก่าเป็นนายคุมเอาช้างไปเข้ากองทัพ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงต่างพระองค์ผู้สำเร็จราชการมณฑลลาวพวน ณ เมืองหนองคาย พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ ฯ และแม่ทัพนายกองปราบปรามอ้ายฮ่อมีชัยชนะเสร็จแล้ว ครั้นถึงปีจอ อัฐ-ฐศก ๑๒๔๘ พระสุนทร ฯ เห็นว่าราชวงศ์แก่เป็นผู้ใหญ่ และได้สัญญาบัตรและมีความชอบกับไปเห็นท้าวฮู่บุตรอุปฮาดแข็ไปส่งข้าวน้ำเลี้ยงกองทัพฮ่อครั้งพระยาราชวรานุกูล พระสุนทร ฯ จึงบอกขอรับพระราชทานราชวงศ์แก่เป็นอุปฮาด ท้าวฮู่เป็นราชวงศ์ ขึ้นมารับราชการฉลองพระ-เดชพระคุณอยู่กับพระสุนทร ฯ เจ้าเมือง ครั้นปีรัตนโก-สินทรศก ๑๐๙ ตรงกับปีขาล โทศก ๑๒๕๒ พระสุนทรฯ ราชวงศ์เจ้าเมืองสุพรมพร้อมด้วยท้าวเพียกรมการคุมเอาเงินแทนผลส่วยของหลวงไปทูลเกล้าถวายที่กรุงเทพ ฯ และไปใส่กัณฑ์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร แล้วพระสุนทร ฯ ท้าวเพียเมืองยโสธรที่คุมเงินส่วยจึงพร้อมกันทำฎีกาน้อมเกล้า ฯ ถวายพระราชทาน ท้าววรบุตรหุนเป็นที่ราชบุตร ท้าวจันสีราชเป็นที่หลวงศรีวรราชแล้ว

พระสุนทร ฯ เลยกราบถวายบังคมลาขึ้นมารับราชการเมือง ยโสธร ครั้นถึงปีรัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ตรงกับปีเถาะ ตรีศก ๑๒๕๓ ราชบุตร ขุนหลวงศรีวรราชผู้ช่วยศรีสุราช เชิญเอานามสัญญาบัตร ที่พระเจ้าอยู่หัวโปรดพระราชทาน ขึ้นไปรับราชการอยู่กับพระสุนทร ฯ ครั้นอยู่ถึงเดือนพฤศ-จิกายน ร.ศ. ๑๑๐ ตรงกับปีเถาะ ตรีศก ๑๒๕๓ พระสุนทร ฯ เจ้าเมืองราชวงศ์อยู่ถึงแก่กรรม อยู่มาครั้นถึงปี ร.ศ. ๑๑๐ มีบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากรอธิบดีเสด็จขึ้นมาประทับอยู่ ณ เมืองอุบล ฯ เป็นข้าหลวงต่างพระองค์ผู้สำเร็จราชการมณฑลลาวกาว แล้วโปรดเกล้า ฯ ลายพระราชหัตถ์ให้ท้าวสิทธิกุมาร (ทองดี) อุปฮาด (บา) รับราชการตำแหน่งราชวงศ์ ครั้นถึง ณ ปี ร.ศ. ๑๑๑ อุปฮาดแก่ราชวงศ์หุน หลวงศรีวรราชผู้ช่วยพร้อมด้วย ท้าวเพีย กรมการบอกขอพระราชทาน หีบ พระ ศิลา หน้า เพลิง ขึ้น มา เผา ศพ พระสุนทร ฯ เจ้าเมืองสุพรม แต่ยังหาทันได้เผาไม่ ครั้น ณ ปี ร.ศ. ๑๑๒ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรอธิบดีข้าหลวงต่างพระองค์ ผู้สำเร็จราชการมณฑลลาว

กาวโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงพิทักษ์สุเทพ ข้าหลวงท้าวไชยกุมารกรมการเมืองอุบล ฯ ขึ้นมาจัดราชการอยู่เมืองยโสธร แล้วอุปฮาดบุตรหลวงศรีวรราชท้าวสิทธิกุมารผู้รับราชวงศ์ จึงพร้อมด้วยหลวงพิทักษ์สุเทพ ฯ ข้าหลวงเผาศพพระสุนทร ฯ เจ้าเมืองยโสธรเสร็จแล้ว บ้านเมืองก็ว่างเปล่าอยู่ มีแต่อุปฮาดแก่ราชบุตรหุนหลวงศรีวรราชรับราชการบ้านเมืองอยู่กับข้าหลวงพิทักษ์สุเทพ ฯ ครั้นถึงปี ร.ศ. ๑๑๒ เกิดทัพฝรั่งเศสขึ้นทางเมืองเขมราฐแห่งหนึ่ง เมืองสามโบกแห่งหนึ่งพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรอธิบดีข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลลาวกาวโปรดเกล้า ฯ เกณฑ์เอากำลังเมืองยโสธรได้ ๑,๐๐๐ คนให้หลวงพิทักษ์สุเทพคุมไปทั้งเมืองเขมราฐ ๑,๕๐๐ คน อุปฮาดราชบุตรหลวงศรีวรราชกรมการแต่งให้ราชวงศ์ราชวงศ์ราชบุตรคุมไปเข้ากองทัพทั้งเมืองสามโบก ๕๐๐ คน ครั้นเสร็จราชการพ้นแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรเสด็จกลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ ครั้นถึงปี ๑๑๓ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ เสด็จขึ้นมาประทับอยู่เมืองอุบล ฯ เป็นข้าหลวงต่างพระองค์ผู้สำเร็จ

ราชการมณฑลลาวกาวและโปรดเกล้า ฯ ให้นายร้อยโทเปี่ยน ษรเป็นข้าหลวงขึ้นมาจัดราชการเมืองยโสธร แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้อุปฮาดรับราชการตำแหน่งอุปฮาด ให้หลวงศรีวรราชผู้พิเศษรับราชการตำแหน่งราชบุตร ครั้นถึงศก ๑๒๗ โปรดพระราชทานนามสัญญาบัตรให้หลวงศรีวรราชผู้ว่าราชการเมืองยโสธรเป็นพระสุนทรราชเดชผู้ว่าราชการเมืองยโสธร

ตำนานเมืองทรายฟอง

๏ นโมตสฺสตฺถุ ดูราโสตุชนะสัปปุริสสทั้งหลายจงตั้งโสตประสาทพึ่ง ยังตำนานนิทานพระยาอินทาธิราชอันนี้เทอญ สัตถาอันว่าสัพพัญญูพระพุทธเจ้าแห่งเฮา จักเข้าสู่นิพพานพระพุทธเจ้าก็ไปเที่ยวโผดบั่นสัตว์ทั้งหลายในสกลชุมพูทีปทั้งมวล ในเขตขงกงเมืองทั้งหลาย คือบ้านน้อยแลนิคมบ้านใหญ่แลเมืองหลวงทั้งหลาย ตามประเวณีดั่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายแต่ก่อน เข้าสู่นิพพานไปแล้วพระพุทธเจ้าก็ตระเดินเลียบโลกโผดสัตว์ทั้งหลาย ตามประเวณีดั่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันล่วงไปแล้วแต่ก่อนก็มีแล มหาอา-

นนท์และอรหัตตาเจ้าทั้งหลายมีพระยาอโศกมหากษัตริย์ ก็ไปตามอุปัฏฐากรักษาพระพุทธเจ้า ไปด้วยลำดับบ้านน้อยแลนิคมห้วยหนองคลองบึงบาง คือว่าแม่น้ำแลภูดอยทั้งหลาย ควรโผดพระเจ้าก็โผด คือว่าคนแลเทวดาอารักกษ์มเหสักขาแลครุฑนาคทั้งหลายแล้ว พระก็ไว้ปาทลักขณ์แล้ว ให้เป็นที่ไหว้และบูชาแก่คนแลเทวดาทั้งหลายแล้ว พระพุทธเจ้าก็เสด็จไปเถิงด้อยอันหนึ่ง ชื่อว่าดอยช้างสาร เป็นที่อุดมยิ่งนัก ดอยอันนั้นเป็นรูปช้างนอนอยู่ มีสระน้ำบ่ออันหนึ่ง ตั้งอยู่เหนือปายดอยที่นั้นยังมีหินผาศิลาก้อนหนึ่ง ฮาบเฮียงเพียงงาม ก็ควรระเมาเอาใจยิ่งนัก ยังมีพระยานาคตัวหนึ่ง ออกมาขอสรณาคมดอมนั้น พระพุทธเจ้าก็อีดูกรุณายังพระยานาค ก็ให้สรณาคมแก่พระยานาค แต่นั้นพระยานาคก็ฮับเอาพระปาทลักขณ์ ไว้ให้แก่พระยานาคอุปัฏฐากเพื่อให้เป็นที่ไหว้แลบุชา แก่คนแลเทวดาทั้งหลายก็มีแล อกตทาในการเมื่อนั้นสักโกเทวราชา อันว่าพระยาอินทาธิราชก็มาคิดคะนึงดังนี้ในใจแห่งตนว่า กูควรลงไปไหว้สัพพัญญู พระพุทธเจ้าเทศนาให้แจ้งจิงควรแท้ดีหลีแล อินทาคิดคะนึงดังนี้แล้ว โอตริตวาก็ลงมา คันว่ามา

ฮอคแล้วก็ไหว้นบแลบูชาวันทิตวา พระยาอินทร์ก็ไหว้พระพุทธเจ้าว่า ภันเต ภควา ข้าไหว้สัพพัญญูเจ้า ในเมื่อพระพุทธเจ้ายังอยู่โผดสัตวโลกทั้งหลาย ก็สมฤทธิบรบวรด้วยคำมักคำปรารถนาแห่งสัตว์โลกแท้แล คันว่าสัพพัญญูเจ้าหากนิพานไปแล้วดั่งนั้น คนทั้งหลายเขาทำบุญให้ทานรักษาศีลฟั่งธรรม ได้สร้างกุศลโกศล คือว่าเป็นอันคุรุอันใหญ่ลหุ อันน้อยอันเบาอันนัก ก็ยังจักมีผลบุญผลอานิสงส์เป็นดั่งฤาก็ข้าจา เหมือนดังพระพุทธเจ้ายังอยู่โผดสัตวโลกนั้น ก็ข้าจาฤๅรู้ว่าจักหาอานิสงส์บ่อได้ก็ข้าจา ภควา อันว่าพระพุทธเจ้าก็ได้ยินคำพระยาอินทร์ หากไหว้ตนดั่งนั้น พระพุทธเจ้าก็เทศนาว่ามหาราชดูรามหาราชในเมื่อกูพระตถาคตนิพพานไปแล้ว ท่อจักตั้งไว้ยังคองแก้ว คือว่าศาสนาไว้ถ้วน ๕,๐๐๐ วัสสาดั่งนั้นบุคคลผู้ใดมีใจใส่ศรัทธาในศาสนาดั่งนั้นคือว่าให้ทานรักษาศีลเมตตาภาวนากระทำบุญกุศลโกศลอันใหญ่อันน้อยดั่งนั้น อันว่าผลอานิสงส์แห่งเขาอันได้กระทำบุญให้ทาน รักษาศีลภาวนาในศาสนากูตถาคตปฐมหัวทีพั้นตนนั้น ก็จักมีผลอานิสงส์มีประมาณว่าได้แสนกัลป์แท้แล ศาสนากูตถาคตลดลงไปเถิงพันถ้วน ๒

คนทั้งหลายกระทำบุญให้ทาน สร้างกุศลอันน้อยอันใหญ่ก็ดี อันว่าผลอานิสงส์ก็มีประมาณหมื่นหนึ่งแล ดูราอินทาธิราช ในเมื่อศาสนากูตถาคต ลาลดถอยลงไปถ้วน ๓,๐๐๐ วัสสา ดั่งนั้น คนทั้งหลายเขาเลื่อมใสในศาสนาเขากระทำบุญให้ทานเมตตาภาวนา กระทำกุศลอันน้อยอันใหญ่อันว่าผลอนิสงส์บุญมีประมาณพันหนึ่งแล เหตุเขาได้กระทำบุญดั่งนั้นเขาบ่เชื่อใสในกุศลบุญ ใจแห่งสัตว์ทั้งหลายเป็นบาปธรรมอกุศลเสีย จิงบ่มีผลมากคามเพื่อดังนั้นแล เจ้าภิกขุตนฮับทานทายกนั้นก็บ่ทรงธุดังควัตติสิบ สามท่อ บ่ฮักษา สิกขาบทอันน้อยอันใหญ่ ท่อบ่ฮักษาแต่ปาราชิก ๔ ตัวทั้งยาก จิงหาผลบ่ได้เพื่ออั้นแล ผิว่าเจ้าภิกขุทะรงวินัยก็จิงมีผลมากพอสน่อยแล ดูราอินทาธิราช เหตุใดกูตถาคตว่าอั้น เหตุว่าหาอรหันตาชีณาสวเจ้าบ่ได้แล ภันเต ข้าไหว้สัพพัญญูเจ้าศาสนาสัพพัญญูเจ้ายังจักตั้งอยู่เท่า ๕,๐๐๐ วิสาดั่งนั้นบุคคลเจ้าองค์ใดแล จักขับตาม คำสอนสัพพัญญูเจ้าก็ยังจักมีก็ข้าฤาฮู้ว่าบ่มีก็ข้าจาเท่านับอยู่ ภควา อันว่าสัพพัญญู-เจ้าก็เข้าเทศนาว่ามหาราช ดูรามหาราช ลูกศิษย์กูตถาคตเขามักน้อยมังบาง หาบุคคลผู้จักกระทำคองอันเป็นที่สุดทีแล้ว

ในสิกขาบทอันน้อยใหญ่ ก็หาบ่ได้แล เท่านับอยู่นับกิน ตามอาจารย์แห่งเขาสั่งสอนไว้นั้นท่อขับตามยึดคองเขาไป นั้นแล คันว่าศาสนาของเฮาไปเถิง ๔ พันวัสสาดั่งนั้น หาบุคคลภิกขุตนใดตนหนึ่ง จักชุมนุมกันพอถ้วน ๔ ให้ ชู้ที่ว่าสังฆกรรมมีต้นว่าอุโบสถ จตุทสี สามัคคีก็หาบ่อมี ได้แล ดูรามหาราช ในเมื่อศาสนาของเฮาล่วงไปเถิง ๕,๐๐๐ วัสสา มาตรว่าผ้าเหลืองน้อย ๆ ห้อยบ่าไปมาเขา สมมุติว่าบุคคลผู้นั้นเป็นภิกขุภาวะ ยามนั้นบุคคลผู้มีใจใส ศรัทธาให้ทานก็มีผลแท้แล เหตุว่าเขาเลื่อมใสในศาสนา ของกู พระตถาคตแท้แล พระพุทธเจ้าเทศนาแด่พระยา-อินทร์เท่านั้นแล้ว พระยาอินทร์ก็ไหว้นบคมรพยำแยงสัพ-พัญญูเจ้าแล้ว ก็เสด็จเมือสู่ที่อยู่แห่งตนก็มีแล กิริยาจาห้อง พระยาอินทร์ลงมา ไหว้ถามผลอานิสงส์แห่งคนทั้งหลาย อันกระทำบุญให้ทาน ก็เป็นห้องเท่านี้ก่อนแล ฯ

๏ อถสักโก ที่นั้นบั้นอินทาธิราช ก็เสวยสมบัติ ทิพย์แห่งตนเลี้ยงกาลอันนานนัก พระพุทธเจ้าก็เสด็จเข้า สู่นิพพานไป นานได้สองพันปายสีฮอยสามสิบพระวัสสา ดั่งนั้น อินทาธิราชก็มาหลิงดูสัตว์โลกทั้งหลาย อันจักเป็น

โภยภัยหลายประการต่าง ๆ ก็มีแก่คนทั้งหลายหาสุขสำบายใจบ่ได้ จักเกิดโภยภัย ๗ ประการ ทุพภิกขาอันหนึ่ง คือว่าอึดข้าวอันหนึ่ง คือว่าผีตกห่าอันหนึ่ง คือว่าโภยภัยต่าง ๆ แก่คนทั้งหลายมากนัก ยักษ์คันธัพพา ๔ ตัว มันให้เกิดเป็นไข้ฮ้อนไข้หนาวแน่คนทั้งหลายทุกบ้านทุกเมืองก็มีแล ยักษ์ตัวหนึ่งมันกระทำให้เป็นไข่เป็นพอง เป็นบาดเป็นผีเจ็บปวดเวทนามากนักก็มีแล ยักษ์ตัวหนึ่งมันกระทำให้เป็นเสือขบเสือกินควายชน แข่แลเงือกกินตายด้วยประสูติลูกแก่ผู้หญิงทั้งหลาย ยักษ์ตัวหนึ่งมันให้บงเกิดเป็นท้องขี้ฮากตากหงายลงเลือดลงมูกให้ลำบากนักแล ยังมียักษ์ตัวหนึ่งชื่อว่ามัคคะลาดมาพึ่งคำบ้อยคำด่าแส้งคนทั้งหลาย ค่าว่ามึงตายเนอว่าดังนั้น ก็ตายแท้เสือขบเสือกินเนอก็กินผีหุงห่ากินเนอว่าดังนั้นก็กินแท้แล อินทาเจ้าฟ้าได้อีดูกูณาคนทั้งหลาย จิงให้คาถาแก่คนทั้งหลายแล คันอยากเห็นหน้าเจ้าผู้มีบุญแท้ จงให้พร้อมกันอักษาศีลพึ่งธรรมเทอญ ก็จักพ้นจากโภยภัยอนตาย จักได้เห็นหน้าท่านผู้มีบุญชะแล เถิงปีระกาจักบังเกิดโภยภัยอึดอยากผีหงผีห่าเจ็บพ้องขี้ฮากตากหงายตายมากนักแล อันหนึ่ง

จักเปิ่นกลหลทุกบ้านทุกเมือง ในชุมพูทีปนี้แล เถิงปีระกา ไปต่อปีจอ จักบังเกิดเปิ่นเสิกคนโจรวิวาทผิดเถียงกัน บ้านใต้ผิดบ้านเหนือ บ้านเหนือผิดบ้านใต้ เฮือนใต้ผิดเฮือนเหนือ เฮือนเหนือผิดเฮือนใต้ ท้าวพระยาทังหลายก็ยาดชิงกันด้วยเขตแดนไฮ่นาฮั้วสวนขาดชพาดอาภรณ์ จกฆ่าพั่นกันตายหาคำสุขาสำบายใจบ่ได้แก่คน ทังหลายชะแล พระยาอินทาธิราชเจ้า จิงให้เอาคาถานี้ให้แก่คนทังหลายใค่อยากเห็นหน้าท่านผู้มีบุญ จึงภาวนาคาถาอันนี้เทอญ ปูเรยุกเขสัพพสตสัพพัส์ตานำอินธาเสฏฐํกุมพันทมํ เทวเทโวสัพเพยักขาปรายันตุ หิริโอตตัปปํสมปั่นนาสุกกาธัมมา สัมมาหิตา ตัปปุริสสาโลโกธัมมาติอุจจเร ดั่งนี้ว่าบุคคลผู้คด ภาวนาคาถาอันนี้ พ้นพยุโภยพัยอนตายทังมวล จักเห็นหน้าท่านผู้มีบุญ ให้ว่าพุทธํ สรณํ คัจฉามิ ธัมมํสรณํคัจฉามิ สังฆํสรณํคัจฉามิ ตาบต่อเท่าเถิงทุติตติเทอญ เมื่อจักภาวนาให้ชำระเนื้อตนสระเก้าดำหัวเสียแล้ว ฮักษาศีล ๕ ศีล ๘ จิงภาวนาเทอญ จักได้เห็นหน้าท่านผู้มีบุญชะแล ให้คมรพยำแยงผู้เฒ่าผู้แก่ พ่อแม่คูบาอาจารย์เทอญ พระยาอินทาเจ้าฟ้าก็มาหลิงเห็นอันเปิ่น

โภยภัยอันตายแต่คนทั้งหลายดั่งนั้น จิงไว้คาถาบทนี้ ให้ภาวนาไปหาท่านผู้มีบุญเทอญ เสทํสนํโสอสอธพุม ๒ บทนี้ภาวนาไปหาเจ้าผู้มีบุญชะแล โอมนิทิติเลสอุวหมมมาอิติเขยยอิติกรมนมิทานนาโทม์ทิกะบทนี้ ภาวนากันยักษ์แลพายุทั้งมวลแล ให้คนทั้งหลายฮู้แจ้งหนังสือพระยาอินทาเจ้าเทอญ ในปีระกาปีจอต่อกันนั้นท่านผู้มีบุญจักมาโผดสัตว์ทั้งหลายบ่อย่าชะแล ท่านผู้มีบุญนั้นเกิดมาในเมืองภูซุนชะแล ยังไปเฮียนศาสตร์ศิลป์ในป่าหิมพานต์ จบบรบวรแล้วจิงจักออกมาสร้างเมืองทรายฟอง หนองคำแสนแท้แลตาบั๋สโสอันว่าเจ้ารัสสีก็สั่งสอนสิปปคุณ บรบวรทุกสิ่งทุกอัน อันหนึ่งคือว่าคำฮองพื้นปถวีพายลุ่ม บทหนึ่งเผ่นขึ้นเมือฟ้าดั่งหงส์ บทหนึ่งมนต์ก่อมกุ้ม หลับตาทั่วทั้งเมืองคนทั้งหลายบ่ตึงตนได บทหนึ่งสบใส่ไม้ล้มท่าวเป็นถันฝูงสาขาหล่าวเลียนไปเสี้ยงบรบวรแล้ว ตาบั๋สโสสั่ง-สอนเจ้าก็ยอยืน ให้ธนูศิลป์อันประเสริฐเจ้าก็ชมชื่นยินดีต่อรัสสีเจ้าพ่อคู เจ้าก็กัมขาบไหว้ตาบั๋สโสลาเลิกนบนอบนิ้วพระรัสสีแล้วลวดหนี ท้าวก็เดินไปหน้าเถิงทิพพระ-ยาทรณ์ตนหนึ่ง เจ้าก็ก้มขาบไหว้ทรณ์เจ้าซอน ผู้ข้า-

ไหว้เจ้าพ่อพระยาทรณ์ขอกุณาโผคผายตัวข้า ข้อยจักไป
อยู่สร้างเมืองใหญ่ทรายฟอง ขออย่ามีอนทายถีกตนตัวข้า
ทรณ์สอนสั่งให้สิปปคุณทุกสิ่ง สอนสั่งให้บาท้าวจื่อจำ
บรบวรแล้วพระยาทรณ์ยอยื่นกระบองเพชรแก้ว ยอให้
แก่บาแท้แล้ว คูราท้าวสิปปคุณอันนี้ ท่านจักค่ำดินบิน
บนก็ได้แล กระบองเพชรอันนี้กวัดแกว่งขึ้นเป็นน้ำเป็น
ไฟก็ได้ แม้นว่าข้าเศิกศัตรูจักมาท้าวจงกวัดแกว่งไป อัน
ว่าคนข้าเศิกเขาก็อรทายหายไป บ่อาจจักตั้งอยู่ได้แล พระ
ยาทรณ์ก็สอนสั่ง ทุกประการถ้วนถี่แล้ว ท้าวก็อำลาเจ้า
พระยาตนพ่อคู ท้าวก็มาตามลำดับทางแล้ว สัมปัตโตก็มา
ฮวดมาถึงเมืองภุชุนก็มีแล คันว่าฮอดผาสาทอันเป็นที่อยู่
แห่งตนแล้ว แลบาก็นบนอบไหว้พระแม่มารดา ขอกุณา
โผคผายตัวข้า ข้าจักไปหล่ำเยี่ยมหนโลกโลกา อย่าให้มี
โภยภัยเบียดตนตัวข้า ค่อมไหว้แล้วพระแม่มารดา บาก็
วอย ๆ มาฮอดเมืองพายพี มาถึงห้องทรายฟองหลิ่งหล่ำ
เจ้าผ่อเยียมไปแท้ซูพาย ก็จิงเอามือบายน้าวศรทรณ์ยิงผ่า
เป็นดั่งฟ้าผ่าไม้หักหมุ่นเป็นกระจวน คนทั้งหลายอันอยู่

ในชุมพูทีปทั้งมวล ก็ตื่นสะดุ้งตกใจกัวมากนักก็มีแล บื่น
ก็กลับคืนมาสู่แหล่งดั่งเก่าหั้นแล ท้าวก็ลงมาสู่พื้นปถวีถาน
ทำ มือชวยน้าวสายธนแล้วยิงไปดั่งฟ้าผ่า ๗ ทีนั้นแล บื่น
ก็กลับคืนมาแหลงดั่งเก่าก็มีแล แล้วกายเกิดขึ้นมาแท้บ่นาน
ปาสาท์ ยังผาสาท ๗ หลังพร้อมทั้งหอหลิงหอเลยทั้งมวล
ก็ประดับไปด้วยแก้วยอดช่อฟ้าแลดวงบี่ เบี่นดั่งวิมาน
เทวดาเทวบุตร อันเกิดในชั้นฟ้าดาวดึงสาก็มีแล ปาการ์
อันว่าปราการเวียง ๓ ชั้นก็แวดล้อมทุกก่ำทุกพาย หอ
หลิงหอเลยพร้อมบรบวร ก็ควรอัศจรรย์มากนักแล อันว่า
เสนาทั้ง ๔ ก็เกิดมาไหว้คมรพอยู่ก็มีแล อันว่าเสนาอำ-
มาตร์ทั้งหลายอันได้ ๓ แสน ๖ หมื่นก็เกิดมามากนัก อัน
ว่านางนักสนมทั้งหลายก็ได้ สามพันหกหมื่นก็มาแวดล้อม
อยู่ทุกวันยามก็มีแล เจ้าเสด็จขึ้นสู่หอผาสาทแล้ว ก็นั่งอยู่
เหนือแท่นแก้วอันประดับด้วยแก้ว ๗ ประการ ดูสุ่งเชือง
งามเบี่นดั่งวิมานแห่งเทวบุตรนั้นก็มีแล อถ ในกาลยาม
นั้นสวนดั่งรี้พลพหลโยธาทั้งหลายก็ได้เบี่นแสนโกฏิก็บัง
เกิดมา ก็ด้วยเดชานุภาพบุญสมภารก็มีแล อันว่าช้างม้านัก

เกิดมาได้ด้วยล้านด้วยแสน ก็เข้ามาสู่ภสามรมหาสตว์เรา คนบุญมาก สวัณณ์รัชชต์ อันว่าเงินคำแก้วแหวน ๗ ประการ ก็ไหลหลั่งเข้ามาสู่เหล่มฉางมากนักแล อนว่าเสื้อผ้าเงินคำฮั้วแฮแพรจีนก็เกิดมา ด้วยบุญสมภารเจ้ามากมัก อันว่าข้าวของคือว่าข้าวเปือกข้าวสารทั้งหลาย ก็ได้ไหลหลั่งมามากนัก อันว่าคนทั้งหลายก็บ่ได้กระทำไฮ่นา เถิงกาลดูหากเกิดมาด้วยบุญสมภารมหากษัตริย์ตนนั้นแล อันว่าตลาดใหญ่ตั้งเดียรดาษเป็นถัน ยูท่างคนทั้งหลายซื้อขายตามคำมักชูประการก็มีแล อันว่าฝูงชายหนุ่มน้อยเป็นบ่าวนงฮาม ยูท่างกินสุราปี่บโฮทั้งค่าย อยู่สนุกลันทรายฟองเมืองเอก ฮ้อยประเทศท้าวมาน้อมส่วยไฮ คนไหลเขาทรายฟองแสนโกฏิ คับคั่งเท่าเมืองกว้างซูพายก็มีแล ท้าวก็เททานให้สังโฆทุกหมู่ อยู่สำบายสุขเพิ่งบุญบาท้าว ทาวก็บ่มีกัวเกงสังแต่ข้าเศิก ศัตรูก็หาบ่ได้แล อันว่าคนทั้งหลายอยู่ประเทศ ก็เข้ามาสู่สมการบ่ขาดหั้นแล ท้าวพระยาทั้งหลายก็นำมาส่วยไฮทุกปี ๆ ก็ด้วยเดชสมภารมหาสัตว์จ้าก็มีแล อถตทา ในกาลเมื่อนั้น พุทธฮูปพระสหิง

เจ้าก็เสร็จมาด้วยลวงอากาศ มาตั้งอยู่ในเมืองทรายฟอง โผดคนทั้งหลายก็มีแล โภยภัยทั้งมวลก็ระงับกับหายบ่บังเกิด ด้วยเดชะพุทธฮูปเจ้าองค์ประเสริฐ คนทั้งหลายอยู่สำบายด้วยข้าวน้ำเครื่องบริโภคทั้งมวล ก็ด้วยบุญสมภารมหาสัตว์เจ้าตนนั้น ก็อุปัฏฐากพุทธฮูปเจ้าหั้นแล คนทั้งหลายก็บ่ได้กระทำไฮ่นาฮั้วสวนกิน ก็หาบ่ได้เครื่องทั้งหลายมีต้นว่าเสื้อผ้าอาภรณ์ ก็หากเกิดด้วยบุญสมภารพระยาบุญตนนั้นแล อันว่าคนทั้งหลายก็บ่มีใจเบียดเบียนกันสังสัก อันหาลักหาโจรบ่ได้ เขาก็บ่เบียดบีบตีกันด้วยขอบไฮ่ดินนาฮั้วสวนช้างม้าวัวควายของเลี้ยงของดูเซิงกันไปมา ยูท่างกระทำบุญให้ท่านตามอันมากแห่งเขาอันว่าโภยภัยอนตายอันใดก็บ่บังเกิดแก่คนทั้งหลายก็มีแล ตทา ในกาลเมื่อนนอันว่าแท่นแห่งพระพุทธเจ้าพระสหิงนั้นก็อยู่ในถ้ำคูหาอันหนึ่งอยู่จิมใกล้แคมแม่น้ำ อันหนึ่งอยู่ฝ่ายข้างดอยผาบทก้ำหนเหนือ ยังมีตระกูลผู้หนึ่งมีนามปรากฏเชื่อนทันบุรินทร์ บุคคลผู้นั้นเป็นคนเลื่อมใสในคุณแก้ว ๓ ประการ ถือสัจ ๔ ประการ ท่านผู้นั้นอุปัฏฐากปีนปั๋วปั๋วระบัติปั๋กกติ ในแท่นพระสหิงเจ้าหั้นแล ท่านก็จักได้

นำเอายังแท่นพระพุทธรูปออกมาถวายแก่ท่านผู้มีบุญ ก็จักได้เอาแท่นใส่ในองค์พระพุทธรูปเจ้า ก็ด้วยบุญกรรมอันท่านทั้งหลายหากกระทำแต่ก่อนพุ้นแล คันว่าเมี้ยนกาบแล้วก็จักเมือเสวยสุขตามบุญแห่งตนก็มีแล พระสหิงเจ้าก็ให้บังเกิดยังสุขสวัสดี ในเขตโขงตรงแคนเมืองทรายฟองเทพมหานคร ก็ปรากฏอาบซาบไปด้วยเดชสมภารพระสหิงเจ้าแล สมภารพระมหากษัตริย์ตนมีบุญอันมากก็มีอันนั้นแล เจ้าเสวยเมืองทรายฟองนานได้ ๑๖ ปีแล้ว สวนดังนางเทวีก็ทรงครรภ์ได้ ๑๐ แล้ว วิชายิก็ประสูติออกแล้วเป็นกุมารผู้หนึ่ง มีรูปอันงามยิ่งนักเป็นดังคำ อันช่างผู้ฉลาดหากเรียงในเบ้าบเศร้าแลดูงามส่วนอันว่าพระยาตนพ่อก็ใส่ชื่อนามกรกุมารผู้นั้น ชื่อว่าท้าวอำคา เหตุว่ามีรูปอันงามยิ่งนักก็มีแล เจ้ากุมารผู้นั้นเกิดมาแล้วก็หาพยาธิโรคาบ่ได้ มีสติปัญญาก็ฉลาด มีบุญสมภารก็มาก มีรูปก็งามเป็นดังเทวบุตรลงมาแต่ชั้นฟ้าก็มีแล ฝูงคนทั้งหลายเห็นรูปท้าวก็เป็นที่ฮักและเพิงใจแก่คนและเทวดาทั้งหลาย มีศาสตราศิลป์ก็กล้าคมยิ่งนัก ฝูงสาวน้อยหนุ่มทั้งหลายเห็นรูปเจ้าก็สลบทบท่าวไป ด้วย

ฐูปกายแห่งกุมารผู้นั้นหั้นแห ตทา ในกาลเมื่อนั้นเจ้าก็ขึ้นใหญ่ ด้วยลำดับปีเดือนนานนัก ได้ ๑๖ ปีแล้วเจ้าก็ไหว้พระบิดาแห่งตนว่า ข้าไหว้พระบิดาเป็นเจ้าข้าจักเข้าป่าไม้ไพยะมาสหิมพานต์ ไปไหว้เจ้าตาปั่สโสพระยอดคุณพายพุ้น บิดาไท้พระยาปุนกอยกล่าว เจ้าจงไปฮอดผู้รัสสีเจ้ายอดคุณพ่อท่อน อถ ในกาลเมื่อนั้นเจ้าอำคาตนประเสริฐ สั่งพ่อแล้วบาท้าวล่วงไป ตนเดียวผ่ายดงหลวงไพยะมาส ไปฮอดผู้รัสสีเจ้ากูนาผายโผด สอนสั่งให้สิปปคุณอันวิเศษ ข้าจักไปอยู่สร้างเมืองบ้านที่ไกลค้อมว่าแล้วรัสสีสอนสั่ง บอกให้แก่เจ้าอำคาท้าวซูอันมนต์ไต่น้ำเดินไปได้โยชน์แม่นจักดำสอดพื้นแผ่นดินก็ดั่งเดียว อันหนึ่ง แม่นจักบินบนผ่ายเวหาอากาศ เป็นดั่งหงส์บินผ่ายไปแท้บ่สูง แม้นจักมนต์ก่อมกิ่งหลับทั่วทั้งเมือง คนทั้งหลายบ่ตึงตนได้ บาก็เฮียนเอาแล้วสิปปคุณทุกสิ่ง ท้าวก็ชมชื่นดั่งใจเจ้าซูอัน พระรัสสีก็บายเอาให้ธนูศิลป์อันประเสริฐ ว่าดูราท้าวกุมารท่านธนูศิลป์ได้แล้วท่านอย่ากลัวอันใดเทอญ คันว่ายิงธนูอันนี้ จักใช้ให้เป็นไฟก็ได้ดั่งใจมัก จักใช้ให้เป็นน้ำก็จักเป็นน้ำท่วมไล่ข้าเศิก

ศัตรูทั้งมวลแล ผิว่าใช้ให้ไปกำจัดข้าศึกก็ฉิบหายเสยเสี้ยง บ่หลอแท้แล ฅทา ในกาลเมื่อนั้นบั้นท้าวอำคากุมารก็สั่งอำลาพระรัสสีเจ้าแล้ว ก็คืนมาหาบ้านเมืองแห่งตนแล้ว ก็ไหว้พระบิดามารดาพ่อแม่ แล้วก็สั่งอำลาพระยาตนพ่อว่า ข้าไหว้พระบิดาเปนเจ้า ข้าจักไปหล่ำเยียมหนโลกเมืองไกลก่อนแล้ว ขออย่ามีโภยภัยเบียดเบียนตัวข้า ขอให้พระบิดาเจ้าอนุญาตโทษาแก่ข้าเทอญ พระยาพ่อก็ให้อนุญาตแล้ว ท้าวก็บายเอาธนูทิพย์กับดาบสีคันไชแล้วก็เสด็จไปด้วยลวงอากาศ ก็ไปฮอดไปเถิงเมืองใหญ่กุลา แล้วก็หล่ำหลิงดูไปทุกแห่งแล้ว ก็เปนอันเต็มไปทุกบ้านทุกเมืองแล้ว ก็กลับคืนมาเฉพาะหน้าเถิงนครเชียงใหม่แล้ว ก็เต็มไปด้วยคนทั้งหลายทุกบ้านทุกเมืองก็มีแล เจ้าก็หลิงมาก้าทิศาเภณีทุกที่ทุกแห่งแล้วก็ เปน บ้าน เปน เมือง ซู่ที่ซู่แห่งแล้วก็มีหั้นแล เจ้าก็ทราบไปเถิงเชียงแสนเชียงของก็เปนเมืองฮ้างอยู่ บ่มีท้าวพระยาอยู่เสวยเมืองที่นั้น เจ้าก็ฮวยมือน้าวธนูศิลป์ยิงผ่า เปนดั่งเสียงฟ้าผ่าฮ้องดั้งก้องทุกแดนเปนดั่งฟ้าผ่า ๗ ทีก็มีแล ท้าวก็ลงสู่พื้นปถวีพายลุ่ม เจ้าก็บายเอาธนูศิลป์ยิงไปห้อมขงเมือง ๓ ฮอบ ก็

บังเกิดเปนเวียงแวดอ้อม ๓ ชั้น มีหอเลยมีปราการอ้อมเปนดั่งคนเฮานั้นแล แล้ววอดบังเกิดขึ้นผาสาท ๗ หลังโฮง ๆ ใสดั่งดาวตึงฟ้า บังเกิดขึ้นเสนาเค้าขุนหลวงทั้ง ๔ นบนอมน้อมชูลีไหว้ซูพาย เสนาพร้อมสามพันหกหมื่นมาแวดล้อมบาท้าวซูพาย นางสนมพร้อมสามพันหกหมื่นมาแนบเฝ้าบาท้าวซูพาย อันว่าคนเข้าไหลเชียงแสนแสนโกฏิ ช้างและม้าไหลเข้าซูทางเงินคำล้นไหลมาคับคั่งคือดั่งฝนหลั่งล้นเดือน ๙ เห่งมา เสื้อผ้าพร้อมทั้งแผ่นแพรขาว กาสาไหลนองมาดั่งทรายไหลแล้ง ตลาดใหญ่ตั้งเดียรดาษเปนแถว ยูสำบายสุขไพ่ไทยทั้งค่าย ฝูงบ่าวน้อยคนเบียวชายฮาม เสียงโห่นั่นทั่วเมืองทั้งค่าย อยู่สนุกล้นเชียงแสนสนุกยิ่ง ฝูงไพ่น้อยไหลเข้าสู่พาย เขาก็บ่อฮ้อนกระทำไอ่นาสวน เถิงยามมาก็หากมีเต็มเล้า ก็บ่บังเกิดแท้คนลักเอาของ ทั้งงัวควายบ่ห่อนมีคนฆ่าก็สุขอยู่ย้อมบุญบารมีมาก ยูท่างเททอดให้สังโฆเจ้าซูองค์ ก็หากฤๅชาเท่าเชียงแสนสนุกยิง คำซ่าเท่าเมืองกว้างซูแดน อันว่าคนไหลเข้าเชียงแสนบ่มีขาด เจ้าสนุกอยู่สร้างเมืองกว้างแห่งตน ก็บ่มีหย่อนย้านทุกประเทศแดนไกล

ยูสำบายสุขไพ่ไทยยอย้อง ตทา ในกาลเมื่อนั้น คำซ่าเท่า
พระยาใหญ่สามขา พระยาก็โกรธาแข็งเคียดเคมบ่มีย่านก็
มีแล ตทา ในกาลยามนั้นพระยาสามขาก็เข้ามายังเสนา
อำมาตย์มาพร้อมเพรียงกันแล้ว ก็ตกแต่งรี้พลทั้งหลายได้
สามล้านปายสี่แสนพระยาก็เสด็จไปกลับด้วยเสนาโยธาทั้ง
หลาย ไปด้วยลำดับคาวทางนานได้ ๓ เดือนแล้ว สัม-
ปัตโต ก็ไปฮอดไปเถิงนาหลวงทุ่งใหญ่แล้วก็ตั้งอยู่ทัพฮาว
คาวฮอดอยู่ในที่นั้นแล้ว ก็ใช้ข่าวสาส์นไปเถิงท้าวอำคา
อันเป็นเจ้าเมืองแสนว่า ดูราพระยาเชียงแสน ท่านจัก
โดยเฮาฤๅ ฤๅว่าบ่โดยนั้นจา เถิงฤดูแท้สังขารปีใหม่เมื่อ
ใด ท่านจงนำช้างม้าเงินคำแท้ส่วยเฮาคันว่าบ่โดยเฮาแท้
จักตัดหัวให้ขาด คันว่าจักสู้แท้เชียงแสนให้ว่ามาท่อน ตู
จักบ่ไว้เมืองท้าวบ่ยอมแท้แล้ว คันว่าขืนขัดแล้วจำนายใช้
ฮีบ ขึ้นขี่ม้าตัวกล้าฮีบไป เถิงท่านท้าวเมืองใหญ่เชียงแสน
เขาก็เมือขาบไหว้ทูลเจ้าบ่นาน ฝูงทูตาเจ้าสามขาเมืองใหญ่
มาฮอดเจ้าพายพีขาบกรณ์ ว่าให้เจ้าองค์อาจยอมตนจงให้
มีช้างม้าเงินคำแท้ขาบถวาย เถิงเมื่อสังขารข้ามฮอดเถิงปี
ใหม่ส่งส่วยเจ้าอย่าได้หลาคา ตทา ในกาลเมื่อนั้นอำคา

เจ้าตนอาจเชียงแสนจึงกล่าวว่า ดูราท่านนายทูตาคนใช้ สูจงคืนคอบท้าวพระยาใหญ่สามขาเทียวเทอญ ให้สูนำบรรณาการไปส่วยไฮกูแท้ กูนี้ฤๅชาแท้เสวยราชย์เชียงแสน กูก็บ่มีกัวแท้เมืองใดสักหยาด ให้สูนำช้างม้าเงินคำนั้นส่วยกูว่าเนอ คันว่าบ่นำมาแท้บรรณาการส่งส่วยกูนั้น กูจักพื้นมอดเมี่ยนตายแท้บ่หลอ สูจงคืนคอบเจ้าพระยาใหญ่สามขา จงให้เคาคารี้พลกับต่าวคืนเมือบ้านอันบิดาไท้ภรรยาลูกรักสูนั้น เขาอยู่บ้านคองถ้าจ่มหาแลนา อถ ในกาลเมื่อนั้น พระยาเชียงแสนกว่าดังนั้น บันคนใช้พระยาสามขาก็ลาลงหนีจากบาบุญกว้าง เขาก็เมือฮอดเท่าท้พยาวคาวจอดแล้ว ก็ก้มขาบไหว้พระยาเจ้าแห่งเขาพระยามีใจโกรธเคียดมากนัก เป็นดั่งงูอิสรพิษ อันท่านหากเอาไม้มาตีวงหางนั้นแล กล่าวว่าเฮาจักไปรบเอาเมืองเชียงแสนให้ได้เทอญ ว่าดั่งนั้น อถ ตทา ในกาลเมื่อคนใช้หนีจากเมืองแล้วดั่งนั้น พระยาเชียงแสนก็สั่งเสนาอำมาตย์ให้ฮักษาบ้านเมืองแห่งเฮาก่อนเทอญ เฮาจักเมือขออัญเชิญพระยาบิดามาแข็งบ้านเมืองก่อนแล ค้อมสั่งเสนาอำมาตย์แล้วดังนั้นก็บายเอาธนูกับดาบสีคันไชแล้ว เจ้า

ก็เสด็จมาด้วยลวงอากาศมาเถิงเมืองทรายฟองอันเป็นเมือง พ่อดั่งนั้น เจ้าก็ลงมาจากอากาศแล้ว ก็ขึ้นเมือสู่ผาสาท พระยาพ่อแลแม่แห่งตนแล้ว ก็ไหว้ว่าข้าแด่พระบิตาธิราชเจ้า ข้าผู้ลูกก็ได้เมืองใหญ่เชียงแสนที่พุ้น ก็ด้วยสมภารพ่อเป็นเจ้าก็ข้าแล ยังมีพระยาตนหนึ่ง เป็นใหญ่กว่าท้าวพระยาทั้งหลาย เรียกชื่อว่าพระยาสามขา ก็ได้เสวยเมืองอันหนึ่ง ชื่อว่าเมืองล้อนคร ก็เต้าเอารี้พล-พหลโยธามาประมาณว่าได้ ๑๒ โกฏิ มาตั้งทัพฮาวคาวจอดอยู่ในนาหลวงทุ่งใหญ่ที่พ้น เขาก็ใช้ข่าวสาสน์มาเถิงข้าผู้เป็นลูกว่า ให้นำดอกไม้เงินคำช้างม้าวัวควาย เมือส่วยไฮทุกปี ๆ ว่าดั่งนั้น ข้าผู้เป็นลูกก็มีข่าวสาสน์เมือตอบว่าให้ท่านพระยาใหญ่สามขาให้สูนำบรรณาการส่วยไฮเฮาพี่ กูบ่มีกัวเกงย่านฝูงพระยาเมืองอื่นที่ใดนั้น ให้สูนำช้างม้าเงินคำนั้นส่วยกู ข้าผู้ลูกก็มีข่าวสาสน์ไปตอบดั่งนั้น บัดนี้ขอพ่อเป็นเจ้าเมือคอมข้าอย่าไลแด่ท่อนพระยาเชียงแสนตนลูกก็เล่ากิริยาอาการดั่งนั้น ที่นั้นพระยาใหญ่ตนเป็นเจ้าเมืองทรายฟอง คันว่าเจ้าได้ยินพระยาตนลูกเล่าเหตุแก่ตนดั่งนั้น เจ้าก็บ่กัวสักหน่อย เจ้าก็

มักใค่เมือนับด้วยลูกว่า ดูราเจ้าลูกฮักแก่พ่อเฮยเจ้าอย่า
กัวเกงสังกี่พ่อเทอญ แม้ว่ามันจักล้นเหลือดินก็ตามส่าง
เขาท่อน แม้ว่าเขาจักบินบนขึ้นเวหาอากาศก็ส่างเขาพ่อ
ท่อน แม้นว่าเขาจักฮวยมนต์กล้าเปิ่นคนเหลือแผ่นก็ตาม
แม้นว่าเขาจักดำสอดพื้นมาแท้ก็บ่กัว เขาจักมนต์เป่าให้
เปิ่นไฟเผาแผ่นก็ตาม เขาจักมนต์เป่าให้เปิ่นน้ำท่วมนอง
ก็ดี ก็บ่กัวอาคมเขาท่อไยยองน้อย พระยาใหญ่ทราย
ฟอง จาด้วยลูกแห่งตนดั่งนั้น พระอาทิตย์ก็ตกต่ำค่าไป
แล้ว พระยาทั้งสองพ่อลูกก็นอนอยู่เหนืออาสนาอันดี
แล้ว วิภาตายรัตติยาในคืนวันนั้นฮ่ง สายสุริยะก็พุ่ง
ขึ้นมาพระยาทั้งสองพ่อลูกก็ลุกจากอาสนาแล้ว ก็ส่งน้ำ
ชำระเนื้อตนบรบวร ก็เสวยข้าวน้ำโภชนอาหารเหนือ
ไตคำอันนายพ่อครัวหากตกแต่งมาถวายหั้นแล คันว่า
เสวยข้าวแล้วสองกษัตริย์ก็ตกแต่งเดาดา ถือเอาธนู
แลตะบองเพชรแล้วก็สั่งอำมาตย์ว่า ดูราเสนาทั้ง
หลายเฮย เฮาพระองค์ก็จักไปกับด้วยลูกเฮาเจ้าพระยา
เชียงแสนก่อนแล ท่านทั้งหลายจงฮักษาบ้านเมือง

ก่อนเทอญ ค้อมว่าพระยาสั่งเสนาทั้งหลายแล้วสองกษัตริย์ ก็เสด็จไปด้วยลวงอากาศ ก็ไปฮอดไปเถิงเมืองใหญ่เชียง-แสนพอยามงาย ก็ขึ้นเมือสู่ผาสาทโฮงหลวงแล้ว ก็สถิตอยู่เหนือแท่นแก้วด้วยศรีสวัสดีหั้นแล ตทา ในกาลเมื่อนั้นบ้นเสนาทั้งหลายก็พร้อมกันมาแวดล้อม อ้อมเฝ้าพระยาทั้งสองฮอดทุกก้ำทุกพายหั้นแล แต่นั้น นาย พ่อ ครัว ก็ตกแต่งพางายมา ถวาย พระยา ทั้ง สอง พระ องค์ ทั้งสองพระองค์ก็เสวยข้าวงายแล้ว แล้วเจ้าก็แต่งเดาดา ถือธนูแลดาบสีคันไช ก็เสด็จไปเถิงนาหลวงทุ่งใหญ่ ที่พระยาสามขาเอารี้พลมาตั้งทัพฮาวคาว จอดอยู่ พระยาสามขาทิสวาคันว่าเห็นพระยาทั้งสองพ่อลูกไปเถิงดั่งนั้น ก็เอินบ่าวเสนาแก้วหาญทั้งหลาย ให้ห้างศาสตราวุธทุกทัพทุกที่แล้ว ก็เฉพาะเพื่อรบเล้วกับด้วยพระยาทั้งสองก็มีแล อถในกาลเมื่อนั้นบ้นพระยาตนลูก ก็กล่าวคำด้วยสีหนาทบ่เกงขามว่า ดูราพระยาสามขาเฮย จงให้ท่านเอารี้พลเสนาแห่งท่านคือเมือ เมืองแห่ง ท่าน เสีย เทอญ ลูกแลเมียแห่งท่านทั้งหลายก็ว่าจักคอง หา ทุกวัน ทุกคืน บ่ขาด ชะแลผิว่าสูบ่คืนเมือ ดั่งนั้นจงพร้อมกันนำรี้พลช้างม้าเมือน้อม

นมัสการเฮาพระองค์ประการหนึ่ง จงให้ท่านเข้าเมือมอบเมือง ส่วยดอกไม้เงินคำทุกปี ๆ นั้นเทอญ พระยาเชียง-แสนกล่าวดั่งนั้น บั้นพระยาสามขาได้ยินแล้ว ก็ลวดมีใจอันเคียดมากนัก ก็เทินบ่าวโยธาแก้วหาญ ทั้งหลายเพื่อจักรบเล็วดั่งนั้นแล้ว ท้าวก็บายเอาธนูแล้วก็ยิงไปประดุจจะดั่งฟ้าผ่าได้ ๗ ที อันว่าบุคคลทั้งหลาย คือช้างม้าก็ล้มท่าวตายไปบ่เศษสลอกมีหั้นแล ส่วนว่าบืนก็ไปตัดยังหัวแห่งพระยาสามขา ก็เถิงซึ่งอนตายไปบัดเดียวหั้นแล ท้าวก็เห็นคนแลสัตว์ตายไปบ่เศษสลอดั่งนั้น พระยาก็ซ้ำยิงธนูให้คนแลสัตว์ช้างม้าโยธาคืนมาดั่งเก่า อันว่าคนทั้งหลายอันตายแล้วก็คืนมา ช้างม้าทั้งหลายก็คืนหมดเสียงเสียแล้ว เขาก็พร้อมกันทูลเมือไหว้ทุกคน ๆ หั้นแล พระ-ยากล่าวว่า ดูราท่านทั้งหลายฝูงเป็นเสนาโยธาทั้งหลาย จงคืนเมือสู่บ้านสู่เมืองแห่งสูทั้งหลายเทอญ อันว่าลูกแลเมียพายบ้านแห่งสูทั้งหลายก็จักคองเห็นหน้าชะแล ตทา ในกาลเมื่อนั้นบั้นคนทั้งหลาย คันว่าได้ยินพระยากล่าวดั่งนั้น เขาก็ยกมือไหว้ตั้งไว้เหนือหัว ทุก คน ๆ ยังมีเสนา ใหญ่ผู้เป็นแก่กว่าคนทั้งหลาย ท้าวพระยาใหญ่น้อยก็พร้อมกันว่า

ไหว้ท้าวเธอ ข้าไหว้เจ้าผู้หาทุกข์บ่ได้ ฝูงข้าทั้งหลายขออัญเชิญเจ้ากูทั้งสองให้ลงมาในท่ามกลางทัพที่นี้ ฝูงข้าทั้งหลายขอถวายยังเครื่องฝูงนี้ มีเครื่องศัสตราวุธ หอก ดาบ และช้างม้าทั้งหลายฝูงนี้แก่เจ้าข้าทั้งสอง ขอให้ไว้ชีวิตแก่ฝูงข้าแด่เทอญ พระยาทั้งสองพ่อลูกคันว่าได้ยินถ้อยคำฝูงโยธาเสนาอำมาตย์ไหว้ขอโยมดังนั้น เจ้าทั้งสองก็ลงมาในกลางหมู่คนทั้งหลายแล้ว เขาก็ขออันเชิญเจ้าทั้งสองขึ้นสู่ช้างมังคละตัวประเสริฐ อันห้างแล้วด้วยเครื่องประดับประดาทั้งหลาย แล้วก็แห่แหน เอาพระยาทั้งสองคืนมาสู่เมืองเชียงแสนเทพมหานครแล้ว ก็ขึ้นสู่วิชัยยนต์ผาสาทแล้ว เขาก็พร้อมกันถวายบ้านเมืองทั้งมวลแก่พระยาทั้งสองว่า เทวฝูงข้าไหว้มหาราชเจ้า บัดนี้ฝูงข้าทั้งหลายขอถวายบ้านเมืองทั้งมวล ในอาณารัฐเขตขงกงเมืองสามขาและเมืองน้อย ๑๒ หัวเมือง เป็นข้าส่วยไฮบ่ขาดแก่มหาราช-เจ้าทั้งมวลก็ข้าเทอญ ตั้งแฮกแต่วันนี้ไปหน้าขอมหาราช-เจ้าจงเป็นเจ้าแก่ฝูงข้าทั้งหลายก็ข้าเทอญ เสนาอำมาตย์ท้าวพระยาก็พร้อมกันถวายบ้านเมืองและหอกดาบ ช้างม้าทั้งมวลแล้วเขาก็อำลามหากษัตริย์เจ้าแล้ว ก็หนีเมือหา

บ้านหาเมืองแห่งพระยาสามขา อันเป็นที่อยู่แห่งตนก็มีแล อถตทา ในกาลเมื่อนั้นพระยาทรายฟองตนเป็นพ่อ เจ้าก็สั่งลูกแก้วใค่จักคืนมาหาบ้านเมืองแห่งตน ก็บอกให้หมู่เสนาทั้งหลาย ก็จงพร้อมกันปฏิบัติเจ้าพระยา ตนเป็นลูกแห่งเฮา ไว้ให้เป็นนาคราชในเมืองเชียงแสนมหานครที่นี้ อย่าได้ประมาทสักคนเทอญ เฮาพระองค์ก็ใค่จักคืนเมือหาบ้านเมืองแห่งเฮาก่อนแล พระยาก็สั่งเสนาอำมาตย์แล้ว ก็แต่งห้างขัดดาบสีคันไชและธนูทิพย์แล้ว ก็เสด็จมาด้วยลวงอากาศ สัมปัตโต ก็มาฮอดมาเถิงเมืองทรายฟองเทพมหานครแล้ว ก็ขึ้นสู่ผาสาทมีอำมาตย์เสนาหากชะพัศแวดล้อมอ้อมเป็นบริวารก็มีหั้นแล เจ้าก็สนุกชมชื่นยินดีด้วยชาวเมืองทรายฟองทั้งมวล ทำบุญให้ทานบ่ขาดทุกวัน ๆ ก็มีแล บ่อาจจักกั้วเกงแต่ท้าวพระยาข้าเศิก ทั้ง มวล อันจักมาเถิงแก่บ้านเมืองก็หาบ่ได้สักแห่งก็มีแล เจ้าก็เสวยราชสมบัติในเมืองทรายฟองที่นั้นนานประมาณว่าได้ ๘๑ ปีแล้ว เจ้าสุระคตจุติจากฟากเมืองคน ได้เอาตนเมือเสวยสมบัติในเมืองฟ้าเสวยสุขก็มีแล กิริยาอาจารย์เจ้าผู้มีปัญญาจาแก้ไขในเรื่องเมืองทราย ฟอง จัก เกิด มา ภาย หน้า ให้ นัก

ปราชญ์เจ้าทั้งหลายผู้ฉลาดด้วยปัญญาจงพิจารณาในมโน-ทวารจื่อจำไว้ อันเทพยุดาหากมาบอกแก่ชาวเมืองทั้งหลายให้เป็นนิทานอันจักมาภายหน้าบ่คาดบ่คา โดยดั่งนิมิตกำลังสัมมัตตัง ก็เสด็จบรบวรควรเท่านี้ก่อนแล

ตำนานเมืองพวน

ก่อนจะกล่าวเรื่องนี้ เราจะต้องกล่าวไว้ก่อนว่า ผู้ใดได้เสวยราชย์เป็นกษัตริย์องค์แรกที่ในแผ่นดินลาว กษัตริย์องค์แรกนั้นชื่อว่าขุนบัลลินนัว ได้เสวยราชย์ล่วงมาได้ประมาณหลายร้อยปีมาแล้ว และมีบุตรห้าองค์ องค์หนึ่งได้เป็นเจ้าเมืองหลวงพระบาง องค์ที่สองได้เป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์ องค์ที่สามเป็นเจ้าเมืองพวน องค์ที่สี่เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ และองค์ที่ห้าเป็นเจ้าเมืองเขมร แต่การครอบครองเมืองเหล่านี้ก็ไม่ได้จัดให้ถูกต้องตามฐานาศักดิ์ของเจ้าเมือง และผู้ใดได้เป็นเจ้าเมืองแทนเจ้าเมืองเหล่านั้นต่อไปข้าพเจ้าก็หาทราบไม่ กษัตริย์เมืองพวนองค์แรกที่ข้าพเจ้าทราบนั้นชื่อเจ้าหลวง ครั้นสิ้นพระชนม์

แล้ว เจ้าชมภูผู้บุตรขึ้นเสวยราชย์แทน เจ้าชมภูล่วงไปแล้ว เจ้าเสียงผู้บุตรแทน ครั้นเจ้าเสียงล่วงไปแล้ว เจ้าน้อยผู้บุตรนั่งเมืองแทน เจ้าน้อยมีบุตรห้าองค์ ชื่อ เจ้าโพ เจ้าทัพ เจ้าพรหมมา เจ้าอุง เจ้ากำ แต่องค์แรกสององค์นั้นได้สิ้นพระชนม์ ยังอยู่แต่เจ้ากำได้ครองเมืองพวน กษัตริย์เวียงจันทน์องค์แรกนั้นชื่อเจ้าอินทร์ ครั้นล่วงไปแล้วเจ้านันทผู้เป็นน้องนั่งเมืองแทน ครั้นเจ้านันทล่วงไปแล้ว เจ้าอนุผู้เป็นน้องนั่งเมืองแทน เมื่อครั้งเจ้าชมภูเป็นเจ้าเมืองพวนประมาณ ๗๐ ปี มาแล้ว เมืองพวนได้ขึ้นกับหลวงพระบางและได้ส่งบรรณาการดอกไม้เงินทองปีละสองตำลึงทุก ๆ ปี เมื่อครั้งเจ้านันทได้เป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์ พระเจ้าแผ่นดินไทยได้มีโองการไปถึงเจ้าชมภูให้ยกกองทัพไปตีเมืองหลวงพระบาง ซึ่งได้ตีได้สำเร็จ ฝ่ายน้องเจ้านันทได้เกณฑ์ให้คนหนึ่งชื่อเขียวเป็นแม่ทัพยกไปรบกับเจ้าชมภู เจ้าชมภูปราชัย เจ้านันทจับได้แล้วได้เอาตัวส่งมาเวียงจันทน์ ให้เอาตัวไปแทงเสียด้วยหอก ครั้นเพชฌฆาตได้พาตัวเจ้าชมภูเดินทางมาถึงตำบลที่จะฆ่าแล้ว ก็เผอิญฟ้าผ่าถูกหอกซึ่งเพชฌฆาตถือนั้นหักสะบั้นไป

ครั้นเจ้านันทเห็นเหตุเป็นดังนี้แล้ว จึงสั่งให้ปล่อยเจ้า-ชมภูไปครองเมืองพวนตามเดิม และให้ส่งเครื่องบรรณา-การแก่เมืองเวียงจันทน์ตามที่เจ้าชมภูได้ส่งแก่เมืองหลวงพระบางแต่ก่อน ครั้นอยู่มาเจ้านันทได้ล่วงไป เจ้าอนุจึงได้ครองเวียงจันทน์แทน และในเวลาครั้งนั้นเมืองพวนได้อยู่ในการปกครองแห่งเจ้าน้อย ครั้นอยู่มาในปีกุนเจ้าอนุได้คิดกบฏยกกองทัพมาทำศึกกับพระเจ้าแผ่นดินไทย พระเจ้าแผ่นดินไทยได้จัดกองทัพออกไปตีทัพเจ้าอนุแตก เจ้าอนุจึงได้หนีเล็ดลอดไปเมืองญวน ณ วันเสาร์แรมสองค่ำเดือนหก และได้ยกเมืองให้เป็นเมืองขึ้นกับเจ้า-เมืองญวนเจ็ดเมือง คือ เมืองพวน เมืองเชียงกัน เมืองสวย เมืองจัมใหญ่ เมืองจัมน้อย เมืองสอน และเมืองลาม แล้วเจ้าเมืองญวนจึงให้เจ้าอนุไปอยู่ในเมืองพวน ซึ่งในเวลาขณะนั้นอยู่ในการปกครองแห่งเจ้าน้อย ซึ่งเป็นปู่ของพระพนมสารนรินทร ครั้นอยู่มาหน่อยหนึ่ง พระ-เจ้าแผ่นดินไทยได้ทราบความตามเรื่องราวเจ้าอนุแล้ว จึงได้โองการสั่งให้เจ้าพระยาโหราบดินทรเดชาเป็นแม่ทัพ เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงจัดให้พระพิเรนทรเทพคุมทหาร

เปนทัพหน้ายกล่วงไปเมืองพวนก่อน แล้วเจ้าน้อยจึงได้ยกทัพออกมาบรรจบกับพระพิเรนทรเทพจับเจ้าอนุได้ จึงได้ส่งตัวลงมากรุงเทพ ฯ ครั้นเจ้าเมืองญวนทราบข่าวว่าพระเจ้าแผ่นดินไทยจับเจ้าอนุไปได้ จึงได้ให้องรีบัดเปนแม่ทัพยกไปตีเมืองพวนจับเจ้าน้อยและบุตรชายได้ ส่งมาเมืองญวน เจ้าเมืองญวนจึงให้เอาตัวไปแทงเสีย ครั้นเจ้าน้อยล่วงไปแล้ว เจ้าเมืองญวนจึงได้ตั้งให้เจ้าสานซึ่งเปนลูกพี่ลูกน้องกับเจ้าน้อยนั้นขึ้นครองเมืองพวน และได้ให้ทหารไว้ ๓,๐๐๐ สำหรับจะได้ป้องกันอาณาเขตอยู่มาหน่อยหนึ่ง เจ้าสานเอาใจออกหาก เจ้าเมืองญวนมีหนังสือมาถึงพระพิเรนทรเทพว่าเมืองญวนนี้แต่ก่อนได้เปนอาณาเขตของไทย และบัดนี้ขอให้พระพิเรนทร ฯ ยกกองทัพมาช่วยกันไล่พวกญวนออกไปเสียจากเมือง ครั้นพระพิเรนทร ฯ ทราบความแล้วจึงได้ยกกองทัพมาบรรจบกับเจ้าสานล้อมพวกญวนไว้ และไล่ฆ่าฟันทหารญวนสามพันตายลงมาก ที่เหลือตายบ้างเล็กน้อยก็หนีไปเมืองญวนแล้วเจ้าสานจึงได้อพยพครอบครัวและชาวเมืองพวนมาตั้งบ้านเรือนอยู่หนองคาย แล้วให้เจ้าสากับเจ้าสาลีซึ่งเปน

ลูกพี่ลูกน้อง คุมชาวเมืองพวนกลับไปครองเมืองพวนทั้งสองคน อยู่มาหน่อยหนึ่งพระพิเรนทรเทพได้พาเจ้าสานลงมาเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินไทย พระเจ้าแผ่นดินไทยจึงได้ทรงตั้งให้เป็นขุนนาง เมื่อครั้งเจ้าสานลงมาจากเมืองพวนแล้ว พวกชาวเมืองได้คิดประทุษร้าย จับเจ้าสากับเจ้าสาลีฆ่าเสีย ยกผู้อื่นขึ้นว่าการแทนได้ประมาณ ๑๕ ปี ครั้งนั้นเตคุยได้เป็นเจ้าเมืองญวน เจ้าเมืองญวนจึงสั่งให้ปล่อยบุตรเจ้าน้อย ซึ่งเจ้าเมืองคนก่อนได้จำคุกไว้นั้นกลับไปเมืองพวน ตั้งให้เจ้าโพครองเมือง ครั้นเจ้าเมืองหลวงพระบางทราบข่าวว่าเจ้าโพได้ครองเมืองพวนจึงมีหนังสือไปถามว่า เจ้าโพจะยอมส่งเครื่องบรรณาการแก่หลวง-พระบางตามเคยเหมือนอย่างบิดาเจ้าโพได้ส่งแต่ก่อนหรือไม่ ถ้าไม่ส่งแล้วจะยกกองทัพไปรบ เจ้าโพจึงมีคำตอบไปว่า จะยอมส่งเครื่องบรรณาการแก่หลวงพระบาง เจ้าเมืองหลวงพระบางจึงมีคำสั่งลงมายังกรุงเทพ ฯ ด้วยเรื่องเจ้าโพนั้น พระเจ้าแผ่นดินไทยจึงทรงพระอนุมัติออกไปให้เจ้าโพครองเมืองพวนต่อไป และในเวลาขณะนั้น เจ้าเมืองญวนได้ยกมาเบียดเบียนเมืองพวนอยู่เนือง ๆ

เจ้าโพจึงได้สู้ยอมเสียส่วยให้ญวนอีกทุก ๆ ปี เพราะจะไม่ให้ญวนมาข่มเหงเบียดเบียนต่อไป ครั้นอยู่มาเจ้าโพล่วงไป เจ้าอุงผู้เป็นน้องได้ว่าการแทน ในขณะนั้นพวกฮ่อได้มาย่ำยีชิงเอาหัวเมืองขึ้น ซึ่งอยู่ปลายแดนข้างเหนือเมืองพวน คือเมืองลาใหญ่ เมืองลาน้อย เมืองห้อ เมืองคิว เมืองลา เมืองมัว เมืองทัก เมืองทาอวย เมืองเมือก เมืองคอย เมืองพวน ชาวเมืองเหล่านั้นเรียกว่ามอยแลภูไทย (แปลว่าไทย) แต่ว่าอยู่ในการปกครองแห่งญวน และชื่อเหล่านั้นก็ได้เรียกตามคุณประโยชน์ของเมืองนั้น ๆ แล้วพวกฮ่อได้ยกมาตีเอาเมืองกันเมืองโสบัด เมืองคำเหนือ เมืองฮ่อ เมืองคำใหญ่ เมืองลาน เมืองออ ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของเวียงจันทน์ แล้วพวกฮ้อได้ยกไปตีเอาเมืองเชียงคำ ครั้นเจ้าเมืองญวนรู้ความว่าพวกฮ่อมาย่ำยีเบียดเบียนเมืองขึ้น จึงได้จัดกองทัพยกไปรบฮ่อที่ตำบลบ้านบัวแขวงเมืองเชียงคำ พวกฮ่อแตกแล้วแม่ทัพญวนจึงได้มีหนังสือไปถึงเจ้าอุง ซึ่งเป็นเจ้าเมืองพวนให้ยกมาช่วย แล้วเจ้าอุงเสียทีฮ่อ ตายที่บ้านบัวทัพญวนก็แตกยับเยินไป ไม่ได้มารบฮ่ออีก อยู่มาไม่ช้านัก

พวกฮ่อมีใจกำเริบขึ้น ยกมาตีเอาเมืองพวนได้ในปีคริสตศักราช ๑๘๗๓ ก่อนฝรั่งเศสทำหนังสือสัญญากับญวนปีหนึ่ง ครั้นเมืองพวนเสียแก่ฮ่อ พระพนมสารนรินทรซึ่งเป็นหลานของเจ้าอุง ได้อพยพครอบครัวเจ้าอุงลงมาหนองคาย และพวกฮ่อก็ได้ตามตีลงมาจนถึงเวียงจันท์ ครั้งนั้นพระยามหาอำมาตย์ได้ออกไปเป็นข้าหลวงว่าการเมืองอุบล ครั้นทราบกิจการแห่งพวกฮ่อแล้วจึงได้ยกกองทัพขึ้นไปเวียงจันท์ ตีทัพฮ่อแตกยับเยิน หนีไปได้แต่หกคนเท่านั้น ในเวลาขณะนั้น พระยาราชวรานุกูลได้ยกกองทัพออกจากหลวงพระบางตามพวกฮ่อขึ้นไป ตีทัพแตกสองทัพ ทัพหนึ่งที่นาบัว อีกทัพหนึ่งที่ทุ่งเชียงคำ พวกฮ่อได้หนีทิ้งบ้านเมืองที่ตีได้สิ้น ครั้นพระยามหาอำมาตย์ทราบว่าพวกฮ่อแตกหนีไปหมดแล้ว จึงได้ให้พระพนมสารนรินทรไปเป็นเจ้าเมืองพวนพลาง ๆ ครั้นอยู่มาภายหลัง เจ้าขันทีซึ่งเป็นบุตรของเจ้าอุงนั้นขึ้นว่าการเมืองพวน ล่วงมาได้ประมาณหนึ่งปีแล้ว ครั้นฮ่อรู้ข่าวว่าทัพไทยกลับ จึงได้ยกมาตีเอาเมือง ซึ่งตีได้แต่ก่อนนั้นกลับคืนได้สิ้น ตั้งแต่เวลานั้นมา ฐานทัพศึกฝ่ายไทย

จึงได้มีอยู่กับพวกฮ่อเนือง ๆ จนทุกวันนี้ พวกฮ่อเหล่านี้ คือพวกจีนซึ่งตั้งซ่องสุมอยู่ในป่าเที่ยวเป็นโจรตีปล้นบ้านเมืองเล็กน้อยในพวกนี้ แบ่งออกเป็นสามพวก พวกหนึ่งมีธงดำเป็นสำคัญ พวกหนึ่งธงเหลืองเป็นสำคัญ และอีกพวกหนึ่งนั้นซึ่งตีเมืองพวนได้มีธงแดงเป็นสำคัญ

ตำนานเมืองพวน (ต่อ)

เมื่อขุนลอผู้เป็นพี่อยู่ครอบครองเมืองหลวงพระบางอยู่เป็นสุขสบายแล้ว ขุนลอมีความคิดถึงเจ็ดเจืองผู้น้องซึ่งครอบครองเมืองพวนเพราะเจ็ดเจืองกับขุนลอสองพี่น้องมีความรักกันมาก ทั้งฝ่ายเจ็ดเจืองก็มีความคิดถึงพี่ เจ็ดเจืองจึงพาเอากำลังลงไปหาขุนลอผู้พี่ ครั้นเจ็ดเจืองลงไปถึงเมืองหลวงพระบาง ขุนลอผู้พี่ก็มีความยินดี ขุนลอจึงออกไปรับเจ็ดเจืองเข้าไปในเมือง ให้ที่พักรับภูศรีกลางเมืองหลวงพระบาง ภูศรีนี้ชื่อเดิมชื่อเขากล้า ขุนลอและเจ็ดเจืองสองพี่น้องก็พร้อมกับเข้าพักในที่ทำไว้นั้น แล้วท้าว

พระยาและชาวเมืองก็พร้อมมาทำขวัญเสร็จแล้ว พวกชาวเมืองก็มีความยินดี เจ็ดเจืองกับขุนลอสองพี่น้องนั่งเคียงกันอยู่แล้วก็สนทนากันด้วยราชการเมืองต่าง ๆ ขุนลอกับเจ็ดเจืองความคิดถูกต้องกันเหมือนดังความคิดพรหม แล้วขุนลอจึงว่าเรานี้เป็นพี่น้องบิดามารดาเดียวกัน แต่เราต่างคนต่างได้ครอบครองเมือง เมืองเราสองพี่น้องเขตแดนใกล้ชิดติดกัน เราทั้งสองต้องประกอบด้วยความรักษาไมตรีอย่าให้เป็นที่แตกร้าวกันได้ให้เหมือนดังพระบิดาได้สาบานน้ำให้เรากินนั้นเทอญ อนึ่งเราก็ควรจะหมายเขตแดนที่ติดต่อกันไว้ อย่าให้เป็นที่เสื่อมสูญในกาลข้างหน้า ขุนลอและเจ็ดเจืองคิดถูกกันที่จะแบ่งหมายเขตแดนเมืองพวนเมืองหลวงพระบางเพื่อจะให้ตั้งมั่นในชั่วมหากัลป์ และจะได้หลักสืบไปจนบุตรหลานเหลน เจ็ดเจืองกับขุนลอจึงพร้อมจัดแต่งขุน ๘ นาย ให้ออกไปหมายเขตแดน กำหนดให้ขึ้นไปทางน้ำคาน ถ้าถึงภูเขาหลุบแล้วให้ตั้งที่นั่น แล้วแบ่งกันไปทางฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ ขุนทั้ง ๘ รับคำสั่งของขุนลอและเจ็ดเจืองแล้ว แปดขุนก็รีบไป ครั้นขุนทั้ง ๘ ไปถึงเขาหลุบแล้ว แปดขุนก็พากันขึ้นไปถึงยอดเขาหลุบ

แล้วก็พากันนั่งพักแบ่งกัน สี่ขุนให้ไปหมายเขตแดนฝ่ายเหนือ สี่ขุนไปหมายเขตแดนฝ่ายใต้ สี่ขุนที่ไปทางใต้นั้นออกจากเขาหลุบ ไต่สันเขาหลุบไปถึงเขาโทน ไต่สันเขาโทนไปถึงเขากิ่วกับกิ่วก่อง ไต่สันเขากิ่วกับกิ่วก่องไปถึงเขากิ่วคองไต่สันเขากิ่วคองไปถึงเขามอน ไต่สันเขามอนไปถึงเขากะแทะ ไต่สันเขากะแทะไปถึงเขากะทิงขึ้นเขากะทิงไต่สันไปถึงเขากะซิง ขึ้นเขากะซิงไต่สันไปลงใส่บ้านค่วงจากบ้านค่วงถึงเมืองกาย เมืองซองจากเมืองกาย เมืองซองถึงหน้าง่าบ่ำแค จากหน้าง่าบ่ำแคไปถึงบ้านถินน้อยจากบ้านถินน้อยไปถึงนาขม จากนาขมไปลงใส่ห้วยใหญ่ตามห้วยใหญ่ร่องถึงน้ำงึมที่ท่าหวาย จากท่าหวายน้ำงึมขึ้นเขาหงส์ไต่สันเขาหงส์ไปถึงสะกาบ้านด่านหินคอน จากสะกาบ้านด่านหินคอนไปถึง เสว ต ซ้อย เชียง ค้อม ปากซาว จากที่เสวตซ้อยเชียงค้อยปากซาว ลงไปใส่น้ำชันตามน้ำชันร่องถึงหาดทรายพวนริมน้ำชัน ออกจากหาดทรายพวนขึ้นเขากิ่วใต้ ไต่สันเขากิ่วใต้ไปถึงพนอมบ้านแดด จากพนอมบ้านแดดไปลงใส่ปากน้ำกะดิงใน ส่วน น้ำ กระ ดิง นี้คือ น้ำม่วนแต่ปากที่ออกต่อกับน้ำของเขาเรียกว่าปากกะดิง

แล้วตามน้ำกะดิงขึ้นไป ถึงหมอนท้าวท่าเพียจากหมอนท้าวท่าเพียไปถึงยอดน้ำซุน จากยอดน้ำซุนไปถึงยอดน้ำยางจากยอดน้ำยางขึ้นเขาแร้ว ไต่สันเขาแร้วไปถึงเขาใส ไต่สันเขาใสไปถึงเขาแสด ไต่สันเขาแสดไปถึงเขาผาคับไต่สันเขาผาคับไปลงใส่ยอดห้วยเผือก ตามห้วยเผือกร่องไปถึงห้วยหาดคาว แล้วข้ามน้ำโม้ขึ้นเขาผาหลวงไต่สันเขาผาหลวงลงไปใส่เพียงบ้าง จากเพียงบ้างลงไปใส่น้ำโม้ ตามน้ำโม้ล่องถึงปากห้วยสวาง จากปากห้วยสวางขึ้นเขาหลวง ไต่สันเขาหลวง ไปถึงแคว้นแร้วเมืองคำจากแคว้นแร้วเมืองคำขึ้นเขาหลวงเมืองคำ ไต่สันเขาหลวงเมือง คำไปลงใส่น้ำเนินตามน้ำเนินขึ้นถึงปากน้ำลาน เท่านี้เป็นเขตเมืองพวนทิศบูรพ์ ๆ ทีนี้จะว่าด้วยสีขุนที่ขึ้นไปหมายเขตเมือง พวนกับเมืองหลวงพระบางฝ่ายเหนือตั้งต้นเขาหลูบที่แปดขุนแบ่งกันนั้น สี่ขุนที่ไปฝ่ายเหนือก็ตามน้ำคานขึ้นไปถึงปากน้ำคาว จากปากน้ำคาวตามน้ำคานขึ้นไป ถึงปากน้ำสวยแล้วขึ้นเขาปากน้ำสวยไต่สันเขาปากน้ำสวยไปถึงต้นมะม่วงเค้าแดนเมือง ที่มีผลสองอย่างอย่างหนึ่งเป็นมะม่วงดำ อย่างหนึ่งเป็นมะม่วงบ้านจึงได้เรียกชื่อต่อ ๆ กันมาว่าต้นมะม่วงเค้าแดนเมืองตัน มะม่วงนั้นสูงตั้งแต่ดินขึ้นไปถึงค่าคบประมาณได้ ๕ วา โตได้

๔ อ้อม จากต้นมะม่วงเค้าแดนเมืองไปถึงเขานางคำผง ไต่สันเขานางคำผงไปถึงบ้านตาด จากบ้านตาดลงไปใส่น้ำเสียบเมืองสันลงไปใส่ปากน้ำซิ่ว ตามน้ำซิ่วล่องไปถึงห้วยนาหลวง จากห้วยนาหลวงไปลงใส่ห้วยนาแร้ง ตามห้วยนาแร้งล่องถึงน้ำเนิน ตามน้ำเนินล่องถึงปากน้ำลาน แปดขุนที่แบ่งกันไปหมายเขตแดนเลยไปบรรจบกันในปากที่ปากน้ำลาน ตั้งแต่พ้นเมืองลานลงไปเป็นแดนดินเมืองประกันหลวง คือเมืองญวนแปดขุนหมายเขตแดนแล้ว ก็พากันกลับลงไปยังเมืองหลวงพระบางเข้าไปเฝ้าขุนลอและเจ็ดเจืองทูลการที่ได้ไปหมายสำคัญเขตแดน ขุนลอกับเจ็ดเจืองได้ทราบความของแปดขุนแล้วก็มีความยินดี การซึ่งเมืองลานช้างกับเมืองพวนได้แบ่งเขตแดนกันนี้ ขอให้เป็นหลักอันมั่นคงไปชั่วมหากัลป์ ใครอย่าได้เอาเขตแดนซึ่งกันและกัน จนชั่วบุตรหลานเหลนที่จะได้สืบสกุลต่อ ๆ ไปในข้างหน้า จนกว่ามหาสมุทรแห้งจนเห็นทรายพื้นสมุทรแห้งปลิวขึ้นไปทั่วโลก หรือว่าเขาพระสุเมรุล้มอันตรธานลงไปก็ดี หรือว่าไฟเกิดไหม้ในภัทรกัปนี้ จึงให้ที่หมายเขตแดนและคำที่แบ่งปันเขตแดนและคำที่แบ่งปันเขตแดน

กันนี้สูญเมื่อนั้นเมื่อใดในภัทรกัปนี้ยังตั้งอยู่ตราบใด ขอให้เขตแดนและคำที่ไว้สัญญาตกลงกันนี้ตั้งอยู่ตราบนั้น ถ้าใครไม่พึ่งตามคำสัญญาที่ได้ตกลงกันนั้นให้ผู้นั้นดับ ไปเหมือนดังเพลิง และให้คนนั้นเล็กและน้อยเข้าไปดังคนปอกกองบี และขอให้มีอันตราย ๑๐ ประการเกิดขึ้นในตัวตนนั้น และเมื่อคนนั้นตายขอให้ ไป ตก น รก หมกไหม้ให้มาก กว่าแสนปี และผู้นั้นอย่าได้มีอายุยืน ให้ปีในอายุสั้นเข้ามา คนนั้นแม้นปลูกต้นอย่าให้โต ปลูกหวายให้ทันเถาหวายล่อนและแก่ แม้ผู้นั้นแหงนหน้าขึ้นไปบนให้ฟ้าผ่า คนนั้นไปป่าให้เสือกินแม้คนนั้น ไป ทาง น้ำ ให้ เงือก ใหญ่ กินและให้อัปรีย์จัญไรถึงตัวคนนั้นทุกวันจนชั่วบุตรและหลานเหลนโหลน ใครอย่าได้ชิงเขตแดนซึ่งกันและกัน และอย่าได้ยกกำลังไปรบราฆ่าฟันซึ่งกันและกัน ถ้าราษฎรและช้าง ม้า โค กระบือ เมืองใดหนีอยู่ในเขตของผู้ใดให้ส่งคืนให้กันโดยดี เมืองใครให้เป็นเมืองคนนั้น เพราะเจ้าเจืองกับขุนลอสองพี่น้องได้สาบาน น้ำ ให้ แก่ กัน แล้วและคำที่ กล่าว มา นี้ ขอ ให้ มั่น คง อยู่ ได้ ในแสนม หา กัลป์

จะได้เป็นหลักมั่นคงดังพัทธสีมาแก่พงศ์พันธุ์ต่อไป ถ้าผู้ใดไม่ฟังคำดังที่กล่าวมานั้น ถึงพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นมาก็อย่าให้เห็นผู้นั้น ครั้นขุนลอกับเจ็ดเจืองทำสาบานกันแล้ว เจ็ดเจืองก็ลาขุนลอผู้เป็นพี่กลับคืนไปยังเมืองเชียงขวางดังเก่า ต่อ ๆ มาได้หลายชั่วแล้ว

ครั้นเมื่อเจ้าสุวรรณบั่นลังได้ครอบครองเมืองหลวงพระบางในเมื่อศักราช ๑๕๔๒ เจ้าสุวรรณบั่นลังจึงแบ่งเขตแดนของเมืองหลวงพระบางเติมให้กับนายคำกองเมืองพวนอีก กำหนดเขตแดนเมืองหลวงพระบางที่เติมให้นายคำกองเมืองพวน คือตั้งแต่บ้านพริกบ้านผึ้งไปถึงเมืองคะมัง จากเมืองคะมังไปถึงเกาะจาวเหนือปากน้ำคะมัง จากปากคะมังไปถึงบ้านแขม จากบ้านแขมไปถึงบ้านขาม จากบ้านขามไปถึงบ้านครก จากบ้านครกไปถึงเกาะตรวสลาลาศ จากเกาะตรวสลาลาศไปถึงยอยไฮ จากยอยไฮไปถึงพวกรัก จากพวกรักไปถึงบ้านเกิน จากบ้านเกินไปถึงปากน้ำทวาย จากปากน้ำทวายถึงหอคำ จากหอคำไปถึงฮางชิงปากน้ำเนียด จากปากน้ำเนียดไปปากน้ำชัน จากปากน้ำชันไปถึงปากห้วยขอก จากปาก

ห้วยขอกไปถึงเชียงษา จากเชียงษาไปถึงเมืองษา เหล่านี้เจ้าลานช้างได้จัดเติมให้แก่เมืองพวน ครั้นมาถึงเมื่อศักราช ๑๕๖๐ เจ้าเชฐวังโศได้ครอบครองเมืองหลวงพระบาง จึงซ้ำยกเขตแดนที่ท่ากือริมน้ำคานให้กับเมืองพวนอีก เพื่อมิให้เสียทางไมตรีพี่น้องกัน ตามดังกษัตริย์แต่ก่อนที่ได้เคยยกเขตแดนแก่กัน เขตแดนดังที่กล่าวมาแล้วนั้นมิใช่เป็นเขตของเมืองหลวงพระบางแล้ว หากเป็นเขตแดนของเมืองพวนโดยแท้

ต่อนี้ไปจะกล่าวถึงแดนเมืองคำเกิดคำม่วน อันเจ้าเมืองคำเกิดคำม่วนได้ยกเขตแดนเมืองมาให้กับเมืองพวน จำเดิมต้นเหตุที่พระยาเมืองคำเกิดคำม่วนจะยกเขตแดนมาเป็นของพวนนั้น เจ้าเมืองคำเกิดได้กระทำความผิดต่อน้องเจ้าเมืองพวน เจ้าเมืองพวนจึงปรับไหม เจ้าเมืองคำเกิดคำม่วนเป็นเงินตายหนักร้อยเจ็ดสิบหกชั่งสี่สิบบาท กับทองคำหนักร้อยสี่สิบเจ็ดชั่งสิบเก้าตำลึงสองบาทกับสลึงเฟื้อง พระคำเกิดทั้งท้าวเพี้ยกรมการราษฎรพากันกลัวเจ้าเมืองพวน เพราะหาเงินทองที่เสียค่าปรับไหมไม่มี เจ้าเมืองคำเกิดและท้าวเพี้ยกรมการทั้งหลายจึงพร้อมกันยก

เมืองคำเกิดคำม่วน ทั้งเขตแขวงของเมืองคำเกิดคำม่วนให้กับเมืองพวนในเมื่อศักราช ๙๔๕ ปีมะแม เบญจศก พระคำเกิดได้ยกเขตแดนเมืองคำเกิดคำม่วนและไพร่พล-เมืองมาเป็นเขตแดนเมืองพวน เพื่อจะใช้แทนเงินค่าปรับไหมกำหนดเขตแดนที่เจ้าเมืองคำเกิดคำม่วนได้ยกเขตแดนมาเป็นเขตเมืองพวน ตั้งแต่เขตเมืองโม๋และเมืองม่วนใหญ่ เมืองม่วนน้อย เมืองพิง จากเมืองพิงไปเมืองแสด จากเมืองแสดไปเมืองหนาง จากเมืองหนางไปถึงเมืองราช จากเมืองราชไปถึงเมืองจ่อย จากเมืองจอยไปถึงเมืองจวน จากเมืองจวนไปถึงบ้านแยซางและนาเดื่อ จากนาเดื่อไปถึงเชียงชางเชียงหิน จากเมืองเชียงชางเชียงหินไปถึงปากน้ำม่วน จากปากน้ำม่วนขึ้นไปถึงปากน้ำงอม จากปากน้ำงอมไปถึงแดนเมืองพึง จากแดนเมืองพึงออกไปฝ่ายซ้ายไปถึงเมืองจอง จากแดนเมืองจองขึ้นเขาหนอกไต่สันเขาหนอกไปลงใส่ดอนแม่ค้อม จากดอนแม่ค้อมขึ้นฝ่ายเหนือไปถึงต้นมะม่วงใหญ่ เอาต้นมะม่วงใหญ่เป็นที่สำคัญหมายเขตแดนจากต้นมะม่วงขึ้นเขากำและเขาลานต่อไปถึงเขายำไก่ จากเขายำไก่ไปลงใส่ยอดน้ำยวน

จากยอดน้ำยวนลงไปใส่ยอดน้ำโม้ เอาน้ำโม้เป็นเขตแดน เท่านี้พระยาคำเกิดได้มอบเขตแดนมาเป็นเขตแดนเมือง-พวน เหล่านี้ทั้งสิ้นเป็นเขตแดนเมืองพวน ขอให้เขตแดนดังที่กล่าวมานี้ มั่นคงไปชั่วในภัทรกัปนี้ เพราะกฎหมายสำหรับเมืองมีที่ได้ยกเขตแดนใช้หนี้ซึ่งกันและกันของจงพากันพึ่งเถิดนักปราชญ์และท้าวเพียกรมการราษฎรทั้งหลาย เขตแดนที่ได้กล่าวมานี้เป็นเขตบ้านเมืองของเรา ถ้าผู้ใดเป็นคนราชการก็จงพากันจำออกที่หมายเขตแดนดังกล่าวมาแล้วนั้น เพราะพระเดชพระคุณของเจ้านายของเรามากอาจที่จะนับไม่ได้ เหตุว่าขุนบรมราชาได้ให้มาเป็นเจ้าแห่งเราทั้งหลายเป็นสิ้นเขตแดนเมืองพวนแต่เพียงนี้

พงศาวดารย่อเมืองเวียงจันทน์

จุลศักราช ๑๒๕๕ ตัวปีมะเส็งเป็นเดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ วันเสาร์ องค์เป็นเจ้ากัติยะได้สร้างตำนานเมือง แผนเมือง และโศกเมือง และอัครนามตามโบราจริยมาดังนี้ ให้พิจารณาเอาเทอญ

อันนี้แผนเมืองฉบับหนึ่งแล

ศักราช ๕๗ (๑) ปีได้ (กุน) เจ้าองค์หล่อนิพพานต์

ศักราชได้ ๖๐ ทัศปียี (ขาล) พระไชยเข้าเมือง

ศักราช ๖๘ ปีเส็ด (จอ) จันธุลงโขน

ศักราชได้ ๖๙ ปีได้ (กุน) น้ำท่วมหลวง

ศักราชได้ ๗๐ ทัดปีไจ้ (ชวด) อาชญาเจ้าทั้งสองขึ้นตั้งทรายฟอง

ศักราชได้ ๗๔ ปีสี (มะโรง) ไฟไหม้ทุ่งฝน

ศักราชได้ ๗๕ ปีไส้ (มะเส็ง) ครัวขึ้นตั้งเมืองคุก

ศักราชได้ ๘๐ ทัดปีเส็ด (จอ) เมืองฮมคด (กบฏ) กวาดครัวออก

---

(๑) จ.ศ. ๑๒๕๗

ศักราชได้ ๘๘ ปีซะง้า (มะเมีย) เศิกเพี้ยฮม

ศักราชได้ ๙๒ ปีเส็ด (จอ) พนมแตกที่ก่อน

ศักราชได้ ๙๘ ปีสี (มะโรง) พนมผ้าขาวพนางแตก

ศักราชได้ ๑๔ ตัวปีเส็ด (จอ) อากาศสูนตะวันมืดปีนั้น (สุริยคราส) อาชญาเจ้านิพพานก็แม่นปีนั้นแล

ศักราชได้ ๑๗๐ ตัวปีเป้า (ฉลู) เจ้าองค์หลวงนิพพาน

ศักราชได้ ๑๘๐ ตัวปีมด (มะแม) อาชญาเจ้าบุญได้เวียงจันทน์

ศักราชได้ ๑๒๐ ทัศปียี (ขาล) ปาศักแตก (จำปาศักดิ์)

ศักราชได้ ๑๒๔ ปีมด (มะแม) ครัวแสนนครไชยแตก ขึ้นเวียงจันทน์

ศักราชได้ ๑๒๘ ปีเส็ด (จอ) แผ่นดินไหว เศิกหมื่นจุมก็แม่นปีนั้นแล

ศักราชได้ ๑๒๙ ปีไค้ (กุน) แกว (ญวน) ม้าง (รบ) เมืองละคร

ศักราชได้ ๑๓๔ ปีสี มะโรง) เจ้าวงเมืองหลวง (หลวงพระบาง) มาเลว (รบ) เวียงจันทน์ แผ่นดินไหว ก็แม่นปีนั้น เศิกผ้าขาวเป็นปีเก่าเท่าฮอดปีใหม่

ศักราชได้ ๑๓๙ ปีเมิงเฮ้า (ระกา) บาศัก แตก เดือน ๔ อาชญาปาศักดิ์เข้าเมืองไทยเดือน ๗

ศักราชได้ ๑๔๐ ทัดปีเส็ด (จอ) เจ้าพระวอและเมืองละครแตก เดือน ๔ ขึ้น ๑๔ ค่ำ วันจันทร์

ศักราชได้ ๑๔๑ ปีกัดได้ เวียงจันทน์แตก

ศักราชได้ ๑๔๒ ปีไจ้ (ชวด) เจ้าเวียงจันทน์คืน (กลับมาเมือง) เดือนเจียง (อ้าย)

ศักราชได้ ๑๔๕ ปีกาเม่า (เถาะ) สังฆะ (สงฆ์) เมืองลาวเข้าเมืองไทย

ศักราชได้ ๑๔๘ ปีซะง้า (มะเมีย) อาชญาเจ้านันท์ได้เมืองพวน (เชียงขวาง) แล

ศักราชได้ ๑๔๙ ปีมด แกวเบียนยาก (ญวนเบียดเบียน)

ศักราชได้ ๑๕๐ ทัดปีสัน อาชญาเจ้านันท์ได้เมืองหลวง (หลวงพระบาง) แล

ศักราชได้ ๑๕๓ ปีไค้ (กุน) เจ้าปาศักดิ์นิพพาน เวียงจันทน์ เมืองนครเจ้าสมพมิตแตกแกว (ญวน) ก็แม่น ปีนั้นแล

ศักราชได้ ๑๕๖ (ขาล) ไทยเอาเจ้านันท์ใส่ซีก (ตรวน)

ศักราชได้ ๑๕๙ ปีไส้เจ้าอินมาม้าง (รื้อ) กอนงัว

ศักราชได้ ๑๖๓ ปีฮวงเฮ้า (ระกา) เจ้าอินและ เจ้าปาศักดิ์แลหัวเมืองทั้งหลายมาพัง (ทำลาย) โพค้ำแต่ ปีเก่าเท่าฮอด (จนถึง) ปีใหม่

ศักราชได้ ๑๖๔ ปีเส็ด (จอ) แกว (ญวน) มา แต่ใต้

ศักราชได้ ๑๖๕ ปีไค้ (กุน) เจ้าบางกอกองค์ น้องนิพพาน เจ้าอึ่งกีนิพพาน คนทั้งหลายตัดผมก็แม่น ปีนั้นแล

ศักราช ๑๖๒ ตัวปีกาบไจ้ (ชวด) อาชญาแม่เจ้า บังมุก (มุกดาหาร) จุติ (ตาย) แล

ศักราชได้ ๑๖๘ ตัวปียี (ขาล) เจ้าอนุแลเมือง

นครบังมุก (มุกดาหาร) สร้างขัว (สะพาน) ในพระมหา-ธาตุวัดท่ง (ทุ่ง) บ่ (ไม่) ทันแล

ศักราชได้ ๑๖๙ ปีเม่า (เถาะ) เจ้าอนุเวียงจันทน์กลับเมืองละครบังมุก (มุกดาหาร) พร้อมกันฉลองขัว (สะ-พาน) ในพระมหาธาตุและวัดท่ง (ทุ่ง) เสตสัด (เศวต-ฉัตร) ธาตุหักก็แม่นปีนั้น อาชญาเจ้าบังมุก (มุกดาหาร) จุติ (ตาย) ก็แม่นปีนั้น

ศักราชได้ ๑๗๑ ตัวปีไส้ (มะเส็ง) เจ้าบางกอกผู้พี่ก็ จุติ (สวรรคต) แล

ศักราชได้ ๑๗๓ ตัวปีมด (มะแม) เจ้าน่าปาศักดิ์จุติ (ตาย) และพื้นบาทเจ้านุนิพพานก็แม่ปีนั้นแล

ศักราชได้ ๑๗๔ ตัวปีเตาสัน (วอก) เจ้ามหา-ชีวิตเวียงจันทน์ลงยาฉลองหอพระในพระมหาธาตุ แลแผ่นดินไหวเดือน ๕ แรม ๑๑ ค่ำวันเสาร์ก็แม่นปีนั้น

ศักราชได้ ๑๗๗ ตัวปีฮับไค้ (กุน) อาชญาเจ้าอุปฮาดบังมุก (มุกดาหาร) จุติ (ตาย) เดือน ๑๐ (แรม ๑๕ ค่ำ) วันพุธเจ้าเมืองคำทองหนีจากเมืองขึ้นมาถึงบังมุก (มุกดาหาร) ก็แม่นปีนั้นแล

ศักราชได้ ๑๗๘ ตัวปีฮวายไจ้ (ชวด) กักแห้งแล้งหลวง คนทั้งหลายตายอึด (อด) ข้าวแล

ศักราชได้ ๑๗๙ ตัวปีเป้า (ฉลู) อาชญาเจ้าบางกอกองค์น้องนิพพานน้ำท่วมหลวงก็แม่นปีนั้นแล

ศักราชได้ ๑๘๑ ตัวปีเม่า (เถาะ) ข่ามาจุด (เผา) เมืองปาศักดิ์ (นครจำปาศักดิ์) เมืองอัตปือแตกปีนั้น

ศักราชได้ ๑๘๓ ตัวปีไส้ (มะเส็ง) คนตายพวกหลวง (อหิวาตกโรค) ในเมืองลานช้าง (เวียงจันทน์) ก็แม่นปีนั้น

ศักราชได้ ๑๘๔ ตัวปีสง้าเจ้าเวียงจันทน์ให้ลูกชายลงไปนั่งเมืองปาศักดิ์ (นครจำปาศักดิ์) เดือนเจียง (เดือนอ้าย) แต่ปีเก่าเท่าฮอด (ถึง) ปีใหม่

ศักราชได้ ๑๘๕ ตัวปีมด (มะแม) ไทยออกมาสักเลขเมืองลาวทั้งหลาย นอกว่า (เว้นแต่) เวียงจันทน์แต่ปีเก่าเท่าฮวดปีสัน (วอก)

ศักราชได้ ๑๘๖ ปีสัน (วอก) เจ้าบางกอกนิพพาน เดือน ๙ ขึ้น ๖ ค่ำ วันพุธ

ศักราชได้ ๑๘๙ ปีไก้ (กุน) เจ้าเวียง-จันทน์ยกกำลัง (พล) ไปตีไทยเดือนสามบ่ (ไม่) ได้ จึงทบ (กลับ) คืนมาฮอด (ถึง) เวียงจันทน์

ศักราชได้ ๑๙๐ ปีใจ้ (ชวด) เดือน ๖ แรม ๒ ค่ำวันศุกร์เวียงจันทน์จึงแตกคืน มา อยู่ เมือง มหา ไชย ฮอด (ถึง) เดือน ๘ เจ้า เวียงจันทน์จึงมาอยู่เมืองแกว (ญวน)

ศักราชได้ ๑๙๑ ปีเป้า (ฉลู) เจ้าเวียง-จันทน์เสด็จคืนเมืองฮอด (ถึง) เดือน ๑๑ ไทยจึงได้เจ้าเวียงจันทน์แล

ศักราชได้ ๑๙๕ ตัวปีไส้ เศิกไทยมาตีเมืองมหา-ไชยแตก เดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ วันอังคารแล

โอมนโมเมสิทธิเชยยะวะวิวิเชยยันต์ สิทธิกิจังสิทธิ โลภังรปาตะติตากัดสะโกวา คุรุวินัง มหะโสธาธินิระสิละ นากะโยวาชิยะเนชะเนหิตานังกร อันนี้คาถาไปเผ้าเจ้าแล

อันนี้แผนเมืองฉบับหนึ่ง

ศักราชได้ ๖๐ ตัว พระไชยนั่งเมืองบียี (ขาล) แล

ศักราชได้ ๖๑ ปีกัดเม่า (เถาะ) พระยานงขึ้นมาเมืองแล

ศักราชได้ ๖๒ ปีกดสี (มะโรง) ข้าหลวงนำบุนกวาดขึ้นมาแล

ศักราชได้ ๖๓ ปีฮวงไส้ (มะเส็ง) ข้าหลวงนำนางขึ้นมา

ศักราชได้ ๖๔ ปีเตาสะง่า (มะเมีย) เพิ่นไปม้าง (รื้อ) ละครเอาเมืองนั้นขึ้นมา

ศักราชได้ ๖๕ ปีกามด (มะแม) เพิ่นเอาเมืองจันทน์บ่าวปั๊กลงเสีย

ศักราชได้ ๖๖ ปีกาบสัน (วอก) เพิ่นไปเอาราชวงศ์พระนครแล

ศักราชได้ ๖๗ ปีฮับเฮ้า เมืองจันลงโขนแล

ศักราชได้ ๖๘ ปีฮวยเส็ด เจ้าบ้านท่านกวาดครัวนอกเข้ามาใน

ศักราชได้ ๖๙ ปีเมืงได้น้ำท่วมหลวงไหลช้าง

ศักราชได้ ๗๐ ปีเบิกไจ้ (ชวด) เศิกโขงขึ้นมาตั้งเวียงคุกแล

ศักราชได้ ๗๑ ปีกัดเป้า (ฉลู) เจ้าใต้มาตั้งทรายฟอง

ศักราชได้ ๗๓ ปีฮวง เมากวาดครัวท่งฝนเดือนเจียง(อ้าย) ทรายฟองแตกไปตั้งสง้อแล

ศักราชได้ ๗๕ ปีกาไส้ (มะเส็ง) เจ้าโอเท-วะลัสะเจ้าบ้านทานซ้ำไปไล่หนีแล

ศักราชได้ ๗๖ ปีกาบสะง่า (มะเมีย) เจ้าบ้านท่านกวาดครัวภูเวียงลง

ศักราชได้ ๗๙ ปีเมิงเฮ้า (ระกา) น้ำท่วมเมืองแล

ศักราชได้ ๘๐ ปี เบิกเส็ดเก็บฮมของ

ศักราชได้ ๘๘ ปีฮวยสะง่า (มะเมีย) เป็นเศิกดอนตูมเพี้ยปู่แล

ศักราชได้ ๙๒ ปีกดเส็ดพระไชยนิพพานแลเดือน ๖ เพ็ง จิงหด (ยก) เจ้าบุญนั่งเมืองนั้นแล

ศักราชได้ ๙๓ ปีฮวงไค้ (กุน) ออกกลืม

ศักราชได้ ๙๘ ปีฮวงสี (มะโรง) เจ้าคำตายขุดหลุมภูเดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ วันศุกร์ไปธาตุพนมปีนั้น

ศักราชได้ ๙๙ ปีเมิงไส้ธาตุดอกช้อย ๆ

ศักราชได้ ๑๐๑ ปีกัดมด (มะแม) น้ำท่วมไหลอีทุม

ศักราชได้ ๑๐๒ ปีกดสัน (วอก) เศิกบ้านเบ้า

ศักราชได้ ๑๐๒ ปียัปเบ้า เจ้าอุปราชคด (กบฏ) แก่องค์หลวงองค์โตนั่งเมืองก็ปีนั้น

ศักราชได้ ๑๑๑ ปีกัดไส้ (มะเส็ง) เจ้าทั้งสองได้บ้านโชกปีพระลางพร้อมกัน

ศักราชได้ ๑๑๓ ปีฮวงมด (มะแม) เจ้าทั้งสองได้เวียงจันทร์แล

ศักราชได้ ๑๑๖ ปีกาบเส็ด (จอ) สอง (ฉลอง) ธาตุ หลวงขึ้นโคบ (ปีด) จังโกก็ปีนั้น

ศักราชได้ ๑๑๙ ปีเมิงเฮ้า น้ำท่วมไหลอีแก้ว

ศักราชได้ ๑๒๑ ยอ (ยก) หอ

ศักราชได้ ๑๒๒ ปีกดสี (มะโรง) เจ้าแผ่นหนีจากเมือง

ศักราชได้ ๑๒๖ ปีกาบสัน (วอก) ชา (เล่าลือ) เศิกโขง

ศักราชได้ ๑๒๗ ปีฮับเฮ้า (ระกา) เดือน ๔ เพ็งวันจันทร์กบกินเดือนยอ (ยก) หอพระแก้วเทิง (บน) หนองเต่า

ศักราชได้ ๑๒๘ ปีฮวยเส็ด (จอ) เดือน ๘ เพ็งพระไชยน้อยเอาลูกสาวถวาย

ศักราชได้ ๑๒๙ ปีเมิงไค้ (กุน) เศิกหมื่นจุมเสียราชบุตรย้อน

ศักราชได้ ๑๓๐ ปีเบิกไจ้ (ชวด) เอาเจ้าองค์นางเมือ (ไป) ม่าน

ศักราชได้ ๑๓๑ ปีกัดเป้า (ฉลู) ลงทัพไชยทุ่งหนองด้วง

ศักราชได้ ๑๓๗ ปีฮับมด (มะแม) ฉลองหอพระบางเพินสร้างปีกลายนั้น

ศักราชได้ ๑๔๐ ปีเบิกเส็ด (จอ) สร้างภูทรวงแล

ศักราชได้ ๑๔๑ ปีกัดไค้ (กุน) เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ วันจันทร์แตกเศิกไทยวันนั้น

ศักราชได้ ๑๔๘ ปีฮวยสะง่า (มะเมีย) เจ้านันทไปตีเมืองพวน (เชียงขวาง) แตกปีนั้น เดือน ๖ ขึ้นน้ำพ้ำลำพู้น (โน้น) ก็ปีเดียวนั้นแล

ศักราชได้ ๑๔๙ ขึ้นตีเมือง (หลวงพระบาง) ฮอต (ถึง) ๑๕๐ ปีเบิกสัน (วอก) เมืองหลวงแตกเดือน ๖ เจ้าผ่ายหน้าตายแลเอาเจ้าชุมลงมาแต่เมืองขวางก็ปีเดียวนั้นแล

ศักราชได้ ๑๕๑ ปีกัดเฮ้า (ระกา) ไปขุดกลองเมืองไทย

ศักราชได้ ๑๕๒ ปีกดเส็ด (จอ) จึงคืนมาและเอาธิสารเมืองพวนลงมาก็แม่นปีนั้นแล

ศักราชได้ ๑๕๓ ปีฮวงไค้ (กุน) แตกเศิกแกว (ญวน) เสียเจ้าอุปราช

ศักราชได้ ๑๕๔ ปีเต่าไจ้ เจ้าแกว (ญวน) กวาดครัวนอกลงถิ่น

ศักราชได้ ๑๕๕ ปีกาเป้า (ฉลู) ข้าวแพงนกเป็นพ้อมฮ้อยนบหกสารเป็นโปะ (ทะนาน) ๓,๐๐๐ เบี้ยแต่ มื้อดอก

ศักราช ๑๕๖ ปีกาบยี (ขาล) เดือนเจียง (อ้าย) ขึ้น ๔ ค่ำ เจ้านันท์หนีไปไทย เจ้าองค์หลวงมาก็ปีเดียวนั้น

ศักราชได้ ๑๕๗ ปีฮับเม่า(เถาะ) จึงได้นั่งเมืองแลเมือ (ไป) เศิกเมืองแถงก็ปีเดียวนั้น

ศักราชได้ ๑๕๘ ปีฮวยสี (มะโรง) แก่พระเจ้าวัดใต้แลสาวราชเหล็กเฮย

ศักราชได้ ๑๕๙ ปีเมิงไส้ (มะเส็ง) เศิกพระนาคีบ่ได้คืนมาโลดไปเลว (รบ) พระมาเมืองเชียงใหม่ในปีนั้น

ศักราชได้ ๑๖๐ ซ้ำว่าไปเลว (รบ) พม่าไปฮอด (ถึง) เมืองระแหงหั้นบ่ได้ไปลวดกลับคืนมา

ศักราชได้ ๑๖๑ ปีกัดมด (มะแม) ไปเอาอาชญาคำเกิดกับไพร่มาอยู่เชียงหัวซายหมด

ศักราชได้ ๑๖๒ ปีกดสัน องทวยมาขอกำลังไปตีประกันขึ้นทางเมืองพวนกวาดคืนมา เจ้าแกวบ่วายเสียธาตุ

ศักราชได้ ๑๖๓ ปีฮวงเฮ้า พระยาสุโพ ๆ เป็นแม่ทัพไปตีแกวท่าสีดา เจ้าอินท์ไปพอก (ปีด) ธาตุไทยมาเมืองนคร ๒๐,๐๐๐ ตามพระยาใต้น้ำ

ศักราช ๑๖๔ ปีเต่าเส็ด (จอ) เจ้าอินทะ เมือเศิกเชียงแสนบ่ได้

ศักราชได้ ๑๖๕ ปีกาไค้ (กุน) เจ้าหลอะ นิพพานเดือนสามขึ้น ๗ ค่ำวันศุกร์แล

ศักราชได้ ๑๖๖ ปีกาบไจ้ พระศรีหะตะนุได้นั่งเมืองแล

ศักราชได้ ๑๖๘ ปีฮวายยี (ขาล) เจ้าเวียง-จันทน์สร้างโฮง (วัง) แล

ศักราชได้ ๑๖๙ ปีเม่า (เถาะ) เจ้าเวียงจันทน์ไปฉลองขัว (สะพาน) ธาตุ

ศักราช ๑๗๐ ปีเปิกสี (มะโรง) สร้างวัดหนองคาย

ศักราชได้ ๑๗๕ ปีเต่าสัน (วอก)ไปฉลองเดือนเจียง (อ้าย) แรม ๔ ค่ำวันอังคารเจ้าเวียงจันทน์วัดธาตุ คืนมาเมื่อเดือนยี่ขึ้นสามค่ำวัน พฤหัสบดี ฮอด (ถึง) มื้อ (วัน) นั้นเดือน สามเพ็งตั้งบุญหลวงเท่าฮอด (จนถึง) มื่อฮับ ( ) จึงแล้ว สร้างขัว (สะพาน) ข้ามของก็ปีนั้น เดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำวันเสาร์เมื่อ (วัน) เมิงไค้ ( ) ยามใกล้รุ่งแผ่นดินไหวแล

ศักราชได้ ๑๗๖ ปีกาบเส็ด (จอ) เดือน ๖ ขึ้น ๒ ค่ำวันจันทร์เมื่อ (วัน) มิงไค้ ( ) เทวดาเล่นกลอง (ตีกลอง) เท่าฮอด (จนถึง) ๓ ค่ำวันอังคารจึงอย่า (หยุด) แล เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำวันอาทิตย์ยามกลองแลง (บ่ายโมงเศษ) ลมหลวง

ศักราชได้ ๑๗๘ ปีฮวยไจ้ (ชวด) เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำวันอาทิตย์ ตั้งบุญหลวงฉลองหอพระแก้วหอไต (หอไตร) ให้ทานผ้า ๗,๐๐๐ ผืนแรม ๗ ค่ำจึงแล้วแล

ศักราชได้ ๑๗๙ ปีเมิงเป้า เจ้าหลวงนิพพาน

ศักราชได้ ๑๘๒ ปีกดสี (มะโรง) เดือน ๗ ผีห่า (อหิวาตกโรค) กินคนเท่าฮอด (จนถึง) ปีฮวงไส้จึงหายแล

ศักราชได้ ๑๘๓ ปีฮวดไส้ (มะเส็ง) เดือนยี่ขึ้น ๙ ค่ำวันอังคารมื่อ (วัน) ฮับเฮ้า ( ) เจ้าแผ่นดินเสด็จจากเมืองไปสร้างเมือง ปาศักดิ์ (จำปาศักดิ์) เจ้าราชบุตรไปนั่ง (เป็นเจ้าเมือง) แล

ศักราชได้ ๑๘๖ ปีกาบสัน (วอก) เดือน ๖

ขึ้น ๘ ค่ำวันพุทธ มื้อกดไจ้ (   ) ตั้งบุญหลวงฉลองวัดศรีสระเกษ มื้อ (วัน) ๙ ค่ำแก่ฮูบ แฮม (แรม) ๒ ค่ำไฟ เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำวันเสาร์เมื่อ (วัน) ฮับ-มด (   ) ไหล (ล่องน้ำ) ท้าวศุขสาวสั้น เจ้าเมืองไทยนิพพานปีนั้น

ศักราชได้ ๑๘๗ ปีฮับเฮ้าเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำวันอาทิตย์มื้อ (วัน) กาบสัน (   ) ลมเพ (พัง) หอพระบาง เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ มื้อ (วัน) เมิงไค้ (   ) ยามกองแลง (บ่าย ๓โมงเศษ) ลมหลวง (พายุใหญ่) เพโฮง (พังวัง) เดือน ๘ ขึ้น ๑๔ ค่ำวันอังคารมื้อกัดไค้แผ่นดินไหว

ศักราชได้ ๑๘๘ ปีฮวยเส็ด (จอ) เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ วันอังคารยามกองงาย (เวลาเช้า ๓ โมง) ยอ (ยก) หอพระบางตะวันออก ๒ หน่วย (ลูก) แล

ศักราชได้ ๑๘๙ ปีเมิงไค้ (กุน) เดือน ๖ แรม ๒ ค่ำวันศุกร์แตกไทยแล

ศักราชได้ ๑๙๐ ปีเบิกไจ้ (ชวด) เดือน ๗ เจ้าเวียงจันทน์คืนมาฮอด (ถึง) ฆ่าไทยตัว (กระโดด)

หนี เดือน ๑๑ แรมค่ำ ๑ ไทยคืนมาไล่แตกหนีจากเวียงจันทน์

ศักราชได้ ๑๙๑ ปีกัดเป้าเดือนเจียง (อ้าย) ขึ้น ๓ ค่ำเจ้าน้อยเมืองพวน (เชียงขวาง) เข้ามาฮอด (ถึง) มื้อ (วัน) ๙ ค่ำออกมา แรม ๓ ค่ำไปเมืองแกว (ญวน) แล

ศักราชได้ ๑๙๒ ตัว ปีกดยี (ขาล) พระยาพิไชยขึ้นมาเอาครัวเมืองหลวง (หลวงพระบาง) โลด (เลย) จับเอาเจ้าอุปราชเมืองหลวง เดือน ๕ พระยาพิไชยตายในเมืองหลวงก็ปีเดียวกันนั้นแล้ว เดือน ๘ เพ็งวันจันทร์เจ้าของนั่งเมืองพานก็ปีนั้นเจ้าสุวรวงษาเอาครัวแต่หนองบัวมาตั้งอยู่หนองคายก็ปีเดียวกันนั้นแล้ว

ศักราชได้ ๑๙๓ ปีฮวงเม่า (เถาะ) ศักราชได้ ๑๙๔ ปีเต่าสี

ศักราชได้ ๑๙๕ ตัวปีกาไส้ เดือน ๓ แรม ๓ ค่ำวันจันทร์พระพิเรนทร์ยกทัพเมือตีเมืองเชียงขวาง เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำเมืองพวนแตกแล

ศักราชได้ ๑๙๖ ปีกาบสะง่า พระพิเรนทรเทพยกทัพจากเมืองหนองคายเมื่อตีเมืองพวนบ่ (ไม่) ได้คืนมา

ศักราชได้ ๑๙๗ ปีฮับมด (มะแม) เดือน ๕ พระพิเรนทรเทพเอาเจ้าของเมืองพวนไปจากเมืองหนองคายไปไทย

ศักราชได้ ๑๙๘ ปีฮวยสันเดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำวันเสาร์ มื้อเต่าสี ( ) ยามกองแลง (บ่าย ๓ โมงเศษ) แผ่นดินยะ (แยก) วัดหอกองต่อหน้าพระเสริมแล

ศักราชได้ ๑๙๙ ปีเมิงเฮ้า

ศักราชได้ ๒๐๐ ปีเบิกเส็ด เจ้าเถือนออกจากเมืองมหาไชยมาถึงเมืองหนองคายเดือนยี่ขึ้น ๑๒ ค่ำวันศุกร์มื้อกดเส็ด ( ) ยามเที่ยงวันแล

ศักราชได้ ๒๐๑ ปีกัดไค้ เจ้าเมืองหนองคาย (ยก) วัดโพไชยเมื่อเดือน ๓ แรม ๔ ค่ำวันเสาร์แลเดือน ๔ ขึ้นค่ำ ๑ วันพุธอากาศ สูนตะวัน (สุริยคราส) ก็ปีเดียวนั้นแล

ศักราชได้ ๒๐๒ ปีกดไจ้

ศักราชได้ ๒๐๓ ปีฮวงเป้า เดือน ๑๐ แรม ๑๐ ค่ำวันพฤหัสบดีได้เกณฑ์ทัพเมืองหนองคายไปตีเมืองวังครั้งก่อน

ศักราชได้ ๒๐๔ ปีเต่ายี (ขาล) ขึ้น ๑๑ ค่ำวันพุธไปทัพเมืองวังทีกลาง

ศักราชได้ ๒๐๕ ปีกาเม่า เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำวันอังคารไปทัพเมืองวังทีลุน (หลัง)

ศักราชได้ ๒๐๖ ปีกาบสี (มะโรง)

ศักราชได้ ๒๐๗ ปีฮับไส้ (มะเส็ง)

ศักราชได้ ๒๐๘ ปีฮวยสะง่า (มะเมีย) เดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำเจ้าเมืองหนองคายลงไปให้ (ทอด) กฐินธาตุพนมปีนั้น

ศักราชได้ ๒๐๙ ปีเมิงมด (มะแม) เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำวันศุกร์เก็บโขนใหม่ขึ้นครูเมื่อนั้น เดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำวันศุกร์ยามแลใกล้ค่ำมื่อฮับไค้ ( ) พระธาตุใหญ่หนองคายเพ (พัง) ลงน้ำของมื่อนั้นแล

ศักราชได้ ๒๑๐ ตัวเบิกสัน (วอก) เดือนยี่ขึ้น ๓ ค่ำวันอังคาร เจ้าเมืองหนองคายลงไปปลงศพ (เผาศพ) พระบรมราชาเมืองละครแล

ศักราชได้ ๒๑๑ ปีกัดเฮ้า (ระกา) วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำปีระกา ท้าวพรมมาลูกเจ้าน้อยเมืองพวนออกมาถึงเมืองหนองคายมื่อนั้น

ศักราชได้ ๒๑๒ ตัวปีกดเส็ด (จอ) เดือน ๙ แรมค่ำ ๑ วันเสาร์ เกิดพายุ (อหิวาตกโรค) คนตายเป็นอันมาก ถึงเดือน ๑๑ จึงหายแล

ศักราชได้ ๑๒๑๓[๑] ตัวปีฮวงไค้ (ไทยว่าปีกุน) เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำวันอาทิตย์ หลวงทิพย์จำนวจ (ตำรวจ) เมืองโคราชเป็นข้าหลวงเชิญท้องตราขึ้นมาว่าเจ้าอยู่หัวขึ้นสู่สวรรคตแล้วเจ้านายกรมการพร้อมกันแถหัวทุกคนในปีนั้นแล

ศักราชได้ ๑๒๑๔[๒] ตัวปีเต่าไจ้ (ชวด) เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำวันอาทิตย์มื่อฮวยเส็ด ( ) ยาม

๑. ต้นฉบับเป็น ๒๐๑๓

๒. " " ๒๒๑๔

กองงาย (๓ โมงเช้า) เจ้าสุวรรณวงศาผู้เป็นพระประทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคายนิพพาน (ถึงแก่กรรม) มื้อนั้นแล

ศักราชได้ ๑๒๑๕[๓] ตัวปีกาเป้า เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำวันพฤหัสบดีจึงให้เผาศพเจ้าเมืองแล

ศักราชได้ ๑๒๑๖[๔] ปีกาบยี (ขาล) เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำวันอังคารเจ้าราชบุตรบ้านสิงโคกผู้เป็นอุปฮาดขึ้นนั่งเมืองหนองคายมื้อนั้น

ศักราชได้ ๑๒๑๗[๕] ปีฮับเม่า (เถาะ) เดือน ๑๑ แรม ๖ ค่ำวันพฤหัสบดี เจ้าครู (พระครู) หอพระแก้วฟากใน (ฝั่งซ้าย) องค์มาเป็นเจ้าครูหลักคำเมืองหนองคายนิพพานมื้อนั้น ถึงเดือนยี่ขึ้น ๑๒ ค่ำวันเสาร์จึงได้เผาศพแล เดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำวันจันทร์ เจ้าหน่อคำเป็นข้าหลวงเชิญท้องตราขึ้นมาชำระเลข เมืองหนองคายแลเมืองลาวฝ่ายตะวันออกแล

---

๓. ,, ,, ๑๐๑๕

๔. ,, ,, ๑๐๑๖

๕. ,, ,, ๑๐๑๗

ศักราชได้ ๑๒๑๘[๑] ตัวปีมะโรงอัฏฐศก เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำวันพฤหัสบดี เจ้าหน่อคำจึงยกจากเมืองหนองคายไปไทยแลเดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำวันพฤหัสบดี น้ำท่วมเมืองไหลออกจากทุ่งนาเป็นอันมาก เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำวันอังคาร มื่อเท่าเส็ด ( ) ขุนวรธานีและเจ้าเหมื่นเป็นข้าหลวงขึ้นมาเอาพระเสริมยกจากเมืองหนองคายไปไทยก็ปีนั้น

ศักราชได้ ๑๒๑๙[๒] ตัวปีมะเส็ง นพศก เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำวันจันทร์หลวงศรีวรโวหารท้าวเหมื่นเป็นข้าหลวง ขึ้นมาพระใสยกไปไทยมื่อนั้นอีกเล่าแล เดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำเจ้าราชบุตรบ้านสิงโคกผู้เป็นพระประทุมเทวาธิบาลเจ้าเมืองหนองคายนิพพาน (ถึงแก่กรรม) มื่อ (วัน) นั้นแล

พิเห็นควันดาว ชื่อว่าทุมเกตุให้ดูแลทายว่าสันทิเห็นทุมเกตหน (ทิศ) บูรพา เกรงข้าเศิกจักมาขุนเมืองขุนนาย

๑. ต้นฉบับเป็น ๑๐๑๘

๒. " " ๑๐๑๙

จักเสียข้าวของหลาย เห็นหนทิศทักษิณมีทุกข์แก่เมืองนั้น เศิกจักมาให้แข็ง เห็นหนประจิมขุนนางจักมีคำกังวลจัก เสียเมืองคนจักเจ็บไข้มาก เห็นหนอุดรจักเสียขุนใหญ่จัก มา เห็นอาคเนย์เมืองบ้านจักแล้งเศิกจักมามากนัก เห็น หนหรดีไฟไหม้บ่มีจักเสียนางใหญ่หนึ่งแล เห็นหนพายัพจัก กังวลด้วยยากข้าว ข้าวจักแพงเศิกจักมาให้กินให้แข็ง เห็น หนอีสานให้แข็งแกพรามสูตรจึงดี ตายบ่มีจักเสีย ขุนมวลแล

บทตั้งบ้านเมืองในชมพูทวีปเฮานี้เป็นดังเดียวกันแล แผ่นดินหนาได้ถึง ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ก็หวั่นไหวไปมา ถึง ๒ ที พระอาทิตย์พระจันทร์พระอังคารก็หวั่นไหว ไปมาแล ออกเบื้องหุ่ง (รุ่ง) ทีปก้าทีปยังบ่หวั่นไหว ไปมา แต่พระเพลิงสิ่งเดียวแล กะธา สามพระยามา บั้ดสุมชุมลุม (ชุมนุม) กันตั้งกาตลาดลี (ตลาด) ก็จัก มีมืดมนอนทกาล ๗ วัน ๗ คืนแล วันถ้วน ๗ ผู้พระ- เพลิงหนี วันถ้วน ๗ เป็นฝนแลลม วันถ้วน ๘ เห็น

ผาสาด (ปราสาท) เงินผาสาดคำผาสาดแก้วจักออกมา ผ้ำแผ่นดินหนานี้ พ่อเหลือมแม่เหลือม (งูเหลือม) จัก ออกมา พ่อจิเข็บ (ตะขาบ) แม่จิเข็บจักออกมาหนานี้ แล พ่องูแม่งูจักออกมาหน้านี้

นโมตรัสสะภควโต ชื่อว่าอินกะเทวาคำราชา อัน ว่า พระยาหมาจิ้งจอก ๔ ตัวนี้แม่นแม่แห่งเขาทั้งหลายแล บริวารและตัวนั้น ๑,๖๐๐ ตัวและจักกินคนใจบาปหาบุญ หาศีลมิได้แล ทางลุ่ม (ใต้) นางธรณีอิสูริย์แต่งทางน้ำ พระยาครุฑพระยานาค นางน้อยเมขลาแต่งทางบน ท้าว จัตุโลกบาลทั้ง ๔ กับทั้งพระยาเวสสุวัณแต่งทางเหนือ พระยากุมภัณฑ์ พระยาอินทร์พระยาพรหมแต่งมาเอาคน ใจบาปไปสู่นรกแลชมพูทวีป ฦเฮานี้ทอเกลิ้ดหอยหาที่ พึ่งบ่ได้แล ให้หาที่พึ่งเทอญ ชายคาฝ่าค้าบมีหากจักฆ่าพั้น กันกอบกำกินแล ดงพระยากับบั๋ณะทรง (ครอง) เมือง ได้ ๔ เดือน พระยาสุบรรณบินขึ้นมาแต่ดอนโขงจุดเผาผา สาด (ปราสาท) พระยาทั้ง ๔ นี้เพื่อบ่ได้ชนช้างหอเข้า ๔ คนฝูงบาปหากฆ่ากัน พ่อฆ่าลูก ลูกฆ่าพ่อ แลในเมือง ลานช้างตายเสียเบิ่นคนแสนล้าน สามแสน สามหมื่น สามพัน

สามร้อยสามสิบสามคนแล แตกตกต่างเมืองเป็นคน ๔๙,๙๐๙ คนแล ยังกับเมืองลานช้างล้านปลายสี่หมื่นสี่พันสี่ร้อยคนแล หล่าน้ำ (ใต้น้ำ) เหนือน้ำกลางน้ำจักเห็นเปนใหญ่เป็นเจ้าแผ่นดินผู้เดียว หนึ่งยังจักมีเจ้ายอดธรรม-จักลงมาบัดแผ้ว (ปราบ) แล ชื่อว่าบุรมมหาจักรมาบัดแผ้วให้พระยาธรรมนั้นแล คนตายเสียได้เจ็ดแสนปลายสองหมื่นสองคนยังต่อห้าแสนทัดแล ฝูงยังนั้นเขาจะได้เห็นพระยาเจ้าสุคนแล อายุผู้เฒ่ายังจักได้ ๑,๐๐๐ ปี ผู้หนุ่มจักได้ ๑๐,๐๐๐ ปี เด็กน้อยได้ ๑๐๐,๐๐๐ ปี พระอาทิตย์พระจันทร์พระอังคารออกเคิ่งเขา พระสุเมรุแลสองปีเฮา (เรา) เดี๋ยวนี้จึงเป็นปีพระยาธรรมปีหนึ่งแลสองมื่อ (วัน) จึงเป็นมื่อ (วัน) พระยาธรรมมื่อหนึ่งแลให้คนทั้งหลายฮ่ำพึง (พิจารณา) ดูเทอญ เดียวนี้นาผู้ใดฆ่าพ่อตีแม่ฆ่าเฒ่าแก่ลูกอาวชาวเฒ่าได้กี่ยานคำกั้งห่ม (ร่ม) ขาวยากสองดวง (คัน) แล ผู้ใดฆ่าพ่อจิจุมตัดศรีมหาโพธิได้ขี่ช้างเครื่องคำกั้งฮ่ม (ร่ม) ๓ ดวง (คัน) แล อายุยืนปานเห็ดละโงกนั้นแล ตายได้ตกนรกกับเกิดสักเทือแล ตายหมดถ้วนแล [แม่ฮ้าว ๆ ย้ายที่ออกจากตมหมดถ้วนแล้ว

เทวดาก็ทุกข์ไฮ้เข้าฆ่าพันกันถ้วนแล้ว ไม้ไผ่บ้านเป็นขีแล้ว น้ำสระหนองบกแห้งหมดถ้วนแล้ว สัตว์สิงกวนกินกันหมดแล้ว วังเป็นหาด หาดเป็นวังหมดถ้วนแล้ว เสนาพระยา-ครุฑในเมืองลุ่มก็หนี เทวดาก็หนีหมดถ้วนแล้ว ผีทุกข์จะเซิบเข้าสูนคนหานี้ให้เบิ่งบาลีสี่พันหมื่น เหตุว่าคนกระทำบาปหนักหนา บ้านเมืองบดีแล ฝูงนี้พระยาให้พิจารณาดูเทอญ ให้รักษาธรรมสามวันนี้เทอญ พื้นเมืองลานช้างเฮาแล ฯ

สิทธิการ จักกล่าวตำนานบ้านเมืองเฮานี้ เมื่อศักราชได้ ๙๔๑ ตัว เดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ยังมีเจ้าระษี ๓ ตน ตนหนึ่งชื่อว่านาคระษี ตนหนึ่งชื่อว่าบรรพตระษี ตนหนึ่งชื่อว่าอชิตระษี ๓ ตน กับทั้งเจ้าสัมณคุทธะเถรมาประสุมชุมกันที่ดอยสิงคุตราชแล้วจากันว่า เมืองทั้งสองคือว่าเมืองเชียงใหม่แล เมืองลานช้างจักเป็นอลหนนัก เจ้า-ระษีแล มหาเถรเจ้าจึงพิจารณาดูบ้านเมืองทั้งมวลแล้ว จึงทำนายไว้แก่คนทั้งหลายให้แจ้งแล้ว จึงว่าเมืองเชียงใหม่จักเป็นอนตายเมื่อศักราชได้ ๙๔๒ ปีกดยีนั้น เจ้าหน่อเมืองจักได้มาเสวยราชในเมืองลานช้าง ปางนั้นจักมีอานุ-ภาพมากนักแล อยู่บ่นานท่อใดซาวหงษา จักมาอยู่เมือง

เชียงใหม่ จิงซ้ำตกประเทศอื่นแล้วแตกมาเมืองลานช้างแล เมื่อเสวยราชย์ได้ ๑๒ ปี จุติ(ตาย)ไปหั้นแล เมื่อศักราชได้ ๙๕๔ ตัวปีฮวยสัน ยังมีผู้หนึ่งชื่อว่า ขุนหลวงจักได้เสวย ชาวลาวลานช้างอยู่เมืองเชียงใหม่ จักแตกมาเมืองลานช้าง ปางนั้น เมืองเชียงใหม่จักเป็นอันตรายมากนักหั้นแล ชาว เชียงใหม่จักแตกมาเมืองลานช้างปางนั้นแล คนผู้บาปจิง เอาคำธาตุน้ำพูนหนีมาตกเมืองลานช้างปางนั้นแล ศักราช ได้ ๙๖๐ ตัวปีกัดไค้พระยาตนหนึ่งเสวยราชย์ได้ครั้งนั้น ยังมีพระยาตนหนึ่งชื่อว่ามะละอักตัญญูจิกำจัดพ่อ ชื่อว่า ขุนหลวงละหนีมาเมืองเชียงใหม่ แคนแต่ชาวเมืองลานช้าง จักฆ่ากันเพื่อเหตุคำธาตุน้ำพุนไปตกเมืองลานช้าง พระยา กตัญญูจักเสวยราชได้ ๙ เดือนจักตายไปตามกรรมหั้นแล ศักราชได้ ๙๘๔ ตัวปีเต่าสัน ยังมีพระยาตนหนึ่งเข้าสู่ อำนาจพระยาธรรมจักเกิดท่งย่างเมืองขวางหั้นแล หลักหนึ่ง แม่นหงษาหลักหนึ่งแม่นลานช้างหลักหนึ่งเมืองศรีอยุธยา ในสามเมืองนี้เป็นเมืองเดียวกัน พระยาจึงใส่ชื่อวา เมือง ลานช้างตามราชภูบาลแล พระยาลายตีนเป็นกงจักรรักษา เมืองอินทปัถนคร พระยาไตพระยาลิ้นก่านรักษาเมือง

อังวะ พระยาบ่าลิไลยรักษาเมืองสาวดี พระยาสบฮุ้ง (รุ้ง) เอิกออง (อกนุน) รักษาเมืองศรียุธยา สี่พระยานี้เปิ่นใหญ่กับพระยาธรรมเจ้าแล พระยาธรรมทรงเมือง (ครอง) ทังย่างเมืองฝางหั้น (นั้น) แล บ่อนอยู่คนทังหลายได้ซื้อคำสุกฮ้อยหนึ่งแล แต่ผาสาทแก้วฮุ่งได้ ๑๐๐ วาแล เมือหน้าหากแม่นพ่อพระเจ้าเมตไตแล พระยาธรรมนี้แม่นพระยาบั๋ตเสนลอกคาบลงมาเลิกศาสนาอยู่ยามซิขึ้นมาสู่คาบตนแล้ว จึงปลุกนางพ้าทั้งหลายจิงว่าพอให้ผู้ขาทั้งหลายฮู้เมื่อไปคอม (ด้วย) แม่นางพ้าทั้งหลายว่าดังนั้นแล้ว

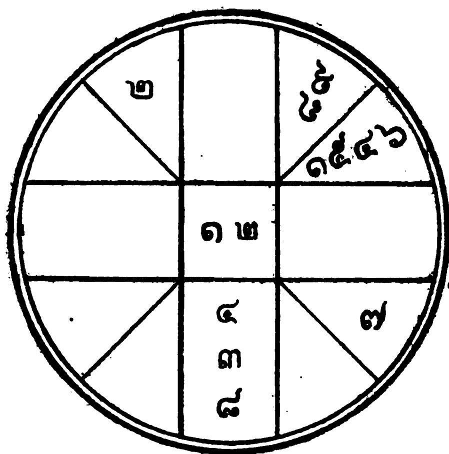
ศาสนาพระกุกกุสนให้พระยาบั๋ตเลิกศาสนาไว้ ถ้าพระโกนาคะมะนะ พระโกนาคะมะนะนิพพานไปแล้ว พระยาธรรมผู้ตามเลิกศาสนาไว้ถ้าพระเจ้ากัสปะ พระกัสปะนิพพานไปแล้ว พระยาพระสะราสเลิกศาสนาไว้ถ้าพระ-โคตะมะ พระโคตะมะนิพพานไปแล้ว พระยาธรรมแต่งเลิกศาสนาไว้ถ้าพระเมไตรเจ้าหั้นแล พระยาตนมีบุญสมภารมากกว่าพระยาธรรม ตนสองค์นั้นบมิตาทั่วทิศะแล พระยาธรรมตนนี้จักมิตาทั่วทิศะแล ในร้อยเอ็ดเมืองนี้จะมาเปิ่นบริวารพระยาเจ้าเสี้ยง (หมด) แล หมดเช่นพระเจ้าเมตไตรแล้วศาสนาบ่มีแล หมดพระยาจักรแล พระบั๋จเจก

เทวทัตเกิดมาเป็นพระปัจเจกวันนี้แล้วนิพพาน ไปไหว้ธาตุพระปัจเจก เสด็จเข้าพระเจ้า ๕ พระองค์อยู่กับพระปัจเจกเทศนาตั้งอยู่ ๗ วัน ๗ คืน อนึ่งแล้วจึงขึ้นเมือยอดฟ้านิพพานก้ำตะวันออก แลศาสนาชื่อว่าปัจเจกพัตแล คำสุขในเมืองลานช้างเท่าเม็ดข้าวเปลือกหนึ่งแล คำสุขในเมืองศรีอยุธยาเท้าเม็ดข้าวสารหักท่อง (ครึ่ง) หนึ่งแล คำสุขในเมืองอังวะเท่าเม็ดพันธุ์ผักกาดนั้นแล คำสุขในเมืองฮ่อหลวงท่อในหมากหลอดหนึ่งแล คำสุขในเมืองแกวปะกันเท่ากับเม็ดงาหนึ่งแล คำสุขในเมืองลังกาทวีปเท่าใยบัวหนึ่งแล คำสุขในเมืองโกสัมพีท่อเส้นผมตัดมนหนึ่งแล คำสุขในเมืองละแวกท่อเข้าปลายเบียนหนึ่งแล เจ็ดวันหนึ่งปลาอยู่น้ำออกมาแห้งอิถีอยู่ก้ำตะวันออก มาเป็นพระยาได้ ๕ ปี ปีถ้วน ๖ นั้นอนิจเสียหั้นแล เมื่อศักราชได้ ๙๘๙ ตัวปีเมิงเม้า ยังมีพระยาตนหนึ่งชื่อว่าสุริมิตศักจักมาเสวยราชย์ ๙ ปีตายแล ศักราชทุก ๑,๐๐๐ ปียังมีพระยาตนหนึ่งชื่อว่าสุริยกุมารจักมาเสวยราชย์บ้านเมือง ตั้งอยู่ทศ-ราชตามธรรม ๑๐ ประการตามฮีตพระกษัตริย์ ๕๔ ตน คือว่าพระยาสามแสนและพระยาพระธิสารแล พระยาไชย-

เชษฐาธิราชอายุไท้ ๖๙ จักได้เมืองใหญ่ ๑๓ เมืองจักมาส่วย จักได้เสวยราชย์เป็นพระยาใหญ่กว่าท้าวพระยาฟากน้ำสมุทรนั้นทั้งมวลอายุได้ ๘๖ เมืองลานช้างจักอิ่มปางนั้นแล ศักราชได้ ๙ ตัวเมืองล้านช้างจักฆ่าพั่นกันมากนัก เพื่อว่าคำธาตุน้ำพูนมาเมืองล้าน ช้างเฮานี้เป็น คำสองแสนสามหมื่นหกพันป่าย ศักราชได้ ๕๗ ตัวปีฮับไค้ ยังมีเสนาผู้หนึ่งชื่อว่าพระมละจักโลภเอาเมือง เสวยราชได้ ๖ เดือนตายไปตามกรรมหั้นแล ศักราช ๕๘ ตัวปีฮวยไจ้ ยังมีพระยาตนหนึ่งชื่อว่า โสมนัศราชจัก มาเสวยราช คือว่าตั้งอยู่ในธรรม ๑๐ ประการแท้ดังนั้น เทวดาทั้งหลายจักเอาเข้ามาใส่ให้เต็มฉางแล้วดังนั้น เสวยราชได้ ๕๘ ปีตายหั้นแล เมื่อศักราชได้ ๘๔ ตัวปีกาเม่า ยังมีพระยาตนหนึ่งอยู่หนอีสาน ชื่อว่ากบิละพัฒน์จักผากดแล้ว อยู่เสวย ราช จักมีลูกผู้หนึ่งแล ลูกท้าวกบิละพัฒน์ จักได้ ไปสร้างทรายฟองนั้นแล เมืองลานช้างจักอิ่มเต็ม ปางนั้นมากนักแล ตั้งแรกแต่นั้นสืบไปบางพ่อง ๓ ปีตาย บางพ่อง ๔ ปีตายก็มีแล แต่เช่นพระยา ๖ ตนนั้นสืบมาทั้งมวลได้พระยาแล ศักราชได้๘ ตัวปีสะง่า ยังจักมีพระยาตนหนึ่งมีบุรมสมภารอันมากจักได้เสวยราชคนทั้งหลายจักมีสุขดอม พระยาเจ้า ตนนั้นแล

แล แต่นั้นศักราชได้ ร้อยปายสองตัวเดือน ๘ เพ็งวันพุธ พระเจ้าแก่นจันทน์แดงอยู่เมืองฮ่อหลวงมาหา พระบาง พระแก้วพระแซกคำเจ้ามา โฮมเมืองลานช้างได้ ๑๖ ปีแล้ว กล่าว ศักราช ได้สอง ร้อย ปาย แปด ตัว พระเจ้า แก่นจันทน์แดง พระแก้ว พระบาง พระแซกคำเจ้าจิงหนไปเมืองลังกาทวีปพุ้นแล ในพระพุทธฮูปเจ้า ๔ องค์นี้ หนีจากเมืองลานช้าง เมื่อใดหา สังฆเจ้า พอเป็น บริวาสกรรม ได้แล ศักราชล่วงไปได้ ๔๘๖ ตัวนั้นหาสังฆเจ้าพอสั่งสอนบ่ได้ แลเมืองลานช้างจักเป็น๔ หมู่ ๕ หมู่ ๖ หมู่ไปแล คาเนนตีคนทั้งหลายจักฆ่าพื้นกันมากนัก มนุสสาชาเนนติยักขาอัน ว่ายักษ์ ทั้ง หลาย ออก มา กิน คน บาป ปาง นั้นเสียแล้ว พระยาเจ้าจักเกิดมาสังฮอม คนบุญทั้งหลายให้ รักษาศีลภาวนา ผู้เว้นจากบาปจักเห็นหน้าพระยาธรรมเจ้า เมื่อศักราชได้ ๒๕๐ ตัวนั้นแล สูบ่เชื่อคำระษี ๓ ตน ๔ กับทั้งมหาสมุณรุทธเถร เจ้าตนอรหันตาแท้ดังนั้นจักเถิงมันผู้นั้นแล ตายไปได้ตกอบายทั้ง ๔ พุ้นแล บุคละไผ่เชื่อใส ยังจักได้เมื่อเกิดในชั้นฟ้าสวรรค์เทวโลกพุ้นแล ตำนานเมืองหมดเท่านี้แล

เรื่องสร้างวัดพระแก้วศรีเชียงใหม่

จุลศักราช ๑๑๗๒ ปีซะง้าเดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ๔ ยามตูดตั้งเมื่อเช้า ๒ นั้วบาทติถีนนอก ๑๘ ติถีใน ๑๖ ติถี ๔๓ เลิกลูกนิละมิต ๕ ลูก ๖๓๑๘๖ หอระคูณตัวนี้

หน้าที่ ๑

๑. หมู่คณะสัตว์พระราชาอาจยาลาด จอมสมเด็จบอรมมะบอพิศ พระยามหาธรรมมิกะสีหา บุตรตาราชาที่ลามะหาจักพัศพรมมินทะลา ปะตนสะกนไตยะพูวนาดชะตะยูกะโพที่สัทธา ตสากาลาพิปูละตูละยาโพธิสัทธา ขัตติยพุทธัง

โลยะตะละนาคะลา มหาโสพัศสันโตทันยะลัทาราชา ปุริ-ธรรมทิราชบอรมมะนาถ บรมมะบอพิศตน ปะกอบด้วยโทศาทิศราชสาธรรม สาชนา ประถาพบ ในวะระพุทธศาสนาเป็นอันยิ่ง จริงปงประสิทธิพระพร ลายจูมดวงนี้ไว้กับวัดหอพระแก้วที่นี้ แต่พระพุทธศักราชศาสนาแห่งพระบรมสัพพัญญูเจ้าล่วงไปแล้ว ๒๓๕๒ ตัวปีซะง้า เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ วัน ๔ ประกอบด้วยนัขขัตะลึก ถึกนวยชื่อว่าสวัสดี ยอวัดหอพระแก้วที่นี้พระพุทธรูปเจ้า ในพระทานนั้น สมเด็จพระเป็นเจ้าให้ช่างผู้ที่คิดริดจะนา บั่จติ-สังคะละณะ ฝาผนังอารามนั้น สมเด็จพระเป็นเจ้า เหล่าจ้างช่างในเขียนพระพุทธรูปพันพระองค์ บอเท่าแต่นั้นสมเด็จพระเป็นเจ้า เหล่าจ้างช่างทั้งปวง ช่างแปงพระพุทธรูปเจ้าร้อยปลายสิบสามพระองค์ ตั้งไว้ในพระระเบียงจมกมทั้ง ๔ ด้าน ฝาผนังจมกมระเบียงทั้ง ๔ ด้านนั้น สมเด็จพระเป็นเจ้าเหล่าส้างพระพิมใส่ไว้มีสองพันหกร้อยปายสองพระองค์ เพื่อให้เป็นที่นมัสการไหว้สักการบูชา หิตะหีตาปราโยชะนา แก่สัปปุรุษ มนุษย์กุทพัน คันธะพระนาคาครุฑาเทวา คะณะยาสาบั่นจาวัสสาหัสสานิ ตาบเท้า ๕ พัน

พระวัสดาคะละณา แต่สมเด็จพระเป็นเจ้าสาละสางวางไป ยังปั่จจัยชาติ ราชสมบัติ ส้างแปง โชติตะณา วอระพระพุทธศาสนาที่นี้ แต่คำบิวหนักสามแสนสองหมื่นสองพันปายสองร้อยสามสิบเก้ากีบ เงินบิวหมื่นสี่พันปายเจ็ดร้อยเก้าสิบหกกีบ คิดเป็นตา (เงินตรา) สี่สิบเก้าชั่งสิบตำลึงปายบาทสองสลึงเฟื้อง น้ำหนักหกร้อยปายสามสิบเจ็ดคนาน คิดเป็นเงินตาหกชั่งเจ็ดตำลึงปายสองบาทสองสลึง แก้วประดับหนักห้าหมื่นเก้าพันปายห้าร้อยชั่ง คิดเป็นเงินตาชั่งเก้าตำลึงปายสามบาท (เหล็ก) เก้าแสนปายสามหมื่นห้าพันหัว เป็นเงินตาสามชั่งปายสิบตำลึง ปูนหมื่นเจ็ดพนปายร้อยแปดสิบเจ็ดถัง คิดเป็นเงินตาสามสิบเจ็ดชั่งปายห้าตำลึงปายบาทหนึ่ง ปูนจีนสองร้อยสามสิบห้านวยเป็นเงินตาห้าตำลึงปายสามบาท น้ำมันปา ตำจีนสองร้อยแปดสิบสองคนาน เป็นเงินเจ็ดตำลึง น้ำอ้อยเจ็ดแสนเก้าหมื่นปายสี่พัน เป็นเงินตาหกตำลึงปายสองบาทเฟื้อง น้ำมันยางเจ็ดร้อยห้าสิบคนาน ขี้ซีแสนปายสามพันเป็นเงินตาหกตำลึงปายบาทสองสลึงเฟื้อง ชาดหนักห้าพันปายห้าบาทเป็นเงินตาสิบเจ็ดตำลึงปายสองบาทสลึง เส้นหนักห้าพันปายเจ็ดร้อยห้าบาท เป็นเงินตาชั่งสามตำลึง

ปายสามบาท รงหนักสามพัน เปนเงินตาห้าตำลึง เมิก หนักสามพันปายเจ็ดร้อยห้าบาท เปนเงินตาเจ็ดตำลึงปายสาม บาทสลึง ฝุ่นขาวหนักหมื่นปายสองร้อยเปนเงินตาสองตำลึง ปายสองบาท ฝุ่นเขียวชีทองหนักสามพันปายห้าร้อยเจ็ด บาท เปนเงินตาสองชั่งสองตำลึงปายบาทสลึง คาบเพชร หนักห้าพันปายเก้าบาท เปนเงินตาสิบตำลึงสองบาทป่าย สองสลึงเฟื้อง กาวหนักสองหมื่นปายสามพันชั่ง เปนเงิน ตาชั่งสามตำลึงปายสามบาทสามสลึง เบี้ยจ่ายเบี้ยจ้าง หมด แสนปายหมื่นหนึ่งปายแปด แหวนยี่สิบสามหน่วย เปนเงิน ตาชั่งสองตำลึงปายบาทสองสลึงเฟื้อง กระเบื้องห้าแสน ๔ หมื่นแปดพันปายสี่ร้อย เปนเงินยี่สิบสอง ชั่งปายสิบเอ็ด ตำลึง สมเด็จพระเจ้าเล่าส้าง คะอุปปะถากไว้กับพระ-ศาสนาที่นี้ มีชายแฮง ๕ ยิงแฮง ๓ หญิงเด็ก หญิงเท้า หนึ่ง คิดเปนเงินตาหกชั่งปายสี่ตำลึง คะละณารวมกันเปน เงินตาร้อยสี่สิบชั่งปายห้าตำลึงสามบาทปายสองสลึง คิด เปนเงินน้ำหก สามแสนสองหมื่นปายห้าร้อยน้ำหกปาย สองบาทเงินตา สมเด็จพระเปนเจ้าไว้รักษาอาณาเขต แทก แต่ก้ำตะวันออก ยี่สิบเอ็ดด้ามสองศอก ก้ำใต้ยี่สิบสอง

ด้ามกับสองศอกก้ำตะวันตก ยี่สิบสามด้ามกับสามศอก ๖ นิ้ว ก้ำเหนือยี่สิบสี่ด้ามกับสองศอก ๓ นิ้ว พระหลาพิศชะทั้งปวงเกิดมีในอารามมะเขตทีนี้ สมเด็จพระเป็นเจ้าก็ชะละสร้างวางไว้ให้เป็น อุปการแก่แก้วทั้งสามในที่นี้ทั้งมวล สมเด็จพระเป็นเจ้าอุปถัมภ์ พระกะบัศติสังคละณาสำเร็จเสร็จการแล้วปีเตาสัน

หน้าที่ ๒

๑. จุลศักราช พันร้อยเจ็ดสิบสี่ ปีเตาสัน เดือน ๓ เพ็ง วัน ๒ สมเด็จพระเป็นเจ้า ทรงพระราชา สัทธาสมโภชน์เบิกฉลอง ทำบุญเป็นมหาทานอันประเสริฐ เพื่อให้บังเกิดสัทธา กิจในพระศาสนา จึงมีพระราชโองการตรัสสั่งเสนาอามาตย์สาวกให้ตกแต่งยังปัจจัย สร้างทั้งสี่วันมีกีระวะปัจจัยเป็นต้น แล้วให้มีศาลาทาน ๓ หลัง และปาวเตินประชาณาลาถา และยาจกคนทุกใฮ่ ทั้งปวงให้เข้ามารับเอายังมหาทานบ่เท่าแต่นั้น สมเด็จพระเป็นเจ้าเหล่าให้สั่งสร้างตะพานข้ามแม่น้ำของ บีดปองบ่ให้ลำบากแก่สมณชีพราหมณ์มะณะสัปปารุส มนุษย์ทั้งปวงฝูงปราศนา

เอายังกองนิพพาน ได้ข้ามไปมาไหว้นพคมรพบูชาตามคำปราศณา กะณะณาบั๋จจัยทานสมเด็จพระเป็นเจ้าครั้งนั้นผ้าไตรแฮทั้งสอง มีหกไตร เป็นเงินตาสองชั่งปายแปดตำลึงผ้าไตรแฮ ๑ เทศ หนึ่งมีสิบหกไตร เป็นเงินตาชั่งปายสี่ตำลึง เฮ๊ดทั้ง ๒ สิบไตร เป็นเงินตาสองชั่งปาย ๑๐ ตำลึง ผ้าไตรเทศ ๑ ไตร ไตรลาวหนึ่ง มีห้าสิบเอ็ดไตร เป็นเงินตาแปดชั่งปายสิบแปดตำลึงปายสองบาท ไตรขาวทั้งสอง ๑๘ ไตร เป็นเงินตาสิบสองชั่งปายห้าตำลึง ไตรแพรญวนเจ็ดไตร เป็นเงินตา ๑๔ ตำลึง ไตรแบ่งแพรลาวสองร้อยสี่สิบเจ็ดไตร เป็นเงินตา ๑๕ ชั่งปายแปดตำลึง

ผ้าคุมหนึ่งผ้าสะบงหนึ่ง ร้อยสิบแปดชุม เป็นเงินตราสามชั่งปายสิบสามตำลึงปายสามบาท คุมยาน ๖ ผืนเป็นเงินตาหกตำลึงคุมลาวเบี่ยวสี่ร้อยยี่สิบหกผืน เป็นเงินตราสิบชั่งปายสิบสามตำลึง ผ้าสะบงเบี่ยวเก้าร้อยหกสิบสามผืนเป็นเงินตราหกชั่งปายบาทสองสลึง บาตรทั้งสิบบาตรเก้าสิบห้าใบ เป็นเงินตราสิบห้าชั่งปายแปดตำลึงสามบาทผ้ากำมะลอหกสิบสี่ใบ เป็นเงินตราแปดชั่ง เลียนท้าว

ฮ้อยท้าว เป็นเงินตราชั่งปายสิบเจ็ดตำลึงสองบาท ถ้วยจานกะลา เก้าสิบเก้าใบ เป็นเงินตราสองตำลึงปายสลึง ถ้วยน้ำปลาเก้าสิบเก้าใบ เป็นเงินตราตำลึงปายสามบาท ถ้วยกะลาหนึ่งฮ้อยสี่สิบเอ็ดใบ เป็นเงินตราตำลึงปายสองสลึงเฟื้อง ถ้วยซอมยี่สิบเก้าสิบเก้าใบ เป็นเงินตราตำลึงปายสองบาท กาน้ำถมปัดใบหนึ่ง เงี้ยงถมปัดใหญ่ใบหนึ่งเข้ากันสองใบ เป็นเงินตราสองตำลึงปายสองบาท กาน้ำทอง ๒๐ ใบ เป็นเงินตราสิบเจ็ดตำลึงปายสองบาท เงี้ยงทองยี่สิบใบ เป็นเงินตราห้าตำลึง กาน้ำกินฮ้อยยี่สิบแปดใบ เป็นเงินตราตำลึงเฟื้อง เงี้ยงดินหกสิบเก้าใบ เป็นเงินตราสามบาทปายสลึงเฟื้อง เกิบหัวแดงฮ้อยยี่สิบคู่ เป็นเงินตราสิบตำลึงเครื่องเล็กระร้อยสำรับ เป็นเงินตราสามชั่งสิบห้าตำลึง สาดหมอนร้อยสำรับ เป็นเงินตราชั่งปายห้าตำลึง มีดแถร้อยดวง เป็นเงินตราหกตำลึงปายบาท ตาดร้อยดวง เป็นเงินตราสองตำลึงปายสามสลึง ยูสามสิบแปดคัน เป็นเงินตราสามบาทเฟื้อง บวยห้าสิบบวย เป็นเงินตราบาทปายสลึงเฟื้อง ตองน้ำห้าสิบคัน เป็นเงินตราสามสลึงเกิบผ้าห้าสิบเล็น เป็นเงินตราสาม

สลึง คุห้าสิบบาท เป็นเงินตราสองตำลึงปายสลึง อุห้าสิบหน่วย เป็นเงินตราสองบาทปายสลึง คะณะนาแต่บัจจัยทานอันได้ถวายแก่พระสงฆ์เจ้าทั้งปวง คิดเป็นเงินตราร้อยปายแปดชั่งปายตำลึงปายบาทสองสลึงเฟื้อง ผ้ากายยาพึก พันปายหกผืน เป็นเงินตรา ๕ ชั่งปายสี่ตำลึงปายสามบาทสามเฟื้อง สีนกายาพึก พันผืนเป็นเงินตราสี่ชั่งปายสามตำลึงปายบาทสลึงเฟื้อง เงินเฟื้องกาละพึกห้าพันปายเจ็ดร้อยปายห้าสิบเฟื้อง เป็นเงินตราแปดชั่งปายสิบเก้าตำลึงปาย ๒ บาท ๓ สลึง เงินขาวกาละพึกสามร้อยปายสิบสามตอน เป็นเงินตราเก้าตำลึงสามบาทเฟื้อง เบี้ยกาละพึกเจ็ดหมื่น เป็นเงินสิบสี่ตำลึงปายสองบาทปายสลึงเฟื้อง รางวัลเงินตราเจ็ดตำลึง เงินเฟื้องเก้าร้อยปายห้าสิบเฟื้อง เป็นเงินตราชั่งปายเก้าตำลึงปายสองบาทสองสลึง กับเบี้ยสองหมื่นปายพันหนึ่ง เป็นเงินตราสี่ตำลึงปายบาทสองสลึงกายะพึก รางวัลเข้ากันเป็นเงินตรายี่สิบเอ็ดชั่งปายสิบสามตำลึงหกสลึงเฟื้อง คะณะณา คิละณะบัจจัยยะเพสัชชะ บัจจัยยะในศาลาทานสามหลัง ถวายจังหนบิณฑบาตแก่สมณะชีพราหมณ์ และให้ทานแก่ยาจกคน

ทุกใช่ ฝูงเข้ามารับเอายังมหาทานตามเพิงใจ ใน ๗ วัน ๗ คืนนั้น หมดเงินหลังละห้าชั่ง ๗ ตำลึงปายสามสลึงเฟื้อง เท่ากันทั้งสามหลัง เปนเงินตรา ๑๖ ชั่งปายตำลึงปายสองบาทสองสลึงเฟื้อง โฮมปัจจาก็วะลาปัจจัย และเพสัชชะปาริยาลาปัจจัย อันสมเด็จพระเปนเจ้าทรงพระราชศรัทธา ถวายแก่พระสงฆะเจ้าทั้งปวงกับทั้งพระราชทานให้แก่ยาจกคนทุกใช่ เข้ากันทั้งมวลเปนเงินตราร้อยยี่สิบห้าชั่งปายสิบสี่ตำลึง ปายสองบาทสองสลึง จักคณะณาปัจจัยยทานสมเด็จพระเปนเจ้าได้โชตะณาสร้างแปง วรพระพุทธศาสนาอัตถานี้ กับทั้งสมโภช เบิกฉลองทำบุญให้ทานทั้งมวลประมวลเข้ากันคิดเปนเงิน ตราสองร้อยปายแปดสิบสองชั่งปายสองตำลึงปายสองสลึงเฟื้อง คิดเปนเงินน้ำหกได้หกแสนปายสี่หมื่นปายสี่พันปายแปดร้อยปายบาท นิพพานะปัจจโยโหตุ เอวังก็มีในกาลฉะนี้ ก่อนแล ฯ

ประวัติท้าวสุวอเจ้าเมืองหนองคาย

เดิมท้าวสุวอ เป็นบุตรอัครฮาดเมืองยโสธร เป็นหลานเจ้าปาศักดิ์คนเก่าอยู่เมืองยโสธร ครั้งเจ้าอนุเป็นกบฏ เจ้าคุณพระยาบดินทรเดชา ฯ ยกกองทัพไปตีเมืองเวียงจันทร์ เอาท้าวสุวอไปด้วย แล้วตั้งท้าวสุวอเป็นที่พระปทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคาย แล้วเอาราชบุตรเมืองยโสธรไปเป็นอุปฮาดเมืองหนองคาย ท้าวพิมพ์น้องชายพระปทุมเป็นที่ราชวงศ์ ท้าวบิตาหลานพระปทุมเป็นราชบุตร

พระปทุมเทวา มีบุตร ท้าวก่ำ เป็นท้าวขัตยะ อายุ ๓๖ ปี ท้าวเขม เป็นท้าวไชยกุมาร อายุ ๒๐ ปี เด็ก ๕

อุปฮาด มีบุตร ท้าวเสม เป็นท้าวสุราชวงศ์ อายุ ๒๐ ปี

ราชวงศ์ มีบุตร ท้าวสุริยวงศ์ อายุ ๓๐ ปี หนึ่ง ท้าวไชยเสน อายุ ๒๗ ปี หนึ่ง ท้าวศรีสุราช อายุ ๒๕

ปี ท้าวเชษฐา อายุ ๒๗ ปี ท้าวทิตย์กุ อายุ ๒๓ ปี เด็ก ๔

เดิมเพี้ยเมือง เป็นพระละครเจ้าเมือง ท้าวจันท-โสภา หลานพระละครเป็นราชวงศ์ เอาท้าวคำยวงบุตรพระละครเมืองแพนเป็นราชบุตรรักษาบ้านเมืองมาได้ ๑๑ ปี พระละครเมืองแพนถึงแก่กรรมจึงตั้ง ท้าวคำบุง บุตรพระละครเมืองแพน เป็นพระละคร แต่ราชวงศ์ราชบุตรนั้นคงที่ตามเดิม ท้าวบุงรักษาบ้านเมืองมาได้ ๒๑ ปี พระละครราชวงศ์ถึงแก่กรรม จึงตั้งราชบุตรเป็นท้าวคำยวงบุตร พระละครเมืองแพน เป็นที่พระละครหนึ่ง เอาท้าวสุวรรณบุตรพระละครคำบุงเป็นอุปฮาดหนึ่ง เอาท้าวบุญจันทร์ บุตรพระละครคำยวงเป็นราชวงศ์หนึ่ง เอาท้าวคำพาง บุตรพระละครคำยวงเป็นราชบุตรหนึ่ง ๔ คน พระละครเมืองแพนมีบุตร คือ ท้าวคำยวง เป็นราชบุตร หนึ่ง เป็นพระละครตายหนึ่ง ๒ คน

พระละครคำบุงมีบุตร คือ ท้าวสุวรรณ เป็นที่อุปฮาดคนหนึ่ง

พระละครคำยวงมีบุตร คือ ท้าวคำฟาง เป็นราชบุตร อายุ ๕๖ ปี ท้าวบุญจันทร์ เป็นราชวงศ์ อายุ ๔๓ ปี ท้าวคำบุง เป็นขัติย อายุ ๔๙ ปี รวม ๓ คน

อุปฮาด ท้าวสุวรรณ มีบุตร เดิมท้าวบุญมา ตั้งให้เป็นท้าวจันทรชมภู อายุ ๒๘ ปี ท้าวอิง อายุ ๑๖ ปี

คำให้การพระยาเมืองฮาม

วัน ๒ ๘ฯ ๑๒ ค่ำ ปีจอ อัฏฐศกศักราช ๑๒๔๘

หลวงเสนีพิทักษ์
ขุนพิศณุแสน
นายทองมหาดเล็ก
} ข้าหลวง

เจ้าราชสัมพันธวงศ์
เจ้า หมุน
ณ จำปาศักดิ์
} เมือง

ราชวงศ์ผู้ว่าราชการเมืองเชียงแตง นั่งพร้อมกัน ณ ทำเนียบที่พักเมืองเชียงแตง ได้หาตัวพระยาเมืองฮามมาถามด้วยรายเขตแดนเมืองเชียงแตง กับเมืองพนมเปญ

ติดต่อกัน พระยาเมืองฮามอายุ ๕๖ ปีให้การว่า เดิมพระยาเมืองฮาม ชื่อนายอยู่ บุตรพระยานาเหนือ มารดาชื่อแพง ตั้งบ้านเรือนอยู่จำปาศักดิ์ ครั้นอายุพระยาเมืองฮามได้ยี่สิบเก้าปี มาได้บุตรสาวของเพี้ยนันทา เมืองนครจำปาศักดิ์เป็นภรรยา พระยาเมืองฮามก็ได้รับราชการอยู่กับเจ้านครจำปาศักดิ์คำ เจ้านครจำปาศักดิ์คำ ตั้งให้เป็นที่เพี้ยสุขรนันทา รับราชการมาช้านาน เจ้านครจำปาศักดิ์ถึงแก่พิราลัยแล้ว เจ้าคำศุขลงไปรับสัญญาบัตรเป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ พระยาเมืองฮามได้เข้ารับราชการมาช้านาน เจ้านครจำปาศักดิ์จึงตั้งให้เป็นที่พระยาเมืองฮาม ข้าพเจ้าได้ทราบความเมื่อครั้งปีวอก ฉศก ศักราช ๑๒๔๖ ปีมีท้องตราพระราชสีห์โปรดเกล้า ฯ ให้พระยาราชเสนาแต่ยังเป็นที่หลวงภักดีณรงค์ ขึ้นมาจัดการอยู่ที่เมืองนครจำปาศักดิ์ พระยาราชเสนาได้หาตัวอุปฮาดราชวงศ์ เมืองเชียงแตงและกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อย เมืองธราบริวัฒ เมืองศรีทันดร เมืองแสนปางขึ้นมาพร้อมกันที่เมืองนครจำปา-ศักดิ์ พระยาราชเสนากับเจ้านครจำปาศักดิ์ ได้ถามอุปฮาดราชวงศ์เมืองเชียงแตง ว่าอาณาเขตเมืองพนมเปญมาติด

ต่อกับเมืองเชียงแตงที่ตำบลใดได้ปักปันสิ่งใดไว้เป็นสำคัญ อุปฮาดราชวงศ์เมืองเชียงแตงแจ้งความต่อพระยาราชเสนา ข้าหลวงและเจ้านครจำปาศักดิ์ว่า เขตแดนเมืองเชียงแตง ต่อติดกับเมืองพนมเปญนั้นมีต้นมะขามที่บุ่งขลาท้ายเกาะแพ ด่านจะลับนั้นต่อติดกันที่ต้นกะโดนต้นหนึ่ง ต้นรังต้นหนึ่ง หว่างเขาตาปมแต่เดิมมาภายหลังเจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ ก็ได้แต่งข้าหลวงออกมาปักปันเขตแดนที่ตำบลบุ่งขลาแห่งหนึ่ง ด่านจะลับแห่งหนึ่ง ครั้นปีฉลู สัปตศกศักราช ๑๒๒๗ ปีเจ้าพรมเทวานุเคราะห์วงศ์แต่ยังเป็นเจ้าราชวงศ์ เมืองนครจำปาศักดิ์ ได้ลงไปวัดเส้นตรวจทางไปถึงบุ่งขลา ได้เอาหลักเสาไม้แก่นปักซ้ำรอยหลักเดิมหลักหนึ่ง ไปปัก ด่านจะลับตามรอยหลักเดิมหลักหนึ่ง แล้วพระยาราชเสนา กับเจ้านครจำปาศักดิ์ แต่งให้ข้าพเจ้ากับอำมาตย์เสนาเพี้ย เมืองซองเมืองนครจำปาศักดิ์ กับราชบุตรแสนปานท้าวสี โสราชเมืองศรีทันดร ไปปักหลักเขตแดนพร้อมด้วยอุปฮาด ราชวงศ์เมืองเชียงแตง ข้าพเจ้าพร้อมกันได้ออกไปถึงด่าน บุ่งขลาได้ตรวจตราเห็นว่ามีต้นมะขามสามต้น แต่หลักเก่า นั้นชำรุดผุโค่นเสียหมด ข้าพเจ้าจึงตัดไม้แก่นปักลงไว้ที่

ตำบลบุ่งขลาหลักหนึ่งแต่ที่ด่านจะ ลับนั้นได้ตรวจตราเห็นว่ามีต้นกะโดนต้นหนึ่ง ต้นรังต้นหนึ่งอยู่หว่างช่องเขาตาปม แต่ต้นกะโดนต้นรังห่างพ้นเขาตาปมประมาณสิบเส้นข้าพเจ้าก็พร้อมกันตัดเสาไม้แก่นปักไว้ห่างต้นรังเข้ามาสองวาซ้ำรอยหลักเดิม แล้วข้าพเจ้าก็กลับมาแจ้งความต่อพระยาราชเสนาเจ้านครจำปาศักดิ์ ข้าพเจ้าให้การตามรู้ตามเห็น สิ้นคำให้การข้าพเจ้าแต่เท่านี้

ข้าพเจ้าได้ประทับตรารูปองคตถือพระศรรค์ไว้เป็นสำคัญ

คำให้การพระกำแหงพลศักดิ์

วัน ๑ ๗๒ ค่ำ ปีจอ อัฏฐศกศักราช ๑๒๔๘

หลวงเสนีพิทักษ์ ขุนเพชรลูแสน นายทองมหาดเล็ก	ข้าหลวง	นั่งพร้อม
เจ้าราชสัมพันธวงศ์ เจ้า หมุน	เมืองนครจำปาศักดิ์	
ราชวงศ์ผู้ว่าราชการเมือง ราชบุตร กรมการ	เมืองเชียงแตง	

ณ ทำเนียบที่พัก ได้หาพระกำแหงพลศักดิ์เจ้าเมืองสุตนครมาถามด้วยราชการเขตแดนเมืองกัมพูชากับเมืองเชียงแตงซึ่งติดต่อกันเอาความจริง พระกำแพงพลศักดิ์อายุ ๗๙ ปีให้การว่าเดิมข้าพเจ้าชื่อ ท้าวเชียงบุญราช เป็นบุตรราชมารดาชื่ออำแดงดา ตั้งบ้านเรือนอยู่บ้านแก่นท้าวแขวงเมืองหล่มศักดิ์ ครั้นอายุข้าพเจ้าได้ ๒๔ ปีบิดามารดาข้าพเจ้าไปขอนางสุขุมา บุตรสาวเพี้ยไชยราชบ้านแก่นท้าว

อยู่กินเป็นสามีภริยาจนเกิดบุตรหญิง หนึ่ง ชาย หนึ่ง รวม ๒ คน อยู่มาช้านานข้าพเจ้าจึงได้มาค้าขาย ณ บ้านข่า แขวงเมืองนครจำปาศักดิ์แล้วข้าพเจ้าได้ช่วย ไถ่ข่ามาเป็นภรรยาคนหนึ่ง ครั้น ณ ปีมะโรง ฉศกศักราช ๑๒๐๖ อายุข้าพเจ้าได้ ๓๐ ปี ท่านเจ้าพระยาบดินทรเดชายกกองทัพกรุงเทพ ฯ ออกมาสู้รบญวนปราบปรามเมืองเขมรเรียบร้อยแล้วจึงยกองค์ด้วงเขมร ขึ้นเป็นพระหริรักษ์รามาธิบดี ราชการเมืองพนมเปญก็ราบคาบได้ครั้งนั้น แล้วท่านเจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงให้ข้าหลวงและพระยาพระเขมรออกไปปักปันเขตแดน ซึ่งเป็นเมืองติดต่อกันใกล้เคียงกันกับพนมเปญ ขณะนั้นข้าพเจ้าได้ลงไปรับราชการอยู่กับท่านเจ้าพระยา-บดินทรเดชาข้าพเจ้าได้รับตราตั้งเป็นที่ขุนโยธาภักดีนายกองควบคุมเลขจรจัด ท่านเจ้าพระยาดินทรเดชาได้ใช้ข้าพเจ้ากับหลวงอนุรักษ์ภูเบศ ฯ ขุนสิทธิณรงค์ข้าหลวงพระยาวรจุลกับพระยาพระเขมรหลายนาย ขึ้นมาปักปันเขตแดนเมืองพนมเปญซึ่งติดต่อกันกับเมืองเชียงแตง ได้ปักไว้ที่บุ่งขลามีต้นมะขามเล็กโตกำกึ่งอยู่ ๔ ต้น แล้วข้าพเจ้ากับข้าหลวงและพระยาเขมร จึงพา กัน ขน ก้อน หิน

ศิลามากองไว้ที่ต้นมะขามและต้นเสา แล้วเอาไม้พยอมโต ประมาณ ๓ กำกึ่ง สูง ๓ ศอก มาทำหลักฝังไว้ที่ริม ต้นมะขามเป็นเขตแดน ครั้นปักหลักที่บุ่งขลาเสร็จแล้ว ข้าหลวงกับข้าพเจ้าและพระยาเขมร ก็พากันขึ้นไปปักที่ด่าน จะลับอีกแห่งหนึ่ง มีต้นกะโดนต้นหนึ่ง ต้นรังสองต้น เป็นสำคัญแล้วได้เอาไม้รังโต ๓ กำกึ่ง สูง ๓ ศอก ฝังไว้เป็นเขตแดนเสร็จแล้ว ข้าพเจ้ากับท่านข้าหลวงและพระยาพระเขมรก็กลับมาถึงเมืองเชียงแตง ข้าพเจ้าจึงลาหลวงอนุรักษ์ภูเบศ ฯ ขุนสุทธิณรงค์กลับขึ้นไปบ้านเรือนข้าพเจ้าที่บ้านข่าตะแบง ฝ่ายหลวงอนุรักษ์ภูเบศ ฯ ขุนสิทธิ-ณรงค์ก็เลยขึ้นไปเมืองนครจำศักดิ์ พระยาวรจุลเขมรกับพระยาเขมรพักคอยอยู่ที่เชียงแตง ข้าพเจ้าไปถึงบ้านเรือนข้าพเจ้าแล้วได้ทราบข่าวว่า หลวงอนุรักษ์ภูเบศ ฯ ขุนสิทธิ-ณรงค์พาเจ้าโพสาราชเมืองนครจำศักดิ์และพระยาเขมรลงไปปักเขตแดนที่เสียมโบกอีกแห่งหนึ่ง แล้วกลับลงไปกราบเรียนชี้แจงรายเขตแดนต่อท่านเจ้าพระยาบดินทรเดชาที่เมืองพนมเปญ ครั้น ณ ปีมะเมีย อัฏฐศก ข้าพเจ้าจึงกลับลงไปที่เมืองพนมเปญได้นองาลงมาไปเป็นของน้ำใจท่าน

เจ้าพระยาบดินทรเดชา และกราบเรียนชี้แจงการเขตแดน ซึ่งข้าพเจ้ามาปักที่บุ่งขลาที่ด่านจะลับท่าน เจ้าพระยาบดินทรเดชามีบัญชาว่าชอบด้วยราชการอยู่แล้ว ข้าพเจ้าก็ได้รับราชการอยู่ประมาณหลายเดือน ท่านเจ้าพระยาบดินทรเดชาจวนจะลงไปกรุงเทพ ฯ ข้าพเจ้ากราบลามาบ้านข้าพเจ้า ท่านเจ้าพระยาบดินทรเดชา ได้ให้ตราสำหรับตัวฉบับหนึ่ง ใจความว่ามิให้เจ้าเมืองกรมการกดขี่คุมเหงให้ได้ความเดือดร้อน ครั้น ณ ปีมะเมีย นพศก อายุข้าพเจ้าได้ ๖๓ ปี ข้าพเจ้าได้รับราชการอยู่กับเจ้านครจำปาศักดิ์ ภายหลังโปรดมีศุภอักษรออกมาถึงเจ้านครจำศักดิ์ ว่าเมืองได้ว่างเปล่าอยู่ไม่มีเจ้าเมืองก็ให้ตั้งข้าพเจ้าเป็นเจ้าเมือง ควบคุมเลขทำราชการขึ้นกับเมืองนครจำปาศักดิ์ เจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์คำสุขคนนี้ จึงได้ยกบ้านตะแบงขึ้นเป็นเมืองสุตนครตั้งให้ข้าพเจ้าเป็น พระ กำ แหง พลศักดิ์ เจ้าเมืองทำราชการขึ้นกับเมืองนครจำปาศักดิ์ ต่อมาจนทุกวันนี้ เป็นความสัตย์จริงที่ได้รู้เห็นการเขตแดนสิ้นคำให้การแต่เท่านี้ ได้เขียนชื่อประทับตรารูปมนุษย์ไว้เป็นสำคัญ

คำให้การเรื่องเมืองอัตบือ

วันที่ ๙ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๐๙

พระพิศณุเทพ หลวงสากลกิจประมวล หลวงเทเพนทร์ หลวงทรงวิไชย ขุนมหาวิไชย ขุนวิจิตรชลหาร ในพระบรมมหาราชวัง

จมื่นมนเทียรพิทักษ์ หลวงเทพนเรนทร์ หลวงโจมพินาศฝ่ายพระราชบวรสถานมงคล

เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์ เจ้าอุปราชเจ้าธรรมโนเรศ เมืองนครจำปาศักดิ์ นั่งพร้อมกัน ณ ศาลากลางหน้าทำเนียบพัก รับบัญชามาตามพระสุวรรณวงศา ว่าที่อุปฮาดเมืองอัตบือว่า

เขตแดนบ้านเมือง เมืองอัตบือเพียงใด ข่าขัดตั้งอยู่เพียงใดจะนำกองแผนที่เซอเวย์แนว พระ ราช อา ณาเขตไปได้เพียงใด ต่อไปที่ติดขัดด้วยเหตุการณ์สิ่งใด ให้พระสุวรรณวงศาว่าที่อุปฮาดชี้แจงไปให้ชัดแจ้งโดยละเอียด

ข้าพเจ้าท้าวลองผู้เป็นที่พระสุวรรณวงศา ว่าที่อุปฮาดให้ถ้อยคำว่า ข้าพเจ้าเป็นบุตรพระราชวงศาพิลา เจ้า

เมืองอัตบือคนเก่าที่ถึงแก่กรรม อายุข้าพเจ้าได้ ๓๔ ปี มีภรรยาชื่อเมียง มีบุตรชายหนึ่ง หญิงหนึ่ง รวม ๒ คน ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมืองอัตบือ ข้าพเจ้าได้ทราบความเดิมว่า จะเป็นปีใดศักราชเท่าใดจำไม่ได้ พระไชยคนลาวแต่จะเป็นคนลาวเมืองไหนไม่ปรากฏ ออกไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านอิตกระบือ ปลายเขตแดนเมืองนครจำปาศักดิ์ แล้วพระไชยเที่ยวเกลี้ยกล่อมข่าขัดชาติข่านาที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบ้านอิตกระบือ เข้ามาตามชายภูเขาหลวงข้างทิศตะวันตกบ้านอิตกระบือ ได้ข่าขัดชาติข่านา บ้านกระบือหนึ่ง บ้านดองฮังหนึ่ง บ้านละยาวหนึ่ง บ้านจำปาวหนึ่ง บ้านเคมซังหนึ่ง บ้านตะหมอเลยหนึ่ง บ้านฮมหนึ่ง บ้านคงหนึ่ง บ้านชุมโพยหนึ่ง บ้านอินทรีหนึ่ง บ้านเจิดหนึ่ง บ้านเฮาะหนึ่ง บ้านตะบากหนึ่ง บ้านแพหนึ่ง รวม ๑๔ ตำบลบ้าน แต่บ้านอิตกระบือมาถึงบ้านแพระยะทางวันหนึ่ง พระไชยเที่ยวเกลี้ยกล่อมข่าขัดที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ พวกบ้านอิตกระบือไปข้างทิศตะวันออกได้ข่าชาติสะลัง บ้านปะดาหนึ่ง บ้านตาแสงหนึ่ง บ้านเมืองตงหนึ่ง บ้านเสม็ดตงหนึ่ง บ้านเอกหนึ่ง บ้านออกยาหนึ่ง รวม ๖ ตำบล

บ้าน แต่บ้านอิตกระบือไปถึงบ้านข่าบ้านออกยา ระยะทาง ๖ วัน รวมข่าขัดพระไชยเกลี้ยกล่อมได้ ๒๐ ตำบลบ้าน พระไชยตั้งเกลี้ยกล่อมข่าอยู่ที่บ้านอิตกระบือมาได้ประมาณ ๖ ปี ๗ ปี พระไชยก็ป่วยถึงแก่กรรม

ครั้น ณ ปีระกา นพศกศักราช ๑๑๓๙ พระพุทธเจ้าหลวงเมืองนครจำปาศักดิ์ ยกบ้านอิตกระบือขึ้นเป็นเมืองอัตปือ ตั้งให้เจ้าโอเป็นเจ้าเมือง ตั้งให้เจ้าอินทร์เป็นอุปฮาดคอยคุมไพร่ลาวข่า แต่บรรดาพระไชยเกลี้ยกล่อมได้ ทำส่วยทองขึ้นแก่เมืองจำปาศักดิ์ ปีละ ๓ ชั่งทอง ครั้นอยู่มามีผู้มาร้องต่อพระพุทธเจ้าหลวงว่า เจ้าโอเจ้าอินทร์กระทำการกดขี่ข่มเหงท้าวเพียราษฎรไพร่ลาวข่าให้ได้ความเดือดร้อน พระพุทธเจ้าหลวงสืบได้ความจริง พระพุทธเจ้าหลวงจึงแต่งให้เจ้าแชฐ เจ้านูคุมกำลังออกไปจับเจ้าโอ เจ้าอินทร์ สำเร็จโทษเสียที่เมืองอัตปือ เจ้าโอเจ้าอินทร์รักษาราชการเมืองมาได้ ๔ ปีตาย ครั้นเจ้าแชฐเจ้านูสำเร็จโทษเจ้าอินทร์ เจ้าโอแล้ว ท้าวเง่า ท้าวจันทรังบุตรพระพรหมกรมการเมืองอัตปือก็พากันหลบหนีลงไป ณ กรุงเทพ ฯ

ครั้น ณ ปีฉลู ตรีศกศักราช ๑๑๔๓ โปรดเกล้าฯ

ตั้งให้ท้าวเง่าเป็นพระราชวงศาเจ้าเมือง ตั้งให้ท้าวจันทรังเป็นที่อุปฮาด ออกมารักษาราชการเมืองอัตปือ คอยคุมไพร่ลาวข่าทำส่วยทองของหลวงขึ้นแก่กรุงเทพ ฯ ปีละ ๖ ชั่งทอง ต่อมาพระราชวงศาเง่าเจ้าเมืองจึงแต่งให้ท้าวเพี้ยกรมการออกไปเที่ยวเกลี้ยกล่อมข่าขัดซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่นอกบ้านข่าสะลังไพร่ออกไป ได้ชาติข่าแพ บ้านแพน้อยหนึ่ง บ้านแพใหญ่หนึ่ง บ้านพัดวันหนึ่ง บ้านจามหนึ่ง รวม ๔ ตำบลบ้านแต่บ้านออกยาไปถึงบ้านพัดวังระยะทางสองวัน

ครั้น ณ ปีมะเส็ง นพศกศักราช ๑๑๕๙ พระราชวงศาเง่าเจ้าเมืองป่วยถึงแก่กรรม พระราชวงศาเง่าเมืองรักษาราชการมาได้ ๑๗ ปี

ณ มะแม สัมฤทธิศก ศักราช ๑๑๖๐ โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้อุปฮาดจันทรังเป็นที่พระราชวงศาเจ้าเมือง พระราชวงศาเจ้าเมือง ได้แต่งให้ท้าวเพี้ยกรมการออกไปเกลี้ยกล่อมข่าขัดที่ตั้งบ้านเรือนอยู่นอกบ้านจาระข่าไพร่ออกไปได้ข่ากะเสง บ้านดวงมาหนึ่ง บ้านทักเดอหนึ่งบ้านทักขะมาดหนึ่ง บ้านทักลอมหนึ่ง บ้านน้ำโซะหนึ่ง บ้านทักยัดหนึ่ง บ้านซวนหนึ่ง บ้านพัดแยะหนึ่ง

บ้านพัดเลียงหนึ่ง รวม ๙ ตำบลบ้าน แต่บ้านทักวังไป ถึงบ้านทักเวียงระยะทาง ๙ วัน พระราชวงศาจันทรังรักษาราชการได้ ๑๖ ปี ครั้น ณ ปีระกา เบญจศกศักราช ๑๑๗๕ พระราชวงศาจันทรังป่วยถึงแก่กรรม

ณ ปีจอ ฉศกศักราช ๑๑๗๖ โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้ท้าวพรหมบุตรพระราชวงศาเง่าเจ้าเมืองคนก่อนเป็นที่พระราชวงศาเจ้าเมือง พระราชวงศาเจ้าเมืองได้แต่งให้ท้าวเพี้ยกรมการออกไปเที่ยวเกลี้ยกล่อมข่าขัดที่ยังมิได้ขึ้นแก่เมืองใดเมืองหนึ่ง ตั้งบ้านเรือนอยู่หมวดข่าไพร่บ้านพัดเลียง ได้ข่าชาติละแวบ้านหนึ่ง ละม่วงใหญ่หนึ่ง ละม่วงน้อยหนึ่ง บ้านตลาดหนึ่ง รวม ๔ ตำบลบ้าน แต่เมืองอัตปือไปถึงบ้านจอมระยะทาง ๔ วัน พระราชวงศาท้าวพรหมเจ้าเมืองรักษาราชการเมืองมาได้ ๑๗ ปี ถึงปีขาล โทศกศักราช ๑๑๙๒ พระราชวงศาท้าวพรหมเจ้าเมืองถึงแก่กรรม

ณ ปีเถาะตรีศกศักราช ๑๑๙๓ โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้ท้าวก่ำบุตรพระราชวงศาจันทรังเจ้าเมืองคนก่อน เป็น

ที่พระราชวงศาเจ้าเมืองรักษาราชการบ้านเมืองมาได้ ๑๖ ปี พระราชวงศาก่ำเจ้าเมืองมีความผิดในราชการ ถึงปีมะเมีย อัฐศกศักราช ๑๒๐๘ เจ้าพระยาบดินทรเดชาแม่ทัพถอดพระราชวงศาก่ำเจ้าเมืองออกเสียจากที่

ณ ปีมะแม นพศกศักราช ๑๒๐๙ โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้ท้าวซุยบุตรท้าวกะออก กรมการเมืองอัตปือ เป็นที่พระราชวงศาเจ้าเมือง ทำส่วยทองคำของหลวงทูลเกล้าฯ ถวายปีละ ๘ ชั่งทองต่อมา และมีท้องตราพระราชสีห์โปรดเกล้า ฯ ชี้แจงเขตแดนเมืองอัตปือ ข้างทิศตะวันออกถึงหนองฟ้าหนองยศ แต่เมืองอัตปือไปถึงหนองฟ้าหนองยศระยะทาง ๘ วัน ข้างทิศตะวันออกเฉียงเหนือจดพรมแดนเมืองสาละวันที่ตำบลพิมตั้งฝั่งน้ำเซกอง แต่เมืองอัตปือไปถึงพิมตั้งฝั่งน้ำเซกองระยะทาง ๔ วัน ข้างทิศตะวันออกเฉียงใต้ไปจดพรมแดนเมืองแสนปางที่ปากน้ำสะทัย แต่เมืองอัตปือไปถึงปากน้ำสะทัยระยะทาง ๘ วัน ข้างทิศตะวันตกมาต่อพรมแดนเมืองนครจำปาศักดิ์ ที่ตำบลคำพอ แต่เมืองอัตปือมาถึงคำพอระยะทาง ๓ วัน ข้างทิศตะวันตกเฉียง เหนือไปจดพรมแดนเมืองสาละวันเมือง

คำทอง ที่ตำบลหนองปงทุ่งหลวง แต่เมืองอัตบือไปถึงหนองปงทุ่งหลวงระยะทาง ๕ วัน ข้างทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปชนพรหมแดนเมืองแสนปาง ที่ตำบลแก้งสักแอดลำน้ำเซกองระยะทาง ๓ วัน แล้วพระราชวงศาฮุยเจ้าเมืองแต่งให้ท้าวเพี้ยกรมการออกไปเกลี้ยกล่อมข่าขัดที่ตั้งบ้านเรือนอยู่นอกหนองฟ้าหนองยศ ได้ข่าชาติสะลังบ้านพัดตูกหนึ่ง บ้านพัดลังหนึ่ง บ้านกองเบาะหนึ่ง บ้านเบิ่งลามหนึ่ง รวม ๔ ตำบลบ้าน แต่หนองฟ้าหนองยศออกไปถึงบ้านเบนลามระยะทาง ๒ วัน พระราชวงศาฮุยเจ้าเมืองรักษาราชการได้ ๑๗ ปี ถึง ณ ปีกุน เบญจศกศักราช ๑๒๒๕ พระราชวงศาฮุยเจ้าเมืองถึงแก่กรรม

ณ ปีชวด ฉศกศักราช ๑๒๒๖ โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้ท้าวพิลาบุตร อุปฮาดลีเป็นที่พระราชวงศาเจ้าเมือง พระราชวงศาเจ้าเมืองรักษาราชการมาได้ ๓ ปี ถึงปีเถาะนพศกศักราช ๑๒๒๙ พระราชวงศาถึงแก่กรรม

ณ ปีมะโรง สัมฤทธิศกศักราช ๑๒๓๐ โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้ท้าวกึงบุตรท้าวสุตร์กรมการเป็นที่พระราช

วงศาเจ้าเมือง ข่าไพร่บ้านแพบ้านหนึ่ง ข่าละแวบ้านหนึ่ง ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เชิงเขาหลวง ตะวันตกเมืองอัตบือโจทก์สมัครมาขึ้นแก่เมืองนครจำปาศักดิ์ รวมสองตำบลข่าไพร่ที่เจ้าเมืองคนเก่าแต่ก่อน ๆ เกลี้ยกล่อมไว้ได้ยังคงขึ้นแก่เมืองอัตบืออยู่แต่ ๔๒ ตำบลบ้าน ครั้นถึงเทศกาลฤดูปีพระราชวงศากึ่งเจ้าเมืองแต่งให้ท้าวเพี้ยกรมการขึ้นไปเก็บส่วยของหลวงแต่บรรดาข่าไพร่ ข่าไพร่ก็เอาคนข่า เอาขี้ผึ้งตีแทนเอาเงินทองของส่วยมอบให้ท้าวเพี้ยกรมการ ท้าวเพี้ยกรมการก็คุมมาให้พระราชวงศากึ่งเจ้าเมือง พระราชวงศากึ่งเจ้าเมืองก็เอาคนข่าและขี้ผึ้งจำหน่ายให้แก่ท้าวเพี้ยกรมการ ท้าวเพี้ยกรมการเอาเงินซื้อทองคำส่วยลงไปทูลเกล้า ฯ ถวายเนือง ๆ ทุกปีมิได้ขาด แต่ข่าระแด ข่าขัดที่ตั้งบ้านเรือนอยู่นอกบ้านพัดตูก บ้านพัดลังบ้านดองเบาะ บ้านเปงลา ตรงไปทิศตะวันออกถึงเชิงเขาบรรทัดต่อแดนญวนระยะทาง ๑๕ วันนั้น พระราชวงศากึ่งเจ้าเมืองท้าวเพี้ยกรมการยังหาได้เกลี้ยกล่อมได้ไม่

ครั้น ณ ปีวอก ฉศกศักราช ๑๒๔๖ มีท้องตราพระราชสีห์โปรดเกล้า ฯ มาถึงพระราชวงศากึ่งเจ้าเมือง

และหัวเมืองลาวปลายพระราชอาณาเขต เมืองละฉบับ ความต้องกันว่า ห้ามมิให้ผู้ว่าราชการเมืองท้าวเพี้ยกรมการราษฎรไปตีข่ามาซื้อขายซึ่งกันและกัน แจ้งอยู่ในท้องตรา ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ออกมานั้นแล้ว แล้วพระราชวงศาถึงเจ้าเมืองและผู้ว่าราชการเมืองบรรดาได้รับท้องตรา ก็ได้ออกหมายประกาศป่าวร้องแก่ท้าวเพี้ยราษฎร ในเขตแขวงบ้านเมืองทราบทั่วกันว่า ห้ามมิให้ผู้ใดผู้หนึ่งไปตีข่าจับข่ามาซื้อขายและแลกเปลี่ยน เหมือนอย่างแต่ก่อนเป็นอันขาด ตั้งแต่นั้นมาท้าวเพี้ยกรมการ ราษฎรก็มิได้ออกไปตีข่าจับข่ามาซื้อขายซึ่งกันและกัน ต่อมาครั้นถึงระดูปีเก็บส่วยพระราชวงศา ถึงเจ้าเมือง ก็แต่ง ให้ท้าวเพี้ย กรมการคุมสิ่งของออกไปแจกจ่ายให้พวกข่าไพร่ และขอเก็บเงินทองของส่วยแก่บรรดาข่าไพร่ บรรดาข่าไพร่ก็เอาคนข่ามาตีแทนส่วยให้แก่ท้าวเพี้ยกรมการผู้เก็บส่วย ท้าวเพี้ยกรมการผู้เก็บส่วยก็มิอาจรับเอาคนข่าตีแทนส่วย แต่ข่ามาได้ไม่เกรงความผิด ฝ่ายข่าไพร่ร้องว่าถ้าไม่รับเอาคนข่าไปแทนส่วย บรรดาข่าไพร่ก็มิรู้ที่จะเอาสิ่งใดเสียแทนส่วยไม่

ไม่ยอมให้ส่วยของหลวง ข่าไพร่ ข่าขัดได้ทราบความชัด ว่าทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ห้ามมิให้คนไทยคน ลาวไปตีข่าจับข่ามาซื้อขาย พวกข่าไพร่และข่าขัดก็พากัน มีใจกำเริบเสิบสานขึ้น ท้าวเพี้ยกรมการราษฎรจะไปมากิจ ราชการหรือค้าขายในตำบลบ้านไพร่และข่าขัด ข่าไพร่ และข่าขัดมักจะตีปล้นจับกุมเอาท้าวเพี้ยราษฎร ข้าขอบ ขัณฑสีมาไปเที่ยวเร่ขายในเขตแดนนานาประเทศชุกชุม มากขึ้นกว่าแต่ก่อนโดยมาก แต่ข่าไพร่บ้านพัดตูก บ้าน พัดลัง บ้านดวงเยาะบ้านเปงลามที่พระราชวงศาฮุยเจ้า เมืองเกลี้ยกล่อมไว้ ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามลำน้ำกระเตือก ลำน้ำกระจานั้น กลับใจไม่ยอมขึ้นเป็นข่าไพร่เมืองอัตปือ แต่ปีอัฐศก ศักราช ๑๒๔๘ ครั้นพระราชวงศากิ่งเจ้า เมืองจะคุมไพร่ไปปราบปรามข่าไพร่ซึ่งกลับใจก็เกรงความ ผิดจึงได้ทิ้งละไว้

ครั้น ณ ปีจออัฐศกศักราช ๑๒๔๙ ฯ พณ ฯ ข้าหลวงใหญ่มีท้องตราจุลราชสีห์บังคับไปถึงผู้ว่าราชการ เมืองกรมการว่า ให้ออกไปยกประตูข้ามเรือนด่านไว้ตาม

หน้าที่เขตแดน ผู้ว่าราชการเมืองกรมการก็ได้คุมไพร่ไปยกประตูข้ามเรือนด่านไว้ที่ท่ารองฟ้ารองยศตำบลหนึ่งตาม.......แต่ท้องตราปักปันเขตแดนนั้นต้องเพียงไม่สูญไป เมื่อเกิดเพลิงในบ้านเรือน พระราชวงศาเจ้าเมืองรักษาราชการได้ ๒๒ ปี ถึง ณ ปีรัตนโกสินทรศก ๑๐๘ นั้นแล้ว พระราชวงศากึ่งเจ้าเมืองถึงแก่กรรม

ครั้น ณ ปีรัตนโกสินทรศก ๑๐๙ ฯ พณ ฯ ข้าหลวงใหญ่โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้อุปฮาดโมบุตรอุปฮาดเปาคนเก่า ว่าที่พระราชวงศาเจ้าเมืองต่อมา แล้วฯพณฯ ข้าหลวงใหญ่มีท้องตราจุลบังคับไปยังอุปฮาดโมผู้ว่าที่พระราชวงศาเจ้าเมืองท้าวเพี้ยกรมการ ออกไปเกลี้ยกล่อมข่าบ้านพัดตูก บ้านพัดลัง บ้านดองเยาะ บ้านเปงลามที่พระราชวงศาฮุยเจ้าเมืองคนก่อนเกลี้ยกล่อมได้แล้วแข็งขัดกลับใจ ให้กลับมาคงขึ้นเมืองอัตปือไปตามเดิมจะได้นำข้าหลวงกองแผนที่เซอเวย์โอบเอาข่า บ้านพัดตูก บ้านพัดลัง บ้านดองเยาะ บ้านเปงลามเข้าไว้ในพระราชอาณาเขต มีข้อความหลายประการแจ้งอยู่ในท้องตราซึ่ง

โปรดเกล้า ฯ ขึ้นไปแล้ว อุปฮาดโมผู้ว่าที่พระราชวงศาเจ้าเมืองได้ยกออกไปพูดเกลี้ยกล่อมข่า บ้านพัดฑูก บ้านพัดลัง บ้านดองเยาะ บ้านแปงลาม แต่ ณ วัน ๑๘ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๐๙ ฝ่ายข้าเจ้าก็ยกออกจากเมืองอัตปือ ลงมาฟังข้อราชการที่เมืองนครจำปาศักดิ์ แต่อุปฮาดผู้ว่าที่พระราชวงศาเจ้าเมืองออกไปเกลี้ยกล่อมข่าที่กลับใจจะได้หรือมิได้นั้น ข้าพเจ้ายังไม่ทราบ การที่จะนำข้าหลวงกองแผนที่เซอเวย์ แนวพระราชอาณาเขตก็ยังไม่เป็นที่มั่นใจว่าจะทำได้แต่เพียงไร เพราะด้วยในเวลานี้ข่าไพร่และข่าขัดยังกำเริบเสิบสานอยู่ ถ้าจะโปรดเกล้า ฯ ให้นำข้าหลวงกองแผนที่เซอเวย์แนวพระราชอาณาเขตไปถึงตำบลใดในบริเวณข่าขัด ต้องจัดนายทัพนายกองคุมพลทหารประมาณ ๘,๐๐๐—๙,๐๐๐ คนปืนกระสุนดินดำเครื่องศัสตราวุธครบมือ พร้อมด้วยเสบียงอาหารยกไปปราบปรามพวกข่าขัดเสียให้ราบคาบก่อนจึงจะนำข้าหลวงกองแผนที่เซอเวย์แนวพระราชอาณาเขตไปถึงตำบลนั้นได้ตามราชประสงค์ ครั้นข้าพเจ้าจะนำข้าหลวงกองแผนที่

เซอเวย์แนวพระราชอาณาเขตไปถึงเชิงเขาบรรทัดต่อแดนญวน แต่ลำพังเกลือกว่าพวกข่าขัดจะออกกั้นกางสกัดรบพุ่งข้าหลวงกองแผนที่มีเหตุการณ์เป็นเสื่อมเสียพระเกียรติยศพระราชอาญาก็จะไม่พ้นเกล้า ฯ ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเป็นความสัตย์จริงสิ้นคำให้การข้าพเจ้าแต่เท่านี้ ข้าพเจ้าเขียนลายมือลงชื่อให้ไว้แก่ท่านที่ท้ายคำให้การเป็นสำคัญ (พระสุวรรณวงศาว่าที่อุปฮาด)

คำให้การเรื่องเมืองสพังภูผา

วัน ๑ ๕ฯ ๑๒ ค่ำ ปีจอ อัฐศก ศักราช ๑๒๔๘

เจ้าราชสมพันธวงษา	เมืองนครจำปาศักดิ์	๓	นั่ง
เจ้าหมุน			
พระยาเมืองฮาม			
พระเจริญรัตนสมบัติ	เมืองขุขันธ์	๒	
หลวงสุพรมมาตรา			
ราชวงศ์ผู้ว่าราชการ	เมืองเชียงแตง	๓	
อุปฮาด			
ราชวงศ์			

พร้อมกัน ณ ทำเนียบเมืองเชียงแตง ข้าพเจ้าพระราชวิตบริรักษ์ เจ้าเมืองอายุหกสิบปี ราชวงศ์กรมการเมืองสพังภูผาอายุ ๕๑ ปี ให้การต้องคำกันว่า เดิมพระราชฤทธิ์บริรักษ์เมื่อยังเป็นที่ท้าวอินธิสารราชวงศ์เมื่อยังเป็นที่ท้าวชามาต ควบคุมท้าวเพี้ยตัวเลข ๒๕๐ คนอยู่เมืองศรีทันดร สมัครไปทำราชการขึ้นกับเมืองจำปาศักดิ์ เจ้านครจำปาศักดิ์บอกขอหักโอนลงไป ณ กรุงเทพ ฯ โปรด

มีท้องตราพระราชสีห์มาถึงเมืองศรีทันดรฉบับหนึ่ง พระกระแสโปรดว่าให้อยู่ตามสมัครทราบในท้องตรานั้น พวกข้าพเจ้าพาท้าวเพี้ยตัวเลขยกไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ห้วยหินเป็นบ้านหนึ่งแขวงเมืองเซลำเภา ที่เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองธราปริวัฒขึ้นกับเมืองนครจำปาศักดิ์ ณ ปีขาลสัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๔๐ เจ้านครจำปาศักดิ์มีใบบอกลงไป ณ กรุงเทพ ฯ ขอยกบ้านห้วยหินเป็นเมืองหนึ่ง โปรดเกล้า ฯ ตั้งท้าวอินธิสารเป็นพระราชฤทธิบริรักษ์เจ้าเมือง ตั้งท้าวศรีวรราชเป็นอุปฮาด ตั้งท้าวชามาตเป็นราชวงศ์ ตั้งท้าวอาทิตสาราชเป็นราชบุตร ยกบ้านห้วยหินเป็นเมืองสพังภูผาขึ้นกับเมืองจำปาศักดิ์ แล้วมีศุภอักษรฉบับหนึ่ง ท้องตราพระราชสีห์ฉบับหนึ่ง มาถึงนครจำปาศักดิ์พระกระแสโปรดว่าให้เจ้านคร จำปาศักดิ์แบ่งปันเขตแดน ให้กับเมืองสพังภูผา พอสมควรแก่การบ้านเมืองทราบในศุภอักษรท้องตราพระราชสีห์นั้นแล้ว เจ้านครจำปาศักดิ์ยังหาได้แบ่งปันเขตแดนให้เมืองสพังภูผาไม่ พระราชฤทธิบริรักษ์เจ้าเมืองกับราชวงศ์ที่ได้รับตราตั้งออกมาคนนี้ ได้รับราชการอยู่เท่าทุกวันนี้ พระราชฤทธิบริรักษ์เจ้าเมืองประ

ทับตรารูปเทวดาราชวงศ์ประทับตรารูปเทวดาไว้เป็นสำ-
คัญ ฯ

คำให้การเรื่องเมืองเซลำเภา

วัน ๔ ๗ ๑๒ ค่ำ ปีจอ อัฏฐศก ศักราช ๑๒๔๘
๑๓

พระยาโพษาราช	๑	นี้เมืองนครจำปาศักดิ์	๓		รวม ๙ คนนี้
พระยาเมืองปาก	๑				
ไชยอำมาตย์	๑				
พระยาภักดีศรีสิทธิสงครามเจ้าเมือง	๑	นี้เมืองธราบริวัฒ	๖		
หลวงรักษ์	๑				
หลวงพล	๑				
หลวงกำแหง	๑				
ขุนชำนานอักษร	๑				
ขุนราชโยธา	๑				

นั่งพร้อมกัน ณ ศาลากลางเมืองธราบริวัฒ ได้ถาม หลวงเทียมอายุ ๖๒ ปี นายอ้วนอายุ ๗๐ ปี นายแก้ว อายุ ๖๖ ปีให้การต้องคำกันว่า เดิมเขตแดนเมืองนครจำปา-

ศักดิ์ยังตั้งอยู่คลองฉลองแต่เซลำเภายังไม่ได้เป็นเมือง มีแต่เขมรป่าดงครอบครัวอยู่ในเขมร แขวงเมืองนครจำปาศักดิ์ อยู่มาหลายปี พระยาเดโชเม่ง เจ้าเมือง กะปง สวาย กับ องค์ จันเจ้า เมืองอุดง มีไชย มีความ อริวิวาท กันสิ่งหนึ่ง พระยาเดโชจึงพานักปั้งผู้น้อง สนองอีผู้บุตรนำอพยพครอบครัว เข้ามาพึ่ง โพธิสม ภารอยู่ ในพระ ราช อาณา เขตครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาเดโชเม่งมา ตั้งอยู่บ้านลงปลา นักปั้งอยู่บ้าน เวินฆ้อง สนองอีอยู่บ้านท่าแสงแขวงเมืองนครจำปาศักดิ์ แล้วนักปั้งลงไปเฝ้า ณ กรุงเทพ ฯ จึงโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้นักปั้งเป็นพระวิเสศขึ้นมารักษาครอบครัวอยู่บ้านเวินฆ้อง ท้าวบุญสารที่เป็นเจ้าเมืองเชียงแตงให้หม่อมเตียงบุตรจีนฮุยเป็นภรรยาเกิดบุตรคนหนึ่งชื่อนักอิน ท้าวบุญสารถึงแก่กรรมแล้ว พระวิเสศปั้งจึงได้หม่อมเตียงมาเป็นภรรยา เกิดบุตรชื่อนักดม เมือง เตก ๓ คน พระวิเสศปั้งได้ลาวพุ้งดำมาเป็นภรรยาอีกคนหนึ่งเกิดบุตรชื่อนักแย้มหนึ่ง พระวิเสศปั้งได้ลาวเมืองนครราชสีมามาเป็นภรรยาคนหนึ่ง มีบุตรชื่อนักบัวพระวิเสศปั้งถึงแก่กรรมแล้ว นักดมลงไปเฝ้า ณ กรุงเทพฯ

จึงโปรดเกล้า ฯ ตั้งนักดมเป็นพระวิเสศสัจจาแทนบิดา ตั้งอยู่บ้านเวินฆ้อง แล้วเขมรเมืองสมบูรณ์พากันคิดกบฏ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาบำเรอภักดีพระราชมะนูออกมาพร้อมเจ้าจำปาศักดิ์ ฮุยยกกองทัพลงไปตีเมืองสมบูรณ์ แล้วพระวิเสศสัจจาคิดเอาใจไปเผื่อแผ่แก่เขมรเมืองสมบูรณ์ พระยาภักดีบอกกล่าวโทษพระวิเสศสัจจา ไปกราบเรียนเจ้าพระยาบดินทรเดชา ซึ่งขึ้นมาขัดทัพอยู่ที่เมืองพระตะบองเห็นว่าพระวิเสศสัจจามีความผิด เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงถอดพระวิเสศสัจจาออกจากที่ จะกวาดเอาครอบครัวพระวิเสศลงไปกรุงเทพ ฯ แล้วเจ้าเมืองขุขันจึงกราบเรียนขอเอาพระวิเสศกับครอบครัวลงไปไว้เมืองขุขัน หลวงภักดีจำนงเมืองสังฆจึงมาให้นางหมด บุตรพระยาเดโชเป็นภรรยาแล้วหลวงภักดีจำนงบุตรเขยพระยาเดโช จึงบอกกล่าวโทษพระยาเดโชพ่อตาเข้าไปยังกรุงเทพ ฯ เห็นว่าเป็นกบฏ จึงโปรดฯ เกล้า ให้พระแก้วยกกระบัตร พระพุทธโยธีข้าหลวงกับเจ้าเมืองสังฆ ขึ้นมากวาดเอาครอบครัวพระยาเดโชลงไป ณ กรุงเทพ ฯ เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงโปรดให้นักเมืองบุตรพระวิเสศบั่ง กับหลวงภักดีจำนงบุตรเขยพระยาเดโช

เกลี้ยกล่อมเอาครอบครัวบ่าวไพร่ที่แตกหนีเข้าป่าดงออกมาไว้ แล้วเจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงบอกให้นักเมืองกับหลวงภักดีจำนงเข้าไป ณ กรุงเทพ ฯ จึงโปรดเกล้า ตั้งนักเมืองเป็นพระณรงค์ภักดีเจ้าเมือง นักอินบุตรท้าวขุนสารเป็นหลวงอภัยภูธรปลัด นักเตกเป็นหลวงแก้วมนตรียกกระบัตร ยกบ้านท่าแสนขึ้นไปเป็นเมืองเซลำเภาที่หนึ่ง แล้วโปรดให้สนองอี่บุตรพระยาเดโช ที่ตั้งอยู่เมืองท่าแสงนั้นกลับคืนไปเมืองกะปงสวาย เจ้าปาศักดิ์ฮุยจึงขอเอาตัวพระ-วิเศษ ณ เมืองขุขันมาไว้เมืองนครจำปาศักดิ์ แล้วจึงโปรดเกล้า ฯ ตั้งหลวงภักดีจำนงเป็นพระมโนจำนงเจ้าเมืองมโนไพร โปรดให้หลวงอนุรักษ์ภูเบศข้าหลวง เจ้าโง่นเพี้ยอุปราชเมืองนครจำปาศักดิ์ กับปลัดกรมการเมืองขุขัน พาตัวพระมโนจำนงไปตั้งเมืองมโน ไพรและปั่นหลักเขตแดนเมืองเซลำเภาทิศอุดรถึงคลอง ตะเคียนทิศบูรพา ตามฝั่งน้ำโขงลงไปปากคลองเสียมโบก ทิศทักษิณตามดงฉลองไป

	กาวี	
ถึงเขาจะลอมหนอง		เขาดองกำเบ็ดกะปงทม ไปถึง
	ปอาว	

คลองน้ำเสนทิศ ปราจีนขึ้นมาตามคลองสำ ปลุกมาถึงหนอง ฉแงหินโคนเขาหินเหล็กเขาโกนจะแก ถึงหนองกังสวายมา ถึงหนองทำหนักถมหนองจอกบรรจบครบปากคลองเกดียน เป็นเขตแดนเมืองเซลำเภา ณ ปีจอ สัมฤทธิศกศักราช ๑๒๐๐ เจ้าปาศักดิ์ชุยถึงแก่พิราลัยแล้ว ถึง ณ ปีขาล จัตวาศกศักราช ๑๒๐๔ จึงโปรดเกล้า ฯ ตั้งเจ้าอุปราช-นากเจ้าจำปาศักดิ์ พระวิเศษสัจจาลงไปเมืองเซลำเภา ตั้งอยู่บ้านลงปลา แล้วพระณรงค์ภักดีเจ้าเมืองถึงแก่อนิจกรรม จึงโปรดเกล้า ฯ ตั้งนักอินปลัดเป็นพระณรงค์ภักดีเจ้าเมืองเซลำเภาที่ ๒ ตั้งอยู่บ้านกะโปงบ่าง ยกกระบัตรเต๊กเป็นหลวงอภัยภูธรปลัด นักบัวเป็นหลวงแก้วมนตรียกกระบัตร นักแย้มเป็นผู้ช่วย ณ ปีจอ โทศกศักราช ๑๒๑๒ เจ้าปา-ศักดิ์นากถึงแก่พิราลัยถึง ณ ปีมะโรง อัฐศักราช ๑๒๑๘ โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าคำเป็นเจ้าปาศักดิ์ แล้วพระณรงค์ภักดีเจ้าเมืองก็ถึงแก่อนิจกรรม จึงโปรดเกล้า ฯ ตั้งปลัดเต๊กเป็นพระณรงค์ภักดี เจ้าเมืองเซลำเภาที่ ๓ ตั้งอยู่บ้านท่าไฮ ผู้ช่วยแย้มเป็นหลวงปลัดเป็นหลวงอภัยภูธรปลัด

ท้าวบัวบุตรนักเมืองเป็นหลวงแก้วมนตรียกกระบัตร แล้ว
พระณรงค์ภักดีเจ้าเมืองถึงแก่อนิจกรรม ถึงปีมะเมีย สัมฤทธิ-
ศกศักราช ๑๒๒๐ เจ้าปาศักดิ์ถึงแก่พิราลัย ครั้นถึงปีกุน
เบญจศกศักราช ๑๒๒๕ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าคำสุข
เป็นเจ้าปาศักดิ์ เจ้าปาศักดิ์ บอกขอเอานักคมผู้เป็นพระ
วิเศษสัจจาเป็นพระณรงค์ภักดีเจ้าเมืองเซลำเภาที่ ๔ ตั้ง
อยู่บ้านลงปลา ท้าวเหมาบุตรเจ้าเมืองคมเป็นหลวงแก้ว
มนตรียกกระบัตร ปลัดแย้มออกเป็นกองนอกแล้วพระณรงค์
ภักดีเจ้าเมืองถึงแก่อนิจกรรมถึง ณ วันที่ ๓ ๆ ๕ ค่ำ ปีมะเมีย
จัตวาศกศักราช ๑๒๔๔ เจ้าคุณพระยามหาอำมาตย์ แต่ยัง
เป็นที่เจ้าคุณพระยาศรีสิงห์เทพขึ้นมาว่าราชการศีรษะเมือง
ลาว } ฝ่ายตะวันออกตั้งอยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์ ถึง ณ เดือน
เขมร }
๗ ปีมะแม เบญจศกศักราช ๑๒๔๕ ปลัดแย้มกอง
นอกขึ้นมาเฝ้า ฯพณฯ ที่เมืองนครจำปาศักดิ์จึงโปรด
ให้ปลัดแย้มเป็นที่พระณรงค์ภักดีเจ้าเมืองเซลำเภาที่ ๕
ยกกระบัตรเหมาว่าที่หลวงอภัยภูธรปลัด ปลัดแย้มว่าที่

เจ้าเมืองได้ ๓ เดือน ถึงแก่อนิจจกรรม ครั้น ณ เดือน ๙ ปีระกาสัปตศกศักราช ๑๒๔๗ จึงโปรดเกล้า ฯ ตั้งท้าวคำผุยผู้เป็นหลวงนราผู้ช่วยบุตรเจ้าเมืองอิน เป็นพระยาภักดีศรีสิทธิสงครามเจ้าเมือง ยกบ้านเวินฆ้องขึ้นเป็นเมืองธราบริวัฒ แล้ว ฯ พณ ฯ จึงโปรดตั้งท้าวบุญจันเป็นหลวงภักดี บุตรเจ้าเมืองเต๊กเป็นพระภักดีพรมเรศ ปลัดเหมาเป็นพระวิเศษรักษาอยู่ในเมืองธราบริวัฒทุกวันนี้

นักเมง ๑ เป็นพระยาเดโช เจ้าเมืองกะปงสวาย ๑ มีบุตรชื่อสนองอี		๑ คน	
นักดมเป็นเจ้าเมืองมีบุตรชื่อ	ท้าวเหมาเป็นพระวิเศษรักษา	๑	๓
	ท้าวนวนเป็นผู้ช่วย	๑	
	ท้าวเอี่ยมเป็นหลวงณรินทร	๑	

เดิมบิดามารดา มีบุตร ชื่อ ท้าวบัวเป็นหลวงวิไชยยกกระบัตร ๑ ตาย
ท้าวทองเป็นยกกระบัตร ๑
นักเมืองเป็นเจ้าเมืองมีบุตรชื่อ ท้าวแสนเป็นหลวงนริน ๑ ตาย } ๓

นักบั่งเป็นพระวิเศษ บุตร ๕ คนชื่อ ท้าวคำพันเป็นผู้ช่วย ๑ } ๕
ท้าวบุญจันเป็นพระภักดีพรมเรศ ๑
นักเต๊กเป็นเจ้าเมืองมีบุตรชื่อ ท้าวจูเป็นหลวงภักดี ๑
ท้าวพิมเป็นหลวงนริน ๑ ตาย } ๔

นักแย้มเป็นปลัดแล้วว่าที่เจ้าเมืองได้ ๓ เดือน ถึงแก่กรรมมีบุตรชื่อนางแก ๑

นักบัวเป็นหลวงแก้วมนตรียกกระบัตรมีบุตรชื่อหลวงจินดา ๑

บุตรท้าวบุญสารชื่อนักอินหนึ่ง นักอินเป็นเจ้าเมือง มีบุตร ชื่อ ท้าวคำผุย พระยาภักดีศรีสิทธิสงครามเจ้าเมืองธราบริวัฒ

พงศาวดารเมืองนครพนม สังเขป
ฉบับพระยาจันทร์โงนคำ เรียบเรียง
ณ วัน ๗ ๔ ๗ ๑ ค่ำ ปีขาล ฉศก ๑๒๗๖

ณ วัน ๓ ๑ ๗ ๘ ค่ำ ปีกุน นพศก ศักราช ๑๒๔๙ ปี พณ หัวเจ้าท่านที่สมุหมหาดไทยฝ่ายเหนือ ปรีวีเคาน์ซิลอ ข้าหลวงใหญ่ ซึ่งตั้งจัดราชการหัวเมืองลาว เมืองเขมรฝ่ายตะวันออก อยู่ที่เมืองนครจำปาศักดิ์ มีบัญชาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าเมืองกรมการเมืองสกลนครเรียบเรียงพงศาวดารแต่ตั้งเมืองนครพนม ที่แยกออกเป็นเมืองมหาไชย เมืองสกลนครต่อ ๆ มานั้น พระเดชพระคุณเป็นที่สุด เดิมเมืองนครพนมพระบรมราชาเจ้าเมืองนครพนม มีบุตรชายชื่อว่าท้าวกู่แก้ว บุตรหญิงชื่อว่านางสุวรรณทอง

นายคำสิงห์บุตรเพี้ยรามแขกได้กับนางสุวรรณทองเป็นภรรยาสามีกัน ท้าวกู่แก้วอายุได้ ๑๕ ปี พระบรมราชาผู้เป็นบิดา เอาท้าวกู่แก้วผู้เป็นบุตรไปถวายเป็นมหาดเล็กเจ้าจำปาศักดิ์ได้ ๒ ปี พระบรมราชาเจ้าเมืองนครพนมก็ถึงแก่กรรม เจ้าเวียงจันทน์จึงตั้งนายคำสิงห์ บุตรเขยพระบรมราชาผู้เป็นผัวนางสุวรรณทอง เป็นพระละครเจ้าเมืองนครพนม ครั้นทราบข่าวถึงท้าวกู่แก้วว่าบิดาถึงแก่กรรม พี่เขยได้เป็นเจ้าเมือง ท้าวกู่แก้วจึงลาเจ้าจำปาศักดิ์ขึ้นมาเข้าในลำเซบั้งไฟ เกลี้ยกล่อมเอาท้าวเพี้ยพวกลำน้ำเซ กะตากกาปอง เมืองวังเชียงรม ผาบัง คำเกิด คำมวนจึงพาไปขัดพระละครคำสิงห์ เจ้าเมืองนครพนมจึงแต่งกรมการเอาช้างพลาย ๒ นอ ๒ ยอด เงิน ๔๐ แน่นไปขอกำลังจากเจ้าพาพูซุนยวน เจ้าพาพูซุนยวนให้กำลังมา ๖,๐๐๐ มารบกับพวกลำน้ำเซ นายไชยเมืองนครพนมจึงลาเจ้าพาพูซุนมาก่อนกำลัง แต่เดือน ๑๒ ถึงเดือนอ้ายกำลังเจ้าพาพูซุนยวนมาถึงเมืองคำเกิดรู้ข่าวถึงท้าวกู่แก้วจึงแต่งกรมการเอาช้างพลายหนึ่ง นอยอดหนึ่ง ไพร่ ๑๐๐ ไปรับกำลังเจ้าฟ้าญวนที่เมืองคำเกิดว่า เป็นนายไชยเมือง

นครพนม กำลังญวนก็เชื่อฟังจึงยกมาตีเมืองนครพนม ท้าวกู่แก้วจึงเกณฑ์ไพร่พลที่ฉกรรจ์พรรคพวกได้ ๓,๐๐๐ รวมทั้งกำลังญวนรวม ๙,๐๐๐ ยกรบเมืองนครพนมแตก ข้ามน้ำโขงมาอยู่ดงเซกาข้างตะวันตก พระละครเจ้าเมืองนครพนมจึงแต่งกรมการไปเฝ้าเจ้าเวียงจันทน์ ญวนจึงทำสะพานข้ามน้ำโขงมาตั้งค่ายอยู่หาดทรายข้างตะวันตก เจ้าเวียงจันทน์จึงแต่งพระยาเชียงสาคุมไพร่ ๑๐,๐๐๐ ยกรบญวนที่ค่ายชนะญวน ฆ่าญวนตายมาก จึงได้เรียกว่าหาดแกวกอง พระยาเชียงสาแม่ทัพจึงได้เอาครอบครัวพระละครคำสิงห์เจ้าเมืองนครพนมขึ้นไปอยู่เวียงจันทน์ ให้ตั้งอยู่บ้านเวินทาย รวมสำมะโนครัวชายหญิงใหญ่น้อย ๓,๕๐๐ คน พระยาเชียงสาแม่ทัพ จึงเกลี้ยกล่อมท้าวกู่แก้วมาเป็นพระบรมราชาเจ้าเมืองนครพนม ขึ้นกับเจ้าเวียงจันทน์ตามเดิม พระบรมราชากู่แก้วมีบุตรชายชื่อว่า ท้าวอุทธัง ท้าวพรหมมา ท้าวศรีวิไชย ท้าวอุ่นเมือง ท้าวเลาคำ ท้าวราช ท้าวแก้วมณีโชติ ท้าวพรหมบุตร์ รวม ๘ คน บุตรหญิงชื่อว่า นางแท่งคำ นางแท่งแก้ว นางคำเภา นางมิ่ง นางต่อม นางคำพั่ว นางเยา นางแมะ

รวมบุตรหญิง ๘ คน พระบรมราชากู่แก้วอยู่ในราชการ ๑๒ ปี จุลศักราช ๑๑๔๐ ปีจอ ฉอศก เจ้าพระยาวอเอากำลังกรุงเทพ ฯ ขึ้นมาตีเวียงจันทน์แตก พระบรมราชากู่แก้วจึงพาครอบครัวไปตั้งค่ายกวนหมูได้ ๕ เดือนก็ถึงแก่กรรมที่นั้น ท้าวพรหมมาผู้เป็นบุตรจึงพาครอบครัวบ่าวไพร่ออกมาอยู่เมืองนครพนม ท้าวพรหมมาได้เป็นที่พระบรมราชาเจ้าเมืองนครพนม ท้าวอุธทังได้เป็นที่อุปฮาด ท้าวศรีวิไชได้เป็นที่ราชวงศ์ ได้ออกไปถวายดอกไม้ทองเงิน แต่จุลศักราช ๑๑๔๒ ปีชวด โทศก พระบรม-ราชาพรหมมามีบุตรชายชื่อว่าท้าวมหาแพง ท้าวหล้า ท้าวคำสาย ท้าวพูเพ ท้าวจันทน์ ท้าววัง ท้าวปุย ท้าวขวาง ท้าวโท ท้าวขัตตะวัน ท้าวแสง ท้าวโก รวม ๑๒ คน บุตรหญิงชื่อว่า นางเกด นางสุรคันที นางจิก นางจอม นางแก้วปั๊ดทำ นางสุรีรวงคำ นางคิม นางชม รวมบุตรหญิง ๘ คน อุปฮาดอุธทังมีบุตรชายชื่อว่า ท้าวจุลณีหนึ่ง บุตรหญิงชื่อว่า นางยอด นางอินสะ รวม ๒ คน ก็ถึงแก่กรรม ราชวงศ์ศรีวิไชยได้เป็นอุปฮาด พระบรม-ราชาพรหมมาอยู่ในราชการ ๑๔ ปี คิดกบฏเข้ากับเจ้า

เวียงจันทน์ เมื่อจุลศักราช ๑๑๕๕ ปีฉลูเอกศก เจ้านันเวียงจันทน์จึงมีหนังสือไปขอกำลังจากเจ้าฟ้าญวน ไม่ให้จึงส่งใบบอกลงไปกรุงเทพพระมหานคร จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้กองทัพขึ้นมาจับเจ้าเวียงจันทน์ พระบรมราชาพรหมมาลงไปกรุงเทพ ฯ เมื่อจุลศักราช ๑๑๕๖ ปีขาล โทศก พระบรมราชาต้องโทษลงพระอาชญา ๑๐๐ ที หนานมาล้อมเมืองเชียงใหม่ให้ชนะ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้านันไปรบหนานที่เมืองเชียงใหม่ให้มีชัยชนะ พระบรมราชาพรหมมาขึ้นมาถึงเมืองเถินจึงเบื่อผักหวานเลยถึงแก่กรรม นายสุดตาเป็นที่พระศรีเชียงใหม่เดิมเป็นพี่เมียตน พระบรมราชาพรหมมาอยู่รักษาเมืองไปเฝ้าที่กรุงเทพ ฯ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เป็นพระบรมราชาเจ้าเมืองนครพนม ท้าวอุ่นเมืองเป็นอุปฮาด ท้าวเลาคำเป็นที่ราชวงศ์ สองคนนี้เป็นบุตรพระบรมราชากู่แก้ว อุปฮาดศรีวิไชยไม่ยอม จึงอพยพครอบครัวลงไปกรุงเทพ ฯ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เป็นเมืองอยู่ปากน้ำ ท้าวอินทิสาร ท้าวจุลณี บุตรอุปฮาด ท้าวกึงหงษา

ท้าวคำสาย ท้าววัง ท้าวปุย ท้าวหมาหล้า บุตรพระบรม-ราชาพรหมมาไม่ยอมว่าเชื้อไพร่ได้เป็นเจ้าเมือง จึงอพยพครอบครัวบ่าวไพร่ข้ามน้ำโขงไปอยู่ซอกน้ำเซบั้งไฟ เมื่อจุลศักราชได้ ๑๑๕๗ ปีเถาะ สัปตศก ท้าวจุลณี ท้าวกึงหงสา พาบ่าวไพร่ขัดว่า เชื้อไพร่ได้เป็นเจ้าเมืองนครพนมไม่ยอมขึ้นพระบรมราชาสุดตา จึงแต่งกรรมการขึ้นไปขอกำลังจากเจ้าอินทร์ เจ้าเวียงจันทน์จึงแต่งเจ้าสีถานกับพระยาสุโพเป็นแม่ทัพมาช่วย แต่งเพียขันขวาไปขอกำลังจากเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองสุวรรณภูมิ เมืองร้อยเอ็ดและท้าวสมพมิด เมืองกาฬสินธุ์ มาพร้อมกันที่เมืองนครทางกรุงเทพ ฯ โปรดให้พระยาอำมาตย์ขึ้นมาตั้งอยู่ที่โพคำเมื่อจุลศักราช ๑๑๕๘ ปีมะโรง จัตวาศก พระยาอำมาตย์จึงแต่งคนขึ้นไปเกลี้ยกล่อมท้าวจุลณี ท้าวกึงหงษาไม่ยอมลงมา ครั้นถึงเมื่อจุลศักราช ๑๑๕๙ ปีมะเส็ง นพศก กองทัพเวียงจันทน์กับกองทัพเมืองนครจำปาศักดิ์และหัวเมืองทั้งปวงยกข้ามน้ำโขงไปรบพวกท้าวจุลณี ท้าวกึงหงสาที่กวนกู่ กวนงัวแตก จึงได้ท้าวหมาหล้า นางคำพั่วผัวเมียกับนางยอดภรรยาท้าวกึงหงสานั้น ราชวังหน้า

เมืองไชยบุรีเอาเป็นภรรยา ครั้นเมื่อจุลศักราช ๑๑๖๑ ปีมะแม เอกศก ท้าวกิ่งหงสา ท้าวคำสาย จึงยกทัพ ๖,๐๐๐ คนมาตั้งอยู่เบื้องช้างราช ริมน้ำโขง ว่าจะรบเมืองนครพนม พระยาสุโพเวียงจันทน์ กับอุปฮาดอุ่นเมือง จึงพร้อมปรึกษาเห็นว่า ท้าวเกษเป็นพี่หญิงท้าวกิ่ง นางสุรกันที่เป็นน้องสาว ท้าวกิ่งหงสากับบุตรหลานหญิง๑๐๐ มีขันธูปเทียนดอกไม้ไปเอาปฏิสันถาร ท้าวกิ่งท้าวคำสาย ก็ดีใจ เห็นพี่สาวกับน้องสาวกิ่งท้าวคำสาย ก็ว่าไม่ขึ้นกับเมืองนครพนม จะขึ้นกับเจ้าเวียงจันทน์ พระยาสุโพกับอุปฮาดอุ่นเมืองจึงข้ามน้ำโขงไปอยู่วัดธาตุเมืองนครเก่า จึงเอาท้าวกิ่งหงสา ท้าวคำสายมารับน้ำสาบานตัว แล้วก็พร้อมกันเลิกทัพกลับ

เมื่อจุลศักราช ๑๑๖๒ ปีวอก โทศก ท้าวจุลณี ท้าวกิ่งหงษา ท้าวคำสาย ท้าวน้อย พร้อมกันขึ้นไปเฝ้าเจ้าเวียงจันทน์ จึงตั้งให้ท้าวจุลณีเป็นที่พระพรหม เจ้าเมืองมหาไชยกองแก้ว ท้าวกิ่งหงสา เป็นอุปฮาด พระนาคี ท้าวคำผายเป็นราชวงศ์ ท้าวน้อยเป็นบุตรพระพรหมเป็นราชบุตร ขึ้นกับเจ้าเวียงจันทน์กึ่งหนึ่ง ขึ้นกับ

ญวนกึ่งหนึ่ง พระพรหมเจ้าเมืองมหาไชยกองแก้ว มีบุตรชายชื่อว่าท้าวโก่ง ท้าวคำ ท้าวเหมี้น ท้าวเง้า ท้าวเสือ ท้าวเม้า ท้าวแก้ว ท้าวสีแก้ว ท้าวละ ท้าวนาก ท้าวหล้า รวม ๑๑ คน บุตรหญิง นางไผ่ นางสิง นางสุย นางบีก นางตุก นางลุน รวม ๖ คน พระนาคีอุปฮาดก็มีบุตรชาย ท้าวคำ ท้าวอินทร์ ท้าวเกษ ท้าวสิง ท้าวเมืองแก้ว ท้าวสวน ท้าวเขียว ท้าวจัน รวม ๘ คน บุตรหญิง นางตุ้ย นางพอง นางลุน นางหมา นางน้อย นางกอง นางดอกแก้ว รวม ๗ คน พระนาคีอุปฮาดอยู่ในราชการ ๑๐ ปีก็ถึงแก่กรรม

เจ้าเวียงจันทน์ ตั้งราชวงศ์คำสายเป็นที่อุปฮาดตีเจ้าท้าวคำบุตรอุปฮาดพระนาคี เป็นราชวงศ์ อุปฮาดตีมีบุตรชายชื่อว่า ท้าวโก ท้าวเอก ท้าวบิด ท้าวเกษ ท้าวตุง ท้าวคำ ท้าวสอน ท้าวหนู ท้าวอุ่นหล้า รวม ๙ คน บุตรหญิงนางนาง นางจวง นางนุด นางหมา นางสั้น นางผิว นางเขียว นางหลาว นางน้อย รวม ๙ คน พระพรหมอาสาเจ้าเมืองมหาไชยกองแก้วอยู่ในราชการ ๒๙ ปี เจ้าอนุเวียงจันทน์กบฏต่อกรุงเทพพระมหานคร

เมื่อจุลศักราช ๑๑๘๙[๑] ปีกุน นพศก กองทัพกรุงเทพ ฯ ยกขึ้นมาตีเวียงจันทน์ ต่อถึงปีชวด สัมฤทธิศก ศักราช ๑๑๙๐ ปี เจ้าอนุเวียงจันทร์แตกขึ้นไปเมืองมหาไชย กองแก้วเลยขึ้นไปเมืองญวน กลับลงมาทางเมืองพวน เจ้าน้อยเมืองพวนจึงจับเจ้าอนุเวียงจันทน์ส่งให้แม่ทัพกรุงเทพฯ เมื่อปีมะเมีย ฉอศก ศักราช ๑๑๙๖ กองทัพกรุงเทพ ฯ ยกขึ้นไปตั้งเกลี้ยกล่อมเอาเมืองมหาไชยกองแก้ว พระ-พรหมเจ้าเมืองมหาไชยกองแก้วแตกหนีขึ้นไปถึงเมืองญวน ก็เลยถึงแก่กรรมเสีย

ครั้น ณ ปีมะแม สัปตศกศักราช ๑๑๙๗ ปี อุปฮาดตีเจ้าคำสายราชวงศ์คำ เอาครอบครัวบ่าวไพร่มาสู่พระบรมโพธิสมภาร พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม ตั้งอยู่เมืองสกลนครเดี๋ยวนี้ ถึงปีระกา นพศกศักราช ๑๑๙๙ ปี อุปฮาดตีเจ้าคำสายก็ถึงแก่กรรม ถึงปีจอ สัมฤทธิศกศักราช ๑๒๐๐ ปี ราชวงศ์คำลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเทพมหานคร จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ราชวงศ์คำ

๑. ในพระราชพงศาวดาร ร. ๓ เป็นปีจอ ๑๑๘๘ ถ้าเป็นปีกุน ตามต้นฉบับต้องเป็น ๑๑๘๙

เป็นที่พระยาประเทศธานี เจ้าเมืองสกลนคร โปรดให้ท้าวอิน บุตรอุปฮาดพระนาคีเมืองมหาไชยกองแก้วคนเก่าเป็นราชวงศ์ โปรดให้ราชวงศ์เมืองกาฬสินธุ์มาเป็นอุปฮาด โปรดให้ราชบุตรเมืองกาฬสินธุ์มาเป็นอุปฮาดราชบุตรเมืองสกลนคร พระยาประเทศธานี มีบุตรชายชื่อว่าท้าวไชย ท้าวหมาพอง ท้าวหมาพรหม ท้าวสีนวล ท้าวไค ท้าวทับ ท้าวแต้ รวม ๗ คน มีบุตรหญิงชื่อว่า นางแพง นางหนู นางสิง นางพิมพา นางบัวคำ นางก่ำ รวม ๖ คน อุปฮาดมีบุตรชายชื่อว่า ท้าวโคก ท้าวชิน ท้าวพิมพา ท้าวแสง ท้าวคาน ท้าวพู ท้าวโชติ ท้าวโส รวม ๘ คน บุตรหญิงชื่อว่า นางผิว นางต้อ นางแพง นางทองแดง นางกัณหา รวม ๕ คน ราชวงศ์อินทร์มีบุตรชายชื่อว่า ท้าวเหม้น ท้าวขี ท้าวเมก ท้าวคำสงกา ท้าวตูบ ท้าวเฮ้า ท้าวเม้า ท้าวคำจัน ท้าวซ้าย รวม ๙ คน บุตรหญิงชื่อว่า นางอุ่น นางบัวละพัน นางหมี นางพู นางหนู นางเขียด นางแก้ว นางบ้อง นางสุพา นางเพือง นางเหลือง นางจันทน์แดง รวม ๑๒ คน ราชบุตรรับราชการได้ ก็ถึงแก่กรรมเมื่อปีชวด โทศกศักราช ๑๒๐๒

ปี ท้าวขัติยะรับเป็นราชบุตรได้ ๕ ปีก็ถึงแก่กรรม เมื่อปีมะโรง ฉศกศักราช ๑๒๐๖ ปี ท้าวอินทิสารได้เป็นราชบุตรอุปฮาดรับราชการได้ ๑๓ ปีก็ถึงแก่กรรม เมื่อปีจอโทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ ท้าวโก่งได้เป็นที่พระอุปฮาด ท้าวเหม้นเป็นที่ราชบุตร สองคนนี้เป็นบุตรพระ-พรหมเจ้าเมืองมหาไชยกองแก้ว แต่ราชบุตรอินทิสารนั้นกลับคืนไปอยู่เมืองกาฬสินธุ์ พระอุปฮาดโก่งนั้นมีลูกชายชื่อว่า ท้าวราช ท้าวมุม ท้าวจูม ท้าวจี ท้าวอินทร์ ท้าวคำ ท้าวพรหม ท้าวเสน ท้าวสา ท้าวหำ ท้าวไชย ท้าววันนี รวม ๑๒ คน บุตรหญิง นางจวง นางจัน นางวัน นางป้อง นางหนู นางยัน นางมาด นางมิ่ง นางตุ้ม นางแอก นางอ้วน นางสั้น รวม ๑๒ คน ราชวงศ์อินทร์รับราชการได้ ๒๑ ปีก็ถึงแก่กรรม เมื่อจุลศักราช ๑๒๒๐ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เมื่อจุลศักราช ๑๒๒๕ ปีกุน เบญจศก โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ราชบุตรเหม้นเป็นที่พระภูวดลบริรักษ์ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้บ้านภูวาเป็นเมืองภูวดลสอาง ท้าวเกษ บุตรอุปฮาดดี เจ้าเป็นอุปฮาด ท้าวไชย บุตรพระยาประเทศ

ธานี เป็นราชวงศ์ ท้าวเมก บุตรพระภูวดลบริรักษ์ ว่าที่ราชบุตร ถึงเมื่อจุลศักราช ๑๒๒๙ ปีเถาะ นพศก โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ท้าวปีดบุตรอุปฮาดตี เป็นราชวงศ์ท้าวราชบุตรอุปฮาดโถง เป็นราชบุตรเมืองสกลนคร เมื่อจุลศักราช ๑๒๓๔ ปีวอก จัตวาศก โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ตั้งท้าวเหม้น บุตรราชวงศ์อินทร์ เป็นพระศรีสกุลวงศ์ ผู้ช่วยพระยาประเทศธานี เจ้าเมืองสกลนครรับราชการได้ ๓๙ ปี อายุได้ ๘๖ ปีก็ถึงแก่กรรม เมื่อจุลศักราช ๑๒๓๘ ปีชวด อัฐศก อุปฮาดราชบุตรก็ถึงแก่กรรมในปีนั้น พระยามหาอำมาตย์ขึ้นมาเป็นแม่ทัพอยู่เมืองหนองคายโปรดว่าที่ราชวงศ์ปีด ว่าที่พระอุปฮาด พระศรีสกุนวงศ์ผู้ช่วย เหม้นว่าที่ราชวงศ์ ท้าวจูมบุตรอุปฮาดโถง ว่าที่ราชบุตร ท้าวพองบุตรพระยาประเทศธานี ว่าที่พระศรีสกุนวงศ์ผู้ช่วย ท้าวนากบุตรพระยา-พรหมเจ้าเมืองมหาไชยกองแก้วว่าที่พระพิพิธมนตรีผู้ช่วย

ครั้นเมื่อจุลศักราช ๑๒๓๙ ปีฉลู นพศกโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งพระศรีสกุนวงศ์เหม้นผู้ช่วยว่าที่ราชวงศ์ลงมากรุงเทพ ฯ โปรดเป็นที่พระอุปฮาด ท้าวพองผู้ว่าที่

พระศรีสกุนวงศ์ผู้ช่วย เหม้นว่าที่ราชวงศ์เป็นพระอุปฮาด ท้าวพองผู้ว่าที่พระศรีสกุนวงศ์ผู้ช่วยเป็นราชวงศ์

ครั้นถึงเมื่อจุลศักราช ๑๒๔๐ ปีขาล สัมฤทธิศก โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งราชวงศ์บิดผู้ว่าที่อุปฮาดเป็นพระยาประจันตประเทศธานี ท้าวจูมเป็นราชบุตร ท้าวหอมบุตรท้าวกระแสเป็นพระศรีสกุนวงศ์ผู้ช่วย

พระยาประจันตประเทศธานีบิด มีบุตรชายชื่อว่าท้าวแสง ท้าวคำเพา ท้าวฮก ท้าวจูม ท้าวเกษ ท้าวสิม ท้าวนาก รวม ๗ คน บุตรหญิงนางเหม้น นางคำผิว นางทองคำ นางน้อย นางเข็ม นางสอน รวม ๖ คน

พระอุปฮาดเหม้นมีบุตรชาย ท้าวพังคี ท้าวอรคี ท้าวนรกา ท้าวจรกา ท้าวสิง ท้าวสัง ท้าวเส ท้าวโห ท้าวบัวคำ รวม ๙ คน บุตรหญิงนางหน่อแก้ว นางสุบันศรีสมยศ นางจันทโครบ บิดารบห้อวัดจันเกิดที่หลังนางทองคาย นางคำอ้วน นางโม นางจันทน์ นางพิสหูล นางแขวงคำค้านชะกุน นางแคว้นคำตุ้ย รวม ๑๐ คน

ราชวงศ์พองมีบุตรชายชื่อว่าท้าวสุวรรณคี ท้าวอินที ท้าวแตงอ่อน รวม ๓ คน บุตรหญิง นางคำหยด นางคำตัน นางแพง รวม ๓ คน

ราชบุตรจูมมีบุตรชาย ชื่อว่าท้าวขี ท้าวอินทอง ท้าวชาลี ท้าวคำมี ท้าวโคด รวม ๕ คน บุตรหญิงนางกดชาหนึ่ง

พระยาประจันตประเทศธานี รับราชการได้ ๗ ปี ก็ถึงแก่กรรม เมื่อจุลศักราช ๑๒๔๗ ปีวอก ฉอศกอายุได้ ๖๙ ปี ถึงเมื่อจุลศักราช ๑๒๔๘ พณหัวหน้าเจ้าท่านสมุหมหาดไทยฝ่ายเหนือปรีวีเคาน์ซินเลอร์ ข้าหลวงใหญ่ซึ่งตั้งจัดราชการอยู่เมืองนครจำปาศักดิ์โปรดว่า พระอุปฮาดเหม้นว่าที่พระยาประเทศธานี ราชวงศ์พองว่าที่อุปฮาด ราชบุตรจูมว่าที่ราชวงศ์ ท้าวเมกว่าที่ราชบุตร

ตำนานเมืองวังมล

วัน ๗ ๓ ๗ ค่ำ ปีฉลู เอกศก ๑๒๕๑

ข้าพเจ้าหลวงณรงค์โยธา ข้าหลวง ได้หาตัว ท้าวลม อายุ ๑๗ ปี ว่าที่อุปฮาดหนึ่ง ท้าวโพธิราชอายุ ๔๕ ปี ว่าที่ราชวงศ์ หนึ่ง ท้าวไชยวงศ์อายุ ๔๒ ปี ว่าที่ราชบุตร หนึ่ง ท้าวพรหมจักรอายุ ๔๐ ปี ว่าที่พระศรีวรวงศ์ผู้ช่วย หนึ่ง เมืองแสนอายุ ๓๙ ปี หนึ่ง เมืองจันอายุ ๕๘ ปี หนึ่ง เมืองกลางอายุ ๖๓ ปี หนึ่ง กรมการ เมือง เมืองวังมลมาปรึกษาราชการที่พัก เมืองวัง คำ ท้าวลม ว่าที่อุปฮาด หนึ่ง ท้าวโพธิราชว่าที่ราชวงศ์ หนึ่ง ท้าวไชยวงศ์ว่าที่ราชการ หนึ่ง ท้าวพรหมจักรว่าที่พระศรีวรวงศ์ผู้ช่วย หนึ่ง เมืองแสน หนึ่ง เมืองจันทน์ หนึ่ง เมืองกลาง หนึ่ง ให้ถ้อยคำต่อหน้า ท้าวไชยสารกรมการเมืองมุกดาหาร หนึ่ง ท้าวมหาพันขวา หนึ่ง ท้าวอุปปละหนึ่ง (รวม) เมืองนครพนม สอง ชาเนตรกรมการเมืองสกลนคร หนึ่ง ท้าวสุทธิสารเมืองภูวดลสอาง หนึ่ง พระสุวรรณภักดีเจ้าเมืองวังคำ หนึ่ง ว่าครั้งท่านพระยา

มหาสงครามขึ้นมาตีเมืองตะโปนเมืองวังมล เจ้าคำ เจ้าเมือง วังมลจึงพาครอบครัวบิดามารดาขึ้นไปอาศัยอยู่ ณ เมืองญวน ครั้นบ้านเมืองชุ่มเย็นเป็นปกติแล้ว พระนาคีรัตนเจ้าเมือง พาครอบครัวบิดามารดาพวกข้าพเจ้ากลับลงมาอยู่ตามภูมิลำเนาเดิม พระจันทร์สุริยวงศ์เจ้าเมืองมุกดาหารคนเก่า จัดให้ท้าวเพี้ยกรมการขึ้นมาเกลี้ยกล่อมพระนาคีรัตน พระนาคีรัตนก็อ่อนน้อมยอมขึ้นกับเมืองมุกดาหาร พระนาคีรัตนแบ่งเงินส่วยเสียไปทางเมืองมุกดาหารเสมอปีละ ๔|๒ เสียไปทางเมืองญวนปีละ ๔|๒ เท่ากัน ต่อมาช้านานหลายปีแล้วครั้นพระจันทร์สุริยวงศ์เจ้าเมืองมุกดาหาร พระนาคีรัตนเจ้าเมืองวังมลถึงแก่กรรม เจ้าหนูมาเป็นเจ้าเมืองมุกดาหาร จึงแต่งให้กรมการเมืองมุกดาหารนำเอาตราตั้งมามอบให้ท้าวยะบุตรพระนาคีรัตนเป็นที่พระนาคีรัตนวงศาเจ้าเมืองวังมล แล้วเจ้าเมืองวังมล แล้วเจ้าเมืองวังลาดคำโล่ แต่งให้กรมการญวนมาหาตัวพระนาคีรัตนวงศาขึ้นไปเมืองลาดคำโล่ เจ้าเมืองลาดคำโล่ตั้งให้พระนาคีรัตนวงศาเป็นโถติเจาเจ้าเมืองวังมล แล้วเขียน

อาเงินส่วยกับพระนาคีรัตนวงศาเสมอปีละ ๔|๒ ตาม เดิมเท่ากับเมืองมุกดาหารต่อ ๆ มาคงเท่าบัดนี้ ท้าวยักษ์ ว่าที่พระนาคีรัตนวงศาเจ้าเมืองวังมลแต่ ณ ปีชวด ฉศก ได้แบ่งส่วยไปทางเมืองญวนเมืองมุกดาหารเสมอมาได้ ๒๕ ปี แต่ส่วยเมืองมุกดาหารนั้น พระจันทร์สุริยวงศ์คนเก่าคนใหม่จะส่งลงไปทูลเกล้า ฯ ถวายเข้าท้องพระคลังหรือจะเอาไปจับจ่ายใช้สอยประการใด ข้าพระพุทธเจ้าหาทราบไม่ บัดนี้พระนาคีรัตนวงศาเจ้าเมืองก็หนีหายเสีย หารู้ว่าไปแห่งใดไม่ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงณรงค์โยธาข้าหลวงขึ้นมาจัดราชการฝั่งหลักด่านแบ่งภูมิแดน พระราชอาณาเขตกรุงเทพ ฯ ต่อแดนกับญวนตั้งรักษาราชการคุ้มครองป้องกันพวกข้าพเจ้าไว้ ไม่ให้ญวนมาทำอันตรายกับพวกข้าพเจ้าได้แล้ว ข้าพเจ้ากรมการจะพร้อมกันตั้งใจสวามิภักดิ์ต่อใต้ฝ่าละออง ฯ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงเทพ ฯ ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ กราบถวายบังคมรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒสัตยาปีละ ๒ ครั้งตามอย่างธรรมเนียม รับราชการฉลองพระเดชพระคุณโดยสัตย์สุจริตทำส่วยทูลเกล้า ฯ ถวายสืบไปชั่วบุตรและหลานจน

ทราบเท่าสิ้นอายุ เป็นคำสัตย์คำจริงข้าพเจ้าดังนี้ ข้าพเจ้าพร้อมเอาตรารูปราชสีห์ประจำเมืองประทับไว้เป็นสำคัญ

ตำนานเมืองมูลปาโมข

วัน ๓ ๑๒ ค่ำ ปีจอ อัฏฐศกศักราช ๑๒๔๘ ข้าพเจ้าพระวงษาสุระเดชเจ้าเมือง อุปฮาดราชวงศ์ราชบุตร เมืองมูลปาโมข ขอทำพงศาวดารเดิมบ้านจานมายื่นต่อท่านหลวงเสนีพิทักษ์ นายทองมหาดเล็กข้าหลวงฉบับหนึ่ง แต่แรกจะเป็นเมืองต่อมา มีอาจารย์คนหนึ่งนุ่งผ้าขาวรักษาศีลห้าเป็นนิจสิน ประกอบไปด้วยความเมตตาภาวนา คนทั้งปวงพร้อมกันสักการบูชานับถืออาจารย์ อาจารย์จึงเกลี้ยกล่อมชักชวนเอาคนทั้งปวงที่แตกหนีกองทัพไทยเที่ยวซุ่มซ่อนอยู่ตามป่าดง ได้ผู้คน ชาย หญิง ประมาณ ๔๐ คนเศษ อาจารย์ผ้าขาวจึงพาครอบครัวผู้คนลงมาตั้งบ้านปลูกเรือนอยู่ริมน้ำโขง จึงเรียกชื่อบ้านจานขึ้นกับเมืองโขงเท่าทุกวันนี้ เจ้าเมืองโขงจึงตั้งให้ฑิตยกันหา อำแดงจันทร์

เปนเพี้ยบุตวงศกำนันบ้านต่อ ๆ มา ครั้นเพี้ยบุตวงศถึงแก่กรรม เจ้าเมืองโขงตั้งให้จานรุนบุตรเพี้ยบุตวงศเปนเพี้ยชิณบุตรกำนัน ครั้นเพี้ยชิณบุตรถึงแก่กรรม เจ้าเมืองโขงตั้งให้ทิดยลีเปนเพี้ยไชยสงครามกำนัน ครั้นเพี้ยไชยสงครามถึงแก่กรรม พระศรีเชียงใหม่เจ้าเมืองโขงออกจากเมืองนครจำปาศักดิ์ ทำราชการขึ้นกับกรุงเทพ ฯ พระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณา ตั้งให้พระยาศรีเชียงใหม่เปนที่พระอภัยรชวางษาเจ้าเมือง ขนานนามเมืองโขงเปนเมืองศรีทันดร เจ้าเมืองศรีทันดรจึงตั้งให้นายทิดยทุมเปนเพี้ยเมืองคุกกำนัน ครั้นเพี้ยเมืองคุกถึงแก่กรรม ราชวงศเมืองศรีทันดรไปตั้งเรือนอยู่ที่บ้านจาน ราชวงศถึงแก่กรรม เจ้าเมืองศรีทันดรตั้งให้เชียงจันทาเปนเพี้ยเมืองแสนอยู่บ้านจาน ครั้นเพี้ยเมืองแสนถึงแก่กรรม เจ้าเมืองศรีทันดรตั้งให้ทิดยหาเปนที่เพี้ยพันนารักษาบ้านจานต่อมาถึง ณ วัน ๑ ๆ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศกศักราช ๑๒๔๓ พระอภัยราชวงษา เจ้าเมืองศรีทันดรที่ ๓ แต่งให้ท้าวสุริยวงศ์ ท้าวสุริย ท้าวศรีมหาราช จันทเสน ถือบอกคุมเงินส่วย

ลงไปทูลเกล้า ฯ ถวาย จึงโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้ท้าวสุริยวงศ์บุตรท้าวศรีวรราชเป็นที่พระวงษาสุรเดชเจ้าเมือง ตั้งให้ท้าวสุริยบุตพระอภัยราชวงษา เจ้าเมืองศรีทันดรที่ ๒ เป็นที่อุปฮาดให้ท้าวศรีราชบุตร ท้าวจิตตราชว่าที่ราชวงศ์ให้ท้าวจันทเสน บุตรท้าววรบุตว่าที่ราชบุตร ขนานนามบ้านจานเป็นเมืองมูลปาโมข ขึ้นกับเมืองศรีทันดร มีจำนวนวัดเรือนเจ้านายราษฎร แจ้งในนี้

วัดโพชัยหัวเมือง	พระ	๖	รวม ๑๖	รวมทั้งสิ้นเป็น ๑๑๙ เรือน
	เณร	๑๐		
วัดศรีบุญเรืองท้ายเมือง	พระ	๑๑	รวม ๒๕	
	เณร	๑๔		
ทำการอยู่ในเมือง	เจ้าเมือง	๑	รวม ๔	
	อุปฮาด	๑		
	ราชวงศ์	๑		
	ราชบุตร	๑		
	กรมการ	๑๘	รวม ๓๒	
	ไพร่	๑๔		
	เขยสู่	๑๔	รวม ๑๖	
	จีนสู่	๒		
ทำราชการขึ้นกับเมืองศรีทันคร	กรมการ	๔	รวม ๒๑	
	ไพร่	๑๓		
	เขยสู่	๔		
ทำการขึ้นกับเมืองสพังภูผา	กรมการ		รวม ๕	
	ไพร่	๒		
	เขยสู่	๒		

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๑

พงศาวดารละแวก

คำนำ

กรมศิลปากรได้จัดรวมเรื่อง คือ ๑. พงศาวดารละแวกฉบับแปล จ.ศ. ๑๑๗๐ ๒. เรื่องพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ ๓. พงศาวดารเขมรอย่างย่อ และ ๔. ราชพงศาวดารญวน จัดรวมกันเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๗๑

หนังสือพงศาวดารละแวกฉบับแปล จ.ศ. ๑๑๗๐ ต้นฉบับเป็นสมุดไทยตัวเขียน หอสมุดแห่งชาติมีฉบับรักษาอยู่แต่เดิมเพียงเล่ม ๑ กับเล่ม ๓ ส่วนเล่ม ๒ ขาดไป มาเมื่อ พ.ศ. ๑๔๗๙ กรมศิลปากรได้รับโอนหนังสือสมุดไทยบางส่วนมาเก็บรักษาไว้ยังหอสมุดแห่งชาติ จึงไปได้พงศาวดารเขมรฉบับแปล จ.ศ. ๑๑๗๐ เล่ม ๒ ความต่อกันกับเล่ม ๑ และเล่ม ๓ ที่มีอยู่แล้วได้พอดี นับว่าได้ต้นฉบับพระราชพงศาวดารของเก่า ซึ่งยังไม่เคยได้ตีพิมพ์อีกเรื่องหนึ่ง ควรเป็นที่ยินดีของนักศึกษาทางประวัติศาสตร์ไม่น้อย พระราชพงศาวดารเขมรฉบับนี้แปลจากต้นฉบับภาษาเขมรเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๑ เป็นปีที่ ๒๗ ในรัชกาลที่ ๑ กล่าวความตั้งแต่ พ.ศ. ๑๑๑๘ ถึง

พ.ศ. ๒๑๖๑ สังเกตข้อความที่มีกล่าวไว้ในนั้น เป็นเรื่องว่าด้วยพระราชพิธีต่าง ๆ ที่มีอยู่ในประเทศเขมรสมัยนั้น ท่านองจะเป็นพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จะใคร่ทรงทราบระบอบแบบโบราณราชประเพณีของเขมรเพื่อมาสอบกับของสยาม เพราะประเทศสยามยุคก่อนหน้านั้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา สรรพตำรับตำราที่เป็นแบบแผน คงเป็นอันตรายถูกข้าศึกเผาผลาญสูญหายไปเป็นอันมาก ในการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้แปลพระราชพงศาวดารเขมรฉบับนี้ขึ้น ก็คงมีพระราชประสงค์ดังกล่าวมาข้างต้น

เรื่องพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์และพงศาวดารเขมรอย่างย่อ นำมารวมไว้ในเล่มนี้ เพื่อให้แพร่หลายสะดวกแก่การสอบสวนง่ายขึ้น

ส่วนราชพงศาวดารญวน ต้นฉบับเป็นสมุดไทยเส้นรงค์ลายมือเก่าองเชียงสือ (พระเจ้าเวียดนามยาลอง) ครั้งยังอยู่ ณ กรุงเทพมหานครได้ให้องเปดตรึงและองเปดจัดร้อยกรองเป็นเรื่องสังเขป ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต่อมาได้มีผู้แก้ไขถ้อยคำสำนวนบ้าง

ตกเติมเรื่องให้พิสดารอีกบ้าง ดังพิมพ์อยู่ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๘ และที่เก็บความไปลงในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เรียบเรียง (ยังไม่ได้พิมพ์) ข้อความบางตอนแตกต่างผิดเพี้ยนจากฉบับเดิม ก็มีกรมศิลปากรเห็นว่า เรื่องที่พิมพ์ในเล่มนี้เป็นฉบับเดิม สมควรรักษาไว้เป็นหลัก

อนึ่ง เพื่อผู้ศึกษาทางประวัติศาสตร์จะได้ทราบว่าเรื่องราวประเทศเขมรที่มีฉบับเป็นภาษาไทย มีเรื่องอะไรบ้าง กรมศิลปากรได้ให้ นายปรีดา ศรีชลาลัย เจ้าหน้าที่ในหอสมุดแห่งชาติ รวบรวมเรื่องที่เกี่ยวกับเขมรบรรดาที่มีต้นฉบับอยู่ และทำเป็นบันทึกขึ้น แล้วตีพิมพ์ไว้ในหน้าต้นของหนังสือเล่มนี้

กรมศิลปากร

วันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๑

บันทึกพงศาวดารเขมร

(๑) ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา ฉบับหอสมุดวชิรญาณแปลใหม่ กล่าวความเป็น ๓ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ ว่าด้วยตำนานครั้งดึกดำบรรพ์ไม่ปรากฏศักราช เป็นเรื่องสร้างนครธมและนครวัด

ตอนที่ ๒ เป็นพงศาวดารมีศักราช เริ่มแต่ พ.ศ. ๑๑๘๙ รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมนิพันธบท จนถึง พ.ศ. ๒๓๓๖ ครั้งเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองเขมร (ซึ่งยังไม่มีกษัตริย์ปกครอง)

ตอนที่ ๓ ตั้งแต่นักองเองได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้ราชาภิเษกเป็นสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๗ เป็นที่ ๑๓ ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ ต่อมาจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระนโรดม (นักองราชาวดี) พ.ศ. ๒๔๐๘

ต้นฉบับเป็นอักษรและภาษาเขมร กระดาษฝรั่งเส้นหมึก ดำศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ ได้มาจากกรุงกัมพูชา มอบให้แก่หอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙

กรรมการหอสมุด ฯ ขอให้นายพันตรีหลวงเรืองเดชอนันต์ (ทองดี ธนรัชต์) แปล พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๐ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ

(๒) เรื่องพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ กล่าวความตั้งแต่พระอินทราธิราชทรงพระสุบินว่า แก้วมณีโชติหลุดจากพระโอษฐ์ ตกลงในเบือกตมเมืองมนุษย์ ครั้นทรงหยั่งทราบเหตุการณ์ภายหน้าตลอดแล้ว จึงมีเทวโองการให้เกตุเทวบุตรจุติลงมา ถือปฏิสนธิในครรโภทรแห่งพระนาง-เทพวดีมเหสีท้าวโกเมราชพระเจ้านครเขมราช ต่อมาจนถึงกษัตริย์องค์หนึ่งสืบวงศ์มาแต่พระเจ้าปักษีจำกรง ลอบเสด็จเข้าไปในไร่บุรุษแตงหวาน บุรุษแตงหวานสำคัญว่าเป็นโจร จึงปลงพระชนม์เสียด้วยหอกคู่มือ แล้วมุขมนตรีทั้งปวงพร้อมกับกราบทูลเชิญบุรุษแตงหวานนั้นให้ขึ้นทรงราชย์ ทรงพระนามพระเจ้าสุริโยพันธุ์ ครองอินทปัตถมหานคร

(เรื่องพระเจ้าแตงหวานของเขมรนี้ คล้ายกับเรื่องพระเจ้าแตงกวาของพม่า ซึ่งเป็นกษัตริย์ครองกรุงพุกาม

เมื่อประมาณ ๑๕๐๐ ปีเศษ ล่วงมาแล้ว เป็นเรื่องแสดงให้เห็นพระราชสิทธิและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ดึกดำบรรพ์ ดังมีตรงกับเรื่องเตลปัตตชาดก คัมภีร์ชาตกัฏฐกถา ภาคสอง หน้า ๒๔๓ เป็นต้น)

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๑๗ รวมอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดารย่อ เป็นเวลา ๖๔ ปี ล่วงแล้ว พิมพ์ครั้งที่ ๒ ในเล่มนี้

(๓) เรื่องราวของเมืองเขมร กล่าวความตั้งแต่เขมรยังแผ่อำนาจเข้ายึดการปกครองไทยตลอดลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมาจนถึงราชวงศ์แตงหวาน สมเด็จพระอุทัยราชา (นักองจันท์) เอาใจออกห่างจากไทยไปฝักใฝ่ข้างญวน ถึงกับเกิดวิวาทกันในหมู่พี่น้อง ในระหว่างรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์รวมอยู่ในหนังสือชุมนุมพระบรมราชาธิบาย พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๕๗ โรงพิมพ์ไทย หลังวัดเทพศิรินทร์

(๔) พงศาวดารเมืองละแวก เริ่มความตั้งแต่สมเด็จพระมหานิพพานทรงราชย์ ที่นครศรียโสธรราชธานี

เมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๙ จนถึงสมเด็จพระศรีโสไทย วิวาทกับพระธรรมราชาแล้วหนีเข้ามาพึ่งกรุงศรีอยุธยา

ต้นฉบับเป็นภาษาเขมร สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี (นักองเอง) เจ้ากรุงกัมพูชา นำมาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อวันพฤหัสบดีเดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ พ.ศ. ๒๓๓๙ แล้วโปรดให้หลวงพจนาพิจิตร ขุนสารประเสริฐ ขุนมหาสิทธิ นายชำนิโวหาร แปลออกเป็นภาษาไทย

พิมพ์อยู่ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๕๘ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

(๕) พงศาวดารเขมร กล่าวความตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าบรมนิพันธบททรงราชย์อยู่ในนครธม เมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๙ สืบต่อมาจนถึงสมเด็จพระอุทัยราชา (นักองจันท์) ทรงบำเพ็ญกุศลทำพิธีสังคายนา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๖

สมเด็จพระหริรักษ์รามาธิบดี (นักองด้วง) เจ้ากรุงกัมพูชา ถวายต้นฉบับเป็นภาษาเขมร แด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วโปรดให้ขุนสุนทรโวหาร ใน

กรมพระอาลักษณ์ พระยาธรรมาธิบดีพระเสนาพิจิตร หมื่นมหาสมุท แปล เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๑๒ โรงพิมพ์หลวง ใน พระบรมมหาราชวังพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๔๕ โรงพิมพ์วัชรินทรบริษัท พิมพ์ครั้งที่ ๓ รวมอยู่ในประชุมพงศาดารภาคที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๕๗ โรงพิมพ์ไทย สะพานยศเส

(๖) พงศาวดารละแวกฉบับแปล จ.ศ. ๑๑๗๐ กล่าวความในระหว่าง ๔๔ ปี คือ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๑๘ จนถึง พ.ศ. ๒๑๖๑ ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา ตลอดถึงรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ

สังเกตได้ว่าผู้แต่งเรื่องนี้ ตั้งใจจะทำบันทึกราชพิธีต่าง ๆ สมัยโบราณไว้ให้ปรากฏเป็นแบบแผน เช่นการตั้งตำแหน่งข้าราชการ พิธีประจำเดือนตลอดปี ที่แยกเป็นฝ่ายพุทธศาสตร์และไสยศาสตร์นั้น ทำอย่างไรบ้างก็กล่าวให้เห็นเป็นอย่าง ๆ ไป

พระราชพิธี ๑๒ เดือน ของกรุงกัมพูชา ที่ปรากฏในพงศาวดารฉบับนี้เป็นอย่างเก่าแต่คงจะเลือนไป ครั้น

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ สมเด็จพระหริรักษ์รามาธิบดี (นักองด้วง) ได้ทรงฟื้นขึ้นทำเป็นราชประเพณีอีกบางข้อผิดเพี้ยนไปจากพิธีเดิมบ้าง ดังปรากฏอยู่ในราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา ที่กล่าวมาแล้วในหมายเลข (๑)

ต่อมาในสมัยปัจจุบันนี้ พิธีบางอย่างต่างจากครั้งสมเด็จพระหริรักษ์รามาธิบดีอีกเหมือนกัน สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงบันทึกไว้ในเรื่องนิราศนครวัด ซึ่งพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๘ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ต้นฉบับพงศาวดารละแวกฉบับแปล จ.ศ. ๑๑๗๐ นี้ เป็นภาษาเขมร พระองค์แก้วนำถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อวันอังคารเดือน ๖ แรมค่ำหนึ่ง พ.ศ. ๒๓๕๑ ปีที่ ๒๗ ในรัชกาลที่ ๑ จึงโปรดให้ขุนสาราบรรจง ปลัดกรมพระอาลักษณ์พระราชวังบวรแปลพิมพ์ครั้งแรกในเล่มนี้

(๗) พงศาวดารเขมรอย่างย่อ กล่าวความตั้งแต่พวกแขกจามก่อการกำเริบขึ้นในเมืองเขมร เมื่อจุลศักราช ๑๑๔๕ (พ.ศ. ๒๓๒๖) เป็นปีที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ ต่อมาจนถึงสมัยเขมรเป็นจลาจลระหว่าง

พ.ศ. ๒๔๐๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๐๕ เป็นปีที่ ๑๑ ในรัชกาลที่ ๔ ไทยช่วยปราบปรามทำความสงบให้แก่บ้านเมืองเขมร ได้อยู่เย็นเป็นสุขสมบูรณ์สืบมา

เรื่องนี้ไม่บอกว่าผู้ใดแต่ง แต่สำนวนใกล้กับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๑๗ รวมอยู่ใน หนังสือ พระราช พงศาวดาร ย่อ พิมพ์ ครั้งที่ ๒ รวมอยู่ในเล่มนี้

(๘) เรื่องที่เรียบเรียงใหม่ยังมีอีกหลายตอน แทรกอยู่ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ตามลำดับดังนี้

(ก) พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ กล่าวความตั้งแต่นักองตนได้ทรงราชย์ เป็นพระนารายณ์ราชาธิราชเจ้ากรุงกัมพูชาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๑ ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาสืบต่อมาจนสมเด็จพระอุทัยราชา (นักองจันท์) เข้ามาเฝ้าทูลละออง ฯ ณ กรุงเทพ ฯ แล้วกราบถวายบังคมลากลับไปเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เรียบเรียง สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงชำระพิมพ์ครั้ง

แรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๗๘ โรงพิมพ์พระจันทร์

(ข) พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ เริ่มความตั้งแต่เขมรโบราณเสื่อมอำนาจ ไทยพ้นอิสรภาพในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และเกิดมีประเทศจำปาขึ้นที่ปากน้ำโขง สืบต่อมาจนถึงสมเด็จพระอุทัยราชา (นักองจันท์) เจ้ากรุงกัมพูชา คิดประทุษร้ายไทย แต่งกองทัพมารุกล้ำดินแดนเมืองพระตะบอง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๘ สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเรียบเรียง พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๕๙ โรงพิมพ์ไทย สะพานยศเส

(ค) พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ กล่าวความตั้งแต่สมเด็จพระอุทัยราชา (นักองจันท์) เจ้ากรุงกัมพูชาถูกญวนกดขี่จนได้สำนึก แล้วแต่งให้พระยาพระเขมรคุมเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวาย เพื่อขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๒ ต่อมาจนถึงนักองด้วงได้รับพระมหากรุณาธิคุณ ให้ราชาภิเษกเป็นสมเด็จพระหริรักษะรามาธิบดี ใน พ.ศ. ๒๓๙๐ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เรียบเรียง พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๗ โรงพิมพ์ศรีหงส์

(๘) พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ กล่าวความตั้งแต่สมเด็จพระหริรักษ์รามาธิบดี ขอพระราชทานเปลี่ยนนามาภิไธยใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ ต่อมาจนถึงองค์พระนโรดม (นักองราชาวดี) แต่งข้าหลวงให้มาประชุมปักเขตแดนระหว่างเขมรกับไทย ใน พ.ศ. ๒๔๑๐ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เรียบเรียง พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๗ โรงพิมพ์พระจันทร์

(๙) พงศาวดารเมืองพระตะบอง ของเจ้าพระยาคทาธร ธรณินทร์ (เหยียบ อภัยวงศ์) พิมพ์เป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๖ พ.ศ. ๒๔๖๒ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

(๑๐) เหตุการณ์เมืองเขมรตอนเสร็จสงครามไทยกับญวน ในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ พิมพ์เป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๖ พ.ศ. ๒๔๗๕ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

(๑๑) จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัช-กาลที่ ๓ ตอนที่ ๑ ว่าด้วยเหตุการณ์ตั้งแต่ปีมะโรง พ.ศ.

๒๓๗๕ จนถึงปีกุน พ.ศ. ๒๓๘๒ พิมพ์เป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๗ พ.ศ. ๒๔๘๑ โรงพิมพ์พระจันทร์

(๑๒) จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ ๓ ตอนที่ ๒ ว่าด้วยเหตุการณ์ส่วนหนึ่งในปีชวด พ.ศ. ๒๓๘๓ พิมพ์เป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๘ พ.ศ. ๒๔๘๑ โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ

(๑๓) ส่วนที่เป็นแต่ทำเนียบบ้าง ธรรมเนียมบ้าง ตลอดถึงกฎหมายเก่าบางเรื่อง คือ

ตำราทำเนียบบรรดาศักดิ์กรุงกัมพูชา ว่าด้วยทำเนียบเจ้านายขุนนางเมืองส่วย พระราชาคณะ และหัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา ต้นฉบับอยู่กระทรวงมหาดไทย ได้มาในรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์ พิมพ์อยู่ในทำเนียบนามภาคที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ราชกำหนดกรุงกัมพูชา ว่าด้วยพระราชประวัติและกำหนดการพระศพสมเด็จพระศรีสวัสดิ์ พระเจ้ากรุงกัมพูชา ซึ่งมีใน พ.ศ. ๒๔๗๐ พิมพ์อยู่ในลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ

ภาคที่ ๒๐ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ-ธนากร

ราชาภิเษกสมเด็จพระมณีวงศ์ ว่าด้วยพระราชประวัติและพระราชพิธีราชาภิเษกสมเด็จพระมณีวงศ์ ซึ่งกระทำ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระ-นริศรานุวัดติวงศ์ ทรงแปลถอดจากภาษาเขมรพิมพ์อยู่ในลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๒๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

กฎหมายเก่ากรุงกัมพูชา ที่พิมพ์แล้ว คือ

(ก) ลักษณะโจร ตั้งครั้งสมเด็จพระไชยเจษฎา พ.ศ. ๑๙๘๓ และครั้งสมเด็จพระนโรดม (นักองราชาวดี) พ.ศ. ๒๔๐๓ พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๒ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

(ข) ลักษณะทาสกรรมกร ตั้งครั้งสมเด็จพระไชยเจษฎา พ.ศ. ๒๒๓๖ พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๒ โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย หลังวัดเทพศิรินทราวาส

(ก) กฎมนเทียรบาล ตั้งครั้งสมเด็จพระนโรดม พ.ศ. ๒๔๑๘ พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๒ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

(๑๔) นอกจากนี้มีข้อความบางตอนแทรกอยู่ในพงศาวดารเหนือประชุมศิลาจารึกสยาม ชินกาลมาลินี จามเทวีวงศ์ ตำนานสิงหนวัติพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี คำให้การขุนหลวงหาวัด หรือ คำให้การชาวกรุงเก่า ตลอดถึงกฎหมายเก่าบางเรื่อง เป็นต้น

พงศาวดารละแวก

ฉบับแปล จ.ศ. ๑๑๗๐

ณ วันอังคารเดือน ๖ แรมค่ำหนึ่ง จุลศักราช(๑) ๑๑๗๐ ปีมะโรง นักษัตรสัมฤทธิศก (พ.ศ. ๒๓๕๑) ข้าพระพุทธ(๒) เจ้าพระองค์แก้ว นำเอาพระราชพงศาวดาร กฎหมายเหตุ ลำดับสำหรับกษัตริย์เมืองละแวก(๓) เป็นหนังสือภาษากัมพุชพากย์ มาทูลเกล้า ฯ ถวาย ข้าพระพุทธเจ้าขุนสารา(๔) บรรจง ปลัดกรมอาลักษณ์ กรมพระราชวังบวร ฯ แปล คัดออกจำลองลอกเป็นสยามภาษา ได้ใจความว่า

เมื่อมหาศักราชได้ ๑๔๙๗ ปีชวดนักษัตรสัปตศก(๕) (พ.ศ. ๒๑๑๘) ยังมีกษัตริย์ ๒ พระองค์ องค์หนึ่งได้เสวยราชสมบัติ ณ เมืองละแวก ทรงพระนามว่า

---

(๑) ปีที่ ๒๗ ในรัชกาลที่หนึ่ง

(๒) เดิมเขียน พุทธิ

(๓) เดิมเขียนแลวก

(๔) เดิมเขียน ษารา

(๕) ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา

สมเด็จ(๑) พระราชโองการ พระบรมราชารามาธิราชธิบดี พระองค์มีสมเด็จพระอนุชาธิราชพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามชื่อว่า สมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ ตั้งอยู่เป็นที่อุปราช(๒) ฝ่ายหลัง มีข้าราชการสำหรับที่พร้อม กษัตริย์ ๒ พระองค์เสวยราชสมบัติสืบสนองแทนพระราชวงศานุวงศ์ต่อเนื่องกันมา แต่ครั้งพระอัยกาและ(๓) พระอัยกีจนถึงพระบิดามารดาของพระองค์ พระองค์ก็ได้ราชสมบัติสืบต่อมา

สมเด็จพระอัครมเหสีพระองค์ทรงพระนามชื่อ ว่า สมเด็จพระภัควดีศรีจักรพรรดิราช มีพระราชโอรส ๓ พระองค์ พระราชบุตรา ๒ พระองค์ มีพระราชบุตรีพระองค์หนึ่ง พระราชโอรสผู้พี่นั้นทรงพระนามว่า สมเด็จพระไชยเชษฐา พระองค์ถัดลงมานั้นชื่อ สมเด็จพระ-

(๑) เดิมเขียน สมเคจ

(๒) บางทีจะเขียนผิดแต่เดิม ตอนที่กล่าวถึงเหตุการณ์ในมหาศักราช ๑๕๒๐ มีคำว่า อุประยุรราชแห่งหนึ่ง และในหน้าสุดท้ายมีคำว่า อุปยุรราชอีกแห่งหนึ่ง บางที ๒ คำหลังนี้จะใกลกับภาษาเขมรในต้นฉบับ

(๓) เดิมเขียนแลเป็นดังนี้ทุกแห่ง

บรมราชา พระราชขนิษฐาบุตรีสุดนั้นชื่อ สมเด็จพระ-มหากษัตรี

แล้วพระองค์ทรงพระอนุเคราะห์ พระราชวงศ์-พระองค์หนึ่งนั้นชื่อว่า สมเด็จพระบรมกษัตรี มาตั้งเป็นพระอัครราชเทวีเบื้องขวา มีพระราชบุตรีองค์หนึ่งชื่อ สมเด็จพระวิสุทธกษัตริย์

แล้วพระองค์ทรงพระอนุเคราะห์ พระราชวงศ์-พระองค์หนึ่งนั้นชื่อว่า สมเด็จพระเทพกษัตรี มาตั้งเป็นพระอัครราชเทวีเบื้องซ้าย มีพระราชบุตรีองค์หนึ่งชื่อว่า พระวิสุทธกษัตรี

แล้วพระองค์มีพระสนมคนหนึ่งนั้นชื่อ นักนางไท มีพระราชบุตราด้วยนักนางไทนั้นองค์หนึ่งชื่อ เจ้า-พระยา(๑) ญู

แล้วพระองค์มีพระราชโอรสด้วยพระสนมชื่อ นักนางจันท์ นั้น ๒ พระองค์ พระองค์หนึ่งชื่อ เจ้าพระ-ยานอน พระราชบุตรีนั้นชื่อ นักญา

แล้วพระองค์มีพระราชบุตรีด้วยพระสนมชื่อนักนางมลนั้นพระองค์หนึ่งชื่อ นักอี

(๑) คำว่า พระยา ทุกแห่งในฉบับเดิมเขียน พญา

แล้วพระองค์มีพระราชบุตรา ด้วยลาวนางนักกำนัล ชื่อ นักนางแพง พระองค์หนึ่งชื่อว่า เจ้าพระยาโยม เจ้าพระยาโยมนั้นเชี่ยวชาญ ชำนาญรู้ ตำรา ข้าง ไสยศาสตร์ เป็นครูเฒ่าถือบวช(๑) เป็นหมอช้าง

และทีนี้จะกล่าวถึงเรื่องสมเด็จพระอนุชาธิราชที่ทรงพระนามชื่อว่า สมเด็จพระศรีสุริโยพรรณนั้น พระองค์มีพระอัครมเหสีพระองค์หนึ่งชื่อ สมเด็จพระชาติกษัตรี มีพระราชโอรส ๔ พระองค์ พระราชบุตรี ๒ พระองค์ พระองค์หนึ่งนั้นชื่อ สมเด็จพระเอกกษัตรี พระองค์หนึ่งนั้นชื่อ สมเด็จพระวิสุทธกษัตรี พระราชบุตรา ๒ พระองค์ พระองค์หนึ่งชื่อ สมเด็จพระไชยเชษฐา ถัดลงมานั้นชื่อ สมเด็จพระอุทัยราชา สมเด็จพระไชยเชษฐาลูกน้องพ้องชื่อกันกับลูกพี่ สมเด็จพระชาติกษัตรีผู้เป็นพระอัครมเหสีนั้น มีน้องชายคนหนึ่งชื่อ สมเด็จพระศรีไชยเชษฐ์ กล่าวพระวงศานุวงศ์ลำดับกษัตริย์ ก็หยุดไว้แต่เพียงนี้ก่อน

ทีนี้จะกล่าวด้วยพระอุโบสถวิหารจัตุรมุขมหาปราสาทหน้าพระลานมีพระพุทธรูป ๔ พระองค์ ยืนประดิษฐาน

(๑) เดิมเขียน บวด

อยู่ทุกมุข เรียกชื่อว่า พระอัฏฐารส(๑) สูง ๑๘ ศอก เสมอกันทุกพระองค์ พระบาทนั้นเป็นศิลา พระองค์นั้นทำด้วยไม้ตะเคียนทั้ง ๔ พระองค์

จะว่าด้วยพระราชมนเทียร ณ เมืองละแวกนั้น มีมุขหน้าหลังเป็นครุฑ อัดสิงห์อัด(๒) เป็นหลั่นอันดับกัน ประดับกระจกลงรักปิดทอง และเรือนพระสนมกำนัลในลดหลั่นเป็นอันมาก และมีหน้าพระลานทั้งนอกทั้งใน พระที่นั่ง(๓) ร้อนที่นั่งเย็น มีทั้งนอกทั้งใน และมีโรงช้างโรงม้า โรงรถ เป็นหลั่นลดฉลุฉลักลงรักปิดทอง และมี ๑๒ พระคลังมั่งคั่งไปด้วยลูกค้าวาณิชสมณชีพราหมณ์-ปุโรหิต บัณฑิตชาติราชครู หมู่นิกรทวยหาญ และเสนาข้าราชการหลานหลวง เหล่าราชนิกุลขุนหมื่น พระวงศา-นุวงศ์เผ้าเป็นลดหลั่นอันดับกัน

แล้วเป็นคำสงสัยเข้ามาในที่นี้ว่า สมเด็จพระมหา-กษัตริย์พระองค์เดียว มีพระราชบุตรและพระราชธิดา

---

(๑) เดิมเขียน อัฐรัส

(๒) เดิมเขียน ครุทธอรรถสิงอรรถ

(๓) เดิมเขียน ธินั่ง

เปนอันมาก เหตุไฉนจึงเปนเจ้าบ้างเปนพระยาบ้าง จึงวิสัชนาแก้ตามพระราชกำหนดกฎหมายเหตุ เปนโบราณราชประเพณีลำดับกษัตริย์ในเมืองละแวกแต่ก่อนมานั้น ถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดได้ผ่านพิภพจะปราบดาภิเษก และราชาภิเษก และอุปราชาภิเษกก็ดี มีสมเด็จพระอัครมเหสีมีพระอิสริยยศปรากฏเสมอกัน ครั้นมีพระราชบุตรและพระราชธิดาประสูติออกมานั้น จึงเรียกว่าเปนเจ้าลูกหลวงเอกได้ ถ้ากษัตริย์พระองค์ใด ยกเอาซึ่งพระวงศานุวงศ์มาอุปราชาภิเษก เปนเอกพระอัครมเหสี ครั้นมีพระราชโอรสออกมา จึงให้เรียกว่าเปนลูกหลวงโท ถ้าและกษัตริย์พระองค์ใดสงเคราะห์ซึ่งบุตรมหาอำมาตย์ราชเสนาบดี มาตั้งเปนห้ามซ้ายขวา ครั้นมีพระราชบุตรออกมานั้นจึงให้เรียกว่าลูกหลวงตรี ให้เรียกตามสกุลมารดาอย่างเดิม ถ้าสิ้นเชื้อกษัตริย์แล้ว และจะเอาผู้ใด ๆ ที่เปนเชื้อสายศักดิ์ศรีมีสกุลมาอุปราชาภิเษกเปนพระมเหสี ครั้นมีพระราชบุตรก็เรียกว่าลูกหลวงเอกได้ จึงมีเปนพระราชกำหนดกฎหมายเหตุ สืบต่อกันมาจนเท่าบัดนี้แล

เมื่อสมเด็จพระราชโองการพระบรมราชารามาธิราช-ธิบดี พระองค์ยังไม่ถึงกำหนดกาล และพระองค์ก็ยังตั้งอยู่ในพระอิสริยยศ ปรากฏด้วยพระราชสมบัติ เป็นกษัตริย์ทรงยุติธรรมตามประเพณีแต่ก่อนมา ครั้นเมื่อถึงกำหนดแก่กาลก็ให้บันดาลดลเป็นอุบัติ บังเกิดอุบัติเหตุมาถึงพระองค์ จะให้วินาศอันตรายต่าง ๆ ดุจอย่างกล่าวไปเบื้องหน้านั้นแล

ทีนี้จะกล่าวถึงสมเด็จพระเจ้ากรุงทวาราวดีศรีอยุธยามหาดิลก ทรงพระนามว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าพระ-นเรศวร พระองค์ทรงพระวิตกคิดจะปรารถนาสมบัติในเมืองละแวก ทรงพระดำริ(๑) ดังนี้แล้วจึงเรียกราชบุรุษ ๒ คน ซึ่งรู้ศิลปศาสตร์เวทางคปกรณ์กฤติยาคม เชี่ยวชาญชำนาญกล้า มาสนทนาเป็นลำดับ ให้คิดเป็นกลอุบายแก้ไขเอาเมืองละแวกให้จงได้ ถ้าสมคะเนแล้วเมื่อใด จึงให้มีหนังสือลับลอบบอกมาให้ถึงพระนเรศวรเป็นเจ้า พระนเรศวรเป็นเจ้าจะยกพลไปให้สมคะเนทีเดียว สองราชบุรุษนี้จะได้ปรากฏชื่อในกฎหมายเหตุนี้หามิได้ ราช-

---

(๑) เดิมเป็น ดำริะ

บุรุษ ๒ คนรับเทวราชโองการแล้ว ก็ไปคิดเป็นกลอุบาย บวชตัวเป็นสมณะกระทำเป็นโคจรเที่ยวไปในเมืองลาว แล้วย้อนกลับลงไป ณ เมืองละแวก ไปอาศัยอยู่ด้วยพระสังฆราชชื่อพระสังฆราชา พระสังฆราชาจะได้รู้ซึ่งกลอุบายสมณะ ๒ องค์นั้นหามิได้ จึงให้อาศัยอยู่ แล้วสมณะ ๒ องค์คิดจะให้คนทั้งปวงปรากฏชื่อออก จึงตั้งชื่อตัวเองให้คนทั้งปวงเรียก องค์หนึ่งชื่อสุรบัญโญ องค์หนึ่งชื่อว่าติกบัญโญ ดังนี้

ครั้น ณ วันอาทิตย์เดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำ จะเข้าเป็นวันมหาสงกรานต์ ณ วันจันทร์เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันอังคารเดือน ๕ แรมค่ำหนึ่งเป็นวันเนาว์ ๒ วัน ณ วันพุธเดือน ๕ แรม ๒ ค่ำเป็นวันเถลิงศก บวกศักราช ๑๕๑๓ ปีเถาะ นักษัตรตรีศก(๑) (พ.ศ. ๒๑๓๔) จึงสุรบัญโญ ติกบัญโญ ได้ซึ่งศุภวารดิถีดีแล้ว จึงวางกฤติยาคมกระทำสมเด็จพระราชโองการพระบรมราชา-รามาธิราชธิบดี พระองค์ก็ให้เสียยุติธรรม ให้คลั่งไคล้เป็นบ้าเสียพระสติอารมณ์ไป พระองค์ตั้งพระทัยแต่จะ

(๑) เดิมเป็นตรีนิศก

เสพสุราบานให้มัวเมาไปทั้งกลางวันและกลางคืน และจะได้เอาพระทัยใส่กิจราชการบ้านเมืองนั้นหามิได้ แล้วสุรบั่ญโญ ติกบั่ญโญ ซ้ำวางกฤติยาคมกระทำสมเด็จพระ-อัครมเหสี ให้มีเวทนาเป็นสาหัส มิได้มีความสุข ให้จุกให้เสียด ให้จับไข้ ให้เมื่อยขบเจ็บทั่วสารพางค์ต่าง ๆ และแพทย์หมอทั้งปวงจะเยียวยารักษาพระโรคพระอัครมเหสีสักเท่าใด ๆ จะได้ถูกต้องคลายหายหามิได้ เผอิญให้นิยมจึงมีพระราชเสาวนีย์บัญชาการรับสั่งให้ไปหา สุรบั่ญโญ ติกบั่ญโญ มาพิเคราะห์ดูพระโรคซึ่งทรงพระประชวรนั้น สุรบั่ญโญ ติกบั่ญโญ มาดูก็รู้แจ้งประจักษ์ใจ แล้วจึงคิดพูดเป็นกลอุบายว่า อันพระโรคสมเด็จพระอัครมเหสีประชวรครั้งนี้ เห็นจะเจ็บยืดยาวไปช้านานอยู่ จะได้หายคลายเร็วนั้นหามิได้ เปรียบดุจหนึ่งพระพุทธรูปซึ่งสถิตประดิษฐานอยู่ ณ พระวิหารจัตุรมุขนั้น ถ้าพระ-พุทธรูปทั้ง ๔ พระองค์นั้นยังรุ่งเรืองงามปรากฏอยู่ตราบใด พระโรคพระอัครมเหสีนี้ก็จะยังปรากฏอยู่ตราบนั้น จะได้ถอยคลายหายง่ายหามิได้

ครั้น ณ วันเสาร์เดือน ๘ แรมค่ำหนึ่ง เป็นวันเข้าพระวษา จึงสมเด็จพระราชโองการ พระองค์ทรงพระดำริด้วยกำลังพระสติเป็นอุมัตกจริตคิดเห็นว่า ถ้าเราเผาพระพุทธรูปสูญหายเสียแล้ว ดีร้ายพระโรคพระมเหสีนั้น ก็จะอันตรธานสูญหายไปตราบนั้นมั่นคง จึงมีรับสั่งให้ข้าราชการเอาสูบยืนกับถ่านเพลิงไปสูบเผาพระพุทธรูปซึ่งมีนามปรากฏชื่อพระอัฏฐารสประจำทิศทั้ง ๔ จัตุรมุขนั้นไหม้เสียสิ้นแล้ว และยังเหลืออยู่แต่พระบาทที่เป็นศิลานั้น และถ่านเพลิงพระพุทธรูปที่ไหม้นั้น ก็ให้บรรจุ(๑) ไว้ในท่ามกลางพระวิหารจัตุรมุขนั้น

ครั้น ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ ศักราช ๑๕๑๔ ปีมะโรง นักษัตรจัตวาศก (พ.ศ. ๒๑๓๕) มหาสุรบัญโญ ติกบัญโญ เห็นว่า พระเจ้ากรุงกัมพูชาเป็นบ้าเสียพระอารมณ์แล้ว ได้ทีสมดุจหนึ่งพระทัยพระเจ้าอยู่-หัวกรุงศรีอยุธยาปรารถนา จึงให้มีหนังสือลับลอบเข้ามากราบทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระนเรศวรเป็นเจ้า ให้พระองค์ยกพยุหโยธาคลาไคลไปเมืองละแวกเถิด ครั้นอยู่ภาย

---

(๑) เดิมเป็นบันจุ

หลังเมืองละแวกให้อุบัติบังเกิดอัศจรรย์ ให้ประจักษ์แก่หญิงชายชาวพระนครทั้งปวง ด้วยอ่างน้ำ และจะว่าด้วยอ่างน้ำซึ่งเปนที่เสี่ยงทายสำหรับกษัตริย์ ก็ให้วิบัติแห้งไปมิได้มีน้ำตามฤดู แล้วอ่างนั้นก็เอียงไปข้างปัจฉิมทิศ อ่างนี้มีอยู่ ณ เขาพระบานนต์แขวงเมืองพระตะบอง (๑) และอ่างน้ำนี้มีเทพเจ้าสิงสู่รักษาอยู่สำหรับกษัตริย์จะราชาภิเษกจะได้สรงและเสวยเปนคู่กันกับพระแสงขรรค์ พระแสงปืนพระแสงธนู พระแสงหอกง่ามนั้น สำหรับกันมาแต่ปางก่อน สิ่งของสำหรับเสี่ยงทายนี้ ถ้าและกษัตริย์พระองค์ใดจะวิบัติด้วยสมบัติ จะเปนอันตรายประการใด ๆ ก็ดีสรรพสิ่งของทั้งปวงนี้ก็ให้วิบัติเปนไปประจักษ์แก่ตาโลกต่าง ๆ ดุจอย่างพรรณนามานี้เปนมั่นคงแล

พระชนมายุสมเด็จพระราชโองการพระบรมราชารามาธิราชธิบดี เมื่อได้ราชสมบัตินั้น พระชนมายุพระองค์ได้ ๒๓ ปี คงได้ราชสมบัติอยู่เปนปรกติธรรมนั้น ๑๕ ปี เปนบ้าเสียพระอารมณ์ไปนั้น ๓ ปี เปน ๔๑ ปีด้วยกันเท่านั้นแล

---

(๑) เดิมเปนบัตบอง

ครั้น ณ วันศุกร์เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ศักราช (๑) ๑๕๑๕ ปีมะเส็ง (๒) นักษัตรเบญจศก (พ.ศ. ๒๑๓๖) สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวพระนเรศวรเป็นเจ้า พระองค์ทรงทราบพระทัยแล้ว ตระเตรียมรี้พลสกลโยธาม้าช้าง และเครื่องสรรพอาวุธสำหรับศึกชุมพลได้ ๓ แสนแล้ว พระองค์ยกไปกรุงกัมพูชาธิบดีในปีมะเส็งเบญจศกนั้นครั้นพระนเรศวรเป็นเจ้ายกกองทัพ (๓) ไปถึงปลายด่านเมืองพระตะบอง พระองค์ตั้งทัพยับยั้งอยู่ที่นั้นหลายราตรี เจ้าเมืองพระตะบอง จึงมีหนังสือไปถึงเจ้าพระยาจักรี ให้เจ้าพระยาจักรีกราบทูลพระเจ้ากัมพูชาธิบดี ให้ทราบว่าพวกข้าศึกไทย

---

(๑) ศักราชตรงกับพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ (ดูประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ หน้า ๑๗๓) มีว่า ณ วันศุกร์เดือนยี่ขึ้น ๑๐ ค่ำ เพลารุ่งแล้ว ๓ นาฬิกา ๖ บาท เสด็จพยุหยาตราไปเอาเมืองละแวก และตั้งทัพชัยตำบลบางขวด เสด็จไปครั้งนั้นได้ตัวพญาศรีสุวรรณในวันอาทิตย์เดือน ๔ แรมค่ำหนึ่งนั้น (ในที่นี้ไม่กล่าวถึงพิธีปฐมกรรม เหมือนกับพงศาวดารกรุงละแวกเป็นข้อน่าสังเกตอยู่มาก)

(๒) เดิมเขียนมเสญ

(๓) เดิมเขียนทับ

ยกมาตั้งอยู่ปลายด่านเมืองพระตะบองนั้น โปรดมาจะให้แต่งกองทัพออกรับข้าศึกหรือประการใด มีรับสั่งมาให้แจ้งแล้วจะได้กระทำตามรับสั่ง เจ้าพระยาจักรีรู้หนังสือพระยาพระตะบองบอกมา จึงเอาบอกขึ้นกราบทูล ฯ พระเจ้ากัมพูชาธิบดีตามมีเหตุ พระเจ้ากัมพูชาธิบดีแจ้งเหตุแล้ว จึงมีพระราชโองการสั่งเจ้าพระยาจักรี ให้มีหนังสือไปถึงพระยาพระตะบองและหัวเมืองทั้งปวงให้ทั่วว่าถ้าข้าศึกยกมาอย่าให้หัวเมืองใด ๆ ป้องกันรบพุ่งขัดขวางไว้ ให้ไปมาจงสะดวก ให้ยกแต่ครอบครัวหัวเมืองตามรายทางที่ข้าศึกจะยกมานั้นออกไปอยู่ให้ไกลทาง อย่าให้ข้าศึกทำอันตรายแก่ครอบครัวได้เป็นอันขาดทีเดียว ปล่อยให้ข้าศึกยกมาจนถึงกำแพงเมืองละแวกนี้เถิด เจ้าพระยาจักรีรับสั่งแล้ว มีหนังสือปิดตราให้ไปถึงพระยาพระตะบองและหัวเมืองทั้งปวงตามรับสั่ง อยู่ภายหลังจึงสมเด็จพระเจ้ากัมพูชาธิบดี มีพระราชโองการสั่งให้หาข้าราชการ ทหารพลเรือนผู้ใหญ่ผู้น้อย มาปรึกษาราชการบ้านเมืองเกิดศึกมีเหตุ ทรงพระดำริตรัสว่า พวกข้าศึกไทยยกมาครั้งนี้ควร

ที่จะเกณฑ์ (๑) กองทัพออกรับสู้รบก็พอ (๒) จะได้อยู่เห็นว่าผู้คนจะล้มตายเป็นอันมาก ก็ควรเราจะชนช้างด้วยพระนเรศวรให้เป็นศึกคชพยุห์สำหรับกษัตริย์ ถึงมาตรว่าจะแพ้และชนะ จะให้เป็นเดชะพระเกียรติยศปรากฏไปภายหน้า ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยก็เห็นพร้อมด้วยพระองค์ พระองค์จึงสั่งให้หาช้างรบสำหรับศึก ที่มีผึงากล้าหาญ (๓) ราญณรงค์ทรงกำลังมากนั้นมาไว้ให้พร้อม คอยเตรียมตามกำหนดฤกษ์ ได้ฤกษ์เมื่อใด เราจะออกชิงชัยเมื่อนั้น ฝ่ายเจ้าพนักงานกลางช่างเลือกคัดจัดหาช้างต้นได้ดีแล้วพร้อมเสร็จ คอยเสด็จตามรับสั่ง

ฝ่ายพระนเรศวรเป็นเจ้าตั้งทัพยับยั้งอยู่ปลายด่านแขวงเมืองพระตะบองพึ่งรหัสรเหียร เหตุผล จับคนได้ไล่เลียงไถ่ถาม ได้ความแจ้งเหตุแล้วจึงเลื่อนเดินทัพขยับยกเข้าไปทางในเมืองโพธิสัตว์ และเมืองตะครอต่อเมืองบริบูรณ์จนถึงทุ่งบุเรน ทุ่งบุเรนกับกำแพงเมืองละแวกนั้น

(๑) เดิมเป็นเกน

(๒) เดิมเป็นภอ

(๓) เดิมเป็นหาน

ไกลกันประมาณ ๑๐๐ เส้น พระองค์ตั้งทัพยับยั้งอยู่ที่นั้น

ฝ่ายสมเด็จพระราชโองการพระบรมราชารามาธิราชธิบดี แจ้งคดีเหตุว่า พระนเรศวรยกพลมาถึงเมืองของพระองค์ พระองค์ก็รีบทรงช้างพระที่นั่งออกไปชิงชัยชนช้างด้วยพระนเรศวรเป็นเจ้า พร้อมด้วยหมู่มุขมาตยาคชาธารแกล้วหาญเป็นอันมาก เสด็จออกจากพระราชวังตั้งไปเป็นกระบวนคชพยุหะ เสียฤกษ์ช้างพระที่นั่งของพระองค์ที่ทรงขี่ออกชิงชัยนั้น แลเห็นช้างพระนเรศวรก็ให้บังเกิดเหตุตกใจกลัวทะลวงขอแตกตื่นเสียกระบวน ไล่แทงช้างม้าไพร่พลของพระองค์เอง แตกกระจัดกระจายหนีพ่ายเสียกระบวน พระองค์หวนกลับเข้าในพระราชวังสั่งเรือพระที่นั่ง และชวนพระอัครมเหสีทั้งพระราชบุตรพระราชธิดาลงเรือพระที่นั่งหนีไปอาศัยอยู่ ณ เมืองศรีสุนทรแล้วตลวดเลยไปเมืองลาวล้านช้างทีเดียว

ฝ่ายพระนเรศวรเป็นเจ้าเห็นพระเจ้ากัมพูชาหนีไปแล้ว พระองค์ก็ได้เมืองละแวกด้วยบุญฤทธิ์ของพระองค์โดยง่าย แล้วจึงสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณผู้เป็นพระอนุชา

ธิราชพระเจ้ากัมพูชานั้น ชวนพระมเหสีและพระราชบุตร พระราชธิดา พระวงศานุวงศ์ กับพระศรีไชยเชษฐผู้เป็นน้องพระมเหสีนั้น มาบังคมเฝ้าถวายพระราชสมบัติแก่พระนเรศวรเป็นเจ้า และพระแสงขรรค์ ปืน ธนู หอกง่าม สำหรับกษัตริย์นั้น ชีพ่อพราหมณ์เจ้าพนักงานพาหนีได้

ครั้น ณ ปีมะเมียฉศก (พ.ศ. ๒๑๓๗) สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าพระองค์ได้สมบัติในเมืองละแวกสมฤทธิ์ดุจหนึ่งพระทัยปรารถนาแล้ว พระองค์ก็เลิกกองทัพกลับมาศรีอยุธยา แล้วพระองค์ให้นำมาซึ่งพระศรีสุริโยพรรณกับพระมเหสี พระราชบุตรพระราชธิดาและพระศรีไชยเชษฐพรรคพวกพระศรีสุริโยพรรณเข้ามาอยู่เมืองกรุงศรีอยุธยาด้วย ให้ตั้งบ้านอยู่นอกกำแพงกรุง และเมื่อพระนเรศวรเป็นเจ้านำเอาซึ่งพระศรีสุริโยพรรณนั้นมา พระชันษาพระศรีสุริโยพรรณนั้นได้ ๓๘ ปี แล้วจึงสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า นำเอาพระราชธิดาพระศรีสุริโยพรรณพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระเอกษัตรี เป็นเป็นพระมเหสีพระนเรศวรเป็นเจ้าในปีมะแมสัปตศก (พ.ศ. ๒๑๓๘)

และเมื่อพระนเรศวรเป็นเจ้ายกทัพกลับมากรุงศรี-อยุธยานั้น มีพระราชโองการสั่งให้พระมหามนตรีเป็นแม่ทัพ คุมไพร่มีนายกองอยู่ประมาณ ๑๐,๐๐๐ เศษให้ตั้งทัพรักษาเมืองกัมพูชาอยู่ที่สระแก้ว

ครั้นถึง ณ วันจันทร์เดือน ๖ ขึ้นค่ำหนึ่ง ศักราช ๑๕๑๗ ปีมะแม สัปตศก (พ.ศ. ๒๓๑๘) สมเด็จพระรามาธิบดีเป็นพระวงศานุวงศ์กับพระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีกินเมืองอยู่ ณ เมืองเชิงไพร พระชนมายุพระองค์ได้ ๕๑ ปี ตั้งพระทัยคิดอ่านเกลี้ยกล่อมไพร่ฟ้าข้าราชการ ซึ่งตกค้างอยู่ที่ใด ๆ พระองค์ก็เอามาเลี้ยงไว้ได้เป็นอันมาก สมเด็จพระราชาธิบดีคุมพลได้มากแล้ว ยกกองทัพมาตีทัพพระมหามนตรีซึ่งตั้งอยู่ ณ ที่สระแก้ว พระมหามนตรีอิดโรยด้วยกำลังเสบียงอาหาร ต้านทานทัพพระรามาธิบดีมิได้ พระมหามนตรีเลิกทัพ (กลับ) กรุงศรีอยุธยาแล้ว สมเด็จพระรามาธิบดีตั้งตัวเป็นเจ้าอยู่ในเมืองศรีสุนทร ณ ปีมะแม ปีวอกต่อกัน พระชนมายุพระองค์ได้ ๕๒ ปี

ครั้น ณ วันเข้าพระวษาทุติยาษาฒศักราชได้ ๑๕๑๘ ปีวอกอัฏฐศก (พ.ศ. ๒๑๓๙) มีฝรั่ง (๑) พี่น้อง ๒ คน

---

(๑) เดิมเขียนฝารั่ง

ผู้พี่นั้นชื่อลวิศปรัด ผู้น้องชื่อวินัศอรุ่ม แต่ก่อนนั้น พระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีนับถือฝรั่ง ๒ คนว่าเป็นลูกเลี้ยง เป็นนายกำปั่นบรรทุกสิ่งของมาค้าขาย ณ เมืองกัมพูชา มิได้รู้ว่าพระเจ้ากัมพูชาเป็นอันตรายหามิได้ สมเด็จพระรามาธิบดีรู้ว่าฝรั่ง ๒ พี่น้องเป็นลูกเลี้ยงพระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดี มีจิตคิดอิจฉาเป็นโมหจริตคิดจะฆ่าฝรั่ง ๒ คนพี่น้องเสีย ฝรั่ง ๒ คนพี่น้องรู้ตัวกลับคิดฆ่าพระรามาธิบดีเสียในปีวอกอัฏฐศกนั้น และเมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีถึงแก่กาลกิริยาแล้ว มีพระราชบุตรา ๒ พระองค์ พระองค์หนึ่งชื่อ นักนอน พระองค์หนึ่งชื่อ นักฌู แต่นักนอนผู้พี่นั้น พระราชบิดาถึงปัจจุบันกาล ไปตั้งตัวอยู่เมืองทมอคูน ภาษาไทยว่า เมืองเสาประโคนศิลา แขวงเมืองกะพงสวาย ตั้งตัวเป็นเจ้ามีนามว่า สมเด็จพระรามาธิบดี แต่นักฌูน้องชายนั้นมีกตัญญูรู้คุณ คิดพนมศพพระราชบิดาฌาปนกิจสำเร็จแล้ว ก็ตั้งตัวเป็นเจ้าอยู่เมืองศรีสุนทร สมมติตัวขึ้นเป็นสมเด็จพระรามาธิบดีในปีวอกอัฏฐศกนั้น และลวิศปรัด วินัศอรุ่ม ฝรั่งพี่น้อง ๒ คนคิดปรึกษากันว่าเราฆ่าพระรามาธิบดีตายเสียแล้ว บัดนี้ลูกมาเป็นเจ้า

ขึ้นอีกเล่า พระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีหนีไปอยู่เมืองลาวนั้น ยังมีพระชนม์อยู่หรือประการใด ถ้าพระองค์ยังมีพระชนม์อยู่ เราจะเชิญพระองค์มาครองราชสมบัติดุจดังเก่า ฝรั่งคิดดังนั้นแล้วจึงจ้างพระยาพระเขมรคนหนึ่ง คุมไพร่ ๓๐ นำทางฝรั่ง ๒ คนพี่น้อง ไปเชิญพระเจ้ากรุงกัมพูชา ณ เมืองลาวล้านช้างนั้น ครั้นไปถึง ณ เมืองลาว พอพระเจ้ากัมพูชาสวรรคต ยังแต่พระราชโอรสปรากฏพระ-นามว่า สมเด็จพระบรมราชา ฝรั่งจึงเชิญเสด็จมากับพระวงศานุวงศ์ มาครองราชสมบัติดังเก่า และเมื่อฝรั่ง ๒ คนพี่น้องไปถึงเมืองลาวแล้วนั้น อยู่ภายหลังยังมีเขมรชองคนหนึ่งตั้งตัวเป็นเจ้าชื่อว่าแก้วพระเพลิง อยู่ข้างปัจฉิมทิศตะวันตก คุมพวกเขมรชอง ละว้า (๑) กะเหรี่ยงชาวป่า ได้มากแล้ว ยกข้ามเมืองกัมพูชาธิบดีมาถึงเมืองศรีสุนทร แก้วพระเพลิงฆ่านักณูที่เป็นที่แทนบิดานั้นตายในปีวอก แล้วแก้วพระเพลิงยกพลพวกกวย แกวชอง ชาวป่า ข้ามกลับไปบ้านป่าดังเก่า

---

(๑) เดิมเป็น ลหวา

ครั้น ณ วันจะเข้าเป็นวันมหาสงกรานต์ ณ วันจันทร์เดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ ณ วันอังคารเดือน ๕ แรม ๗ ค่ำเป็นวันบอด ครั้น ณ วันพุธเดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ เป็นวันเถลิงศกศักราช ๑๕๑๙ ปีระกานพศก (พ.ศ. ๒๑๔๐) ลวิศปรัด วินัศอรุ่ม เชิญสมเด็จพระบรมราชา ผู้เป็นพระราชโอรสพระเจ้ากรุงกัมพูชา มาครองราชสมบัติ ณ เมืองศรีสุนทรในปีระกานั้น พระองค์เลียงฝรั่ง ๒ คน นั้นให้เป็นใหญ่กว่าคน

ครั้นศักราช ๑๕๒๐ ปีจอสัมฤทธิศก (พ.ศ. ๒๑๔๑) บรรดาหัวเมืองขึ้นทั้งปวงตั้งตัวเป็นเจ้ามิได้เข้าด้วยพระองค์ พระองค์ยกทัพไปจับ สู้หัวเมืองทั้งปวงไม่ได้แล้วกลับมา

สมเด็จพระราชเทวีกษัตริย์ ผู้เป็นสมเด็จพระมาตุจฉาพระเจ้ากัมพูชา ให้ราชาภิเษกกับด้วยพระบรมกษัตรีพระบรมกษัตรีผู้เป็นพระราชบุตรพระอุประยุรราชและพระวงศานุวงศ์ซึ่งอยู่ ณ เมืองศรีสุนทรแต่ก่อนมานั้น เหล่าพระวงศ์ใหญ่ สมเด็จพระบรมราชากับพระบรมกษัตรี ได้ราชสมบัติอยู่ในเมืองศรีสุนทรนั้น ๒ ปี

ครั้นศักราชได้ ๑๕๒๑ ปีกุนเอกศก (พ.ศ.๒๑๔๒) ลักษมานา(๑) แขกโปปรัศจาม ตั้งบ้านอยู่แขวงเมืองตบูงขมุม คุมพรรคพวกได้มาก คิดกบฏ(๒)ประทุษ(๓)ร้ายต่อสมเด็จพระบรมราชา สมเด็จพระบรมราชารู้พระองค์ยกคนไปจับลักษมานาแขกโปปรัศจาม ลักษมานาแขกโปปรัศจามต่อสู้ พระองค์ประมาทไป ลักษมานาโปปรัศจามกลับจับพระองค์ได้ ฆ่าเสียสิ้นพระชนม์ในปีกุนนั้น แล้วจึงสมเด็จพระราชเทวีกษัตริย์ กระทำการศพถวายพระเพลิงเสร็จแล้วพระองค์จึงเอาพระยานอนมาราชาภิเษกด้วยพระบรมกษัตรีครองราชสมบัติต่อไป ทรงพระนามเรียกว่าสมเด็จพระบรมราชา ได้ราชสมบัติอยู่ ๒ ปี ฝ่ายพระยาประเทศราชทั้งปวงที่เคยขึ้นแก่พระองค์แต่ก่อน บ่ห่อนจะมาขึ้นหามิได้ ชวนกันคบคิดกันกับแก้วพระเพลิงที่เป็นเจ้าแก่ชองและกวยกะเหรี่ยงนั้น ยกพลเข้ามาจับพระยานอนฆ่าเสีย แก้วพระเพลิงก็ยกพลข้ามกลับไป แล้วจึง

(๑) ภาษามลายูแปลว่า ทหารเรือ

(๒) เดิมเขียนกระบถ

(๓) เดิมเขียน ประทศ เพราะนิยมลบสระอุเช่นเดียวกับ อุทส่าห์ เป็น อทส่าห์ ทุก เป็น ทก ซึ่งใช้อยู่ในคำประพันธ์

สมเด็จพระราชเทวีกษัตริย์ พระองค์กระทำสักการบูชา
พระเพลิงสำเร็จแล้ว จึงเชิญเจ้าพระยาโยมมาราชาภิเษก
ด้วยพระบรมกษัตริย์เป็นพระมเหสีเสวยราชสมบัติต่อไป
มีนามว่าสมเด็จพระแก้วฟ้า สมเด็จพระแก้วฟ้ามิได้นำ
พาคดีของอาณาประชาราษฎร ตั้งใจแต่ไปเที่ยว
ประพาสป่าล่าเนื้อเป็นนิจ ครั้นนั้นชาวเมืองประเทศราช
และชนบทน้อยใหญ่ มิได้เข้าด้วยพระแก้วฟ้า ต่าง
คนต่างตั้งตัวเป็นเจ้าทุกบ้านทุกเมือง จับกันฆ่าฟันทิ่มแทง
ซื้อขายกัน มิได้กลัวเกรงผู้ใด แล้วจึงสมเด็จพระ
ราชเทวีกษัตริย์ผู้เป็นสมเด็จพระอัยกานั้น พระองค์ทรง
วิตกว่า สกุลวงศ์เมืองกัมพูชานานไปจะเสื่อมสูญสิ้นกษัตริย์
แล้วก็ยังอยู่แต่พระศรีสุริโยพรรณ ยังเป็นเชื้อสายกษัตริย์
พระนเรศวรเป็นเจ้าเอาไปเลี้ยงไว้ ณ เมืองไทย ถ้ากลับ
มาได้ เห็นว่าจะได้เป็นเจ้าสืบกษัตริย์ต่อไป พระองค์
ทรงพระดำริดังนั้นแล้ว จึงทรงแต่งเป็นพระราชสาร ให้
คนถือไปทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวพระนเรศวรเป็นเจ้า
ไทยทราบ ใจความในพระราชสารนั้นว่า เมืองละแวกนี้
จะได้มีเจ้านายเป็นยุติธรรม และจะได้มีผู้บัญชาการ กระ-

ค้างกระเดื่องเดื่องขุ่นข้นทุกแห่ง ขอสมเด็จพระพุทธเจ้าเมืองไทยมีพระราชโองการตรัสใช้ให้ผู้ใดผู้หนึ่ง มาปราบหมู่อริราชศัตรูแผ่นดินให้สิ้นเสี้ยนหนามราบคาบหมดมลทินแล้ว และมีเจ้านายตั้งอยู่ให้เป็นปกติธรรมเหมือนอย่างแต่ก่อน จะได้พึ่งพระบารมี เพราะพระเดชพระคุณจะได้เป็นสุขสืบไป ครั้งนั้นจึงสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวพระ-นเรศวรเป็นเจ้า พระองค์ทรงทราบแล้ว จึงมีพระราชโองการดำรัสสั่ง ให้ตั้งพระศรีสุริโยพรรณให้เป็นพระเจ้ากรุงกัมพูชา และบรรดาผู้คนข้าไทพระศรีสุริโยพรรณนั้นพระราชทานให้ไปสิ้น แต่สมเด็จพระไชยเชษฐา ผู้เป็นพระราชโอรสพระเจ้ารามาธิบดีนั้นทูลขอตัวอยู่ ไม่ไปด้วยพระศรีสุริโยพรรณนั้นพระนเรศวรเป็นเจ้าพระองค์จึงสั่งข้าราชการของพระองค์ ที่เป็นพนักงานชำนาญการเคยข้างทางทะเล(๑) ให้จัดเรือเสาสำเภาใหญ่ไปส่งพระศรีสุริโยพรรณทางชลมารค

ครั้งนั้นศักราชได้ ๑๕๒๓ ปีฉลูตรีศก (พ.ศ. ๒๑๔๔) ครั้นพระศรีสุริโยพรรณพระองค์ไปถึงเมือง

(๑) เดิมเขียน ชเล

ไพรกระบาศ แปลว่าเมืองน้ำฝ้าย แขวงเมืองกัมพูชา ผู้รักษาเมืองไพรกระบาศมาเฝ้าพระองค์ พระองค์ก็ให้ผู้รักษาเมืองไพรกระบาศเป็นพระไชยโยธา รักษาเมืองไพรกระบาศ แล้วพระองค์เลยไปเกาะสระเกษ(๑) สมเด็จพระราชเทวีกษัตริย์รู้แจ้ง ว่าพระศรีสุริโยพรรณมาตั้งอยู่ ณ เกาะสระเกษ พระองค์ก็ดีพระทัยนักพระองค์ตกแต่งเครื่องราชบรรณาการ ชวนพระวงศานุวงศ์เสนาอำมาตย์ราชครูเข้าเฝ้าพระแก้วฟ้า และโหราราชปุโรหิตนำเอาพระแสงขรรค์และพระแสงทั้งปวง(๒) ที่เป็นสำหรับกษัตริย์แต่ก่อนมาทูลเกล้า ฯ ถวายพระศรีสุริโยพรรณเกาะสระเกษในปีฉลูนั้น

ครั้น ณ วันอังคาร เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ศักราช ๑๕๒๔ ปีขาลจัตวาศก (๒๑๔๕) ครั้นนั้นพระแก้วฟ้ารู้ว่า สมเด็จพระศรีสุริโยพรรณเสด็จกลับมาได้ เข้าใจว่าพระศรีสุริโยพรรณจะได้เป็นเจ้า แล้วพระแก้วฟ้าก็ถอยตัวออกจากราชสมบัติอยู่นอกราชการ ครั้นเห็นคนทั้งปวง

(๑) เดิมเขียน เสกษ บาง สเกษ บ้าง

(๒) คำว่า ทั้ง เดิมเขียนเป็น ทัง ทุกแห่ง

เข้าไปถวายบังคมพระศรีสุริโยพรรณสิ้น พระยาโยมผู้เป็นพระแก้วฟ้านั้นก็คิดละอายใจ ก็ไปถวายบังคมพระศรีสุริโยพรรณ พระศรีสุริโยพรรณก็ดีพระทัยด้วยพระยาโยม จึงพระศรีสุริโยพรรณ พระองค์จึงสั่งให้ตั้งพระราชวังแล้ว จึงตั้งพระสงฆ์ ที่เป็นฐานา กรม ได้ไปต้อนรับเมื่อพระองค์เสด็จมาถึงเกาะสระเกษได้ถวายพระพรก่อนคนทั้งปวงนั้น พระสงฆ์ ๗ รูปเป็นพระราชาคณะพระองค์หนึ่งเป็นสมเด็จพระสุคนธมหาสังฆราช พระองค์หนึ่งเป็นพระสังฆราชา องค์หนึ่งเป็นพระธรรมเขต องค์หนึ่งเป็นพระพุทธวงศ์ องค์หนึ่งเป็นวันรัต องค์หนึ่งเป็นพระมหาพรหม องค์หนึ่ง เป็น พระ มหาธาตุแล้ว พระองค์จึงยก พระศรีไชยเชษฐาผู้เป็นน้องสมเด็จพระ มเหสี พระ ศรีสุริโย พรรณนั้น ตั้งให้เป็นพระมหาอุปราช บรรดาพระ วงศานุ วงศ์เจ้าหญิงและเจ้าชายก็ดีที่ได้มาเฝ้าพระองค์ก่อนนั้น เจ้าหญิงตั้งเป็นเจ้ากรมฝ่ายใน มิได้ปรากฏพระนาม แต่เจ้าชายทั้ง ๔ พระ องค์วงศ์ใหญ่นั้น ปรากฏพระ นาม ออกกรมชื่อพระอุปยูรราช กรมฝ่ายหลังพระองค์หนึ่ง พระสุคนธ บทนั้นกรมหนึ่ง พระธรรม โศกราช นั้นกรม

หนึ่ง สมเด็จพระอภัยทศนั้นกรมหนึ่ง พระวงศ์น้อย ๔ พระองค์นั้น เป็นสมเด็จเจ้าพระยานั้นคนหนึ่ง เจ้ากลาหะนั้นคนหนึ่ง ออกญาเจ้าพระยาเชฐนั้นคนหนึ่ง ออกญาเจ้าพระยาโพธิศาลราชนั้นคนหนึ่ง สกุลวงศ์ราชนิกุลเท่านี้ สกุลพราหมณ์ปุโรหิตที่ได้มารับเสด็จถวายบังคมก่อนพราหมณ์ทั้งปวงนั้นพระองค์ตั้งปุโรหิตคนหนึ่งนั้นให้เป็นใหญ่กว่าปุโรหิตทั้งนั้นชื่อพระมหาราชครูอุศุภักคนหนึ่งชื่อพระพรหม คนหนึ่งชื่อพระธรรมราช คนหนึ่งชื่อพระมินทร ปุโรหิตผู้น้อยนั้น ๓ คน คนหนึ่งนั้นชื่อพระอินทคุรุปการ คนหนึ่งชื่อพระบรมนาจารย์ คนหนึ่งชื่อพระเทพนาจารย์ ราชปุโรหิตทั้งนี้ตั้งอยู่ในที่อัครฐานยศฐาศักดินามาก ได้รับพระราชทานส่วยบ้านตามตำแหน่งทุกตำบลบ้านตามอย่างแต่ก่อนมา พระองค์จึงตั้งจตุสดมภ์ทั้งสี่ คือพระยายมราชหนึ่ง พระยาวังหนึ่ง พระยากลาโหมหนึ่ง พระยาจักรีหนึ่ง ทั้งสี่คนนี้พระราชทานถือศักดินาคนละสิบพัน มีส่วยสาอากรและพนักงานขึ้นตามตำแหน่ง แล้วพระองค์จึงตั้งพระมหาเทพหนึ่งพระมหามนตรีหนึ่ง พระราชทานถือศักดินาคนละเก้าพัน เป็น

พนักงานสำหรับที่ข้างแคร่ต้นเชือกรักษาพระราชโรงหลวง ที่เสด็จออกข้างหน้าและข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยที่ตาม เสด็จมาด้วยพระองค์ก็ดี ที่มาคอยรับเสด็จกลางทางก็ดี ที่อยู่ประจำรักษาเมืองก็ดี ที่เป็นพระก็ให้เป็นพระ ที่เป็นหลวงก็ให้เป็นหลวง ที่เป็นพระยาก็ให้เป็นพระยา ให้คงศักดินาอยู่ตามตำแหน่งที่แปดพัน เจ็ดพัน หกพัน ห้าพัน สี่พัน สามพัน สองพัน พระองค์ตั้งเมืองอยู่ ณ เกาะสระเกษนั้น พระองค์ตั้งข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย อำมาตย์ราชครูปุโรหิต ตั้งตามตำแหน่งเต็มที่ตามอย่างแต่ก่อนมาบริบูรณ์แล้ว พระองค์จึงมีพระราช บัญญัติตามกฎหมายเหตุไว้สำหรับกษัตริย์แต่ก่อน สั่งข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย พระวงศานุวงศ์พระราชนิกุล ขุนหมื่น ทุกหมู่ทุกกรม กรมฝ่ายหน้าฝ่ายในหัวเมืองใหญ่น้อย ทหาร พลเรือน ให้แต่งตัวนุ่งสมปัก ใส่เสื้อครุยเข้าเฝ้า เรียบโรงตามพระราชพิธีทวาทศมาส แห่ราชสาร นั่งแขกเมืองตามพนักงาน จนทุกหมู่ทุกกรมให้เป็นลำดับตามผู้ใหญ่ผู้น้อยจงสิ้นแล้ว พระองค์จึงให้หามาซึ่งข้าหลวงที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระนเรศวรเป็นเจ้าให้มาส่งพระองค์นั้น พระราชทาน

เงินทองผ้าพรรณนุ่งห่มเลี้ยงดูวันละ ๓ เวลา บำเรอเชอ
ภักษ์มิได้ขาดแล้ว พระองค์จึงให้มาส่งข้าหลวงกลับไปยัง
กรุงศรีอยุธยา อยู่ภายหลังผู้รักษาเมืองตบูงขมุมนำเอา
เครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายพระศรีสุริโยพรรณ พระ
ศรีสุริโยพรรณจึงมีพระบัณฑูรสั่งพระวงศานุวงศ์องค์หนึ่ง
นั้นมิได้ปรากฏพระนามว่าชื่อใดหามิได้ ให้เป็นเจ้าเมือง
ตบูงขมุม ชื่อออกญาเจ้าพระยาอรชุนและหัวเมืองทั้งปวงซึ่ง
เป็นแว่นแคว้นแดนกรุงกัมพูชานั้น จะได้มาขึ้นแก่พระองค์
เหมือนอย่างพระราชโองการแต่ก่อนหามิได้ ยังกระด้างกระ
เดื่องขัดเคืองเป็นหลายเมืองอยู่ สมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ
ทรงพระดำริวิตกถึงสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่พระนเรศวรเป็น
เจ้าโปรดเกล้าฯ ให้ออกมาปราบดาภิเษกกรุงกัมพูชาธิบดี ถึง
ขวบปีช้านานอยู่แล้ว พระองค์จะได้รู้ว่าออกมานั้นดีร้ายประ
การใดหามิได้ แล้วพระองค์จึงทรงแต่งเป็นพระราชสารบอก
เหตุการณ์ไปให้กราบทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวพระนเร-
ศวรเป็นเจ้า ทราบตามดำเนินความที่มีเหตุว่า พระศรีสุริ-
โยพรรณได้มาปราบอริราชศัตรูหมู่ทมิฬ เมืองกัมพูชายังกระ
ด้างกระเดื่องเคืองเข็ญอยู่ได้เมืองขึ้นแต่สองเมือง นอกกว่า

นั้นยังเคืองแข็งอยู่ แล้วขอพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานขอพระไชยเชษฐาผู้เป็นพระราชโอรสา พระเจ้ารามธิบดีพระองค์เก่านั้นมาช่วยกันชำระดับยุคเข็ญเมืองละแวกให้สิ้นเสี้ยนหนาม แล้วพระองค์ให้หาโหราจารย์มาบวงสรวงเทพารักษ์ และให้จับฉลากเสี่ยงทายหมายว่าจะได้เป็นเจ้า และจะได้พระไชยเชษฐามาทำนุบำรุงช่วยกันกับไพร่เมืองละแวกให้เย็น เป็นประการใด ๆ นั้นก็ให้ประจักษ์ ครั้นบวงสรวงเสี่ยงทายได้เหตุแล้ว พระองค์จึงสั่งพระมหาอุปราชว่า ให้เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ถือตราทองสัมฤทธิ์เชื้อวงศ์ ให้ตระเตรียมรี้พลสกลทวยหาญชำนาญศึกษาไปเที่ยวตีบ้านน้อยใหญ่ที่มิได้มาถวายบังคมแก่พระบรมศรีสุริโยพรรณนั้น พระมหาอุปราชสั่งให้เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์เลิกทัพไปตีเมืองไพรแวงกับเมืองศรีสุนทร ได้ก่อนแล้ว เจ้าพระยาเดโชก็ยกพลกลับมาเฝ้าพระศรีสุริโยพรรณ พระศรีสุรีโยพรรณสั่งให้ผู้รักษาเมืองไพรแวงเมืองศรีสุนทร คงเมืองดังเก่า ครั้น ณ วันอังคารเดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ วันพุธเดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำวันบอด ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ เป็นวันเถลิงศก

ศักราช ๑๕๒๕ ปีเถาะนักษัตรเบญจศก (พ.ศ. ๒๑๔๖) พระมหาอุปราชสั่งให้เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ยกพลไปตีเมืองบาพนม พระยาธรรมาเดโชเจ้าเมืองบาพนมไม่รับทัพเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์หามิได้ ยกพรรคพวกครอบครัวหนีข้ามบึงมหากันดารไปอาศัยอยู่ ณ เมืองไซ่ง่อน เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์รู้ว่าพระยาธรรมาเดโชยกครอบครัวหนีไป เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ได้เมืองบาพนมแล้ว และเกลี้ยกล่อมครอบครัวซึ่งยังค้างเหลืออยู่ที่เมืองบาพนมนั้น ก็มาขึ้นแก่พระยาเดโชนุวงศ์สิ้น แล้วเจ้าพระยาเดโชแม่ทัพอยู่ ณ เมืองบาพนมสั่งให้นายกองทำค่ายคูประตูหอรบอยู่ให้มั่นคง แล้วตั้งทำนาให้ได้เสบียงอาหารให้จงมาก ครั้น ณ เดือน ณ เดือน ๑๑ ออกพระวษา ได้เสบียงอาหารเป็นกำลังมากแล้ว เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ยกทัพข้ามบึงมหากันดารไปตีเมืองไซ่ง่อนได้ จับตัวพระยาธรรมาเดโชฆ่าเสียกับทั้งบุตรภรรยาสิ้น ยังเหลืออยู่แต่ครอบครัวเมืองบาพนมนั้น ให้ต้อนกลับมาอยู่ ณ เมืองบาพนมดังแต่ก่อน แล้วเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ก็ยกพลกลับมาเฝ้าพระศรีสุริโยพรรณ พระศรีสุริโยพรรณจึงตั้งพระวงศานุวงศ์พระองค์

หนึ่งนั้นมิได้ปรากฏชื่อ ให้ไปเป็นผู้รักษาเมืองบาพนม แล้วพระองค์จึงสั่งให้มหาอุปราชให้เกณฑ์เอาไพร่ที่เมืองตีได้ นั้นมาทำพระราชวังขยายออกให้กว้าง มีโรงช้าง โรงม้า โรงรถเป็นต้น และโรงพระแสงขรรค์ พระแสงธนู พระ พระแสงหอกง้าว พระแสงปืนนั้น ไว้ทิศอาคเนย์ตามอย่างแต่ก่อน ให้นิมนพระราชาคณะมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นต้นมา สวดพระพุทธมนต์นั้น ๓ วัน ถวายชัยถวายพรแก่พระองค์ทุกวันในปีเถาะนั้น

ครั้น ณ วันเสาร์เดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ เถลิงศักศักราช ๑๕๒๖ ปีมะโรงนักษัตรฉศก (พ.ศ. ๒๑๔๗) จึงมหาอุปราชสั่งให้เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ยกทัพไปตีเมืองพนมเปญและเมืองที่ได้ และยกต่อไปตีเมืองเตลิงและด้วยกะเหรี่ยง ชอง ละว้า สำบกสำบูรณ์ได้ ชาวป่าอดข้าวปลาอาหารนัก เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์จึงมีหนังสือบอกไปถึงพระมหาอุปราช ตามเหตุซึ่งได้เมืองทั้งสามหัวเมืองนั้นได้สิ้นแล้ว แต่อิดโรยด้วยเสบียงอาหารกันดารนัก สมเด็จพระศรีสุริโยพรรณแจ้งว่าชาวป่าอดอาหาร จึงพระราชทานลำเลียงอาหารส่งให้เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์แม่ทัพ แจกจ่ายให้แก่

ไพร่พลเมืองจงทุกเมืองให้ทั่ว อย่าให้ล้มตายได้เป็นอันขาดทีเดียว แล้วเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์แม่ทัพบังคับนายกองนายทัพทั้งปวง ให้ตั้งค่ายขุดคูประตูหอรบให้มั่นกันอันตราย แรมทัพอยู่ตั้งทำนาอยู่ ณ เมืองเตลิงนั้นแล้วเกลี้ยกล่อมชาวป่าละว้า กะเหรี่ยงด้วย ซองซึ่งหนีซุ่มอยู่ดอนป่า ที่บรรดาขัดแข็งนั้นก็ให้ยกกองทัพไปจับเอาครอบครัวมาได้สิ้น ทั้งจังหวัดฝั่งตะวันออกสิ้นเสี้ยนหนามแล้ว เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ยกทัพกลับเข้ามาเฝ้า พระศรีสุริโยพรรณ พระศรีสุริโยพรรณพระองค์ตั้งผู้รักษาเมืองเตลิงทั้งสามหัวเมืองให้คงเมืองเหมือนแต่ก่อน

ครั้น ณ วันเสาร์เดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำเถลิงศก ศักราช ๑๕๒๗ ปีมะเส็ง สัปตศก (พ.ศ. ๒๑๔๘) จึงสมเด็จพระสุริโยพรรณ พระองค์ทรงพรงดำริว่าหัวเมืองใด ๆ เราตีได้สิ้น ยังแข็งอยู่แต่เมืองทะรังนี้เมืองใหญ่ พระรามธิบดีเป็นพระวงศานุวงศ์ กับพระองศ์ไปอาศัย ณ เมืองนั้น และนะแกทะแขกเป็นพระยาพิษณุโลกเป็นเจ้าเมืองทะรัง เจ้าเมืองทะรังนี้เข้มแข็งกล้าหาญชาญศึกสันทัดอยู่ มิได้รู้ว่าเราจะเป็นเจ้ากัมพูชา จึงสั่งให้เจ้า

พระยาเดโชนุวงศ์กะเกณฑ์กองทัพยกไปตีจับเอาตัวพระยาพิษณุโลกมาให้จงได้ เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์รับสั่งแล้วเกณฑ์กองทัพยกไปตีเมืองทะรัง พระยาเดโชนุวงศ์กับพระยาพิษณุโลกทำศึกสู้รบกันประมาณได้ขวบปี ต่างคนต่างมีฝีมือไม่แพ้ไม่ชนะกัน ราทัพตั้งมั่นรออยู่ เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์พื้นแทงไม่เข้าแคล้วคลาด และพระยาพิษณุโลกนั้นบังเหลื่อม ล่องหน อึดใจหายตัวได้ ต่างคนต่างให้ทำค่ายขุดคูประตูท่าเชิงเทินรักษาไพร่พลเป็น กล กระ บวนศึก ฝ่ายเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์คิดเป็นกลอุบาย แล้วสั่งแม่ทัพแม่กองทั้งปวงให้ทำนาได้ข้าวปลามีกำลังแล้ว จึงจะได้คิดทำศึกกับพระยาพิษณุโลกต่อไป นัยหนึ่งว่า ณ วันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๑ ค่ำ หม่อมสุกเป็นห้ามพระศรีไชยเชษฐาซึ่งค้างอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยานั้น มีพระราชบุตราองค์หนึ่งชื่อว่า นักกู นัยหนึ่งว่าหม่อมสุกเป็นมเหสีมหาอุปราช เป็นพระญาติพระวงศ์สนิทติดพันกันข้างพระแก้วฟ้า สมทบคบคิดกันกับพระแก้วฟ้า จะใคร่ให้พระแก้วฟ้าเป็นเจ้ากัมพูชา จึงเกลี้ยกล่อมคบหาซึ่งพวกแขกและเขมรได้กำลังมากแล้ว สมเด็จพระแก้วฟ้ายกรีพลแขก

เขมรมาล้อมพระราชวังสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ พระศรีสุริโยพรรณพระองค์จึงแต่งเสนามุขมนตรีออก รับ ทัพ พระแก้วฟ้า พระแก้วฟ้าสู้ ทัพมนตรีพระศรีสุริโยพรรณมิได้ พระแก้วฟ้ายกพลหนีแตก กระ จัด กระ จาย ล้ม ตาย เป็น อันมาก สมเด็จพระศรีสุริโยพรรณจับพระแก้วฟ้าเทวอคฅฆ่าเสียกับสมัครพรรคพวกจนสิ้นแล้ว คนร้ายที่เหลือตายนั้นพระองค์ให้ไปเป็นตะพุ่นหญ้าช้างหญ้าม้าบ้าง เป็นคนน้ำร้อน น้ำเย็นบ้าง หามวอเสลี่ยงบ้าง ครั้น ณ เดือน ๑๑ ออกพระวษาแล้ว จึงสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณพระองค์ทรงพระดำริวิตกว่า เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์กับพระยาพิษณุโลกสู้กันฝีมือทัดเทียมกันอยู่ ทำไมจึงจะรู้ว่าจะแพ้และชนะ จะคิดให้เป็นกลอุบายแก้ไขให้จงได้ พระองค์จึงแต่งคนดีให้ไปประโลมล่วงเข้าข้างหลังเมือง จับเอาบุตรภรรยาพระยาพิษณุโลกมาได้สิ้น และพระยาพิษณุโลกเสียกลอุบายแก่พระศรีสุริโยพรรณ และเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ เสียใจนักพระยาพิษณุโลกชวนกรมการมาเข้าหาเจ้า พระ ยา เด โช นุวงศ์สิ้น

สมเด็จพระรามธิบดีเห็นว่า พระยาพิษณุโลกเข้าหาเจ้า พระยาเดโชนุวงศ์แล้ว พระองค์ก็ชวนพรรคพวกมาเข้าหาเจ้าพระยาเดโชด้วยแล้ว จึงเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์เลิกทัพจับเอาพระยาพิษณุโลกและพระรามธิบดี นำมาถวายพระศรีสุริโยพรรณ พระศรีสุริโยพรรณจึงจัดแจงแต่งให้พระญาติพระวงศ์องค์หนึ่งนั้นเป็นผู้รักษาเมืองทะรังเป็นเจ้าพระยาพิษณุโลก แต่พระยาพิษณุโลกแขกนั้น สั่งให้พันธนาการจำครบใส่ตรุไว้กว่าจะตาย

ครั้น ณ วันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ ศักราช ๑๕๒๘ ปีมะเมียนักษัตรอัฐศก (พ.ศ. ๒๑๔๙จริง) สมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ พระองค์ทรงดำริวิตกว่า หัวเมืองฝ่ายข้างทักษิณทิศนั้น ก็ราบคาบสิ้นเสี้ยนหนามแล้ว ยังแต่หัวเมืองข้างอุตรทิศฝ่ายเหนือนั้น อริราชศัตรูหมู่ปัจจามิตรข้าศึก ยังโหมฮึกกล้าหาญอหังการ์ ถืออาตมาว่าตัวมีบุญเป็นเจ้านายอยู่ทุกหัวเมือง ให้ระคายเคืองพระทัยนัก จึงสั่งให้เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์จัดทัพสำหรับตีที่เคยมีชัยมาทุกครั้ง เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์รับสั่งแต่งทัพเสร็จสำเร็จยกไปตีเมืองพระตะบังและเมืองเชิงไพร ผู้รักษาเมืองพระ

ตะพังและเมืองเชิงไพร รู้ว่ากองทัพเดโชนุวงศ์ยกมาตี แล้วต้อนรับกับเครื่องราชบรรณาการมาคำนับเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ เข้าด้วยเป็นสามิภักดิ์ ยังแต่เมืองบาชัย บาอานันผู้รักษาเมืองบาชัย บาอานันถือศีลกินบวชอาเพศเป็นดาบสวิทยาอาคมเชี่ยวชาญปรากฏ ระบือลือยศทุกสถานห้าวหาญนัก พูดจาเป็นสิงหลภาษาบาลี เจ้าพระยาเดโชนุ-วงศ์สั่งให้กองทัพยกเข้าตีเมืองบาชัยบาวา ฝ่ายเจ้าเมืองบาชัยบาวารู้ว่ากองทัพเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ยกมาติดเมือง เข้ารองเครื่องราชพิธีน้ำมาสิงได้พรหมจารี ปลุกเสกทำเป็นมงคลใส่ศีรษะสวมคอรอได้ฤกษ์ เลิกพลให้คนหามแคร่แห่แม่ทัพออกมารบทัพเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ บรรดาได้มงคลทนคงทะนงใจโหมฮึก พวกข้าศึกฟันแทงไม่ถูกเลย กับเจ้าเมือง-บาชัยบาวากับทัพเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ สู้กัน ๓ วัน ๓ คืนกำลังศึกทั้ง ๒ ฝ่ายก็กำกึ่งกัน ทัพเจ้าเมืองนั้นก็ยกมาล่าเลิกเข้าเมืองทัพเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์นั้น ก็สั่งกันให้ตั้งค่ายล้อมเมืองไว้ แล้วเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์สั่งนายทัพนายกองให้กำชับว่ากล่าวไพร่พลสกลโยธา ให้ตั้งทำนาข้าวปลาอาหารให้บริบูรณ์พร้อมมูลแล้วจะได้คิดการศึกต่อไป

ครั้น ณ วันศุกร์เดือน ๘ ทุติยาษาฒ แรมค่ำหนึ่ง เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ จึงเรียกราชบุรุษผู้หนึ่งมีปัญญาเฉลียวฉลาดแหลมหลักเป็นนักปราชญ์ รู้ทั้งพุทธศาสตร์และไสยศาสตร์ โวหารฉลาดทุกประการ มาสนทนาว่าขานเป็นความลับว่า ท่านจงรับอาสาเราไปคิดกลอุบายแก้ไขเอาเมืองบาชัยให้จงได้ ถ้าคิดการสำเร็จจะกราบทูลพูนบำเหน็จความชอบให้ท่านเป็นใหญ่ในที่อัครฐาน ท่านจงทรมานกายสู่ความละอายจะได้สุข จะทนทุกข์อย่าโทมนัสใจ เราจะสั่งให้เขากระทำโพยพันธนาการท่านแล้ว ท่านจงหนีเข้าไปในเมืองบาชัยบาวานั้นเถิด แล้วเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์สั่งให้ราชบุรุษผู้นั้นมากระทำโทษแต่พอเป็นที่จำคาใส่โซ่ไว้ ครั้นเพลาพลบค่ำ ราชบุรุษก็อนเข้าไปในเมืองบาชัยบาวานั้น ฝ่ายเจ้าเมืองบาชัยบาวารู้ว่า นักโทษพวกข้าศึกหนีเข้ามาในเมือง เอาตัวมาถามได้ความแล้วให้ถอดโซ่ตรวนขื่อคาที่พันธนาการนั้นออกแล้ว ราชบุรุษนั้นจึงว่าแก่เจ้าเมืองบาชัยบาวามันว่า ข้าพเจ้าอยู่ด้วยเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ เป็นคนสำหรับหัวปากพ่อครัวไว้ใจข้าพเจ้าสิ้น ไส้พุงเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์กับพระศรีสุริโย

พรรณบรมกษัตริย์นั้น มีอยู่สักกี่ขด ๆ คนดีมีฝีมือมีอยู่สักกี่คน ๆ ชั่วดีมีอยู่เท่าใด ท่านแจ้งใจอยู่สิ้นทุกประการ แต่ข้าพเจ้าทรมานกายมาหลายทับแล้ว มาอยู่ว่าจะได้ดี บัดนี้เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์มาครุทำโทษข้าพเจ้าถึงสาหัสสากันนั้น ข้าพเจ้ามิได้มีความผิด จึงคิดหนีมาอยู่ด้วยท่านกว่าจะสิ้นชีวิต มิได้คิดประทุษร้ายสิ่งหนึ่งสิ่งใดแก่ท่านหามิได้ ฝ่ายเจ้าเมืองบาชัยบาวามันเห็นว่า ราชบุรุษนั้นสามิภักดิ์ซื่อตรงต่อ มิได้มีข้อสงสัยในราชบุรุษนั้นหามิได้ และชุบเลี้ยงให้เป็นใหญ่ในหัวปากพ่อครัว ราชบุรุษนั้นหุงข้าวต้มแกงจัดแจงดูแลให้เจ้าเมืองบาชัยบาวานั้นบริโภคทุกเวลามิได้ขาด ราชบุรุษนั้นจึงรู้ในกลอุบายเจ้าเมืองบาชัยบาวานั้นดีมีศีลาจารวัตร หมั่นมิได้ประมาท คิดทำลายศีลให้ขาดจากสันดานแล้วจึงวางยากลอุบายปรุงลงกับของบริโภคเจ้าเมืองบาชัยบาวาบริโภคอาหารเข้าไป ก็ให้เจ็บท้องจุกเสียดเสียวทั่วสรรพางค์ตัวและให้มึนเมื่อยเมามัว ราชบุรุษนั้นวางสุราให้กิน ยิ่งมัวเมาไปทั้งกลางวันกลางคืน จะได้ฟื้นตัวรู้สึกสมประดีนั้นหามิได้ ราชบุรุษวางกลอุบายวิทยา

อาคมสมดุจหนึ่งใจนึก แล้วก็หนีมาแจ้งเจ้าพระยาเดโช-นุวงศ์ เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์รู้ว่าเจ้าเมืองบาชัยบาวาเสียพิธีกิริยาแล้ว ก็สั่งโยธาตระเตรียมไว้ให้พร้อม ครั้น ณ วันอังคารเดือน ๑๑ ออกพรรษา จึงเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์สั่งให้แม่ทัพแม่กองยกเข้าตีเมืองบาชัยบาวาได้ เจ้าเมืองบาชัยบาวาถูกปืนตาย ไพร่บ้านพลเมืองแตกกระจัดกระจายล้มตายเป็นอันมาก และเมืองสตงฉทึงตรอง และเมืองสมบุกสมบูรณ์กลัว แล้วยกครอบครัวมาขึ้นเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์สิ้น เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์มีชัยยกกองทัพกลับเข้ามาเฝ้าสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ สมเด็จพระศรีสุริโยพรรณพระองค์จัดแจงผู้รักษาเมืองบาชัยบาวาและเมืองสตงฉทึงตรอง และเมืองสมบุกสมบูรณ์ให้ตั้งเมืองเหมือนแต่ก่อน

ครั้น ณ วันเสาร์เดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ เถลิงศกศักราช ๑๕๒๙ ปีมะแม นักษัตรนพศก (พ.ศ. ๒๑๕๐) จึงสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ สั่งให้เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์เป็นแม่ทัพยกไปตีเมืองโคแสะและเมืองสันทุก เจ้าเมืองโคแสะและเจ้าเมืองสันทุก รู้ว่ากองทัพเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ยกมาแต่งราชบรรณาการมาขึ้นแก่เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์สิ้น แล้ว

เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ยกกองทัพไปตีเมืองทมอกูน สมเด็จพระรามธิบดีเจ้าเมืองทมอกูนรู้ว่า กองทัพเจ้าพระยาเดโช-นุวงศ์ยกมาตีเมืองพระองค์ พระองค์จึงจัดแจงแต่งแม่ทัพนายกอง ประลวงล่อต่อทัพเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์เห็นว่ากำลังทัพ สมเด็จ พระรามธิบดีกล้าแข็งหนัก ก็หยุดพักพลทหารตั้งทัพอยู่ทำค่ายขุดคู ประตูพื้นเชิงเทิน ให้นายทัพนายกองตั้งทำนาเอาข้าวปลาอาหารเสบียงให้เป็นกำลังศึกสืบไป ครั้น ณ เดือน ๑๑ ออกพระวษา จึงสมเด็จพระบรม บพิตร พระ พุทธ เจ้าอยู่หัวพระนเรศวรเป็นเจ้า พระองค์ทรงทราบพระทัยว่า พระศรีสุริโยพรรณมีหนังสือเข้ามาขอพระศรีไชยเชษฐา และว่าบรรดาหัวเมืองปากใต้ พระศรีสุริ โย พรรณ ปราบ สิ้นเสี้ยนหนามแล้ว ยังแต่เมืองฝ่ายเหนือยังกระด้างกระเดื่องเคืองขัดแข็ง เรียวแรงมีกำลังอยู่เป็นหลายเมืองนั้น จึงมีพระราชโองการโปรดเกล้า ฯ จัดนายทัพนายกองไทย ให้พระศรีไชยเชษฐาเป็นแม่ทัพ คุมออกไปช่วยกันตีเป็น ๒ ทัพ เป็นทัพกระหนาบกับทัพเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ พระศรีไชยเชษฐาเป็นแม่ทัพไทย ออกไปตีเมืองพระนคร-

สวรรค์ เจ้าเมืองพระนครสวรรค์รู้ว่าทัพพระศรีไชยเชษฐา ยกมาแต่เมืองไทย ตกใจแล้วแต่งราชบรรณาการมาถวาย ตัวเข้าด้วยพระศรีไชยเชษฐา พระศรีไชยเชษฐาพระองค์ ตั้งผู้รักษาเมืองให้คงเมืองแล้ว พระองค์ยกกองทัพไปตี เมืองโพธิสัตว์ ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการเมืองโพธิสัตว์มา สามิภักดิ์ด้วยพระศรีไชยเชษฐา พระศรีไชยเชษฐาพระ องค์ยกกองทัพไปตีเมืองบริบูรณ์ เมืองละแวก ผู้รักษา เมืองบริบูรณ์ เมืองละแวก ก็เข้าสามิภักดิ์ด้วยทัพพระศรี-ไชยเชษฐาสิ้น แล้วพระองค์ก็ข้ามไปเฝ้าพระศรีสุริโย-พรรณ ณ เกาะสระเกษในปีมะแมนั้น พระชนมายุพระศรี-ไชยเชษฐานั้นได้ ๒๓ ปี

และจะว่าด้วยเรื่องเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ ตั้งล้อม เมืองทมอคูนรบกันกับสมเด็จพระรามธิบดีนั้นช้านาน จะ ได้แพ้ชนะกันหามิได้ เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ จึงมีหนังสือ บอกมาให้กราบทูลสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ สมเด็จพระ ศรีสุริโยพรรณแจ้งว่า เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์รู้ทัพกันกับ พระรามธิบดีก็แข็งกันอยู่ มีพระโองการให้ไปนิมนต์พระ

พุทธวงศ์ อยู่ ณ วัดเมืองไทรหัดมาปรึกษาการศึกเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์รบกับศึกสมเด็จพระรามธิบดี พระพุทธวงศ์แจ้งเหตุแล้วรับอาสาไปเจรจาด้วยสมเด็จพระรามธิบดี สมเด็จพระรามธิบดีรู้แจ้งว่า พระพุทธวงศ์มาเกลี้ยกล่อมพูดจาว่า พระศรีสุริโยพรรณพระองค์จะเลี้ยง พระองค์อย่าทรงพระดำริว่า พระพุทธวงศ์บ่เป็นสมณะ หาไหนจะมาล่อลวงพระองค์นั้นหามิได้ สมเด็จพระรามธิบดีก็เข้าหาเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ก็เลิกกองทัพกลับมาเฝ้าพระศรีสุริโยพรรณ พระศรีสุริโยพรรณพระองค์ให้สมเด็จพระรามธิบดีถือน้ำพระพิพัฒสัจจาดีแล้วพระองค์ตั้งสมเด็จพระรามธิบดีให้ไปเป่นเจ้าเมืองโคแสะชื่อสมเด็จพระรามธิบดีศรีสุริยวงศ์ดังเก่า และเลี้ยงเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ให้ไปเป็นเจ้าเมืองสันทุก ชื่อออกญาเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์ ภรรยาเจ้าพระยาเดโชนุวงศ์นั้นพระองค์เลี้ยงให้เป็นแม่อยู่หัวเจ้าและตำแหน่งเฝ้าเจ้าพระยากลาโหม เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาเดโชนุวงศ์สบเสมอกัน

ครั้น ณ วันพุธเดือน ๕ แรม ๙ ค่ำ เถลิงศก ศักราช ๑๕๓๐ ปีวอก นักษัตร สัมฤทธิศก (พ.ศ. ๒๑๕๑)

สมเด็จพระศรีสุริโยพรรณพระองค์ทรงพระดำริว่า เมือง กัมพูชาธิบดีนี้สิ้นเสี้ยนหนามแล้ว พระองค์จึงทรงแต่ง พระราชสาร ไปกราบทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวพระ-นเรศวรเป็นเจ้าให้ทราบใต้ฝ่าละออง ฯ อุปทูตราชทูตใช้ ให้ไปมาทุกปีมิได้ขาดแล้วพระองค์จึ สั่งข้าราชการผู้ใหญ่ ผู้น้อยให้ไปสร้างเมือง ตั้งพระราชวังอยู่ ณ เมืองละวาเอม เมืองละวาเอมนั้นเหนือเกาะสระเกษ ไปทางประมาณ ๒๐๐ เส้นตั้งตำหนักพระมหาอุปราช และพระตำหนัก พระราชโอรสทั้ง ๒ พระองค์

ครั้น ณ วันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ออกพระวษา สมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ เสด็จมาอยู่พระราชวังใหม่ แต่ โรงพระแสงขรรค์ พระแสงปืน พระแสงธนู พระแสง หอกง่าม นั้นตั้งอยู่นอกพระราชวังอยู่ข้างทิศอาคเนย์ และ มีปี่กลองประโคมยาม และแตรงอนและแตรฝรั่ง และ ประโคมยามที่ศาลาลูกขุนนั้น กลองแขกปี่พาทย์ประโคม ยาม และมีทั้งกลองชัย บัณเฑาะว์สำหรับแห่พระราชพิธี และแห่ราชสาร และราชาภิเษก แห่พระขรรค์ และพระ องค์จัดแจงพระราชวัง ปลูกพระตำหนักแต่ปีวอกมาถึงปี

ระกาศักราช ๑๕๓๑ นักษัตร เอกศก มีพระราชมนเทียร หลังหนึ่ง และปลูกพระตำหนักหน้าพระราชมนเทียรนั้น ๓ หลัง หลังละ ๑๕ ห้อง และพระตำหนักสะกัดเบื้องหลังพระราชมนเทียรนั้น ๒ ห้อง และมีพระตำหนักพระสนมถัดมานั้น วังพระมหาอุปราชตั้งเหมือนกันมีพร้อม ถัดมานั้นพระตำหนักพระศรีไชยเชษฐานั้น ก็มีเหมือนกัน มีโรงช้าง โรงม้า โรงรถ ลงรักปิดทองทาชาดเขียนลายรดน้ำทุกโรงเป็นอนุกรมลำดับเหมือนกันทั้ง ๓ พระราชวัง แต่ปลูกพระราชวังตั้งตำหนักอยู่นั้น ศักราชได้ ๑๕๓๒ ปีจอ โทศก (พ.ศ. ๒๑๕๓) ครั้นปลูกพระตำหนักเสร็จแล้ว จะเสด็จขึ้นสู่พระราชมนเทียรกษัตริย์สืบมาแต่ก่อน และมีพระราชโองการสั่งให้มีหมายไปทุกหมู่ทุกกรม กรมฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ทหารพลเรือนให้นุ่งสมปัก ใส่เสื้อครุยลอมพอก ตามผู้น้อยผู้ใหญ่ หัวหมื่นลายทองดาบเชลยต้นเชือกปลายเชือกข้างแคร่ จะแห่พระขรรค์มาสู่พระราชมนเทียร ครั้นได้ฤกษ์ พนักงานเตรียม ชีพ่อพราหมณ์ทั้ง ๔ พนักงานเชิญพระแสงขรรค์ พระแสงปืน พระแสงธนู พระแสงหอกง่าม ขึ้นสู่พระราชยานเครื่องสูงพร้อมแตรสังข์

แตรงอน แตรฝรั่ง กลองโยน แล้วจึงพระศรีสุริโยพรรณ และพระมหาอุปราชทั้ง ๒ พระองค์ทรงพระราชยานมาขึ้นสู่พระราชมนเทียร เสนาข้าเฝ้าเจ้าราชนิกุลพระวงศานุวงศ์กรมฝ่ายหน้าฝ่ายในเฝ้าพร้อมแล้ว พระองค์จึงมีพระราชโองการสั่งสังฆการีธรรมการ นิมนต์พระสงฆ์ พระเครื่องพระราชาคณะ อาราธนามานั่ง ณ พระราชมนเทียรพร้อมแล้ว และสังฆการีอาราธนาศีลแล้ว พระราชาคณะสวดพระพุทธมนต์ถวายชัยถวายพร ณ เพลา ๕ โมงเย็น ครั้นรุ่งขึ้นเพลาเช้าฉัน ๓ วัน ถวายชัยถวายทานเสร็จแล้ว สมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ พระองค์มีพระราชโองการให้หาอาลักษณ์นักปราชญ์ราชบัณฑิตพราหมณ์ปุโรหิต มาชุมนุมปรึกษาให้นามพระที่นั่งพระตำหนัก และพระราชเรือนหลวง และเรือนสนม และพระราชมนเทียรเดิมเรียกว่า มังคลาภิเษกกลาพระบรรทม ๑ กลาสมเด็จ ๑ อดิเรกวิสุทธิ์ กลาพระที่นั่ง ๑ มงกุฎพิมาน กลากำนัล ๑ พิมานอากาศ กลาศฤงคาร ๑ อุภาษนารี กลาสำอาง ๑ ศรีวิสุทธิ์สไลชาลา ๑ บุษบกพิมาน และพระที่นั่งข้างหน้าพระราชมนเทียรนั้นชื่อจันทไฉยา จึงอาลักษณ์เสนอพระนามพระ

ตำหนักถวายสำเร็จแล้ว พระราชาคณะสวดสัพพี ชยันโต ภวตุ ถวายชัยถวายพรลาไป แตรสังข์ดุริยดนตรีประโคม แล้วพราหมณ์อ่านมนต์ถวายชัยถวายพรไสยศาสตร์ และนำเอาน้ำสังข์สรงพระที่นั่งทุกตำหนัก ราชบัณฑิตสังฆการีนำเอาน้ำพุทธมนต์สรงดุจเดียวกัน เครื่องพระสุคนธ์นั้น ท้าวนาง เถ้าแก่ แม่เจ้า ชาววัง นำสรงพระตำหนักดุจเดียวกัน แล้วจึงสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณมีพระราชโองการ เป็นพระราชปรยับ สั่งข้าราชการเสนาข้าเฝ้า เจ้าราชนิกุลขุนหมื่นพันทนาย ฝ่ายทหารพลเรือนทั้งปวงจงทวให้ข้าราชการรับสั่งเฉลยพระโองการว่า พระศรีสรรเพ็ชญ์สมเด็จนรนาถไพร่บ้านพลเมืองรับสั่งดุจเดียวกัน

สารบาญค้นเรื่อง

(ก)

(ข)

(ค)

(ด)

(ต)

(ท)

(ธ)

(ฝ)

(พ)

(ภ)

(ม)

๔๑๘ บทละครพูดเรื่อง นินทาสโมสร และ หมอจำเป็น ของศรีอยุธยา

นินทาสโมสร เป็นบทละครพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่แปลจากละครพูดภาษาอังกฤษ ละม้าย ภรรยาขุนเจริญ เจ็บใจที่สามีคิดสงสัยตน จึงออกอุบายแกล้งสามีและเพื่อเป็นการลงโทษ

หมอจำเป็น ดัดแปลงจากละครภาษาฝรั่งเศสของโมลิแยร์ ยายมาเจ็บใจตาสังที่ด่าว่าตนเนือง ๆ ต้องการแก้เผ็ดตาสัง โดยหลอกให้ผู้อื่นหลงเข้าใจว่าตาสังเป็นหมอเก่งในทางรักษาโรค ท่านจะสนุกกับบทบาทของหมอจำเป็นแน่นอน

๔๒๒ บทละครพูดเรื่อง เสียสละ, ผู้ร้ายแผลง, แก้แค้น ของศรีอยุธยา

เสียสละ เป็นเรื่องที่นำมาแสดงบ่อยที่สุด เรื่องของความรัก ลึกซึ้ง เกาะกินใจ คลุกเคล้าด้วยความรักชาติ ปลุกใจ ท่านผู้แต่งทรงเอาคติในด้านการเสียสละเป็นหัวใจของเรื่อง

ผู้ร้ายแผลง พระยาอารักษ์และแม่พวงมีหนี้สินล้นพ้นตัว จึงคิดหาอุบายปลดหนี้สินด้วยกลอุบายต่าง ๆ ผลที่สุดก็ถูกจับจนไว้ เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะแสดงให้เห็นถึงวิธีการสืบสวน ความเป็นคนช่างสังเกต ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของเสือป่าแมวมอง

แก้แค้น เป็นบทละครพูดปลุกใจคนไทยให้ยอมเสียสละเพื่อชาติ ทรงเน้นให้เห็นว่าชาติอื่นใด ๆ มิได้ดีหรือเก่งกว่าชาติไทยเลย ทรงตำหนิติเตียนคนไทยที่รับเอาวัฒนธรรมตะวันตกมากจนเกินไป เรื่องจบลงอย่างผิดความคาดหมายของผู้อ่าน ❋

๗๐๖-๗ ศิลปะอินเดียเล่ม ๑,๒ ของศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล

ศิลปะอินเดียมีอิทธิพลต่อศิลปะในประเทศไทยเพียงไร ย่อมเป็นที่ทราบกันอยู่แล้ว โดยเฉพาะในศิลปะอินเดียแบบอมราวดี คุปตะ หลังคุปตะและปาละ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเหตุว่าศิลปในประเทศไทยเป็นศิลปะในศาสนา และพุทธศาสนาตลอดจนศาสนาพราหมณ์ในประเทศไทย เดิมได้มาจากอินเดีย เมื่อศาสนาแพร่เข้ามา ศิลปะก็ย่อมติดเข้ามาด้วย ด้วยเหตุนี้ศิลปอินเดียจึงเป็นรากฐานสำคัญของศิลปะไทย เหตุฉะนั้นการเรียนรู้เรื่องศิลปะอินเดีย จึงเป็นประโยชน์แก่การศึกษาศิลปะในประเทศไทยไปในตัว ❋ ❋

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว นายกำธร สถิรกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๓

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 01979 7797